

MATERIALLAR TO'PLAMI

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA
TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA OID
KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK STRATEGIYALARI: MUAMMOLAR,
YECHIMLAR” MAVZUSIDA**

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

2024-YIL, 20-IYUN

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA‘LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA‘LIMI
VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
T.N.QORI NIYOZIY NOMIDAGI O‘ZBEKISTON PEDAGOGIKA FANLARI ILMIY
TADQIQOT INSTITUTI**

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA‘LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY
QADRIYATLARGA OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK STRATEGIYALARI: MUAMMOLAR, YECHIMLAR” MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI**

MATERIALLAR TO‘PLAMI

20-iyun 2024-yil

**“ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ
ПО ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИМ ЦЕННОСТЯМ В УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ
НОВОГО УЗБЕКИСТАНА: ПРОБЛЕМЫ, РЕШЕНИЯ”**

20- июня, 2024 г.

**“PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS’
COMPETENCIES IN COMMON HUMAN VALUES IN THE CONDITIONS OF
EDUCATION OF NEW UZBEKISTAN: PROBLEMS, SOLUTIONS”**

20-June, 2024

Toshkent - 2024

“Yangi O‘zbekiston ta’lim sharoitida talabalarni umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar, yechimlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari (20-iyun 2024-yil) - T.: O‘zPFITI, 2024.

Ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plamida xorijiy hamda Respublikamiz olimlari, soha mutaxasislari, ilmiy tadqiqotchilar, OTM magistrantlari, talabalarining ilmiy maqolalari o‘rin olgan.

Mas’ul muharrir:

Pedagogika fanlari doktori, O‘zFA haqiqiy a’zosi, akademik

Ibraimov Xolboy Ibragimovich

Tahrir hay’ati a’zolari

X.I.Ibraimov – pedagogika fanlari doktori, O‘zFA haqiqiy a’zosi, akademik

R.G.Safarova – pedagogika fanlari doktori, professor

H.M.Tojiboyeva – pedagogika fanlari doktori, professor

O.T.Abdug’aniyev – pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD),
katta ilmiy xodim

D.A.Majidova – pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD),
katta ilmiy xodim

M.A.Umaraliyeva – pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD),
katta ilmiy xodim

F.M.Fayzullayev – O'zPFITI doktoranti

Sh.A.Xolboyeva – O'zPFITI doktoranti

Ushbu to‘plam T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti Kengashining 2024-yil 11-iyundagi 7/1-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

© T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti

© “Belarus-ilmiy metodik” xalqaro ilmiy jurnali

© Mualliflar

M U Q A D D I M A

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning asosiy maqsadi, kelajagimiz bunyodkorlari bo‘lgan kelajak avlod yoshlarini vatanga sadoqat, milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim o‘rin tutadi. Jahonda yuz berayotgan o‘zgarishlar, globallashuv va axborot asrida turli mafkurafiy-ma’naviy axloq va xuql-atvorning keng yoyilishi milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashni tahdid ostiga solmoqda. Shu bois, ta’lim-tarbiya masalasi davlat siyosati darajasida yuqori turuvchi masala bo‘lib, olib borilayotgan keng miqiyosdagi ta’lim islohotlaridan ko‘zda tutilgan asosiy maqsad – yosh avlodni intellektual salohiyatli, milliy qadriyatlarga tayanadigan, yot va buzg‘unchi g‘oyalarga murosasiz kurashuvchi, yuksak ma’naviyatli shaxs bo‘lib yetishishini ta’minlashdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasida¹ yosh avlod masalasiga to‘xtalar ekan: “yoshlarni zamonaviy bilim va tajribalar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgu fazilatlar egasi bo‘lgan insonlar etib voyaga yetkazamiz” degan ushbu murojaati mazmunida ham **o‘quvchi yoshlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashga** hamda ma’naviy barkamol shaxs sifatida kamol toptirishning asosiy ustuvor strategiyalari pedagoglar oldida turgan eng muhim vazifadir.

Respublikamizda so‘nggi yillarda maktab o‘quvchilarini milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, o‘quvchi-yoshlarda tarixiy xotira, milliy o‘zlikni anglash, yuksak ma’naviy-axloqiy tarbiyali, o‘z xalqining tarixiy boy-an‘analari, boy madaniy merosiga hurmat ruhida tarbiyalanishi, ijtimoiy-madaniy, ta’limiy me’yorlar asosida tarbiyalashning pedagogik omillari yaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan asosiy ustuvor vaziflardan, “Yangi avlod kadrlarida diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik, ma’naviy barkamol, ma’naviy-ruhiy va intellektual, mustaqil fikrlaydigan, qat’iy hayotiy pozitsiyaga ega, demokratik islohotlarni chuqur anglagan va fuqarolik jamiyatini qurishda, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash”² asosiy vazifa sifatida qaralmoqda.

Ma’lumki, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni avlodlarga har tomonlama singdirilishi, oila, jamiyat, qoidalar, rasmiy va diniy bayramlar, qadriyatlar haqida keng ma’lumot berilishini taqozo etmoqda. Umumta’lim maktablari o‘quvchilari milliy qadriyatlar tizimi orqali tarbiyalaydigan asosiy muassasa maktabdir, maktab

¹ Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasi

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi.

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

o‘quvchilarini milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash hamda sog‘lom milliy qadriyatli jamiyatni yaratish masalasining muhim ekanligini ta’kidlash zarur.

Shu jihatdan, “Yangi O‘zbekiston ta’lim sharoitida talabalarni umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar, yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani doirasida muhokama etiladigan mavzular dolzarb ahamiyatga egadir.

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institutida 2024-yil 20-iyun kuni «Yangi O‘zbekiston ta’lim sharoitida talabalarni umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar, yechimlar» mavzusida tashkil etilgan respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjumanda belgilangan vazifalarning nazariy asoslari va amaliy jihatlari atroflicha muhokama etildi.

Mazkur to‘plam ushbu anjuman materiallari asosida shakllantirilgan.

Tashkiliy qo‘mita.

ANJUMAN ISHTIROKCHILARIGA TABRIK SO‘ZI

Qirg‘izboyev Abdug‘affor Karimjonovich
tarix fanlari doktori, professor, TDPU rektori

*Assalomu alaykum hurmatli anjuman mehmonlari, aziz ustozlar,
professor-o‘qituvchilar, yosh olim, tadqiqotchilar!*

*Sizlarni “Yangi O‘zbekiston ta’lim sharoitida talabalarni umuminsoniy
qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik
strategiyalari: muammolar, yechimlar” mavzusidagi ilmiy-amaliy anjumanda
ko‘rib turganimdan bag‘oyatda xursandman! Xush kelibsiz!*

Mamlakatimizda bugungi globallashuv jarayonida yoshlarni milliy qadriyatlar asosida vatanparvar qilib tarbiyalashga katta ahamiyat qaratilmoqda.

Bugungi kun talabi axloqiy tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning rolini o‘rganish, tahlil qilish va yosh avlodni tarbiyalash muhimligidir. Hozirgi davrda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni chuqur va har tomonlama o‘rganish, ularning yosh avlod tarbiyasida tutgan o‘rni va rolini to‘g‘ri aniqlash, ular o‘rtasidagi o‘ziga xos aloqalarni, urf-odatlar, rasm-rusumlar, qoidalarga munosabatini aniqlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni to‘g‘ri yulga qo‘yish; shuningdek, ularni yosh avlodni axloqiy tarbiyalashda qo‘llashning maqbul variantlarini ishlab chiqish katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega, chunki bu ta’lim-tarbiyaning qonuniy xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi.

Darhaqiqat, yosh avlodni qonuniylik prinsiplari asosida o‘z xalqiga, uning qadriyatlariga, an‘analariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmat ruhida tarbiyalash orqali o‘z xalqini millatlarning butun jahon hamjamiyatida o‘z Vatanining jonkuyarini tarbiyalash dolzarbdir. Bilamizki, yoshlar ijtimoiy guruh sifatida, o‘zi ko‘zlagan maqsadi yo‘lida mamlakatdagi ijtimoiy tizim rivojiga bevosita faol ta’sir ko‘rsatadi. Yoshlarning ijtimoiy rivojlanishini ularning ma’naviy saviyasi darajasi orqali aniqlash muhim. Yoshlarning ma’naviy qarashlari milliy, diniy, o‘z-o‘zini anglash holatlari, hayotdagi faoliyati orqali o‘z aksini ifoda etadi.

Bugungi globallashuv va tezkor rivojlanish davrida insonlar o‘zgarmoqda, qadriyatlar transformatsiyasi yuz bermoqda. Bular “ommaviy madaniyat” degan niqob ostida axloqiy buzuvchilik va zo‘ravonlik, individualizm, egotsentrizm g‘oyalarini tarqatish, shuning hisobidan boylik orttirish, boshqa xalqlarning necha ming yillik an‘ana va qadriyatlari, turmush tarzining ma’naviy negizlariga bepisandlik, ularni qo‘porishga qaratilgan xatarli tahdidlarbarchani tashvishga soladi.

Shunday ekan, bugun kun yoshlarini har tomonlama xush xulq va albatta milliy-ma’naviy qadriyatlarni qadrllovchi qilib tarbiyalashga ayniqsa pedagog kadrlarning mas’ulligi yuqoridir.

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

Anjuman davomida olimlar va ekspertlar o‘zlarining ma’ruzalarida talabalarni umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirish sifatini oshirishda milliy va xalqaro tajribalar hamda zamonaviy texnologiyalarga batafsil to‘xtalib o‘tadilar.

Anjuman so‘nggida mutaxassis olimlar tomonidan bildirilgan takliflar va tavsiyalar bugungi kun talabalarni umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirish sifatini oshirishga xizmat qilishiga ishonch bildiraman.

***E’tiboringiz uchun rahmat!
Anjumanning ishiga ijodiy muvaffaqiyat tilayman.***

**YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY
QADRIYATLARGA OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH**

Ibraimov Xolboy Ibragimovich,

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
direktori, pedagogika fanlari doktori, akademik

Annatotsiya: ushbu maqolada talabalarning umuminsoniy qadriyatlarini rivojlantirishga oid kompetensiyalar va ularni qo‘llash orqali talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga oid kompetensiyalar haqida ma’lumotlar berilgan. Qadriyatlar ta’limiga ustuvor ahamiyat berish va samarali pedagogik strategiyalarni amalga oshirish orqali maktablar o‘quvchilarga umuminsoniy qadriyatlarni qo‘llab-quvvatlash va jamiyatga ijobiy xissa qo‘shish uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalar keltirilgan

Kalit so‘zlar: kompetensiya, axloqiy qaror qabul qilish kompetensiyasi, madaniy kompetensiya, hamdardlik, hamdardlik bildirish kompetensiyasi, inson huquqlari va qadr-qimmatini hurmat qilish kompetensiyasi, baholash kompetensiyasi, madaniy sezgirlik va dolzarblik kompetensiyasi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrda qabul qilingan “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarorida O‘zbekistonda kelgusi o‘n yillikda oliy ta’limni rivojlantirishning strategik qarashlari va maqsadlari belgilab berilgan. Ushbu farmonda oliy ta’limning turli jihatlariga, jumladan, o‘qish sifatini oshirish, tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirishga, ta’lim oluvchilarning mustaqil faoliyat va shaxsiy mas’uliyat tajribasi, ya’ni zamonaviy asosiy kompetensiyalar” sifatida hizmat qilishi keltirib o‘tilgan.

Kompetensiya muayyan sohada yoki yo‘nalishda vazifalarni samarali bajarish yoki maqsadlarga erishish qobiliyati, mahorati yoki bilimni anglatadi. Bu

mas’uliyat yoki vazifalarni qoniqarli darajada bajarish uchun zarur bilim, tajriba va malakaga ega bo’lishni o’z ichiga oladi. Qobiliyatni amaliy qo’llash, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va turli vaziyatlarga moslashish orqali ko’rsatish mumkin. Bu nafaqat bilimga ega bo’lish, balki uni real voqealarda samarali qo’llash qobiliyatidir.

Umuminsoniy qadriyatlar bilan bog’liq kompetentsiyalar insonga umuminsoniy qadriyatlarni tushunish, qadrlash va shaxsiy va kasbiy hayotida qo’llash imkonini beradigan bilim, ko’nikma, munosabat va xulq-atvorni o’z ichiga oladi. Ushbu vakolatlar axloqiy qarorlar qabul qilishni rivojlantirish, ijtimoiy mas’uliyatni rag’batlantirish va inklyuziv prinsiplar asosida hamkorlikdagi jamoalarni yaratish uchun juda muhimdir. Umuminsoniy qadriyatlariga mos keladigan ba’zi vakolatlarga quyidagilar kiradi:

- **Axloqiy qaror qabul qilish kompetensiyasi:**

Axloqiy muammolar va qiyinchiliklarni tan olish qobiliyati. Vaziyatlarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish va qarorlarning o’ziga va boshqalarga ta’sirini ko’rib chiqish qobiliyati. Hatto qiyin vaziyatlarda ham halollik va axloqiy tamoyillarni qo’llab-quvvatlashga tayyorlikni oshirishga ko’nikma hosil qila oladi.

- **Madaniy kompetensiya:**

Turli madaniy qarashlar, e’tiqodlar va amaliyotlarni tushunish va hurmat qilish. Turli madaniyat guruhlariga mansub odamlar bilan samarali muloqot qilish va hamkorlik qilish qobiliyatidir. Madaniy farqlarni sezgir va inklyuziv tarzda boshqarish, o’zaro tushunish va hamkorlikni rivojlantirish qobiliyati sanaladi.

- **Hamdardlik va hamdardlik bildirish kompetensiyasi:**

Boshqalarning his-tuyg’ulari va tajribalarini tushunish va baham ko’rish qobiliyati. Boshqalar bilan o’zaro munosabatlarda mehribonlik, hamdardlik va hamdardlikni namoyon etish qobiliyati. Ularni faol tinglash, qo’llab-quvvatlash va qiyinchiliklarga duch kelgan odamlarga hamdardlik ko’rsatishga yordam berishni o’rgatadigan kompetensiyadir.

- **Inson huquqlari va qadr-qimmatini hurmat qilish kompetensiyasi:**

Har bir shaxsning o’ziga xos qadr-qimmatini va huquqlarini tan olish va hurmat qilish, inson huquqlarini, adolatlik va hamma uchun tenglikni ta’minlash va himoya qilishga sodiqlikni o’rgatadi. Marginal yoki zaif aholining huquqlari va farovonligini himoya qilish qobiliyatini shakllantiradi.

- **Ijtimoiy javobgarlik kompetensiyasi:**

Jamiyat a’zosi sifatida o’z roli va mas’uliyatini tushunish. Umumiy farovonlikka ijobiy hissa qo’shish va ijtimoiy muammolarni hal qilish majburiyatini shakllantiradi. Fuqarolik faoliyati, ko’ngillilik va ijtimoiy o’zgarishlarni himoya qilish bilan shug’ullanish istagini uyg’otishga yordam bera oladi.

- **Mojarolarni hal qilish va tinchlik o’rnatish kompetensiyasi:**

Mojarolarni konstruktiv va tinch yo’l bilan hal qilish qobiliyati. Samarali muloqot qilish, his-tuyg’ularni boshqarish va o’zaro manfaatli yechimlarni muvaffaqiyatli qilish qobiliyatini hosil qiladi. Turli jamoalarda tushunish, yarashuv va hamkorlikni rivojlantirishga sodiqlik uyg’ota oladi.

- **Atrof-muhitni boshqarish kompetensiyasi:**

Insoniyat jamiyati va tabiat dunyosining o‘zaro bog‘liqligini tushunish. Barqarorlik, muhofaza qilish va atrof-muhit resurslarini mas’uliyat bilan boshqarishga sodiqlik ko‘nikmalarini shakllantiradi. Atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishini yumshatishga yordam beradigan amaliyotlarni qo‘llab-quvvatlash va amalga oshirish qobiliyati shakllanib borishiga hissa qo‘sha oladi.

Ushbu kompetensiyalar ta’lim muassasalarida ham, kengroq jamiyatda ham hurmat, hamdardlik va hamkorlik madaniyatini rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Ularni ta’lim o‘quv dasturlariga integratsiyalashgan holda va tajribaviy o‘rganish, reflektiv amaliyotlar va jamoatchilik ishtiroki kabi pedagogik yondashuvlar orqali rivojlanishini rag‘batlantirish orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarga axloqiy, rahm-shafqatli va mas’uliyatli global fuqarolar bo‘lish imkoniyatini berishi mumkin.

Ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning umuminsoniy qadriyatlar bilan bog‘liq kompetensiyalarini rivojlantirish jamiyatga ijobiy hissa qo‘shadigan har tomonlama barkamol shaxslarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Biroq, bu maqsadga erishish turli qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu erda ba’zi umumiy muammolar va potentsial yechimlar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- O‘quv dasturlarida qadriyatlarga e’tiborning yetishmasligi:

Muammo: Ko‘pgina ta’lim tizimlari qadriyatlar ta’limidan ko‘ra akademik fanlarni birinchi o‘ringa qo‘yadi.

Bu muammoga yechim sifatida: Qadriyatlar ta’limini barcha fanlar bo‘yicha o‘quv dasturiga kiritish. Masalan, tarix, adabiyot va ilm-fan bo‘yicha darslarga qadriyatlarni kiritish, ularni yanada o‘zaro bog‘liq va ta’sirli qilishi mumkin.

- O‘qituvchilarni tayyorlash va xabardorlik ko‘nikmasini shakllantirish:

Muammo: O‘qituvchilarda qadriyatlar ta’limini o‘z ta’limlariga samarali integratsiya qilish uchun tayyorgarlik yoki xabardorlik ko‘nikmasi yetishmasligi mumkin.

Yechim sifatida: o‘qituvchilarga qadriyatlar ta’limi va pedagogik strategiyalar haqidagi tushunchalarini oshirish uchun malaka oshirish imkoniyatlarini taqdim etish. Eng yaxshi tajribalarni baham ko‘rish uchun o‘qituvchilar o‘rtasida doimiy fikr yuritish va hamkorlikni rag‘batlantirish.

- Madaniy sezgirlik va dolzarblik:

Muammo: Umumjahon qadriyatlari turli madaniyatlarda turlicha qabul qilinishi mumkin, bu ularni madaniy jihatdan xilma-xil sinflarda o‘qitishda qiyinchiliklarga olib keladi.

Yechim sifatida: Ta’limni madaniy jihatdan sezgir va dolzarb bo‘lishi uchun qadrlang. Talabalar va jamoalarni ular uchun eng muhim qadriyatlar haqida munozaralarga jalb qiling. Tushunish va hurmatni rivojlantirish uchun turli madaniyatlardan turli nuqtai nazarlar va misollarni qo‘shing.

- Ishtirok etish va motivatsiya yetishmasligi:

Muammo: Talabalar qadriyatlar ta’limining to‘g‘ridan-to‘g‘ri ahamiyatini ko‘rmasliklari mumkin, bu esa o‘z faoliyatini to‘xtatishga olib keladi.

Yechim: Rol o‘ynash, guruh muhokamalari va real dunyoda muammolarni hal qilish ssenariylarini o‘z ichiga olgan holda, qadriyatlar ta’limini interaktiv va qiziqarli

qiling. Qadriyatlarni talabalarning shaxsiy tajribasi va motivatsiyasini oshirishga intilishlari bilan bog'lang.

– Baholash kompetensiyasi:

Muammo: Talabalarning qadriyatlar kompetensiyalarini rivojlantirishni baholash qiyin bo'lishi mumkin, chunki ular ko'pincha subyektiv va ko'p qirrali bo'lishadi.

Yechim: O'quvchilarning nafaqat bilimini, balki qadriyatlarga munosabati, xulq-atvori va harakatlarini ham baholaydigan yaxlit baholash usullarini ishlab chiqish. Qadriyatlarni rivojlantirishning murakkabligini aniqlash uchun portfellar, o'z-o'zini baholash va tengdoshlarni baholash kabi turli baholash vositalaridan foydalanish.

– Jamiyat va ota-onalarning ishtiroki:

Muammo: Qadriyatlar haqidagi ta'lim uyda va jamiyatda mustahkamlanganda samaraliroq bo'ladi, lekin ota-onalar va jamoatchilik ishtiroki kam bo'lishi mumkin.

Yechim: Maktablar, oilalar va jamoalar o'rtasidagi hamkorlikni sinfda va sinfdan tashqarida qadriyatlar ta'limini qo'llab-quvvatlash. Ota-onalarga uyda qadriyatlarni mustahkamlash uchun resurslar va imkoniyatlarni taqdim eting va jamiyat a'zolarini qadriyatlarni targ'ib qiluvchi maktab tadbirlariga jalb qiling.

Ushbu muammolarni hal qilish o'qituvchilar, ota-onalar va jamoalarni jalb qilgan holda keng qamrovli va hamkorlikda yondashuvni talab qiladi. Qadriyatlar ta'limiga ustuvor ahamiyat berish va samarali pedagogik strategiyalarni amalga oshirish orqali maktablar o'quvchilarga umuminsoniy qadriyatlarni qo'llab-quvvatlash va jamiyatga ijobiy hissa qo'shish uchun zarur bo'lgan vakolatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmoni // PF-5847-son .

2. Farhodjonova N.F. Массовая культура-деструктор нашей национальной культуры //Теория и практика современной науки. – 2017. – №. 4. – С. 11-14.

3. Farhodzhonova N.F. The influence of ideological processes on the national idea in the conditions of globalization //The World of Science and Education. – 2016. – №. 2. – С. 6.

4. Tursunboyevich A. O. Development of socially active citizenship competence in students and youth in continuous education. – 2022.

5. Ибрагимов Х. И. ПЕДАГОГИКА И ВОСПИТАНИЕ //Экономика и социум. – 2021. – №. 1-1 (80). – С. 608-611.

6. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Intensive methods of teaching foreign languages at university." Вопросы науки и образования 27 (39) (2018): 78-80.

7. X.Ibraimov, M.Quronov, F.Ibragimova. “Pedagogika nazariyasi va tarixi”. - Toshkent – 2024 . Darislik. 392 -b.

8. Х.Ибраимов, М.Қуронов, Ж.Фозилов, Ф.Зарипов. “Ота – она – мураббий” услубий-методик қўлланма. Ғафур-Ғулом нашриёти. 2024 й. 220-б.

9. Ибраимов Х. И. Педагогические и психологические особенности обучения взрослых //Academy. – 2019. – №. 10 (49).–С.39-41.

10. Amonov M. N. The problems of designing professional skills and independent training of future teachers in Uzbekistan //Academic research in educational sciences. – 2021.–T. 2. – №. 3.

**YANGI O‘ZBEKISTONDA PEDAGOG MAQOMI - JAMIYAT VA DAVLAT
NUFUZINING BOSH MEZONI SIFATIDA**

**Madraximova Feruza Ruzimbayevna,
Urganch davlat pedagogika instituti rektori,
pedagogika fanlari doktori, dotsent**

O‘zbekiston Respublikasida pedagogning maqomi tan olinadi. Pedagoglarning o‘z kasbiy faoliyatini yuritishi uchun tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlar yaratiladi, ularning ijtimoiy himoyasi ta’minlanadi va huquqlari amalga oshirilishi uchun kafolatlar beriladi.

Senatorlar mazkur qonunning qabul qilinishi pedagog xodimning jamiyatdagi maqomini yuksaltirish, uning faoliyati bilan bog‘liq huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish va kasbiy kamol topishi uchun sharoit yaratish hamda huquqiy kafolatlarni ta’minlashga xizmat qilishini ta’kidladilar.

Prezidentimiz tomonidan imzolangan “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi qonun bilan yurtimizdagi 700 mingga yaqin pedagogning huquqlari, majburiyatlari hamda faoliyatining asosiy kafolatlari belgilandi. Ushbu qonunda pedagog xodim faoliyatining kafolatlari sifatida uning huquqlari, sha’ni, qadr-qimmat va ishchanlik obro’si davlat himoyasida bo‘lishi ko‘rsatib o‘tilgan. O‘qituvchilarni kasbiy faoliyatiga kirmaydigan ishlar - qishloq xo‘jaligidagi yumushlar, obodonlashtirish, yig‘ilishlarga jalb qilish taqiqlangan. Shuningdek, pedagoglardan hisobot va ma’lumotlar talab qilish, faoliyatini tekshirish, tadbirlarda qatnashishga majburlash man etilgan.

Yangi O‘zbekiston davlati o‘zaro hamkorlik, innovatsiyalar va yangiliklarga e’tibor bermoqda. Pedagogik sohada ham bu o‘zgarishlar sezilarli bo‘lib, undagi yangiliklarga boy bo‘lishni talab etadi.

O‘zbekiston xalq ta’limi tizimini rivojlantirish, o‘qituvchilar uchun yuqori sifatli tayyorgarlik va ta’lim tizimini modernizatsiya qilish muhim vazifalar hisoblanadi. Davlat o‘qituvchilar tayyorlash tizimi, o‘zaro hamkorlik kabi ko‘plab loyihalar orqali yanada mustahkamlashadi.

Jamiyatning o‘qitish sohasida o‘z munosabatlari va tajribalari ham ko‘p tomondan o‘zgarib borayotganini ko‘ramiz. O‘ziga xos ma’naviyat, milliy o‘qitish modeli, o‘qitish metodlari va texnologiyalarda yangilanishlar keng qamrovli ravishda o‘tkazilmoqda. Davlat ham, o‘qitish sohasida yaratilgan imkoniyatlardan foydalanib, o‘qituvchilarni taraqqiyotga olib borish va ularga qulay sharoit yaratishga e’tibor beradi. Shu bilan birga, yangi O‘zbekiston pedagogik maqomida jamiyat va davlat nufuzining bosh mezoni sifatida ko‘rinmoqda.

O‘qituvchining zimmasiga tovarlar va xizmatlarni sotib olish majburiyatini yuklash, shu jumladan, lavozim maoshidan uning roziligisiz mablag‘ ushlab qolish,

kuz-qish davrida va ishlanmaydigan bayram kunlarida ta’lim tashkilotida navbatchilikka jalb etish, qolaversa, o’quvchilarning bilimini to’g’ri va xolis baholashga ta’sir ko’rsatish, xizmat vazifalarini bajarishga to’sqinlik qilish taqiqlangan. Ushbu normalarga amal qilmaslik javobgarlikka sabab bo’lishi qat’iy belgilangan. Yana bir e’tiborli jihati, qonunda pedagoglarga qisqartirilgan ish vaqti belgilanishi kafolatlangan. Doktorlik dissertatsiyasi, darslik va o’quv qo’llanmalar yozish uchun ijodiy ta’til berilishi nazarda tutilgan.

O’qituvchilarga mualliflik dasturlarini va o’qitish uslubiyotini joriy etish, zamonaviy pedagogik vositalarni erkin tanlash, davlat axborot-resurs markazlari xizmatidan bepul foydalanish kabi qator imkoniyatlar berilmoqda. Pedagoglar kasbiy faoliyatini bajarish chog’ida sha’ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro’sini himoya qilish uchun, shuningdek, o’z huquqlarini buzayotgan davlat organlarining qonunga xilof qarorlari, mansabdor shaxslarning xatti-harakati ustidan sudga da’vo arizasi bilan murojaat qilgan taqdirda davlat bojini to’lashdan ozod qilinadi. Yangi qonun YUNESKO tomonidan ishlab chiqilgan “O’qituvchilarning maqomi”ga muvofiqdir.

Bugungi konferensiyaning nechog’li muhim va dolzarbligi uning **“Yangi O‘zbekiston ta’lim sharoitida talabalarni umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar, yechimlar”** deb nomlanishidan ham yaqqol ko’rinib turibdi.

So’zim so’nggida Respublika ilmiy-amaliy anjumanda ishtirok etayotgan mamlakatimizning ilm ahliga tashabbusimizni qo’llab-quvvatlagani uchun minnatdorchilik bildirmoqchiman. Do’stona munosabatlarimiz abadiy bo’lsin.

***Barchangizga e’tiboringiz uchun rahmat!
Anjumanning ishiga ijodiy muvafaqqiyat va rivoj tilayman.***

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ОБРАЗОВАНИИ

**Р.Х.Джураев УзНИИПН, д.п.н., профессор
К.А.Каримов, д.п.н. доцент, УзНИИПН**

Аннотация: Современное информационное общество формирует новую систему ценностей, в которой обладание знаниями, умениями и навыками является необходимым, но далеко не достаточным результатом образования. От человека требуются умения ориентироваться в информационных потоках, осваивать новые технологии, самообучаться, искать и использовать недостающие знания, обладать такими качествами, как универсальность мышления, динамизм, мобильность.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, знания, умения, анализ.

Прежде чем говорить о компетенциях и ключевых компетенциях, определим соотношение данных понятий с понятиями «знания», «умения»,

«навыки». Данная потребность вызвана тем, что часто эти понятия употребляются не достаточно точно, подменяя друг друга, а, следовательно, семантика того, или иного понятия, его лексическое значение не соответствуют характеристике рассматриваемых понятий и их иерархии. Границы между понятиями «компетенция», «компетентность», «знания», «умения», «навыки» остаются для многих «расплывчатыми», что влечет за собой искажение смысла этих понятий в сознании людей. “Для осознания отношений, существующих между понятиями «знания», «умения», «навыки» и понятиями «компетенция», «ключевая компетенция», «компетентный», «компетентность» определим эти понятия в соответствии с психолого-педагогической литературой.

В современной психолого-педагогической литературе существуют различные подходы к определению понятий «знания», «умения», «навыки». Некоторые авторы под знаниями понимают сохранение в памяти и умение воспроизводить основные факты науки и вытекающие из них теоретические обобщения», но это еще не компетенции; знания - это результаты познания, научные сведения; знания - это совокупность сведений в какой-нибудь области; сохранение в памяти и воспроизведение фактов науки, понятий, правил, законов, теорий, отличающихся полнотой, системностью, осознанностью и действенностью. Не факт, что «сохранение» и «воспроизведение» приводит к умению воспользоваться знаниями для решения конкретной задачи в неординарной ситуации. Умения - это действия, возникшие на основе знаний или в результате подражания; это подготовленность к практическим и теоретическим действиям, выполняемым быстро, четко, сознательно, на основе усвоенных знаний и жизненного опыта. Навык в педагогической энциклопедии определяется как «действие, доведенное до автоматизма, формирующееся путем многократного повторения» [1, с. 90].

Исходя из опыта работы и анализа приведенных формулировок, отмечаем, что изучение каждого учебного предмета, проведение упражнений и самостоятельных работ вооружает учащихся умениями применить знания. Практика показывает, что приобретение умений способствует углублению и дальнейшему накоплению знаний. Совершенствуясь и автоматизируясь, умения превращаются в навыки, обеспечивая тем самым подготовку субъекта обучения к жизни один из признаков компетентности.

Образование умений представляет собой сложный процесс аналитико-синтетической деятельности коры больших полушарий головного мозга, в ходе которого создаются и закрепляются ассоциативные связи между знаниями и применением их в практической деятельности. Повторные действия укрепляют эти ассоциации, а вариации заданий делают знания более точными, формируя такие черты и признаки умений как гибкость

(способность рационально действовать в разных ситуациях) - признак компетентности; стойкость (сохранение точности и темпа, несмотря на некоторые побочные влияния); прочность (умения не утрачиваются в тот период, когда они практически не применяются) - другой признак компетентности.

Навыки в обучении представляют собой учебные действия, которые приобретают автоматизированный характер в результате многократного выполнения конкретных заданий, но это еще не компетенции. По мере овладения учащимися знаниями и умениями автоматизированные -цементы действий появляются в их устной, а затем и письменной речи (при решении текстовых задач и упражнений, при выполнении каких-либо измерений, в период выполнения чертежных работ и т. д.) - еще один признак компетентности.

А.В. Хуторской компетенцию определяет как педагогическую категорию, рассматривая ее как совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и необходимых, чтобы качественно, продуктивно действовать по отношению к ним.

Исходя из существующих определений рассматриваемых понятий отмечаем, что понятие «компетенция» не может быть истолковано лишь как сумма определенных знаний, умений и навыков, так как трактуется компетенция значительно уже. Ключевые компетенции, компетенции, компетентность - это категории, входящие в состав знаний, умений и навыков.

Термин «компетентность» (лат. Competentia - совместно добиваюсь, достигаю, соответствую, подхожу) является сравнительно «молодым» в психолого-педагогической литературе. А.В. Хуторской определяет понятие компетентность как владение, обладание человеком соответствующей компетенцией, включающей его личностное отношение к ней и предмету деятельности. А компетентный [лат. Competens (competences) - это соответствующий, способный] - обладающий компетенцией; знающий, сведущий в определенной области. Компетенция [лат. Competentia - принадлежность по праву] - круг полномочий какого-либо органа или должностного лица; круг вопросов, в которых данное лицо обладает познаниями, опытом [4, 247]. Компетенция, по нашему мнению, это возможность установления связей между знаниями и ситуацией, способность найти, обнаружить процедуру (знания и действия), подходящую для решения проблемы. Так, компетенция, по А.В. Хуторскому, - это процессуальная характеристика, которая представляет собой совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), по отношению к определенному кругу предметов и процессов, необходимых,

чтобы качественно, продуктивно действовать в определенной ситуации. Компетенция по И.А. Зимней - это некоторые внутренние, потенциальные, сокрытые психологические новообразования: знания, представления, программы (алгоритмы) действий, системы ценностей и отношений, которые затем выявляются в компетентностях человека. Таким образом, компетентность представляется как обладание знаниями, позволяющими судить о чем-либо, высказывать веское, авторитетное мнение и является содержательной характеристикой личности.

Таким образом, компетенция и компетентность взаимосвязаны по принципу «процесс и результат».

В настоящее время в системе образования выделены основные группы ключевых формирование и развитие которых должно стать целью всех современных образовательных учреждений: политические и социальные компетенции; компетенции, касающиеся способности жить в многокультурном обществе; компетенции, касающиеся владения; иными и письменными формами общения; компетенции, связанные с потреблением и осознанием информации; компетенции, определяющие способность и стремление учиться всю жизнь как основу непрерывной подготовки и готовности к профессиональной, личной и общественной жизни. Мы под ключевыми компетенциями личности будем понимать владение системой предметных знаний и умений применять их в практической деятельности, переходящее в навыки и далее в квалификацию [5, 273], если речь идет о компетентности учителя.

Данному определению соответствует совокупность компетенций, перечень которых составлен Советом Европы в рамках проекта «Среднее образование в Европе» и характеризуется ключевыми словами: изучать, искать, думать, сотрудничать, приниматься за дело, адаптироваться [6]. Данный список ключевых компетенций нельзя считать исчерпывающим, он предложен в качестве ориентира с целью определения интегральных и дифференциальных признаков, существующих в нашем представлении ключевых компетенций.

Отметим, что основой приобретения компетенций является опыт, деятельность отдельного лица в процессе обучения, а приобретение компетенций зависит от активности обучаемых. Формирование компетенций напрямую связано с разнообразными нововведениями в содержании, формах, методах и технологии обучения.

Таким образом, под ключевыми компетенциями мы будем понимать такие компетенции, которые являются ключом, открывающим доступ к овладению чем-либо, элементы знания, активной деятельности, способы ориентировки в обширном информационном пространстве: умение осуществлять поиск, хранение, творческую переработку и оценку

информации. То есть ключевая компетенция - это до некоторой степени универсальная (так как имеет неограниченные условия реализации), область знаний, позволяющая субъекту приспособиться к изменяющимся условиям в различных сферах деятельности человека.

Литература:

1. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.О. Педагогический словарь: Для студентов высших и средних педагогических учебных заведений. - М: Академия, 2001.
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. 4-е изд., дополненное. - М.: Азбуковник, 1999.
3. Толковый словарь по управлению. - М.: Аланск, 1994.
4. Словарь иностранных слов. - 7-е изд, перераб. - М.: Русский язык, 1979.
5. Тихоненко А.Б. Компетентностный подход как методология современного начального математического образования // Формирование профессиональной компетентности будущего учителя в условиях развития творческой активности студентов. Самара, 2003.
6. Шишов С.Е., Капицей В.Л. Школа: мониторинг качества образования. - М.: Педагогическое общество России, 2000.

**QADRIYATLAR - BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI MA’NAVIY, MADANIY
HAMDA SHAXSIY-KASBIY RIVOJLANTIRISHNING MANBAI SIFATIDA**

Safarova Roxat Gaybillayevna

O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti

**“Uzluksiz ta’lim pedagogikasi va psixologiyasi” bo‘limi boshlig‘i,
pedagogika fanlari doktori, professor.**

Annotatsiya: mazkur maqolada oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning ma’naviy, madaniy hamda shaxsiy-kasbiy rivojlantirishda qadriyatlarning o‘rni, o‘ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Oliy pedagogik ta’limda bo‘lajak o‘qituvchilarning ma’naviy qiyofasi va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda qaysi qadriyatlarga amal qilishlari hamda ushbu jarayonda oliy ta’lim muassasasi professor-o‘qituvchilarning talabalarda shaxsiy-kasbiy sifatlarni rivojlantirishga e’tibor berishlari kerak bo‘lgan tomonlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy-axloqiy, qadriyatlar, refleksiya, bo‘lajak o‘qituvchi, tolerantlik, insonparvarlik, shaxs, ko‘nikma, kasbiy sifat.

Zamonaviy oliy pedagogik ta’lim oldiga qo‘yilgan muhim vazifalardan biri, madaniy-ma’naviy axloqiy jihatdan rivojlangan o‘qituvchi shaxsini tayyorlashdan iborat. Shundan kelib chiqqan holda, bo‘lajak o‘qituvchi shaxsining qadriyatli yo‘nalishlarini refleksiya asosida aniqlash, alohida dolzarblik kasb etmoqda. Chunki refleksiya bo‘lajak o‘qituvchi shaxsini ma’naviy-axloqiy, kasbiy jihatdan

tarbiyalashning muhim omili hisoblanadi. Madaniy globallashtirish sharoitida zamonaviy O‘zbekiston jamiyati har bir shaxsning ma’naviy-kasbiy jihatdan kamol topishidan manfaatdor. Bo‘lajak o‘qituvchi uchun ma’naviy-ijodiy, madaniy-axloqiy, kasbiy jihatdan rivojlanish o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Chunki ijtimoiy munosabatlar vaziyatida o‘qituvchining tolerantligi, insonparvarlikligi, rahm-shafqatlikligi, ijodkorligi uning kasbiy ijodkorligi uchun nihoyatda zarur bo‘lib, ta’lim jarayonining mazmun-mohiyatini belgilaydi.

Har bir shaxs madaniy-ma’naviy-axloqiy jihatdan rivojlanish ehtiyojiga ega bo‘lishi lozim. Aks holda u kasbiy bilimlarni o‘zlashtirish, uni amaliy faoliyatida qo‘llashda yutuqlarga erisha olmaydi. Kasbiy rivojlanish ehtiyoji shaxsning intilishlari va motivlari ko‘lamini belgilaydi. Natijada, talabalar mustaqil bilim olish va o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar. Ular o‘z-o‘zlarini va ichki olamlarini boyitadilar. O‘quv faoliyatlarini muntazam korreksiyalashga muvaffaq bo‘ladilar. Natijada o‘zlarining shaxsiy kasbiy sifatlarini takomillashtirishga muvaffaq bo‘ladilar. Talabalarning tayanch ehtiyojlari bilimlarni integratsiyalash uchun asos bo‘ladi. Bilish faoliyatlarining ko‘p qirralilikligi va yaxlitligi ta’minlanadi. Natijada ular o‘zlari va atrofdagilarni o‘rgana boshlaydilar. Ta’lim jarayonining samaradorligini ta’minlash uchun uni shaxs ma’naviyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan asoslarini muntazam takomillashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Buning uchun o‘quv dasturlaridagi mavzular talabalarda yuqori darajadagi ma’naviy bilimlar tizimini taqdim etishga xizmat qilishini ta’minlash talab qilinmoqda.

Chunki mazkur bilimlar talabalarning ma’naviy olamini shakllantirish va muntazam boyitishga xizmat qiladi. Oliy pedagogik ta’limning asosiy muammosi talabalarda pedagogik faoliyat tajribasini shakllantirish bilan bog‘liq. Bunda birinchi navbatda o‘qituvchining korreksiyalash faoliyatini shakllantirishga e’tibor qaratiladi. O‘quvchi yoshlarning qadriyatlarini tanlash va o‘z faoliyatlariga singdirishlarida o‘qituvchining pozitiv va savodli ta’sir ko‘rsatishi ularning ma’naviyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada, yuksak ma’naviyatli shaxsning ma’naviy qiyofasi vujudga keladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar o‘zlari o‘zlashtirgan qadriyatlar yordamida jamiyat a’zolariga nisbatan qadriyatli munosabatda bo‘lish tajribasini egallaydilar. Mazkur tajriba yordamida ularning ijtimoiy mavqei va ijtimoiy vaziyatlar o‘zgaradi. Bo‘lajak o‘qituvchilar o‘z hayotiy faoliyatlarda qaysi qadriyatlar tayanishlari bilan bog‘liq holda bo‘lajak o‘qituvchilarning ma’naviy qiyofasi va kasbiy kompetensiyalari, hayotda qaysi qadriyatlarga amal qilishlari, ma’naviy yuksalish ehtiyojlari aniq namoyon bo‘ladi. Bu esa ularning ma’naviy quyofasini belgilaydi. Bugungi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish ehtiyojlari kuchaymoqda. Mazkur ehtiyoj O‘zbekiston Respublikasi hukumati tamonidan qabul qilingan qarorlar va me’yoriy hujjatlarda ham o‘z ifodasini topgan.

Jamiyat bo‘lajak o‘qituvchining yuksak kasbiy bilim va madaniyatga ega bo‘lishini talab qilmoqda. Chunki bunday mutaxassislar axloqiy jihatdan maqsadga muvofiq bo‘lgan qarorlarni qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Ular muntazam tarzda o‘z imkoniyatlari va layoqatlarini rivojlantirish ko‘nikmasini namoyon etadilar. Ma’naviy rivojlanish ehtiyojiga ega bo‘lgan bo‘lajak o‘qituvchilar o‘zlarining

aynan ma’naviy rivojlanish imkoniyatlarini namoyon eta oladilar. Ular umuminsoniy qadriyatlarni o‘z kasbiy faoliyatlarining manbai sifatida baholaydilar.

Shuning uchun ham muntzam tarzda o‘z faoliyatlarini takomillashtirish va ijodiy faoliyatlari mahsulini yaratishga intiladilar. Bunday talabalarda ma’naviy kreativ sifatlar yuqori darajada shakllangan bo‘ladi. Shuning uchun ham muntazam tarzda o‘z-o‘zlarini rivojlantirish motivlariga ega bo‘ladilar. Mazkur talabalarning aksariyat qismi o‘z kasbiy mahorati – “akme”ga intiladilar. Bugungi kunda pedagogikaga oid aksariyat tadqiqotlarda ma’naviy-axloqiy, ijodiy rivojlanish motivlariga ega bo‘lgan shaxsni shakllantirishga ustuvor o‘rin ajratilmoqda. Bunday yoshlarni rivojlantirish ta’lim strategiyasini belgilaydi. Shuning uchun ham bo‘lajak o‘qituvchilarni rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish yanada dolzarblik kasb etmoqda. Bunday pedagoglarni tarbiyalash, ularning kasbiy faoliyatlarini shakllantirish omillarini aniqlashni taqozo etadi.

Shuning uchun ham biz o‘z ishlarimiz davomida pedagogik madaniyatshunoslik va aksiologik g‘oyalarga tayanishga harakat qildik. Shuning uchun ham talabalarning tayanch kompetensiyalarini shakllantirishda qadriyatlarning ahamiyatlilik darajasini aniqlash maqsadida ular faoliyatini muntazam refleksiylash alohida ahamiyatga ega.

Aksiologik yondashuv doirasida o‘zbek xalqining tayanch qadriyatlari nazariy jihatdan o‘rganiladi. Ijobiy yaratuvchilikka oid qadriyatlar doirasida hayotiy muammolarni refleksiylash faoliyati shakllantiriladi va amalga oshiriladi. Qadriyatlarni maqsadga muvofiq holda tanlash natijasida bo‘lajak o‘qituvchilar faoliyatida qadriyatli yo‘nalishlar shakllanadi. Bu esa talabalarning ma’naviy-axloqiy va ijodiy jihatdan rivojlanishiga samarali ta’sir ko‘rsatadi. Ularning istiqboldagi pedagogik faoliyati qadriyatli ahamiyat kasb etadi. Bo‘lajak o‘qituvchining ma’naviy-ijodiy jihatdan shakllanishi ularda ma’naviy-axloqiy va ijodiy sifatlarnig uyg‘un tarzda shakllanishiga bog‘liq. Natijada, bo‘lajak o‘qituvchilarda qadriyatli ong, qadriyatli munosabat, qadriyatli xulq-atvor tajribasi tarkib topadi. Pedagogik aksiologiyaning nazariy asoslari bo‘lajak o‘qituvchi shaxsining tayanch sifatlarining tarkibiy qismini tashkil etadi. Bunday vaziyatda qadriyatlar bo‘lajak o‘qituvchi shaxsiy-kasbiy faoliyatining mazmun-mohiyatini tashkil etadi. Ular qadriyatlarga tayangan holda istiqboldagi kasbiy faoliyatlari rivojlanish treyektoriyasini belgilaydilar. Chunki qadriyatlar bo‘lajak o‘qituvchi shaxsiy – kasbiy sifatlarining asosiy tarkibiy qismini tashkil etadi.

Qadriyatlarning asosiy mazmunini esa o‘zbek xalqining madaniy-tarixiy tajribasi tashkil etadi. Shuning uchun ham qadriyatlarda millatning ma’naviy-madaniy boyliklari mujassamlashadi. Shuning uchun ham qadriyatlar bo‘lajak o‘qituvchi shaxsiy-kasbiy taraqqiyotini ta’minlovchi asosiy manbadir. Bo‘lajak o‘qituvchilar ularni o‘rab turgan ijtimoiy muhitning ma’naviy qiyofasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadilar. Chunki talabalar har qanday jamiyatda uning ma’naviy – madaniy qiyofasini belgilovchi subyektlar sifatida namoyon bo‘ladilar. Agar insonlar xulq atvorida salbiy jihatlar keskin namoyon bo‘la boshlasa, qadriyatlar o‘z ahamiyatini yo‘qotadi. Natijada jamiyat a’zolari orasida ma’naviy buzilishlar, salbiy og‘ishlar vujudga keladi. Shuning uchun ham ta’lim mazmunida qadriyatlarning

tarixiy ildizlari va bugungi kundagi ijtimoiy-madaniy taraqqiyot uchun muhim bo‘lgan asoslari o‘z ifodasini topishi lozim. Talabalar faoliyatiga pozitiv, yaratuvchilik xarakteridagi qadriyatlarni ko‘proq singdirish bugungi kunda davlat va jamiyat talablarida yaqqol ko‘rsatib berilgan. Qadriyatlar bilan bog‘liq muammolar aksiologiya bilan bir qatorda pedagogika, psixologiya, sotsiologiya kabi fanlarining ham asosiy tadqiqot obyekti toifasiga kiradi. Shuning uchun ham pedagogika sohasidagi tadqiqotlarni aksiologik, madaniyatshunoslik, akmeologik yondashuvlar orqali amalga oshirish orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning ma‘naviy qiyofasini shakllantirish hamda ularni madaniy, shaxsiy-kasbiy jihatdan kompleks rivojlantirish imkoniyati vujudga keladi. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetentlikning samarali shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni.
3. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). -T.: O‘zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati, 2004. –B.53
4. Ro‘ziyeva R. Yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish. T., 2011 yil.
5. Abdug‘aniyev O. Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish. International scientific-practical conference “Strategies for the development of professional competence of future teachers based on the approach of cultural studies: problems and solutions” October 19-20, 2023.

**ЁШЛАРДА АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИ ШАКИЛЛАНТИРИШ ВА
РИВОЖЛАНТИРИШИДА ЎЗАРО ҲАМКОРЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ**

Худайқулов Хол Жумаевич

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети, “Педагогика ва умумий психология” кафедраси профессори, педагогика фанлари доктори

Annotatsiya: maqolada inson hayotidagi axloqiy qadriyatlar haqida so‘z yuritilib, axloqiy qadriyatlarning shakllanishi va rivojlanishida o‘zaro hamkorlik xalqlarning axloqiy an‘analarida, diniy, dunyoviy ta’limotlardagi axloqiy qadriyatlarda, axloq va odob muammolarida, axloq muammolarini o‘rganish, axloq va odob tarbiyasini amalga oshirish jamiyat taraqqiyoti uchun qanchalik katta ahamiyatga ega ekani ko‘rsatilgan bo‘lib, axloq oddiy qoida emas, balki inson va insonlar faoliyatiga maqsad, yo‘nalish, shakl va mazmun beruvchi ma‘naviy omildir. Axloq so‘zdagina emas, balki amaliy ishlarda, odamlarning o‘zaro munosabatlarida namoyon bo‘ladigan jarayon ekanligi rivoyatlar va misollar asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Axloq, qadriyatlar, jamiyat normalari va qoidalar, iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalar, ruhiy ehtiyojlar, imkoniyatlar, o‘zaro bog‘liqlik, Odamlarning bir-biriga intilishi, muomala, munosabat, beg‘arazlik, yaxshilik va adolat.

KIRISH:

Insoniyatning axloqiy kamoloti masalasi barcha diniy falsafiy ta’limotlarda ham katta ahamiyat kasb etgan. Shu nuqtaiy nazardan tanlagan mavzu axloqiy qadriyatlarning shakillanishi, rivojlanishidagi o‘zaro birlik va bog‘liqlik jamiyadagi barcha insonlar uchun zaruriy va dolzarb muammolarda biri bo‘lib hisoblanadi. Insonlar orasida yashar ekanmiz albatta milliy, diniy va insoniy qadriyatlarga amal qilib, hayot kechirish oliyjanoblik belgisi hisoblanadi. Bu haqida batafsil to‘xtalamiz:

Axloqiy qadriyatlarning birortasini ham mutloqlashtirish boshqalaridan ustun qo‘yish mumkin emas. Umuman bir mamlakatning axloqiy qadriyatlari shakillanishi va rivojlanishi jarayonini jahon sivilizatsiyasidan ajratib olib qarab bo‘lmaydi. Barcha xalqlar o‘z taraqqiyoti bosqichlarini turli sharoitlarda, o‘ziga xos imkoniyatlar asosida bosib o‘tadilar. Lekin jamiyat taraqqiyotidagi bog‘liqlik va mushtaraklik hech vaqt yo‘qolib ketmagan. Iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalar odamzotga xos ruhiy ehtiyojlar va imkoniyatlar ularni bir biri bilan bog‘lab turadi. Bir-biridan juda uzoq yashagan xalqlarning axloqiy an’anlarida yaqinlik o‘xshashlik ko‘pligi ham fikrimizning isbotidir.

Jamiyat axloqiy qadriyatlardagi bu birlik va bog‘liqlik barcha diniy, dunyoviy ta’limotlardagi axloqiy qadriyatlar talqini, yaqinligida ham o‘z aksini topgan. Shu sababli bu masala nihoyatda dolzarbligini doimiy saqlab, turli davrlarda mamlakatlar va xalqlarda, dinlarda talqin etilgan axloq muammolari va uning me’zonlari bir-biri bilan uzviy bog‘liqligi asoslidir. Ularning hammasi ham axloqiy kamolotning nazariy va amaliy vazifalarini, yo‘llarini belgilashda katta ahamiyatga egaligi shubhasiz.

ASOSIY QISM:

Axloq uning ijtimoiy mohiyati masalasi eramizdan oldingi VII-VI asrlarda yashagan xitoy faylasufi Konfutsiyning ta’limotida ham katta o‘rin olgan. U axloq muammolarini o‘rganishda o‘zidan oldingi ajdodlar qoldirgan me’rosga ham tayangan. Shundan ko‘rinadiki inson mohiyatini bilishda axloq va odob muammolariga juda qadim zamonlarda ham katta ahamiyat berilgan. Konfutsiy shularga tayangan holda “Bilish-odamni bilishdir” degan xulosaga keladi. U insonni o‘z mohiyatini axloqiy fazilatlar va ma’naviy kamoloti orqali namoyon etadigan jonzot sifatida talqin etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA:

Agar insonning mohiyati uning axloq va odobga tayangan faoliyatida namoyon bo‘lishini e’tiborga olsak, axloq muammolarini o‘rganish, axloq va odob tarbiyasini amalga oshirish jamiyat taraqqiyoti uchun qanchalik katta ahamiyatga ega ekani o‘z-o‘zidan ayon bo‘ladi. Konfutsiy shularga tayangan holda insondagi tabiiy va ijtimoiy axloqiy ehtiyojlar masalasini hal etishga harakat qilgan. Inson hayoti va faoliyatidagi

bu ikki tomonning nisbatini bilmay turib, insonning mohiyatini ham to‘g‘ri tushunib bo‘lmaydi. Konfutsiyning fikricha, insonda tabiiy ehtiyojlar kuchli bo‘ladi. Lekin insonning insoniyligi- har qanday tabiiy ehtiyoj, his va tuyg‘uni axloqqa bo‘ysindira olishidadir. Agar axloqiy omillar zaiflashsa, inson faoliyatida tabiiy ehtiyojlar ta‘siri kuchayadi, unda odamlar jamoasini hayvonlar to‘dasidan ajratib bo‘lmay qoladi. Faqat axloq odamlarga nima qilish keragu, nima qilish kerak emasligini o‘gatadi. Shu jihatdan axloq oddiy qoida emas, balki inson va insonlar faoliyatiga maqsad, yo‘nalish, shakl va mazmun beruvchi ma‘naviy omildir. Axloq so‘zdagina emas, balki amaliy ishlarda, odamlarning o‘zaro munosabatlarida namoyon bo‘ladi. Har bir so‘zni aytish ham muayyan axloq va odob qoidalariga rioya qilish bilan bog‘liqdir. “Qadimgi odamlar, - deb ko‘rsatadi Konfutsiy - o‘z so‘zimning ustidan chiqar olarmikanman deb, juda ehtiyotkorlik bilan so‘zlar edilar³”. Demak, inson biror so‘z aytganida aniq bir maqsadni holatni ko‘zlaydi. Bu maqsad va holat boshqalar uchun ham ahamiyatlidir. So‘z ostida faqat shaxsiy emas, balki ijtimoiy mas‘uliyatlar ham yotadi. Inson har ishi so‘zi uchun o‘zi oldidagigina emas, balki boshqalar oldida ham mas‘uliyatli ekanini sezishi lozim. Konfutsiy chiroyli ishlarni axloqiy asoslangan faoliyat deb hisoblaydi. Haqiqatni bo‘rttiradigan yoki unga mos kelmaydigan chiroyli so‘zlar axloqqa zidir. Eng asosiy masala - insonning axloqiy kamoloti darajasi uning amaliy ishlarida namoyon bo‘lishidir. Barcha amaliy ishlar esa boshqalar bilan bo‘lgan, bo‘ladigan munosabatlarni bildiradi. Shu sababli ham komil inson yuksaklikka intiladi, paskash axloqsiz odam esa doim tubanlashib ketaveradi.⁴

Axloqiy komillik insonning borliqqa o‘z ehtiyojlari, muayyan manfaatlardan kelib chiqqan holda yondoshishidir. Shu sababli Konfutsiy dunyo lazzatlaridan voz kechib, tarki dunyochilik yo‘liga o‘tib olishni ma‘naviy kamolot belgisi deb qaramaydi. Uning ko‘rsatishicha axloqiy komillik dunyoning lazzatlaridan butunlay voz kechish emas. Faqat yetuk axloq va odob sohibi bo‘lgan kishilargina barcha narsalarga aniq me‘zonlar asosida yondoshishga harakat qiladilar. Insonning barcha yutuqlari, mag‘lubiyatlari ham axloqqa bog‘liqdir. Konfutsiyning fikricha, inson hamma vaqt boylikka, mashhurlikka intiladi. Agar hayotda bosilgan har bir qadamda axloqqa rioya etilmasa, inson bu maqsadlarga erisha olmaydi. Agar yerdagi hayot yomon bo‘lsa, inson osmondan madad so‘ramasdan o‘z qalbiga murojaat qilmog‘i kerak. Inson o‘z hayotida to‘g‘ri yo‘l topa olishi, axloqiy qadriyatlarga tayanishi, yuksak xulqqa ega bo‘lishi bilan bog‘liq.

Darvoqe, mutafakkir olim Abdulla Avloniy **“Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir”**⁵deb bejiz ta’kidlamagan edi. Yuksak axloq-inson qalbidagi ibtidodir, uning o‘ziga xos mohiyatidir. Demak, uning fikricha, axloq nima degan muammoni aniqlamay turib, inson kim degan savolga javob berib bo‘lmaydi. Konfutsiy axloqning jamiyat hayoti va taraqqiyotidagi o‘rnini ko‘rsatish bilan birga uning asosiy mazmunini, mohiyati va ahamiyatini ham ochib berishga harakat qilgan. Uning fikricha, axloqning asosiy me‘zoni-odamlarga ishonmoq va ularni sevmocdir. Sevgi bo‘lmasa ishonch bo‘lmaydi, ishonch bo‘lmasa, odam faoliyatida, umid va orzularda mushtaraklik

³ Guscenov A.A. Velikyy moralisti. – M.: 1995.- Str. 29

⁴ O‘sha joyda: - B. 29.

⁵ A.Avloniy Turkis Guliston yoki –axloq. –T.: O‘qituvchi 2011 y.

shakillanmaydi. Odamlarning bir-biriga intilishi, muomalasi, munosabati asosida axloq tursagina, ular bir-biridan begonalashmaydi, balki birlashadi. Shu sababli ham axloq tushunchasi bitta odamga nisbatan emas, balki kishilarning bir biriga munosabatiga nisbatan qo‘llaniladi. Faqat axloq asosidagina odamlar o‘rtasidagi munosabatlar bir tizimga keladi. Odamlar jamoasidan ajralib yashagan shaxs uchun axloq tushunchasi muayyan bir ahamiyat kasb etmaydi. U boshqalar bilan munosabatga kirganidagina o‘zining faoliyatini, boshqalarning o‘ziga, o‘zining boshqalarga nisbattan bo‘lgan munosabatini axloq me‘zonlari orqali tushunish va tushuntirish imkoniga ega bo‘ladi. Shuning uchun ham axloq odamlarning o‘zaro munosabatida bo‘la olishidir. Bu munosabat asosida bir-birini tushunish ishonish, izzat-hurmat yotadi. Axloqli odam o‘ziga ravo ko‘rmagan ishni boshqalarga ham ravo ko‘rmaydi. Odamlar o‘rasidagi munosabatlar, marosimlar, urf-odatlar, rasm-rusumlarga rioya qilish orqali bajariladi. Jamiyat tarixida yuzaga kelgan barcha marosimlar, urf odatlar odamlarning bir birga hurmati va ishonchini ifodalash, mustahkamlash maqsadida shakillangandir. Shu sababli ham Konfutsiy odamlarni jamiyatda mavjut bo‘lgan marosimlar, urf-odatlar, rasm-rusumlarga qat’iy rioya qilishga chaqiradi. Farzandlarning ota-onaga hurmati ularni osh-non bilan taminlashigina emas balki ma’lum bir rasm-rusumlarni bajarish orqali ularning hurmatini o‘rniga qo‘yishi, ko‘nglini ko‘tarishidir. Ota kirganida o‘rnidan turish, uning so‘zini bo‘lmay quloq solish, keksalarga yo‘l bo‘shatish, ko‘nglini ko‘taradigan iliq so‘zlarni aytish ham ana shunday rasm-rusumlar turkumiga kiradi. Umuman turli urf odatlarga rioya qilish o‘timishdan me‘ros bo‘lib qolgan, ota-onalar e’tibor qilib kelgan ananalarga tayanish ular asosida o‘z ma’naviyatini shakillantirish va rivojlantirish demakdir. Bundan urf-odatlar yakka-yakka odamlarnigina emas, balki avlodlarni ham bir-biriga bog‘laydi, axloqiy qadriyatlar taraqqiyotidagi vorislikni ta’minlaydi. Marosim orqali bir odam boshqalarga nisbatan bo‘lgan o‘z munosabatini bildiradi. Bu esa hamjihatlilik, ahillik, birodarlik, osoyishtalikning asosiy shartlaridandir. Insonlarning turli marosimlar asosida shakillangan hamjihatligi, adolat, insonparvarlik to‘g‘risidagi har qanday mavhum fikirlardan, mavhum g‘oyalardan ustundir.

Konfutsiyning fikricha, axloqning birinchi asosi farzadlarning otaga hurmatidir. Yoshlar otalarni hurmat qilishi asosida boshqalarni ham qadrlashga o‘rganadilar. Otaga hurmat inson zotiga bo‘lgan hurmatning boshlanishi, birinchi poydevoridir. Otaga hurmatsizlikni hech qanday axloqiy me‘zon bilan oqlab bo‘lmaydi. Bu bir millatgagina emas, balki butun insoniyatga xos hususiyatdir. Ota-onani hurmat qilishga o‘rganmagan shaxs hech qachon jamiyatda o‘zining munosib o‘rnini topa olmaydi, jamiyat, jamoa bilan o‘zaro ishonch va hurmatga asoslangan munosabatda ham bo‘la olmaydi. Bu tarbiyasizlikdir, insonparvarlik g‘oyalarini inkor etishidir. Ota-ona har bir shaxs uchun eng muqaddas insonlardir. Ota -ona va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlar ajdodlar me‘rosini saqlab turadigan ularni biridan biriga o‘tkazadigan va takomillashib, rivojlanib turishiga imkon beradigan omildir. Agar shu omilga e’tibor berilmasa, vorislikka rahna tushadi, taraqqiyot to‘xtaydi. Jamiyat rivojlanishi yangi g‘oyalar yaratishga qodir bo‘lgan yosh avlodlar yuzaga kelishi bilangina emas, balki ular ota-onalar ta’sirida o‘tgan ajdodlar

qoldirgan me’rosni qanchalik o’zlashtira olishiga ham bog’liqdir. Shu omillarni e’tiborga olgan Konfutsiy yoshlarga nasihat sifatida quyidagi so’zlarni aytadi: “Ota-onanga xizmat qil, ularning ko’ngliga qara. Ular biror ishingdan norozi bo’lishayotganini sezsang, hurmatini yana ham yuqori ko’tar, irodasiga qarshi borma, charchasang ham ulardan xafa bo’lma”⁶.

Insonning komilligi haqida professor X.J.Xudayqulovning “Komillik fazilatlar” nomli kitobida “Komil inson eng avvallo jamiyat talablari va ehtiyojlariga o’zini moslashtirmay komillik darajasiga yetish katta muammo ekanligini anglab olishi, axloqiy yetukligida, ajdodlar me’rosini chuqur o’rganib, uni boyitish imkoniga ega bo’lganida ko’zga ko’rinadi. Axloqiy komillik darajasini har kim o’ziga belgilay olmaydi. Kimki, “men axloqiy kamolot cho’qqisiga yetdim” desa u ham hali komil inson emas. Inson hech qachon o’zinig axloqiy kamoloti darajasiga o’zi baho bera olmaydi. Komillik har bir shaxsning o’zidan ko’ra boshqalarga ko’proq ko’rinadi. Hech qachon komil inson o’zining komilligini payqay olmaydi. Chunki komillik axloqiy yetuklik me’zoni sifatida har bir shaxsning boshqalar bilan bo’lgan munosabatida ko’zga tashlanadi. Komil inson boshqalar bilan munosabat jarayonida shakillanadi”.⁷ Komillik axloqiy jihatdan boshqalarga nisbatan ustunlik hamdir. Shu sababli komil inson boshqalarning ketidan ko’r-ko’rona ergashib ketavermaydi. Komil insonni ota-ona, jamoatchilik, ular bilan bo’lgan munosabatlar shakillantiradi. Oliyjanob inson hammaga bir xil munosabatda bo’ladi, odamlardagi yaxshi fazilatlarni o’rganadi va yaxshilikka intiladi, hammani teng ko’radi, biror xatoga yo’l qo’ysa avvalo o’zini ayblaydi. Axloqiy kamolot yo’li odamlardan faqat yaxshi fazilatlarni o’rqanish va yaxshilikka intilishdir. Axloqiy yetuklik - insonning o’ziga talabchanligi kuchli bo’lishidir. Qadimgi Xitoy falsafasida komil inson muammosining asosiy o’rin olishi ma’naviyatning jamiyat hayoti va taraqqiyotidagi o’rni va ahamiyatini to’g’ri belgilashning natijasidir. Shu sababli ham qadimgi Sharq mamlakatlaridagi falsafiy, diniy-urifiy ta’limotlarning barchasida inson va uning ma’naviy kamoloti masalasi markaziy o’rin olgan. Bundan tashqari Buddachilik go’yolari ham jamiyat hayotidagi yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik muammolarini talqin etishning o’ziga xos yo’lidir. Bu muammoga keng ko’lamda yondoshish, yaxshilik va adolatga erishishni inson ma’naviyati darajasi bilan bog’lash Budda g’oyalarining o’ziga xos falsafiy qarashlar tizimiga aylanib ketishiga olib kelgan.

TAHLIL VA NATIJALAR:

Shu sababli ham Qadimgi Hindistondagi ko’plab falsafiy qarashlar buddachilikning diniy-orifiy qarashlari bilan bog’langan. Buddachilik g’oyalariga ko’ra inson tabiatan takomillashmagan jonzotdir. Shu sababli ham u o’zining butun umri davomida biror narsadan qanoatlanmay hammasidan norozi bo’lib o’tadi. Bu norozilik olamda o’rnatilgan abadiy tartib va haqiqat bilan inson faoliyati o’rtasidagi ziddiyatning ifodasidir. Bu ziddiyatlarga barham berish uchun inson ruhiy takomillashib, adolatliliksiz va yomonlikdan yuqori tura bilmog’i kerak. Olamda tirik jonzot borki, ularning hammasi o’linga mahkum. Bu mutloq haqiqat va olam

⁶ Guscenov A.A. Великие моралисты. – М.: 1995.- Str.32

⁷ Xudayqulov X.J. Komillik fazilatlar. –T.: Ta’lim nashriyoti.2022 y.246-bet

girdobining abadiy qonunidir. Inson esa bu qonunni chetlab o‘tishga, dunyoda abadiy yashashga intiladi. Tug‘ilish bor joyda muqarrar o‘lim ham bor. Inson tana bilan emas, balki ruh bilan tirikdir. Ruhiiy abadiylik yo‘lini izlash abadiylikka intilishning asosiy yo‘nalishi bo‘lmog‘i kerak. Buning uchun inson o‘z qalbidagi o‘limdan qo‘rqish singari ruhiy holatni yengishi zarur. Bu esa faqat ruhiy poklanish yo‘li bilan amalga oshadi. Ruhiiy poklanish esa har bir shaxsning ma’naviy, axloqiy kamlotidir. Budda atamasi “Buddha” so‘zidan olingan bo‘lib “Nurlanish”, “Uyg‘onish” degan ma’noni bildiradi. Bu yerda inson qalbi ruhining nurlanishi, uyg‘onishi nazarda tutiladi. Bu uyg‘onish, nurlanish insonning barcha dunyoviy g‘am tashvishlar, lazzatlar, g‘azab va o‘ch olishga intilish, yomonlik qilish singari illatlardan voz kecha bilishidir. Shunday yo‘ldan borishga qodir bo‘lgan inson, dunyoviy hayotning abadiy girdobidan qutiladi va mangurtlikka erishish yo‘liga o‘ta boshlaydi. Bu yo‘lni esa insoniyatga budda ko‘rsatadi. Buddachilikning bu boradagi diniy, falsafiy qarashlari tizimi asosan quyidagi 4 fikrda ifodalangan:

1. Dunyoda azob-uqubat va azoblanish bor.
2. Azob-uqubat va azoblanishning sabablari bor.
3. Azoblanishning oxiri bor. Bu - “Nirvanadir”
4. Azoblanishdan qutilishga olib keluvchi yo‘llar bor.

Bu yo‘llardan budda ta’limotiga tayanib adashmay borish mumkin. Nirvanaga yetib, abadiylikka erishish yo‘lidagi asosiy g‘ov-odamlar o‘rasidagi nafratdir, shu orqali kelib chiqqan ishonchsizlik va adolatsizlikdir. Buddachilik g‘oyasiga binoan nafratni nafrat bilan tugatib bo‘lmaydi. Nafrat bo‘lmagan joyda nafratga qarshi kurashish ehtiyoji ham bo‘lmaydi. Odamlarni o‘ldirishgina emas, ularga o‘lim tilash ham gunohdir. Boshqalarga yaxshilik qilish, birinchi navbatda inson o‘ziga yaxshilik qilishidir. Yaxshilik orqali, birovning ko‘nglini ko‘tarish bilan birga inson o‘zini ham ruhan poklaydi. Har ishda, hamma yerda, hammaga yaxshilik qilish inson abadiylikka erishishining asosiy yo‘lidir. Zo‘ravonlik qilmaslik, yaxshilikka intilish faqat odamlargagina emas, balki butun tirik jonzotlarga nisbatan qilinmog‘i kerak. Hayot yo‘li og‘irliklar, mashaqqatlardan iborat. Bu yo‘lda adashish ham mumkin. Lekin bu yo‘lni yaxshilik va adolatga tayanib bosib o‘tgan inson nirvanaga erishadi va bu dunyo azoblaridan butunlay xalos bo‘ladi, ularni unutadi. Inson ruhining nirvanaga yetish muddati har bir shaxsning o‘z hayotida qilgan yaxshiliklari darajasiga bog‘liq. Yomonlikka qilganlarning joni bu dunyodan uzilib keta olmaydi, azob uqubatda bir jonzotdan ikkinchi jonzotga o‘tib yuraveradi. Jonning savobli ishlar orqali orttirilgan halovati nirvanaga yetkanda abadiy masudlikka erishadi. “Nirvana” so‘zi “Abadiylik, mangu sukunat” degan ma’noni bildiradi. Shulardan ko‘rinadiki yaxshilik, poklik, halollik, adolatlilik, mehr-muruvatlilik va rahm-shavqatlilik, ma’naviy kamolot yo‘lidan og‘ishmay borish singari axloqiy fazilatlar inson zotiga mangulik bag‘ishlovchi omillardir. Odamlar o‘rtasidagi yaxshi munosabatlar bitta shaxsni emas, balki ko‘pchilikni dunyoning azob uqubatlaridan xalos etadi.

Insonning axloqiy, ma’naviy kamoloti jamiyat hayoti va taraqqiyotining asosiy omili deb qarash yahudiy dinida ham katta ahamiyat kasb etgan. Yahudiy dinining axloqiy qoidalari, komilikka erishish yo‘llari haqidagi ta’limotlari ham Konfutsiy

qarashlari, Buddachilik g‘oyalaridan keskin farq qilamaydi. Bu ta’limotda ham insonlarning axloqiy kamolotini ta’minlash, jamiyat hayotida adolat, hamkorlik, hamdardlik, ahillik, hamfikrlilik, osoyishtalikni ta’minlash sifatida talqin etiladi. Bundan tashqari, butun insoniyat tarixiy taraqqiyoti davomida to‘g‘ri, adolatli deb topilgan axloqiy normalar ma’lum g‘oyalar e’tiqodlar, milliy manfaatlar bilan bog‘lanadi. Buni xristian dinidagi axloqiy qadriyatlar talqinida ham yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

Xristian dini vakillarining ko‘rsatishicha bu din-axloqiy, u talqin etayotgan axloq esa- diniydir. Bu axloqning asosiy mohiyati- insonlarning bir-biriga bo‘lgan muhabbati. Muhabbat insonlarga xudo baxsh etagan fazilatdir. Bir vaqtlar muhabbatga asoslangan munosabatlar odamlar o‘rtasidagi aloqalarning asosiy shakli bo‘lgan. Lekin ma’lum davrlarda insonlar ilohiy kuchni unitib, nima yaxshiyu nima yomon ekanini o‘zimiz bilamiz, deb yo‘ldan adasha boshlaganlar. O‘zi maqul deb topgan narsalarga umuminsoniy manfaat va me‘zonlarni etiborga olmay o‘zlariga baho bera boshlaganlar. Bu esa odamlarni bir-biridan ayirib tashlagan, o‘rtalariga adovat va ishonchsizlik urug‘larini sebgan. Bu fikirlardan axloq masalasiga shaxsiy maqsadlardan emas, balki umuminsoniy manfaatlardan kelib chiqib yondoshish kerak degan xulosa kelib chiqadi.

Xristian dini go‘yalariga ko‘ra odamlar o‘rtasidagi xudbinlik va ishonchsizlikka barham berish uchun umumiy muhabbatga tayangan dastlabki holatga qaytmoq lozim. Odamlar o‘rtasidagi munosabatlar otalar va bolalar og‘a inilar, do‘stlar, hamkorlar o‘rasidagi munosabat darajasida bo‘lganidagina, o‘zining dastlabki holatiga qaytadi. Shunday munosabatlarga muhabbatga tayanadi. Bunday muhabbat jamiyatning poydevoridir. Odamlarni Alloh belgilagan muhabbat yo‘liga solish esa payg‘ambarlarning vazifasidir. Muhabbatning asosiy mohiyati damlarni yaxshilik va yomonlikni farqlashga, ularni boshqalarni hurmat qilishga o‘rgatishdir. Xosil yaxshi bo‘lsin deb ekinzorlarni yomon o‘tlardan tozalaymiz. Jamiyat yaxshi bo‘lishi uchun esa, odamlarning qalbini yomon xislatlardan tozalash kerak. "O‘zingni qanday sevsang boshqalarni ham shunday sev" degan g‘oya xristian dinining asosiy axloqiy qadriyatlaridandir. Odamlar o‘rtasidagi muhabbatning namoyon bo‘lish shartlariga quyidagilar kiradi:

1. Muhabbat boshqalarni hurmat qilish, ularga xizmat qilishdir. Buning uchun inson o‘zini ham, boshqalar bilan munosabatdagi o‘rnini ham anglash zarur. Bosqalarning qilmishlariga baho berganida inson o‘z qilmishlarini ham shu tarozida o‘lchab ko‘rishi kerak. O‘zini anglamagan inson boshqalar bilan ham tog‘ri munosabatda bo‘la olmaydi. O‘zini bilamagan odamga boshqalarning gunohi ham kattaroq bo‘lib ko‘rinadi va ularni beg‘araz seva olmaydi.

Xristian dinida shunday bir rivoyat bor. Iso payg‘ambar xat yozib o‘tirganida olamon bir ayolni tutib keltirib, "Bu ayol zino qilib gunohkor bo‘ldi. Uni toshbo‘ron qilib o‘ldirish kerak"- degan. Shunda Iso: "Agar ichingizda begunohlaringiz bo‘lsa, bemalol qilaveringlar" deb, xatini yozishni davom ettiravergan. Bir ozdan keyin boshini ko‘tarib maydonga qarasa, hamma tarqalib ketib, bitta ayolning o‘zi qolgan ekan. Demak inson birovga baho berishdan oldin o‘ziga ham xolisona baho berishga

o‘rganishi lozim. Faqat vijdotsiz kishilargina o‘z xatolaridan ko‘ra boshqalarning kamchiliklarini ko‘rishga moyilroq bo‘ladilar.

2.Muhabbat - faollikdir. Odamlarni dilda tilda sevish yetarli emas. Buning uchun foydali ishlar qilish kerak. Sen sevgan odamlar shirin so‘zlaringdangina emas, balki amaliy ishlaringdan naf ko‘rsin. Ota-onaga muhabbat ham amaliy ishlarda namoyon bo‘lishi kerak. Shu sababli ham chin muhabbat sohibi doim amaliyotda bo‘ladi, boshqalarga yaxshilik qilishga, savobli ishlarni bajarishga harakat qiladi. Shuning uchun ham odamlarning aytgan gapiga emas, balki qilgan ishiga qarab baho berish kerak.

3.Muhabbat - beg‘arazdir. Har qanday yaxshilik singari muhabbatning mukofoti ham uning o‘zida. Muhabbat hech qanday manfaat bilan belgilanmasligi kerak. Kambag‘allar, yetimlar, bevalar, quvg‘un va ta‘qib etilganlarga nisbatan bo‘lgan muhabbat eng savobli va qadirlidir. Muhabbatning eng katta sinovi-odamning o‘z dushmanlariga munosabatidir. Muhabbat - adolatga tayanadi. Adolat esa insonni yaxshi ishlari uchun taqdirlash, yomonliklari uchun jazolashdir. Rahm-shavqat ham muhabbatning tarkibiga kiradi. Rahm-shavqat muhabbatning belgisi bo‘lgani uchun aniq davrlarda adolatli deb tan olingan me‘zonlar chegarasidan chiqib ketmaydi. Adolatning har bir davr bilan belgilangan chegarasi bor. Lekin muhabbatning rahm shaklidagi ko‘rinishida hech qanday chegara yo‘q. Bu har qanday vaziyat, siyosat, e‘tiqod, manfaatga qaramay butun inson zotiga yaxshilik qilishidir.

Axloqiy qadriyatlar, axloqlilikning me‘zonlari masalasiga Islom dinida ham katta e‘tibor berilgan. Islom - mukammal axloqiy g‘oyalar tizimidir. Muhammad Payg‘ambarning (s.a.v.) “Men Alloh tomonidan insonlardagi komil axloqni takomillashtirish uchun yuborilganman”, degan fikri Islom dinida axloq masalasi qanchalik katta o‘rin olganini ko‘rsatadi. Darhaqiqat Quroni Karimda, hadislarda, shariat qoidalarida axloq masalalarining katta o‘rin olgani bejiz emas. Islom dini jahonda mavjud bo‘lgan dinlarning eng so‘ngisi bo‘lganligi sababli, uning g‘oyalarida, qadriyatlarida axloq va odob, komil insonni tarbiyalash, ma‘naviy kamalotning me‘zonlari masalasi ancha mukammal ifodalangan. Islom dinida axloqiy kamolot muammolari tor manoda yoki bitta millatning manfaatlari bilan bog‘liq ravishda talqin etilmaydi. Islom dinida axloq normalari inson va jamiyat rivojlanishi bilan bo‘g‘liq ravishda yoritilgan. Ma‘naviy kamlot esa, jamiyat taraqqiyotini ta‘minlash, undagi barcha yetilgan muammolarni yechishning asosiy, hal etuvchi sharti sifatida talqin qilingan. Har bir shaxsning axloq va odob borasida kamoloti u erishishi mumkin bo‘lgan yutuqning esa yuksak cho‘qqisi deb qaralishi ham masalaning mohiyatiga chuqur yondoshishning belgisidir. Islom dinida axloqiy tarbiya masalalariga katta e‘tibor berilganligi sababli, bu din jamiyat hayoti va taraqqiyotida boshqa dinlarga nisbatan kattaroq ahamiyat kasb etdi.

XULOSA :

Yuqorida keltirilgan fikirlardan xulosa qilib, turli diniy, falsafiy ta‘limotlarda axloq va odob muammolari talqinida umumiy va oziga xos tomonlar bor. Bu boradagi umumiy tomonlarda barcha insoniyatga xos bo‘lgan axloqiy qadriyatlar o‘zining yaqqol ifodasini topgan. Turli irqar va millatlarga mansub bo‘lgan

kishilarning ma’naviyatidagi mushtaraklik, Inson degan zotning umumiy mohiyati ham shu bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017y.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy taxlil, qat’iy tartib – intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir raxbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017y.
3. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi”. – T.: O‘zbekiston, 2017y. Gazeta. uz”
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qattiyat bilan davom etirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – T.: O‘zbekiston. 2017 y. B-592.
5. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008 y.
6. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston–yoxud axloq. – T.: “O‘zbekiston”, 1992 y.
7. Abdumurod X va boshqalar. Odob va odoblilar. Toshkent: “ Turonzamin - ziyo ” nashriyoti. 2012 y.
8. Ziyomammedov Bo‘ri. Komillika eltuvchi kitob. Toshkent.: “Turon iqbol” nashriyoti. 2006 y.
10. Xudayqulov X.J. Insonlar orasidagi o‘zaro munosabatlardagi muomla va muloqot odobi. – T.: Sarvarprint. 2024 y.
11. Xudoyqulov X.J. Komillik fazilatlari. Toshkent, Ta’lim nashriyoti. 2022 y. 246-bet
12. Xudoyqulov X.J. Milliy g‘urur – ma’naviy komillik mezon. Toshkent, Dzayin – Press. 2011 y.

**SHARQ MUTAFAKKIRLARINING SHAXS, UNI TARBIYALASH, O‘QITISH VA
RIVOJLANTIRISH HAQIDAGI PEDAGOGIK G‘OYALARI**

Tojiboyeva Xilolaxon Maxmutovna,

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti (O‘zPFITI) direktorining ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha o‘rinbosari,
pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlaridan Najmiddin Kubro va Xusayn Voiz Koshifiylarning shaxs, uni tarbiyalash, o‘qitish va rivojlantirish haqidagi pedagogik g‘oyalari tahlil qilingan.

Tayanch so‘z va iboralar: Sharq mutafakkirlari, pedagogik fikrlar, shaxsni tarbiyalash, milliy o‘zlik, axloqiy tarbiya, axloqiy sifatlar.

Yoshlarning shakllanishi va ma’naviy kamoloti barcha davrlarda ham dolzarb masala hisoblangan. Shuning uchun ham ajdodlarimiz farzandlarning kamol topishi, bilim egallashi, yuksak ma’naviyatli bo‘lishiga erishish maqsadida o‘zlarining qimmatli qarashlari va fikrlarini bayon qilganlar. Ularning turlicha soxta

ta’limotlarga berilishlariga yo’l qo’ymaslikka harakat qilganlar. Jumladan, yirik alloma va vatanparvar Najmiddin Kubro pedagogik fikr taraqqiyotiga katta hissa qo’shgan. Uning maqsadi odamlarni jismonan, aqliy, ruhiy-ma’naviy jihatdan etuk shaxs sifatida tarbiyalashdan iborat bo’lgan. U tariqat va saxovatlikni o’zaro uyg’unlashtirgan, axloqiy poklik, mardlik, hojatbarorlik g’oyalarni targ’ib etgan. Ilohni sevish bilan yaxshi insonlarni sevishni birga olib qaragan, nafsni qattiq qoralagan.

Bilish nazariyasida aqliy va hissiy-intuitiv bilishni birlashtirgan, tasavvufda hushyorlik (sahv)maslagini tanlab, behud – devonalikni inkor etgan. U insonni kichik olam deb, uning kamoloti cheksiz ekanini ta’kidlagan. Najmiddin Kubro ta’limoti[1]ni har tomonlama tahlil qilish va uning O’rta Osiyo ma’naviy pedagogik fikr taraqqiyotidagi ahamiyatini ko’rsatish uchun ilgari surgan g’oyalarni bugungi davr nuqtai nazaridan yondashgan holda o’rganib, turli tadbirlar yordamida o’quvchi-yoshlar ongiga etkazish lozim. Chunki Najmiddin Kubro qarashlarini o’rganish va bilish o’quvchi-yoshlarning milliy o’zliklarini anglashlari uchun katta ahamiyatga ega.

U o’zining axloqiy qarashlarini “Favoyih al-jamol va favotih al-jalol” (“Jamol xushbo’yliklari va jalolning kashfi”), “Al-usul al-ashara” (“O’nta usul”), “Fi odobus solikin” (“Soliqlar odobida”) nomli kitoblarida bayon qilgan bo’lib, pedagoglar ushbu asarlar bilan yaqindan tanishishlari lozim [1].

Najmiddin Kubro o’z asarlarida tafakkurga asoslangan aqliy bilimni rivojlantirishga e’tibor qaratish lozimligini ta’kidlagan. Najmiddin Kubro inson ruhiy kechinmalari, nozik holatlarini puxta bilgan. Shu asosda “latoif” (“nozik ta’blilik”) nazariyasini ishlab chiqqan. Bu nazariyaga ko’ra, inson ruhi ko’zga ko’rinmas latif markazlardan iborat. Bu ong va tuyg’u, ruh va jism orasidagi holat. Uni ilg’ab olish mushkul. Ammo inson hayoti va kundalik faoliyatida ushbu qarashlarning ahamiyati muhim.

Najmiddin Kubro irfoniy hikmat va insoniy poklik, ilohiy ma’rifat g’oyalarni butun Sharqqa tarqatgan mutafakkir sifatida faoliyat ko’rsatgan bo’lib, uning qarashlari bugungi kunda o’smirlarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi immunitetni shakllantirishda ham alohida ahamiyatga ega.

O’z g’oyalari bilan barkamol shaxs tarbiyasi borasida alohida o’rin egallagan mutafakkirlardan biri Xusayn Voiz Koshifiydir[2]. Xusayn Voiz Koshifiy “Axloqi muhsiniy”, “Axloqi Karim”, “Suxayliy”, “Javohirnoma”, “Risola dar ilmi e’dod” (“Sonlar haqida risola”), “Ravzat ush shuhado” (“Shahidlik bog’i”), “Oynai Iskandariy”, “Tafsiri Husayniy”, “Risolati Hotamiy yoki Kitobi Hotamnoma” (“Hotamtov haqida risola”), “Sahifai shoda”, “Badoe al-afkor fi sannoe al ash’or” kabi asarlarida axloqiy tarbiyaning nazariy asoslarini yoritgan. Uning ta’kidlashicha, odob qalbni yomon so’zlardan va nojo’ya xulqdan saqlay olish, o’zini va o’zgalarni hurmat qila bilishdir. Koshifiy tarbiyada ota-onalar va pedagoglarning tarbiya sohasidagi vazifalarini belgilab bergan. O’smir yoshidagi o’quvchilarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi immunitetni shakllantirishda Koshifiyning qarashlaridan foydalanish ijobiy samara beradi.

Bu borada “Axloqi muhsiniy” asari alohida pedagogik ahamiyatga ega. Asarda asosan yoshlarning ta’lim-tarbiyasi haqida fikr yuritilgan. Ta’lim-tarbiya insonda yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirish omili ekanligini mutafakkir alohida ta’kidlaydi.

“Burchni bajarmoqlik bu insonning oliyjanobligidan va yuksak darajada bilimdonligidan dalolat beradi”, - deyish bilan Koshifiy insoniy burchni, bilimdonlikni ulug’laydi. Bilimdon inson o’z burchini tushunadi, bu uning oliyjanobligini namoyon qiladi. Koshifiyning bu fikrlari bugungi kun uchun ham pedagogik qimmatga ega.

“Odob, bu – qalbini yomon so’zlardan va nojo’ya xulqdan saqlay olish, o’zini va o’zgalarni ham hurmat qila bilish, shu bilan birga o’zini va o’zgalarni obro’sini tushurmaslikdir”.

“Yolg’onchilik seni jarlikka etaklaydi, rostgo’ylik esa baxtsizlikdan saqlaydi”, - deydi Koshifiy. U ijobiy fazilatlarni maqtab, insonlarga zarur deb hisoblaydi. Inson yolg’onchilik, xasislik, adolatsizlik, vijdotsizlik kabi xislatlardan holi bo’lishi kerak, deb nasihat qiladi Koshifiy. “Insonning axloqsizligi uning o’zigagina emas, balki o’zgalarga ham salbiy ta’sir qiladi”; “Odob – oltindan qimmat”; “Vijdoni, nomusi, diyonati bo’lmagan kishi dunyoda bo’lgan hamma yomonlikni qilishga tayyordir”, - deydi Koshifiy.

Koshifiy yoshlarda sofdillik, rostgo’ylik, saxiylik, vijdonlilik, irodalilik, qat’iyatlilik kabi fazilatlarni shakllantirish zarur, deb hisoblaydi. U xasis, tamagir, ochko’z, dilozor, pastkash, tuhmatchi, sotqin, yolg’onchi, laqma kishilarni axloqsiz kishilar sirasiga kiritadi.

Voiz Koshifiy o’z qarashlarida inson ma’naviyatining bir qator masalalariga e’tibor qaratgan. U, birinchi navbatda, insonda oliyjanoblik xususiyati bo’lishi zarurligi haqida to’xtalgan. Oq ko’ngillilik, bag’rikenglikni ham odob me’yori, deb hisoblaydi. “Sofdillik, sabrlilik, rostgo’ylik, saxiylik, mehnatsevarlik insonning barkamolligi va o’zini anglashidan dalolat beradi. Sofdillik, rostgo’ylik va muruvvatlilik bexatarlik va ishonch garovidir” – deb uqtiradi Koshifiy. Bu fikri bilan u yoshlarni qora ko’ngil, yolg’onchi, tamagir, pastkash, nokas, gap tashuvchi, laqma bo’lmashlikka, mard olijanob, saxiy bo’lishga chaqiradi. Bundan tashqari, Voiz Koshifiy, ayniqsa, insondagi rostgo’ylik va mehnatsevarlik xislatlariga keng to’xtaladi. Mutafakkirning ta’kidlashicha, insoniylikni belgilaydigan eng asosiy jihatlardan biri – bu rostgo’ylikdir. Koshifiyning axloqning bu tomoniga alohida diqqat qilganligining sababi shundaki, u yashagan davrda yolg’onchilik, bir-birini aldash, ota bolaga, aka ukaga qarshi kurash olib borish kabi salbiy jihatlar keng o’rin egallagan edi. Koshifiy halqqa baxtsizlik va davlatga zarar keltiruvchi yolg’onchi, ishyoqmas, xasis, sotqin kishilarni etti guruhga ajratadi.

“Axloqi muhsiniy” asarining mazmunini belgilovchi yana bir axloqiy xususiyat bu insonparvarlikdir. Koshifiy insonni hurmatlash, e’zozlash, g’amxo’rlik qilish faqat yaqinlik, qarindoshlik uchungina emas, balki bu eng muhim odamiylikdir, deb hisoblaydi. Shuningdek, uning do’stlik haqidagi mulohazalari ham juda ibratlidir. “Inson do’stlari biror narsaga muhtoj bo’lib qolsalar, ularga yordam qo’lini uzatishi, hech narsasini do’stlaridan ayamasligi kerak”. Koshifiyning mazkur fikrlari

“ommaviy madaniyat”ning salbiy oqibatlarini keng tus olgan bugungi kun uchun ham ahamiyatlidir. Chunki “ommaviy madaniyat” ta’sirida xudbin, manfaatparast, yolg‘onchi, ota-onasi va do‘stlarini hurmat qilmaydigan shaxslarning paydo bo‘lish ehtimoli kuchaymoqda. Bunday illatlarga barham berish uchun buyuk ajdodlarimizning ta’limotlariga tayanish lozim. Uning bunga o‘xshash ko‘plab fikrlari barcha davrlar uchun ham qadrlidir. Chunki inson ob’ektiv olamdagi eng buyuk mavjudotdir. Uni e’zozlash, bir-biri bilan hamkorlik qilish, boshqacha aytganda jamoaviylik, halqlar do‘stligi tuyg‘usi “ommaviy madaniyat” keng avj olgan ayni kunlarda har bir kishining axloqiy me’yori, burchiga aylanishi kerak. Voiz Koshifiyning insoniy burch, ota-ona qadri haqidagi fikrlari ham salmoqli va bugungi kunda o‘smirlarning madaniy ongini shakllantirishda ham alohida ahamiyatga ega.

Aqidaparastlik, fundamentalizm, diniy fanatizm, millatchilik kabi bir qator salbiy holatlar butun dunyodagi yoshlar xatti-harakatida yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Bugungi kunda axloqsizlikni madaniyat, deb bilish oddiy holga aylanmoqda. O‘zbek xalqining asl ma’naviy qadriyatlarini mensimaslik, ularni eskilik sarqiti sifatida baholash inson hayoti, oila muqaddasligi va yosh avlod tarbiyasiga katta xavf solmoqda. Shuning uchun ham “ommaviy madaniyat”ning mazmun-mohiyatini ochib berish, pedagoglar va ota-onalarni uning asl mohiyati va zararli oqibatlaridan xabardor qilish zururiyati kuchaymoqda. Biz bugun ajdodlarimiz merosiga tayangan holda ma’naviy tarbiyaga alohida e’tibor qaratishimiz lozim.

Foydalanilgan manbalar:

1. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / tuzuvchilar: jamoa.//Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – 376 b.
2. Husayn Voiz Koshifiy. Futuvvatnomai sultoni. –T.: Xalq merosi, 1994. – 112 b.
3. Hasanboyeva O., Hasanboyev J., Hamidov H. Pedagogika tarixi. – T.: O‘qituvchi, 1997. – 246 b.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ РАЗВИТИЯ УЧЕБНОЙ
МОТИВАЦИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА**

**Кучкарова Наргиза Шарифжановна, самостоятельный
исследователь Узбекского научно-исследовательского института
педагогических наук имени Т.Н. Кары Ниязи**

***Аннотация.** В статье раскрыты педагогические компоненты развития учебной мотивации у будущих учителей английского языка.*

***Ключевые слова:** общечеловеческие ценности, национальные традиции, учебная мотивация, образование, обучение, воспитание, развитие, будущий учитель, педагогика, практика.*

***Annotatsiya.** Maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida ta’lim motivatsiyasini rivojlantirishning pedagogik tarkibiy qismlari ochib berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** umuminsoniy qadriyatlar, milliy an‘analar, ta’lim motivatsiyasi, ta’lim, tarbiya, rivojlanish, bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogika, amaliyot.*

Развитие учебной мотивации у будущих учителей иностранного языка считается актуальнейшей проблемой педагогической науки, требующей безотлагательного своего решения. Данный процесс осуществляется посредством применения различных технологий. К примеру, проектная технология направлена на развитие самостоятельности будущих учителей как важного педагогического компонента развития учебной мотивации.

Сегодня весьма широко применяются в изучении иностранного языка межкультурные тандем-проекты в качестве совместного изучения одного иностранного языка двумя партнерами-носителями разных иностранных языков в ситуациях реального общения (face-toface) при личной встрече, а также удаленного и виртуального аудио, видео и текстового общения (e-tandem) через электронную почту, skype, социальные сети, видеоконференции, по смартфону и другие современные медиа-средства без прямого участия преподавателя.

Анализ проведенных научных исследований по проблеме развития учебной мотивации у будущих учителей иностранного языка показал, что остаются мало изученными механизмы комплексного воздействия на мотивационную сферу будущих учителей; возможность целенаправленной коррекции индивидуального стиля руководства учебно-воспитательным процессом, обусловленного направленностью в профессионально-педагогическом общении преподавателя в целях развития мотивации у будущих учителей.

Развитие учебной мотивации при изучении английского языка у будущих учителей основано на обеспечении комплексного сочетания личностно-деятельностного, контекстного, индивидуально-дифференцированного подходов; использовании в ходе учебно-воспитательного процесса приемов развивающей стратегии педагогического воздействия (субъект-субъектная модель) и продуктивного педагогического общения; обеспечении комплексности и последовательности в подготовке будущих учителей иностранного языка по овладению приемами развивающей стратегии педагогического воздействия и продуктивного общения; скорректировать индивидуальные стили руководства учебно-воспитательным процессом в сторону гуманизации с учётом общечеловеческих ценностей и национальных традиций, а также диалогической направленности в профессионально-педагогическом общении; разработать и внедрить в учебно-воспитательный процесс структурно-функциональную модель развития учебной мотивации у будущих учителей иностранного языка посредством комплексной реализации личностно-деятельностного, контекстного, индивидуально-дифференцированного подходов к учебно-воспитательному процессу, развивающей стратегии педагогического воздействия и продуктивного общения. В их целях нами

выявлен уровень развития мотивации у будущих учителей иностранного языка на разных этапах обучения; определена роль будущего учителя, его индивидуального стиля профессиональной деятельности в учебно-воспитательном процессе высшей образовательной организации, обеспечении педагогического общения в процессе развития мотивации у будущих учителей; разработана программа педагогического тренинга, направленного на освоение будущими учителями иностранного языка приемов продуктивного педагогического общения и комплексного психолого-педагогического воздействия; изучены индивидуальные особенности развития мотивации у будущих учителей иностранного языка на разных этапах обучения; разработана и показана эффективность структурно-функциональной модели развития мотивации при изучении иностранного языка у будущих учителей.

Многоступчатый процесс развития учебной мотивации у будущих учителей иностранного языка позволил выявить динамику развития мотивации изучения иностранного языка на разных этапах обучения в высшем образовательном учреждении, а также определить факторы, влияющие на мотивационную сферу; определить влияние индивидуального стиля преподавателя на учебно-воспитательный процесс, обусловленный направленностью в профессионально-педагогическом общении преподавателя, на развитие учебной мотивации будущего учителя; показать значительную роль методов и приемов воздействия на будущих учителей, продуктивного общения в развитии учебной мотивации у будущих учителей иностранного языка; разработан комплекс педагогических средств, способствующих развитию мотивации (педагогический тренинг; авторские проектные технологии; опросники, направленные на исследование мотивов, факторов и компонентов воздействия преподавателя на будущих учителей в ходе учебно-воспитательного процесса); разработать и экспериментально проверить структурно-функциональную модель развития учебной мотивации у будущих учителей иностранного языка.

Расширение представления о структуре учебной мотивации будущих учителей иностранного языка на основе теоретического анализа педагогической литературы позволило обозначить основные подходы к проблеме развития учебной мотивации будущих учителей иностранного языка; теоретически обосновать возможность ее позитивного развития с учётом общечеловеческих ценностей и национальных традиций; выявить и обосновать структурные компоненты содержания этого процесса; конкретизировать критерии развития мотивации; системно обобщить и проанализировать эмпирические данные, на основе которых разработана структурно-функциональная модель развития учебной мотивации будущих учителей иностранного языка и экспериментально доказать ее эффективность.

Результаты исследования позволили оптимизировать процесс обучения иностранному языку будущих учителей, повысить его результативность;

материалы разработанного автором педагогического тренинга могут быть использованы в качестве методических рекомендаций для будущих учителей иностранного языка в целях повышения результативности процесса обучения; опросники могут быть использованы будущими учителями в целях диагностики развития мотивационной сферы обучающихся; эмпирические результаты исследования и разработанная структурно-функциональная модель развития учебной мотивации будущих учителей позволит повысить качество обучения иностранного языка.

Литература

1. Постановление Президента Республики Узбекистан №ПП-2909 «О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования» от 20 апреля 2017 года.
2. Национальная программа развития школьного образования на 2022-2026 учебные годы: по дальнейшему развитию сферы педагогического образования» от 27 февраля 2020 года: www.lex.uz
3. Ибраимов Х., Қуронов М. Умумий педагогика: Дарслик. – Т.: Шаффоф, 2022. – 415-б.
4. Ибраимов Х., Қуронов М., Ибрагимова Ф. Педагогика тарихи ва назарияси: Дарслик. – Т.: Шаффоф, 2023. – 392-б.
5. Ибраимов Х. ва бошқ. Ота-она – мураббий: Услубий кўлланма. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2024. – 220-б.

YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA MILLIY QADRIYATLARNING O‘RNI

Oynisa Musurmanova

O‘zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi huzuridagi “Oila va gender”
ilmiy-tadqiqot instituti direktor o‘rinbosari, Respublika “Oqila ayollar” harakati
yetakchisi, p.f.d., professor

**“Oila va jamiyat ustuni, hayotimizning fayzi
va ko‘rki bo‘lgan xotin-qizlarni e‘zozlash,
ularga hurmat va ehtirom ko‘rsatish xalqimiz
uchun azal-azaldan buyuk qadriyat bo‘lib
kelgan va shunday bo‘lib qoladi”.
Sh.Mirziyoyev**

Annotatsiya: maqolada yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘ziga xos xususiyatlari, ustuvor yo‘nalishlari, moddiy-ma’naviy qadriyatlarning mazmuni, qadriyatlar shakllanishi tizimi, oila ma’naviyatining mazmuni, tarbiyaviy komponentlari haqidagi ilmiy-nazariy qarashlar o‘z aksini topgan bo‘lib xulosa va tavsiyalar o‘z aksini topgan.

Tayanch so‘zlar: oila ma’naviyati, milliy va umuminsoniy, moddiy va ma’naviy qadriyatlar, shaxsiy, oilaviy, sulolaviy, jamoaviy, mintaqaviy ma’naviy qadriyatlar, qadriyat yo‘nalishlari, kitobxonlik, kopseptual g‘oyalar, oilaviy axloq-odob qoidalari, urf-odatlar, rasm-rusumlar, an’analar, marosimlar

Oila farovonligi, tinchligi va xotirjamligi uning ma’naviy poydevorining mustahkamligiga bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 7 martdagi **“Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-87-son Farmoni** va 2022 yil 1 martdagi **“Oila va xotin-qizlar davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-146-son qarorlarida** Yangi O‘zbekistonda oila institutini rivojlanishida qadriyatlardan foydalanishga alohida e’tibor berilgan. Shuningdek, **2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmonida** belgilab berilgan 7 ta yo‘nalishning beshinchi **“Ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish”** yo‘nalishi bo‘yicha 71-78 maqsadlarning mohiyati ham oilaning ma’naviy poydevorini mustahkamlashga qaratilgan.

Darhaqiqat, qadriyat atamasi arabcha “Qadr” so‘zidan olingan bo‘lib, “qimmatli”, “foydali” degan ma’noni anglatadi. Qadriyat deyilganda, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarining ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan hamda ular tomonidan yuksak baholanib, qadrlanadigan oila, tabiat va jamiyat ne’matlari, hodisalari majmui nazarda tutiladi.

Oilaviy qadriyatlar-oila a‘zolari tomonidan qadrlanadigan, sulolalar g‘ururiga aylangan, avloddan-avlodga ma’naviy boylik sifatida o‘tib, boyib, takomillashib jamiyatda oila imijini namoyon etadigan dunyoviy va diniy **an’analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar, axloq-odob qoidalaridan** iboratdir. Shuningdek, oila a‘zolari imijini belgilovchi axloq-odob qoidalari ham hisoblanadi.

Oilaviy qadriyatlarning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud bo‘lib, ularga rioya etish oilaning, oila a‘zolarining jamiyatda tutgan o‘rnini belgilaydi. Oilaviy qadriyatlar **milliy-umuminsoniy-milliy** tizim asosida o‘zini- o‘zi namoyon etadi va takomillashib boradi.

Ma’naviy qadriyatlar mazmunan qo‘yidagi 6 ta yo‘nalishlardan iborat:

Shaxsiy qadriyat - har bir shaxsning ichki va tashqi dunyosi, ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy turmush tarzi, axloq-odobi, urf-odatlar, rasm-rusmlar;

Oilaviy qadriyat - har bir oiladagi e’tibor va e’tirofdagi ijtimoiy-moddiy hamda ma’naviy boyliklar;

Sulolaviy qadriyat - har bir avlod-ajdodning uzoq o‘tmish bilan bog‘liq ijtimoiy-iqtisodiy-ma’naviy qadriyatlari;

Jamoaviy qadriyat - ma’lum bir mahalla, turar joy, hududda qadrlanib amal qilinadigan ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy qadriyatlar (o‘zaro yordam, hashar, marosim, axloq-odob qoidalari va b.q.);

Mintaqaviy qadriyatlar - har bir hududdagi mintaqaning o‘ziga xos qadriyatlari (milliy taomlar, milliy kiyimlar, an’analar, urf-odatlar, rasm-rusmlar va b.q.).

Milliy va umuminsoniy ma’naviy qadriyatlar. Ushbu qadriyatlar mazmuni va mohiyatiga ko‘ra quyidagi turlarga bo‘lish mumkin:

Moddiy qadriyatlar (xonadonlar, bog‘ va xiyobonlar, antiqa uy-ro‘zg‘or buyumlari, tarixdan qimmatga ega bo‘lgan ashyoviy anjomlar va b.q.).

Ma’naviy-madaniy qadriyatlar (yaratilgan badiiy san’at asarlari, tuy va matom marosimlari, milliy kasb -hunar, urf-odatlar, rasm-rusumlar, ro‘zg‘orshunoslik a’analari, noyob tarixiy meroslar, Navro‘z, Gul bayrami, hosil bayrami, uloq, ko‘pkari, qovun sayli, uzum sayli va b.q.).

Diniy qadriyatlar (diniy axloq-odob qoidalari, Ramazon va Qurbon hayiti, Juma namozi, diniy urf- odatlar, kiyim).

Axloq-odob qadriyatlari (shaxsga xos bo‘lgan axloq-odob qoidalari).

Ijtimoiy-iqtisodiy qadriyatlar (hunarmandchilik, zargarlik, tikuvchilik, kashtachilik, do‘ppido‘zlik, mehmon kutish, kulolchilik kabilar).

Ekologik qadriyatlar (oila va jamiyatda yashil makon yaratish, inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro mehr-muhabbatli munosabat, ona tabiatni, atrof- muhitni asrab -avaylash, tozalik-ozodalik va b.q.).

Badiiy- estetik qadriyatlar (go‘zallik, ulug‘vorlik, alla, o‘lanlar, lapar, baxshichilik, Registon me‘morlik majmui, «Shashmaqom», Navoiyning «Xamsa»si, Rafaelning rang tasviri —bular hammasi estetik qadriyatlardir.

Jinsiy qadriyatlar(shaxsan erkak va ayollarning faqat o‘zlari tomonidan qadrlanadigan axloq-odob qoidalari). Ma’naviy qadriyatlar amal qilish qamroviga ko‘ra **milliy va umuminsoniy xususiyat**dan iboratdir.

Milliy qadriyat -millatning asrlar mobaynida yaratgan moddiy va ma’naviy boyliklari, noyob tarixiy obidalarini avaylab asrash, kelgusi avlodlarga yetkazish, rivojlantirish, hurmat bilan munosabatda bo‘lish.

Umuminsoniy qadriyatlar - jahondagi turli millat, xalqlarning o‘tmishi va kelajak moddiy-ma’naviy baxtli hayoti, turmush tarzini takomillashtirishga xizmat qiladigan, e‘zozlanadigan millatlararo moddiy va ma’naviy qadriyatlar.

O‘zbekistonda yoshlarni ma’naviy qadriyatlar vositasida oilaviy hayotga tayyorlashda qo‘yidagi kopseptual g‘oyalarga amal qilish o‘zining ijobiy natijasini beradi.

Ya’ni, “Sog‘lom oila-sog‘lom jamiyat», «Oila - jamiyat va davlat himoyasida”, “Farovon oila- farovon jamiyat asosi», «Oila - ma’naviyat o‘chog‘i», «Oila - jamiyat ko‘zgusi»dan iborat.

Yoshlarni milliy qadriyatlar vositasida oilaviy hayotga tayyorlashda qo‘yidagi yakka, guruhli, jamoaviy va ommaviy ta’lim- tarbiyaviy shakllardan foydalanish o‘zining ijobiy natijasini beradi va qo‘yidagi zamonaviy pedagogik shakllardan foydalanish o‘zining samarali natijalarini beradi. Jumladan,

Oilalarga moddiy (kredit, subsidiya, insonparvarlik yordami), ma’naviy, huquqiy, tibbiy va psixologik yordam ko‘rsatish;

- Yoshlar bilan ta’lim muassasasi, oila va mahalla hamkorligida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, targ‘ibot va tashviqotlar tashkil etish;

- Yoshlarni kasb-hunarga tayyorlash, kasbiy malakasini oshirish, tadbirkorlikka jalb qilish, bandligini ta’minlash;

- Oila kitobxonligini rivojlantirish, ma’naviyat kunlari, festivallar, ma’naviyat karvoni, kitob karvoni, ma’naviy-ijtimoiy loyihalar, tematik teleko‘rsatuvlar, radioeshittirishlar, teledasturlar, ijtimoiy-ma’naviy sohaga bag‘ishlangan matbuot anjumanlari elektron platformalar va b.q.,

- “Yangi O‘zbekistonning ibratli oilasi”, “Yil ayoli”, “Gender tenglik faoli” va boshqa milliy ko‘rik-tanlovlari va b.q., ishtirok etish;

- Ixtirochi yoshlarning innovatsion haftaligini, “Fan va texnika taraqqiyotida yosh yigini va qizlarning o‘rni” mavzusida forum o‘tkazish, “Bilimdon qizlar” teleko‘rsatuvi, “Ayol muvaffaqiyati” teledasturi va boshqalar.

- “Yashil makon” ekologik dasturi, “Oilaviy sayohat” turistik paketini joriy etish, “Yoshlar daftari”ga “Mehr daftari”ga kiritilgan yigit-qizlarning tarixiy ma’naviyat maskanlariga sayohatlarini, “Kitobxonlik” haftaliklarini, “Salomatlik poezdini” tashkil etish va b.q.

Shuningdek, zamonaviy oila va uning ma’naviy-axloqiy asoslarini takomillashtirishda **innovatsion tarbiya texnologiyalardan** keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, multimedia resurslari, o‘quv va badiiy adabiyotlar, elektron axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, maxsus teleradio rukunlari va reportajlar, ijtimoiy loyihalar, ilmiy-ommabop, badiiy va multiplikatsiyaviy va hujjatli filmlar, elektron ta’lim resurslari, ma’sus interaktiv veb loyihalar, audivizual va boshqa **vositalaridan** foydalanish o‘zining samarasini berishi muqarrar.

Bugungi kunda internet tarmoqlarida **“Oilaviy qadriyat sirlari”** maxsus saytlarini yaratish zarur.

Zamonaviy yosh oilani shakllantirish samaradorligini ta’minlashda foydalaniladigan tarbiya metodlarining rang-barangligi muhim rol o‘ynaydi. Olib boriladigan ma’naviy-ma’rifiy ishlarning maqsadi, mazmuni, tematikasi va xarakteriga ko‘ra savol-javob, kichik guruhlarda ishlash, hikoya, davra suhbat, munozara, klaster, aqliy hujum va boshqa **metodlardan foydalanish** ijobiy samaralar beradi.

Buning uchun oila, ta’lim tizimi va mahallalarda yoshlar va xotin-qizlar ma’naviyatini takomillashtirishda **“Sog‘lom oila - sog‘lom jamiyat”, “Oila - jamiyat va davlat himoyasida”, “Farovon oila - farovon jamiyat asosi”, “Oila -**

ma’naviyat o’chog’i”, **“Oila – jamiyat ko’zgusi”** konseptual g’oyalariga asoslanmoq zarur. Ya’ni, bu borada ota-onalar, mutasaddi ta’lim tizimi vakillari bilan hamkorlik faoliyatlarini aniq maqsad va vazifalar asosida amalga oshirish talab etiladi.

Ta’lim tizimida tarbiyachi-pedagoglar, yoshlar etnomadaniyatini **takomillashtirish** maqsadida mahallalar, ta’lim muassasalarida **“Ota-onalar maslahat”** xonalari, burchaklari tashkil etish orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ular ongiga singdirish lozim;

– ta’lim muassasalarida **“Oilaviy hayot pedagogikasi”, “Oilaviy hayot psixologiyasi”** maxsus kurslarini, **“Yosh oila maktabi”** nazariy-amaliy laboratoriyalarini tashkil etish maqsadga muvofiq;

– **oliy ta’lim tizimida** oilalar bilan ishlaydigan **maxsus ijtimoiy xodim ixtisosligi bo’yicha mutaxassislar tayyorlashni** yo’lga qo’yish maqsadga muvofiq bo’ladi.

Shunday qilib, yosh oilalarning ijtimoiy-pedagogik jihatdan ma’naviy darajasini etnomadaniy rivojlantirishda **innovatsion ta’lim- tarbiya texnologiyalar va metodlari** ya’ni, **multimedia resurslari, o’quv va badiiy adabiyotlar, elektron axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, maxsus teleradio rukunlari, reportajlar, ijtimoiy loyihalar, ilmiy-ommabop, badiiy, multiplikatsiyaviy hujjatli filmlar, elektron ta’lim resurslari, ma’sus interaktiv veb loyihalar, audivizual, savol-javob, kichik guruhlarda ishlash, hikoya, davra suhbat, munozara, ma’naviy forumlar, klaster, aqliy hujum va boshqalardan foydalanish faoliyat natijalarini doimiy kuzatish, nazorat qilish, tahlil etish, monitoring qilish o’zining ijobiy samarasini berishi muqarrar.**

Shuningdek, ommaviy ochiq onlayn saytlarini yo’lga qo’yish, vebinarlar (**veb-seminarlar, veb-konferensiyalar, veb-debatlar, veb-murojaatlar, metodik veb-sahifalar va boshqa**), internet tarmoqlarida **“Oilaviy qadriyat sirlari”** maxsus saytlarini yaratish o’zining ijobiy natijasini beradi.

Yoshlarni oilaviy hayotga oila, ta’lim muassasalari, mahallalarda oilaviy hayotga tayyorlashda milliy oilaviy qadriyatlar; Sharq va G’arb mutafakkirlarining oila ma’naviyati borasidagi meroslari; kitob - insonning ma’naviy kamoloti poydevori hisoblanganligi uchun badiiy va san’at asarlari, ommabop risolalar, ilmiy-metodik qo’llanmalar, darsliklar, esdaliklar; oilaviy na’munali hayotiy tajribalar; OAV, matbuot, internet, videomateriallar, ko’rgazmali targ’ibot mahsulotlari (plakatlar, bukletlar va b.q) va boshqa ma’naviy manbalarga asoslaniladi.

Bu jarayonda esa yoshlarni sog’lom oilaviy hayotga tayorlash masalalari bo’yicha, yosh oilalarning turmush borasida qiziqtirgan savollariga javoblar topishda, oila, ta’lim muassasalari va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligining kengayishida, namunali oilalarning hayotiy tajribalaridan xabardor bo’lishda juda keng auditoriya (turli toifa oilalar, yoshlar, turli kasb ota-onalar, qaynona-kelinlar, yigitlar va qizlar, mutaxassislar va b.q.) ning qamrab olinish imkoniyati vujudga keladi.

Foydalangan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi yangi tahriri 2023 yil 30 aprel. (*Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son*).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi 2022 yil 28 yanvardagi PF-60- son Farmoni
3. O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonun (<https://edu.uz//media/019b375d-4df5-dc9f-32eb-e187b2b0d6b9.pdf>) (O‘RQ-901-son, 01.02.2024-y.) Prezident tomonidan imzolandi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **2020 yil 18 fevraldagi** “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanda qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5938-son Farmoni
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 22 dekabrda Respublika Ma’naviyat va ma’rifat Kengashining kengaytirilgan majlisidagi “Ma’naviyat hayotimizda yangi kuch, yangi harakatga aylanishi kerak” mavzusidagi nutqi.
6. Musurmanova O. Oila jamiyat tayanchi: Monografiya /O. Musurmanova.- Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019.-252 b.
6. Musurmanova O. Milliy qadriyatlar- oila ma’naviyati poydevori. (Monografiya) Toshkent. Zarvaraq nashriyoti. 2023.-113 b.
7. Fazilatli avlod. Uzluksiz ma’naviy tarbiya trilogiyasi. 3-qism. [Matn]:7-18 yoshli bolalarni ma’naviy tarbiyalash bo‘yicha qo‘llanma. /Tuzuvchi mualliflar: A.Qodirov, M.Quronov, O.Musurmanova va boshqalar.-Toshkent: Muharrir nashriyoti. 20019.-256 b. (2020 yil, yanvar)
8. Musurmanova A. Family reading as a factor of spiritual and moral development of the child The Way of Science. International scientific journal (ISSN 2311-2158) 2018. № 1 (47). 70-72 P.
9. Musurmanova A. Marosimlar-ma’naviyatimiz kuzgusi. Metodik qo‘llanma. “Istiqlol nashriyoti”, Toshkent, 2012 yil.
10. Musurmanova O., Norqulov H., Abdurahimova F. Mahallalarda oila farovonligi: milliy qadriyatlar va odob durdonalari. (Uslubiy qo‘llanma) “Mahalla va oila nashriyoti”. Toshkent: 2023. 116 bet.
11. Musurmanova O. Oila ma’naviyati – milliy g‘urur, Toshkent. “O‘qituvchi”. 2000.-200 b.
12. O. Madvaliyev, O. Axmadqulova. Bolalarda kitobxonlikka qiziqish uyg‘otish. T., 2022. 16 b.
13. H. Norqulov. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalalari. -T., 2022. 240 b.

VODIYDA YASHAB IJOD ETGAN ZIYOLILARINING ASARLARIDA MA’NAVIY- AHLOQIY JIHATDAN TARBIYA MASALALARI

Zakirova Dilfuza Saydolimovna

Farg‘ona davlat universiteti katta o‘qituvchisi,

Oxunova Dilnoza Qaxxorjonovna

Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qo‘qonda yashab ijod etgan ziyolilar mutaffakirlarning pedagogik, ta’limiy-ahloqiy qarashlari bayon etilgan va tahlil qilingan. Mutaffakirlarning ta’limiy-ahloqiy qarashlarining bugungi kun bolalar tarbiyasidagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: tarbiya, faoliyat, intellektual, ahloq, kasbiy yetuklik, qobiliyat, ta’lim, vatanparvarlik, komillik, ziyolilar, kompetentlik.

O‘zbekiston Respublikasi uchinchi renesans davrida iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o‘ziga xos yo‘lini tanlashi, kadrlar tayyorlash milliy tuzilmasi va mazmunini yangitdan tashkil etishni zarur qilib qo‘ydi va qator chora tadbirlar ko‘rishni: "Ta’lim to‘g‘risi"gi Qonunni yangitdan joriy etishni (2020- yil); yangi o‘quv rejalari, dasturlari, darsliklarni joriy etishni, zamonaviy didaktik ta’limni yangi usullarini ishlab chiqishni; o‘quv yurtlarini attestatsiyadan o‘tkazishni va akkerditatsiyalarshni, yangi tipdagi ta’lim muassasalarini tashkil etishni taqozo etdi.

Bu masala hozirgi kunda qanchalik dolzarb ekanligi Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi so‘zlarida o‘z aksini topgan: “Biz ustozni otaday ulug‘ deb bilgan, doimo ardoqlagan ma’rifatparvar xalqning vakillarimiz. Men ham o‘qituvchi, muallim deganda o‘zim uchun eng aziz va hurmatli bo‘lgan, ziyoli va zamonaviy, samimiy va mehribon insonlarni tasavvur qilaman. CHunki hammamizga ham shu muallim saboq va ta’lim berib, mehribon ota-onalarimiz qatorida tarbiyalagan”.

Mamlakatimizda ta’lim davlatning muhim faoliyatlaridan biriga aylandi, u shaxsni huquq va erkinliklarini ta’minlovchi, iqtidorlilar qobiliyatini ro‘yobga chiqaruvchi, mamlakatning ilmiy-texnikaviy, iqtisodiy va madaniy rivojini jadallashtiruvchi omil sifatida faoliyat ko‘rsatmoqda. Respublikamizda mazkur vazifalarni bajarish borasida bir qancha ishlar amalga oshirib kelinmoqda.

2019.09.14- kuni Qo‘qon shahridagi Buyuk allomalar muzeyida Prezident Shavkat Mirziyoyevning Farg‘ona viloyati faollari, nuroniylar, ziyolilar bilan muloqoti bo‘lib o‘tdi. Uchrashuvda madaniyat, ma’rifat sohalaridagi o‘zgarishlar, yoshlar ta’lim-tarbiyasi haqida so‘z borgan.

“Vaqt shiddat bilan o‘tyapti. Har bir soha bo‘yicha izlanishda, tinimsiz harakatdamiz. O‘zgarishlar bor, lekin hali bizni qanoatlantirmaydi”, — deb ta’kidladi Prezident Shavkat Mirziyoyev Farg‘ona ziyolilari bilan uchrashuvda. Qo‘qonda buyuk allomalar muzeyi Prezident tashabbusi bilan tashkil etildi. Bu yerga keluvchilar Qo‘qonda yashab, ijod qilgan adib va allomalar hayoti, asarlari haqida ma’lumot oladi. Buyumlar, turli idishlar esa o‘sha davr turmush tarzidan darak beradi.

Eng qadimgi manbalardan boshlab, keyinchalik paydo bo‘lgan ta’limiy-ahloqiy asarlarda ta’lim tarbiyaning ham nazariy, ham amaliy masalalari tahlil etilganki, uning asosida inson shaxsini ma’naviy-axloqiy shakllantirish muammosi markaziy muammo bo‘lgan. Yusuf Xos Xojibning “Qutadg‘u bilig” asaridan boshlab, Kaykovusning “Qobusnoma”, Ahmad Yugnakiyning “Hibatul haqoyiq”, Muslihiddin Sa’diyning “Guliston” Abdurahmon Jomiyning “Bahoriston”, Alisher Navoiyning “Mahbub-ul qulub”, Abdulla Avloniyning “Turkiy guluston yohud axloq” va boshqa juda ko‘p didaktik asarlarning har birini bir pedagogik darslikka qiyos qilish mumkin. Biz anashu asarlarga tayangan holda tadqiqot ishlarini olib borgan taqdirdagina pedagogika fanining ilmiy, milliy asoslarini yaratgan bo‘lamiz.

Hammaga ma’lumki Farg‘ona vodiysi o‘zining tabiati, mehmondo‘st halqi, dunyoga mashxur allomalari bilan boshqa viloyatlar ichida alohida ahamiyatga ega. Farg‘ona viloyatida qadim-qadimdan ta’lim-tarbiya sohasi rivojlanib kelgan. Albatda bunday rivojlanishga shu yurtda yashagan ziyoli pedagoglar o‘z hissalarini qo‘shganlar. Birgina Qo‘qon shahrida mavjud bo‘lgan ta’lim-tarbiyaga nazar tashlasak bunga amin bo‘lamiz.

Chunonchi mustaqillikning dastlabki o‘n yilida pedagogika nazariyasi va tarixiga oid: pedagogik fikr taraqqiyotida barkamol inson tarbiyasi; o‘quvchilarga ma’naviy-ahloqiy madaniyatini shakllantirish; uzluksiz ta’lim tizimida pedagogik kadrlar malakasini oshirish; mustaqillik ma’naviyati va tarbiya asoslari; O‘zbekiston umumta’lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy-metodik asoslari; umumiy o‘rta ta’lim sifati boshqaruvining ijtimoiy pedagogik asoslari; boshlang‘ich ta’limni tashkil etish va uni erkinlashtirish muammolari; ilg‘or pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga kiritish; ta’lim jarayonida milliy an‘analardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari; pedagogikaning fanlararo aloqasi va o‘zaro boshlang‘ich qonuniyatlari; O‘zbekiston Respublikasi umumta’lim maktablarida o‘quv tarbiya jarayonini sog‘lomlashtirish yo‘nalishining pedagogik asoslari; ona tili ta’lim mazmunini yangilash misolida ta’lim mazmunini modernizatsiyalash va boshqa yo‘nalishlarida tadqiqotlar olib borildi.

Agarda biz Qo‘qon ziyolilarini nomlarini sanab o‘tadigan bo‘lsak, ular ichida eng ko‘zga ko‘ringan pedagoglar: Hamza Xakimzoda Niyoziy, Ishoqxon Ibrat, Zavqiy, Nodira, Furqat, Gulxaniy, Abdulvaxob Ibodiy, Ashurali Zoxiriy kabilar shular jumlasidandir.

Hamza Xakimzoda Niyoziy 20 yillik o‘qituvchilik faoliyati davomida yoshlar tarbiyasi masalasida Amaliy va nazariy jihatdan muhim g‘oyalarni olg‘a surdi. Hamza tashkil etgan maktab chinakkam xalq maktablarining namunasi edi.

Hamza bir qator asarlarida xalq maorifini demokratik asosda qayta qurish, xalq; maorifi tizimini yaratish g‘oyalarni olg‘a suradi. Uning fikricha “Insonni inson qatoriga qo‘yish”, insonni kamolotga yetkazish, insonni olijanob fazilatlariga ega qilib yetishtirish tarbiyaga bog‘liqdir. Yuksak kuchga ega bo‘lgan tarbiya ilm, odob, hunar tarbiyasini o‘z ichiga olgan bir butun jarayon bo‘lishi kerak. Demak, yoshlarni ilmiy, odobli qilib tarbiyalashi va hunarga o‘rgatishi kerak, Hamza Xakimzoda hunar o‘rgatishni keng ma’noda tushunadi. U maktabda o‘tiladigan hunarni kosibchilik, to‘qimachilik, temirchilik, taqachilik emas, balki dunyoviy fanlar

asosida yaratilgan ilm texnikani egallashni hunar deb tushunadi. Hamzaning fikricha, bolaning aqliy rivojlanishi, irodasi, xulq-atvori umuman ma’naviy fazilatlari tarbiya ortali shakllanadi. Bolaning kim bo’lib yetishishi uning nasl-nasabiga emas, balki unga beriladigan tarbiyaga bog’liqdir, ya’ni bolaning o’qishga bo’lgan qiziqishi, o’qish qobiliyatining rivoji nasl-nasabning emas, balki tarbiyaning mas’ulidir, deydi.

Nodiraning adabiy merosi o’z g’oyaviy-badiiy ahamiyati nuqtai nazaridan mumtoz she’riyatning go’zal namunalaridandir. Uning to’la bo’lmagan o’zbekcha devoni O’zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti fondida saqlanadi.

Nodira she’riyatining asosini lirika tashkil etadi. Nodira muhabbat, sadoqat va vafo kuychisidir. U go’zallik va sadoqatni, Sharq xotin-qizlarining dard-alamlari, ohu fig’onlarini kuyladi. Shoir o’zini ishq oynasi deb atar ekan, bu oynada insonning hayotga umid bilan qarashi, ezgu istaklari va orzusi aks etgan. U muhabbat Alloh tomonidan insonlar qalbiga solingan mangu yog’dur ekanligini kuyladi:

Muhabbatsiz kishi odam emasdur,
Gar odamsan, muhabbat ixtiyor et!

Nodiraning muhabbat tushunchasi chuqur ijtimoiy mazmun kasb etadi. Muhabbat shaxsiy tuyg’ular doirasidan yuqori ko’tarilib, odamiylikni chuqur idrok qilish vositasiga aylantiriladi. Nodira insonning eng yuksak fazilati vafodorlikda deb biladi. Shoiraning fors-tojik tilidagi mebosh radifli g’azalida vafo mavzui keng doirada qalamga olinadi. Shoir himmat, sabr, qanoat, nomus, hayo kabi xislatlarni ma’rifat, ya’ni Xudo vasliga erishishni yaqinlashtiruvchi manzillar sifatida qayd etadi. Odam ana shu sharafl xislatlarni o’z ruhiga mukammal singdirib olishi va uni sobitqadamlik bilan ko’ngil ganjinasida asramog’ini obrazli qilib tasvirlaydi.

Zavqiy g’azalida kishining o’z qadrini bilishi lozimligi, odamlar joniga tegmaydigan fazilat egasi bo’lishi kerakligini chiroyli tarzda ifoda etadi. Odam nimagadir erishmoqchi bo’lsa, o’sha niyatiga mos yo’l tutishi zarurligi quyidagi misralarda hikmatomuz tarzda aks ettiriladi:

Agar izzat talabsan, kamnamolig’ orzusin qil,
Qay-u ajnos bisyor o’lsa, sudi yo’q, ziyon bo’ldi.

Chindan ham nimaiki ko’payib ketsa, qadrsiz bo’ladi, nimaiki kamyob bo’lsa, qadri ko’tariladi. Shuningdek, sadaf og’iz ochgani uchun ichidagi marvaridlardan ajralib qolishi-yu, ayrimlari lab qimtigani bois uning ichida qimmatbaho dur paydo bo’lishi singari jihatlar juda nozik tasvirlangan. Demak, so’zining qadr topishini istagan kishi imkon qadar kam gapirishi kerak. G’azalning ibratli, o’quvchi diqqatini tortadigan yana bir jihati uning maqta»sida yaqqol namoyon bo’ladi.

Umuman olganda Qo’qonda yashab ijod etgan ziyolilarni pedagogik qarashlari hozirgi kun pedagogikasi uchun muhimdir. Ha, albatta biz tarixdan ilm-fanni o’rgansak, kelajak uchun zamin yaratgan bo’lamiz. Qo’qon muhiti borasida prezidentimiz shunday degan edi, - “Qo’qon shahri o’zining hunarmandchiligi, o’ziga xos san’ati, ma’rifati va ta’lim-tarbiyasi, buyuk ziyolilari bilan dunyoga mashhurdir”.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Jamiyatimizda yangilanish jarayoni kechayotgan pedagogikaning-metodologik asosi, metodlari, maqsad va vazifalari, yangi yo’nalishlari, ta’lim va

tarbiya mazmuni, shakl va metodlari hamda boshqa muammolarga yangicha, ya’ni milliy mafkura asosida yondashish muhimdir.

2. Eng qadimgi manbaalardan boshlab, keyinchalik paydo bo’lgan ta’limiy-axloqiy asarlargacha, shuningdek XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yashab ijod etgan ma’rifatparvarlar ilgari surgan yangi g’oyalar mustaqillik sharoitida ta’lim-tarbiya muammolarini hal etishda asosiy manba bo’lib xizmat qildi.

3. Hozirgi davrda ta’lim ustivor masala sifatida qaralar ekan, ta’lim-tarbiyaga doir fikrlar taraqqiyotida ilmiy bilimlarni egallash, zehn va zakovatni tarbiyalash, tafakkurni rivojlantirish, hulq-odob me’yorlarini tarkib toptirish, jismonan sog’lom avlodni shakllantirish, badiiy tasavvur, e’tiqod qarashlarga doir fikrlar tarkib toptirish bilan birga hozirgi davrning ilg’or texnologiyalaridan va tarix manbaalaridan foydalanish samarali natijalar beradi.

4. Ahloqiy ta’lim-tarbiya, oila muhiti to’g’risidagi fikrlari tahlil qilinishi kerak.

ADABIYOTLAR RO’YXATI (REFERENCES)

1. Mirziyoyev Sh. M. Tinchlik, ma’rifat va bunyodkorlik yilida xamkorlik. Islom xamkorlik tashkiloti Tashki ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutk / Xalk suzi. - 2016. - 19 oktyabr.

2. Mirziyoyev III. M. Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - 592 b

3. Абдукаримов Х. Касбий педагогик фаолият. – Т.: O‘qituvchi, 2010. - 160 b. (Abdukarimov Kh. Professional pedagogical activity. – T.:l, 2010. -160 p)

4. Safarova R. Shaxsni shakllantirish omillari // Ta’lim taraqqiyoti – T., 2001. - № 4-4

5. Qo’qon Xonligining Turkiy Xalqlar Davlatchiligi va madaniy merosini Rivojlantirishdagi o’rni. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to’plami. O‘zbekiston, Qo’qon sh. 2022 yil 7-10 iyun.

6. Okhunova, D. K. (2022, October). APPROACHES TO EXPANDING THE POSSIBILITIES OF COGNITIVE ACCEPTANCE OF PROFESSIONAL KNOWLEDGE OF FUTURE TEACHERS. In *INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND SCIENTIFIC SOLUTIONS*. (Vol. 1, No. 5, pp. 26-32).

7. Dilnoza Okhunova, (2022/6/14). The System of Cognitive Activity in the Acquisition of Professional Knowledge by Future Teachers. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science* (7- tom 136-140)

YANGI O‘ZBEKISTONDA TA’LIM VA YOSHLAR TARBIYASIGA YANGICHA YONDASHUV ZARURATI

Sobirova Marhabo Abduganiyevna

Nizomiy nomidagi TDPU professori, falsafa fanlari nomzodi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda ta’lim-tarbiyaga har qachongidan ham kuchliroq e’tibor qaratilishi sabablari, shu bilan bir qatorda bu jarayonda yuzaga kelgan muammolar atroflicha tahlil qilinib, ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirishga yangicha yondashuv zarurati asoslab berilgan.

Tayanch so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, globallashuv, axborot asri, tarbiya, yoshlar tarbiyasi, yoshlar muammolari, ta’lim-tarbiya, ta’lim-tarbiyaga yangicha yondashuv.

Sir emaski, bugun dunyoning juda ko‘p mintaqalarida insoniy qadriyatlar yemirilmoqda. Bu esa yosh avlod tarbiyasida o‘zining sezilarli darajadagi salbiy ta’sirini ko‘rsatmoqda.

Bunday sharoitda yurtboshimiz tomonidan haqli ravishda ta’kidlanayotganidek, “ma’naviyat boshqa sohalardan o‘n qadam oldinda yurishi, ma’naviyat yangi kuchga, yangi harakatga aylanishi kerak” [1]. Ayni paytda bu fikrning ilgari surilishi bejiz emas. Chunki biz yashayotgan asr – axborot asri. Bugun eng so‘nggi rusumdagi texnologiyalar orqali har qanday axborot soniya o‘tmay dunyoning barcha nuqtalariga yetib bormoqda. Axborot almashinuvi juda tezlik bilan ro‘y berib, insoniyat globallashuvning shiddatli bir pallasida yashamoqda. Demak, bunday sharoitda ta’lim-tarbiya ham shunga hamohang bo‘lishi, ayniqsa, ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etishga yangicha yondashuv zarur. Aks holda hali hayotning achchiq chuchugini to‘liq anglab yetmagan yoshlar hayot haqiqatlaridan chalg‘ib, axborot makonida kerakli manzilni topolmay adashishi, aldovlar qurboniga aylanishi hech gap emas.

Aslida “Axborot asri”ning o‘ziga xos talablari axborot oqimining benihoya kattaligi bilan belgilanadi. Gap shundaki, hozirga kunda telekommunikatsiya tarmoqlari orqali uzatilayotgan axborot har 2 yilda ikki barobar ortmoqda. Bunday o‘rish muayyan ziddiyatlarni ham keltirib chiqaradi:

Birinchidan, axborot ko‘lami va mazmuni ortadi, axborot tarmoqlarida iste’molchi uchun keraksiz bo‘lgan katta miqdordagi axborot jamlanadi;

Ikkinchidan, natijada ulkan axborot zahiralari to‘plangan bo‘lishiga qaramay, odamlar jismoniy va texnik imkoniyatlari cheklanganligi tufayli ulardan samarali foydalanila olmaydi.

Globallashuv jarayonida yuzaga kelgan muammolardan biri, bu – milliy-ma’naviy o‘ziga xoslikni saqlab qolgan holda kirib kelayotgan begona madaniyatning jamiyat taraqqiyoti talablariga mos keluvchi ijobiy tomonlarini qabul qilishdagi ma’naviy saviyani ko‘tarish, barcha tashqi ta’sirga hushyorlik immunitetini hosil qilishdir.

Shu o‘rinda aytish joizki, yuz berayotgan va yuz berishi mumkin bo‘lgan ayrim salbiy holatlar uchun globallashuv hodisasining o‘zi aybdor ham, javobgar ham emas. Aksincha, bu ko‘proq sub’ektiv omillar faoliyati bilan bog‘liq hodisa. Shu sababli ham ko‘r-ko‘rona yot madaniyatni targ‘ib qilish harakatlarini chegaralash zarur, ya’ni madaniy va ma’naviy globallashuv sohasida tolerantlikka ortiqcha izn berib bo‘lmaydi.

Taniqli olimlarimizdan biri Sa’dulla Otamurodov qayd etganidek, “aslida muammoning ildizi globallashuv jarayonida emas, balki, uning ta’sirida sodir bo‘layotgan barcha salbiy oqibatlarga nisbatan endi taraqqiyot yo‘liga kirayotgan mamlakatlar xalqlarining ayniqsa, yoshlar tomonidan ularni qanday bo‘lsa shundayligicha qabul qilishga moyillikning kuchayib borayotganligidir”[5]. Shuning

uchun globallashuv tahdidlari xuruj qilayotgan bugungi kunda yoshlardan yuksak vatanparvarlilik taqozo etiladi.

Ayniqsa, o‘shib kelayotgan yosh avlodda jamiyatdagi voqea hodisalarga ongli munosabatni shakllantirish, aniqrog‘i, ularda g‘oyaviy-mafkuraviy kompetentlikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlayotganidek, “...yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masalaga xaqiqatdan ham hayot – mamot masalasiga aylanib bormoqda” [2].

Sivilizatsiyaning buyuk vazifasi odamni fikrlashga o‘rgatishdir –degan edi o‘tgan asrning tahlilchilaridan biri Tomas Edison. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish maqsadining negizida ham teran fikrlashga qodir avlodni tarbiyalash vazifasi yotadi.

Xo‘sh, nima uchun aynan ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish zarur?

Avvalo shuni ta’kidlash zarurki, Yangi O‘zbekistonni bunyod etish, uning asl ijodkorlari bo‘lgan – yoshlarda g‘oyaviy-mafkuraviy sohada bilimlarni shakllantirishimiz, ularni fikrlashga o‘rgatishimiz, ma’naviy uyg‘oq insonni tarbiyalashimiz uchun ham ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish zarur. Chunki aynan ma’naviy-ma’rifiy va ijtimoiy-siyosiy, g‘oyaviy jihatdan chuqur bilim va teran mushohadaga ega bo‘lgan yoshlar bilangina Prezidentimiz ta’kidlayotgan “hayot-mamot” masalasini hal qilish mumkin. Shuning uchun bugungi zamon pedagogining eng oqilona vazifasi ta’lim-tarbiya berish jarayonida o‘quvchi yoki talabani, ayniqsa, bo‘lg‘usi pedagog-kadrlarning kasbiy tayyorgarligi davomida ularning egallagan o‘z nazariy bilimlaridan o‘z faoliyatida amaliy jihatdan foydalana olishga o‘rgatish bilan bir qatorda ularda yoshlarda ma’naviy-ma’rifiy yetuklikni ham shakllantirib borishdan iborat bo‘ladi. Bu masalani to‘laqonli hal qilish uchun ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni takomillashtirish va ularga yangicha yondashish zarur.

Ta’lim-tarbiyani tashkil etishda o‘quvchi yoki talabalar xatti-harakatlarida ko‘zga tashlanadigan salbiy odatlar – jamoa joylarida qattiq gapirish, qo‘pol so‘zlarni ishlatish, hissiyotga berilish, o‘ylamay gapirish, ishonli bo‘lmagan hamda, dalillar bilan tasdiqlanmagan voqea-hodisalar haqida fikr yuritish, boshqalarning suhbatini bo‘lish, qo‘lini silkitib gapirish kabilarning bartaraf etib borilishiga alohida e’tibor qaratish zarur.

Aslida arziyas bo‘lib ko‘ringan, lekin shaxsning kelajak hayot va kasbiy faoliyatni tashkil etishda, muvaffaqiyatga ega bo‘lish yo‘lida, zarurli bo‘lgan bu kabi odatlardan holi bo‘lishda o‘quvchi yoki talabalarga yordam ko‘rsatish o‘qituvchilarning muhim vazifalaridan sanaladi.

O‘z-o‘zidan ma’lumki, xalq va Vatanning kelgusi istiqboli, taqdiri bugun auditoriyada ta’lim olayotgan avlodga bog‘liq. Ta’lim-tarbiyaning mazmuni, saviyasi mamlakat iqtisodiyoti, siyosatining oqibatini belgilaydi. Shuning uchun o‘z kelajagini o‘ylagan millat, mamlakat ma’naviy - ma’rifiy islohotlar orqali ma’naviy

yetuk avlodni voyaga yetkazish, ular uchun zamonaviy shart-sharoitlar yaratishni birinchi navbatda hal etilishi zarur bo‘lgan muammolar deb qaraydi.

Shunday ekan, mustaqilligimizning istiqboli, mamlakatimizning ertasi, buyuk kelajak yaratish yo‘lidagi dasturiy maqsadlarning pirovard natijasi komil avlodni voyaga yetkazishga, ta’lim-tarbiya tizimida jiddiy yangilanishlarni vujudga keltirishga bog‘liq.

Ba‘zan shunday savol tug‘iladi: yoshlar muammolari bilan butun bir tizim shug‘ullanmoqda, lekin ba‘zan ularning yovuz niyatlilar tuzog‘iga tushib qolayotganligiga sabab nima? Sabab bitta: yoshlarning qiziquvchanligi va beqarorligi. Yovuz niyatlilar yoshlarning ushbu xislati hamda o‘jizligidan foydalanishga urinishmoqda. Biroq biz bu o‘rinda yoshlar va barchaga bitta “qurol” bermog‘imiz zarur, bu g‘oyaviy yetuklikdir. Bunga yetishmoq uchun ularda avvalo o‘z-o‘ziga ishonch hissini uyg‘otish kerak. O‘ziga ishongan kishida yaxshilikka intilish va yomonlikni rad etish, unga qarshi kurashish tuyg‘usi paydo bo‘ladi. Bu tuyg‘u unda sog‘lom tafakkurni shakllantiradi. Odamlarga, davlatga, jamiyatga va kelajagiga bo‘lgan ulkan mehrni uyg‘otadi.

Afsuski, bugungi kunda axborot har doim ham ezgulikka, bunyodkor g‘oyalarga xizmat qilayotgani yo‘q. Ba‘zan ana shu vosita muayyan vayronkor siyosiy kuchlar, jinoyatchilar, terrorchilar qo‘lidagi qurolga aylanib, ayniqsa, yoshlar ongi va qalbini nishonga olmoqdaki, undan butunlay himoyalanih imkoniyatlari tobora kamayib bormoqda.

Aslida ma’naviy tarbiyaning uch negizi bor: jismoniy tarbiya, aqliy tarbiya va axloqiy tarbiya. Yangilanayotgan O‘zbekistonda ta’lim-tarbiya sohasidagi barcha ishlarimiz shaxsning ana shu jihatlarini o‘stirishga qaratilmog‘i kerak. Ma’naviy boy, barkamol shaxsni shakllantirish uchun ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tubdan o‘zgartirish, uning mazmunini boyitish, samarali usullarini izlab topish hamda hayotga tadbiq etish muhim ekan, bu yo‘lda barchamiz chuqur mas’uliyatni his etgan holda faqat oldinga intilishimiz lozim.

Demak, biz ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya mazmunini zamon talablariga muvofiq takomillashtirib borish, o‘zgartirish, o‘qituvchilar saviyasi, pedagogik mahoratini tubdan yaxshilash orqali ta’lim-tarbiya tizimini yuksak darajaga ko‘tarishimiz lozim bo‘ladi. O‘quv dasturlaridan tortib, o‘quv jarayonining ichki mazmunigacha, o‘qituvchilarimizning bilim saviyasi, mahoratidan tortib, jamoatchilik o‘rtasidagi nufuzigacha - barcha-barchasida isloh qilishga, yangicha munosabat bildirishga ehtiyoj sezilib turadi. Bugun ma’naviy-ma’rifiy tarbiya islohotiga jiddiy yondashmaslik, u taraqqiyotdan orqada qolaverishi bilan mushkullarimiz ortganidan ortib boraveradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqadigan xulosalar shuki:

Birinchidan, tom ma’noda ma’naviy-ma’rifiy asoslarga tayangan Yangi O‘zbekistonni bunyod etish, aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, o‘sib kelayotgan yosh avlodni milliy-ma’naviy qadriyatlar va an’analарimizga sodiqlik ruhida tarbiyalash, ularning qalbi, ongi, tafakkurida sog‘lom g‘oyalar shakllanishi uchun har bir ziyoli mas’ul ekanligini unutmasligimiz zarur;

Ikkinchidan, yoshlarning bo‘sh vaqtlarini qanday o‘tkazayotganligi har bir ota-ona, mahalla ahli, o‘qituvchi-pedagogning e’tiborida bo‘lishi kerak. Buning uchun, ayniqsa mahalla (qishloq) fuqarolar yig‘inidagi mutaxassislarning imkoniyatlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq;

Uchinchidan, ma’naviy yuksalish jarayonini ilmiy jihatdan keng qamrovli tarzda tadqiq etish, mazkur jarayonlarning ichki tizimi va harakatlantiruvchi mexanizmlarini o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlab, ularning optimal yechimlarini topish va amaliyotga tadbiri qilish lozim;

To‘rtinchidan, ma’naviy-axloqiy tarbiya va madaniy-ma’rifiy tadbirlarning yosh avlod ma’naviyatini yuksaltirishdagi o‘ziga xos, betakror o‘rnini nazarda tutgan holda, o‘quvchi va talaba yoshlar ma’naviyatini rivojlantirishda madaniy-ma’rifiy tadbirlardan foydalanishning zamonaviy usul va metodlarini yanada takomillashtirish zarur.

ADABIYOTLAR:

1. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак/Президент Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи//Халқ сўзи, 2023 йил, 23 декабрь, №274 (8617).

2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.– Б.504-505.

3. Дж. Бьюкенен //Аргументы и факты. 2011, №4, Стр.2.

4. Ходиев Б., Бекмуродов А., Ғофуров У., Тухлиев Б. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари” номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Тошкент: Иқтисодиёт, 2009. – Б.71.

5. Отамуродов С. Глобаллашув ва миллат (сиёсий-фалсафий таҳлил). – Тошкент:Янги аср авлоди, 2008. – Б. 4.

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ИДЕИ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В ОБУЧЕНИИ МОЛОДЕЖИ.

Абдуллаева Насиба Абдусоломовна
Ферганский государственный университет, преподаватель
Богдан Анна Михайловна
Ферганский государственный университет, студентка

Исследовательские идеи восточных мыслителей играют значимую роль в современном обучении молодежи, предлагая ценностные ориентиры и методологические подходы, которые способствуют всестороннему развитию личности. Философские и педагогические концепции таких мыслителей, как Конфуций, Лао-цзы, Авиценна, Джалаледдин Руми, Аль-Бируни (Абу Рейхан

Бируни), Аль-Фергани (Абу-ль-Аббас Ахмад ибн Мухаммад ибн Касир аль-Фаргани), Будда (Сиддхартха Гаутама), Мэн-цзы (Менций) акцентируют внимание на моральном воспитании, гармоничном развитии ума и тела, а также на важности постоянного самосовершенствования и критического мышления [1]. Исследовательские идеи восточных мыслителей играют значимую роль в современном обучении молодежи, предлагая ценностные ориентиры и методологические подходы, которые способствуют всестороннему развитию личности.

По изучению и внедрению идей и трудов восточных мыслителей Президент Узбекистана Ш.М.Мирзияев подписал № ПП-5186 Республики Узбекистан от 16 июля 2021 г. «О дополнительных мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности центра исламской цивилизации в Узбекистане при кабинете министров республики Узбекистан» [2]. Это постановление ещё больше мотивирует студентов на изучение исследовательской деятельности восточных мыслителей.

Авиценна (Ибн Сина), великий ученый и философ, предложил междисциплинарный подход к обучению, сочетая знания из различных областей, таких как медицина, философия и математика. Его идеи могут быть реализованы через проектную деятельность, где студенты разрабатывают исследования, объединяющие несколько предметов. Например, проект по изучению влияния математики на развитие медицинских технологий поможет студентам видеть взаимосвязь наук и применять свои знания на практике.

Конфуций подчеркивает важность морального воспитания и гармоничного развития. Его учение акцентирует внимание на таких качествах, как уважение, преданность и справедливость. Включение принципов конфуцианской этики в образовательные программы формирует у молодежи чувство ответственности и уважения к окружающим. Например, можно проводить дискуссии на темы морали и этики и организовывать проекты, направленные на помощь сообществу.

Лао-цзы и его идеи даосизма акцентируют внимание на естественном ходе вещей и гармонии с природой. В образовательных программах это может проявляться через экологические проекты, медитативные практики и занятия, направленные на развитие осознанности и внутреннего равновесия. Например, уроки на открытом воздухе или занятия йогой могут помочь студентам лучше понять себя и окружающий мир [3].

Джалаледдин Руми, персидский поэт и суфийский мистик, подчеркивал важность самопознания и духовного роста. Его идеи могут быть внедрены в образовательные программы через курсы по литературе и философии, которые включают в себя изучение его поэзии и философии. Это способствует развитию эмоционального интеллекта и духовного самосовершенствования молодежи. Например, можно проводить литературные кружки и дискуссионные клубы, где обсуждаются произведения Руми.

Будда (Сиддхартха Гаутама) предложил идеи, связанные с осознанностью и медитацией, которые можно использовать для улучшения концентрации и эмоциональной устойчивости студентов. В образовательных учреждениях могут проводиться практики медитации и внимательности, помогающие студентам справляться со стрессом и улучшать учебные результаты. Например, ежедневные короткие сессии медитации перед началом занятий могут способствовать повышению концентрации и снижению уровня тревожности.

Мэн-цзы (Менций), один из последователей Конфуция, развивал идеи гуманизма и врожденной доброты человека. Его учения могут быть использованы для формирования у молодежи эмпатии и социального взаимодействия. В образовательных программах могут быть включены мероприятия, направленные на развитие социальных навыков и волонтерской деятельности. Например, участие в общественных проектах и благотворительных акциях помогает студентам развивать чувство сопричастности и социальной ответственности.

Аль-Бируни (Абу Рейхан Бируни), выдающийся ученый из Средней Азии, внес значительный вклад в астрономию, математику, географию и философию. Его методологические подходы, основанные на тщательном наблюдении и эксперименте, могут быть интегрированы в образовательные программы, чтобы развивать у молодежи навыки критического мышления и научного исследования. Например, современные образовательные проекты могут включать в себя исследовательские работы, направленные на изучение природы и окружающей среды, по аналогии с методами, которые использовал Аль-Бируни для своих наблюдений и измерений. Как внедрения идей Аль-Бируни можно школьных и университетских программах организовать полевые исследования, где студенты проводят наблюдения и эксперименты в естественных условиях. Например, можно создать проект, где учащиеся будут исследовать местные геологические или климатические особенности, используя методы, аналогичные тем, которые применял Аль-Бируни в своих трудах по географии.

Аль-Фергани (Абу-ль-Аббас Ахмад ибн Мухаммад ибн Касир аль-Фаргани), известный астроном и математик, написал значительные труды по астрономии, которые стали основой для европейских и арабских ученых. Его идеи могут быть использованы для создания междисциплинарных курсов, которые объединяют астрономию, математику и историю науки. Например, в рамках учебного курса студенты могут изучать методы измерения небесных объектов, применять математические расчеты для решения реальных задач и исследовать историческое развитие астрономических знаний. В рамках курса по астрономии и математике можно организовать проект, где студенты изучают движение планет и звезд, используя исторические методы Аль-Фергани. Они могут проводить расчеты и наблюдения, сравнивая их с современными данными, что помогает понять развитие научных методов и технологий [4].

Эти примеры показывают, как идеи восточных мыслителей могут быть интегрированы в современные образовательные практики, делая обучение более интерактивным и междисциплинарным. Такие подходы развивают у молодежи критическое мышление, исследовательские навыки и глубокое понимание научных процессов, что способствует их всестороннему развитию и готовности к профессиональной деятельности в различных областях.

Включение этих идей в образовательные программы помогает формировать у молодежи устойчивые нравственные ценности, стимулирует их интерес к познанию и развивает навыки самостоятельного исследования, что способствует успешной социализации и подготовке к будущей профессиональной деятельности. Развитие методик обучения, основанных на идеях восточных мыслителей, способствует интеграции традиционных знаний и современных образовательных технологий. Эти методики подчеркивают важность междисциплинарного подхода и включают элементы медитативных практик, художественного творчества и философских размышлений, что позволяет студентам глубже осмыслить учебный материал и применять полученные знания в реальных жизненных ситуациях. Кроме того, восточные мыслители уделяют большое внимание учителю как наставнику и духовному лидеру, что подчеркивает важность личного примера и морального авторитета педагога. Такая модель взаимоотношений между учителем и учеником способствует более глубокому личностному и профессиональному развитию молодежи, формируя у них чувство ответственности, уважения и стремления к постоянному обучению и самосовершенствованию. Таким образом, исследовательские идеи восточных мыслителей обогащают современную образовательную практику, делая процесс обучения более целостным, ориентированным на развитие внутренних качеств личности и способствующим формированию компетенций, необходимых для успешной жизни и работы в условиях глобализирующегося мира.

Использованная литература:

1. №ПП-5186 Республики Узбекистан от 16 июля 2021г. «О дополнительных мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности центра исламской цивилизации в Узбекистане при кабинете министров республики Узбекистан».
2. Р.Х.Джураев, Ш.К.Мардонов «Педагогические идеи великих мыслителей Востока - основа подготовки педагогических кадров» Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании».
3. Л.И.Шерстова, В.Гохун «Конфуцианские принципы нравственного воспитания человека и их значения для современности». Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании».
4. Материал из Википедии “Абۇ-ль-Аббас Аҳмад ибн Мухаммад аль-Ферғани”.

5. Abdullayeva, N. (2023). “Muammoli ta’lim texnologiyasi bo’lajak o’qituvchilarning tadqiqotchilik kompetentsiyasini shakllantirish vositasi sifatida.” *Ijodkor o’qituvchi*, 3(28), 366-370.
6. Abdullayeva, N. A. (2023, January). Umumiy o’rta ta’lim maktablari o’qituvchilarida ilmiy tadqiqotchilik ko’nikmalarini zamonaviy yondashuv asosida shakllantirish. in *international scientific and practical conference" the time of scientific progress"* (Vol. 2, No. 5, pp.
7. Abdusalomovna, A.N. (2022). Talabalarning kasbiy kompetentligi. *innovation in the modern education system*, 2(18), 733-736.
8. Abdullayeva, N. A. (2022). Ilmiy tadqiqot olib borish kompetentligi-bo’lajak o’qituvchi shaxsini shakllantirish omili sifatida. *Academic research in educational sciences*, 3(1), 601-612.
9. Urinova, N. M., & Abdullaeva, N. (2021). Opportunities to use project-based teaching technology in the development of students’ research competence. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 2344-2348.
10. Urinova, N., & Abdullaeva, N. (2020). Opportunities for formulating research skills for higher education students. *Молодой ученый*, (11), 193-195.

ШАХСНИНГ ИЖТИМОЙ МОҲИЯТЛИ ҚАДРИЯТЛАРНИ ЎЗЛАШТИРИШИ

**Шукурулло Мардонов, Ўзбекистон ПФТИ б/б, п.ф.д., профессор
Фарход Мардонов, мустақил тадқиқотчи**

Л.Колберг концепцияси ахлоқий билимлар муҳимлиги тўғрисида даъво киритилган ва кишилар феъл-атворидаги ишонч болалик ёшида бошланиши таъкидланган. Ахлоқий билим ахлоқий феъл-атвор билан тенг бўлмасада, бу назарияда анчагина амалий-педагогик маслаҳатлар бор.

Унинг тахминича, биринчидан, маълум даражадаги ақлий ривожланиш, қабул қилиш қобилияти, мос меъёр ва ҳаракатни қўллаш ва баҳолаш; иккинчидан, эмоционал ривожланиш, биргаликда қайғуриш қобилияти; учинчидан, шахсий тажриба ва мустақил ахлоқий ҳаракатларнинг жамланиши ва унинг ўзи томонидан баҳоланиши; тўртинчидан, ижтимоий муҳитнинг таъсири – болага конкрет ахлоқий ёки ахлоқсизлик ҳаракатларининг кўрсатилиши кабилар.

Кўпчилик файласуф ва психологлар Л. Колбергдан сўнг ахлоқий онг ривожланишининг уч босқичини таъкидлашади:

бола ўрнатилган қоидаларни, эгоистик фаҳмласада, бажаради;

бола хулқ-атворнинг ташқи меъёрларига ориентир олади;

ўз ички хулқ-атвор принципларига, жамият меъёрларига ориентир олади.

Аммо бир даража (босқич, фаза, соҳа)дан бошқасига ўтиш мураккаб, зиддиятли ва у ички ва ташқи омиллар зиддиятлиги асосида шаклланади.

Бу тадқиқот индивид ахлоқий онги даражаларининг барқарр қонуний алоқаларга эгалигини тасдиқлайди, бу бир томондан, бошқа томондан эса, унинг ёши ва интеллекти инобатга олинади.

Ахлоқий онг ва интеллект даражалари алоқадорлигини рус тадқиқотчилари ҳам тасдиқлашади. Жумладан, Г.Г. Бочкарева, вояга етмаган қонунбузарлар ва уларнинг “меъёрдаги” тенгдошлари мотивацион соҳаси хусусиятларини таққослаб, шундай хулосага келади, қонунбузарлар ички феъл-атвор меъёрлари интериоризацияси (инсон психикаси ички структураси шаклланиши)нинг камлигида, деган хулосага келади.

Гоҳида юқори синф ўқувчиси унинг олдида турган ахлоқий вазифаларни (масалаларни) “билмайди”, ваҳоланки унинг ечим қоидалари унга маълум.

Бундан ташқари, ўсмирларни ҳаяжонлантирадиган ахлоқий дилемма, у кўп ҳолларда ўқитувчи ёки психолог таклиф қилганлардан фарқ қилади. Аммо шахс ахлоқий онги ва унинг реал феъл-атвори алоқалари турлича.

Ахлоқий меъёр ва қоидаларни билиш кишига тўғри қарор қабул қилишини енгиллаштиради. Шунинг учун ҳам ўсмирларда ахлоқий мавзулардаги диспутлар кенг тарқалган.

Гипотетик (фаразий) ёки бадий адабиётдан ўзлаштириб олинган мисоллар ва реал ҳаётий вазиятлар, улар билан ўсмирлар тез-тез тўқнашиб туришади – бир нарса дегани эмас.

Ҳар қандай ахлоқий масаланинг амалий ечими конкрет ҳаётий вазият билан боғлиқ. Инсон битта ахлоқий диалеммани, унга қанчалар алоқадорлигига қараб, турлича ечиши мумкин.

Жамият олдидаги даҳлдорлик ҳисси ўзига яқин инсонларга нисбатан мажбуриятларидан холис этмайди, умумлашган бошқага, конкрет бошқалар фикрига ориентир олиш сезгисини инкор қилмайди. Бу қарама-қаршиликлар мантиқан ечимини топмайди.

Онг шаклланишини ижтимоий феъл-атвордан, реал фаолиятдан ҳоли қараш мумкин эмас, бу жараёнда нафақат ахлоқий тушунчалар, ҳис-туйғулар, балки, одатлар ва бошқа шахснинг ахлоқий кўриниши ва англамаган бошқа компонентлари ҳам киради.

Шахс учун характерли бўлмаган ахлоқий муаммоларнинг ечиш усуллари ўша қадриятлар тизими сифатида атрофдаги одамлар билан фаолият ва мулоқот пайтида шаклланиб боради.

Ўқувчилар ишончи бўйича ғоявий-ахлоқий билимлар ривожланиш жараёни хусусият ва қануниятларини ўрганган Т.К. Ахаян, ўқувчи шахси шакллантишидаги камчиликларни ўрганиш орқали унинг ўрнини тўлдиради.

Ишончга билимлар, ҳис-туйғулар ва амалий тажриба тўплами сифатида қараб, атраф борлиққа кўрсатилган муносабат сифатида, амалий фаолиятнинг бошқаруви сифатида, тадқиқотчи кўрсатиб беради, ишонч ўқувчиларнинг билимларни қадриятли ўзлаштиришларининг юқори

даражасини ифодалайди ҳамда шахс йўналишининг кўриниши ҳисобланади. Ишонч феъл-атвор мотивларида, муносабатларида, ҳулқида ифодаланади.

Умуммеҳнат фаолиятида ишончнинг шаклланиш жараёнини очиб берар экан, Т.К. Ахаян билимларнинг мотив фаолиятида ривожланиш йўлини ўрганади ва билим функциясининг ўзгаришини аниқлайди.

Ишонч педагогик феномени ва қадриятли ориентир олишнинг ўхшашлик ва фарқларини англаган ҳолда, биз тушунамизки, қадриятли ориентир олишлар ўзининг юқори босқичида шахс ишончига айланиши мумкин, қадриятли ориентир олишлар билим ва ишончга эмоционал-қадриятли муносабатни ривожлантириш йўлидаги махсус оралиқ босқич бўлиб, у инсонни ҳаракатга ундайди.

Демак, ўқувчиларни ижтимоий моҳиятли қадриятларга ориентир олиш жараёни концепцияси, шахс томонидан қадриятларни ўзлаштириш фазасини асослашда, биз ишонч назариясига таянишимиз мумкин (Т.К. Ахаян, И.М. Краснобаев, О.И. Рута, Ц.И. Школьник, Т.В. Шаронова).

Шу муносабат билан қадриятли ориентир олишларнинг когнитив томонларини кўриб чиқамиз. У қадриятли категориялар моҳияти тўғрисидаги билимлар билан тақдим қилинган.

Тезуарус қанчалар кенг бўлса, ўқувчини категориялар бўйича хабардорлигини аниқловчи тизимли билимлар шунчалар чуқур бўлади: Ҳаёт, Ватан, Инсон ҳамда инсоннинг атроф борлиқ ва фаолиятнинг турли соҳалари бўйича ориентир олиш фундаменти шунчалар ишончли бўлади.

Билимлар ривожланишида тарихийлик қанчалар тўлиқ берилган бўлса, унга нисбатан қадриятли муносабат шунчалар чуқур бўлади.

Бу мавжуд билимлар бўлиб, улар ўзлаштириб олинади, мустақамланади ҳамда ўқувчилар томонидан ҳаёт-фаолиятида фойдаланилади.

Билимларнинг ахлоқий ғояларни тушунтириш ва тушунишга ёрдам берувчи меъёрий-қадриятли категориянинг асосий ғоясини, ижобий эмоционал-ахлоқий таржриба қуришга ёрдам берувчи инсонлар орасидаги ахлоқий муносабатлар бўйича билимлар, адекват мазмундаги фаолиятни амалга оширишга ёрдам берувчи амалий режалар бўйича билимлар ташкил қилади.

Барча қадриятли категорияларда билимлар қадриятли ориентир олишларнинг фундаменти бўлиб хизмат қилади, ва улар инсонлар – қадриятли муносабатларнинг ташувчилари тўғрисидаги билимлар билан тўйинган бўлади. Бу инсон мақсадли образини яратувчи билимлар: англаб етувчи, гўзаллик яратувчи, яхшилик қилувчи, Ватанни эркинлик ва гуллаб-яшнашига олиб келувчи, эзгулик яратувчиси ва б.

Шу муносабат билан таъкидлаш керакки, борлиқа қадриятли муносабат кишилар образи билан бирикиб кетади, образлар ҳисобига қадриятли ўзлаштиришни кучайтириш имконини беради.

Ўқувчилар ҳаёт-фаолиятида шаклланувчи ва ривожланувчи қадриятли ориентир олишларнинг эмоционал томонлари билимига нисбатан, уни

ўрганишда, ундан фойдаланишда, уни узатишда, олинган билимларни баҳолаш ва ўзгалар фаолияти ва феъл-атворини баҳолашда – яқин ва узоқ, тегдошлари ва катталар, реал шахслар ва бадий образларда намаён бўлади.

Қадриятли ориентир олишларнинг эмоционал томонлари қизиқишларнинг пайдо бўлишида, биргаликда қайғуришларида, эмпатик ҳолат ва ҳамкорликда ифодаланади.

Моҳиятан бу компонент инсон томонидан борлиқни қадриятли ўзлаштириши мулоқот, жамоавий ижодий фаолият диалогиклиги ҳамда билимнинг муаммолиги билан, қадриятли муносабатларнинг ривожланишида, ориентир олишларидаги ишонтиришлар билан шартланган.

Қадриятли ориентир олишларнинг фаолиятли жиҳатлари ишончнинг фаолиятли аспекти сингари аниқ ифодаланмаган. Агарда биз қадриятли (эмоционал) муносабатларнинг мослиги ва унинг фаолият ва феъл-атворда ифодаланишини кузатсак, унда биз сифат жиҳатдан янги даражани – қадриятли ориентир олишларнинг ишонч чегарасидаги юксак даражада шаклланганлигини кўрамиз.

Вербал даражадаги қадриятли муносабатлар барқарорлиги ҳамда қадриятли муносабатларнинг фаолиятда пайдо бўлган барқарорлик шахснинг шундай барқарор сифатини яратадики – бу йўналганликдир.

Шахс қадриятли муносабатларини ишонч даражасига кўчириш ҳамда шахс йўналганлигида муҳим роль кўникмаларга берилади:

ташкilotчилик, у ишнинг муваффақиятли ташкиллаштирилишига ёрдамлашади;

бажарувчанлик, у ишнинг муваффақиятли уддаланишига ёрдам беради;

коммуникативлик, у ҳаёт-фаолияти жараёнида ахлоқий муносабатларнинг ўрнатилишига ёрдам беради.

Шахснинг ижтимоий моҳиятли қадриятларни ўзлаштириш фазаси концептуал асослари учун ориентир олиш жараёнларида фаолиятнинг турли шаклларида пайдо бўладиган ва мустаҳкамланадиган билимлар функциясини белгилаб олиш муҳимдир.

Адабиётлар:

1. Ахаян Т.К., Свиридова И.А., Смирнова В.В. История образования в России: Учебное пособие. - СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. - 411 с.
2. Библер В.В. Нравственность. Культура. Современность. Философское размышление о жизненных проблемах. -М.: Б.и., 1988. -57 с.
3. Булынин А.М. Эволюция ценностей высшего педагогического образования: историко-теоретический аспект. -М.: МГОПУ, 1998. -266 с.
4. Кузнецов Н.С. Человек: потребности и ценности. -Свердловск: Изд-во Урал, ун-та, 1992.- 145 с.
5. Мардонов Ш.К. Педагогик аксиологияг а кириш. -Тошкент: Зебо принт, 2023. -267 б.
6. Kohlberg L. My personal Search for Universal Morality. Birmingham, 1991.

**МЕТОДИКА ПРИВИТИЯ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ
СТУДЕНТАМ В УСЛОВИЯХ НОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА
ПОСРЕДСТВОМ ВИЗУАЛИЗАЦИИ**

**Джураев Рисбай Хайдарович, заведующий отделом УзНИИПН,
доктор педагогических наук, профессор, академик,
Пирматов Серик, доцент Национального института
художеств и дизайна**

Аннотация. В данной статье раскрыта методика привития общечеловеческих ценностей студентам в условиях нового образования Узбекистана на основе визуализации.

Ключевые слова: методика, общечеловеческие ценности, новое образование, визуализация, культура, студент, преподаватель.

Annotatsiya. Ushbu maqola O‘zbekistonda vizualizatsiyaga asoslangan yangi ta’lim sharoitida umuminsoniy qadriyatlarni o‘quvchilarga singdirish metodologiyasini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: metodologiya, umuminsoniy qadriyatlar, yangi ta’lim, vizualizatsiya, madaniyat, talaba, o‘qituvchi.

Интенсивное развитие образовательного пространства, новые условия рыночной экономики, процессы демократизации и динамизм социально-экономических преобразований не может не сказаться на сфере образования, где наряду с требованиями развития профессиональной компетенции педагогов получает свое дальнейшее развитие проблема соответствия мировым образовательным стандартам на основе национальных и общечеловеческих ценностей, достижений национальной культуры и личностных особенностей студентов, принципов демократизации, гуманизации и гуманитаризации образования. Этот вопрос нашёл своё отражение в Указе Президента Республики Узбекистан № 411-5106 «О мерах по повышению эффективности государственной молодежной политики и поддержке деятельности Союза молодежи Узбекистана» от 5 июля 2017 года, в котором говорится о том, что «в годы независимости в нашей стране осуществлена определенная работа по воспитанию молодежи в духе патриотизма, уважения национальных традиций и ценностей, формированию духовно развитого и физически здорового поколения, защите прав и интересов молодежи.

Вместе с тем анализ ситуации и осуществленных мер в сфере показывает, что проводимая работа по решению актуальных вопросов, касающихся широких слоев молодежи, особенно по созданию достойных условий для неорганизованной молодежи в обретении своего места в жизни, оказанию молодежи всемерной поддержки, обеспечению ее профессиональной ориентации и занятости, стимулированию ее инициатив, не организована на требуемом уровне» [2].

В унисон сказанному, в нашей республике определены важные задачи по повышению активности студентов в учебно-воспитательном процессе, к наиважнейшим из которых относится «воспитание в духе уважения к национальным и общечеловеческим ценностям, утверждение в сознании молодёжи чувств преданности идеям независимости, национального самосознания, любви к Родине и сопричастности к ее судьбе, самоотверженности, ограждение ее от различных идеологических угроз» [1].

Обучение студентов в высшем образовательном учреждении является важным этапом воспитания личности, влияющим на направленность профессионализации, формирование мировоззрения, жизненных целей и установок, основанных на общечеловеческих ценностях. Особая роль в этом процессе отводится приобщению студентов к визуальной культуре, формированию у молодёжи уважения к общечеловеческим ценностям, гуманизма, доброты, повышения интеллектуального и культурного уровня студентов, расширению у них кругозора, воспитанию их гармонично развитыми личностями. В этих целях в высших образовательных учреждениях налажена работа по приобщению студентов к различным видам искусства, повышению интереса у студентов к музыке, художественной литературе, театру и другим жанрам искусства, проявлению молодым поколением своего таланта и способностей, организация системной работы по повышению духовности молодежи. Поскольку молодёжь является носителем высокой духовности и нравственности, а истоками визуального подхода к образованию служит концепция гуманистической педагогики. Данный процесс осуществляется на основе создания благоприятных условий для обеспечения доверия, сотрудничества и поддержки.

Ценностная направленность визуального подхода побуждает обращаться к методическим направлениям, связанным с расширением культурного опыта и кругозора студентов с опорой на активность самих студентов и с помощью творческих и эвристических форм обучения.

Система воспитания студентов на основе визуального подхода нацелена на расширение духовно-культурных знаний и опыта на материале учебных дисциплин, использование особенностей и возможностей визуального подхода к профессиональному образованию студентов. На основе выявления современных потребностей общества и студентов в комплексном, всесторонне развивающем процессе вхождения в социум и специальность, нами была разработана система комплексного приобщения студентов к культурно-духовным ценностям.

Комплексный подход заключался в вычленении материала культурногуманистического, духовно-нравственного, художественно-эстетического характера, взятого из содержания учебной дисциплины «Компьютерная графика» и его объединении по смысловому и культурному принципу. При отборе методов и технологий обучения нами предпочтение было отдано тем из них, которые способствуют развитию профессиональных качеств личности на основе развития визуальной культуры. К таковым были

отнесены: социально-педагогические: а) усвоение социально ценных образцов – поведение, подражание образцу, общечеловеческие ценности и национальные традиции; б) адаптация к коллективным формам взаимодействия – взаимопомощь, обсуждение; деятельностные: а) практические действия, приобретение опыта; б) организаторские, коммуникативные.

Таким образом, одним из главных принципов визуальной культуры является участие студентов в разнообразных видах деятельности, которое способствует их более гибкой социализации, обеспечивает им в будущем базу социально-адаптивной устойчивости.

Развитие визуальной культуры и отобранные в соответствии с ним принципы, формы, методы, технологии и другие способы профессионального и социально-направленного педагогического образования создают широкие возможности для культурной деятельности, профессионально-практического развития студентов.

Литература

1. Ибраимов Х., Қуронов М. Умумий педагогика: Дарслик. – Т.: Шаффоф, 2022. – 415-б.
2. Ибраимов Х. ва бошқ. Ота-она – мураббий: Услубий кўлланма. – Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2024. – 220-б.
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-v-reformirovanii-nepreryvnogo-obrazovaniya-respubliki-uzbekistan>

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MUASSASALARI O‘QITUVCHILARINI IJTIMOIIY- PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH DOIZARB MUAMMO SIFATIDA

Umaraliyeva Muxayyo Abdugapparovna

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
bo‘lim mudiri, katta ilmiy xodim

Annotatsiya: maqolada pedagoglarni inklyuziv muhitda o‘quv jarayonining malakali ishtirokchisi bo‘lishi, o‘quvchilar jamoasining turli a‘zolari, o‘quvchilarning ijtimoiy guruhlari, ularning ota-onalari, hamkasblari, jamoat tashkilotlari bilan malakali kasbiy faoliyat olib borishi lozim. Shu sababli, umumiy o‘rta ta’lim o‘qituvchilarini inklyuziv muhitda ishlashga kasbiy tayyorgarligi uning uchun ijtimoiy-pedagogik kompetensiyani shakllantirishni o‘z ichiga olishi lozim.

Tayanch so‘zlar. Pedagoglar, inklyuziv ta’lim, kompetentlik, boshlang‘ich sinf, ilmiy ishlanmalar, xarakteristika.

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari inklyuziv muhitda o‘qituvchilarining malaka va malakalarni egallashi ularning oliy pedagogik ta’lim muassasasida kasbiy tayyorgarligidan boshlanib, malaka oshirish jarayonida shakllanib boraveradi.

Shunday qilib, inklyuziv kompetensiya o‘quv jarayonida bosqichma-bosqich rivojlanishi jarayonida shakllanadi.

Shu munosabat bilan, tadqiqotimiz kontekstida “kasbiy kompetensiya” atamasini ko‘rib chiqish va uning ta’rifiy tahlilini amalga oshirish zarur. O‘qituvchining inklyuziv kompetensiyasini kasbiy faoliyat turlarini amalga oshirishning zamonaviy ijodiy shakllarida namoyon bo‘ladigan, faoliyat predmeti bo‘yicha chuqur ilmiy va nazariy bilimlarni talab qiladigan kasbiy tayyorgarlik darajasi sifatida talqin etiladi. Jismoniy, aqliy, intellektual, ijtimoiy-ma’naviy fazilatlar va shaxs xususiyatlarining namoyon bo‘lishi. Mutaxassisning kasbiy malakasi – bu shaxsning kasbiy faoliyatini eng yuqori darajada amalga oshirish qobiliyatini belgilaydigan integral xususiyatdir.

Umumta’lim muassasasi o‘qituvchilarining inklyuziv kompetensiyasi ijtimoiy-pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarning sintezidir, deb hisoblaymiz.

Muvaffaqiyatli pedagogik faoliyatning muhim omillaridan biri V. Semichenko tegishli mutaxassisning kasbiy profiliga kiritish zarurligi haqida ko‘rsatgan shaxsiy fazilatlar ekanligi tadqiqotimiz uchun muhim ahamiyatga ega.

S.Sysoeva vakolatli shaxs va xodimni tayyorlash nafaqat zarur bilim, ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga, balki yuqori axloqiy fazilatlarini tarbiyalashga, tegishli vaziyatlarda yetarlicha harakat qilish qobiliyatini shakllantirishga, o‘z faoliyati uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga olishga qaratilgan bo‘lishi kerakligini ishonchli isbotlaydi. O‘qituvchining inklyuziv kompetensiyasi muammosini o‘rganishga bag‘ishlangan adabiyotlarni tahlil qilib, biz o‘qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasi integratsiyalashgan ko‘rsatkich, kasbiy nazariy va amaliy bilim, qobiliyat va ko‘nikmalarni o‘z ichiga olgan shaxsiy xususiyatdir, degan xulosaga keldik. Shuningdek, kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyorlik va qobiliyatni belgilaydigan bir qator professional muhim va shaxsiy fazilatlar.

Uning tarkibiy qismlari kasbiy kompetensiyani shakllantiradi. Biroq, olimlarda kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismlarini va ularning mazmunini farqlashda yagona yondashuv mavjud emas.

Ammo, umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchisining ijtimoiy-pedagogik faoliyati mohiyatining oldingi qismidagi asoslarga asoslanib, biz inklyuziv ta’limda o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatining ijtimoiy-pedagogik kompetensiyasi ularning kasbiy bilim, ko‘nikma va qobiliyatlardan standart va nodavlat masalalarni hal qilishda foydalanish qobiliyatidir, deb hisoblaymiz. Psixofizik rivojlanishning turli darajalariga ega bo‘lgan bolalarni birgalikda o‘qitish bilan bog‘liq standart pedagogik vazifalar va muammolar, inklyuziv ta’limda ko‘p funksiyali faoliyatni amalga oshirishning kasbiy, uslubiy va psixologik qobiliyatining birligi.

Biz umumta’lim muassasasining inklyuziv sinfidagi o‘qituvchilarining ijtimoiy-pedagogik kompetensiyasi mazmunini kasbiy kompetensiya sifatida belgilaymiz va uni quyidagi masalalar bo‘yicha bilimlarni egallashi deb hisoblaymiz:

- salomatlik bilan bog‘liq hayotiy imkoniyatlari cheklangan bolalarning ta’limini tashkil etishga davlat yondashuvlari;

- umumiy, maxsus va korreksion pedagogika, umumiy va maxsus psixologiyaning asosiy kategoriyalari;
- tug‘ma yoki orttirilgan omillar ta’sirida turli toifadagi shaxslarning psixofizik rivojlanishining xususiyatlari;
- psixologik-pedagogik o‘rganish usullari;
- har bir o‘quvchining ta’lim ehtiyojlari va imkoniyatlarini ta’minlash uchun ta’limni individuallashtirish va tabaqalashtirish;
- o‘quvchilarning ota-onalari bilan ishlash usullari va shakllari va boshqalar.

Shuningdek, inklyuziv muhitda o‘qituvchilari quyidagi ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari kerak degan xulosaga keldik:

- har xil o‘quvchilarning turli xossalari va sifatlarining individual ko‘rsatkichlarini diagnostika qilish, ularni dinamik ravishda o‘lchash;
- umumiy pedagogik va tuzatuvchi va rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarini joriy etish;
- kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarining rivojlanishidagi og‘ishlarni aniqlash va ularni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlashni amalga oshirishda ishtirok etish;
- turli xil maktab jamoasining har bir a’zosiga ta’sir qilish uchun individual va tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish;
- umumiy rivojlanish talabalarining alohida ta’limga muhtoj tengdoshlari bilan birgalikda ijobiy munosabatda bo‘lishga qiziqishini shakllantirish;
- ota-onalarning inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha bilimlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik ta’limning turli shakllarini tashkil etish.

Yuqoridagi tahlillarni inobatga olgan holda, biz shunday xulosaga kelamizki, umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilarini umumta’lim muassasasining inklyuziv muhitida ishlashga kasbiy tayyorgarligi ularga berilgan ko‘nikmalar va ijtimoiy-pedagogik kompetensiyani shakllantirishni taqozo etadi.

Shunday qilib, ijtimoiy-pedagogik kompetensiya - bu ijtimoiy-pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga tayyor bo‘lish uchun zarur bo‘lgan nazariy ijtimoiy-inklyuziv bilimlar, amaliy ko‘nikma va ko‘nikmalar, shaxsiy ahamiyatga ega va kasbiy jihatdan muhim fazilatlarining sintezi bilan tavsiflangan keng qamrovli ta’lim muassasasining inklyuziv muhitida turli xil bolalarni o‘qitish bilan bog‘liq standart va nostandart ijtimoiy-pedagogik vaziyatlar va muammolarni hal qilish uchun ulardan foydalanish qobiliyatini yaxlit shaxsiy rivojlanish ko‘rsat

Adabiyotlar:

1. Turgunov, S., & Umaralieva, M. (2016). The Development of Professional Competencies of Teachers on the Basis of an Innovative Approach. *Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics*, (2), 119-125.
2. ABDUGAPPAROVNA, U. M. (2019). THE ROLE OF CREATIVE TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCY OF GENERAL SECONDARY PUPILS IN COLLABORATIVE PEDAGOGY. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 7(5).

3.Umaraliyeva, M. A. (2017). Pedagogical Conditions of Forming Professional Competence of Teachers Based on Innovative Approach. Eastern European Scientific Journal, (4), 65-68.

**EVRISTIK TOPSHIRIQLAR YORDAMIDA IJODKORLIKGA ASOSLANGAN
TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI**

Qodirov G’ayrat O’roqboevich

**Jizzax davlat pedagogika univertiteti ILMiy ishlar va innovatsiyalar
bo’yicha prorektori**

Annotatsiya: mazkur maqolada bo’lajak o’qituvchilarini kasbga tayyorlashning hozirgi zamondagi maqsadlari bitiruvchilarning grafik ta’limi mazmuni, bo’lajak o’qituvchilarda evristik topshiriqlar kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari tajribasini shakllantirishga yo’naltirilgan pedagogik yondashuvlar orqali tarbiyalashning pedagogik ta’sir vositalari yoritilgan.

Tayanch iboralar: o’qituvchi, evristik topshiriq, kasbiy ta’lim, texnologiya, grafik ta’lim, fan, innovion yondashuv, integratsiya

Oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak o’qituvchilarini kasbga tayyorlashning hozirgi zamondagi maqsadlari bitiruvchilarning grafik ta’limi mazmunini va tuzilmasini jiddiy o’zgartirishni nazarda tutadi. Ushbu maqsadlar jamiyatning ijtimoiy buyurtmasini joriy etishga, bugungi kundagi maktablarning o’qituvchilarga qo’yayotgan talablariga javob beradigan kadrlar tayyorlashga yo’naltirilgan. Ayniqsa, fan va texnikani hozirgi rivojlanishi sharoitida oliy pedagogika ta’lim muassasalarida bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlashning yaxlit tizimini yaratish muammosi alohida dolzarblik kasb etmoqda.

So’nggi yillarda bo’lajak o’qituvchilarda evristik topshiriqlar kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari tajribasini shakllantirishga yo’naltirilgan pedagogik yondashuvlarning ko’lami kengaydi. Mutaxassislar bo’lajak o’qituvchilarning o’zini o’zi namoyon qilishi bilan bog’liq tadqiqotlarga alohida e’tibor qarata boshladilar. Shu bilan bir qatorda bo’lajak o’qituvchilarning ijodiy ishlari mustaqil bilim olish jarayonlari, mustaqil ta’lim vaziyatlarida evristik topshiriqlarning ko’lami va salmog’ini oshirish professor-o’qituvchilarning diqqat markazidagi masalaga aylanmoqda. Ular bo’lajak o’qituvchining ijodkorlikka yo’naltiruvchi ta’lim texnologiyalarni izlash va qo’llashga harakat qilmoqdalar.

Bo’lajak o’qituvchilarda evristik topshiriqlar kompetentligini rivojlantirish jarayoni OTM ta’lim yo’nalishlari faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida tahsil olayotgan talabalarda evristik topshiriqlar kompetentlikni shakllantirishga xizmat qiladigan zarur shart-sharoitlarni yaratish maqsadga muvofiqdir.

Oliy pedagogik ta’lim jarayonida evristik suhbatlar va topshiriqlardan samarali foydalanish imkoniyati mavjud. Evristik suhbatlardan talabalar oldiga aniq topshiriqlar qo’yilganda foydalaniladi. Professor-o’qituvchilar suhbatlar yordamida talabalarni evristik topshiriqlarni yechishga undaydilar. Bu jarayonda talabalar bilan professor-o’qituvchilar orasidagi suhbatlar induksiya usuli yordamida amalga oshadi. Evristik suhbatlardan asosiy maqsad bo’lajak o’qituvchilarga pedagogik mazmundagi yangi axborotlarni taqdim etishdan iborat. Professor-o’qituvchilar tomonidan taqdim etiladigan savollar talabalar uchun mantiqiy asosga ega bo’lgan ochiq savollardan iborat bo’lishi lozim. Bunday savollarga javob qaytarish davomida talabalar kashfiyotlar jarayoniga kiradilar, ularda yangiliklar yaratish motivlari hosil bo’ladi. Bugungi kunda evristik suhbatlarda ta’lim amaliyotidan foydalanish orqali o’quv faoliyati mahsuldorligini oshirish mumkin. Evristik suhbatlar garchan o’quv jarayonini mahsuldorligini ta’minlasada undan pedagogik amaliyotda yetarlicha foydalanilmayapti. Yangi bilimlarning mazmun-mohiyatini tushunish va uni o’zlashtirishda evristik suhbatlar va evristik topshiriqlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda bo’lajak o’qituvchini ijodkor shaxsga aylantirish uning kasbiy kompetensiyalarini jadal rivojlantirish strategiyalarini izlab topishga yo’naltirilgan tadqiqotlarni amalga oshirish alohida dolzarblik kasb emoqda. Chunki ta’limning an’anaviy mazmunida bilimlar talabalarga o’quv materiali sifatida taqdim etilgan va uni o’zlashtirish talab qilingan. Evristik ta’lim jarayonida esa o’quv materiallari bo’lajak o’qituvchilarga tamoman yangi maqsadlarda taqdim etiladi. Ushbu materiallar bo’lajak o’qituvchi uchun uning ijodiy faolligini ta’minlovchi, kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiruvchi ijod mahsuloti sifatida namoyon bo’ladi. Evristik ta’lim jarayonida tarixiy madaniy yutuqlarning o’rni va mohiyati o’zgarib, ta’lim standartlari yangicha ahamiyat kasb etadi. Talabalar yangi ijod mahsulini yaratganda madaniy-tarixiy tajribalarni mos tarzda anglashga muvaffaq bo’ladilar. Mazkur jarayonda bilimlar bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta’minlab, ularning taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, bo’lajak o’qituvchilarning evristik topshiriqlar kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari shaxsiyatning yaxlit sifati, zaruriy innovasion bilimlar, ko’nikmalar va qobiliyatlar tizimi bo’lib, kelajakdagi mutaxassisning ma’lum bir tarixiy lahzada jamiyatda qabul qilingan me’yorlar va standartlarga muvofiq kasbiy funksiyalarni bajarishga tayyorligi va qobiliyatini ta’minlaydi. Kasbiy kompetentni rivojlantirish muammolari bo’yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili uning xar xil turlarini ajratishimizga imkon berdi. Kasbiy faoliyat: intellektual, faol, ijodiy, axborot, tadqiqot, tashkiliy, tahliliy, kommunikativ, ijtimoiy-psixologik, boshqaruv, shaxsiy, shaxslararo, aks ettiruvchi, maxsus jarayonlardir. Har bir evristik kompetentlik turi o’ziga xos maqsadga ega va uning shakllanishi kasbiy faoliyatning o’ziga xos xususiyatlariga bog’liq.

Yuqorida ta’kidlanganidek, evristik topshiriqlarni bajarish usullaridan oliy pedagogik ta’lim jarayonida tizimli tarzda foydalanish orqali talabalarning

kasbiy bilimlari va kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi. Pedagogika turkum fanlari mazmuni va o‘quv modullarini takomillashtirish orqali o‘quv jarayonida evristik topshiriqlarni bajarishga yo‘naltirilgan rivojlantiruvchi tizim vujudga keladi. Bu shuni anglatadiki, evristika pedagogika turkum fanlari tarkibida o‘quv predmeti mazmunini tizimlashtirish uchun qulay imkoniyatlarni taqdim etadi. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida to‘plangan evristik tajribalar o‘qituvchilarning pedagogik mahorat hamda pedagogik madaniyatni egallashlari uchun asos sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni. <https://lex.uz>
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 27 fevraldagi “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4623-son qarori <https://lex.uz/docs/4749364>
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi «Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 187-sonli qarori // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017. 14-son, 230-modda.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 7 maydagi “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-4708-sonli Qarori / www.lex.uz
5. Abdullaeva B. S. Razvitie matematicheskoy kompetentnosti u budущix uchiteley // Vestnik Samarskogo Gosudarstvennogo Texnicheskogo Universiteta. «Psixologo-pedagogicheskie nauki». 2022. T. 19. № 4. S. 149–158.

SHARQ UYG‘ONISH DAVRI MUTAFAKKIRLARI MA’NAVIY MEROSINI O‘RGANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Ziyoyeva Maxfuza Soataliyevna
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma’naviy merosdan samarali foydalanish, uning shaxs imkoniyatlarini kengaytirish, intellektual, ma’naviy-axloqiy jihatdan rivojlantirishdagi nazariy-amaliy yo‘nalishlarini tadqiq etish, talabalarda ma’naviy dunyoqarashni rivojlantirishda mutafakkir ajdodlarimiz tomonidan qo‘llanilgan didaktik vositalar, usul va metodlaridan foydalanish tizimi borasida olib borilgan tadqiqot ishlarining pedagogik tahlili keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy meros, alloma, mutafakkir, pedagogika tarixi, ta’lim-tarbiya, axloqiy qarashlar, pedagogik qarashlar.

Jahonning Buyuk Britaniya, Germaniya, AQSH, Fransiya, Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreya, Rossiya kabi rivojlangan davlatlarida ajdodlar tomonidan yaratilgan ma’naviy merosdan foydalangan holda o‘quv-tarbiya jarayonini takomillashtirishga

alohida e’tibor qaratib kelinmoqda. Har bir xalqning boy, intellektual ma’naviy merosi yosh avlodni kamol toptirishda o’ziga xos o’rin egallashi asoslab berilmoqda. Shaxsda o’zlikni anglash hissini, g’oyaviy tahdidlarga qarshi immunitetni hosil qilish uchun sharqona ta’lim-tarbiyaning ahamiyatini oshirishga alohida e’tibor qaratish dolzarb ahamiyatga ega.

“2022-2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”ning beshinchi yo’nalishida “Ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish” orqali yoshlarimizni yot g’oyalardan himoya qilish dolzarb vazifa etib belgilangan[1]. Bu esa yoshlarimizni yot g’oyalardan ishonchli himoya qilish kafolatlarini mustahkamlash hamda takomillashtirishda ijtimoiy pedagogikaning imkoniyatlarini o’rganish va tahlil etish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Shu nuqtai nazardan ajdodlarimiz qoldirgan ma’naviy merosni innovatsion texnologiyalar vositasida o’rganish dolzarb vazifa hisoblanadi.

“2022-2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”ning beshinchi “Ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish” ustuvor yo’nalishining 73-maqsadida: “Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o’rganish va keng targ’ib etish.

IHT, IRSIKA, AYSESKO, YUNESKO kabi dunyoning nufuzli xalqaro tashkilotlari, ilmiy-tadqiqot markazlari va universitetlari bilan hamkorlikda “Yangi O‘zbekiston – Uchinchi Renessans” shiori ostida xalqaro konferensiya, simpozium va anjumanlar tashkil etish.

Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy-ma’naviy merosini keng targ’ib qilish maqsadida yurtimizdan yetishib chiqqan allomalar qalamiga mansub 100 ta asarning xalqchil tarjimasini amalga oshirish, ular asosida ilmiy va ommabop risolalar yaratish.

Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o’rganish va keng targ’ib etish maqsadida O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Islom sivilizasiyasi markazi, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari faoliyatini qo’llab-quvvatlash”[1] kabi maqsadlar ilgari surilgan .

Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o’rganish va keng targ’ib etishga qaratilgan maqsadning qo’yilishi yuksak ma’naviyatli avlodni tarbiyalash g’oyasi mujassamligi bilan ahamiyatli.

Milliy o’zlikni anglash, tarixiy xotira davomiyligini ta’minlash, ulkan yozma merosni asrab-avaylash, boyitib borish va tadqiq qilish hamda madaniy va ma’naviy qadriyatlarni ommalashtirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ’ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori qabul qilindi.

Ushbu qaror yosh avlodni vatanparvarlik va boy tariximizga chuqur hurmat ruhida tarbiyalash hamda O‘zbekistonning jahon ilm-fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo’shgan mamlakat sifatidagi xalqaro obro’-e’tiborini yanada mustahkamlash, boy yozma merosimizni saqlash, o’rganish va keng targ’ib qilish ishlarini yangi sifat bosqichiga ko’tarishga yo’naltirilgan.

Shuningdek, O’rta asrlarda Markaziy Osiyo hududidan yetishib chiqqan alloma va mutafakkirlarning ilm-fanning aniq, tabiiy, gumanitar sohalari va islom

ilmlari bo'yicha yaratgan asarlari tadqiqini kengaytirish va chuqurlashtirish hamda ularni asl matn va ilmiy izohli tarjima shaklida nashr etib, ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etish va ilmiy muomalaga kiritish ishlariga alohida urg'u berilgan[2].

Albatta xalqning ma'naviy merosi uning o'zligini ifodalaydi. Unda hayotiy xususiyatlar tizimi aks etadi. Ajdodlarning o'ziga xos xatti-harakatlari namoyon bo'ladi. U inson hayotida katta ahamiyatga ega. Ajdodlar merosi avlodlarning aql-zakovatini charxlab, ularni faollikka undaydi.

O'zbekistonning Birinchi Prezidenti I.Karimov “Ma'naviyat –insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, imon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarini mezonidir”[3] deganlarida haq edilar.

Har qanday yurtning ma'naviyatini uning tarixi, o'ziga xos urf-odat va an'analari, hayotiy qadriyatlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Bu borada, tabiiyki, ma'naviy meros, madaniy boyliklar, ko'hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Ma'naviy meros - uzoq va yaqin o'tmishdagi, hozirgi davrdagi ma'naviy jihatdan g'oyat qimmatli, ochmas iz qoldiradigan, mangu yashaydigan, butun ijtimoiy manfaati va ehtiyoji, ezgulikka xizmat qiladigan umuminsoniy ma'naviy boyliklarga aytiladi. Ma'naviy meros ma'naviy qadriyat sifatida namoyon bo'lib,unga ilm – fan, jumladan falsafa, adabiyot, san'at, ahloq diniy va dunyoviy ta'limotlar, hurfirkirlik va boshqalar kiradi. Ma'naviy meros zamonlar o'tishi bilan o'z qadrini yo'qotmaydi, balki sifat jihatidan yangicha mazmun va ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda so'nggi yillarda ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma'naviy merosdan samarali foydalanish, uning shaxs imkoniyatlarini kengaytirish, uni intellektual, ma'naviy-axloqiy jihatdan rivojlantirishdagi nazariy-amaliy yo'nalishlarini tadqiq etish, talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirishda mutafakkir ajdodlarimiz tomonidan qo'llanilgan didaktik vositalar, usul va metodlaridan foydalanish tizimi shakllanib bu borada ko'plab tadqiqot ishlari olib borildi.

O.Musurmanovanning ilmiy izlanishlarida ma'naviy merosga quyidagicha ta'rif bergan. “Ma'naviy meros o'tmishning yutug'i. Uni to'la, odilona egallash va rivojlantirish esa hozirgi avlodning vazifasidir. O'z madaniy merosini, qadriyatlarini bilmaslik yoki mensimaslik manqurtlikdir. Ularni boyitib, yuksak darajaga ko'tarishga intilmaslik esa millat va uning istiqloli uchun katta fojiaadir. Ma'naviyati yuksak darajada rivojlangan insongina istiqlol, chin mustaqillik uchun kurashga o'zida kuch va qudrat topa oladi”[4]. Shuningdek, ma'naviy madaniyat manbalarini o'rganish, ularda olg'a surilgan g'oyalarga amal qilish, ularni kelgusi avlodlarga ma'naviy qadriyat sifatida yetkazish jamiyatning har bir a'zosining vijdon oldidagi, Vatan oldidagi majburiy burchidir[4] deya ta'kidlaydilar.

O.Jamoldinovaning tadqiqotlarida o'zbek xalq pedagogikasi va O'rta asr Sharq mutafakkirlari ma'naviy merosi sog'lom turmush madaniyati tarbiyasining muhim omili ekanligini va O'rta asr Sharq mutafakkirlari ma'naviy merosi sog'lom turmush madaniyati tarbiyasining muhim omili sifatida qaraydilar. Olima O'rta asr Sharq mutafakkirlari merosi yoshlarda sog'lom turmush madaniyatini rivojlantirishning

boy manbi hisoblanadi. Shu bois, Sharq mutafakkirlari al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Firdavsiy, Nosir Xisrav, Umar Xayyom, Mahmud Qoshg‘ariy, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiylarning asarlarida sog‘lom avlodni voyaga yetkazish, insonlarning sog‘lom turmush tarzi madaniyatiga ega bo‘lishlari lozimligi haqidagi qarashlar ilgari surilganligi, sog‘lom turmush madaniyatini belgilab beruvchi omillar haqida batafsil ma‘lumot berilganligini ilmiy jihatdan asoslagan[5].

M.Pazilova ajdodlarimiz merosini o‘rganish jarayonida talabalarning o‘quv-bilish faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqqan. Shuningdek, tadqiqot ishi ajdodlarimiz merosi tavsifi asosidagi tarixiy va zamonaviy tendensiyalarni uyg‘unlashtirgan holda talabalarning o‘quv-bilish faoliyatini rivojlantirishning didaktik ta‘minoti (multimedia, keys, kouching, Web-kvest topshiriqlari, mustaqil ishlar) pedagogik turkum fanlarni o‘qitishda talabalarning individual ta‘lim trayektoriyasini belgilashga xizmat qiluvchi mustaqil ijodiy faoliyat jarayonlarini tashkil etish asosida takomillashtirilgan[6].

R.Mamatqulova “Milliy ma‘naviy meros asosida universitetlarning talabalarida xulq-odob fazilatlarini tarbiyalash” mavzusidagi tadqiqotida bo‘lg‘usi mutaxassislariga pedagogik ta‘lim berishning butun jarayonida xalqning va uning ulug‘ allomalarining ma‘naviy merosidan samarali foydalanish haqidagi masala tadqiq qilingan[7].

M.Ahmedova “Pedagogika tarixini o‘qitishda talabalarning ma‘naviy sifatlarini tarbiyalash” nomli dissertatsiya ishida “Avesto” va Sharq mutafakkirlarining pedagogik ta‘limoti hamda Ma‘mun akademiyasi olimlari asarlaridan ma‘naviy g‘oyalar, fikrlar, qarashlar aniqlandi va talabalar ma‘naviy sifatlarini belgilovchi mezonlar yaratildi. Shuningdek “Pedagogika tarixi”dan talabalarning ma‘naviy sifatlarini tarbiyalashning nazariy va texnologik asoslari yaratilib, ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Pedagogika tarixi bo‘yicha ko‘plab darslik va o‘quv qo‘llanmalar muallifi pedagogika fanlari doktori, professor S.Nishonova Sharq Uyg‘onish davrida Movarounnahr va Xurosonda yashab ijod etgan mutafakkirlarning ta‘limiy-axloqiy qarashlarini tahlil etish orqali ularning komil inson tarbiyasiga oid ta‘limotini komil insonni shakllantirishda tutgan o‘rnini belgilagan hamda mazkur ta‘limotning inson shaxsini tarkib toptirishda bir butun ta‘limot sifatida hozirgi jamiyat taraqqiyoti sharoitida faoliyat ko‘rsatadigan har tomonlama barkamol insonni shakllantirishdagi ahamiyatini ochib beradi.

Pedagog va faylasuf olimlar o‘z tadqiqotlarida hadislarning ta‘lim tarbiyadagi ahamiyati masalasiga alohida e‘tibor berganlar. Jumladan, K.Hoshimov, A.Zunnunov kabilar hadis ilmining tarixi, uning mohiyati masalasini yoritishga e‘tibor qaratgan bo‘lsalar, M.Inomov oilada bola tarbiyasida hadislardan foydalanish, S.Nishonova hadislarning komil inson tarbiyasidagi ahamiyati, O.Musurmonova yoshlar ma‘naviyatini shakllantirishda hadislarning tutgan o‘rniga, U.Mahkamov, H.Ortiqovlar hadislarning o‘quvchi shaxsini axloqiy shakllantirishdagi ahamiyati, K.Nosirov Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriyning hayoti va ijodiga, buyuk

muhaddislar yig‘ib tartibga keltirgan hadislarining mohiyatiga, M.Musayeva insonda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda hadislarining tutgan o‘rni hamda ijtimoiy-falsafiy jihatlarini, M.Pazilova hadislarining o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashdagi ahamiyati, ular asosida o‘quvchi ma’naviyatini shakllantirish masalasini tadqiq etish muammosini chuqur tahlil etdilar.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim-tarbiya tarixini yanada chuqurroq o‘rganish, bu sohaga oid darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari yaratish, ularning davr talablariga mos bo‘lishini ta’minlash pedagog-olimlarimiz oldida turgan asosiy vazifalardan biridir. Shuningdek, qomusiy allomalarimizning ma’naviy merosni chuqur va har tomonlama o‘rganish ham ilmiy, ham amaliy jihatdan katta ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘jallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” PF-60 sonli Farmoni. <https://lex.uz>
2. O‘zbekiston Respublikasining 2017 yil 24 maydagi “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-2995-sonli Qarori. <https://lex.uz>
3. Karimov I. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Ma’naviyat. T.: 2009.
4. Musurmanova O. Yuqori sinf o‘quvchilari madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktor. ... dis.– Toshkent: TDPU, 1993. – 6-b.
5. Jamoldinova O. Sog‘lom turmush madaniyatini rivojlantirishda uzviylik va uzluksizlik tamoyillari amal qilishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish. Ped. fan. dokt...diss.- T.: 2015.- 100-b
6. Pazilova M.Ye. Ajdodlarimiz merosini o‘rganish jarayonida talabalarining o‘quv-bilish faoliyatini rivojlantirish mexanizmlari. Ped. fan. dokt...diss.- Nukus, 2022.
7. Mamatqulova R. Milliy ma’naviy meros asosida universitetlarning talabalarida xulq-odob fazilatlarini tarbiyalash. Ped. fan nomzodi diss. – T.: 1995. 19-b.

TA’LIM SHAROITIDA TABALARNING AXBOROT MADANIYATI QADRIYATLARIGA OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Azizova Sayyora Normirza qizi

Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI mustaqil izlanuvchisi

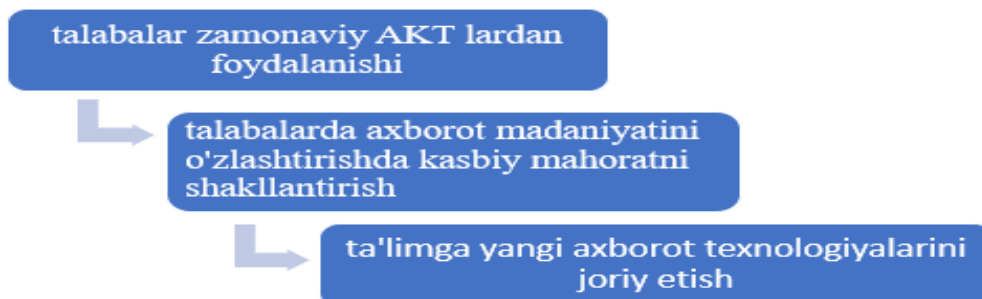
Anotatsiya: ushbu maqolada “madaniyat”, “axborot madaniyati” tushunchalari tahlil qilingan. Maqolada axborot madaniyat kasbiy madaniyatning tarkibiy qismi ekanligi ko‘rsatilgan bo‘lib, boshqa tomondan, pedagogik faoliyat sub’yektlari, ikkinchi tomondan, buning samaradorligi uchun zarur shartlar-sharoitlar bo‘lajak mutaxassislarini tayyorlash xususiyatlari hisobga olingan holda ochib berilgan. Axborotga yo‘naltirilgan zamonaviy o‘quv muhiti, usullari va kasbiy ahamiyatga ega ma’lumotlarni qayta ishlash usullari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: axborot maydoni, axborot madaniyati, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, axborot jamiyati, axborot savodxonligi.

Kirish. Axborot jamiyati sharoitida madaniyatning yangi turi - axborotning paydo bo‘lishi bejiz emas. Olimlarning fikricha “axborot madaniyati” tushunchasini o‘qish malakasi deb tushunadilar. Kompyuter olimlari buni kompyuter savodxonligi va elektron tarmoqlarda ishlash qobiliyati bilan bog‘lashadi. Madaniyat tushunchasining rivojlanish tarixi juda murakkab va qarama-qarshidir. Bu jarayonda yuksalish va uyg‘onish davrlari mavjud, shundan u doimo rivojlanib, murakkablashib, xilma-xil bo‘lib bordi. Har qanday tahlilning markazida, ayniqsa, pedagogika fanining rivojlanishida talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish murakkab muammo sifatida qarab kelinadi. Bizning tadqiqotimizda bo‘lajak mutaxassislarni o‘qitish va tayyorlash bo‘yicha jahon pedagogik tajribalari va ijtimoiy fanlar sohasidagi ilmiy bilimlar yangi tajribalar va xulosalarni keltirib chiqaradi.

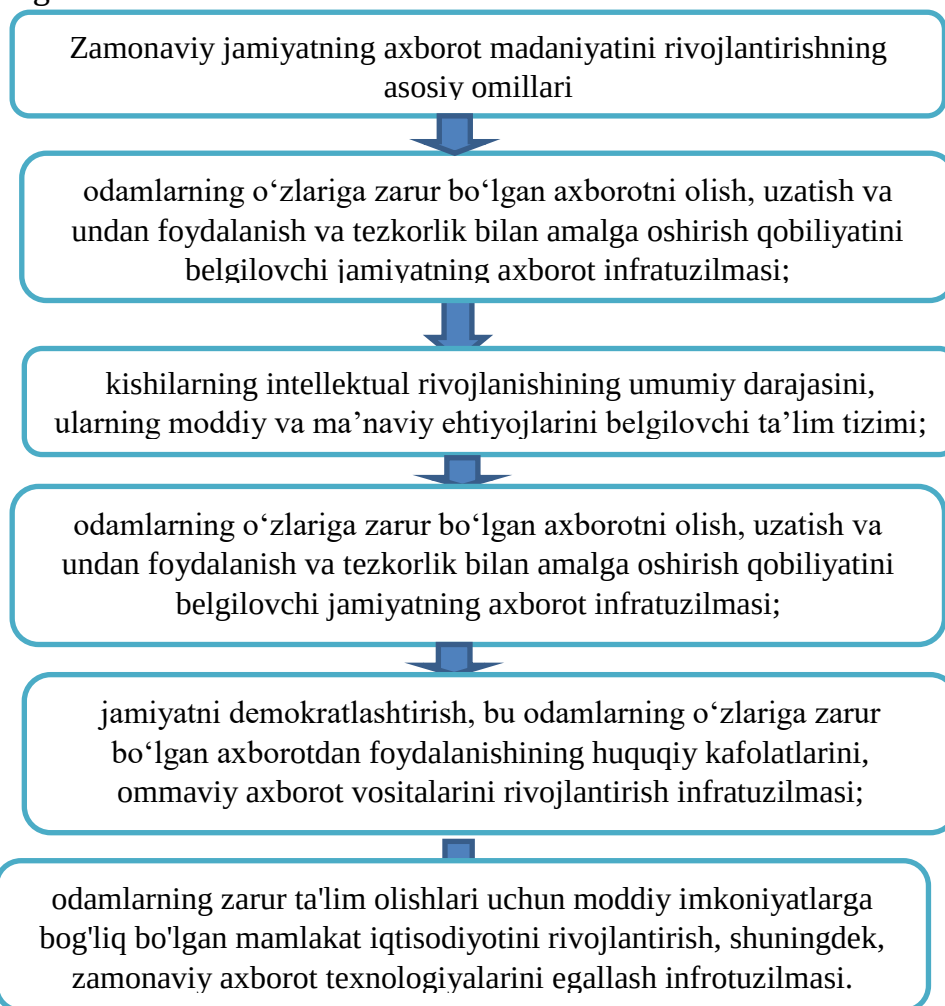
Asosiy qism. “Madaniyat” va “Axborot madaniyati” tushunchalarini falsafiy, psixologik va pedagogik adabiyotlardan foydalanish orqali tahlil qilib ko‘raylik. Madaniyat - noaniq tushuncha (mehnat madaniyati, xulq-atvor madaniyati, millat madaniyati, shaxs, pedagogik madaniyat va boshqalar) hisoblanib, madaniyat - bu jamiyatning ma’naviy hayotining tarbiya, ta’lim, ma’naviy ijod tizimi, shuningdek, muassasalar va ularning faoliyatini ta’minlovchi tashkilotlar - maktablar, oliy ta’lim muassasalari, muzeylar, teatrlar va boshqa sohalarni qamrab oladi. Shu bilan birga, ta’lim darajasi, odamlarning tarbiyasi, shuningdek, o‘zlashtirish darajasi bilim yoki faoliyatning ma’lum bir sohasi ham ko‘zda tutilishi mumkin (ishlab chiqarish madaniyati, mehnat, xulq-atvor, muloqot, kundalik hayot, huquqiy, axloqiy, axloqiy, iqtisodiy, ekologik va boshqalar). Axborot madaniyatining mohiyatini oydinlashtirishda bu toifani ijtimoiy hodisa deb qabul qilish va umumiy madaniyatning tarkibiy qismi bo‘lib, unda o‘z navbatida yanada murakkab ijtimoiy tizimning elementi hisoblanadi. Biz axborot madaniyatini o‘qituvchilarning kasbiy komponenti sifatida ko‘rib chiqami. Axborot madaniyati, bir tomondan, pedagogik faoliyat sub'ektlarini xarakterlaydi, ikkinchi tomondan, ushbu faoliyat samaradorligining sharti sifatida ishlaydi. Biz axborot madaniyatini komponent sifatida o‘qituvchilarning kasbiy madaniyati sifatida ko‘rib chiqamiz. Axborot madaniyati bilan pedagogik faoliyat sub'yektlarini harakterlaydi, ushbu faoliyat samaradorligining sharti sifatida ishlaydi. So‘zlarning biroz g‘ayrioddiy kombinatsiyasiga qaramay, “ma’lumot madaniyati” bunday bog‘lanishi tabiiydir va mos kelishini anglatadi, boshqaruv jarayonini tashkil etishda bunday yondashuvlarni ajratib ko‘rsatish imkonini beradi. Bu jarayonda talabalarda axborot madaniyati va ta’limni axborotlashtirish, algoritmik madaniyatga asoslangan axborot madaniyatining asosi bo‘lgan kompyuter savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirib borish zarur. Biz axborot madaniyatini integratsiya qilayotkanda shaxs sifati va uning kasbiy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini ham inobatga olamiz. Axborot oqimida erkin harakat qilish uchun talabalar umumiy madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri sifatida axborot madaniyatiga ega bo‘lishi kerak. Talabalarning axborot madaniyatini shakllantirishda A.M. Magomedgadjiev va Z.U.

Aliyevlar bir qancha shartlar bajarilishi kerakligini ta’kidlaydilar va bu shartlar 1-rasmda tasvirlangan.

1-rasm. Talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish shartlari

T.A. Kudrina o‘z tadqiqotlaridan kelib chiqib, axborot madaniyatini umuman insonning xatti-harakatlari va faoliyatini belgilaydigan bilimlar, qadriyat yo‘nalishlari, e’tiqodlari, munosabatlari to‘plami sifatida tavsiflaydi. Zamonaviy jamiyatning axborot madaniyatini rivojlantirishning asosiy omillarini 1-rasmda ko‘rsatib o‘tilgan.

2-rasm. Zamonaviy jamiyatning axborot madaniyatini rivojlantirishning asosiy omillari

Axborot madaniyati fenomenini tushunishga turli yondashuvlarning xususiyatlariga to‘xtalib o‘tdik. Shulardan biri, M.G. Voxrishevaning jamiyatda axborotning ishlashi va shaxsning axborot fazilatlarini shakllantirish bilan bog‘liq madaniyat sohasi sifatidagi qarashlari ham muhim. Bundan tashqari I.G. Xangeldiyeva axborot faoliyatini “axborot madaniyati” tushunchasiga umuminsoniy ma’naviy qadriyatlar ustuvor bo‘lgan axborotni qabul qilish, uzatish, saqlash va undan foydalanish sohasidagi inson hayotining sifat xususiyati sifatida kiritadi. E.A. Medvedevaning fikriga ko‘ra, axborot madaniyati ma’lum bir bilim darajasi bilan bog‘liq bo‘lib, bu odamga axborot makonida erkin harakat qilish, uni shakllantirishda ishtirok etish va axborot bilan o‘zaro ta’sirlashishni osonlashtirish imkonini beruvchi daraja ekanligini ta’kidlaydi. T.N. Soshnina va P.N. Gonchuk axborot madaniyatini muayyan jamiyatlar, millatlar, shuningdek, muayyan faoliyat sohalari (masalan, mehnat madaniyati, kundalik hayot, badiiy madaniyat) rivojlanish darajasining xarakteristikasi sifatida tushunadi. Olimlarning fikricha, axborot madaniyati insonning ikkinchi (ijtimoiy) tabiati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u uning ijodiy qobiliyatlari mahsuli bo‘lib, turli xil moddiy vositalar yordamida qayd etilgan sub’yekt-sub’yekt va ob’yekt-ob’yekt munosabatlarining mazmunli tomoni sifatida ishlaydi.

Ta’limida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish alohida o‘rin tutadi va an’anaviy o‘qitish usullarini to‘ldiradigan vosita sifatida qaraladi va ta’lim tizimini jamiyatning ta’lim xizmatlariga bo‘lgan turli ehtiyojlarning darajalariga moslashtirishga imkon beradi.

Xulosa. Bo‘lajak mutaxassisning axborot madaniyatini shakllantirishda Davlat ta’lim standartida belgilangan, axborot jarayonlarining qonuniyatlarini o‘rganuvchi fanlar mazmunini o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladi. Biroq, uni alohida-alohida amalga oshirish mumkin emas, faqat Informatika fanining tor predmeti doirasida, lekin fanlararo integratsiya zarurligiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kagan M.S. Chelovecheskaya deyatelnost: opit sistemnogo analiza / M.S. Kagan. – M. : Politizdat, 1974. – 328s.
3. Kogan L.N. Problemi issledovaniya selostnosti kulturi / L.N. Kogan. – M. : Mysl, 1992. – 264 s.
4. Kogan L.N. Sel i smisl jizni cheloveka / L.N. Kogan. – M. : Politizdat, 1984. – S.20–29.
5. Mol A. Sotsiodinamika kulturi / A. Mol. – M. : Progress, 1979. – 406 s.
6. Okon V. Protsess obucheniya / V. Okon / perevod s polskogo yazika ; red. M.A. Danilina. – M. : Uchpedgiz. – 1962. – 169 s.
7. Shveyser A. Upadok i vozrojdienie kulturi: izbrannoe / A. Shveyser. – M., 1993. – 402 s.
8. Zinoveva N.B. Formirovanie lichnosti novogo tipa / N.B. Zinoveva // Bibliografiya. – 2000. – № 1. – S. 33–39.

**РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ТВОРЧЕСТВА У БУДУЩИХ
УЧИТЕЛЕЙ С ПОМОЩЬЮ КОГНИТИВНЫХ ЗАДАНИЙ
НА ОСНОВЕ УЧЁТА НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ**

Ибрагимова Феруза Холбоевна, PhD, докторант УзНИИПН

Аннотация. В данной статье на основе учёта общечеловеческих ценностей и национальных традиций показано развитие профессионального творчества у будущих учителей с помощью когнитивных заданий.

Ключевые слова: национальные традиции, профессионализм, творчество, когнитивные задания, будущий учитель.

Annotatsiya. Ushbu maqolada umuminsoniy qadriyatlar va milliy anʼanalarni hisobga olib, kognitiv vazifalardan foydalangan holda boʻlajak oʻqituvchilarning kasbiy ijodiyotini rivojlantirish koʻrsatilgan.

Kalit soʻzlar: milliy anʼanalar, kasbiy mahorat, ijodkorlik, kognitiv vazifalar, boʻlajak oʻqituvchi.

Abstract. This article, taking into account universal human values and national traditions, shows the development of professional creativity among future teachers using cognitive tasks.

Key words: national traditions, international cooperation, professionalism, creativity, cognitive tasks, future teacher.

Современные процессы глобализации затронули все сферы деятельности, включая образование. Система образования весьма правильна адаптирована к меняющимся вызовам и потребностям общества. Сегодня можно выделить актуальные направления развития педагогического образования: проектирование нового содержания, педагогических технологий и организационных форм; внедрение разработок педагогов-новаторов; создание инновационного пространства. Современное педагогическое образование рассматривается как динамическая, инновационная, гуманистическая система, которая должна удовлетворять потребности личности и общества в образовании, и обладать возможностями оперативного и гибкого реагирования на изменения, происходящие в обществе.

Одной из основных функций является развитие профессионального творчества у будущих учителей, которая заключается в овладении личностью механизмами, необходимыми для достижения интеллектуальных и духовно-нравственных знаний; создание условий для саморазвития индивидуальности, раскрытия духовного потенциала в жизнедеятельности и в профессии.

Важной задачей развития образования является обновление его содержания и совершенствование обучения, внедрение на всех уровнях образования новых методов, форм, приемов, средств обучения,

образовательных технологий, обеспечивающих освоение базовых умений и навыков.

Развитие профессионального творчества у будущих учителей с помощью когнитивных заданий способствует реализации творческого потенциала, повышению уровня и качества взаимодействия личностей в образовательном пространстве, в которой все более активно используются средства цифровой техники.

Учебное содержание предметной дисциплины «Иностранный язык» направлено на развитие системы знаний и умений, воспитание культуры. Приобретенные будущими учителями знания и умения позволяют им осознанно усваивать закономерности развития современных технологий.

Развитие профессионального творчества у будущих учителей с помощью когнитивных заданий требует практико-ориентированности, поскольку обучение иностранным языкам в недавнем прошлом свидетельствует о том, что будущие учителя овладевали теорией обучения, а на практике не могли даже побеседовать на иностранном языке. Вот почему весь процесс образования сегодня нацелен на качество, то есть результат. Это касается в том числе изучения английского языка с помощью когнитивных заданий. Поскольку регулярное использование заданий, нацеленных на повышение знаний, в итоге будет способствовать повышению качества обучения.

Значит, прикладной характер обучения поможет будущим учителям осознать структуру и сущность современных технологий, уметь применять их в соответствии с темой учебного занятия. В содержании дисциплины представлены разнообразные практические и лабораторные работы, проекты, которые позволяют будущим учителям успешно усвоить не только знания и умения, но и приобрести социальный опыт, развить инициативу и активность.

Кроме того, сегодня важно обратить внимание на ещё один момент, связанный с тем, что современные технологические процессы не всегда могут показать различные возможности по изучению иностранного языка будущим учителям в условиях учебного кабинета, поэтому для организации таких работ можно использовать виртуальные технологии, воспроизводящие детально процесс обучения. Структурированное содержание образования и организация практической деятельности будущих учителей с использованием современных средств обучения формируют образовательную среду.

Современные технологии – это не только использование интерактивной доски, но и новые подходы, технологии, активные методы и формы обучения. К таким технологиям можно отнести сотрудничество будущих учителей – деятельность двух и более участников по решению образовательных задач, связанных общей целью, единым пространством для взаимодействия и единым результатом. Современные требования к

образованию предъявляют определенные запросы к подготовке будущего учителя иностранного языка.

Профессиональная подготовка будущего учителя является важным этапом его профессионального становления, которое представляет собой непрерывный процесс, охватывающий длительный период жизни личности.

Подготовка будущего учителя в высшем образовательном учреждении предполагает усвоение теоретических знаний, формирование на их основе профессиональных умений и навыков в соответствии с требованиями квалификационной характеристики, к осмыслению сущности выбранной профессии, развитие творческих способностей.

Важным вектором профессионального становления должно стать формирование компетенций, компетентностей и метапрофессиональных и личностных качеств, развитие ценностно-смысловых ориентаций, осмысление сущности выбранной профессии как основы профессионального мастерства. Предполагаемый результат этого этапа – овладение будущими учителями профессионально значимыми личностными качествами и практическими действиями как основой профессионального мастерства.

Профессиональная подготовка будущего учителя ориентирована на формирование его ценностных установок, способностей самостоятельного поиска новой информации, принятия творческих решений, развития компетенций и способностей к осуществлению образовательного процесса в соответствии с современными реалиями. Внимание будущего учителя в освоении профессии учителя нужно направить на совершенно новые средства, которые необходимо использовать в процессе обучения. Заинтересовать студента и повысить мотивацию к изучению специализированных предметов можно, только внедряя в учебный процесс новое оборудование, разнообразные инструменты и ультрасовременные материалы.

Современные технологии заставляют преподавателей вуза искать инновационные, нестандартные приемы работы с материалом, менять методику преподавания предмета в соответствии с новым государственным образовательным стандартом. основополагающим положением современной стратегии в области образования является развитие творческого потенциала обучающихся, реализация которого эффективно может быть осуществлена через интеграцию науки. Успешность будущего учителя, полноценность его самореализации в избранной профессии в значительной степени обусловлена способностью к самоорганизации во все более усложняющихся условиях труда.

К концу обучения будущий учитель должен уметь брать ответственность за выбор собственных ценностных позиций и ориентаций, взглядов на жизнь в целом и самого себя, своей индивидуальности. Кроме того, будущий учитель должен быть наиболее подготовлен к решению задач организации образования детей. В свою очередь, важной стороной

образования является постоянный и осознанный процесс выполнения различных когнитивных заданий.

Структуру деятельности можно представить линейной последовательностью: на основе потребности и выраженного мотива будущий учитель ставит цель, выбирает методы и средства ее достижения, затем осуществляет действие и получает результат.

Особенностями профессиональной подготовки будущего учителя являются: а) обучающиеся самостоятельно получают знания и умения, осознают содержание деятельности, учатся принимать решения в ситуациях выбора; б) преемственность этапов деятельности на уровне приемов с учетом возрастных особенностей участников; в) ориентация обучающихся на творческую деятельность на основе учёта их интересов; г) создание доброжелательной атмосферы на основе идей педагогики сотрудничества и диалога.

В образовании важно отметить усиление внимания в проблеме сохранения национальной культуры. Традиции являются средством развития нравственных, эстетических и когнитивных свойств личности и гарантируют преемственность, взаимосвязь между поколениями, тем самым играют важную роль в воспитании личности как носителя и творца культуры, а также приобщают будущего учителя к культурным ценностям своего народа и способствуют повышению уровня профессиональной культуры. Ведь культура выступает условием совершенствования образовательного процесса, являясь результатом образования личности и условием его развития. Профессиональное развитие будущего учителя происходит через обогащение субъектного опыта в различных видах деятельности на основе взаимосвязи психолого-педагогических, технологических, методических знаний и умений будущих учителей, которые определяют их готовность к педагогической деятельности. Овладев культурно-творческим опытом, будущий учитель сможет обеспечить решение практико-ориентированных задач в педагогической деятельности.

Литература

1. Ibraimov X.I., M.Quronov. Umumiy pedagogika: Darslik. – T.: Shaffof, 2023. – 416 b.
2. Ибраимов Х., Куронов М., Ибрагимова Ф. Педагогика тарихи ва назарияси: Дарслик. – Т.: Шаффоф, 2023. – 392-б.
3. Ибраимов Х. ва бошқ. Ота-она – мураббий: Услубий кўлланма. – Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2024. – 220-б.

**YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY
QADRIYATLARGA OID KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI**

**T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot
instituti**

Ilmiy kotibi p.f.b.f.f.d.(PhD), k.i.x. O.T.Abdug‘aniyev

Annotatsiya: mazkur maqolada talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish mohiyati va mantiqiy jihatdan tahlili jamiyat hayotining ma’naviy-ma’rifiy faoliyati, intellektual salohiyatli barkamol yosh-avlodni tarbiyalash, uzluksiz ta’lim tizimida milliy g‘oyaga doir bilim va tafakkurini yuksaltirish shuningdek, ularning umuminsoniy qadriyatlar, mehr-muruvvat, bag‘rikenglik, vatanparvarlik, sadoqat kabi yuksak insoniy fazilatlarni rivojlantirishning pedagogik ta’sir vositalari orqali yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: talaba, kompetentlik, islohot, milliy o‘zlikni anglash, tashabbuskorlik, ijtimoiy – professionallik, barkamollik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar, tarixiylik, mantiqiylik, kuzatish, qiyosiy taqqoslash

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim va fan sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh negizida yosh-avlodni ya’ni bo‘lajak kadrlarni kompetentli qilib tarbiyalash eng birinchi masala sifatida qaralmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24⁸ yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatlari hamda xalqiga qilgan Murojaatnomasida yosh-avlodning zamonaviy kasb egasi va kompetentli shaxs sifatida tarbiyalanishi masalasiga to‘xtalib: shunday ta’kidlagan edi, “har qanday jamiyat taraqqiyotida uning kelajagini ta’minlaydigan yosh avlodning sog‘lom va barkamol bo‘lib voyaga etishi hal qiluvchi o‘rin tutadi. Shu sababli biz islohotlarimiz ko‘lami va samarasini yanada oshirishda har tomonlama etuk, zamonaviy bilim va hunarlarni puxta egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor yoshlarimizga tayanamiz”⁹ deb ilgari surgan tashabbus va g‘oyalarining asosida kompetentli shaxs maslasi muhim hisoblanadi.

Ma’lumki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktyabrda qabul qilgan O‘zbekiston Respublikasida Oliy ta’lim tizimining 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida¹⁰gi Farmonida “2030 yilgacha Oliy ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”da milliy ta’lim tizimini yangi natijaga erishishga yo‘naltirishda “Universal bilimlar, ko‘nikmalar, malakalarning yangi tizimi, shuningdek, ta’lim oluvchilarning mustaqil faoliyat va shaxsiy mas’uliyat tajribasi, ya’ni zamonaviy asosiy kompetensiyalar” sifatida xizmat qilishi keltirib o‘tilgan.

⁸ Халқ сўзи. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий Мажлисга Мурожаатномаси” 2020 й. 25 январь №-19 сон

⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизimini 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони // ПФ-5847-сон .

Xususan, mamlakatimizda kelajak avlod kadrlarini tayyorlash hamda ularning bo‘sh vaqtlarini samarali tashkil etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev¹¹ning 2019 yil 19 mart kuni bo‘lib o‘tgan yig‘ilishda ilgari surgan besh muhim tashabbuslarida ham ma’naviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda oliy ta’lim mussasasining o‘rni va roli juda yuqori ekanligini ta’kidlab o‘tish mumkin. Bizga ma’lumki, ushbu ilgari surilgan “Beshta eng muhim tashabbusda ham yosh-avlodga bo‘lgan ta’lab va e’tiborni kuchaytirish, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb qilish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish, yoshlar o‘rtasida kitobxonlik-savodxonlikni targ‘ib qilishi, madaniyat, san’atga bo‘lgan ijodini rivojlantirish xotin-qizlar bandligini ta’minlash”ning ustuvor vazifalarni bajarish orqali davlatimiz kelajagi bo‘lgan ertangi kuni uchun, etuk, kelajak avlod yoshlarini ma’anviy barkamol bo‘lib voyaga etishlarida umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish masalasi alohida o‘rin tutadi.

Demak, Yangi O‘zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish shiddat bilan rivojlanib globallashtirib integratsiyalanayotgan dunyo shiddat bilan o‘zgarib, milliy o‘zlikni anglashi, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, shaxs ma’naviyatini mustahkamlash jarayonlarida turli yot g‘oyalarning salbiy ta’siri ortib, odamlarning ongi-shu’uri va qalbi uchun kurash kuchayib borayotgan bir davrda ta’lim-tarbiya, targ‘ibot va tashviqot ishlari jarayonida umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, milliy g‘oya, millat va ularning o‘zaro bog‘liqligi masalasining dolzarbligi yanada oshmoqda. Xalqning ma’naviy hayotida o‘zligini anglash muhim o‘rin tutadi. Shunday ekan, talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishda ayni ma’naviy-ahloqiy tarbiyalanishini ta’lim-tarbiya jarayonining avvalo, milliy o‘z-o‘zini anglashining mazmun-mohiyatini, xalq, millat tushunchalari hamda ularning o‘zaro aloqadorlik jihatlariga alohida e’tibor qaratish lozimligi qayd etilmoqda. Talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik-psixologik jihatlarini tahlil etar ekanmiz, biz tomonimizdan olib borilgan tadqiqotlarni o‘rganish doirasida avval, mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ishlaridagi ilmiy imkoniyatlarni tahliliga to‘xtalib o‘tishni lozim deb topdik.

Talaba obektiv komponenti pedagogik-psixologik rivojlanishning muayyan darajasini tushunish kerak, chunki talaba individual sifatlarining barcha sohalarini rivojlantirishdagi kompetensiyalarni egallash mumkin.

A.V.Xutorskiy kompetensiya asosida yotuvchi ko‘nikma, malaka va faoliyat usullarini ajratib o‘rgangan bo‘lib, ularni rivojlantirilishi kerak bo‘lgan, shaxs sifatlarini bloklarga guruhlagan: kognitiv, kreativ, tashkiliy faoliyatli, kommunikativ va dunyoqarashga oid, bunda shaxsning jismoniy, emotsional, intellektual, qadriyatli va ma’naviy-axloqiy sifatleri sanab o‘tilgan.

I.A.Zimnyaya tomonidan olib borilgan tadqiqot ishlarida ta’limda kompetensiyali yondashuvning shakllanishi batafsil ko‘rib chiqilgan, u yangi ta’lim paradigmasini shakllantirishning asosiy bosqichlarini ajratgan va mahalliy hamda

¹¹ Халқ сўзи. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 19 мартдаги “Ёшлар маънавиятини юксалтириш, уларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш бўйича муҳим вазифалар” нутқи... 2020 й. 20 март

xorijiy olimlarning mazkur yondashuvga oid tadqiqotlarning natijalarini tahlil qilgan bo‘lib, bu unga, birinchidan asosiy kompetensiyalarni guruhlashga ajratish va nazariy asoslashga, ikkinchidan, ularning ayrim asosiy, zaruriy nomenklaturasini aniqlashga, uchinchidan esa ularning har biriga kiruvchi komponentlar yoki kompetensiyalar turlarini belgilashga imkon beradi.

Hutmacher Walo “ta’lim tizimida yosh avlodda daxldorlik xissini uyg‘otish, kattalarga hurmat, kichiklarga izzatda, madaniyat, til, din vakillari bilan ijtimoiy munosabatlarda madaniyatlararo” kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

A.M.Knyazev fuqarolik kompetensiyasi asosiga ijtimoiy-madaniy, ma’naviy-axloqiy, kognitiv, munosabatli, irodaviy, xulqiy va refleksiv-tartibga soluvchi komponentlarni o‘z ichiga oladigan fuqarolik tushunchasini shaxsning integrativ xususiyati sifatida kiritadi.

Talabalar ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishda intellektual bilim-salohiyat, avvalo kreativ yondashuv asosida, bilim va tafakkuri, o‘z ijtimoiy faolligiga munosabatni tubdan o‘zgartirishi lozim. O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi: Fuqarolik jamiyati fanlarini o‘qitishda avvalo, talabchanlik, talabalar tashabbuslari, volontyorlik harakatlari, ijtimoiy faollik sifatlarini hisobga olgan holda pedagogik tarbiyaga mos tashkil etish kerak.

Aksiologik – qadriyatli yo‘nalganlik bo‘yicha talabadan analitik, tashkiliy, ijtimoiy tashabbuskorlikka doir, tahliliy-nazariy bosqichlari asosida talabalarning ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish imkonini berdi. Ta’lim-tarbiya sohasida sifat – samaradorligiga erishish, ayniqsa, professor – o‘qituvchi va talabalarning ta’limiy ijtimoiy hamkorligi muhim omil sanaladi. Chunki, ushbu hamkorlik o‘quv jarayonini ta’limiy o‘zlashtirishning eng muhim vositasidir.

Olimlar tomonidan bildirilgan fikr-mulohazalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishga ta’sir etuvchi sifatlarni quyidagicha ko‘rib chiqamiz.

Intellektual sohada, tafakkur turlari va uslubi, aql sifati, bilish jarayonlari va ko‘nikmalar, fikrlash operatsiyalari, shuningdek fan va fan oldi bilim, ko‘nikma va malakalar tizimini tashkil etadi. Kompetensiya shaxs fikrlashining mahsuldor turi sifatida alohida rol o‘ynaydi, chunki kompetensiya birinchi navbatda turli sohalarda bilimlarni qo‘llashni, turli nostandart vaziyatlardan chiqish usullarini topish ko‘nikmasini, odatiy, stereotip echimlarga qarshi chiqish, turli algoritmlashtirilgan murakkab vazifalarni echish qobiliyatini nazarda tutadi.

Motivatsion soha, insonning butun hayoti davomida shakllanadigan va rivojlanadigan ehtiyojlar, motivlar va maqsadlar majmuini qamrab oladi. Inson o‘zining fuqarolik nuqtai nazarini aniqlash zaruratini anglashi muhim o‘rin tutadi, unda fuqarolik faoliyati motivlari shakllangan bo‘lishi, maqsad qo‘yish va ularga erishish ko‘nikmasini rivojlantirish bilan erishiladi.

Emotsional soha tarkibiga emotsiyalar, his-tuyg‘ular, o‘zini-o‘zi baholash, xavotirlanuvchanlik kiradi. Emotsiyalar ehtiyojlarni qondirish yoki qondirmaslik bilan bog‘liq va bevosita kechinmalar shaklida namoyon bo‘ladi. Ijobiy emotsiyalar

ehtiyojlarni qondirishda, faoliyat maqsadiga muvaffaqiyatli erishishda yuzaga keladi va ularni yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Psixologiya fanida talabalar shaxs sifatleri rivojlanishida ijtimoiy-hamkorlikning quyidagi sifatlarini alohida keltirib o‘tilgan:

pedagogik-psixologik hamkorlik faoliyatiga kirishish;

talabani o‘qituvchi bilan o‘zaro hamkorlikda bajaradigan individual sifatleri orqali amalga oshirish;

o‘qituvchi shaxs sifatida harakatni boshlab beradi va unga talabalarni jalb etadi;

talaba o‘qituvchidan ibrat olgan holda namuna asosida o‘z harakatini bajaradi;

o‘qituvchining talabadan o‘zini-o‘zi boshqarishda faol individual harakatlari nazoratida ishtirok etadi;

talabalar o‘zini-o‘zi faollashtiruvchi, o‘zini-o‘zi uyushtirish refleksiv harakatlarini amalga oshiradi.

Demak, bizning nazarimizda ilmiy izlanishlar natijasi o‘laroq umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilik alohida ta’rif berish va uni rivojlantirish sharoitlarini aniqlashga e’tibor qaratilgan bo‘lib, u umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni jamiyatning ma’naviy hayotida alohida o‘rin egallaydi chunki, ijtimoiy hayot bilan bog‘liq murakkab vazifalarni hal etish qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirish talabalar ma’naviy dunyoqarashiga oid hodisa sifatida talqin qilish va milliy o‘zlikni anglash kompetensiyalari ta’rifiga motivatsion-qadriyatli, kognitiv-faoliyatli komponentlarning o‘zlashtirish natijasiga erishish orqali rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu sababli, o‘zib kelayotgan yosh-avlod tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ma’naviy-ruxiy kamolot, milliy o‘zlikni anglash asosiy komponenti sifatida o‘zoro a’loqalar maydoniga chiqib, ijtimoiy-tartib doirasida belgilangan hulq-atvor va ijtimoiy hayot faoliyatning uzviy va uzluksizligi sifatida alohida o‘rin egallaydi.

Ma’lumki, Yangi O‘zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirish ta’lim jarayonida talabalarga, vatanparvarlik, milliy iftihor ruhida shakllanadigan bilishning o‘ziga xos shakllaridan biridir deb etirof etish mumkin. Demak, shaxsning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, jamiyat, ijtimoiy qatlami, siyosiy partiya va boshqa fuqarolik jamiyati institutlarining muayyan maqsadlari ifodasi, ularni bu yo‘lda birlashtirishi, uyushtirishi, faoliyatga undashi, safarbar qilishi»¹² deb ifodalab o‘tgan.

Demak, Yangi O‘zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirishning asosiy maqsadi yoshlarda bunyodkor g‘oyalarning mazmun-mohiyatan sog‘lom yoki nosog‘lom, ezgu yoki yovuz, bunyodkor yoki buzg‘unchi g‘oyalarning bo‘lishi mumkinligini yoritish

¹² Миллий истиқдол ғоясини шакллантиришда ташкилий-услубий ёндашувлар.. (кадрлар тайёрлаш миллий дастури вазифалари доирасида). Т.: 2002.-19 б

hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalanishi muhim pedagogik vazifa sifatida qaralmoqda.

Bizga ma’lumki, umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish talabalarning kundalik fikrlaridan farqli yana o‘z tafakkurida paydo bo’lsada, keng jamoatchilik manfaatlarini ifoda etishda o‘z milliy qadriyatlari asosida tarbiyalansa muhim o‘rin tutadi. Demak, talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish asosiy omil sifatida o‘ziga ishonch va e’tiqodga aylanib e’tirof etilganligi sababli talabalarni vatanga sadoqat ishonch, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida kamol topishi, qadrlar tayyorlashda mamlakat taqdiri uchun jon kuydiradigan kadrlar etib tarbiyalash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // PF-5847-son .

2. Milliy istiqlool g‘oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar.. (kadrlar tayyorlash milliy dasturi vazifalari doirasida). T.: 2002.-19 b.

3. Хуторской А. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал "Ейдос". – 2002 г. - 23 апреля. -Режим доступ. УРЛ: [хтп://www.ейдос.ру/журнал/2003/0420-01.хтм](http://www.ейдос.ру/журнал/2003/0420-01.хтм) 15.02.2010 г..

4. Зимняя, И.А. Ключевые компетентности как результативно селевая основа компетентностного подхода в образовании .: авторская версия И.Зимняя. - М.: Издательство: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов 2004. - 37 с

5. Хутмачер W.. Кей компетенсиес фор:. Эуропе // Репорт оф тхе Сймпосиум Берне, свитцерланд 27-30 марч, 1996. Соунсил фор султурал кооператион а сесондарй эдусатион фор эуропе. Страсбург., 1997. С.11

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИИ У ШКОЛЬНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

**Махмудов А.Х., д.п.н., профессор, заведующий отделом “Точные науки и
цифровые образовательные технологии”, УзНИИПН им. Кары Ниязи**

Аннотация. В статье раскрываются методологические причины потери базовых ценностей у школьников в условиях цифровизации образования. Отмечаются условия процесса возрождения общечеловеческих ценностей, придавая процессу воспитательный характер, обеспечивающий его продуктивность.

Ключевые слова. Общечеловеческие ценности, компетенции, школьник, цифровизация, воспитание, семья, педагог.

Annotatsiya. Maqolada ta’limni raqamlashtirish sharoitida maktab o’quvchilarida asosiy qadriyatlarni yo’qotishning metodologik sabablari ochib berilgan. Umuminsoniy qadriyatlarni tiklash jarayonining shartlari qayd etilib, jarayonga uning samaradorligini ta’minlaydigan tarbiyaviy xarakter beriladi.

Kalit so'zlar. Umuminsoniy qadriyatlar, vakolatlar, maktab o’quvchisi, raqamlashtirish, ta’lim, oila, o’qituvchi

Современный мир быстро меняется. Цифровые технологии буквально ворвались во все сферы нашего общества. Невозможно найти сферы где не используются цифровые технологии. Образование не осталось в стороне от новых технологий, которые буквально трансформируют основы дидактики, культуры, психологии, философию образования. Если цифровые технологии в дидактике решают многие проблемы, которые не решались традиционной дидактикой и такое положение не может не радовать педагогов, то в цифровой культуре дела оставляют желать лучшего[6].

Предварительные результаты цифровизации социально-общественных сфер являются то, что школьники всё дальше уходят от норм морали, общечеловеческих ценностей. Ученые социологи утверждают, что современное поколение детей отличается от прошлого по физиологическими способностями и социальным мировоззрением. У школьников больше проблем со здоровьем, многие отстают в умственном развитии, равнодушно относятся к общественной деятельности, в большей мере им присуще отчуждение[5].

Следует отметить, что общечеловеческие ценности направлены на развитие духовности, свободы, равенства между всеми членами общества. Общечеловеческие ценности это прежде всего предметы культуры и искусства, чувство долга, справедливость, честность и т.п.

В педагогике традиция воспитания общечеловеческих ценностей идёт из истоков человеческой культуры и в современной дидактике получила развитие теория личностно-ориентированного образования, которая направлена на воспитание человека, способного жить среди людей законами добра, справедливости, любви - т.е. теория личностно-ориентированного образования(речь идет о человеке, становлении его личности, встает вопрос о приоритетных соотношениях обучения, развития и воспитания) включает в себя понятие общечеловеческих ценностей[3].

Ученые Ф.Стродбек и Ф.Клокхон определили общечеловеческие ценностные ориентации как сложные, сгруппированные принципы, придающие стройность и направленность разнообразным мотивам человеческого мышления и деятельности в ходе решения общечеловеческих проблем. Их позиция основана на том, что всё человечество, не зависимо от культуры, нации, религии, политических предпочтений, призваны решать одни и те же общие человеческие проблемы [2, с.129].

На сегодняшний день главной задачей педагога является воспитание в детях доброты, сострадания, трудолюбия, ответственности за себя и свои действия. Невозможно достичь этой цели, воздействуя только на разум ребёнка. Необходимо затронуть душу ребёнка, глубокие чувства. Также важно, чтобы сам ребёнок понял, что это необходимо[4].

Человек живя в обществе должен работать для развития общества и его процветания, благополучия. Одной из особенностей общечеловеческих ценностей является то, что эти ценности не зависят от национальности, расы, среды обитания и религиозных предпочтений, они неизменяемы во времени. Следует отметить, что рассматриваемые ценности неразделимы, взаимосвязаны, взаимозависимы и создают единую основу духовности человека и его культуры. Поэтому формирование у учащихся общечеловеческих ценностей - это не просто приобретение теоретических знаний, а необходимость трансформации этих ценностей в человеческие убеждения и поведения.

В вопросах трансформации общечеловеческих ценностей в человеческие убеждения и поведения следует учитывать то, что каждый ученик по-своему воспринимает мир, рассматривает всё происходящее в меру своих знаний и убеждений. К сожалению в современных цифровых условиях общечеловеческие ценности не являются главным мотивом поведения наших школьников, поэтому в этих условиях одной из главных задач педагога является создание духовно-интеллектуального поля для развития личности ребёнка, основанного на нравственных позициях общечеловеческих ценностей. Необходимо наполнять цифровое пространство контентом, содержащие общечеловеческие ценности. В ходе работы обязательно следует проводить беседы, вебинары, тренинги, посвящённые общечеловеческим ценностям. Практические задачи педагога определяются не только передачей знаний, умений и навыков, но и раскрытием и развитием всех сущностных сил ребенка, во внушении воспитанникам сознания собственной неповторимости, в стимулировании их к развитию самовоспитанию.

Психологами отмечено, что в цифровой среде наиболее явно проявляются негативные стороны школьника, у него развивается эмоциональная агрессия, он может потерять контроль над своими действиями. В этом случае педагогу следует проводить с ребёнком беседу, узнать его внутренний мир, помочь и приобщить ребёнка красоте, добру, сопереживанию, познакомить с искусством. Наиболее наглядно школьник включается в атмосферу сопереживания, эмоциональной оценки добра и зла в искусстве, культуре, литературе. Культура и искусство родного края является одним из эффективных средством воспитания духовности у школьников. Оно

приводит ребят к истокам нравственных ценностей – любви, добру, красоте, истине, справедливости.

Нравственность, как и ценностные ориентации развивается на протяжении всей жизни человека. Однако наиболее чувствительным периодом для формирования ценностных ориентаций является именно младший школьный возраст. Нельзя говорить об их окончательной развитости в данном возрасте, однако, в этот период начинают устанавливаться интеллектуальные механизмы для познания мира вокруг и самого себя [1, с.122].

Младшие школьники оказываются в затруднительном положении, так как становление их жизненной позиции и мировосприятия осуществляется в ситуации, когда прошлые ценности отвергнуты, а новые, к которым человечество стремится прийти, еще не полностью ясны. В сегодняшних условиях педагогу особенно трудно знакомить и вводить ребёнка в систему ценностей. Учитель оказывается в поле ценностного напряжения полярно противоположных идей: материального и духовного, богатства и бедности, добра и зла и т.д.

Таким образом, задача школы и семьи состоит в том, чтобы помочь сформировать у ребёнка общечеловеческие ценности, тогда в будущем он будет терпимее относиться к другим людям и событиям.

Общество за многие века своего развития накопило достаточно много ценностей, которые должны трансформироваться в виртуальный мир и служить ориентирами в воспитательной работе. Современные концепции воспитания выстраиваются на идеях педагогической поддержки субъектности ученика, его сознательности, ответственности, активности. Анализ проблем современного образования показывает, что в процессе педагогического целеполагания создание ментальных ценностей позволит объединить национальные и общечеловеческие ценности.

На данный момент в педагогике особенно обострилось внимание к культуре как фактору социального развития. Многие ученые приходят к выводу, что духовные и социокультурные признаки конкретного народа или отдельного региона оказывают большое влияние на развитие всего общества.

Исходя из сказанного, следует заключить, что все формы совместной педагогической работы школы и семьи должны активизировать процесс возрождения общечеловеческих ценностей, придавая процессу воспитательный характер, обеспечивающий его продуктивность. Учитывая мировой опыт, можно сказать, что общечеловеческие ценности имеют более чем важное значение, они являются безусловным стандартом всех культур и эпох. Нарушение общечеловеческих ценностей рассматривается как преступление против общества. Без них не может состояться личность и невозможна нормальная жизнь человечества.

Литература

- 1.Дубинина Н.Н. Духовно-нравственное развитие и воспитание гражданина // Педагогика. – 2012. – № 5. – С. 122-124.
- 2.Лебедева Н. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. – М.: Ключ-С, 1999. – 191 с.
- 3.Камбарова К.У. Общечеловеческие ценности: понятие и сущность // Молодой ученый. Интернет журнал. – 2016. – № 11 (115). – URL: <https://moluch.ru/archive/115/30384/> (дата обращения: 16.11.2020).
- 4.Кулагина И.Ю. Возрастная психология. Развитие ребенка от рождения до 17 лет: учебное пособие. – М.: УРАО – 1999. – 175 с.
- 5.Махмудов А. Х. Компетентностный подход к подготовке магистров технических специальностей (методологические и дидактические аспекты). Монография // Т.:«Fan va texnologiya. – 2012.
- 6.Махмудов А.Х., Фефелов В.С., Камилова А.Б. Инновационные пути педагогического прорыва // Современное образование (Узбекистан). 2019. №6 (79).

OLIY PEDAGOGIK TA’LIMDA QO’LLANILADIGAN RETRO-DIDAKTIK QADRIYATLAR MAZMUNI HAMDA TA’LIMIY AHAMIYATI

***Jalilova Nilufar Toxir qizi, Qori niyoziy nomidagi O‘zPFITI tayanch
doktoranti***

Annotatsiya: Maqolada retro didaktik qadriyatlar mazmuni, ulardan oliy pedagogik ta’limda foydalanish shart-sharoitlari yoritilgan.

Tayanch soʻzlar: qadriyat, retro-didaktik qadriyatlar, Avesto, Qur’oni karim, qadriyatli yondashuv, ijtimoiy subyekt, didaktik qadriyatlar, komil insonni tarbiyalash konsepsiyasi

Qadriyatlar falsafiy, moddiy, ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy-estetik, pedagogik-didaktik kategoriya sifatida: milliy-ma’naviy, diniy, dunyoviy; axloqiy, intellektual; ekologik, texnik; siyosiy, huquqiy umummadaniy, umuminsoniy, ta’limiy, pedagogik, didaktik qadriyatlar kabi turlarga bo’linadi. Inson – eng oliy qadriyat. Chunki u moddiy-ma’naviy substansiya iste’molchisi, ishlab chiqaruvchisi ham tatbiq etuvchisidir.

X.M.Kazanov qadriyatli yondashuvni hayot kechirishning asosiy sharti sifatida baholaydi: “Tabiat-jamiyat hodisalariga qadriyatli yondashuv, ya’ni bizga nima kerak, nima kerak emas, nimalarni qadrlaymiz kabi masalalar kundalik faoliyatimiz uchun elementar akt hisoblanib, usiz faoliyat yuritib ham, turli ehtiyoj, qiziqish va maqsadga ega mavjudot – inson sifatida yashab ham bo’lmaydi. Inson muayyan qadriyatlarga intilishdan mahrum etilsa, hayot o’z mazmunini yo’qotadi, hayot hayot bo’lmay qoladi”. [2,5]

Demak, qadriyatli yondashuv va qadriyatlarga yo‘nalganlik shaxsning ijtimoiy subyekt sifatidagi xulq-atvori va xatti-harakatlarini belgilab beruvchi muhim asosdir.

Pedagogik merosimizda bugungi davr uchun zarur va foydali g‘oya va qarashlar, ta’limning shakl, usul va vositalari mavjud bo‘lib, bu didaktik qadriyatlarning ta’lim bilan aloqadorligi hamda ulardan foydalanishning zaruriyatini taqozo etadi.

Didaktik qadriyatlar ham o‘ziga xos madaniy hodisa, tushuncha, bilim va malakalardir. Ularni o‘rganish va qo‘llash ta’lim taraqqiyotining qonuniyatlarini ochib beradi hamda ta’limni milliy va umuminsoniy asosda rivojlantirish imkonini beradi.

Retro – qaytish, o‘tmishga murojaat etish degan ma’noni bildiradi. Didaktik qadriyatlar esa didaktika, ya’ni ta’lim nazariyasida qo‘llanib, muayyan qimmat kasb etgan ta’lim sifatini ta’minlashga xizmat qilgan qadriyatlardir. Demak, tarixiy-retro didaktik qadriyatlar o‘tmishda qo‘llanilib, bizga meros bo‘lib o‘tgan va hozirga qadar ahamiyatini yo‘qotmagan ta’lim sifatini ta’minlashga xizmat qiladigan didaktik qadriyatlar hisoblanadi.

Biz retro-didaktik qadriyatlar tarkibiga kiritgan eng qadimiy yozma yodgorlik “Avesto”da ustoz-shogird munosabatlarida ustoz shaxsining ustuvorligi, ta’limga jiddi jahd bilan yondashish, nazariya va amaliyot birligi, ekologik ta’limning ustuvorligi kabi didaktik qadriyatlar ilgari surilgan bo‘lib, maktab-madrasalarda bolalarga amaliy bilimlar berishga alohida e’tibor qaratilgan.

Komil insonni tarbiyalash konsepsiyasi Qur’oni Karim, Hadisi Sharif, allomalar merosi va jadid pedagogikasida o‘z ifodasini topgan bo‘lib, muqaddas kitoblarda axloqiy-me’yorlar dastlab ikki turga – harom-halolga ajratilib, farz bajarilishi qat’iy, majburiy; manbud (sunnat) – majburiy bo‘lmagan, ma’qul; muboh – ixtiyoriy; makruh – harom, ta’qiqlangan axloqiy me’yorlarga ajratiladi. Ilk oyati “O‘qi” so‘zi bilan boshlangan Qur’oni karimda ilm, muloqot odobi, poklik ulug‘lanadi. Payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalom: “Kimgaki Olloh taolo yaxshilikni ravo ko‘rgaydir, uni din ilmidan bahramand qilg‘aydir, ilmga ilm olmoq yo‘li bilan erishilg‘aydir” -deya uqtiradilar.[3,32] Muhammad alayhissalom tomonidan ilm o‘rgatish borasida muhim tavsiyalar beriladi: “Osonlashtiringiz, qiyinlashtirmangiz! Xushxabar aytingiz, qiziqtiringiz, nafratlantirmangiz (o‘zingizdan bezdirmangiz)”. [3,33] Hadislarda tayanilgan tushunarliklik, ko‘rsatmalilik tamoyili (Muhammad alayhissalomning fikrni uqtirishda barmoqlarni turli shakllarda ko‘rsatib tushuntirganlari), qo‘llangan ta’kidlash (tayanch jumla yoki so‘zni bir necha marta takrorlash) usuli some’ (eshituvchi) tafakkurini o‘stirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yurtimizda qariyb ming yildan ziyod tarixiga ega bo‘lgan islomiy talim-tarbiya maktabi o‘ziga xos didaktik qadriyatlarni ham tuhfa etgan.

Abu Rayhon Beruniy nazmiy asarlarni badiiy-uslubiy go‘zal va yodlashga qulay deb bilib, ularni o‘qish o‘quvchiga rohat bag‘ishlaydi deb hisoblaydi: “Kishining ko‘ngli kelishgan va tartibli narsaga qiziqadi, tartibsiz narsadan nafratlanadi” [4,15]

Tizmani yodlash oson bo‘ladi. Kitob tizma qilib yozilsa, unga bir so‘z (yoki harf) qo‘shilsa yoki kamaytirilsa, tizma vazni buziladi, o‘zgartirilgani darhol seziladi [4,33]. Olim ilmlar istiqbolli bo‘lib, turli fikr va xotiralar ularga qo‘shilib borsa, ko‘payadi; odamlarning ilmlarga rag‘bat qilishi, ilmlarni va ilm ahllarini hurmat qilishi o‘sha istiqbollilikning belgisidir deb uqtiradi.[4,125] U ta’limni o‘quvchilarning ruhiy xususiyatlariga monand tashkil etishni tavsiya etadi. Uning fikricha, ta’lim ilmiylik va izchillik prinsiplari asosida amalga oshirilishi zarur.

Ibn Sino mantiq, fizika, matematika, metafizikadan iborat 4 qismdan tashkil topgan “Donishnoma” asarining “Mantiq” qismida fikrni dalillar asosida isbotlashning uch muhim komponentini ko‘rsatib beradi. Avvalo dalilning markazida tasdiq turadi. “Tasdiq esa qator asoslar orqali quvvatlantiriladi. Har bir asos esa dalillar bilan isbotlanadi. Sonli ma’lumotlar, matnlar va undan olingan iqtiboslar, shaxsiy tajribadan chiqarilgan xulosalardan dalil sifatida foydalanish mumkin. Dalillash komponentlari – tasdiq, asos, isbot esa fikr(xulosa)ning to‘g‘ri ekanligini ko‘rsatadi. [5,92]

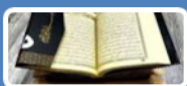
Mashhur “Qobusnoma” asari muallifi **Unsur al-Maoliy Kaykovus** (1021—1098) aqlni 2 turli deb hisoblaydi: aziziy (tabiiy) va muktasib (kasbiy, ya’ni halol mehnat bilan topilgan aql. Aziziy aql allohnig tuhfası, ya’ni irsiy yo‘l bilan o‘tadi. Muktasib aqlga esa jiddu-jahd, harakat, mehnat, o‘z-o‘zini rivojlantirish bilan erishiladi (1.-rasm). Har ikkala aqlni rivojlantirish uchun ta’lim-tarbiya zarur. Shuningdek, “Qobusnoma”da, yoshlarga suxandonlik, ilm-fan (tabiiyot, astronomiya va musiqa, tib ilmi, handasa (geometriya)ni o‘rgatish orqali ta’limni amaliy jihatdan rivojlantirish g‘oyalari ham ilgari surilgan:

O‘z-o‘zida munozara va suxandonlik qobiliyatini rivojlantirish

fikrlarini ibratli misollar bilan dalillashga odatlanish

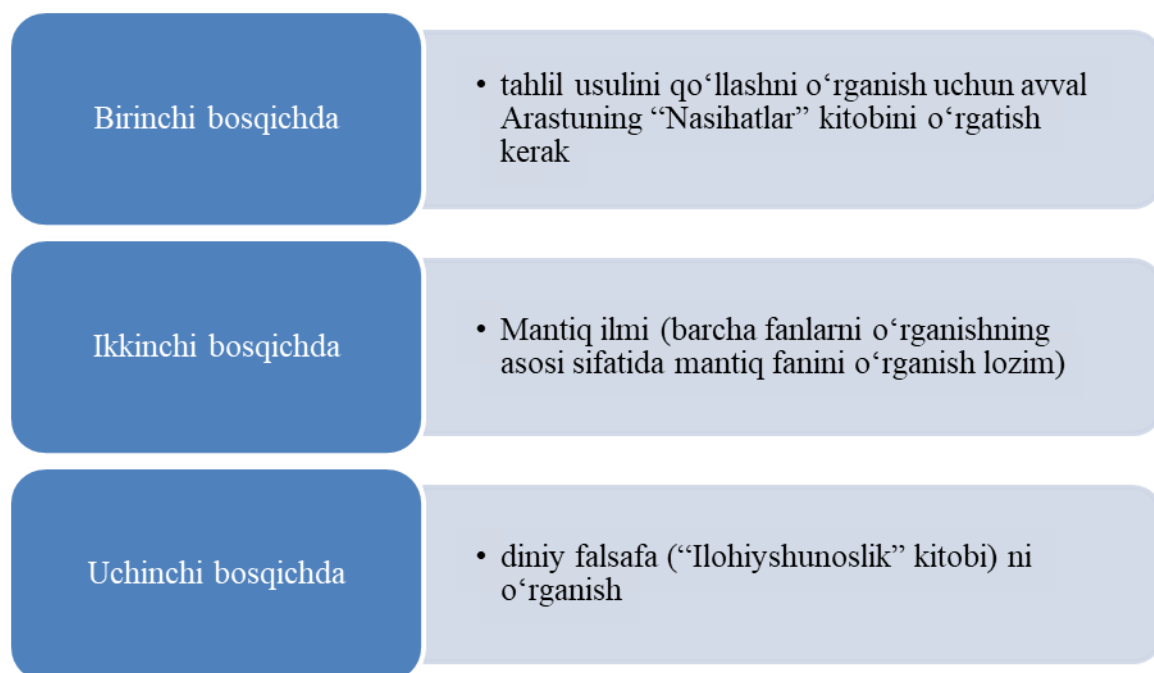
takrorlash va yodlash yo‘li bilan ilmni mustahkamlash

1.-rasm. Kaykovusning o‘z-o‘zini rivojlantirish g‘oyasini tashkil etuvchi komponentlar

Nasr ibn Muhammad ibn Ibrohim **Abu Lays Samarqandiy** (taxm. 917-1003) madrasa toliblariga ustoz aytgan ma’lumotlarni yozib borishni tavsiya etadi. Munozara odobi tamoyillari sifatida: munozara qiluvchini hurmatlash, bahsda qizishib, baland so‘zlamaslik, lutf ko‘rsatish va odob saqlash; kamtarlik, maqtanchoqlik va kibrga berilmaslik kabilarni keltiradi. Uning fikricha, munozarada bu tamoyillarga rioya qilish lozim, chunki talaba “nohaq bahs qilsa va bu bilan faxrlanishni, kekkayishni xohlasa, bahs makruhdır”. [6,26-27] Abu Lays Samarqandiy ilm olishda amal qilinishi zarur bo‘lgan talablarni ham keltiradi: ilmni

takomillashtirish va targ‘ib qilish, ilm orqali xalqqa nafi keltirish; ilm bilan amalni bir deb bilish, qalbi poklik va tilda aniqlik, to‘g‘rilikka rioya qilish, ilmni boylik orttirish va martabaga ko‘tarilish vositasi deb bilmaslik kabilar.

Abu Ali Ahmad bin Ya‘qub Roziy (933-1031) “Axloq takomili” nomli asarida o‘z davri nuqtai nazaridan bilimlarni egallashda ketma-ketlik, uzviylik, muayyan dasturga rioya etish g‘oyasini ilgari surdi. Uning fikricha, kasal odamni davolash uchun tabib zarur bo‘lganiday, inson ruhi uchun ham ma‘naviy tabib lozim. Roziy ilmlarni o‘rganishda deduktiv uslub hamda osondan qiyinga o‘tish tamoyillariga e‘tibor qaratdi (2-rasm):

2-rasm. Roziy tomonidan taklif etilgan osondan qiyinga o‘tish orqali mavhum fikrlashga o‘rgatish bosqichlari

Insonni aqliy rivojlantirish ham muayyan tuzatuvchi chora-tadbirlarni talab etadi. Shaxs uchun bunday muolajani amalga oshiruvchi tabib – ustozdir. Inson mavjud narsalarni butunligicha anglay olsa, unga xos juz‘larni ham (chunki juz‘lar kull ichidadir) bo‘ladi. Agar inson komillikning yuqori darajasiga yeta olsa, o‘zining ichki quvvat va qobiliyatini bilimiga muvofiqlashtirib, o‘zi bir olamga aylanadi, zero narsalarning surati uning mohiyatining bir qismi bo‘lib qoladi. [7,178]

Jaloliddin Rumiy (1207-1273)ning “Ma‘naviy-masnaviy”, “Fiyhi ma fiyhi” (Ichindagi ichingdadir), «Mavoizi majolisi sab’a» (O‘git va pand-nasihatlar) kabi bebaho asarlari ilk uyg‘onish davridan boshlab nafaqat Sharqda, balki G‘arbda ham o‘rganilgan. Alloma hissiy-intuitiv bilishni tafakkurning oliy shakli sanab, o‘z shogirdlarida tashbihli (badiiy tavsif va qiyoslashdan foydalanish orqali) tafakkur qobiliyatini o‘stirishga harakat qilgan. Tashbihli, timsolli (misol va ibratga asoslangan) tafakkur esa san‘at bilan uyg‘un bo‘lib, she‘riyat bilan birlashib ketardi. Mutafakkirning o‘zi komil ishonch bilan “Na burungi va na bo‘lg‘usi kitoblar uni botil qila olmaydi” [8,20] deb ta’riflagan “Ma‘naviy-masnaviy” asari madrasalarda darslik

sifatida o‘qitilgan, asrlar osha tarbiya darsligi vazifasini bajargan, o‘quvchilarni fikrlashga, ilm olishga undagan, ziyoli oilalar davrasida kunda mutolaa qilingan. Jaloliddin Rumiy ilmni shunday bepoyon dengizga o‘xshatadiki, uni qamrab olib bo‘lmaydi. Lekin talabalar bamisoli g‘avvos kabi ilm dengizidan gavhar terishlari shart: Ilmu fan – dengiz ko‘rinmas unga had, tolibi ilm unda g‘avvosdir faqat [9,92] Zero, ilmdan murod uni o‘rganish va o‘zlashtirishdir. Lekin ilmni o‘rganish uchun jamiyat hurmatini qozongan ustozdan saboq olish lozim. Shogirdlikka qo‘yilgan talablar qanchalik og‘ir bo‘lmasin, uni ado etish, ustoz hurmatini o‘rniga qo‘yish kerak. Aks holda, shogird kamolotga erisha olmaydi: **Aylasang ustozga sarkashlik agar, bo‘lgay ul qobilliging ham besamar.**[9,110] Rumiy faol ta’lim tarafdori. U o‘quv jarayonida suhbatni, talabaning ustozga savollar bilan murojaat qilishini ma’qul ko‘radi: **Chun ilmning yarmi ermishdir savol, har kishi so‘rmoqqa topmaydir majol.**[10,119]

Demak, birinchi renessans davrida eslatma, ibrat, pand-nasihat, istiqbolga qarab tarbiyalash (Qur’oni Karim va Hadisi sharif), nazariya va amaliyot birligi, axloqiy tarbiyaning ustuvorligi, madaniyatga muvofiqlik prinsipi (Forobiy), individual ta’limga asosida bolaning layoqatlarini o‘stirish, aqlini rivojlantirish, ta’lim-tarbiya birligi, ta’limda ustoz nufuzi ustuvorligi tamoyillari, eslatma, suhbat, takrorlash, ma’ruzani yozib olish usuli yetakchilik qilgan; Qur’oni karim, Hadisi Sharif, masal, matal, hikmatli so‘zlar, dostonlar, matematika, astronomiya, geometriya, huquqiy bilimlar, musiqa, tib ilmi kabilar ta’lim mazmunini tashkil etgan.

Xulosa qilib aytganda, retro-didaktik qadriyatlarning boy arsenalini o‘rganish natijalari ulardan ta’lim amaliyotida foydalanishning zarurligini isbotlaydi. Talaba o‘qituvchilik kasbini egallayotgan mutaxassis sifatida didaktik qadriyatlarni bilish va qo‘llash orqali ham intellektual-ijodiy, ham aqliy, ham ma’naviy rivojlanib borishi zarur. Bunda ta’lim oluvchining milliy, ma’naviy, jismoniy yetukligi, yoshi, imkoniyatlari doirasida oladigan didaktik qadriyatli bilimlari uning shaxs sifatida kamolot kasb etishiga xizmat qilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3907-son Qarori.

2. ¹ X.M.Казанов. О главных ценностях. Нальчик, 1991. 300 с.- с. 5

3. Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Ҳадис. 4 китоб. 1-к. Ал-Жомий ас-Саҳиҳ: (Ишонарли тўплам). Арабчадан З.Исмоил тарж. – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1992. – 560 б. -32-б.

4. Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар (арабчадан А.Расулев, Ю.Ҳакимжонов ва Ғ.Жалолов таржимаси. Муҳаррир: Ғ.Жалолов, А.Ирисов). Т.2. Ҳиндистон – Т.: Фан, 1965. – 538 б.-15-б.

5. Авиценна. Книга знания: сборник. / Перевод Богоутдинова А., Диноршоев М., Марданов Т., Рахматуллаев Н. и др. – М.: ОЗОН РУ., 1999. – с. 23-222 с- с. 92

6. Абу Лайс Самарқандий. Бўстонул орифийн (арабчадан таржима. Таржимонлар: Бекназар Муҳаммадшукур ва Масъудхон Маҳдихон). – Т.: Мовароуннаҳр, 2004. – 240 б.- 26-27-б.

7. Sayyid Muhammad Xotamiy. Islom tafakkuri tarixidan. Fors tilidan I.Qodirzoda tarjimasi. T.: “Minhoj” nashr., 2003.-- 288 b.,**181**

8. Жалолоддин Румий. Маънавий маснавий. Куллиёт. Биринчи жилд. Биринчи китоб (Таржима шарҳи билан). Таржимон Асқар Маҳкам, Шарҳ муаллифлари: Обиджон Пошшо, Карим Замоний, Асқар Маҳкам. Масъул муҳаррир Т. Маҳмудов.- Т.: Шарқ, 1999. – 368 б. – 20-б.

9. Мавлоно Жалолоддин Румий. Най ноласи. Ҳикматлар. Насрий матн муаллифи Хайрулло Қосим. – Т.: Юрист-медиа маркази, 2011. – 119 б. – 92-б.

10. Жалолоддин Румий. Ҳикматлар. – Т.: Ўзбекистон, 2013.– 246 б.–119-б.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA KASB TANLASH MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH.

Nigora Sobirovna Haitboyeva
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
Toshkent iqtisodiyot va sanoat texnikumi

Annotatsiya. Ushbu maqolada motivlar, xususiyatlarni shakllantirish omillari va shartlari muhokama qilinadi o‘quvchi motivatsiyasini rivojlantirishda muhim va ahamiyatsiz motivlar aniqlanadi, boshlang‘ich sinflarda kasbiy testlarni tashkil etish va ularni har xil kasblarga mos bo‘lgan jarayonlarni o‘tkazish orqali o‘quvchilarda kasb tanlash motivatsiyasini shakllantirishning eng samarali shartlari aniqlanadi. Qo‘llaniladigan diagnostika usullari kasb tanlashning motivatsion sohasini o‘rganib, talabalar o‘rtasida kasb tanlash motivlarining shakllanish darajasini va ularni shakllantirish shartlarini o‘rganish natijasida aniqlangan sifat va miqdoriy ko‘rsatkichlarni taqdim etadi. O‘quvchilarning kasbiy o‘zini o‘zi belgilash motivlarini shakllantirish dinamikasi ko‘rib chiqiladi, istiqbollar belgilanadi. Ta’lim tashkilotlarida kasbga yo‘naltirish ishlarini yanada takomillashtirish bilan umum ta’lim tashkilotlari o‘quvchilari tomonidan kasb tanlash motivatsiyasini shakllantirish to‘g‘risida zarur shart sifatida individual tabaqalashtirilgan yondashuvdan foydalanish.

Kalit so‘zlar: motivatsiya, kasb tanlash, individual tabaqalashtirilgan yondashuv, shartlar, kasbiy test. Individual tabaqalashtirilgan yondashuv sharoitida ta’lim muassasalarida kasb tanlash motivatsiyasini shakllantirish.

Kirish. Ma’lumki, bugungi kunda kasbiy muhitdagi o‘zgarishlar tufayli ortib bormoqda raqobat, ishsizlik, paydo bo‘lish insonning o‘zini muvaffaqiyatli amalga oshirishi uchun muayyan faoliyat sohalarining obro‘si va obro‘sizligi haqidagi yangi qarashlar zarurkasbga yo‘naltirish bo‘yicha muhim vakolatlar: moslashuvchanlik, harakatchanlik, loyihalar va jarayonlarni boshqarish qobiliyati, ijodkorlik va qiziqish kasb tanlashda. Shakllanish ta’lim tashkilotlari o‘quvchilarining kasb

tanlashga motivatsiyasi dolzarb shaxsning mehnatga munosabatini, shuningdek, ma’lum bir mutaxassisga bo’lgan munosabatini aniqlash va tavsiflash tadbirlar muammolardan biri hisoblanadi.

Muvaffaqiyatli professional o’zini o’zi belgilash, chunki bu motivlarning shaxs faol faoliyatining eng muhim stimulyatorlari rolini o’rganishga e’tibor qaratildi ko’plab tadqiqotchilar: L.I. Bozovich, IN VA. Jukovskaya, D.A Leontiev va boshqalar. Ularning fikriga ko’ra, tanlash uchun motivlar kasblar bilan bog’liq holda ko’rib chiqiladi kasbiy yo’nalish, kasbiy o’zini o’zi belgilash, qiziqishlarni shakllantirish xususiyatlari va shaxsiy ehtiyojlar. Muammo kasb tanlash motivlarining shakllanishi mehnat ta’limi va tarbiyasi bilan bog’liq holda o’rganildi; har bir kasbga bog’liq holda o’quvchilarning yo’nalishi jamiyatning ishchilarga bo’lgan ehtiyojlari psixologik hisobga olgan holda kasblar kasbga yo’naltirishning aspektlaridir.

Tanlash motivlarini shakllantirish bir qator omillar kasbga yordam beradi va shartlari: ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, oila, ota-ona, maktab va boshqalar. Hammaning o’zaro ta’siri va hamkorligi kadrlar siyosatini shakllantirishdan manfaatdor sub’ektlar yaratadi ma’lum shartlar va kasbiy motivatsiyaning rivojlanishiga ta’sir qiladi zamonaviy dunyoda o’quvchilar o’z taqdirini o’zi belgilashi va kasbni chuqur tushunib o’zida qiziqish sodir qilib harakat qiladi .

Motivatsiyani shakllantirish shartlarini tahlil qilish doirasida kasb tanlash, xususiyatlarini o’rganish uchun tadqiqot o’tkazildi ta’lim tashkilotlari o’quvchilarining kasb tanlash motivlari.

Tadqiqotning maqsadi talabalarda kasb tanlash motivlarining shakllanish darajasini aniqlash va ularning shakllanishi uchun shart-sharoitlar yaratishdir. Asosiy vazifalar muhim ahamiyatga ega va ahamiyatsiz motivlar, shuningdek, kasb tanlash motivatsiyasini shakllantirishning eng samarali shartlari. O’quvchilar o’qish davomida quyidagi gipoteza sinovdan o’tkazildi: kasb tanlash motivatsiyasini shakllantirishning eng samarali sharti o’quvchilarda individual differensial yondashuvni oladilar. U shaxsingizni ochib berishga imkon beradi individual salohiyat, bu o’z navbatida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratadi doimiy o’zgaruvchan ijtimoiy va kasbiy dunyoda o’quvchilar o’zini o’zi anglashi va tanlash motivlarini o’rganish.

R.V. Ovcharova “Tanlov motivlari kasb.” Unda yigirma borturli kasblar bilan bog’liq bayonotlar va bu bayonotlar qanday ta’sir qilishini aniqlash imkonini beradi va kasb tanlash imkonini beradi. Bundan tashqari, motivatsiyaning asosiy turlari aniqlandi: ichki (individual ahamiyatga ega va ijtimoiy ahamiyatga ega) va tashqi (ijobiy va salbiy) motivlar.

Respondentlardan bayonotlarni o’zlari va ularga nisbatan ahamiyatlilik darajasiga qarab baholash so’ralgan kasb tanlashda muvaffaqiyatga erishish uchun muhim ahamiyatga ega. Olingan natijalar asosida biz to’rtta guruhni aniqladik: 1) motivatsiyasi asosli, tanlovning maqsadga muvofiqligi kasb oqlanadi, uning jamiyat uchun ahamiyati ta’kidlanadi, shaxsning qiziqish va mayllari tanlangan kasbga qaratilgan. (20%); 2) tanlagan o’quvchilar kasblar sub’ektiv ravishda bahslashadi, tanlash motivlari qarama-qarshi va beqaror, asosan dominant pragmatik motivlar

(10%); 3) muayyan tanlovga ega bo‘lgan o‘quvchilar yo‘q, faqat umumiy taxminlar mavjud, motivatsiya noaniq, manfaatlar ko‘p. (20%); 4) ongli tanlov va motivatsiyaga ega bo‘lmagan o‘quvchilar ishonchsiz va asossiz (50%). Shunday qilib, kasb tanlash motivlarini shakllantirish bo‘yicha ishlarni olib borish zarurati paydo bo‘ldi. Xususiyatlarni inobatga olgan holda individual differensial yondashuv orqali yuqoridagi talabalar guruhlarining har biri. Kasb tanlash uchun motivatsiyani shakllantirish uchun individual differentsial yondashuvni amalga oshirish tashkilot orqali amalga oshirildi va professional testlarni o‘tkazish kasbiy ta’lim tashkilotlari negizida qaratilgan.

Professional test deganda biz simulyatsiya qiluvchi professional testni nazarda tutamiz to‘ldirilgan shaklga ega bo‘lgan, ongli, ongli tanlovga yordam beradigan muayyan turdagi kasbiy faoliyatning elementlari.

O‘quvchilar guruhlarini professional o‘tish uchun qiziqishlarni hisobga olgan holda diagnostika natijalari asosida namunalar tuzilgan; moyillik va kasb tanlash motivlarining shakllanish darajasi. Ish bilan birinchi guruh yuborildi motivatsiya darajasini mustahkamlash. Ushbu guruh o‘quvchilari talab qilinadigan kasbni tanlashga e’tibor qaratadilar yuqori intellektual tayyorgarlik, shuning uchun professionalda Sinovlar davomida ular faol tadqiqot ishlarni olib borishdi.

Ikkinchi guruh o‘quvchilari bilan yuqori da’volar va sub’ektiv motivatsiya, ish yilda amalga oshirildi. Motivatsiyani qayta ko‘rib chiqish yo‘nalishi ularning professional intilishlari.

Professional namunalardan foydalanish chuqurlikka bo‘lgan ehtiyoj bilim, maqsadga erishish uchun ishlash istagi, mahsulot yaratish. Uchinchi va to‘rtinchi o‘quvchilar uchun yo‘qligi bilan tavsiflangan guruhlar ma’lum bir ichki narsaga ishonish motivatsiya, kasb tanlashda shubha yoki uning etishmasligi, ish ikki yo‘nalishda olib borildi: sinov o‘zingizni turli xil faoliyat turlarida, mo‘ljallangan kasbga kirishni hisobga olgan holda va dastlab asosiy bog‘lovchi motivni aniqlang. Kasbiy o‘zini o‘zi belgilash bosqichi qarama-qarshiliklarni bartaraf etish uchun ikkita kasbiy sohani birlashtirdi.

Professional testlar individual, frontal va amalga oshirildi mikroguruhlarda. Ayrim hollarda, professional davomida ota-onalar namunalar jalb qilindi, chunki ularning fikrini, istaklarini bilish va konstruktiv qabul qilish zarur edi taklif qiladi. Jarayonda professional testlar, talabalar murojaat qilish imkoniyatiga ega bo‘ldi ma’lum bir kasbdagi biliminggiz amalga, ijodkorlikni namoyon eting, g‘oyalaringizni amalga oshiring. Natijalarga ko‘ra professional testlarni o‘tkazish sertifikatlar oldilar. Monologik usullarni almashtirish kasbiy testlarda dialogli muloqotga oid ma’lumotlar bilan tanishish qo‘shimcha shart-sharoitlar yaratdi oshirishda individuallashtirish uchun o‘quvchilarning ijodiy ishlari va kasb tanlash uchun motivatsiyani shakllantirish kasb tanlash motivlarining shakllanish darajasini takroran o‘rganish shuni ko‘rsatdi, kasb tanlash motivatsiyasi aniq shakllangan birinchi darajali guruh respondentlarning 60 foizini tashkil etdi, ikkinchi darajali guruh esa 20 foizga oshdi. sub’ektiv bilan talabalar tufayli pragmatik motivlarga asoslangan tanlov argumentatsiyasi. Uchinchi va to‘rtinchi guruh o‘quvchilarida kasb tanlashda hech qanday shubha yo‘q edi.

Tadqiqot natijasida shunday xulosaga keldik sharoitlarda professional testlar individual tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish katta ahamiyatga ega kasbiy tajriba orttirish, kengaytirish uchun zaxira uchun kutilayotgan kasblar qatori o‘quvchilarning kasb tanlash motivlarini shakllantirishga hissa qo‘shadi.

Shunday qilib, o‘quvchilar bilan ishlashda amalga oshirilgan individual tabaqalashtirilgan yondashuv ijobiy shakllanishiga yordam berdi. Har qanday faoliyat turida motivatsiya, mazmunli sinfdan tashqari muloqot, tasdiqlash va o‘zini o‘zi anglash, shuningdek, qulaylik yaratish, motivlarni shakllantirish shartlari kasb tanlashda umum talim o‘quvchilaridan ya’ni boshlang‘ich sinfdan boshlab o‘quvchilarning kasbga bo‘lgan qiziqishini oshirish va kasbga mehr qo‘yishni o‘rgatibva uni amalga oshirishga rivojlantiramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Baranova E.M. Analysis of the relevance of the problem of using active teaching methods in the modern education system. Novaya nauka: problemy i perspektivy. 2020. No. 5-2(79). P. 9–15 [in Russian].
2. Bolotov V.A., Rubtsov V.V., Frumin I.D., Margolis A.A., Kasprzhak A.G., Safronova M.A.,
3. Kalashnikov S.P. Information and analytical materials on the results of the first stage of the project
4. «Modernization of pedagogical education». Psikhologicheskaya nauka obrazovaniye. 2020. Vol. 20. No. 5. P. 13–28 [in Russian].

PROFESSIONAL TA’LIMNING RAQAMLI MALAKA OSHIRISH MUHITIDA TINGLOVCHILARNI MUSTAQIL O’QUV FAOLIYATGA TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASI

**Professional ta’limni rivojlantirish instituti mustaqil tadqiqotchisi
Ro‘ziyev Dilshod Ubaydullayevich**

Annotatsiya: Professional ta’limning raqamli malaka oshirish muhitida tinglovchilarni mustaqil o‘quv faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish konsepsiyasi metodik tizim doirasida amalga oshirilishi kerak. Uni loyihalash uchun tegishli konsepsiya talab qilinadi.

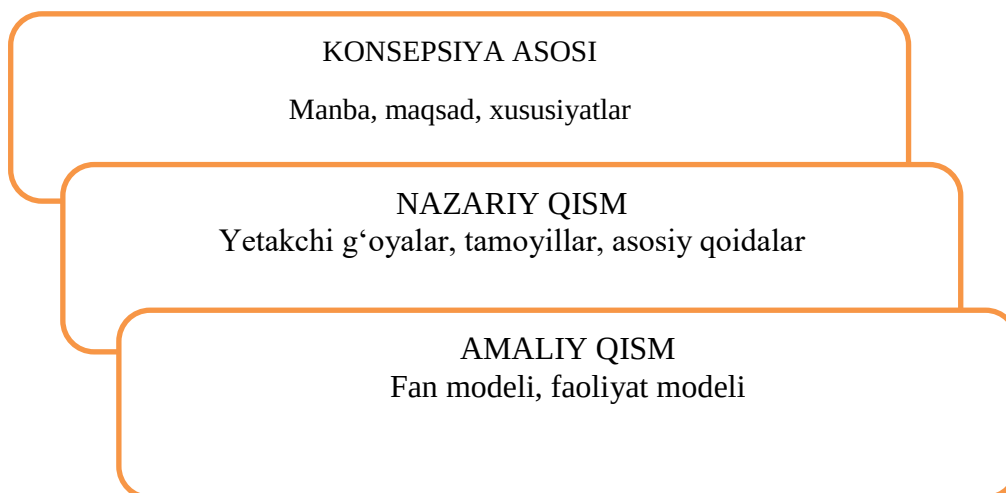
Kalit so‘zlar: konsepsiya, texnologiya, professional ta’lim, tamoyil.

Аннотация: концепция развития готовности обучающихся к самостоятельной учебной деятельности в цифровой среде профессионального образования должна быть реализована в рамках методической системы. Для его проектирования требуется соответствующая концепция.

Ключевые слова: понятие, технология, профессиональное образование, принцип.

Konsepsiyasini yanada aniq va to‘g‘ri asoslash uchun, avvalo, "konsepsiya" tushunchasini nazariy tahlil qilamiz. Falsafiy nuqtai nazaridan "konsepsiya yoki konsept (lot. conceptio-tushunish, tizim) — ob‘yekt, hodisa yoki jarayonni muayyan tushunish (izohlash, anglash) usuli; mavzu bo‘yicha asosiy nuqtai nazar; ularni tizimli yoritish uchun yo‘naltiruvchi g‘oya. "Konsepsiya" atamasi ilmiy, siyosiy yoki boshqa faoliyatda yetakchi g‘oyani, konstruktiv tamoyilni ifodalash uchun ham ishlatiladi.

Konsepsiya umumlashtirilgan qoidalar tizimi, malaka oshirish jarayonida tinglovchilarni zamonaviy raqamli texnologiyalarning ahamiyatini tushunishga qaratilgan qarashlar tizimidir. Ko‘rib chiqilayotgan konsepsiyaning tuzilishi 1-rasmda keltirilgan va asos, nazariy qism va amaliy qo‘llash bo‘limlarini o‘z ichiga oladi.

**1-rasm. Raqamli professional ta’lim muhitida malaka oshirish
konsepsiyasining tuzilishi**

Konsepsiyaning asosi tushunchaning maqsadi, manbalari va xususiyatlarini o‘z ichiga oladi.

Konsepsiyaning maqsadi professional ta’limning raqamli malaka oshirish muhitida tinglovchilarni mustaqil o‘quv faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirishning metodik tizimi yetakchi g‘oyalari, tamoyillari va asosiy qoidalarini nazariy asoslashdan iborat. Konsepsiyaning shartliligi va uni shakllantirish zarurati quyidagi maqsadlar bilan belgilanadi:

- 1) professional raqamli texnologiyalarini rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni professional ta’limning barcha sohalariga kiritish, professional ta’limda malaka oshirinni raqamlashtirish;
- 2) konsepsiya Davlat talablari tomonidan qo‘yilgan professional ta’lim malaka oshirish tinglovchilarining kasbiy faoliyatiga qo‘yiladigan zamonaviy talablarni hisobga olgan holda amalga oshirish uchun zarur;
- 3) konsepsiya yangi texnologiyalarning tez paydo bo‘lishi va rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan yangi muammolarni hal qilish uchun malaka oshirish jarayonining sub‘yekti sifatida mustaqil o‘quv faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan;
- 4) konsepsiya professional ta’lim malaka oshirish tizimi va pedagogik jarayon

o‘rtasidagi munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Tinglovchilarning mustaqil o‘quv faoliyati darajasiga qo‘yiladigan zamonaviy talablar pedagogik texnologiyalarida ham, malaka oshirish mazmunida ham o‘zgarishlar zarurligini belgilaydi. Professional ta’lim malaka oshirishning mazmuni, shakllari, vositalari va texnologiyalari istiqbolli texnologiyalar, birinchi navbatda raqamli texnologiyalar bilan belgilanishi kerak;

5) konsepsiya professilnal ta’lim mutaxassislarining mustaqil o‘quv faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirishga va uning maqsadlarga erishish va professional ta’lim muammolarini hal qilishga yo‘naltirilganligi, rivojlanishi uchun sharoit yaratishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Konsepsiyaning manbalari ilmiy nazariy faktlar, nazariy va metodologik qoidalar, ilmiy ishlarda ochib berilgan va meyyoriy hujjatlarda keltirilgan nazariyalar majmui hisoblanadi. Bizning konsepsiyamizda manbalar - pedagogik jarayonni ko‘rib chiqishning tizimli va yaxlit yondashuvlari, malaka oshirishning nazariy asoslari professional ta’lim, shaxsiy salohiyatni shakllantirish va rivojlantirishning nazariy asoslari, professional ta’limning raqamli malaka oshirish muhitida tinglovchilarni mustaqil o‘quv faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirishning nazariy asoslari.

Konsepsiyani shakllantirish manbalari bo‘lgan me‘yoriy hujjatlarga quyidagilar kiradi:

- professional ta’limda malaka oshirish Davlat talablari;
- professional ta’lim mutaxassisining kasbiy standarti;
- professional ta’limda malaka oshirish dasturi.

Konsepsiya asosidagi asosiy nazariy va metodologik qoidalar quyidagi ilmiy ishlarda keltirilgan:

• profkessional ta’lim malaka oshirish jarayonni ko‘rib chiqishda tizimli va yaxlit yondashuvlar (N.V.Kuzmina, I.Ya.Lerner, V.A.Slastenin va boshqalar). Ushbu sohadagi tadqiqotlarning zamonaviy sharhi;

• professional ta’limning nazariy asoslari (B.S.Gershunskiy, A.M.Novikov va boshqalar);

• shaxsiy salohiyatni shakllantirish va rivojlantirishning nazariy asoslari (A.A.Derkach, N.D. Nikandrov va boshqalar);

Konsepsiyaning o‘ziga xos xususiyati zamonaviy texnologiyalarining jadal rivojlanishi va professional ta’lim mazmunini yangilash zarurati sharoitida raqamli texnologiyalar sohasida tinglovchilarni mustaqil o‘quv faoliyatga tayyorlashning o‘ziga xosligidir.

Konsepsiyaning nazariy bo‘limi professional ta’lim malaka oshirish tinglovchilari uchun professional ta’limning asosiy tamoyillari, kontseptual qoidalari, yetakchi g‘oyalari, tuzilishi va mazmuni bilan belgilanadi.

Ko‘rib chiqilayotgan *konsepsiyaning yetakchi g‘oyalari* quyidagi qoidalar bilan belgilanadi:

1) professional ta’lim mutaxassislarini malakasini oshirishda professilnal ta’limning raqamli malaka oshirish muhitida mustaqil o‘quv faoliyatga tayyorlash ilg‘or ta’lim tamoyillari tizimiga asoslanishi kerak;

2) zamonaviy raqamli texnologiyalar sohasida professional ta’lim mutaxassislarini malakasini oshirish natijasi mustaqil o’quv faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish bilan bog’liq bo’lishi kerak.

Konsepsiyaning asosiy tamoyillari: *kasbiy yo’nalganlik, ilmiylik, integrativlik, istiqbollik, funktsionallik, interfaollik.*

Konsepsiyaning asosiy qoidalari professional ta’lim mutaxassislarining kasbiy malakasini oshirish, uning mazmuni, tuzilishi va natijalari, malaka oshirish shakllari va vositalariga oid qarashlar tizimini tashkil qiladi va quyidagicha shakllantiriladi:

1) raqamli texnologiya va jihozlarning jadal rivojlanishi sharoitida tinglovchilarni mustaqil o’quv faoliyatga tayyorlash ilg’or ta’lim tamoyillari tizimi asosida amalga oshirilishi kerak;

2) malaka oshirishning ilg’or ta’limi tinglovchilarning mustaqil o’quv faoliyatini rivojlantirish bilan birga bo’lishi kerak - yuqori motivatsiya, kasbiy kompetensiyalar va mustaqil o’quv faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo’lgan zamonaviy raqamli texnologiyalarning holati va tendensiyalari;

3) professional ta’limning raqamli malaka oshirish muhiti *qadriyatli-motivasion, mazmunli-operativ va kreativ komponentlarni* birlashtiradi. *Qadriyatli-motivasion komponent* - bu tinglovchining ijodiy tabiatini, malakasini oshirishga, ijodiy faoliyat tajribasini oshirishga va kasbiy mahorat cho’qqilariga erishish istagini belgilaydigan qadriyatlar va motivlar to’plami bilan belgilanadigan shaxsiyat sifat, o’z ishiga ijobiy munosabat va ta’lim amaliyotida innovatsion jarayonlarning ahamiyatini anglash. *Mazmunli-operasion komponent* - tinglovchilarning texnologik, texnik, metodik savodxonligi zamonaviy texnologiyalar sohasida nafaqat moddiy va raqamli, balki professional ta’lim sohasida shakllangan kompetensiyalarning mavjudligini ifodalaydi. Professional ta’lim mutaxassisining *kreativ komponenti* tinglovchining tadqiqot, loyihalash va ijodiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyati, fikrlash va o’z-o’zini tahlil qilish, jamoada ishlash qobiliyatlarini o’z ichiga oladi.

4) zamonaviy raqamli texnologiyalar sohasida profesional ta’lim mutaxassislarining professional ta’limning raqamli malaka oshirish muhitida mustaqil o’quv faoliyatini rivojlantirish metodik tizim asosida amalga oshirilishi kerak, uni amalga oshirish o’zaro bog’liq bo’lgan tizimli jarayonlarni o’z ichiga oladi: a) tinglovchilarda rivojlanish; professional ta’limning motivasion asosi sifatida zamonaviy raqamli texnologiyalarni o’zlashtirishga ongli ehtiyoj; b) tinglovchilarning kasbiy faoliyatida zarur bo’lgan zamonaviy raqamli texnologiyalar sohasidagi kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish; v) tinglovchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalar sohasidagi ilmiy-tadqiqot va loyihalash faoliyatiga jalb qilish;

5) raqamli texnologiyalar sohasida professional ta’lim mutaxassislarini kasbiy malakasini oshirishning metodik tizimi fan-texnologik va metodologik ta’limining ajralmas elementi bo’lishi, ularning kasbiy kompetensiyalarini yangilash va umumlashtirish zarur.

Shundan kelib chiqqan holda, tadqiqotda masofadan turib qo’llab-quvvatlash sub’yektlarga o’quv faoliyatini amalga oshirishda ob’yektiv yordam tizimi, shuningdek kasbiy rivojlanish uchun muayyan sharoitlarni yaratish bo’yicha

maxsus tashkil etilgan faoliyat sifatida tushuniladi, bu uning alohida komponentlari va umuman malaka oshirish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ivanova, Ye.V. Uchebniye materialiy s dopolnennoy realnostyu v viyssem professionalnom obrazovanii / Z.I. Ivanova // BGJ. - 2021. - №1. - S. 130-134.
2. Kuzmina M.V. Oblachnie texnologii dlya distansionnogo i mediaobrazovaniya: uchebno-metodicheskoe posobie / - Kirov: Izd-vo. KOGOKU DPO (PK) «IRO Kirovskoy oblasti», 2013. - 72 s
3. Zaxarova I.G. Formirovanie informatsionnoy obrazovatelnoy sredi visshego uchebnogo zavedeniya: dis. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01 / . - M. , 2005. - 261 s
4. Robert I.V. Teoriya i metodika informatizatsii obrazovaniya (psixologo-pedagogicheskiy i texnologicheskiy aspekti). 3-e izd. - M. : BINOM. Laboratoriya znaniy, 2014. - 398 s.
5. Abramova O.M. Ispolzovanie oblachnix texnologiy dlya organizatsii kontrolya uchebnoy deyatel'nosti // Visshee obrazovanie v Rossii. – 2015. – №7 – S.155-159.
6. Larionov S.M. Oblachnie texnologii kak osnova informatsionnoy obrazovatel'noy sredi v pedagogicheskom vuze / Metodika prepodavaniya matematicheskix i estestvennonauchnix dissiplin: sovremennye problemi i tendentsii razvitiya : materialy III Vseros. nauch.-praktich. konf. – Omsk: Izd-vo Omskoy yuridicheskoy akad., 2016. – S. 275-278

TASVIRIY SAN'AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI TA'LIMI YO'NALISHI TALABALARINI IJODIY, LOYIHAVIY BILIMLARINI TURLI FANLAR INTEGRATSIYASI ORQALI O'STIRISH

**Alfraganus universiteti, Umumkasbiy fanlar kafedrası (PhD), dotsenti
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI mustaqil tadqiqotchisi
Haqberdiyev Baxtiyor Rustamovich**

Annotatsiya: ushbu maqolada tasviriy san'at va muhandislik grafikasi ta'limi yo'nalishi talabalarini ijodiy, loyihaviy bilimlarini turli fanlar integratsiyasi orqali o'stirishning pedagogik ta'sir imkoniyatlarining shakl va vositalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: fan, integratsiya, san'at, muhandis, grafika, yondashuv, kognitiv

Jahon tajribasida fanlarni o'rganishda turlicha yondashuvlardan foydalanib kelingan va ular muntazam ravishda takomillashtirib borilgan. Jumladan, N.I.Geiz o'z davrida metodikada 4 ta asosiy (bixevioristik, induktiv-ongli, kognitiv va integrativ) yondashuvlar mavjud deb ko'rsatgan. Ta'limda qaysi yo'nalishni tanlash, avvalo, ta'lim maqsadlariga bog'liq bo'lib, ta'lim yo'nalishi esa metodlarning o'ziga xos tizimini ishlab chiqishga olib keladi. Endigi fikr va mulohazalarimiz “integratsiya” tushunchalarining tavsifiga doir bo'ladi. XVIII asrda “integratsiya” tushunchasi ilk

marta G.Spenser tomonidan ayrim bo‘laklar yoki elementlarning bir-biriga qo‘shilishi, bir butunga aylanishi, yaxlitlanishi sifatida izohlangan.

“*Integratsiya*” atamasi ilmiy termin sifatida pedagogikaga o‘tgan asrning 80-yillarning birinchi yarmida kirib keldi va jadal sur‘atlarda ijtimoiy hayotga, iqtisod, siyosat, axborot va boshqa sohalarda tadbqiq etila boshlandi. “Integratsiya” co‘zi lotincha, “integer” butun so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, integratio - tiklash, to‘ldirish ma’nolarida ham qo‘llanadi. Keyingi yillarda ta’lim sohasiga ham *integratsiya (Integration)*, *integrativ yondashuv (Integrated approach)*, *integrativ yondashuv mahorati (Integrated - skill approach)* tushunchalari kirib keldi va faol qo‘llana boshlandi. XX asr boshlarida ta’lim yo‘nalishida bilimlarni integratsiyalash bo‘yicha qator tadqiqot ishlari yuzaga keldi va ularning amaliy natijalari sifatida ta’lim sohasida ilg‘or siljishlar ro‘y berdi. Hatto integrativ ta’lim bo‘yicha “Vestnik integrativnoy psixologii”, “Integratsiya obrazovaniya”, “Integrirovannaya pedagogika” kabi alohida nashrlar ham yuzaga keldi.

Hozirgi kunga kelib jahonning 70% mamlakatlarida integrativ tarzda yaratilgan o‘quv dastur va darsliklardan foydalanib kelinmoqda. O‘quv jarayonini va mustaqil ta’lim olish faoliyati davomida foydalanish uchun qo‘shimcha adabiyotlar yozish, talabalarining ijodiy, fazoviy fikrlash qobiliyatlarini yanada oshirish, tasviriyy san‘at, muhandislik grafikasi va turli fanlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirishda yangidan-yangi yondashuvlarni aniqlash, amaliyotga tadbqiq etish bo‘yicha olib borilayotgan ishlar ko‘paymoqda.

Tasviriyy san‘at va muhandislik grafikasi ta’limi yo‘nalishi talabalarini ijodiy, loyihaviy shijoatlarini ko‘tarishni zarurligi ma’lum, bunda talabalarda o‘zlarini ustilarida tinmay ishlash, bilimlarini rivojlantirish ko‘nikmasi qisman shakllangan ba’zida o‘zlarini imkoniyatlariga ham ishonchsiz tarzda qarashadi. Bu xarakterlarini hisobga olgan tarzda grafik topshiriqlar tizimi ishlab chiqilgan bo‘lib, talabalarni tasviriyy san‘at, muhandislik grafikasi va turli fanlar tarkibidagi ma’ruza, amaliy, mustaqil va laboratoriya mashg‘ulotlarda ularning fazoviy tasavvurlarini ijodiy tafakkurlarini, faolliklarini oshirish, fanlarga oid tushunchalarni o‘zaro yaxlitlangan holda tushunishlari samara beradi. Ularni tuzishda quyidagi mezonlar asos qilib olindi:

- nostandartlik (ma’lum vazifani echimini original yo‘li);
- muammoli o‘qitish elementlarini mavjudligi;
- bosqichli bajarish;
- topshiriqlarni murakkablashtirib borish.

Ijodiy faollikni rivojlantirish uchun topshiriqlar tasavvur, fantaziyani stimullaydi, ularni bajarishda yana intellekt ishga tushib, u qandaydir yangi narsani yaratishga yo‘naltiriladi, bu topshiriqlarni bajarishning dastlabki bosqichida talabalarni bu faoliyatga tayyorlash kerak, bunda o‘qituvchi talabaning faoliyatini kerakli yo‘nalishda borishini nazorat qilib turadi. Bunday imkoniyatni o‘quv materialini reproduktiv usulda bayon etish ta’minlaydi. U talabalar tomonidan

tushunarli, aniq bo‘lgani uchun yaxshi qabul chilinadi. Mazkur metodning kamchiligi u muammo echimini algoritmini va bilimlarni tayyor holda uzatishida hisoblanadi.

Har bir soha yoki ixtisoslik bo‘yicha ta’lim, fan va ishlab chiqarishning integratsiyalashuvi bilan ixtisoslik ko‘nikma va malakasiga, chuqur fundamental bilimlariga ega ma’naviy sog‘lom shaxslar kamol topadi, muammolar teran anglanadi, o‘zaro hamfikirlikda ratsional echim topiladi va innovatsiyalarga zamin yaratiladi. Fikrimizcha, maxsus bilimlarning yetishmasligi, turli qo‘llanmalarga asoslanib ish olib borish talabalarga loyihaviy – grafik ishlarni sifatliroq bajarish imkonini bermadi. Shuning uchun tasviriy san’at, muhandislik grafikasi fanlarini turli fanlar bilan integratsiyalash asosida o‘qitish metodlarini takomillashtirish orqali bilim malaka va ko‘nikmalarini oshirish talabalarni nafaqat ob’ektlarni grafik masalalarini yechish balki fanlararo bog‘liqliklar asnosida bilim darajalari oshishlarini va kasbiy faoliyatlarida samarali foydalanishlariga tayyorligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Haqberdiyev Baxtiyor Rustamovich** Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi fanlarini boshqa fanlar bilan integratsiyasi 282-287 b SCIENCEPROBLEMS.UZ Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. -№ 2(4) - 2024. ISSN: 2181-1342 <https://scienceproblems.uz>
2. **Hakberdiev Bakhtiyor Rustamovich.** (2024). Broadening the horizons of students with the participation of integration. Current Research Journal of Pedagogics, 5(01), 58–61. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crijp-05-01-10>
3. Haqberdiyev B.R. Projection method in the integration of design elements and engineering graphics and design sciences. SCIENCE and SOCIETY Scientific-methodical journal Nukus. 3 (2). 110-113
4. **Hakberdiev B.R., Abdulvorisova H.A.** Theoretical solutions for integrative teaching of fine arts and engineering graphics with various disciplines of still life, consisting of geometric shapes in pencil painting **International Journal of Advance Scientific Research.** No. 03 (2024): Volume 04 Issue 03 <https://doi.org/10.37547/ijasr-04-03-20>
5. **Haqberdiyev B. R.** Zamonaviy ta’limda muhandislik grafikasi va dizayn fanlarni integrativ yondashuvlari. *Xalqaro konferensiya “Ipek Yolu ve Ötesi Kongre Serisi”(SIRCON 2023)* “Bir Yol Bir Kuşak: Göç, Turizm ve Ekonomi Politik, 2707-2721.
6. **Hakberdiev B.R., Rustamov U.Q.** The educational direction "fine arts and engineering graphics" in the formation of the scientific worldview of students the role of computer graphics engineering science. **The usa journals. The american journal of social science and education innovations** (ISSN- 2689-100X) Volume 06 Issue 03 www.theamericanjournals.com/index.php/tajssei
7. **Haqberdiyev B., Mirzayev S.** Muhandislik grafikasi va dizayn fanlariuni integratsiyalashda pedagogik dizaynni ishtiroki O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2023, [1/12/1] ISSN 2181-7324 <http://journals.nuu.uz> Social sciences

**OLIY TA’LIM MUASSASALARI MUSTAQIL TA’LIM JARAYONIDA
TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA OID KOMPETENSIYALARINI
RIVOJLANTIRISH.**

Z.Uchkurova

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ijodiy salohiyatini yuksaltirishning eng yahshi usullaridan biri mustaqil talim jarayonida talabalarning umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirish haqida so‘z boradi. Maqola mazkur yo‘nalishda bugungi kunda mavjud bo‘lgan muammolar va mustaqil ta’lim olishni tashkil etishning yangi usullarini yaratish borasida qator taklif va shu maqsadda amalga oshirilgan qator uslubiy tajribalarni misol tariqasida yoritib beradi.

Kalit so‘zlar: Mustaqil ta’lim, kompetensiya, qadriyat, umuminsoniy, o‘quv jarayoni, bunyodkorlik

Bugungi kundagi ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar talabalarni mustaqil va kreativ fikrlashini rivojlantirish, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga oid muammolarni bartaraf etishga qaratilgandir. O‘zbekiston Respublikasining oliy ta’lim muassasalarida bu vazifalarni amalga oshirishga bosqichma-bosqich o‘tish rejalashtirilgan. Talabalarda mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiyfikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan. O‘quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o‘quv jarayonini amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik textnologiyalarni joriy etish asosiy o‘rinni egallaydi.

Mamlakatimiz aholisining munosib hayot kechirishi, jahon talablari darajasida talim olishi hamda kasb egallashi, jamiyatda o‘zlarining munosib fuqarolik pozitsiyasini egallashi va bunyodkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi. Buning asosiy tub ma’nosida sog‘lom avlodni yuzaga keltirish va ularni munosib ravishda tarbiyalash yotadi. Yangi sharoitlardan kelib chiqib, «Talim to‘g‘risida»gi va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga, 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan - O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘iyicha Harakatlar strategiyasi||, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining — Pedagog kadrlarni tayyorlash, halq talimi hodimlarini qayta tayorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida||gi qaroriga muvofiq, talim bosqichlarining uzluksizligi va izchilligini taminlash, talimning zamonaviy metodologiyasini yaratish, davlat talim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, o‘quvmetodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish, maktabgacha talim muassasalarining qulailigini taminlash, maktabgacha talim sifatini yaxshilash hamda ularni rivojlantirish chora tadbirlarini amalga oshirish hamda pedagog hodimlarni qaita tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirishni taqozo etadi.

Talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik psixologik jihatlarini tahlil etar ekanmiz, biz tomonimizdan olib borilgan tadqiqotlarni o‘rganish doirasida avval, mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ishlaridagi ilmiy imkoniyatlarni tahliliga to‘xtalib o‘tishni lozim deb topdik. Talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishdaning pedagogik hamda psixologik rivojlantiruvchi sifatlari, ta’lim mazmuni va mohiyati, shakl va tamoyillarini ifodalab: “kompetensiyani bu,” - olimlar tomonidan bildirilgan fikrlarning etimologik tahlilini ham ta’kidlash lozim. Dunyo olimlari tomonidan ushbu tushunchani o‘rganish jarayonida quyidagi fikrlarga to‘xtalib o‘tilgan. “Kompetensiya” tushunchasi olimlar tomonidan turlicha talqin etilgan. Ta’limda kompetensiyaviy yondashuv deb, avvalo, “Competence” so‘zi “to compete” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “u yoki bu soha bo‘yicha bilimdonlik” deya e’tirof etilgan. Jumladan, olib borilgan ilmiy taraqqiyotda pedagogika fani ushbu tushuncha tahliliga nafaqat jahonda, balki mamlakatimiz olimlari tomonidan tadqiqot ishlari olib borilayotganini ham keltirib o‘tish lozim. Kompetensiyaviy ta’limda faoliyat ko‘rinishlari uchun tadqiqotning yakuniy maqsadi kompetensiyalarni shakllantirish masalasi turib uning rivojlantirilishi ham eng ustuvor jihatlardan biri sifatida qaraladi. Sharq mutafakkirlaridan Jaloliddin Rumiy o‘z qarashlarida “Jismoniy mansublik bilan birga ruhoniyl, ma’naviy yaqinlikka ham ishonadi va u ma’no ahlini avliyo farzandi” deya ta’kidlaydi. Xususan, yoshlar ma’naviy-ruhiy yetukligi o‘z davrida mutafakkir olim qarashlarida o‘z ifodasini topgan.

Oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’lim sharoitida talabalarning umumiyinsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirish yaxlit ta’limning hal qiluvchi jihatini hisoblanadi. Bu jarayon talabalarni nafaqat akademik bilim va kasbiy ko‘nikmalar bilan, balki ularning shaxsiy rivojlanishi va jamiyat farovonligiga hissa qo‘shadigan axloqiy, axloqiy va ijtimoiy qadriyatlar bilan qurollantirishga qaratilgan. Bu yerda ko‘rib chiqilishi kerak bo‘lgan ba’zi asosiy elementlar va strategiyalar:

O‘quv rejasini loyihalash:

- Qadriyatlar ta’limining integratsiyasi: o‘quv dasturida axloq, ijtimoiy mas’uliyat va insoniy qadriyatlarga qaratilgan kurslar va modullarni o‘rnatish.
- Fanlararo yondashuv: umumiy insoniy qadriyatlar turli fanlar va ta’lim sohalarida integratsiyalashgan holda o‘rganishga fanlararo yondashuvni targ‘ib qilish.

O‘qitish metodikasi:

Faol ta’lim: tanqidiy fikrlash va axloqiy fikrlashni rag‘batlantiradigan munozaralar, bahslar, amaliy tadqiqotlar va muammoli o‘rganish kabi o‘qitish usullaridan foydalanish.

Mentorlik dasturlari: Talabalarning shaxsiy va axloqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi murabbiylik va maslahat xizmatlarini tashkil etish. Tengdoshlarni o‘rganish: Talabalar o‘rtasida hamjamiyat hissi va umumiy qadriyatlarni shakllantirish uchun tengdoshlarni o‘rganish va hamkorlikni rag‘batlantirish. Etika, halollik va ijtimoiy adolat kabi mavzularda seminarlar, seminarlar va mehmon

ma’ruzalarini tashkil qilish. Zamonaviy axloqiy muammolar va global muammolar haqidagi munozaralarda ishtirok etishni rag'batlantirish. Turli xillikni qadrlaydigan va o'zaro hurmatni rag'batlantiradigan inklyuziv va hurmatli kampus muhitini yaratish, o'z-o'zini boshqarishni rag'batlantirish, talabalarning insoniy qadriyatlarga oid mavzularda mustaqil ta'lim va tadqiqot olib borishlari uchun resurslar va imkoniyatlarni ta'minlash, talabalarga o'z qadriyatlari va axloqiy e'tiqodlarini o'rganish va aks ettirishga imkon beruvchi tashabbus va loyihalarni qo'llab-quvvatlashni talabalarda mustaqil ta'lim jarayonida shakllantirish yuqori natijaga erishishga turtki bo'ladi.

Oliy ta'limda talabalarning umumiy insoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirish ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi, bu qadriyatlar ta'limini akademik o'quv dasturiga kiritadi, turli xil o'qitish metodologiyalarini qo'llaydi va qo'llab-quvvatlovchi va axloqiy kampus madaniyatini rivojlantiradi. Ushbu elementlarga ustuvor ahamiyat berish orqali oliy ta'lim muassasalari nafaqat ilmiy jihatdan barkamol, balki jamiyatda ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirishga intiladigan har tomonlama barkamol shaxslarni tarbiyalashi mumkin.

1. Uchkurova Z.Sh. , Mamatqulov D.A. The role and importance of tests in the assessment of knowledge. Multidisciplinary scientific journal "arhivarius" Collection of scientific publications ukraine kiev 2019. 176-185

2. Uchkurova Z.Sh. Developing competent approach of students by improving test assignments. World Bulletin of Social Sciences An International Journal Germaniya 2021 83-86

3. Uchkurova Z.Sh. , Mamatqulov D.A. Opportunities of Using Electronic Educational Tools in Assessing Students' Knowledge Skills. Web of scholars: multidimensional research journal Germaniya 2022 131-135

4. O.T.Abdug'aniyev "Raqamli ta'limning zamonaviy tendentsiyalari va ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga tadbiq qilish yo'llari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 25-oktabr 2023-yil 434-b "Talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish mohiyati va mantiqiy jihatdan tahlili "

O'QUVCHI YOSHLARNI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

**Toshkent davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti "Milliy g'oya,
ma'naviyat asoslari va huquq ta'lim" yo'nalishi 4-bosqich talabasi
Muhammadiyev Mirabror Anvar o'g'li**

Annotatsiya: mazkur maqolada kelajagimiz bunyodkorlari bo'lgan kelajak avlod yoshlarini vatanga sadoqat, milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, jamiyat hayotining ma'naviy-ma'rifiy faoliyatda intellektual salohiyatli barkamol yosh-

avlodni tarbiyalash, uzluksiz ta’lim tizimida milliy g’oyaga doir bilim va tafakkurini yuksaltirish hamda rivojlantirish, shuningdek, ularning umuminsoniy qadriyatlar, mehr-muruvvat, bag’rikenglik, vatanparvarlik, sadoqat kabi yuksak insoniy fazilatlarni rivojlantirishning pedagogik ta’sir vositalari orqali yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: islohot, milliy o‘zlikni anglash, tashabbuskorlik, ijtimoiy – professionallik, barkamollik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar, tarixiylik, mantiqiylik, kuzatish

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning asosiy maqsadi, kelajagimiz bunyodkorlari bo‘lgan kelajak avlod yoshlarini vatanga sadoqat, milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim o‘rin tutadi. Jahonda yuz berayotgan o‘zgarishlar, globallashuv va axborot asrida turli mafkurafiy-ma’naviy ahloq va xuql-atvorning keng yoyilishi milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashva qadriyatlarni tahdid ostiga solmoqda. Shu bois, ta’lim-tarbiya masalasi davlat siyosati darajasida yuqori turuvchi masala bo‘lib, olib borilayotgan keng miqiyosdagi ta’lim islohotlaridan ko‘zda tutilgan asosiy maqsad - yosh avlodni intellektual salohiyatli, milliy qadriyatlarga tayanadigan, yot va buzg‘unchi g‘oyalarga murosasiz kurashuvchi, yuksak ma’naviyatli shaxs bo‘lib yetishini ta’minlashdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 24 yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasi¹³da bo‘lajak yosh avlod masalasiga to‘xtalar ekan: “yoshlarni zamonaviy bilim va tajribalar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgu fazilatlar egasi bo‘lgan insonlar etib voyaga yetkazamiz” degan ushbu murojaati mazmunida ham **o‘quvchi yoshlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashga** hamda ma’naviy barkamol shaxs sifatida kamol toptirishning asosiy ustuvor strategilari pedagoglar oldida turgan eng muhim vazifadir deb takidlagan.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim jaaryonida olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar negizida, xalqimiz buguni va ertasi bo‘lmish – kelajak avlod kadrlarini tayyorlash masalasi eng muhim vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev mamlakatimiz yoshlarini tarbiyalash masalasiga to‘xtalib: 2020 yil 29 dekabr kuni Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasi¹⁴da: **“biz o‘z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug‘ maqsadni qo‘ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak.** Bunda, avvalo, ta’lim va tarbiyani rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g‘oyamizning asosiy ustunlari bo‘lib xizmat qilishi lozim” deb ta’kidlaganlari ham bejiz emas.

Ma’lumki, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni avlodlarga har tomonlama singdirilishi, oila, jamiyat, qoidalar, rasmiy va diniy bayramlar, qadriyatlar haqida

¹³ Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 24 yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasi

¹⁴ Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy Majlisga Murojaatnomasi” 2020 y. 30 dekabr №-255 son.

keng ma’lumot berilishini taqozo etmoqda. Umumta’lim maktablari o’quvchilari milliy qadriyatlar tizimi orqali tarbiyalaydigan asosiy muassasa maktabdir, maktab o’quvchilarini milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash hamda ularni sog’lom milliy qadriyatli jamiyatni yaratish masalasi juda muhimdir.¹⁵ O’quvchilarga ta’lim-tarbiya berish jarayonida matematika va ona tili darslarini o’rgatish qanchalik zarur bo’lsa, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalasi ham juda muhimdir. Aynan shu sababli maktab o’quvchilarini milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida kamol toptirish hamda ularni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning o’quv-tarbiya jarayonida turli xil ta’sir usullari ishlab chiqilmoqda. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda o’qitish faqat aqliy ta’lim bilan cheklanib qolmasdan, balki o’quvchilarning his-tuyg’ulari, munosabatlari va boshqalar o’rganishi uchun milliy qadriyatlarni singdirishda ta’limi orqali barcha xatti-harakatlarni, ya’ni ta’limning yaxlitligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Demak, maktab o’quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda jamiyat taraqqiyotining barcha davrlari tarixiy taraqqiyotida, millatning, yurtning fahri va iftihori shu xalq tomonidan bunyod etilgan ma’naviyati, tarixiy-obidalari, san’at va ijodlari, jahon ilm-fan rivojiga hissa qo’shgan olim va mutafakkirlari bilan o’lchanadi. Shuning uchun ham, ana shu moddiy va ma’naviy boyliklarda millat ruhiyatining o’ziga xosligi, turmush tarzi va orzu-umidlari mukammallashadi. Har bir xalqning milliy o’z-o’zini anglashi ob’ektiv jarayon hisoblanadi. Barcha ijtimoiy hodisalar singari millat ham, uning madaniyati ham tashqi dunyodan uzilgan holda rivojlana olmaydi. Milliy madaniyatlar o’zaro ta’sir va o’zaro aloqadorlikda rivojlanadi. Shu jarayonda millatlar o’rtasida o’zaro raqobat paydo bo’ladi. Bu tarzda o’zaro munosabatlarda kim kimdan “ustun” ekanligi muhiti vujudga keladi va bu jarayon ularning o’z-o’zini anglashiga intilishni kuchaytirib yuboradi.

Respublikamiz olimlaridan N.Ortiqov¹⁶ tadqiqotlarida o’quvchi shaxsini axloqiy jihatdan shakllantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ahamiyatlari ularning milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning pedagogik ta’sir omillariga alohida to’xtalib o’tilgan.

O.Musurmonova¹⁷ o’z tadqiqotlarida yosh avlod tarbiyasida ma’naviy – ahloqiy tarbiyaning pedagogik jihatlarini o’rganar ekan, shunday takidlaydi: ta’lim – tarbiyada ahloqiy ong, vijdon, burch, mas’uliyat, hayo, g’urur kabi insonning fe’l – atvorini ichki boshqarish qurilishiga asoslanadi. Ahloqning mag’zini tashkil qiluvchi bosh qoidalar insonparvarlik, demokratizm, halol mehnat, o’zaro yordam, do’stlik, hamkorlik, o’zaro hurmat, baynalmilalchilik vatanparvarlik, tabiat va atrof muhitga diqqat-e’tibor, burch hissi hamda kamtarlik ko’zbo’yamachilik va yolg’izlikni inkor etish kabi insoniy sifatlarni o’z tadqiqotlarida ifodalagan.

¹⁵ Sovremennoye obrazovaniye kak otkritaya sistema (pod red. N.G. Nichkalo, G.N. Filonova, O.V. Suxodolskoy-Kuleshovoy). – “Institut nauchnoy i pedagogicheskoy informatsii RAO, “YURKOMPANI”, 2012. – 576 c. <http://ivo.garant.ru/#/document/58084938>

¹⁶ Ortiqov N. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida o’quvchi shaxsini axloqiy shakllantirish: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. - T., 2000. -305 b.

¹⁷ Musurmonova O. Yuqori sinf o’quvchilari ma’naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: dis.: p.f.d. – T., 1993. – 364 b.

M.Quranov¹⁸ tadqiqotlarida o‘quvchi yoshlarning ma’naviy-ahloqiy madaniyati xulq-atvorini shakllantirish, umumta’lim tashkilotlarida tarbiyaning pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan, ma’naviy-axloqiy tamoyillar, buyuk ajdodlarimizning odob-ahloq me’yorlari va muloqat madaniyati borasida ilmiy qarashlarining pedagogik asoslariga to‘xtalib o‘tgan.

Q.Nazarov¹⁹ yosh avlod tarbiyasida milliy qadriyatlar va qadriyatning o‘rni masalasini o‘rganar ekan: kundalik hayotda ko‘pchilik tomonidan qo‘llaniladigan «qadriyat» tushunchasi odamlar uchun zarur ahamiyat kasb etadi. Tabiat va madaniyat buyumlarining inson ehtiyojini qondirishi va uning maqsadlariga xizmat qilishiga asosan ularning foydasi, qimmatini nazarda tutiladi. Q.Nazarov «Shu ma’noda qadriyat narsa va buyumlarning qimmatiga nisbatan qo‘llanilmasdan, balki inson uchun biror ahamiyatga ega bo‘lgan voqelikning shakllari, holatlari, narsalar, voqealar, jarayonlar, holatlar, sifatlar, talab, tartiblar va boshqalarning qadrini, ijtimoiy ahamiyatini ifodalash uchun ishlatiladigan falsafiy kategoriyadir», – deb ta’rif beradi.

Xususan, mamlakatimizda yoshlarning ma’naviy kamoloti, ularni milliy ma’naviy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash masalalari har doim muhim vazifa sifatida qaralib kelingan. 2017 - yil 7 – fevralda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli²⁰ Farmonining “Xavfsizlik, diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlikni ta’minlash” sohasidagi ustuvor yo‘nalishida axborot xavfsizligini ta’minlash va axborotni himoya qilish tizimini takomillashtirish, axborot sohasidagi tahdidlarga qarshi o‘z vaqtida va munosib harakatlarni tashkil etish, fuqarolik, millatlar va konfessiyalararo tinchlik hamda totuvlikni mustahkamlash masalalariga alohida e’tibor berilgan.

Jumladan, bugungi kunda dunyoda globallashtirish va integratsiyalashuv jarayonlari kuchayib borayotgan tinchlik hamda barqarorlik turmush tarziga qarshi²¹ yangi tahdid va xavf-xatarlar tobora ortib borayotgan bir davrda hayot kechirmoqdamiz. Jamiyatda yoshlarning ta’lim tarbiyasida o‘z oilasi, mahallasi va ta’lim muassasalarining o‘zaro uzluksiz hamkorlik qilishlarida yoshlar tarbiyasiga alohida to‘xtalib o‘tish lozim. Mamlakatimizning chekka hududlar hamda mahallalarida uyushmagan yoshlar bilan maqsadli ahloqiy-tarbiyaviy ishlarni yuzaki tarzda olib borilayotganini, jinoyatchilik hamda diniy ekstremizm va terrorizm, turli havfli oqimlarga adashib qo‘shilib qolishi, milliy qadriyatlarga e’tiborsizlik va jamiyatda erta turmush qurish, oilaviy ajralishlar kabi salbiy holatlar bo‘yicha ishlarning oldini olishga qaratilgan targ‘ibot-tashviqot ishlari aksariyat hollarda kutilgan natijani bermayotgani ham bu masalalarga jiddiy e’tiborni qaratish davr talabi ekanligini taqazo etmoqda.

¹⁸ Quranov M.. “O‘zbekiston umumta’lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy pedagogik asoslari”: p.f.d....diss - T.: 1998 y.

¹⁹ Nazarov Q. G‘oyalar falsafasi. Tajribaviy qo‘llanma. -Toshkent: Akademiya, 2011. - B.84.

²⁰ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // PF-4947-son www.lex.uz

²¹ Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – T.: «O‘qituvchi», 1996. 189-bet.

Adabiyotlar:

1. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 24 yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasi
2. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy Majlisga Murojaatnomasi” 2020 y. 30 dekabr №-255 son.
3. Sovremennoye obrazovaniye kak otkritaya sistema (pod red. N.G. Nichkalo, G.N. Filonova, O.V. Suxodolskoy-Kuleshovoy). – “Institut nauchnoy i pedagogicheskoy informatsii RAO, “YURKOMPANI”, 2012. – 576 c.
<http://ivo.garant.ru/#/document/58084938>
4. Ortiqov N. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida o‘quvchi shaxsini axloqiy shakllantirish: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. - T., 2000. -305 b.
5. Musurmonova O. Yuqori sinf o‘quvchilari ma’naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: dis.: p.f.d. – T., 1993. – 364 b.
6. Quranov M.. “O‘zbekiston umumta’lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy pedagogik asoslari”: p.f.d....diss - T.: 1998 y.
7. Nazarov Q. G‘oyalar falsafasi. Tajribaviy qo‘llanma. -Toshkent: Akademiya, 2011. - B.84.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // PF-4947-son www.lex.uz
9. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – T.: «O‘qituvchi», 1996. 189-bet.

**O‘QUVCHI YOSHLARDA MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASHGA OID
KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING MAZMUN-MOHİYATI**

**Toshkent davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti “Milliy g‘oya,
ma’naviyat asoslari va huquq ta’lim” yo‘nalishi 4-bosqich talabasi**

Ollaberganova Sharifa

Annotatsiya: mazkur maqolada o‘quvchi-yoshlarda shaxsiy ma’suliyat tuyg‘usini shakllantirish, milliy qadriyatlarni hurmat qilish orqali ularda, jamoaviylik, ma’suliyatlik, irodaviylik, o‘z yurtining tarixi va madaniyatini o‘rganish, umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning pedagogik ta’sir vositalari orqali yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: o‘quvchi, tarbiya, shaxs, mas’uliyat, qadriyat, milliy o‘zlikni anglash, barkamollik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim va fan tizimida olib borilayotgan islohotlarning tub zahirida ma’naviy yetuk, o‘z-o‘zini anglagan, ahloqiy tarbiyalangan, istedodli, kreativ fikrlovchi kelajak avlod kadrlarini tayyorlash eng dolzarb muammo sifatida ilgari surilmoqda. Jumaladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasida 2017 yil 23 sentyabrdagi 75

sessiyasida²² so‘zlagan ma‘ruzasida yosh-avlod ertangi kuni va kelajagi masalasiga to‘htalar ekan: shunday deb ta’kidlaydi, “mamlakatimiz aholisining yarmidan ko‘pini yoshlar tashkil etadi. Respublikamizda har bir yigit – qizning jamiyatda munosib o‘rin egallashi va o‘z salohiyatini namoyon etishi bo‘yicha ulkan ishlar amalga oshirilmoqda”. O‘zbekistonda Yoshlar parlamentlari, Yoshlar ishlari agentligi faoliyat ko‘rsatmoqda. Avgust oyida Birlashgan Millatlar Tashkiloti shafeligida yoshlar huquqlariga bag‘ishlangan Samarqand xalqaro forumi muvaffaqiyatli o‘tkazildi. Fursatdan foydalanib, yana bir bor Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konvensiyasini qabul qilish bo‘yicha O‘zbekiston tashabbusini qo‘llab – quvvatlashga chaqiraman» - deb butun dunyo minbaridan turib bildirgan fikrlari jahon ommasida juda katta qiziqish bilan qabul qilindi.

Xususan, mamlakatimizda kelajak avlod kadrlarini tayyorlash hamda ularning bo‘sh vaqtlarini samarali tashkil etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2019 yil 19 mart²³ kuni bo‘lib o‘tgan yig‘ilishlarida ilgari surgan besh muhim tashabbuslari ham ma’anviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda oliy ta’lim mussasasining o‘rni va roli juda yuqori ekanligini ta’kidlab o‘tish mumkin. Bizga ma’lumki, ushbu ilgari surilgan “beshta eng muhim tashabbusda ham yosh-avlodga bo‘lgan ta’lab va etiborni kuchaytirish, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb qilish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish, yoshlar o‘rtasida kitobxonlik-savodxonlikni targ‘ib qilishi, madaniyat, san’atga bo‘lgan ijodini rivojlantirish xotin-qizlar bandligini ta’minlash”ning ustuvor vazifalarni bajarish orqali davlatimiz kelajagi bo‘lgan ertangi kuni uchun, yetuk, kelajak avlod yoshlarini ma’anviy barkamol bo‘lib voyaga yetishlarida milliy o‘zlikni anglash kompetensiyalarini shakllantirish masalasi alohida o‘rin tutadi.

O‘quvchini kreativ – ijodiy raqobatbardosh kadrlar sifatida tarbiyalashda ajdodlarimiz tomonidan e’tirof etilgan ahloqiy-tarbiyaviy ilmiy meroslarda vatanparvarlik tarbiyasi, uning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga kirishish jarayoni kabi vazifalar muhim o‘rin tutadi. Xussusan, ajdodlarimiz tomonidan bizgacha qoldirilgan vatanparvarlikni madh etuvchi qadimgi afsona, mif, asotir va rivoyatlari. Shuningdek, Tomaris, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Najmiddin Kubro, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur, kabi buyuk sarkardalarning azmu-shijoati, qobiliyati, jasorati va mahorati haqiqiy ibrat namunasidir deb takidlash mumkin.

Jumaladan, respublikamiz ta’lim va fan sohasining kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim oluvchilarda pedagogik-psixologik sifatlarning rivojlanishi bilan bog‘liq holda, ta’lim oluvchining bilimi, ko‘nikmasi va malakasi, uni amaliy faoliyatda qo‘llashning turli jabhalarida murakkab muammo va yechimlari hamda belgilangan vazifalar yechishga tayyorligini bilidirib qolmay, ba’lki mazkur vazifalarni yechishda o‘z qobiliyatini rivojlantirishning ma’lum darajasiga yetishini ifodalovchi ijtimoiy sub’ektiv toifa sifatida o‘quvchilarning milliy o‘zligini anglash

²² Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 23 sentyabrdagi BMT 75 sessiyasidagi nufuzli. 2017 y. 24 sentyabr soni.

²³ Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 19 martdagi “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha muhim vazifalar” nutqi

kompetensiyalarini rivojlantirish orqali milliy iftihor, milliy mafkuraviy immunitutini shakllantirish sifatlarini yuksaltirish masalasi alohida o‘rin tutadi.

Jumaladan, H.Po‘latov²⁴ insonning milliy qadriyatlari asosida tarbiyalanish masalalariga to‘xtalar ekan, shunday ta’kidlab o‘tadi: “insonning ma’naviy dunyosini belgilovchi omillarning, fazilatlarining o‘lchovini fan hozirgacha topgani yo‘q deb ta’kidlash bilan birga, «ma’naviyat» tushunchasiga badiia tarzida bo‘lsada dastlabki ta’rifni ham beradi. Uning e’tiroficha «...ma’naviyat jamiyatda insoniylikni ro‘yobga chiqarish usulidir» deb ifodalab o‘tagan.

Akademik E.Yusupov²⁵ esa o‘z tadqiqotida milliy o‘zlikni anglash inson ma’naviy qiyofasi va tarbiyasiga bog‘liq sifat deb ifodalab, o‘quvchi shaxsida ma’naviyatga ta’rif berar ekan, shunday takidlaydi: “ma’naviyat bu, insonning axloqi va odobi, bilimlari, iymoni, e’tiqodi, dunyoqarashi, iste’dodi, qobiliyati, amaliy malakalari, vijdoni, mafkuraviy qarashlarning bir-biri bilan uzviy bog‘langan, jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta’sir etadigan mushtarak tizimidir”, - deb ta’riflaydi.

Respublikamiz olimlaridan O.Musurmonova²⁶ yosh-avlod tarbiyasi masalasiga to‘xtalar ekan: “jamiyatning ma’naviy kamoloti o‘z-o‘zicha, sitixiyali amalga oshmaydi. Har bir tuzum, davr muayyan maqsadlar, talab va ehtiyojlar asosida kishilarning ma’naviy kamolotiga ta’sir ko‘rsatadi, unga mazmun va muayyan yo‘nalish beradi. Shunga asosan inson tarbiyasining biror tizimi, usullari va shakli kelib chiqishi” bilan alohida ahamiyat kasb etadi deb ifodalab o‘tgan.

A.Akramov²⁷ o‘zining doktorlik dissertatsiyasida “o‘quvchilarda fuqarolik pozitsiyasi masalasi haqida to‘xtalar ekan: ularni, xissiy-ahloqiy, intellektual, faoliyatli komponentlarga ajratadi va o‘quvchilarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish jarayoni, tarkibi, mazmunining ilmiy-pedagogik asoslari” masalalarini alohida ifodalab o‘tadi.

Olim A.Erkaev²⁸ o‘z tadqiqotlari doirasida shaxsning ma’naviy qiyofasiga to‘xtalar ekan: “e’tiqod dunyoqarashning, u orqali ma’naviyatning o‘zagi sifatida voqelikka inson munosabatini, xulq atvorini, faolligini belgilaydi. Faollik uchun, ayniqsa ijodkorlik uchun oddiy ishonchga asoslangan ilm ko‘p hollarda kamlik qiladi. Ijodkorlik va faollik ishonchning ixlos va ishq bilan boyitilishini ta’qozo etadi” deya ifodalab o‘tgan.

A.Jalolov²⁹ shaxsning milliy o‘zligini anglashida ma’naviyat masallariga e’tibor berar ekan: “ma’naviyat insonning zot belgisi, uning faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi, ongi, aql-zakovatining maxsuli”, ham “ma’naviyatning-inson ruhiy faoliyati, mazmuni bo‘lib, kishilar ahloqiy kamolotida muhim vosita sifatida o‘zlarini angelaydi, jamiyat hayotida, tabiat bilan uyg‘unlashuvi mavjudligi hamda taraqqiyot xususiyatlarini o‘rganodilar, jamiyatning-ijtimoiy hayot qonunlarini kashf etadilar

²⁴ Po‘latov X. Mustaqilligimiz qadriyatlari – O‘zbekistonning milliy istiqlol mafkurasi. – T.: 1993, 76-bet.

²⁵ Yusupov E. Inson kamolotining ma’naviy asoslari. - Toshkent: Universitet, 1998. - B. 148-164

²⁶ Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. - T.: O‘qituvchi, 1996. - 192 b.

²⁷ Akramov A. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tashkiliy metodik asoslarini takomillashtirish. Ped.fan.dok.dis..Avtoref.: -T., 2016 y.16 b.

²⁸ Erkaev A. Milliy g‘oya va ma’naviyat.: T. “Ma’naviyat”.2002 y. 52-b.

²⁹ Jalolov A. Mustaqillik mas’uliyati T. «O‘zbekiston», 1996, 29-bet.

va ularga tayanib, o‘z turmush shart-sharoitlari, amaliy faoliyat jarayonida muammolarni xal etadi” deb ifodalab o‘tadi.

A.Ibrohimov³⁰ shu masalani yoritishda quydagi jihatlarga to‘xtalib o‘tadi: “ma’naviyat deydi olim, – shaxsning jamiyatda, millatning va ayrim bir kishilarning ichki hayot-tarzi, ruhiy-kechinmalari, aqliy-qobiliyatiga, idrokini mujassamloshtiruvchi tushuncha” sifatida e’tirof etadi.

Olimlar S.Otamurotov³¹ va S.Xusanov lar o‘z tadqiqotlarida “ma’naviyat - har bir insonning ichki ruhiyati, aql-zakovati, uning o‘z-o‘zini anglashi, yaxshiliklarga, ezgu niyatlarga to‘la qalbi, oldinga qarab yangi marralar sari ongli ravishda faollik ko‘rsata bilish va intilish salohiyatidir”, hamda ushbu masalaning alohida jihatlariga to‘xtalib, shunday takidlaydi, “ma’naviyat-insong ichki ruhiyati, uning o‘zini anglashi, didi, farosati, adolat bilan razillik, yaxshilik bilan yomonlik, go‘zallik bilan xunuklik, vazminlik bilan johillikning ajrata bilish qobiliyatining, aql-zakovati, yuksak-maqсад va g‘oyalarni o‘z oldiga qo‘ya bilishi, ularni amalga oshirish yo‘lida ongli faoliyat ko‘rsatishi va intilish salohiyatining inkosidir» deb takidlashgan.

Demak, o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash kompetentsiyalarini shakllantirishda ma’naviy tarbiyaning roli va o‘rni juda yuqori ekanligini ham takidlab o‘tish lozim. Masalan, ma’naviyat - insondagi axloq, odob, bilim, ilm, imon, ixlos va insoniyat kamoloti uchun ijobiy ta’sir qiluvchi tizim, yoki ma’naviyat - insonning aqliy, axloqiy, ilmiy, amaliy, mafkuraviy qarashlari yig‘indisi sifatida ham ifodalab o‘tish mumkin.

Rus olimi G.Andreeva³² shaxsning ijtimoiylashuvi hamda individual sifatlarini rivojlantirish masalalariga to‘xtalar ekan: “ijtimaiyloshuv jarayonida yoshlarning ularda ijtimoiy me’yorning milliy qadriyatlarni o‘zlashtirish jarayoni sifatida, muayan jarayonlarda ular shaxs sifatida shakllanish to‘g‘risida to‘xtalib” bo‘lib olim, talaba shaxsi o‘zi-o‘zini rivojlantirish kompetentsiyalari uning jamiyat hayotida ijtimoiylashuviga ham katta ta’sir ko‘rsatadi deb ifodalaydi.

I.Zimnyaya³³ tomomnidan olib borilgan tadqiqotlarda ijtimoiy kompetentsiyaning tuzulishini tahlil qilish asosida quydagi beshta komponentlarni aniqlashtirib kiritilgan:

- ta’limda kompetentsiyani amalga oshirishga tayyorlik;
- kompetentsiyaviy yondashuvlarga oid bilimlar;
- kompetentsiyani amalga oshirishga nisbatan ijtimoiy-ta’limiy munosabat;
- ta’lim jarayonida kompetentsiyani amalga oshirish tajribasi;
- ta’limda kompetentsiyaviy yondashuvni amalga oshirishni tartibga solish komponentlarini tahlil qilib o‘tgan.

Respublikamiz olimlaridan N.Qosimova³⁴ tadqiqot ishida “shaxs ijtimoiylashuvida ibrat va ta’lim-tarbiya masalalariga to‘xtalar ekan: ma’rifatparvar

³⁰ Ibrohimov A. va boshqalar. Vatan tuyg‘usi. - T.: Sharq, 1997 yil, 298-

³¹ Otamurotov S. O‘zbekistonda ma’naviy-ruhiy tiklanishT.:2003.-219 b.

³² Андреева Г. Социальная психология.-М.: 1999 г.-373 с.

³³ Зимняя И. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования // И. Зимняя // Высшее образование сегодня.-2003.-№5.-С.34-42.

³⁴ .Qosimova ND.O’smirlar ijtimoiylashuvida ibrat ijtimoiy psixologik xususiyatlarini ahamiyati.-diss.Pisfn.-T,2010y.-46b.

bobomiz Maxmudxo‘ja Behbudiyning ota ona va farzond o‘rtosidagi o‘zaro hurmatli, oilada bola tarbiyasi, ta’lim-tarbiyada ota-onalar ibratini alohida keltirib o‘tgan” har qanday tarbiyaning maskani avvalo oliadir, shaxs oilada kamol topadi hamda ijtimoiylashadi shu jarayonda millat tadqiri va kelajagi uchun kurashadigan kelajak avlodni tarbiyalash masalsi ham muhim o‘rin tutadi.

Xususan, kishilik jamiyatida insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy-ma’naviy munosabatlarning jamiyat hayoti ijtimoiy sohasi bilan o‘zaro aloqosiga tolluqli ijtimoiy-madaniy kompetensiyalar, milliy o‘zlikni anglash kompetensiyalari: oila, mahalla, jamoa (gurah yoka ish jamoasi), do‘stlar, tolerantlik, o‘zidan yoshi kattalarni hurmat bilan munosabatda bo‘lish orqali munosabatga kirishish kabi ijtimoiy hamkorlik g‘oyalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 23 sentyabrda BMT 75 sessiyasidagi nufuzi. 2017 y. 24 sentyabr soni.
2. Po‘latov X. Mustaqilligimiz qadriyatlari – O‘zbekistonning milliy istiqlol mafkurasi. – T.: 1993, 76-bet.
3. Yusupov E. Inson kamolotining ma’naviy asoslari. - Toshkent: Universitet, 1998. - B. 148-164
4. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. - T.: O‘qituvchi, 1996. - 192 b.
5. Akramov A. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tashkiliy metodik asoslarini takomillashtirish. Ped.fan.dok..diss..Avtoref.: -T., 2016 y.16 b.
6. Erkaev A. Milliy g‘oya va ma’naviyat.: T. “Ma’naviyat”.2002 y. 52-b.
7. Jalolov A. Mustaqillik mas’uliyati T. «O‘zbekiston», 1996, 29-bet.
8. Ibrohimov A. va boshqalar. Vatan tuyg‘usi. - T.: Sharq, 1997 yil, 298-
9. Otamurotov S. O‘zbekistonda ma’naviy-ruhiy tiklanishT.:2003.-219 b.
10. Андреева Г. Социальная психология.-М.: 1999 г.-373 с.
11. Зимняя И. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования // И. Зимняя // Высшее образование сегодня.-2003.-№5.-С.34-42.
12. Qosimova N.D. O‘smirlar ijtimoiylashuvida ibrat ijtimoiy psixologik xususiyatlarini ahamiyati...diss. Pis.f.n.: -T., 2010 y. -46 b.

**TA’LIM JARAYONIDA TASVIRIY SAN’ATNI O‘QITISHDA UMUMINSONIY
QADRIYATLARNING O‘RNI**

Tulyaganova Sh.E.

**Toshkent viloyati Angren Shahar 37-umumiyo‘rta ta’lim maktabi
o‘qituvchisi**

Annotatsiya: ushbu maqolada ta’lim jarayonida tasviriy san’atni o‘qitishda umuminsoniy qadriyatlarning o‘rni hamda ta’lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish yoshlarning tasviriy san’at orqali tarbiyalanishiga ularning ilk yoshlik davrlari haqidagi pedagogik ta’sir vositalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: san’at, ta’lim, islohot, tarbiya, qadriyat, milliy tarbiya, urfodat

Respublikamizda ta’lim tizimini isloh qilish, va ta’lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish shu kunning muhim vazilaridan biri bo‘lib qolmoqda. Milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz va an’alarimiz qayta tiklanib, yanada rivojlangandagina jamiyatimizda o‘tkazilayotgan islohatlar muvaffaqiyatli amalga osha oladi, chunki ma’naviy barkamol, ma’rifatli, ruhan bardam, yangicha tafakkurlash qobiliyatiga ega insongina istiqlol va taraqqiyot yo‘lini sharaf bilan o‘ta oladi. Shunday ekan, xalqimizning boy madaniy merosi, yuksak ma’naviy qadriyatlarini chuqur va atroflicha o‘rganib, ularni Respublikamizda yashovchi har bir insonning ongiga singdirib, ayniqsa yosh avlodni ma’naviy etuk, fidoyi etib tarbiyalash hozirgi kunda eng dolzarb muammolardan hisoblanadi.

Tasviriy san’at o‘quv predmeti har bir inson uchun zarur bo‘lgan badiiy estetik madaniyatga doir elementlar, bilim va malakalar beruvchi omildir, chunki har bir o‘quvchi kelajakda qaysi sohada ishlashidan qat’iy nazar u go‘zallikdan bahramand bo‘lishi, undan zavqlanib dam olishi, hordiq chiqarishi, ish vaqtida sarflangan quvvatini tiklashi lozim. Bunga u yuksak badiiy saviyada ishlangan san’at asarlari bilan muzey, ko‘rgazmalar va boshqa joylarda tanishish, ularni idrok etish, ulardan zavqlanish orqali erishadi.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Markaziy Osiyo, jumladan O‘zbekiston tasviriy san’ati o‘zining yangicha shakllanish davriga asta-sekin kirib kela boshladi. Asosan bu davrga evropaning ilg‘or tasviriy san’ati an’analari rus va boshqa xalqlarning vakillari orqali o‘z ta’sirini o‘tkazdi. O‘zbekiston tasviriy san’ati mustaqillikga erishganimizdan so‘ng jiddiy rivojlana boshladi. Mamlakatimiz mo‘yqalam sohiblari ko‘pgina ko‘rgazmalarda faol ishtirok etib, tasviriy san’atimizni yanada kengroq namoyish eta boshladilar. Shuningdek mustaqillik yillarida yoshlarning tasviriy san’at orqali tarbiyalanishiga ularning ilk yoshlik davrlari, bog‘cha yoshidan boshlab e’tibor qaratila boshladi. Bolalar atrofidagi voqelikni o‘zlaricha talqin qilib boradilar. Ularning tasviriy san’at bilan yaqindan tanish bo‘lib borishlari dunyoni to‘g‘ri anglab olishlarida yordam beradi. Tasviriy san’atni to‘liq tushunishimiz uchun u haqida ma’lum darajada bilimlarga ega bo‘lishimiz kerak. Musavvirlar tamonidan yaratilgan tasviriy san’at asarlarini tomosha qilib, tushunib, ularni badiiy tahlil qilishdan oldin oddiy hayotimizni o‘rab turgan olamga nazar tashlab ko‘raylik. Xonadonlarimizning ichki go‘zalligi, maktablarimiz, kitob, gazeta-jurnallarning tasvirlar bilan mazmunan yanada jonlanishi, hatto bozorlar, savdo do‘konlaridagi har bir xarid qilinadigan buyum va narsalarning bejirim rang-barang bezatilishi, umuman turli-tuman idishlardan etiketkalgacha e’tiborimizni tortadi. Gazmollar, kundalik liboslarning shaklu shamoyili, rangi ro‘yi rassomlarimiz mehnati evaziga boyigan”. Bu fikrlardan ko‘rinib turibdiki, hayotimizni tasviriy san’atsiz tasavvur etish qiyin ekan. Biz bilan bog‘liq bo‘lgan har bir kiygan kiyimimiz, uyimizdagi jihozlarimizni tasvirlarsiz, ranglarsiz tasavvur qila olmasligimizni sezamiz. Chunki har bir jixozlar va ulardagi turli hil naqshlar, amaliy bezaklari, rang va tushlari insonga o‘zgacha ijobiy tasir etadi. Uyimizni to‘ldirib turgan gilamlar, so‘zanalar, rang-barang

pardalar har biri odamga o‘zgacha yaxshi kayfiyat bag‘ishlaydi. Har bir o‘zbek xonadonida bo‘layotgan turli hil bayramlar, to‘y kabi tadbirlarni umumiy ko‘rinishini badiiy bezatilishi ham insonga ijobiy estetik ta’sir etadi. Ba’zi hollarda uylarimizni ichki va tashqi ko‘rinishini yoki to‘yxonalarning bezatishlariga nazar solib qarasak bu jarayon bevosita tasviriy san’at bilan bog‘liq ekanligini ba’zida sezmay ham qolganligimizga amin bo‘lamiz. Tasviriy san’atni inson hayoti uchun qanday muhim jihatlari borligini mana shunday oddiy misollar orqali hamko‘rishimiz mumkin ekan. Musavvirlar tamonidan yaratilgan tasviriy san’at asarlarini ko‘rganimizda, ijodkorning peshona teri, qalb qo‘ri, mehrining tafti bilan yaratilgan serjilo asarlaridan ta’sirlanamiz. Tasvirlash sirlarini qanday o‘zlashtirgani bilan qiziqamiz. Imkoni bo‘lsa bunday mahorat bilan chizilgan tasviriy san’at asarlarini qo‘lga kiritish istagi ham paydo bo‘ladi. Ayrim rassomlikni kasb qilmaganlarning ko‘nglidan ham, shunday rasim chiza olish ishtiyoqi, yoki “men ham shunday rasm chiza olsaydim” degan fikrlar paydo bo‘lishi tabiiy. Har bir ijodkor o‘zgacha izlanib, o‘zgacha mehnat qiladi. Ijodkorlar ichki kechinmalari va go‘zal olamini rang va chiziqlar hamda turli shakllar orqali ifodalashga harakat qiladilar. Maromiga etkazib yaratilgan tasviriy san’at asarlarini tamosha qilinganda u kishilarni beixtiyor o‘ziga jalb etadi. Shunday betakror asarlarga e’tibor berib qarab har bir kishi ular haqida o‘ziga xos fikr yuritishga harakat qiladi. Tasviriy san’atning barcha tur va janrlariga yurtimizda yosh bolalardan tortib keksalargacha alohida qiziqish bilan qarab kelishadi. Davlatimiz tamonidan ham yoshlarni san’at orqali tarbiyalashga va ularni har tamonlama etuk insonlar bo‘lib etishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Ammo tasviriy san’at asarlaridan etarlicha bahramand bo‘lish uchun, tushunish uchun, u haqida fikr yuritish uchun hech bo‘lmaganda dastlabki bilimlarga ega bo‘lish kerak. Shu sababli tasviriy san’atni o‘rganishda nimalarga e’tibor berish kerakligi haqida ayrim ma’lumotlarni eslatib o‘tishga harakat qilamiz.

Rasm chizish uchun naturadan istalganini tanlash mumkin. Lekin endi rasm chizishni o‘rganayotganlar uchun eng oddiy buyum rasmini chizishdan boshlashni maslahat beriladi. Ikki va undan ortiq naturalar chizish uchun qo‘yilsa uni natyurmort deb ataladi. Natyurmort – fransuzcha jonsiz tabiat degan ma’noni beradi. Natyurmortni tasvirlashda buyumlarning och to‘qligini to‘g‘ri topa bilish, undagi har bir buyumni aniq ko‘rinib turishiga yordam beradi. Tasvirlashni yaxshi o‘zlashtirish uchun qalamtasvir va rangtasirda etarli darajada xomaki rasm va ranglovhalar bajarish zarur. Xomaki rasmlar ishlashda kerakli bo‘lgan qog‘ozlar etarli darajada pishiq va oq bo‘lishi talab etilmaydi. Agar uzoq muddatli qalamtasvirlar ishlash kerak bo‘lsa sifatli oq qog‘ozlar tanlanadi. Akvarel bo‘yogida ranglavhalar ishlash uchun maxsus sifatli yuzi gadur-budur qog‘azlar tanlanadi. Albatda ma’lum darajada yutuqlarni qo‘lga kiritish va tasvirlashga oid nazariy va amaliy bilimlarni puhta egallash uchun o‘z vaqtida mehnat qilishni ham unutmaslik kerak. Rasim chizishni o‘rganishda xomaki rasmlar ishlashning o‘ziga xos o‘rni bor. Tasvirlashni mukammal o‘rganmoqchi bo‘lganlar xomaki rasmlar ishlamasdan puxta rasm chizishni o‘rgana olmaydi. Xomaki rasmlarni muntazam ravishda ishlamaydigan talabada chizgan rasmida nuqsonlar ko‘pligi sababli o‘zi ishlayotgan

tasvirdan ko‘ngli to‘lmaydi. Talabaning xomaki rasmlarni o‘z vaqtida bajarmasligi unga ancha qiyinchiliklar olib keladi. Ma’lum bir vaqt oralig‘ida bajariladigan rasm chizish jarayoniga har qancha vaqt va mehnat sarflansada, ish beo‘xshov bo‘lib qolaveradi. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, qoralama va qalamchizgilarni muntazam ravishdabajarib yurgan talabalar rasm ishlash jarayonida ishni davom ettirilmagan qiyinlab, qolmaydi. Rasm ishlash jarayonining ma’lum bosqichida talaba chizishdan to‘xtab qolishi ya’ni ishni qanday davom ettirishni bilmay qolish undagi kamchiliklarni ko‘ra olmay qolish holatlari uchramaydi. Yana shunga e’tibor berib qaraydigan bo‘lsak bu talabalarda o‘z ustida muntazam ishlagan tufayli, bilim, ko‘nikma, malakalar shakllanib boradi. Buning natijasida chizayotgan rasmiga qancha vaqt ajratsa shunchalik jilolanib - jonlanib boraveradi. Qalamtasvir san’atini o‘rganish tasviriy san’at asarlarini tushunib etishda asosiy qadamdir. Shuningdek qalamtasvir tasviriy san’atning asosidir deb ham bejiz aytilmagan. Qalamtasvirni puxta o‘rganib olgan yoshlar rangtasvirda bo‘yoqlar yordamida tasvirlar ishlashda ba’zi bir qiyinchiliklarni oson, qiynalmasdan engib o‘tadilar. Rangtasvir – haqiqiy hayotni aks ettirib, tamoshabinning fikri va hissiyotlariga ta’sir o‘tkazuvchi tasviriy san’at turlaridan biridir. Uzoq muddatli rangtasvir amaliy mashqlarini bajarishda, qalamtasvirda xomaki rasmlar ishlash kabi rangtasvirda ham ranglovhalar ishlab turishning ahamiyati kattadir. Bo‘lajak rassomning muntazam ravishda ranglovhalar bajarishi natijasida, unda rang ko‘rish, rang ajrata olish, rangni tanlay olish, hamda ranglardan o‘rinli foydalana olish, rang munosabatlari bilan ishlash qobiliyatlari rivojlanadi. Tasviriy san’at mashg‘ulotlarida talabalarning rangtasvirga oid nazariy va amaliy bilim, ko‘nikma va malakalarini o‘z vaqtida egallab borishlari natijasida asta-sekinlik bilan ijodiy qobiliyatlari rivojlanib, bo‘yoqlar bilan ishlash texnologiyasini ham yaxshi o‘zlashtirib oladilar. Bo‘lajak rassom ishlagan eng yaxshi ranglovhalarini har doim imkon qadar o‘ziga ko‘rinadigan joyga qo‘ysa unga ilhom va kuch bag‘ishlab turadi. Rassom o‘zi maroq bilan chizgan ranglovhalarini ko‘rganda qaysidir jihatlaridan zavq oladi. Bu esa asta sekinlik bilan zavqlanish va ilhomlanish natijalari yanada ijod qilishga undaydi. Maromiga, etkazib ishlangan rangtasvir ijodiy ishi avvalo, rassomni o‘ziga ma’qul bo‘ladi. Ijodkorni zavqlantirgan, ilhomlantirgan rangtasvirlar, albatta, tomoshabinni ham diqqatini tortadi. Mana shunday izlanishlarni davom ettirib borish, rangtasvir asarlarini vujudga kelishiga sabab bo‘ladi. Tasviriy san’at sir-asrorlarini o‘rganish bilan birgalikda taniqli rassomlar hayoti va ijodini ham o‘rganib borish kerak. Buning uchun tasviriy san’atga oid adabiyotlar bilan tanishish, rassomlar ko‘rgazmalariga borish, rassomlar bilan uchrashuvlarda ishtirok etish, suhbatlashish, tasviriy san’at sirlarini yaqindan anglashga yordam beradi.

Tasvirlash sirlarini o‘z vaqtida egallab borish etuk rassomlar tamonidan yaratilgan san’at asarlarini badiiy tahlil qilishga yaqindan yordam beradi. Tasviriy san’at asarlarini tushunishning bir oz osonligi shundaki rassom, o‘z fikri va mulohazalarni tahlil qilib umumshtirib bo‘lgan, voqeyliklarni tomoshabin hukmiga havola qiladi. Tamoshabin tasviriy san’at asarlariga murojaat qilar ekan, rassom asarlarida nima chizilgan va bu bilan rassom nima demoqchi ekanligini bilishga harakat qiladi. Kimdir esa surat “o‘xshaydi” yoki “o‘xshamaydi”, “yaxshi”,

“yomon” degan gapdan nariga o‘tmaydi. Bunday asarga baho berish me’zoni tasviriy san’atga befarq bo‘lgan ba’zi kishilarning badiiy asarni kuzatishida ko‘rinadi. Tasviriy san’at asarlarini badiiy taxlil qilishning o‘ziga xos tamonlari bor. Ba’zida tasviriy san’atdan etarli darajada bilim ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lgan mutaxassislar ham ko‘zi tushgan har qanday tasviriy san’at asarini tezgina tahlil qiloladilar deb aytib bo‘lmaydi. Chunki tasviriy san’at asarlarini tahlil qilishning o‘ziga yarasha murakkablik tamonlari bor. Tomoshabin asar nomi, asar mualifi, asarda qaysi davr yoki vaqtni o‘zida ko‘rsatib berayapti, bularning hammasini bilishi lozim. Tarixiy janrga oid san’at asarlaridan birini badiiy tahlil qilishga harakat qilib ko‘ramiz. Tarixiy janrda ishlangan tasviriy san’at asarlarida, biz uzoq o‘tmishda bo‘lib o‘tgan voqea-hodisalar, tarixiy obrazlar, xalqlarning turmush-tarzi va ularning madaniyati haqidagi tasvirlarni ko‘rishimiz mumkin. Tasviriy san’atda ko‘plab tarixiy shaxslarning obrazlarini yaratgan mo‘yqalam sohibi O‘zbekiston xalq rassomi, professor Malik Nabievning “Sohibqiron Temur” portreti bilan yaqindan tanishishga harakat qilamiz. Buning uchun avvalom bor Sohobqiron Amir Temur va uning hukmronlik qilgan davri haqida yetarli bilimga va tushunchaga ega bo‘lishimiz kerak.

Mustaqillikka erishgan yillarimizdanoq Vatanimiz tarixida ilm fan, san’at, madaniyat, adabiyot, ma’naviyat va ma’rifatga bo‘lgan e’tibor oshdi. Natijada bunyodkorlik ishlariga o‘zining munosib hissasini qo‘shgan buyuk ajdodlarimizni anglay boshladik. Mo‘yqalam sohibi M. Nabievga ham bu vaqtda “Sohobqiron Temur” obrazini yaratish uchun keng imkoniyatlar eshigi ochildi. Musavvir bu imkoniyatlardan unumli foydalangan holda “Sohobqiron Temur” obrazini yaratishga jiddiy kirishadi. Xullas bu borada ko‘plab ishlagan xomaki rasmlari, qalamchizgilari, rang lavhalari, rangtasvir va kompozitsiyalaridan foydalanadi. Rassom o‘zining fikrlariga to‘la ishongandan so‘ng, tarixiy dalillarga tayangan holda bu portretni rangtasvirda nihoyasiga etkazishga muvaffaq bo‘ladi. “Sohobqiron” siymosi jamlangan portretda takrorlanmas obrazni ko‘ramiz. Portretda bamaylihotir qilichga suyangen holda tasvirlanishi Sohobqironning mashaqqatli jangu-jadallarda mardonavor o‘tganligini bildirib turibdi. Portretdagi Amir Temur qiyofasida mag‘rurlik va kuch-qudratga ega ekanligi uning xotirjam holatida aniq govdalangan. Asarning orqa fonida sharqona bezatilgan shohsaroyining bir bo‘lagi derazadan Samarqand shahrining manzarasi ko‘rinadi. Devordagi fonda naqshin bezaklar, Sohobqiron o‘tirgan saltanat kursisining badiiy boyligi, shuningdek Amir Temur egnidagi liboslarning boy ko‘rinishi tomoshabinni zamona haqida to‘liqroq tushunchaga ega bo‘lishiga yordam beradi. Amir Temur egnidagi oq zarrin oltin bezakli xalat tarzidagi libosi o‘ziga xos bir jiddiy ma’noni ifodalaydi. Bu go‘yoki uzoq davrdan so‘ng mustaqillik tufayli Amir O‘zbek diyorida Malik Nabiev kabi etuk musavvirlarni ko‘plab misol keltirishimiz mumkin. Ulardan O‘Tansiqbaev, A.Abdullaev, R.Ahmedov, J.Umarbekov, L.Salimjonova, B.Jalolov, A.Mirzaev, G‘.Abdurahmonov, O.Qozoqov, N.Kalonov, A.Isaev, N.Oripova kabi boshqa ko‘plab rassomlarni aytish mumkin. Maromiga etkazib ishlangan tasviriy san’at asarlari kishi ruhiyatiga qanchalik ijobiy ta’sir etishini so‘z bilan ifoda etish qiyin. Albatta har-bir tasviriy san’at asarini ko‘z bilan ko‘rib, qalb bilan sezib his etish kerak.

Tasviriy san’atni inson hayotida tutgan o’rni haqida xulosa qilar ekanmiz quyidagi fikrlarni ta’kidlash to’g’ri bo’ladi. Tasviriy san’at insonlar qalbida estetik jixatlarini rivojlantirib tariximizga, milliy urf-odatlarimizga, Vatanga, tabiatga bo’lgan muhabbat oshishida, qo’yingki o’zligimizni har tamonlama to’laqonli anglashda yordam beradi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, yuqorida tilgan olingan dalillarni umumlashtirgan holda xulosalash mumkinki, bo’lajak tasviriy san’at ta’limi o’qituvchilarini tayyorlash tizimida umuminsoniy va milliy badiiy qadriyatlarni zamonaviy badiiy ta’lim mazmunida aks etishi va ularga monand metodikaga oid o’quv materiallari bo’lishi, oliy ta’lim sifatini baholashda esa ularga ham alohida e’tibor qaratish zarur. Shuningdek, o’quvchilarda shakllantirilishi lozim bo’lgan o’quv kompetensiyalari tarkibida umuminsoniy va milliy badiiy qadriyatlarning o’rnini zamonaviy yondashuvlar asosida muntazam tarzda takomillashtirib borish talab etiladi. **Foydalanilgan adabiyotlar.**

1. Sulaymonov A., Abdullayev N., Sulaymonova Z. Tasviriy san’at. 7- sinf uchun darslik. – Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi NMIU, 2017.

2. Shavdirov, S. A. (2017). Podgotovka budushix uchiteley k issledovatel’skoy deyatel’nosti. Pedagogicheskoye obrazovaniye i nauka, (2).

3. Abdirasilov S. F. “Tasiriy san’at o’qitish metodikasi” Toshkent-2012 yil.

OILA VA TARBIYAGA BAG’ISHLANGA O‘ZBEK ADABIYOTIDAGI SHOH ASARLARDA QADRIYATLARNING AKS ETISHI

**T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot
instituti tayanch doktoranti Shohsanam Xolboyeva**

Anotatsiya. Ushbu maqolada qadriyatlarni aks ettirishning bir vositasi sifatida badiiy asarlar tanlanib olingan bo’lib, unda o’zbek adabiyotidagi “O’tkan kunlar”, “Go’rgo’g’li”, “Kuntug’mish”, “Tushda kechgan umrlar”, “Dunyoning ishlari” kabi shoh asarlarning aynan qadriyatlar mavzusiga to’xtalgan qismi o’rganilib, o’smir yoshdagi o’quvchilarga ta’siri yoritilgan.

Kalit so’zlar. Qadriyat, oila, ezigulik, badiiy adabiyot, tajriba, an’ana, uzviylik, maqsad

Turli davrdagi turli xil insonlar biror millatning qadriyatlarini, me’rosini tarixda qoldirib ketishgan. Ularni o’rganish, tadbiq etish va me’ros qilib qoldirish zamon talabi hisoblanadi. Bunday qadriyatlarni yetkazishning eng sodda usuli esa badiiy adabiyot hisoblanadi. O’zbek millatining qadriyatlarini ham aks ettiruvchi badiiy asarlar mavjud bo’lib, unda oila tushunchasi qanday yoritilganini quyidagi asarlar orqali ko’rib chiqamiz.

Navoiy qalamiga mansub bo’lgan mabub ul qulub didaktik asari Navoiyning umri so’ngida yozilgan hisoblanadi. Asar uchta qismdan iborat: 1-qism 40ta fasl; 2-qism 13ta bob 3-qism maslahat va maqollardan iboratdir. Ushbu asarni o’qir ekanmiz Navoiy har bir narsaga, har bir tuyg’uga, har bir kasbga ta’rif berib ketadi.

1-qismda odil podsholar, beklar, tabiblar, qozilar bezori razillar, riyokor shayxlar ta’rifi berib ketib, har bir ta’rifida misol ham keltiradi. Masalan qozilar zikrida ular islom binosida arkondir musul sha’rig’a nosig’ur farmondir deb tarif beradi. Yoki bo’lmasa qanoat to’g’risida bobida qanoatni chashmaga o’xshatadi. Undan suv olgan bilan hech ham tugamaydi. Ishq haqida aytib o’tib, uning bir necha xil ko’rinishi borligini aytib o’tadi. Tasavvufga ham alohida e’tibor berib zuht yani zohidlik tavakkul ya’ni Alloh yo’lida tavakkal qilish kabi tushunchalarga ham alohida ahamiyat bergan. Mahbub ul qulub asari ko’ngillarni sevgan deb nomlanadi. Bolalikdan to qarilikka qadar o’rganishimiz kerak bo’lgan qalb kechinmalari va tarbiyaviy ahamiyatni bizga o’rgatadi. Misol uchun Alisher Navoiy do’st tanlashda adashmaslik haqida shunday ta’rif beradi: Nodon do’stni do’st qatoriga kritma, Aqlli dushmandan esa naf borligini unutma deydi. Yoki bo’lmasa salomatlik haqida shunday jummalarni aytib tan kasalini asosi ko’p demak qand kasalini asosi ko’p yemak deb tarif berib ketadi. Bu yerd biz diniy ma’lumotlarni ham ko’rishimiz mumkin. Misol uchun Fil su’rasini kiritib ketilgani, hadisdan olingan ba’zi ma’lumotlar Navoiyni Islom olamida ham yetuk shaxs bo’lganini ko’rsatadi. Asarni hozirgi davrga bog’lar ekanmiz bundagi har bir nasixat kundalik hayotimizda kerak bo’ladi. Navoiy aslida ham ushbu asari orqali g’oyaviy jihatdan inson o’zini tarbiyalashi kerakligi haqida uqtirmoqchidek bo’ladi.

Asqar Muxtor qalamiga mansub bo’lgan chinor romani bejizga bunday nomlanmagan. Sababi chinor manguilik rami, xalqimiz ramzidir. Bizning xalqimiz esa chinordek qadimiy va ildiz otgan xalqdir. Romanning bosh g’oyasi Ochil bobo atrofidagi voqealarni tasvirlash orqali yaqin o’tmishdagi xalqimiz tarixini kuylashdir. Roman qahramonlariga keladigan bo’lsak Ochil bobo, uning farzandlari Tolibjon brigadir, Olim darg’a , Orif aka, Onabibi, Shag’alay ya’ni Komila kapitan, Mariya Vasiliyevna ya’ni qizimka, Hoybola, Umida, Akbarali va boshqalardir. Voqealar Chinor qishloqda boshlanib Ochil boboni Azimjon bilan qarindoshlarini yo’qlash bahonasida ko’rgan kechirgan sarguzashtlarida davom etadi. Romanda nafaqat to’qima voqealar balki tarixiy shaxslar obrazi ham tasvirlangan. Misol uchun Talstoy, Ovsemson pechlari, Jizzax qo’zg’oloni haqiqatda ham tariximizda bor va bo’lib o’tgan voqealardir. Ochil bobo Azimjon bilan birgalikda go’zalikka oshno bo’lgan Orif o’glinikiga mehmonga boradi va u yerda Onabibi muammosini hal etishadi. So’ngra Azimjonga qanday dunyoga kelganligi haqida aytib beradi. Orol muammosi tariflangan Komila hayoti esa haqiqatda ham davr muammosi hisoblangan. Sababi hozirgi kunda ham ushbu muammo yechim topgani yo’q. Akbaralining uyiga Mehmonga borishganida qo’rqoqlik illat ekanini xulosa qilishadi. Sababi 1 soniyalik qo’rqoqlik butun umrga tatishi Akbarali hayotida keltirib o’tilgan. Kollektivlashtirish muammosi ham ushbu asarda ko’tarilib Yo’ldosh va uning do’stlari obrazida gavdalantirgan. Asarga umumiy xulosa beradigan bo’lsak har bir shaxsni hayotini tasvirlashdan oldin rivoyat keltirib o’tiladi. Bu rivoyat esa voqealarni ochib berishda katta ahamiyatga ega. Romanni hozirgi davrga bog’laydigan bo’lsak hozirda ham inson qadrini eng ulug’ nemat ekanligini tushunmaydigan doktor Bergers kabi insonlar bor. Yoki bo’lmasa Farmonovdek hamma narsa aytilgandek bo’lishi kerak deb hisoblovchi inson tuyg’ulari bilan

hisoblshmaydigan insonlar ham topiladi. Tabiatni asrash kabi muammo hozirgi kunda ham ahamiyatini yo‘qotmagan. Ochib bobo Komila hayotini ko‘rib sevgisiz mol kabi yashagandan yashamagan yaxshi degan jumalari esa, inson doimo muhabbatga oshno bo‘lishi kerakligini o‘rgatadi.

Fitrat qalamiga mansub bo‘lgan oila asari 2 qismdan iborat bo‘lib 1-qism oila qurish haqida bo‘lsa 2-qism farzand tarbiyasiga bag‘ishlanadi. Fitrat ushbu asarni Buxoro amiri Amir Olimxon davrida yozganini aytib o‘tadi. Asarni o‘qir ekanmiz uning bosh g‘oyasi oila qurish va uni boshqarishni o‘rganishdan iborat ekanligini bilib olamiz. Jumladan: to‘g‘ri turmush o‘rtoq tanlash, o‘zidan nasl qoldirish, mahr va shu kabi islomiy mavzular chuqur yoritib berilgan. Er va xotin o‘rtasida muhabbat bo‘lmas ekan deydi Fitrat bu oilada vayronlik, tarqoqlik va intizomsizlik paydo bo‘ladi. Fitrat yana shuni aytadiki har bir farzand ilm o‘rganishi kerak ayniqsa ayollar deya urg‘u beradi. Ko‘p xotinlikka ham to‘xtalib agar adolat qilolsangiz 2-si va 3-siga uylaning deya ta‘rif beradi. Farzand tarbiyasi qismida bolaning dunyoga kelishidan oldin ota-ona o‘zini tarbiya qilishligi haqida alohida aytib o‘tib homiladorlikdan farzand katta bo‘lguncha nima deyish nima yeyish qanday harakat qilish kerakligi alohida ko‘rsatmalar asosida aytib o‘tilgan. Farzand tarbiyasida mayllarga alohida etibor berish kerakligi, qaysi yosh davrida qanday tarbiya berish kerakligi bizga dasturi amal bo‘la oladi. Misol uchun go‘zallikka intilish maylini shakllantirishda bola atrofdagi yaxshi-yomon narsalarni ajrata boshlaydi. Yaxshisiga taqlid qiladi, yomonidan nafratlanadi deya tarif bergan. Yoki emizikli onaning nimalar iste‘mol qilishiga to‘xtalib, og‘ir ovqatlar nafaqat onaning, balki bolaning ham ichini buzadi deydi. Yana hozirgi kundagi muammolardan biri bo‘lgan erkakning ayolini kaltaklashiga ham alohida to‘xtalib o‘tadiki, buni o‘qib biz o‘zimizga xulosa olamiz. Oila qurmagan yoshlarimiz ushbu asarni o‘qisa, yaxshi ayolning xusni, dini, moli, nasabiga qarash kerakligini bilib olsa, yaxshi erkakning diniga, salomatligiga, lafziga qarash kerakligini bilib oladi. Ushbu asar o‘z davrida ham, hozir ham o‘zining dolzarbligini yo‘qotmagan.

Qodiriy qalamiga mansub bo‘lgan o‘tgan kunlar romani ilk romanlardan biri bo‘lib uni biz tarixni aks ettirgan muhabbat yoki muhabbat ichidagi tarix deya ta‘riflasak adashmaymiz. Roman yaqin o‘tmishdagi xonliklar zamonidagi eng qora kunlarni o‘quvchiga ko‘rsatib beradi. Qish faslida Otabekni savdogarlik bilan Qo‘qonga kelib qolganlik bilan boshlangan roman Kumush va Zaynab voqealariga, Toshkent qo‘zg‘oloniga ulanib ketadi. Romanda bir qancha qahramonlar mavjud. Otabek, Kumush, Zaynab, Oftoboyim, O‘zbekoyim, Mirzakarim qutidor, Yusufbekhoji, Homid, Qovoqdevona, Usta Alim va Saodat, Hasanali, Jannatxola va yana bir qancha boshqa shaxslardir. Otabek tahorat olish maqsadida ariq bo‘yiga borganda Kumushni ko‘rib qoladi va ularni sevgi qissalari boshlanadi. Hasanali Kumushga sovchilikka borib Otabek va Kumush oila qurishadi, biroq Homidning Fitnalari sababli avval Marg‘ilonda so‘ng Qo‘qonda o‘limga hukm qilingan Otabekni Kumush qutqarib qoladi. Bu yerda Yusufbekhoji obraziga ham alohida to‘xtalish kerak. U o‘zining aql farosati bilan qipchoqlar qirg‘inini oldini olmoqchi bo‘ladi lekin fitnachilar sababli Toshkentda qipchoqlar qirg‘ini bo‘lib o‘tadi. Qodiriy bu voqealarni tasvirlash orqali hukmdor bo‘lsada qo‘g‘irchoqxonga aylangan

Xudoyorxonni masxara qilib Musurmonqul va uning fitnalarini ochib berishga harakat qiladi. Bu yerda Otabek va Kumush sevgisidn tashqari usta Alimning sevgisi ham tasvirlangan. Roman so’ngida fojea bilan tugaydi. Ushbu fojeaga esa balki insonlar tomonidan qilingan adolatsizlik sabab bo’lgandir. Sababi Zaynab Kumushni o’ldirishga majbur etgan narsa unga nisbatan Otabek va atrofdagilarning adolatsiz munosabati va yana uning yoshligidan indamas fe’li desak mublag’a bo’lmaydi. Romanda Homid salbiy obraz sifatida keltirilib yozuvchi uni ifodalash orqali ko’p xotinlik yaxshilikka olib kelmasligini aytib o’tmoqchi bo’lgandek go’yo. Romanni hozirgi davrga bog’lasak Xasanali kabi vafodor insonlar Yusufbekhoji kabi oqil insonlar davrimizga kerak. Sevgi va sadoqat ramzi bo’lgan Kumush kabi ayollar o’zbek ayollarining timsoli desak adashmaymiz. Kovishi ko’chada qolmagan O’zbekoyimning yozuvchi tasvirlagan chaladumbul fe’li esa, katta fojealar yasashga uchqun bo’ladi desak adashmaymiz. Qodiriy Kumushni shunday chiroyli tasvirlaydiki, kitobxon Kumush aslida Qodiriyning hayolidagi ideal ayol deb o’ylaydi. Ushbu romanda biz tarixda qilingan xatolarni o’rganib yana shunday xatolar qilmaslikni xulosa qilamiz.

Jadid adabiyoti namoyondasi Behbudiy qalamiga mansub bo’lgan Padarkush yohud o’qimagan bolaning holi dramasi 3 pardali milliy birinchi fojea bo’lib, u bejiz shunday nomlanmagan. Ilmsizlik natijasida o’z otasining o’limiga sababchi bo’lgan bola va o’sha davr insonlarining fikrlashi yoritib berilgan. Asosiy qahramonlar 50 yoshlardagi boy, boyning o’g’li padarkush Toshmurod, xizmatkor Xayrulla, domulla va ziyoli, Lizaxon, Tangriqul va boshqalardir. Drama boyning yoniga avval domla kelishi va boyning o’gli betarbiya ekanini ko’rib unga nasixat qilishidan boshlanadi. Domla aytadi: xat savodsiz odam hech narsaga yaramaydi, diniy ilm Alloh oldidagi qarzimiz, bolangizni o’qiting deb. Shunda boy namozni o’zim o’rgataman, xat savodsiz ham o’zim yuribman, xizmatchilar qiladi qolgan ishni, boylarning obro’si siz domlalardan ham katta deb domlani jerkib beradi va xaydaganday qilib chiqarib yuboradi. Bu voqea ortidan ovrupacha kiyingan ziyoli kelib, u ham farzandini tarbiyasi ana shu ilmga bog’liqligini aytadi. Boy nazarga ilmay xurрак ota boshlaydi. Bu paytda uning tarbiyasiz o’g’li Lizaxonni chaqiramiz deb otasining uyiga o’g’rilikka tushishni reja qiladi va Tangriqul bilan sandiq kovlayotganda otasi eshitib qoladi. Tangriqul boyni pichoqlaydi va pulni olib qochib ketishadi. Natijada boyning xotini ilmsizlikdan erini qabrga o’g’lini Sibirga ketishini aytib yeg’lab qoladi. Dramadan kitobxon ilm olish kerakligini, qo’lingiz nimaga yetadigan bo’lsa ham, ilmsiz o’sha narsa ta’timasligini bilib oladi. Toshmurod obrazida esa otasini o’lib yotishiga qaramasdan aysh ishratga ketayotgan, faqat mol-dunyoni biladigan mehrsiz farzandni ko’rgan kitobxon ota-ona qadriga yetishni, farzandni ham diniy ham dunyoviy ilmlar bilan tarbiya qilish kerakligini tushunib yetadi. Drammani biz o’zbek teatriga asos slogan asar desak mubolag’a bo’lmaydi.

Mirzakalon Ismoilning qalamiga mansub bo’lgan Farg’ona tong otguncha asari yaqin o’tmishdagi xalqimiz hayotini tasvirlovchi romandir. Bejiz u shunday nomlanmagan. Farg’ona ya’ni yurtimiz ro’shnolikka erishguncha qanday qiyinchiliklar ko’rdi, tong otguncha tuni qanday bo’ldi, shuni aytib bermoqchidek go’yo yozuvchi. Romanning birinchi kitobi Qar Guldirosi, ikkinchi kitobi So’nggi

kecha deb nomlanib, birinchi kitobda G‘ulomjon bilan Hayotxonning sevgisi tasvirlansa, ikkinchi kitobda To‘ti va Dilshodlarning ayanchli muhabbati aks ettiriladi. Qahramonlar, Hojixola, Jo‘ra-G‘ora, Mingboshi, QoziA‘alam, Teshaboyvachcha, Matqovul, Yaxshi barina, Soli sovuq, Juman pismiq, Fishmen, Rustam va boshqalardir.

Roman sujetiga qisqacha to‘xtasak, voqealar Qorabuloq qishlog‘ida bo‘lib o‘tib, u yerga suv chiqarish bilan bog‘liq voqealar bilan davom etadi. Shu qishloqdagi diniy muttasiblikka qarshi bo‘lgan G‘ulom, o‘zini xo‘jalardan hisoblagan oilaning qizi Hayotxonga oshiq bo‘ladi. Biroq manashunaqa insonlarni qoracha, xo‘ja, said kabilarga ajratish tufayli ular oila qurolmaydi. Oddiy xalqni sog‘ib yeydigan Teshaboy kabilar tufayli Matqovul va uning qishloqdoshlari oddiy bug‘doyga zor. Suv ochamiz deb va‘da berib o‘z manfaatini ko‘zlagan Teshaboy va uning sheriklari romanning so‘ngida ta‘zirini yeydi. Hayotxonni G‘ulom bilan ochib ketayotganini eshitgan mingboshi ularni tutib oladi. G‘ulomdan ololmagan alamini uni kaltaklab, o‘limidan so‘ng jasadidan olishadi. Hayotxon esa boshqaga turmushga chiqqandan o‘lganim yaxshi deb nomusiga tajovuz qilmoqchilardan o‘ch olib, hayotini yakunlaydi. Ikkinchi kitobda esa G‘ulomning maktabdorlik ishlarini davom ettirgan Dilshod va To‘ti yoshlikdan bir-birini sevadi, biroq fitnachi va ochko‘z Teshaboyning harakatlari natijasida ularning ham muhabbati ayanchli yakun topadi.

Roman orqali yozuvchi nima demoqchi, o‘sha davrda boylar boy bo‘la turib oddiy xalqqa yordam bermasdan, mingboshi kabi oq podshoga yaltoqlanish o‘rniga xalqni ma‘rifatli qilish kerakligini, diniy muttasiblik davri o‘tganini, ma‘rifat hammasiga yechim ekanini aytmoqchidek. Hayotxonning xat-savodi yo‘qligi natijasida sevganiga maktub yo‘llolmagani tasvirida ayollarimizni o‘qitsak, ular jamiyatni tarbiya qiladi degan xulosa olamiz. Matqovuldek ezilgan xalqni ko‘rib o‘sha davrga la‘natlar o‘qiymiz. Fuad afandining uchirmasi Hojixola obrazida esa chirkin, qo‘shmachi va buzuq ayollarga ko‘zgu tutamiz. O‘z maqsadi yo‘lida hech narsadan qaytmagan Dilshod nomidan To‘tiga maktub yuborgan Teshaboy obrazida esa, bu dunyoda aysh –ishrat qilib yashasangda, qismat seni ayanchli halokatda kutib turadi degan xulosa qilamiz. Roman o‘z davri muammolarini ko‘rsatib bergani bilan ajralib turadi.

Isajon Sulton qalamiga mansub bo‘lgan Genetik asari tariximizda katta bir iz qoldirgan shaxsga bag‘ishlangan bo‘lib, u O‘rxun-Enasoy bitiklari, Avestodan olingan jumlar bilan boshlanadi. Roman ikki qismdan iborat. Unda ko‘p qahramonlar keltirilmasada, voqealar yaqin o‘tmishimizda xalqimiz orasida bo‘lgan fikrlashni bir inson va insonlarning harakati o‘zgartirganini bilib olamiz. Roman bejiz Genetik deb atalmagan. Genetik bu qahramonimizga qishloqdoshlari bergan taxallus. Genetik orqali xalqimizga qarata, bizning tariximizda buyuk shaxslar o‘tgan, genimiz qadim o‘tmishga borib taqaladi, biz dehqonchilik, mol-hol bilan shug‘ullanuvchi xalq emasmiz demoqchidek go‘yo yozuvchi.

Roman sujetiga to‘xtalsak, Qahramonimiz qishloqda katta bo‘lgan. Bu qishloqda o‘qib kim bo‘lasan, o‘qib nima qilasan degan tushuncha hukmron. Ammo Genetik Sora xolani, sevgan qizini, tabiatni, tarixni o‘rganar ekan, o‘qib ko‘p narsalarni amalga oshirish mumkinligini tushunib yetadi. U oqim bilan emas oqimga

qarshi suzadi va daryo o‘zanini boshqa tarafga burib yubora oladi. Romanda Mendel kabi tarixiy obrazlar, neandertal davrda Teshiktosh g‘oridan topilgan 8-9 yoshli bolaning tasvirlari kabi tarixiy tushunchalar bor. Genetikning ikki hikoyasi bor, biri qishlog‘i haqida bo‘lsa, biri hayoti haqida. U xattoki o‘qib kartaxenada Genetikaga oid ma’ruza qiladi. O‘qiydi izlanadi. Buni ko‘rgan qishloqdoshlari inson ilm olsa ko‘p narsalarga erishishi mumkinligini, dunyo tirikchilik qilishdan va paxta dalalaridan iborat emasligini tushunib yeta boshlashadi. Genetik Sora xolani genini o‘rganar ekan, uning geni Momo havoga borib taqalishini kashf qiladi. Bizning xalqimiz insoniyat paydo bo‘lganidan boshlab yashab kelayotgan xalq ekanini tushunadi. Yana Mendelning chatishtirish nazariyasini misol qilar ekan, faqat kuchli genlar, DNKlargina g‘olib kelishini, bizning genimiz ham kuchliligini aytmoqchi bo‘ladi.

Biz romanni o‘qib nima olamiz, insonning qonidagi genlar doimo hayotiga ta’sir qilishini, biz o‘z tariximiz, kim ekanligimizni, genimizni unutmashimizni anglaymiz. Yaqin o‘tmishimizda insonlar buyuklik sari intilmay qo‘yishdi. Ana shu davrdagi insonlarning fikrlashlarini o‘zgartirish kerakligi Teshiktoshdan topilgan 8 yashar bola, Genetik Erbug‘i deb nomlagan bolakay timsolida beriladi. Yozuvchi biz o‘sha davrda ham diniy marosimlarni bilardik, diniy odatlarimiz bor edi, nega endi hammasini unutmochimiz deyayotgandek.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, barcha badiiy asarlarda qaysidir jihatdan insonga tarbiya beruvchi qadriyatlar yoritilgan bo‘lib, undagi ahamiyat hech bir zamon va makonda yo‘q bo‘lib ketmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. “Genetik” Isajon Sulton. T.:Sharq. 2023y
2. ABDUGAPPAROVNA, U. M. (2019). THE ROLE OF CREATIVE TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCY OF GENERAL SECONDARY PUPILS IN COLLABORATIVE PEDAGOGY. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(5).
3. X.I.Ibraimov, M.Quronov “Pedagogika”. Darslik. T.:2023 yil.
4. Fitrat “Oila”. T.:G‘.G‘ulom 2023y

**O‘QUVCHI YOSHLARNI DINIY BAG‘RIKENGLIK VA MILLATLARARO
TOTUVLIK RUHIDA TARBIYALASHNING MA’NAVIY-AHLOQIY OMILLAR**

**Toshkent davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti “Milliy g‘oya,
ma’naviyat asoslari va huquq ta’lim” yo‘nalishi 4-bosqich talabasi**

Tursunboyeva Xushnozbegin

Annotatsiya: mazkur maqolada o‘quvchi-yoshlarda shaxsiy ma’suliyat tuyg‘usini shakllantirish, diniy bag‘rikenglik tolerantlik asoslari tarbiyalashning didaktik mexanizmlari, ta’lim jarayoniga tadbqiq etilmoqda. Ajdodlar tomonidan asrlar tomonidan to‘plangan qadriyatlar asosida boshqa millat vakillariga nisbatan totuvlik munosabatini shakllantirish, ta’limni insonparvarlashtirish, milliy o‘zlikni anglash, ijtimoiy munosabatlarning va hamkorlikni rivojlantirish, ahloqiy tarbiyaviy

ilmiy meroslardan foydalanish kompetensiyalarining pedagogik ta’sir vositalari orqali yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: dunyoqarash, taraqqiyot, din, tarbiya, shaxs, mas’uliyat, qadriyat, barkamollik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar, didaktika

Jamiyatda olib borilayotgan har qanday islohotlarning markazida mamlakat ertasi bo‘lgan yosh-avlodning kelajagi va uning yetuk kadr bo‘lib voyaga yetishi asosiy vazifa sifatida ilgari suriladi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 25 yanvar³⁵ kuni Oliy Majlis palatalari hamda O‘zbekiston xalqiga qilgan Murojaatnomasida yosh-avlod masalasiga to‘xtalar ekan: “O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bunga nafaqat jadal islohotlar, ilm-ma’rifat va innovasiya bilan erishamiz. Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo‘lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur” degan ushbu murojaati mazmunida umumta’limmuassasalari o‘quvchi-yoshlarini o‘zaro totuvlik ruhida tarbiyalanishiga alohida e’tibor qaratib o‘tgan.

Shuning uchun ham, insoniyat tarixi shakllanish davrida eramizdan oldin taxminan 484-431/425 yillarda yashagan yunon tarixchisi Gerodotning «Tarix» kitobida qadimgi forslar, saklar, massagetlarning ta’lim-tarbiya faoliyatiga oid ma’lumotlar ham keltirilgan. Forslarning eng sharaflaydigan narsasi jasurlik bo‘lib, o‘g‘il farzandlari bilan faxrlanganlar. Podshoh kimning o‘g‘li bo‘lsa unga sovg‘a-salomlar yuborgan. Bolalar besh yoshidan boshlab otda yurish, kamondan otish, sofdil va to‘g‘ri so‘zlikka o‘rgatilgan. Shart-sharoitlarning o‘zi farzandlarni otda yurishga, kamondan otishga o‘rgatgan, ularda jasurlik, to‘g‘rilik, botirlik xislatlarini, o‘z xalqini himoyachisi etib tarbiyalashga yo‘naltirilgan.

Bizgacha yetib kelgan tarixiy manbalar tahlilida ham milliy va millatlararo totuvlik g‘oyalarini qaror topishida har bir xalqning o‘zi sevgan milliy qahramonlari haqidagi eposlarida Vatan va erkinlikka intilish, ona yurti va o‘z qabilasi uchun jonini fido etish, shonu-sharaf, oru-nomus uchun kurash tuyg‘ulari ifodalanadi. Xususan, To‘maris, Shiroq kabi jasur vatanparvarlar, buyuk qahramonlar Rustam, Siyovush, Alpomish haqidagi epik asarlarda tasvirlangan qahramonlar ham o‘z millati va Vatanini sevadi. Buyuk burch hissi, Vatan va xalqi uchun o‘z jonini qurbon qilish, har qanday mashaqqatlarga bardosh berish ularning asosiy tarbiyaviy xislatlari ham buning yaqqol dalilidir. Xalq qahramonlarining asosiy fazilatlarini jasurlik va mardlik bo‘ladi.

Jumladan, “Yangi O‘zbekiston. Taraqqiyot strategiyasi”ning³⁶ 71-74, 82-maqсадlarida ushbu sohaga oid ishlarni yanada jadallashtirish vaziflarining davlat ahamiyati darajasida qo‘yilishining o‘zi ham muhim ahamiyat kasb etadi. 71-maqсад: Ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan «Harakatlar strategiyasidan —

³⁵ . Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy Majlisga Murojaatnomasi” 2020 y. 25 yanvar №-19 son.

³⁶ Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya - erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. -T.: O‘zbekiston, 2018. - 30 b.

Taraqqiyot strategiyasi sari» g‘oyasini keng targ‘ib etish orqali jamiyatda sog‘lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish.

«Yangi O‘zbekiston — ma’rifatli jamiyat» konsepsiyasini amalga oshirish. Aholi o‘rtasida huquqiy madaniyatni shakllantirish bo‘yicha huquqiy-ma’rifiy tadbirlarni xalqimizning boy tarixi, ilmiy-madaniy merosi, milliy-diniy qadriyatlarni o‘rgatish bilan uyg‘un holda tashkil qilish. Targ‘ibot-tashviqot ishlarini tashkil etishning ta’sirchan, kreativ va innovatsion uslublarini ishlab chiqish hamda ularni o‘z vaqtida amalga oshirish choralarini ko‘rish. O‘zbek xalqining milliy qadriyatlari va ma’naviy merosini asrab-avaylash, keng ommalashtirish hamda rivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash. Oila, ta’lim tashkilotlari va mahallalarda ma’naviy tarbiyaning uzviyligini ta’minlash. Ommaviy axborot vositalarida, ijtimoiy tarmoqlarda xolis axborotlarni o‘z vaqtida berib borish orqali yolg‘on ma’lumotlar tarqalishining oldini olish. «Mahalla-tuman-viloyat-respublika» prinsipi asosida hududlar kesimida ijtimoiy-ma’naviy muhitni optimallashtirish xaritasini shakllantirish, bu jarayonga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish. Ma’naviy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish. Maktablarni chinakam ma’naviyat va ma’rifat, madaniyat o‘chog‘iga aylantirish uchun ta’lim-tarbiyaning interaktiv usullarini qo‘llash. Mafkuraviy xurujlarga qarshi milliy g‘oya asosida birgalikda kurashish, oila, maktab va mahalla hamkorligini mustahkamlash va shu asosda ma’naviy tarbiyaning uzviyligini ta’minlash ko‘nikmasini shakllantirish. «Yoshlar — Yangi O‘zbekiston bunyodkorlari» shiori ostida «Yangi O‘zbekiston — Uchinchi Renessans» g‘oyasining ro‘yobga chiqarilishini ta’minlash.

74-maqсад: Jamiyatda millatlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglik muhitini mustahkamlash.

Milliy madaniy markazlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish. Millatlararo munosabatlar sohasida O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasining izchil amalga oshirilishini ta’minlash. Turli millat yoshlari uchun qo‘shimcha qulay shart-sharoitlar yaratish, ularda fuqarolik burchini anglash, vatanparvarlik, bag‘rikenglikka asoslangan millatlararo muomala madaniyatini yuksaltirish. Xorijiy tillarda faoliyat yuritayotgan hamda millatlararo munosabatlar sohasida davlat siyosatini yoritayotgan ommaviy axborot vositalarini davlat tomonidan qo‘shimcha qo‘llab-quvvatlash choralarini ko‘rish. Xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini rivojlantirish maqsadida do‘stlik jamiyatlari faoliyatini takomillashtirish.

82-maqсад: Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishning samarali mexanizmlarini shakllantirish.

Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta’minlashga imkon beradigan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish bo‘yicha samarali davlat siyosatini amalga oshirish. Ekstremizm va terrorizmni keltirib chiqaruvchi omillarning oldini olishga qaratilgan preventiv mexanizmlarni takomillashtirish, ijtimoiy-ma’naviy

muhitni yaxshilash, yot g‘oyalar ta’sirini oldini olish va ularning ta’siriga tushib qolganlar bilan tizimli ishlash orqali ularning muammolarini bartaraf etish. Aholi, ayniqsa yosh avlodda terrorizm va ekstremizm mafkurasiga qarshi qat’iy va barqaror immunitetini shakllantirish. Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishning xalqaro-huquqiy asoslarini takomillashtirish hamda xorijiy davlatlar, mintaqaviy va xalqaro tashkilotlar bilan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish sohasidagi hamkorlikning shartnomaviy-huquqiy asoslarini kengaytirish. Diplomatik vakolatxonalar va konsullik muassasalari, Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi, shuningdek, chet elga uzoq vaqtga ketayotgan hamda yashab kelayotgan fuqarolar bilan shug‘ullanuvchi boshqa idoralarning kadrlar salohiyati va resurslarini mustahkamlash. Xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan ekstremizm, terrorizm va ularni moliyalashtirishga qarshi kurash sohasida axborot hamda tajriba almashish. Faoliyati ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishga qaratilgan xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarda faol ishtirok etish. Markaziy Osiyoda BMTning Global aksilterror strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha hamkorlikdagi sa’y-harakatlarni birgalikdagi harakatlar rejasi doirasida muvofiqlashtirish. Markaziy Osiyoda ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish bo‘yicha birgalikdagi ishlar doirasida axborot almashinuvi va hamkorlikni rivojlantirishga yordam beruvchi xalqaro tashabbuslarni amalga oshirishda O‘zbekistonning rolini kengaytirish. Dunyo hamjamiyati va mintaqaviy tashkilotlar e’tiborini Afg‘onistonda tinchlik va hamjihatlikni ta’minlashga jalb qilish borasidagi tashabbuslarni jadallashtirish va ushbu mamlakatni mintaqaviy hamkorlik jarayonlariga, shu jumladan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishga jalb qilish.

Xususan, qadimgi davrlarda ham xalqning milliy qadriyatlaridan biri kurashda ham xalq polvonlarini vatanparvarlik, mardlik, jasurlik xislatlariga e’tibor bergan holda tarbiyalagan. Zero polvonlar hamisha o‘z xalqining or-nomusi, ko‘rki, shavqati uchun kurashib kelgan. Shuning uchun ham Nurotalik murabbiylar hozirgi paytgacha polvonlarga kurashni o‘rgatayotganda birinchi saboqni Nur qal’asi polvonlari haqidagi rivoyatdan boshlar ekanligi ham buning yaqqal dalilidir³⁷. Qadimgi ajdodlarimiz insondagi jasurlik, adolat, sadoqat va insoniylikni bag‘oyat qadrlaganlar. VI asrda yozib qoldirilgan O‘rxun-Enasoy yodgorliklarida ham bahodir hoqonlar va alplarning jangovarlik faoliyati, turmush tarzi, xislatlari orqali vatanparvarlik, birdamlik, ittifoq bo‘lib yashash uchun kurash, mardlik, jasorat kabi ezgu g‘oyalar ilgari surilgan.

Biz mamlakatimiz ertasi bo‘lgan yoshlarni tarbiyalashda O‘zbekistonda “adabiy do‘stlik-abadiy do‘stlik” degan chuqur ma’noli tamoyilga amal qilgan holda, jahon adabiyotining durdona asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilish va nashr etish masalasiga g‘oyat jiddiy e’tibor qaratmoqdamiz. Yurtimizda dunyo adabiyotining bebaho mulki bo‘lgan ming-minglab asarlar tarjima qilinib, kitobxonlar qalbidan joy olgani, badiiy tarjima va tarjimashunoslik bo‘yicha o‘ziga xos ijodiy maktab

³⁷ Садриддинов Б. Нур қалъаси полвонлари. Наҳот газетаси. 2008 йил 6 март.

shakllanganini alohida ta’kidlash lozim. Shu bilan bir qatorda, asrlar davomida komil inson tarbiyasi, adolatli jamiyat, shaxs erkinligi, Vatan ozodligi, bunyodkorlik, bag’rikenglik va baynalminalchilik, odamiylik kabi o’lmas fazilatlarini tarannum etib kelayotgan mumtoz va zamonaviy adabiyotimizning eng sara namunalarini xorijiy tillarga targ’ib etish bo’yicha ham mamlakatimizda katta ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada respublikamiz ta’lim muassasalarida o’zbek tili bilan birga qoraqalpoq, rus, tojik, qozoq, qirg’iz, turkman tillarida ta’lim berish yo’lga qo’yilgani, oliy o’quv yurtlarimizda ingliz, fransuz, nemis, ispan, yapon, xitoy, koreys, arab filologiyasi maxsus fan sifatida o’qitilayotgani muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yurtimiz qadim asrlardan turli madaniyat, til, urf-odat, turmush tarziga ega bo’lgan xilma-xil dinlarga e’tiqod qiluvchi va bir biriga o’xshash bo’lmagan turli xalqlar, millatlar yashab kelayotgan zamindir. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq yurtimizda turli dinlarga mansub qadriyatlarni asrab-avaylashga, barcha fuqarolarga o’z e’tiqodini amalga oshirish uchun zarur sharoitlarni yaratib berishga dinlar va millatlararo hamjihatlikni yanada mustahkamlashga, ular o’rtasida qadimiy mushtarak an’analarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Konstitutsiyamizda “O’zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo’lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat’iy nazar qonun oldida tengdirlar”, deb belgilab qo’yilganligi, ko’p millatli xalqimiz o’rtasidagi totuvlik va hamjihatlikni yanada mustahkamlash uchun yaratilgan zamindir.

Mamlakatimizda millatlararo va dinlararo totuvlikni ta’minlash uchun barcha huquqiy asoslar hamda zarur shart-sharoitlar yaratib berilgan. Bag’rikenglik madaniyatini shakllantirish va yanada mustahkamlash davlatimiz siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylangan. 2017-2021 yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasining beshinchi ustuvor yo’nalishi – “Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag’rikenglikni ta’minlash hamda chuqur o’ylangan, o’zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo’nalishlar” – deb belgilab qo’yilgan. YUNESKO Bosh konferensiyasining 28-sessiyasida qabul qilingan “Bag’rikenglik tamoyillari to’g’risida”gi Deklaratsiyasida: “Bag’rikenglik bo’lmasa tinchlik bo’lmaydi, tinchliksiz esa taraqqiyot va demokratiya bo’lmaydi”, deb ta’kidlab qo’yilgan.

Hozirgi kunda O’zbekiston diniy bag’rikenglik va dinlararo muloqot borasida butun dunyoga namuna bo’lmoqda. Respublikamizda istiqomat qilayotgan fuqarolar qaysi dinga mansub bo’lishidan qat’iy nazar birgalikda, tinch va osoyishta sharoitda, yurtimiz ravnaqi uchun faoliyat yuritib kelmoqdalar. Yurtimizda vijdon erkinligiga doir qonun asoslari yanada takomillashtirildi. Bugungi kunda O’zbekistonda turli din vakillarining hech qanday to’siqlarsiz o’z dinlariga e’tiqod qilishlari uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Tarixdan shu narsa ma’lumki, qaysi jamiyat hayotida diniy bag’rikenglik tamoyillari o’z ifodasini topsa, o’sha jamiyatda o’zaro hurmat va samimiyat qaror topib, barcha insonlar tinch va osoyishta hayot kechiradilar.

Tinchliksiz taraqqiyot va farovonlik bo‘lmagani kabi, diniy bag‘rikengliksiz tinchlik barqaror bo‘lmaydi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya - erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. -T.: O‘zbekiston, 2018. - 30 b.
2. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 23 sentyabrdagi BMT 75 sessiyasidagi nufuzi. 2017 y. 24 sentyabr soni.
3. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 19 martdagi “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha muhim vazifalar” nutqi.
4. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy Majlisga Murojaatnomasi” 2020 y. 25 yanvar №-19 son.
5. Садриддинов Б. Нур қалъаси полвонлари. Нажот газетаси. 2008 йил 6 март.

**AKSIOLOGIK YONDASHUV BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA
UMUMINSONIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA**

**Matberdieva Yulduz Bayramdurdiyevna
Nukus innovatsion instituti assistenti**

Annotatsiya. Maqolada aksiologik yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining umuminsoniy qadriyatlarini rivojlantirishning yaxlit pedagogik jarayonini tashkil etish masalasi haqida so‘z boradi. Aksiologik yondashuvga asoslangan madaniy-ma’rifiy muhitning eng muhim tarkibiy qismlari, o‘quvchilarning umuminsoniy qadriyatlar tizimini shakllantirish tamoyillari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, aksiologiya, aksiologik ong, aksiologik yondashuv, qadriyatli munosabat tushunchalariga ta’riflar berilgan.

Tayanch so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, tarbiya, aksiologiya, aksiologik yondashuv, qadriyatli munosabat, umuminsoniy qadriyatlar.

Boshlang‘ich ta’lim insonning har tomonlama rivojlanishida, yetuk shaxs sifatida shakllanishida, samarali ta’lim-tarbiya olishida, ijobiy fazilatlarni va umuminsoniy qadriyatlarni egallashida eng asosiy davr hisoblanadi. Aynan shu davrda kelajakda inson hayotini belgilaydigan qadriyatlar tizimi majmuasining shakllanishi sodir bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, bu jarayon murakkab bo‘lib, u bolalarni har tomonlama rivojlantirishni nazarda tutadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ta’lim-tarbiya berishning yaxlit pedagogik jarayoni tizimli-rivojlantiruvchi, estetik va aksiologik komponentlardan iborat. Bu esa, o‘z navbatida, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini har tomonlama rivojlantirishning pedagogik jarayonini aksiologik yondashuv asosida tashkil etishni taqozo etadi.

Shu o‘rinda, aksiologiya (yunoncha axio – qadriyat va logos – fan, ta’limot) – qadriyatshunoslik, ma’naviy hodisalardan biri bo‘lgan qadriyatlar sohasini o‘rganadigan, uning qonun va kategoriyalarini tadqiq qiladigan ilm yo‘nalishi.

Aksiologik yondashuv – bu insonning xulq-atvorini rag‘batlantiradigan va odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi o‘ziga xos ehtiyojlar, qiziqishlar va qiymat yo‘nalishlarini hisobga olish asosida ularni baholashni ta’minlovchi, voqelikni qiymatga asoslangan, ma’naviy-amaliy o‘zlashtirish, voqelikka ma’lum munosabat.

Aksiologik yondashuv tadqiqot sohasiga qadriyatlar, motivlar, tajribalar va e’tiqod kabi aksiologik hodisalarni kiritish imkonini beradi. Ushbu yondashuv muayyan shaxsni hayotning tarixiy va ijtimoiy-madaniy sharoitlarida uning qadriyat yo‘nalishlarini o‘rganishga qaratilgan [1].

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’limda o‘quv fanlariga, ayniqsa, gumanitar fanlarga nisbatan aksiologik yondashilmoqda, ularda umuminsoniy qadriyatlar ma’lum bir fanning mazmuni bilan, uning ta’lim jarayonida tutgan o‘rnini hisobga olgan holda bog‘liqdir. Bizga ma’lumki, boshlang‘ich sinflarda fanlarning deyarli 70-80 foizi bitta o‘qituvchi, ya’ni sinf rahbari tomonidan o‘qitiladi, o‘quv mashg‘ulotlarining qolgan qismi esa boshqa o‘qituvchilar ishtirokida amalga oshiriladi. Shunday ekan, bolalarga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish asosan sinf rahbarining zimmasiga tushadi. Ammo, bitta o‘qituvchi barcha o‘quvchilarning rivojlanish muammolarini ularning qadriyat yo‘nalishlarini shakllantirish nuqtai nazaridan har tomonlama baholash imkoniyatiga ega emas. Bundan kelib chiqib, ta’lim tashkilotida alohida madaniy-ma’rifiy muhitni yaratish zarur, uni shakllantirishning asosiy tamoyillari ham boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining, ham o‘quvchilar bilan ishlaydigan barcha mutaxassislarning pedagogik tajribasini umumlashtirish asosida belgilanadi.

Aksiologik yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining umuminsoniy qadriyatlarini rivojlantirishning yaxlit pedagogik jarayonini tashkil etish uchun o‘quvchilarning sinfda va sinfdan tashqaridagi samarali faoliyati uchun madaniy tarbiya muhitini yaratish kerak.

Aksiologik yondashuvga asoslangan madaniy-ma’rifiy muhitning eng muhim tarkibiy qismlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- o‘quvchilarning har tomonlama axloqiy, estetik va intellektual rivojlanishini o‘z ichiga olgan o‘quv dasturining mavjudligi;
- ta’lim tashkiloti va madaniy muassasalar o‘rtasidagi samarali hamkorlik tizimining yo‘lga qo‘yilganligi;
- ta’lim tashkilotida madaniy-ma’rifiy muhitni yaratishda ta’lim-tarbiyaviy, ijtimoiy-madaniy texnologiyalar to‘plamining ishlab chiqilganligi [4].

Shaxsning qadriyat sohasini shakllantirish uning moslashuvchanligining asosi hisoblanadi, chunki bolaga yoshligidan berilgan noto‘g‘ri tarbiya ta’siri ostida u jamiyat bilan samarali munosabat o‘rnata olmaydi va natijada g‘ayriinsoniy shaxs shakllanishi mumkin. Maktabda ko‘p turli millat vakillari, har xil madaniyat va oilaviy an‘analari ruhida tarbiyalangan bolalar bir sinfda o‘qishini hisobga olgan

holda, madaniy-ma’rifiy muhit yillar davomida ishlab chiqilgan qadriyatlar asosida tashkil qilinishi kerak [5].

Qadriyatlar qachonki, insonda aksiologik ong va aksiologik munosabatlar shakllantirilgan sharoitdagina, uning faoliyati va xulq-atvorini mo’ljalga olishga imkon beradi. Aksiologik ong ijtimoiy ongning maxsus shakli bo’lib, pedagogik voqelik va hayotni qadrlash tuyg’usi asosida o’ziga xos tarzda aks etadi. Unga asoslangan munosabat, yondashuv, amaliyot va faoliyat ham boshqalardan farq qiladi. Aksiologik yo’nalganlik yaxlitlikda shaxsning faoliyat va xulq-atvordagi aniq qadriyatlarga yo’nalganligini aks ettiradi, har bir aniq vaziyatlarda esa shaxs qadriyatli ong va qadriyatli munosabatlarga rahbarlik qiladi [2].

Qadriyatli munosabat – bu shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar o’rtasidagi munosabatni aks ettiruvchi shaxsning ichki pozitsiyasi hisoblanadi [3; 124].

Umuminsoniy qadriyatlar, ayniqsa, adabiy-badiiy asarlarning mazmunida yaxshi ifodalangan bo’lib, boshlang’ich sinflarda o’qish darslarining imkoniyatlaridan faol foydalanish kerak. Bundan tashqari, aksiologik yondashuv asosida mahorat darslarini, suhbatlar va ma’ruzalarni tashkil qilish, birgalikdagi ijodiy faoliyatni yo’lga qo’yish kata samara beradi. Bunday sharoitda qadriyatlar sohasi jonli va tabiiy ravishda rivojlanadi. Ushbu rivojlanish pedagogik ta’sirga eng moyil bo’lgan boshlang’ich sinf o’quvchilari bilan olib boriladigan ta’lim-tarbiyaviy ishlarga e’tibor qaratilsa samarali natija beradi.

Shu sababli ham aksiologik yondashuv asosida tashkil qilingan boshlang’ich sinflarning madaniy-ma’rifiy muhiti umummaktab miqyosida o’tkaziladigan madaniy tadbirlarning mavzuli tashkil etilgan dasturi orqali shakllanishi kerak.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining asosiy faoliyati o’yin va bilim olish ekanligini hisobga olgan holda, ularni rivojlantirish uchun faol, tegishli faoliyatni talab qiladigan mavzular, rolli o’yinlar yoki badiiy asarlarga, ertaklarga ustuvorlik beriladi. Badiiy asarlarni o’qib eshittirish yoki ertaklarni rolga kirib sahnalashtirish orqali o’quvchilar yaxshilik va yomonlikni bir biridan ajratadilar, ijobiy va salbiy qahramonlarning fazilatlarini baholaydilar, ularda voqeaga nisbatan quvonish, qayg’urish, hamdard bo’lish singari tuyg’ular sodir bo’ladi. Bularning barchasi maktabdagi madaniy-ma’rifiy muhitni kichik yoshdagi o’quvchilarni tarbiyalashda aksiologik yondashuv asosida tashkil etishning o’ziga xos xususiyatlarini ko’rsatadigan oddiy misollardir.

Aksiologik yondashuv asosida o’quvchilarning umuminsoniy qadriyatlar tizimini shakllantirish quyidagi jihatlar bilan bog’liq:

- o’z-o’zini rivojlantirishga tayyorligi;
- o’z-o’zini axloqiy jihatdan tartibga solish loyaqatiga egaligi;
- o’zining mustaqil faoliyatini yo’lga qo’ya olishi;
- o’z shaxsini takomillashtirib borishga qaratilgan ongli xulq-atvori;
- komillikka intilib borishdagi maqsad va vazifalarining barqarorligi;
- shaxs faoliyatining ijodiy tasnifga ega ekanligi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarida qadriyatlar tizimini shakllantirish murakkab ko’rinishga ega bo’lib, mazkur jarayon o’zaro bir-biri bilan bog’langan tarkibiy qismlar yig’indisi sifatida namoyon bo’ladi [2].

Demak, insonning shaxs sifatida shakllanishi umuminsoniy qadriyatlar tizimini o‘zlashtirishni nazarda tutadi, bu esa bolalar uchun kichik maktab yoshidan boshlab aksiologik yondashuv asosida ta’lim-tarbiya ishlarini tashkil etish, madaniy-ma’rifiy muxitni yaratish zaruriyatini belgilab beradi. Qadriyatlarni ta’lim jarayoniga joriy etish masalalari ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lib, uning yechimi ko‘p hollarda ta’limning insonparvarlashishiga bog‘liqdir. Bunday ta’lim jarayonining mazmuni aksiologik yondashuv asosida yosh avlodga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish, shaxs tomonidan madaniy qadriyatlarning ongli ravishda egallanishi va insonparvar qadriyatli munosabatlarning individual tizimining shakllantirilishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Лысенкова, М. В. Ценностно-ориентированный подход в системе обучения и воспитания учащихся начальной школы / М. В. Лысенкова. — Текст : непосредственный // Образование: прошлое, настоящее и будущее : материалы VI Междунар. науч. конф. (г. Краснодар, май 2019 г.). — Краснодар : Новация, 2019. — С. 37-39.
2. Mardonov Sh., Xodjaye B., Taylanova Sh., Xojimuxamedova D. Pedagogik aksiologiya (o‘quv qo‘llanma). – T: “Fan va texnologiya”, 2013, 184 bet.
3. Слостенин В.А., Чижакова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию [Текст]: учеб. пособие / В.А. Слостенин, Г.И. Чижакова. –М.: Академия, 2003. –192 с.
4. Соколов Э.В. 1969. Культура и личность. Ленинград: Знание. 55 с.
5. Шестун Е.В. Православная педагогика: Учеб. Пособие. 2 изд., испр. и доп. – М: Про-Пресс, 2001. – 559 с.

O‘QUVCHI-YOSHLAR TARBIYASIDA MA’NAVIY-AHLOQIY TARBIYANING ROLI VA AHAMIYATI

**Nizomiy nomidagi TDPU "Tarix" fakulteti "Milliy g‘oya, ma’naviyat
asoslari va huquq ta’limi" yo‘nalishi 3-kurs talabasi S.Sh.Kenjaeva**

Annotatsiya: mazkur maqolada yoshlar tarbiyasida ma’naviyatning roli hamda ularni tarbiyalashda ta’sir eutvchi ahloqiy qarashlar majmui, demokratiya, fuqarolik jamiyatini amalda barpo etish, inson haq-huquqlari va erkinliklarini ta’minlashda ahloqiy qarashlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: inson, tarbiya, ma’naviyat, odob, ahloq, vatan, istedod, mlliy qadriyat, umuminsoniy qadriyat, taraqqiyot, islohot

O‘quv-yoshlar tarbiyasida ma’naviyatning roli juda muhim hisoblanadi. Chunki, ma’naviyatli inson o‘z hulqi, odobi, tarbiyasi hamda so‘zlashuv muloqotida ham yaqinlariga o‘rnak bo‘la oladi. Shuning uchun ma’naviyatga keltirilgan ta’riflardan kelib chiqib, olim S.Otamurodov ularni to‘ldirgan holda ma’naviyatga quyidagicha izoh berib o‘tgan. Ma’naviyat – insonning ichki hayoti, ruhiy kechinmalari, aql-zakovatining mahsuli, uning ijtimoiy, ruhiy faoliyatining o‘ziga xos dasturi bo‘lib, u ona Vatanga hurmat, milliy o‘z-o‘zini anglash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar negizida shakllanadi. Bu jarayonlar millatning o‘z ozodligi

uchun kurashida, o‘z manfaatlarini ximoya etishida, taraqqiyotga intilishlarida namoyon bo‘ladi. «Bu jarayonlarni harakatga keltiruvchi asosiy kuch millatning o‘zligini anglashi bo‘lsa, uni uzluksiz ravishda energiya bilan ta‘minlab turadigan asosiy manba- milliy ma‘naviyatdir»³⁸

Ma‘naviyat keng qamrovli tushuncha bo‘lib jamiyat va millat ravnaqining bosh omili hisoblanadi. Ma‘naviyat tushunchasi tarkibiy tuzilishini tahlil qilar ekan E. Yusupov shunday xulosaga keladi: «Ma‘naviyatning mohiyatini belgilovchi to‘rt tarkibiy qismi bor. Bu ; a) axloq va odob; b) shular asosida, amaliy mehnat jarayonida yuzaga kelgan bilim, ilm, amaliy malakalar, iste‘dod, qobiliyat; v) axloqiy, ilmiy yetuklikning natijasi bo‘lgan imon, e‘tiqod, vijdon, insof, ixlos; g) inson bilimlari, amaliy tajribasini umumlashtirishga, faoliyatiga yo‘nalish berishga qaratilgan dunyoqarash va mafkuradir»³⁹. Ma‘naviyat ruhiy hodisalar bilan bog‘liq bo‘lib, amaliy faoliyatni ham qamrab oladi.

Ma‘naviyat insonga muayyan maqsad, kelajakka ishonch bilan qarash va istiqbolga borish uchun katta kuch-qudrat, umid baxsh etadi. I.A.Karimov aytganidek, ma‘naviyat - taqdirning ehsoni emas. Ma‘naviyat inson qalbida kamol topishi uchun u qalban va vijdonan, aql va qo‘l bilan mehnat qilishi kerak. Bu xazina insonga hayotda barqarorlik bag‘ishlaydi, uning qarashlari shunchaki boylik orttirish yo‘lida kun ko‘rishga yo‘l qo‘ymaydi, fojialar vaqtida omon saqlab qoladi va moddiy qiyinchilik kunlarida irodani mustahkamlaydi⁴⁰. Ma‘naviyat insonga ona suti, ota namunasi, ajdodlar o‘giti bilan o‘tadi. Uning shakllanishida oiladagi muhit, jamiyatdagi hamjihatlik, davlat olib borayotgan ma‘naviy-ma‘rifiy siyosat, unda adolatparvarlik va insonparvarlikning qay darajada tashkil qilinishi asosiy o‘rinni egallaydi.

Ma‘naviyatni shaxs, millat, davlat va jamiyatning qudratli kuch sifatida o‘rganish faqat mamlakatimiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgandan keyin boshlandi. Uni bu shaklda o‘rganish esa milliy o‘zlikni anglash taraqqiyotidagi yangi bosqichdir. Shuning uchun ham mamlakatimiz birinchi Prezidenti I.A.Karimov: “Bizning an‘anaviy qadriyatlarimizni hozirgi demokratik jamiyatning qadriyatlari bilan uyg‘unlashtirish kelajakda yanada ravnaq topishimizning, jamiyatimiz jahon hamjamiyatiga qo‘shilishining garovidir”⁴¹, - deb ta‘kidlagan. Shuning uchun ham mustaqil O‘zbekistonni rivojlantirishning to‘rt asosiy ma‘naviy negizlari ichida umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik belgilandi. Bugungi kunda ma‘naviy sohadagi islohotlarni yuksaltirish hozirgi sivilizatsiya o‘zida ifoda etadigan demokratiya, inson huquqlariga rioya etish, tadbirkorlik erkinligi, erkin bozor munosabatlari, so‘z erkinligi kabi umuminsoniy qadriyatlarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Inson ruhiyati sog‘lom bo‘lsa, o‘zligini anglasa, shaxsga aylanadi. Kishi shaxs darajasiga ko‘tarilsagina, ya‘ni o‘z mustaqil fikri, dunyoqarashi, chinakam insoniy fazilatlariga ega bo‘lgandagina, demokratiya ne‘matlarining oddiy iste‘molchisi emas, balki

³⁸ Отамуротов С. Отамуротов С. Ўзбекистонда маънавий-руҳий тикланиш. Т.: 2003.- 189 бет

³⁹ Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. Т 1998. 34- бет

⁴⁰ Сафо Очил. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. Т 1997, 208-бет.

⁴¹ Қаранг: Каримов И.А.Ўзбекистон буюк келажак сари. Т., «Ўзбекистон»-1997.- 61-бет

⁴¹ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХИ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд.- Т.:Ўзбекистон, 1998, 135 – бет.

ularning faol yaratuvchisi va himoyachisiga aylanadi. Shundagina demokratiya, fuqarolik jamiyati asoslarini amalda barpo etish, inson xaq-huquqlari va erkinliklarini ta’minlash mumkin bo’ladi”⁴².

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsad etib belgilangan bir paytda demokratik tamoyillarni egallash, fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, shaxs erkinligini amalda joriy etish, siyosiy jarayonlarni erkinlashtirish, demokratik me’yorlar asosida ko’p partiyaviylik tizimini takomillashtirish, davlat boshqaruvi organlarining ayrim vakolatlarini bosqichma-bosqich jamoat va o’z-o’zini boshqarish tashkilotlariga o’tkazish kabi vazifalar umuminsoniy qadriyatlarni o’zida ifoda etgan holda ma’naviyat bilan tutashadi.

Yangi davrda jahondagi ilg’or mamlakatlarda shakllangan demokratiya va fuqarolik jamiyatining asosiy qadriyatlari – xalq hokimiyati fuqarolar manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan siyosat olib borilmoqda. U siyosiy qarorlarni qabul qilish ko’pchilikning irodasiga tayanish, ozchilikning huquqlarini hurmat qilish, inson huquqlariga rioya etishning kafolatlanishi, erkin va adolatli saylov tizimining joriy etilishi, barchaning qonun oldida tengligi, hokimiyat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati kabilar xalqning, har bir fuqaro siyosiy madaniyatining uzviy va ajralmas qismiga aylangandagina demokratik jamiyatni qurish real voqelikka aylanadi.

Demak, davlatning gullab-yashnashi uchun avvalo, ma’naviy-axloqiy islohotlarni amalga oshirish kerak. Bu vazifani esa Sitseron aytganidek, axloqiy fazilatlarga ega bo’lgan rahbargina ado etishi mumkin. Buning uchun rahbar mustaqil tafakkuri yetarli darajada shakllangan bo’lishi zarur. Shundagina u milliy tafakkur rivojiga ijobiy ta’sir ko’rsata oladi. Bugungi kunda har qanday milliy tiklanish va milliy rivojlanishning asosi bo’lgan ma’naviy meros, urf-odatlar, an’analar, yuksak qadriyatlar, tarixiy xotira xalqimizga qaytarildi. Milliy o’zligi, huquqlarini tobora teranroq anglab borayotgan xalqimiz uchun buyuk kelajakni barpo etish yo’lida bu boy imkoniyatlardan foydalanish, barcha moddiy va ma’naviy boyliklarni milliy rivojlanishga O’zbekistonda demokratik-huquqiy jamiyat qurish, milliy mustaqillik tafakkurini takomillashtirishga yo’naltirishga safarbar etishdek ulkan imkoniyatlar yaratildi. Milliy o’zlikni anglash, milliy g’oya va ma’naviyat tushunchalarining tahlili natijasida asosiy xulosalar sifatida quyidagilarni aytib o’tish mumkin:

Birinchidan, milliy o’z-o’zini anglash har bir millatning o’zini haqiqiy mustaqil sub’ekt sifatida o’z davlatchilik tarixini, muayyan moddiy va ma’naviy boyliklarni ifodalovchisi, yagona til, urf - odatlar, an’analar, qadriyatlar sohibi ekanligini anglab yetgan holda ijtimoiy siyosiy jarayonlarining faol ishtirokchisi sifatida faol harakat qilishini ta’min etuvchi salohiyat ekanini targ’ibotchi pedagoglar chuqur anglagan bo’lishlari lozim.

⁴² Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. // Биз танлаган йўл-демократик тараққиёт йўли. 11-том. Т.: «Ўзбекистон», 2005. 34 б

Ikkinchidan, milliy g‘oyaning ta’sir doirasi juda keng bo‘lib milliy manfaatlar yo‘lida turli millat vakillarini, ijtimoiy qatlamlarni, diniy jamoalarni yagona manfaatlar, maqsadlar yo‘lida birlashtirib, ularni ustuvor vazifalar atrofida uyushtirib, taraqqiyot yo‘nalishlarini belgilash kabi jarayonlarga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi;

Uchinchidan, milliy g‘oya va ma’naviyat milliy o‘zlikni anglashning muhim ruhiy-ma’naviy negizi sifatida uning taraqqiyotida katta ahamiyat kasb etadi. Xalqimiz ma’naviyati kurtaklari uzoq tarixga ega bo‘lib, sarchashmalari xalq tafakkuriga mustahkam zamin, ruh, matonat ato etsa, xalqimiz maqsad-intilishlarini, orzu-istaklarini, manfaatlarini o‘zida jo etgan milliy g‘oyamiz esa unga yo‘nalish, safarbarlik ato etadi.

To‘rtinchidan, xalqimiz ruhiyatining kuchli bo‘lishida, dunyoqarashining mustahkam bo‘lishida, millat oldida turgan maqsadlarni amalga oshirish yo‘lida millat va butun xalqni faollashtirishda milliy g‘oya ham nazariya, ham moddiy kuch sifatida namoyon bo‘ladi.

Beshinchidan, milliy g‘oya va ma’naviyat bilan oziqlangan milliy o‘zlikni anglash salohiyatiga ega bo‘lgan fuqarolarda jamiyatda siyosiy-ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash vazifalariga hozirjavoblik, vatanparvarlik, millatparvarlik, insonparvarlik, mehr-oqibat, davlatga sadoqat, milliy va diniy qadriyatlarga e’tiqod ruhida tarbiya, dunyoqarash kuchli bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Otamurotov S. Otamurotov S. O‘zbekistonda ma’naviy-ruhiy tiklanish. T.: 2003.- 189 bet
2. Yusupov E. Inson kamolotining ma’naviy asoslari. T 1998. 34- bet
3. Safo Ochil. Mustaqillik ma’naviyati va tarbiya asoslari. T 1997, 208-bet.
4. Qarang: Karimov I.A..O‘zbekiston buyuk kelajak sari. T., «O‘zbekiston»- 1997.- 61-bet
5. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo’sag’asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. // Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo‘lidan. 6-jild.- T.:O‘zbekiston, 1998, 135 – bet.
6. Karimov I.A. O‘zbekistonda demokratik o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari. // Biz tanlagan yo‘l-demokratik taraqqiyot yo‘li. 11-tom. T.: «O‘zbekiston», 2005. 34 b

TABIIY FANLAR BO‘YICHA O‘QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA LOYIHALASH USULIDAN FOYDALANISH

Qaraxonova Lobarxon Musoxonovna

*O‘zPFITL, “Tabiiy fanlarni o‘qitish texnologiyalari” bo‘limi mudiri,
p.f.f.d(PhD), katta ilmiy xodim*

Annotatsiya: Loyiha metodidan biologiya o‘qituvchisi o‘quv mashg‘uloti jarayonida mavjud tajribani o‘zlashtirish va ta’limning barcha bosqichlarida

qo‘llashdek muhim vazifa turadi. Mazkur maqola ta’lim jarayonida loyiha metodidan foydalanish asnosida o‘quvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan.

Tayanch iboralar: innovasion texnologiya, loyiha metodi, tadqiqotchilik, baholash, mustaqil fikrlash, mustaqil qarorlar chiqarish, taqdimot qilish, loyihalash usullari, loyiha pasporti, texnologik xarita, loyiha ekspertizasi.

Аннотация: Перед методом проектов стоит важная задача усвоения имеющегося опыта и применения его на всех этапах обучения в процессе подготовки учителя биологии. Данная статья посвящена вопросам развития исследовательской компетентности студентов при использовании метода проектов в образовательном процессе.

Ключевые слова: инновационная технология, проектный метод, исследование, оценка, самостоятельное мышление, самостоятельное принятие решений, презентация, методы проектирования, паспорт проекта, технологическая карта, экспертиза проекта.

Yuqori sinf o‘quvchilarining tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirishning yana bir bosqichi – bu o‘quvchini tadqiqot ishini yozishga o‘rgatish, birinchi navbatda – o‘z ilmiy ishi natijasi bo‘yicha kichik ilmiy maqolalar yozish san‘atini tushuntirish va amalga oshirishdir. O‘quvchilarni tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etishning bunday metodikasi, tadqiqotchilik ishi ko‘nikmalarini egallash, o‘z ishini taqdim eta olishga o‘rgatish va pirovardida o‘z-o‘zini boshqarish, egallagan bilim, ko‘nikmasini taqdimoti asosida real namoyish etishga o‘rgatish ko‘nikmasini rivojlanib borishiga imkon beradi.

O‘quvchilarni biologiyadan tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish asosida ular erishgan tadqiqot natijalari, ilmiy-tadqiqotchilik ishini amalga oshirish doirasida didaktik tizimini ishlab chiqiladi. Ya’ni o‘quvchi tadqiqot ishlari umumiy o‘rta ta’lim maktablarida mavjud ta’lim shakllarida amalga oshirishga imkoniyat yaratiladi. Bunda o‘quvchining keyinchalik tadqiqot ishini davom ettirishi va unga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirish uchun ularning erishgan yutuqlarini, natijalarini turli tanlovlarda namoyish etish, namuna sifatida ko‘rsatish, maktab ma’muriyati, ustozlari tomonidan tez-tez e’tirof etilishi ham juda katta hissa bo‘lib qo‘shiladi.

Biologiya darslarida loyihalash metodikasidan foydalanish o‘quv jarayonida ta’limning sifati va samaradorligini oshiradi, maktab o‘quvchilari aniq reja asosida loyiha ustida ishlashda aniq maqsad uchun mustaqil faoliyat yuritishga yo‘naltiradi. Pirovardida biologiya darslarida o‘quvchilarning aniq bir loyiha doirasida amalga oshirayotgan tadqiqot ishini bajarish jarayonida quyidagi xususiyatlar shakllanib boradi:

Hozirgi kunda ta’lim tizimida bunday texnologiya va usullarni joriy etish nafaqat o‘quvchilarni mavzuni oson o‘zlashtirishga yordam beradi, balki o‘qituvchilarning o‘quvchilarga individual yondashuvni tashkil etishni xizmat qiladi. Endilikda yangi ta’lim standartlari va o‘quv darsturlari, darsliklar mazmuni bo‘yicha o‘quvchilar ko‘proq o‘z ustida ishlashga, amaliy mashg‘ulotlarni sinfda va

sinfdan tashqari ishlarda mustaqil tayyorlashga o‘rgatish ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratadi. Shu ma’noda biologiya darslarida o‘quvchilarni o‘z ustida ishlashga o‘rgatish davomida o‘zlariga qiziqarli mavzuni tanlab olish va bevosita u bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarni o‘rganish uchun kichik tadqiqotlar shaklida yo‘naltiriladi.

Bu shakldagi kichik tadqiqotlar bevosita o‘quvchiga axborotni qidirish, qayta ishlash va undan foydalanishning zamonaviy metodlarini egallashga, ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatining ba’zi bir metodlarini o‘zlashtirishga, o‘zining tadqiqotchilik pozitsiyasini aniqlashga, amalga oshirayotgan kichik tadqiqotini yana davom ettirishga, vaqt o‘tishi bilan tadqiqotchilik ko‘nikmasini kompetensiya darajasiga yetkazilishiga imkon beradi.

Ta’lim bilan bog‘liq adabiyotlarda kompetentlilik tushunchasiga juda ko‘p olimlarning tadqiqiy fikr-mulohazalari keltirilgan. Kompetensiya – bu egallangan nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarni kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanish va uni amaliyotda qo‘llay olish imkoniyatidir. Kompetentlilik (lot: competens – layoqatli, qobiliyati bor) shaxs bilim, ko‘nikma va tajribalarining uning ijtimoiy-professional mavqei va o‘ziga tegishli vazifalar bajarish, muammolar hal qilishga yetariligi ham haqiqiy moslik darajasi hisoblanadi[6].

Tadqiqotchilik kompetensiyasi mohiyatini tushunish uchun olimlar tomonidan turli yondashuvlar mavjud bo‘lib, ularning bir guruhi[1] tadqiqotchilik kompetensiyasi kompetentlikning asosiy tarkibiy qismi sifatida qabul qilishni ta’kidlaydi, ikkinchi bir guruh mutaxassislar esa [2,6] tadqiqotchilik faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar bir butun majmuidir deb hisolashadi. Bu borada biz o‘z tadqiqotimizda tadqiqotchilik jarayoni uchun quyidagi ishchi ta’rifni tavsiya qilamiz.

Tadqiqotchilik kompetensiyasi – deganda biz tanlangan muammoni yechishning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, mustaqil bilishga yo‘naltirilgan tadqiqotchilik jarayonida shakllanadigan shaxsiy ko‘nikmalarni deyish mumkin. Tadqiqotning asosiy g‘oyasi faoliyatning dolzarb ilmiy muammolarni ko‘rish, shakllantirish va yechish, yangi ijodiy yechimlarni topish va ularni amaliy faoliyatga joriy etishga qobiliyatli o‘quvchilarni ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatga jalb etish va ilmiy-tadqiqotchilik faoliyat doirasida ularning uzluksiz innovatsion tayyorgarlik tizimini ishlab chiqishga qaratilgan.

To‘g‘ri maktab o‘quvchilarida ko‘nikmalarni kompetensiya darajasiga aylantirilishi biroz qiyin masaladek tuyuladi, maktab o‘quvchilarining bevosita tadqiqotchilik kompetensiyasini egallashi bosqichma-bosqich davom etadi. Ya’ni o‘quvchi kichik tadqiqotlarni amalga oshirish davomida o‘rganilayotgan ob’ektni tadqiq etish uni mustaqil o‘rganish, izlanish, adabiyotlarni o‘qish, internet ma’lumotlarini saralash kabi ilmiy faoliyatga yo‘nalitirish o‘qituvchi hamkorligida bajarilganligi bois, o‘quvchi har doim o‘qituvchisidan ma’naviy ko‘makka va e’tiborga ehtiyoj sezadi.

Bunda o‘quvchilarning layoqatlarini va qobiliyatlarni aniqlanadi, ya’ni ularning qo‘yi sinfda o‘qish jarayonida, umuman olganda to hozirgi o‘quv bosqichiga

kelguniga qadar qanday tadqiqotchilik ishi bilan shug‘ullanganligi haqida, shuningdek, ulardagi kichik loyihalarni bajara olish bo‘yicha motivatsiyalari bor yoki yo‘qligi aniqlanadi.

Shundan so‘ng ularga umumiy o‘rta ta’lim muassasasi ta’lim jarayonida ishtirok etishi yoki bevosita mustaqil bajara olishi mumkin bo‘lgan quyidagi tadqiqotchilik faoliyati tur to‘g‘risida tushuntirish ishlari o‘tkaziladi va tadqiqotchilik loyihasini tayyorlash ishlari rejalashtiriladi.

Tadqiqotchilikka yo‘naltirish asnosida loyiha ishlari mavzularini oldindan o‘quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda kasbga yo‘naltirish xususiyatlari asosida tanlashimiz maqsadga muvofiq. Bu borada o‘quvchilarning ishini bajara olish ko‘nikmalarini rivojlantirib borish va unga mas‘uliyatli yondashishni talab qilish zarur. O‘qituvchilar o‘quvchilarning loyiha ishlarini amalga oshirish bosqichlarini doimiy nazorat qilib borish bilan birga, uni bajarish ko‘nikmalarini rivojlanishini kuzatib boradi.

Har bir loyiha asosida ishlayotgan o‘quvchining individual rejalari asosida haftada bir martalik uchrashuvlar tashkil etiladi. Tadqiqotchilik ishini tashkil etish o‘quv rejasida ko‘zda tutilgan o‘quvchining sinfdan tashqari mashg‘ulotlarida va to‘garaklardagi faoliyati hisobiga amalga oshiriladi. Lekin hozirgi kunda o‘quvchilarning ilmiy faoliyatga yo‘naltirish dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib turgan bir vaqtda tadqiqot ishlari uchun alohida soatlar ajratish va bu borada o‘qituvchilarning iqtidorli o‘quvchilar bilan tashkil etilayotgan faoliyatini ham to‘g‘ri baholash va rag‘batlantirish maqsadga muvofiq.

Zero, umumta’lim maktabidagi kichik tadqiqotchilar, ertaga kasb-xunar kollejlariga, akademik litseylarga, oliy o‘quv yurtlariga borar ekan, birinchi galda ulardagi tadqiqotchilik ko‘nikmalarini kompetensiyaga aylantirilishi, uni rivojlantirish uchun darsda, darsdan tashqari va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning har tomonlama bilim, ko‘nikmaga ega bo‘lishiga uchun asosiy poydevor quyilgan bo‘lishi lozim. Bunday sharoitda ilm fanga yo‘naltirish o‘quvchilarni olimpiadalar, har xil bosqichma-bosqichli tanlovlar, musobaqalarda ishtirok etishga nafaqat qiziqtiradi, balki ularni bo‘sh vaqtlarini unumli foydalanishga o‘rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологиуаларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш: О‘қув услубий қўлланма. Инновацион таълим технологиуаси сериуаси. – Т.: “Иқтисодиёт” 2012 й.

2. Саидахмедов Н.С. Педагогик амалиётда уанги педагогик технологиуаларни қўллаш намуналари. -Т.: РТМ, 2000 й. -46 б.

3. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Н., Сайфуров Д.М., То‘раев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. – Тошкент, 2015. –Б.120.

4 Djurayev, R. K., Karakhanova, L. M., & Karimov, K. A. (2022). A systemic factor of increasing the quality of higher education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(6), 205-214.

5. Kharaxonova L. M. Specific aspects of media education and its use in high schools //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. CSPI conference 3. – C. 278-284.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING ODOB-AXLOQ KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

*Dilfuza Shomalikova,
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya: maqolada odob-axloq ko‘nikmalari axloqiy me’yorlar, qadriyatlar, fazilatlar, tamoyillari ochib o‘tilgan. Muallif odob-axloq ko‘nikmalari axloqiy bilimlar tizimida individual o‘ziga xoslik va funksional maqsadga egaligini aytib o‘tgan.

Калит сўзлар. Индуксия ва дедуксия, замонавий ижтимоий вазият, кўникмалари ривожланиши, узлуксизлик ва давомийлик концентрик қурилиш.

В статье раскрываются этические навыки, моральные нормы, ценности, добродетели и принципы. Автор отметил, что моральные умения имеют индивидуальное своеобразие и функциональное назначение в системе моральных знаний.

Ключевые слова. Индуксия и дедуксия, современная социальная ситуация, развитие навыков, непрерывность и непрерывность концентрического построения.

Boshlang‘ich maktab yoshidagi davr bolalarning rivojlanishidagi ahamiyati tufayli muhim ahamiyatga ega. Bu bosqich bolaning psixikasida sezilarli o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi. U atrofidagi dunyodan o‘zlashtirgan hamma narsa: g‘oyalar, bilimlar — ma’lum bir yosh uchun tushunarli yoki oson hazm bo‘ladigan shakllarda nazariy fikrlashni shakllantirishga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining tafakkuri burilish nuqtasida bo‘lib, vizual-majoziy fikrlashdan og‘zaki, konseptual fikrlashga o‘tishi davom etmoqda.

Bola maktabga kirib, ma’lum bir bilim tizimiga ega bo‘lishidan oldin, u allaqachon ma’lum darajada tahlil, sintez, umumlashtirishga ega bo‘ladi. Biroq ularning barchasi restrukturizatsiyadan o‘tishni boshlaydilar. Umumiy endi alohida ob’ektlarning jamoaviy to‘plami emas, balki bir xil, sezilarli darajada o‘zaro bog‘langan xususiyatlar majmuasiga aylanadi. Bolaning fikrlashida umumiy va o‘ziga xos tushunchalar, shuningdek, mavhumlikning mos shakllari muhim ahamiyat kasb eta boshlaydi. Induksiya va deduksiya bir vaqtda o‘zgartiriladi. Sintez va tahlil yangi yo‘llarni egallay boshladi. Fikr tasodifiy shakllangan aloqalardan ulardagi eng muhim narsalarga o‘tish orqali shakllanadi.

Shu bilan birga, tashqi hissiy belgilar va xususiyatlarning ustunligi haqida fikrlashning ma’lum bir cheklanishi mavjud. Yetarlicha jiddiy aloqalar hozirgacha asosan tajribaning tashqi hissiy tarkibida mavjud bo‘lganda aniqlanadi. Tafakkur

rivojlanishining ushbu bosqichida ilmiy bilimlar bola uchun allaqachon mavjud, chunki u ma’lum faktlarni bilish, ularni tizimlashtirish, tasniflash va empirik tushuntirishda mavjud bo’ladi. Bolaning yaxlit tafakkuri, shu jumladan, uning rivojlanishiga mos keladigan xulosalar, tushunchalar va mulohazalar yangi bosqichda boshqa tuzilishga ega bo’ladi.

Tizimli maktab ta’limining birinchi bosqichida bilim tizimining dastlabki asoslarini egallab, bola o’zini mavhumlik sohasida topadi. Unga kirib, u umumlashtirishning qiyinchiliklarini engishga muvaffaq bo’ladi, bir vaqtning o’zida ikki tomondan — ham umumiydan xususiyligga, ham xususiylardan umumiyga o’tadi. Bitta holatga asoslanib, shuningdek, bola tomonidan umumiy sohadan o’zlashtirilgan mos yozuvlar nuqtalaridan biriga asoslanib, u maxsus konsepsiyaga o’tadi va keyinchalik umumlashtirish orqali yanada mazmunli umumlashtirishga erishadi.

Bu yoshda shaxs faol shakllanadi, xulq-atvorning individual mexanizmlari rivojlanmoqda. L.S. Vigoskiy, L.I. Bojovich kabi olimlarning ta’kidlashicha, odob-axloqli tartibga solish boshlang’ich maktab yoshida shakllana boshlaydi. Bolaning odob-axloqi bolaga to’g’ri axloqiy tanlov qilishga imkon beradigan xatti-harakatlarning ichki motivatsiyasini nazarda tutadi.

Olimlar va tadqiqotchilar odob-axloq muammolarni o’rganish jarayonida ko’plab asarlar yaratdilar, ularni hal qilishning ahamiyati aniq edi. V.A. Suxomlinskiy bolani odob-axloqli tarbiyalash bilan shug’ullanish unga insonni his qilish qobiliyatini o’rgatish zarurligi haqida gapirdi. U ta’kidlaydi: “Hech kim kichkina odamga o’rgatmaydi: odamlarga befarq bo’ling, daraxtlarni sindiring, go’zallikni oyoq osti qiling, shaxsiyatingizni hamma narsadan ustun qo’ying”. Buning hammasi odob-axloq tarbiyasining juda muhim namunasi haqida tushuncha beradi. Agar insonga yaxshilik o’rgatilsa, ular mohirona, aqlli, qat’iyatli, talabchan o’rgatiladi, natijada yaxshilik bo’ladi. Ular yomonlikni o’rgatishsa (bu juda kamdan-kam hollarda sodir bo’ladi), natijada yomonlik bo’ladi. Ular yaxshilikni ham, yomonlikni ham o’rgatmaydilar — baribir yomonlik bo’ladi, chunki uni ham odam qilish kerak.

Olimning fikricha, odob-axloqiy ishonchning mustahkam poydevori bolalik va erta o’smirlik davrida, yaxshilik va yomonlik, sharaf va nomus, adolat va adolatsizlik bolani tushunish uchun faqat ravshanlik, axloqiy dalil u ko’rgan, qilgan, kuzatgan narsaning ma’nosi mavjud bo’lganda qo’yiladi.

Maktab yosh avlod ta’limi tizimidagi eng muhim bo’g’indir. Bolaning ta’limining har bir bosqichida tarbiyaning o’ziga xos tomoni ustunlik qiladi. Yu.K. Babanskiy boshlang’ich maktab yoshidagi odob-axloq tarbiyasining ahamiyati haqida gapirib, bolalar oddiy odob-axloq me’yorlarini o’zlashtirishlarini va turli vaziyatlarda ularga rioya qilishni o’rganishlari mumkinligini ta’kidlaydi. Ta’lim jarayoni va odob-axloqli tarbiya bir-biri bilan chambarchas bog’liqdir. Zamonaviy maktabda, ta’lim mazmuni hajmining o’sishi va ichki tuzilishi murakkablashganda, odob-axloq tarbiyasida o’quv jarayonining roli barqaror o’sib bormoqda.

Bolalar fanlarni o’rganish jarayonida o’quvchilar tomonidan olingan ilmiy bilimlar orqali odob-axloq tushunchalarining mazmun tomoni bilan tanishadilar. Odob-axloq ko’nikmalari maktab o’quvchilarining umumiy rivojlanishi uchun

muayyan o‘quv fanlarini bilishdan kam emas. Odob-axloq tarbiyasining o‘ziga xos xususiyati N.I. Boldirev tomonidan qayd etilgan bo‘lib, uni qandaydir maxsus ta’lim jarayoniga ajratib bo‘lmaydi, deb aytgan. Odob-axloq ko‘nikmasi bolalarning ko‘p qirrali faoliyati (o‘qish, o‘yinlar) davomida, har qanday vaziyatda tengdoshlari bilan, o‘zlaridan kichik bolalar va kattalar bilan kiradigan turli xil munosabatlarda shakllanadi.

Biroq odob-axloq tarbiyasi maqsadli jarayon bo‘lib, pedagogik harakatlarning mazmuni, shakllari, usullari va vositalari tizimini belgilaydi. Boshlang‘ich maktab yoshida etakchi bo‘lgan ta’lim faoliyati ma’lum bir tizimda bilimlarni o‘zlashtirishni ta’minlashdan iborat, shuningdek, o‘quvchilarga texnikani, barcha turdagi odob-axloq va aqliy vazifalarni hal qilish usullarini o‘zlashtirish imkoniyatlarini ochadi.

Zamonaviy ijtimoiy vaziyatda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining odob-axloq ko‘nikmalari rivojlanishi muammosi ayniqsa dolzarbdir. Ta’lim jarayonining o‘ziga xosligi uning uzluksizligi va davomiyligidir va natijalar vaqt o‘tishi bilan cho‘zilishi mumkin. Odob-axloq tarbiyasi jarayonining konsentrik qurilishi – bu jarayonning asosiy xususiyati hisoblanadi: ta’lim vazifalari boshlang‘ich darajadan boshlab va yuqori darajaga qadar hal qilinadi. Ta’lim maqsadiga erishish uchun tobora murakkab faoliyat turlaridan foydalanilmoqda. Ushbu tamoyil o‘quvchilarning yosh davrining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilmoqda. Odob-axloq tarbiyasi dinamika va ijodkorlik bilan tavsiflanadi: o‘qituvchilar ko‘pincha uni yaxshilashga hissa qo‘shadigan tuzatishlar kiritadilar.

I.S.Marienko o‘quvchining odob-axloqiy shakllanishi va rivojlanishini belgilovchi omillarning aksariyatini uch guruhga ajratadi: ijtimoiy, tabiiy (biologik) va pedagogik. Atrof-muhit bilan o‘zaro aloqada bo‘lib, maqsadli ta’sir ko‘rsatib, o‘quvchi ijtimoiylashadi, odob-axloqli xulq-atvorning qimmatli tajribasiga ega bo‘ladi. Ko‘pgina ijtimoiy sharoitlar va biologik omillar insonning odob-axloqiy shakllanishiga ta’sir qiladi, ammo bu jarayonda etakchi rol ma’lum bir munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan eng boshqariladigan pedagogik rollarga beriladi.

Bolaning faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish ta’limning vazifalaridan biridir. Unda odob-axloq fazilatlarini shakllanadi va paydo bo‘lgan munosabatlar faoliyatning maqsadlari va motivlarining o‘zgarishiga ta’sir qilishi mumkin, bu esa tashkilotlarning odob-axloq me’yorlari va qadriyatlarini o‘zlashtirishga ta’sir qiladi. Inson faoliyati ham uning odob-axloq ko‘nikmalari rivojlanishining mezonini bo‘lib xizmat qiladi. Bolaning odob-axloq ko‘nikmasi shaxsning axloqiy tajribasi, uning qarashlari va qadriyat yo‘nalishlari bilan bog‘liq holda ushbu ta’sirlarni qayta ishlash orqali ota-onalar va o‘qituvchilar, atrofdagi odamlar tomonidan kelib chiqadigan ta’sirlarning mazmunini idrok etish va anglash orqali rivojlanadi.

Bolaning ongida tashqi ta’sir individual ma’noga ega bo‘lib, unga nisbatan sub’ektiv munosabatni shakllantiradi. Shu munosabat bilan xatti-harakatlar, qaror qabul qilish va bolaning o‘z harakatlarini odob-axloqiy tanlash motivlari shakllanadi. Maktab ta’limining yo‘nalishi va bolalarning haqiqiy harakatlari etarli bo‘lmasligi mumkin, ammo ta’limning ma’nosi to‘g‘ri xulq-atvor talablari va bunga ichki tayyorlik o‘rtasidagi muvofiqlikka erishishdir.

Ta’limning vazifalaridan biri – bu bola faoliyatini to’g’ri tashkil etishdir. Unda odob-axloq fazilatlarini shakllanadi va shakllangan munosabatlar faoliyat motivlari va maqsadlarining o’zgarishiga ta’sir qiladi, bu esa o’z navbatida tashkilotlarning odob-axloq me’yorlari va qadriyatlarini o’zlashtirishga ta’sir qiladi. Insonning xatti-harakatlari uning odob-axloq ko’nikmalari rivojlanishining mezonini bo’lib xizmat qiladi. Ota-onalar va o’qituvchilar, atrofdagi odamlar tomonidan kelib chiqadigan ta’sirlar bolaning odob-axloq ko’nikmalarini ta’sirlarning ichki tarkibiy qismini idrok etish va anglash orqali, shuningdek ularni shaxsning axloqiy tajribasi, uning qadriyat yo’nalishlari va qarashlari bilan bog’liq holda qayta ishlash orqali shakllantiradi. Bolaning ongidagi tashqi ta’sirlar individual ma’noga ega bo’lib, unga nisbatan sub’ektiv munosabatni shakllantiradi.

Odob-axloq tarbiyasi jarayonida axloqiy tarbiya muhim rol o’ynaydi, uning maqsadi bolani o’zlashtirishi kerak bo’lgan jamiyatning me’yorlari va axloqiy tamoyillari to’g’risidagi bilimlarning umumiyliigi to’g’risida xabardor qilishdir. Odob-axloqiy tamoyillar va me’yorlarni anglash va boshdan kechirish, biz axloqiy xulq-atvor namunalarini sezamiz, axloqiy baholash va harakatlarni o’zlashtiramiz. Bu erda boshlang’ich maktab yoshidagi bolalarda odob-axloq ko’nikmalarini rivojlantirishga alohida ahamiyat beriladi.

Odob-axloq ko’nikmalari axloqiy me’yorlar, qadriyatlar, fazilatlar, tamoyillar va ideallarni tavsiflovchi juda keng so’zlar guruhidir. Har bir odob-axloq ko’nikmalari axloqiy bilimlar tizimida individual o’ziga xoslik va funksional maqsadga ega. Ular ham salbiy, ham ijobiy rangga ega bo’lishi mumkin.

Boshlang’ich sinf o’quvchilari tomonidan assimilyatsiya qilish uchun mos bo’lgan odob-axloq ko’nikmalari nomenklaturasini biz O.V. Nabok asarlaridan oldik. Bu S.I. Maslovning “Fuqaro shaxsini ma’naviy-axloqiy rivojlantirish va tarbiyalash konsepsiyasi”da belgilangan qadriyatlar tasnifi va milliy qadriyatlar asoslari sifatida aniqlangan va quyidagicha ko’rinadi:

- 1) tuyg’ular: burch, hurmat, minnatdorchilik, adolat;
- 2) sifat: saxiylik, mehribonlik, sadoqat, halollik, rahm-shafqat;
- 3) munosabatlar: hamdardlik, sevgi, do’stlik.

Keyinchalik, boshlang’ich sinf o’quvchilarida odob-axloq ko’nikmalarini rivojlantirish masalasiga murojaat qilamiz. Bolalar o’rganish jarayonida ko’nikmalarni o’zlashtiradilar. Tarixiy rivojlanish jarayonida rivojlangan ilmiy bilimlarning konseptual mazmunini o’zlashtirish bir vaqtning o’zida bolalarda umumlashtirish qobiliyatini shakllantirish jarayonidir. Bolada bu qobiliyatning rivojlanishi nafaqat zaruriy shart, balki uning ko’nikmalar mazmunini o’zlashtirishga qaratilgan intellektual faoliyatining natijasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 3 oktyabrdagi “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy hamda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida” qarori. www.lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. www.lex.uz
3. Hasanboeva O. Milliy-ma’naviy qadriyatlarda komil inson tarbiyasi. – T.: 2. «O‘qituvchi», 2011. -141-b.
4. Berejnaya I. F. Vospitanie нравственных чувств подростков в музыкальном творческом коллективе: монография / I. F. Berejnaya, O. B. Mazkina. – Voronej: OOO «Izdatelstvo Ritm», 2017. – 130 s.
5. Bern E. L. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / E. L. Bern – Moskva: Eksmo, 2018. – 576 s.
6. Boldyrev, N.I. Nравственное воспитание школьников. Вопросы теории [Tekst] / N.I. Boldyrev. – M.: Pedagogika, 1979. – 224 s.
7. Bolshoy ensiklopedicheskiy slovar / Gl. red. A.M. Proxorov. – M.: Bolshaya Rossiyskaya ensiklopediya, SPb.: Norint 1997, 1999, 2001, 2004.
8. Bondarevskaya, Ye.E. Sennostnye osnovaniya lichnostno orientirovannogo vospitaniya [Tekst] / Ye.E. Bondarevskaya // Pedagogika, 1995. – №44. – S. 29-36.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОЦЕССОВ И ФОРМ МЫШЛЕНИЯ В ПОИСКЕ ПРАВИЛЬНОГО СОДЕРЖАНИЯ НАУЧНЫХ ПОНЯТИЙ У МОЛОДЕЖИ

**АГУ, факультет физической культуры,
Мухтарова Хуснида Абдугопоровна**

Аннотация: В данной статье говорится о значении процессов и форм мышления в поиске правильного содержания научных понятий у студентов.

Ключевые слова: молодежи начальное образование, мышление, логическая наука, мышление, самостоятельный подход, знания.

Чтобы найти у учащихся правильное содержание научных понятий, педагог должен иметь глубокое представление об особенностях развития детского мышления и его закономерностях. Не зная психологических основ и механизмов мыслительных операций, он не может внедрить их в сознании учащихся.

Обобщающая деятельность молодежи неодинакова на разных этапах обучения: на начальных этапах обучения она проста (элементарна) и строится только на основе признака сходства. В дальнейшем оно опирается на группировку и классификацию признаков, связанных с внешним качеством и характеристиками вещей и событий. В конце начального класса учащиеся переходят к обобщению на основе важных признаков свойств и законов вещей и событий, их внутренних сложных связей и отношений.

Согласно исследованиям российского психолога Р. Г. Натадзе, ученики младшего школьного возраста считали китов и дельфинов рыбами, а позже, после подробного объяснения, что киты дышат воздухом и являются млекопитающими, заполняли свое личное мнение тем, кто не изменился.

вообще, то есть большинство испытуемых смотрели на слово экспериментатор с недоверием. Этот конкретный факт еще раз подтверждает, что процесс генерализации у детей этого раннего возраста происходит под сильным влиянием видимых внешних признаков. При выполнении математических задач можно наблюдать такие элементы или случаи неверных обобщений.

Учащиеся первых и вторых классов сталкиваются с трудностями при непосредственном выявлении важных внутренних признаков тел и предметов. Потому что они не понимают таких терминов и понятий, как важное, неважное, общее, конкретное, уникальное. Познавательный процесс часто фокусируется на внешних признаках, конкретных симптомах. Именно поэтому перед младшими школьниками возникает сложная ситуация. Им не хватает умственных способностей и жизненного опыта, чтобы выйти из такой ситуации.

После перехода в третий класс учащиеся в своей обобщающей и классификационной деятельности опираются на внутренние, сложные признаки, способные отразить важнейшие отношения, органическую необходимость и связи действительности в материальном мире. В частности, они могут обобщать свойства воды, воздуха, металла и других тел, расширяющихся от тепла и сжимающихся от холода, исходя из их общих, важных признаков и аспектов. Кроме того, они обобщают понятие «живая природа», основываясь на таких общих признаках, как жизнь, развитие и размножение растений, а также зрелость.

Как видно из приведенных выше комментариев учащихся, отсутствует четкость сообщаемых признаков применительно к живым объектам, а количество важных признаков слишком мало. Когда дают характеристики растениям, то лишь подчеркивают, к какому виду деревьев они относятся, в каких зонах растут, какую пользу приносят человеку и животному миру. Но при этом игнорируется важность признаков первого порядка, внутренних связей, закономерностей и свойств.

По мнению некоторых российских психологов, этот метод обобщения требует от учащихся действовать пассивно и не оказывает достаточного влияния на образование по сравнению с другими методами. На самом деле никто не сомневается, что этот метод играет важную роль в повышении эффективности обучения. Здесь речь идет о другом, а не о сравнении слов. Преимущество метода в том, что дети учатся отличать важные признаки вещей и событий от несущественных признаков. Мы считаем, что эта вещь занимает важное место как самый необходимый элемент образования. Если мышление первоклассников развивать следующим образом, то оно может дать эффективные результаты.

Абстракция – это мысленное отделение существенного от очевидного. Например, если ученик расскажет о белом платье, то по нашему предложению он подумает о снеге, молоке, белом шарфе, лайме и нарядном здании. Позже он может подумать о понятии «белый». Сначала он изучал понятия чтения

книги, математики, труда, русского языка, естествознания путем их произнесения, но постепенно абстрагирует их одним понятием как «книга».

Метод обобщения — процесс мышления учащегося, с помощью которого мысленно соединяются вещи по известному, определенному признаку (признаку, свойству, признаку и т. д.). Посредством «фруктов» он думает о яблоках, персиках, вишнях и т. д., а соединяя слова «ложка», «миска» и «тарелка», он называет это «блюдо-тарелка». Также возможно ошибочное обобщение вещей и событий. Например: говоря о «домашних животных», первоклассники к овцам, козам и коровам добавляют мышей, крыс, кошек. В таких случаях важно дать студенту ясное и полное понимание. Допустим, на столе лежат тракторы, ракеты, игрушки-самолеты. Сравнивая эти игрушки, он обобщает отдельные вещи и понимает, что они называются «игрушками».

Из вышеизложенного известно, что учащиеся начальных классов используют в учебном процессе разные способы мышления. По мере того как их мыслительные операции и поведение с использованием мыслеформ постепенно усложняются от первого класса к третьему, они испытывают большие изменения как в количестве, так и в качестве. Таким образом, специально организованные методы анализа, синтеза, сравнения, классификации, обобщения, систематизации, суждения и вывода, а также методы преподавания понятий во многом способствуют быстрому развитию мышления учащихся. Мышление учащихся младшего школьного возраста развивается со своими особенностями, такими как логическое мышление, рассуждение, умение делать выводы, использование различных способов мыслительной деятельности, и отчетливо видно, что оно резко отличается от детей дошкольного возраста и подростков.

Мы хотим показать вам, как найти содержимое этого последнего метода. В педагогической психологии известно, что по сравнению с занятиями лекционного типа занятия разъяснительного чтения занимают в программе младших классов большее место. В результате работы, основанной на этом факте, учитель считается главной фигурой в освоении детьми предметов. Знания, которые необходимо усвоить студентам, даются им «в готовом виде». При этом не следует думать, что материал будет объясняться студентам описанным выше методом. Потому что педагог никогда не хочет учить своих учеников процессу обобщения. Само собой разумеется, что каждому ясно, что о способах обобщения и формировании обобщения с помощью мыслительной деятельности не может быть и речи

Список литературы:

1. Введение в научное исследование по педагогике. Под ред. В.И. Журавлева. Просвещение. 1988.-239 с.
2. Железняк Ю.Д., Петров П.К. Основы научно-методической деятельности в физической культуре и спорте. Издательский центр «академия». 2002.- 264 ст.
3. Азимов И.Б., Хамракулов А.Н., Таланкина Л.Х., Расулова Э.Р., Гордиевская С.В., Яковенко В.И. Физиология человека. т., 1991.

**LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARIDA TALABALARNI UMUMINSONIY
QADRIYATLARINI RIVOJLANTIRISHGA OID KOMPETENSIYALAR.**

Qaraxonova Lobarxon Musoxonovna

O‘zPFITI, “Tabiiy fanlarni o‘qitish texnologiyalari” bo‘limi mudiri, p.f.f.d.(PhD)
katta ilmiy xodim,

Tursinboyeva Halima Otabekovna

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot
instituti 1-bosqich tayanch daktaranti

Annatotsiya: ushbu maqolada Laboratoriya mashg‘ulotlarida talabalarning umuminsoniy qadriyatlarini rivojlantirishga oid kompetensiyalar va ularni qo‘llash orqali talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga oid turli xildagi kompetensiyalar haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: laboratoriya, kompetensiya, tanqidiy fikrlash, Hamkorlik, Mas’uliyat, Empatiya, O‘z-o‘zini aks ettirish, Global fuqarolik

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrda qabul qilingan Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi qarorida O‘zbekistonda kelgusi o‘n yillikda oliy ta’limni rivojlantirishning strategik qarashlari va maqsadlari belgilab berilgan. Ushbu farmonda oliy ta’limning turli jihatlariga, jumladan, o‘qish sifatni oshirish, tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirishga, ta’lim oluvchilarning mustaqil faoliyat va shaxsiy mas’uliyat tajribasi, ya’ni zamonaviy asosiy kompetensiyalar” sifatida hizmat qilishi keltirib o‘tilgan.

Kompetensiya muayyan sohada yoki yo‘nalishda vazifalarni samarali bajarish yoki maqsadlarga erishish qobiliyati, mahorati yoki bilimini anglatadi. Bu mas’uliyat yoki vazifalarni qoniqarli darajada bajarish uchun zarur bilim, tajriba va malakaga ega bo‘lishni o‘z ichiga oladi. Qobiliyatni amaliy qo‘llash, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va turli vaziyatlarga moslashish orqali ko‘rsatish mumkin. Bu nafaqat bilimga ega bo‘lish, balki uni real voqealarda samarali qo‘llash qobiliyatidir.

Laboratoriya mashg‘ulotlari o‘quvchilarda umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirish uchun bebaho imkoniyat bo‘lishi mumkin. Ushbu umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirish bilan bog‘liq ba’zi asosiy vakolatlar:

- **Tanqidiy fikrlash kompetensiya:** talabalarni tahminiy savol berishga, ma‘lumotlarni tanqidiy tahlil qilishga va dalillarni baholashga undash. Bu esa ochiq fikrlilik, qiziquvchanlik va intellektual halollik kabi qadriyatlarni rivojlantiradi.

- **Hamkorlik kompetensiya:** Laboratoriya sharoitida jamoaviy ish va hamkorlikni rivojlantirish. Talabalar turli nuqtai nazarlarni hurmat qilishni, samarali muloqot qilishni va jamoaviy sa’y-harakatlarning qiymatini qadrlashni o‘rganadilar.

- **Axloqiy kompetensiya:** Eksperimental yo‘nalish, ma‘lumotlarni yig‘ish va hisobot berish bilan bog‘liq axloqiy fikrlarni muhokama qilishga o‘rgatadi. Talabalarni o‘z ishlarining jamiyat va atrof-muhitga ta’siri haqida fikr yuritishga undaydi.

- **Mas’uliyat kompetensiyasi:** Ilmiy izlanishda aniqlik, mehnatsevarlik va mas’uliyat muhimligini ta’kidlab beradi. Talabalarga axloqiy me’yorlarni qo’llab-quvvatlashdagi ro’lini va ularning harakatlarining oqibatlarini tushunishga yordam berishga hizmat qiladi.

- **Muammolarni yechish kompetensiyasi:** talabalarga laboratoriyada qiyinchiliklarga duch kelishlari va ularni yengishlari uchun imkoniyat yaratadi. Bu qiyinchiliklar talabalarda chidamlilikni, moslashuvchanlikni va qat’iyatni rivojlantirishga ko’maklashadi.

- **Muloqot ko’nikmalarini hosil qilish kompetensiyasi:** Talabalarni o’z hulosalarini og’zaki va yozma ravishda aniq va ishonchli tarzda yetkazishga o’rgatadi. Bu ularga murakkab fikrlarni yetkazish, diqqat bilan tinglash va konstruktiv muloqot qilish qobiliyatini oshirishda yordam beradi.

- **Empatiya kompetensiyasi:** Talabalarni boshqalarning, shu jumladan kursdoshlari, tadqiqot ishtirokchilari va kengroq hamjamiyatning istiqbollari va tajribalarini hisobga olishga o’rgatish, oldindan bashorat qila olishga undaydi. Bu esa hamdardlik va ijtimoiy mas’uliyat hissini rivojlantirishga yordam bera oladi.

- **Madaniy sezgirlik kompetensiyasi:** inklyuziv hilma-hillikni o’rgatadigan va kelib chiqishi turlicha bo’lgan shaxslarning tuyg’ularini tan oladigan va samarali o’quv muhitini yaratishga imkon beradi. Ya’ni imkoniyati cheklangan talabalar ajralib qolmaslikni ta’minlaydi. Talabalarga madaniy kompetentsiyani va ijtimoiy adolat masalalarini rivojlantirishga yordam beradi.

- **O’z-o’zini aks ettirish kompetensiyasi:** talabalarga laboratoriya tajribasi davomida o’zlarining qadriyatlari, e’tiqodlari va shaxsiy o’sishi haqida fikr yuritish imkoniyatini yaratadi. O’z-o’zini anglash va uzluksiz o’rganishni rag’batlantirishga yo’naltiradi.

- **Global fuqarolik kompetensiyasi:** ilmiy tadqiqotlarning global o’lchovlarini va uning iqlim o’zgarishi, jamoat salomatligiga uning ta’sirini va barqaror rivojlanish kabi global muammolarga ta’sirini o’rganadi. Talabalarni dunyoga ijobiy hissa qo’shadigan bilimli va faol fuqarolar bo’lishga ilhomlantiradi.

Bu kompetensiyalarni laboratoriya mashg’ulotlariga integratsiyalashgan holda o’qituvchilar o’quvchilarda nafaqat texnik ko’nikmalarni, balki jamiyatning mas’uliyatli va mehr-shafqatli a’zolari sifatida rivojlanishi uchun zarur bo’lgan axloqiy, ijtimoiy va hissiy fazilatlarini ham rivojlantirishga yordam beradi.

Fiziologiya bo’yicha laboratoriya mashg’ulotlarida ushbu universal kompetensiyalarga urg’u berish orqali o’qituvchilar talabalarni nafaqat ilmiy tadqiqotlarda muvaffaqiyatga, balki martaba va jamiyatga munosib hissa qo’shishga ham tayyorlashlari mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, kompetensiyalarni qo’llash orqali laboratoriya mashg’ulotlarini tashkil etish o’quv jarayonini sifatini oshirishga, malaka sifatini oshirishga va ishchi kuchi tayyorligi uchun qimmatli yondashuvdir. Nazariy bilimlarni amaliy qo’llash bilan uyg’unlashtirish, faol o’rganishni rag’batlantirish va innovatsiyalarni qo’llashni rag’batlantirish orqali laboratoriya mashg’ulotlari talabalarni akademik va kasbiy muvaffaqiyatga tayyorlashda hal qiluvchi ro’l o’ynaydi.

Adabiyotlar ro‘yhati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // PF-5847-son .
2. Abdug‘aniev O. Ta’lim jarayonida modellashtirish orqali talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyani rivojlantirish //Innovations in Technology and Science Education. – 2022. – T. 1. – №. 5. – S. 161-168.
3. Фарходжонова Н.Ф. массовая культура-деструктор нашей национальной культуры //Теория и практика современной науки. – 2017. – №. 4. – С. 11-14.
4. Farhodzhonova N.F. The influence of ideological processes on the national idea in the conditions of globalization //The World of Science and Education. – 2016. – №. 2. – С. 6.

**O‘QUVCHILARNING SHAXS SIFATIDA O‘ZLIGINI ANGLASHGA YORDAM
BERUVCHI BOLALAR ADABIYOTI, ULARNING AHAMIYATI – QADRIYAT
SIFATIDA**

**T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-
tadqiqot instituti tayanch doktoranti
Fayzullayev Farrux Maxsud o‘g‘li**

Anotatsiya. Butun dunyoda bolalar tarbiyasi, ularga qadr-qimmatni o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada aynan bolalarning shaxs sifatida tarbiyalash uchun kerakli bo‘ladigan badiiy adabiyotlar tahlili, ularda aks etgan qadriyatlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Bolalar adabiyoti, qadriyat, insoniylik, tarbiya, kalit, ota-ona, maktab, mahalla, zamonaviy texnologiyalar.

Har bir ona va ota uchun eng muhim ish bu farzand tarbiyasi hisoblanadi. Hozirgi kunda ham bolalar tarbiyasi, uning shaxs sifatida shakllanishi uzluksiz ta’limning ob’yektlaridan biri hisoblanadi. Ta’lim tizimida ahamiyatli hisoblangan ushbu muammoning yechimlaridan biri sifatida bolalar adabiyotidan foydalanish ham katta ahamiyatga ega. Jumladan quyidagi asarlar orqali o‘quvchi-yoshlarni shaxs sifatida shakllantirib, ularni qadriyatlarga xurmat yuzasidan qarashga o‘rgatish mumkin.

Go‘ro‘g‘li turkum dostoniga kiruvchi Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi dostoni, silsilat dostonning birinchisi bo‘lib, uning bir necha variantlari bor. Po‘lkan Shoir, Rahmatilla Yunus o‘g‘li tomonidan aytilganlari el orasida mashhur. Ikkisining ham sujeti bir xil bo‘lib, jasoratli sohibqiron Go‘ro‘g‘lining dunyoga qanday kelganini ushbu dostonda ko‘ramiz. Po‘lkan shoir aytgan variantda Mari yurti va Taka-Yovmit elide voqealar sodir bo‘lsa, Rahmatilla shoir aytganida Urganch va Xunxon mamlakati aks etgan. Voqealar markazida Ravshanko‘r, Gajdumbek, Hiloloy, Ahmadbek, Rayhon arab, Go‘ro‘g‘li, Shohdorxon yoki Xunxorshohlar turadi. Asir

qilib olib ketilgan Ravshan sinchilar avlodidan bo‘lib, Gajdumbekning singlisi Hiloloy bilan topishadi, ulardan nishona qoladi. Otlarini maqtamagani uchun Shohdorxon Ravshanning ko‘zini ko‘r qilganidan so‘ng Ravshan bir tulporni boqadi. Oradan vaqt o‘tib u O‘z yurtiga Gajdumbek bilan qaytadiyu, lekin Hiloloyni olib ketisholmaydi. U dostonning bir variantida 6 oylik nishona bilan, birisida esa 9 oylik nishona bilan vafot etadi. Vafotidan so‘ng qabrda Go‘ro‘g‘li tug‘iladi. U ekchini, biyani emib katta bo‘ladi. Tog‘asining yordami bilan Yovmit eliga qaytadi, otasini topadi. Elda Ahmadbek uni o‘g‘il qiladi. Rayhon arab bilan urishadi. Uning qizi Zaydinoyni Ahmadbekka olib beradi.

Doston bizga nimani o‘rgatadi, mardlikni, xalq uchun jon fido qilishni, yori uchun, nomus uchun er yigit barcha narsaga tayyor bo‘lishni o‘rgatadi. Bundan tashqari dostonda etnamadaniy odatlarimiz ham mavjud bo‘lib, ajdodlarimizdan qolgan yodgorliklarni o‘rganamiz. Go‘ro‘g‘li va G‘irko‘kning do‘stligida esa biz insonlar orasida yo‘qolib ketayotgan chin do‘stlikni ko‘ramiz. Go‘ro‘g‘li er yigitning nomusi uning yori degan jumllarida esa, o‘z ayollarimizni ko‘z qorachig‘idek asrashimiz kerakligini o‘rganamiz. Hech qanday sababsiz o‘zga yurtlarni talab, bolalarni asir qilib ketayotgan Shohdorxondek kimsalarga, urush olovini yoqib, odamlarning urig‘ini kuydirishning jazosi borligini aytmoqchi bo‘lgandek go‘yo ushbu doston.

Sohibqironning qalamiga mansub bo‘lgan Temur tuzuklari asari ikki qismdan iborat bo‘lib, uni forsiy tildan Alihonto‘ra Sog‘uniy o‘zbek tiliga o‘g‘irgan. Asar o‘z nomi bilan Sohibqironning qilgan ishlarini, uning nasihatlarini, kengashlarini jamlanmasidir. Umri davomida boshidan kechirganlarini biz ushbu asar orqali ko‘ramiz. Birinchi qism, ya‘ni maqolotda Amir Temur saltanat tuzishda qilgan 13 kengashi, Tug‘luq Temur, Amir Husayn, Hindistonning olinishi, Rum Qaysari, Afg‘onlar bilan urush, Seiston, Mozondoronning olinishida qilgan kengashlari haqida bo‘lib, ularni o‘qish orqali shunday ulkan saltanatni tuzishda Sohibqiron qanday qiyinchiliklarga uchraganini ko‘ramiz. Misol uchun Hindistonni olishdan oldin, kengash chaqirib, o‘z ayonlaridan maslahat so‘raganida biz Temurning oqil ekanini, har bir yurishidan oldin Qur‘ondan madad izlab murojat qilganini ko‘ramiz. Yo bo‘lmasa 7 kishi bilan mo‘g‘illarning hukmronligiga barham berish uchun bel bog‘lab o‘z askarlarini ko‘paytirib olgani haqida ham ma‘lumotlar olamiz. Amir Temur qo‘shinni shunday tartibda joylashtiradiki, o‘ng qisim buvong‘ur, chap qism esa juvong‘ur, markaz, yonbosh taraflar, hujum qismlari ham bo‘ladi. Biror bir saltanatni egalashdan oldin, ushbu saltanatning tabiatini o‘rganadi, u yerda otlarni ko‘paytiradi. Agar o‘z xohishi bilan mamlakat ahli taslim bo‘lsa, ularni jangsiz moli omon solig‘ini to‘lash bilan ozod qiladi. O‘z askarlariga mansabiga qarab oylik beradi. Oddiy sipohiy oti miqdorida, o‘nboshi oddiy askardan 2 barobar ko‘p va shu tarzda ular oyligi berilishi davom etishini nazorat qiladi. Xalqni qiynovchi soliqchilarni ayovsiz jazolaydi. Bir marta hiyonat qilib, tavba qilgan ayonlarini kechiradi. Agar hiyonat yana sodir bo‘lsa unda qattiq jazolaydi. Amir Temur nafaqat hukmdor, balki mohir sarkarda ekanini ham ko‘rsatib, urush joyini qanday tanlash kerakligini aytib o‘tadi. Misol uchun urushayotgan paytda yuqoridan pastga qarab

ketish kerakligini, markaz qo‘shinni o‘rab olib, to‘lg‘ama usulini qo‘llash eng ish beruvchi usullardan ekanini ko‘ramiz.

Harbiy san’atdan tashqari Amir Temurning ustozlari Said Baraka, Shamsiddin Kulol, Toyobodiyalar haqida ham ma’lumotlar uchraydi. Amir Temur o‘z raiyatini, ya’ni xalqini 12 qismga bo‘ladi va ularga martabasiga qarab munosabatda bo‘ladi.

Asar hozirgi kunda juda katta ahamiyatga ega bo‘lib, Sohibqironning sadoqatni qadrlashining o‘zida, har bir inson sodiqligi tufayli ko‘p narsaga erishishi mumkinligini ko‘ramiz. Yo bo‘lmasa turmush qurayotganda naslini surushtirish orqali, oila qurushda yo‘l qo‘yishimiz mumkin bo‘lgan xatolarni qilmaslikni o‘rganamiz. Ushbu asar har bir siyosatchi, har bir rahbarning qo‘lida bo‘lishi kerak bo‘lgan yo‘riqnoma desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Mardlik va vatanparvarlikni kuylovchi Rustamxon xalq dostoni Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li tomonidan aytilgan bo‘lib, uni Hodi Zaripov yozib olgan. Dostonning bosh g‘oyasi qahramonlik bilan vatanni himoya qilish, yoriga vafodir. Hozirgi kunda dolzarbligini yo‘qotmagan muammolar dostonida ham uchraydi, jumladan sotqinlik, muammoni xal qilishda qing‘ir yo‘llarni izlash kabilar o‘sha davrda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Dostonning mazmun- mohiyatiga kelsak, doston bosh qahramoni Rustam yoshligidan baquvvat, mard va jasur bo‘lib ulg‘aydi. Doston voqealari rivojida Rustamning qo‘rqmas va dovyurakligini, chin insoniylik sifatlarini ko‘rish mumkin. Kundoshlari tuhmat bilan onasini yurtidan haydab, dorga osdirmoqchi bo‘lganida, Rustam sarosimaga tushmadi. Onasini jallodlar qo‘lidan qutqarib: “Adashganning oldi yo‘l”, – deya yo‘lga tushadi va Hukumu tog‘ida qo‘nim topib, ovchilik bilan kun ko‘ra boshlaydi. Bu orqali biz onaga bo‘lgan muhabbatni ko‘rishimiz mumkin

Rustam sovun va tuz qidirib chiqqan bir paytda o‘tovga bog‘lab qo‘yilgan xushsurat qizni ko‘rib qoladi va uning ajdarga yemish uchun turganligidan xabar topadi. Bu qiz Oftoboy edi. Xabarni eshitgan Rustam ajdar bilan jangga otlanadi. Oftoboy yalinib-yolvorib Rustamni o‘z ahdidan qaytarishga urinadi, biroq dovyurak Rustam: “Mard so‘zidan, yo‘lbars izidan burilmaydi” degan gap bor, ajdahor domiga tortadi, meni yutadi deb vahm qilmayman, qayishmay ajdahorning yo‘lini aytgin”, – deydi. Ajdar bilan mardonavor kurashib, uni yengadi va qizni o‘limdan qutqaradi. Ajdar zulmidan xalos bo‘lgan Bujul yurti Rustamni shohlikka ko‘taradi va Oftoboyim bilan to‘yini qilib uylantirib qo‘yadi. Erkin va oddiy hayot yo‘lini tanlagan Rustam uch kundan so‘ng shohlikdan voz kechib, suyuqli yorini olib, onasi oldiga qaytadi. Shu tariqa dostonida Rustam obrazi soddadil, mard va qo‘rqmas, jismonan baquvvat inson, mehribon farzand va sadoqatli yor sifatida gavdalanadi.

Dostonida bir qancha ayol obrazlari ham gavdalanitirilgan. Ayniqsa, Huroyim va Oftoboyim obrazlari alohida ajralib turadi. Ularga xos go‘zallik, oqilalik, sadoqat va mehribonlik fazilatlarini doston voqealari rivojida ishonarli tasvirlangan. Xususan, Oftoboy – tengsiz go‘zal qiz. Uni birinchi ko‘rgan Rustam unga shunday murojaat qiladi:

Maloyik suratli, gul yuzli dilbar,
Seni ko‘rgan odam bo‘lar beqaror.
Oy-u kundan ziyod sening husning bor

Ne qildi seni boylab giriftor?

Oftoboyda mana shu go‘zallikka teng fahm-farosat, zukkolik ham mavjud. Uning bu fazilatlari Sultonxon o‘z qilmishlariga tavba qilib, o‘g‘li va xotinidan kechirim so‘rash uchun darvesh qiyofasida kelgan paytda ham ko‘rinadi. Oftoboy dostonida oqila kelin, suyuqli yor sifatida gavdalanadi.

Dostondagi asosiy qahramonlardan biri Huroyimdir. Huroyim Sultonxonga o‘g‘il farzand ato etadi, biroq evaziga qanchadan qancha jabr-u sitamlar ko‘radi. Kundoshlari yurtidan quvganida ham, ajal ko‘lanka solganida ham, o‘zga yurtda qiyinchilikda yashasa ham, u o‘zligidan kechmaydi. Bu orqali biz beixtiyor o‘z onalarimizni eslab ketamiz. Undagi go‘zal xulq, oqilalik barcha sitamlardan qutulishida yordam berdi. Rustam darvesh sifatida kelgan Sultonxonni qilich bilan chopmoqchi bo‘lganida, Huroyimning o‘ziga xos mulohazali ayol, oqila ona, kechirimli yor ekanligi ko‘zga tashlanadi:

Dostonda Sultonxon o‘ylamay qaror qabul qiladigan, o‘zgalarning gapiga ishonuvchan laqma, podsho bo‘lsa-da, zaif shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu esa bizga hukmdor asli mard bo‘lishi kerakligini o‘rgatadi. Doston voqealari davomida Sultonxon juda ko‘p xatolarga yo‘l qo‘yadi. Momogul maston fitnasiga aldanib, oilasidan, xotini va farzandidan ajraydi, ularsiz yashashga mahkum bo‘ladi. Doston so‘ngida Sultonxon o‘z xatolarini tushunib yetadi hamda xotini va o‘g‘lidani kechirim so‘raydi. Oilasini qaytadan tiklaydi, yo‘l qo‘ygan xatolarini tuzatishga kirishadi. Yomonlarni jazolaydi.

Dostondagi boshqa bir qator obrazlar ham voqealarning ishonarli chiqishida xizmat qiladi.

Nikolay Nosov qalamiga mansub bo‘lgan Bilmasvoy quyosh shahrida ertak-romani 1958- yilda yaratilgan bo‘lib, Bilmasvoy haqida yozilgan roman trilogiyaning 2- qismi hisoblanadi. U 33 bobdan iborat, har bir bobida biz roman qahramonlari bilan tanisha boramiz. Ushbu roman bejiz Quyosh shahri deb nomlanmaydi. Bilmasvoy Quyosh shahriga borguniga qadar Gulzor shaharga, oyga turli xil yurtlarga sayohat qilgan bo‘ladi. Romanning bosh g‘oyasi insonlarga xushmuomalada bo‘lish, doimo qilgan ishlarimiz uchun javob berishimiz kerakligini singdirishdan iborat.

Roman qahramonlari, Bilmasvoy, Tugmacha, irkitvoy, SehrGAR, Yaproqvoy, Quyosh shahri aholisi va boshqalardir.

Roman sujetiga qisqacha to‘xtalsak, roman Bilmasvoyning Gulzor shahardan qaytganidan so‘ng o‘qish va yozishni o‘rgangani, so‘ng bularning barchasidan zerikib orzu qilishni boshlaydi. Tugmacha bilan suhbat natijasida sehrli tayoqcha haqida eshitadi va unga erishmoqchi bo‘ladi. Tugmachaning aytishicha 3 marotaba yaxshilik qilsang sehrli tayoqcha seniki bo‘larmish. Bilmasvoy ham shunday qiladi. Lekin tayoqchadan darak ham bo‘lmaydi. Bularning bari yolg‘on faqatgina bolalarni yaxshilikka o‘rgatish uchun to‘qib chiqarilgan deb o‘ylab turgan bir paytda SehrGAR chol kelib unga tayoqcha hadya qiladi. Faqat bir muammo, agar 3 marotaba yomonlik qilinsa, sehrli tayoqcha o‘z sehrini yo‘qotishini aytadi. Bilmasvoy tayoqchasi va do‘stlari bilan Quyosh shahriga sarguzashtga o‘tlanadi. Quyosh shahri Quyoshda emas, balki Quyosh doimo nur sochib turuvchi yerda bo‘lib, mittivoilar

quyoshni to’sib turuvchi bulutlar kelganida kukundan foydalanib bulutlarni haydashardi. Ana shu yerga borib qolgan Bilmasvoy va uning do’stlari barchaning nazariga tushadi. Kunlarning birida Bilmasvoy jahlini chiqargan Yaproqjonni eshshakka aylantirib qo’yadi. U bu ishidan vijdoni qiynaladi. So’ng yana 2 marotaba yomonlik sodir etadi. Natijada Sehrli tayoqchasi o’z sehrini yo’qotadi. Bilmasdan eshshaklarni mittivoylarga aylantirgani natijasida ular Quyosh shahrini ostun-ustun qilishadi. Bilmasvoy Sehrgardan Quyosh shahri avvalgi holatiga qaytishini, Tugmacha o’z yurtlari Gulzor shaharga borishni, Irkitvoy esa yuvinmasada toza bo’lishni Sehrgardan so’raydi. Natijada Bilmasvoy va uning do’stlari uylariga qaytishadi.

Biz ertak-romanni o’qir ekanmiz, aql bilan ish tutilsa sehrning ham keragi bo’lmay qolishi haqida xulosa chiqaramiz. Bilmasvoy obrazida esa, o’ylamay qilingan ish boshga keltirar tashvish maqolining aksini ko’ramiz.

Tolstoy qalamiga mansub bo’lgan hikoya va ertaklar to’plami tarjimonlar Otaboyev va Omonov tomonidan o’zbek tiliga o’girilgan bo’lib, to’plam turli xil hayvon va odamlarning xatti- harakatlarini ko’rsatib beruvchi masal va ertaklardan iborat. Jumladan, “Tovuq va oltin tuxum”, “Sog’in sigir”, “Toshbaqa”, “Uch ayiq”, “Danak”, “Eshak va ot” kabi ertak va asarlardir. Asarning mazmun- mohiyatiga kelsak, hayotimizda uchrovchi katta- kichik kamchiliklarimizni kulgili holatda ko’rsatib berishdan iborat. Bosh g’oyasi esa insonni faqatgina ezgulik va komillikka chorlashdir.

“Tovuq va oltin tuxum” masalida bir insonning oltin tuxum tug’adigan tovug’i bo’lib, oltinlarim yanayam ko’paysin deb tovuqni so’yibdi. Ammo bu tovuqning ham boshqa tovuqlardan farqi yo’q ekan degan ibratli masali, bir tomondan insonning o’zini qadrlash kerakligi, uning mehnatini ko’kka ko’tarib, o’zini unutmaslikni aytsa, ikkinchi tomondan barcha insonlar aslida bir xil bo’ladi, faqat ularning amallari yaxshi va yomonga ajratiladi degan g’oyani ilgari suradi.

“Sog’in sigir” masalida esa biro damning doim bir xum sut beradigan sigiri bo’lib, uyiga mehmon chaqirgan egasi sigirini 10 kun sog’mabdi. Mehmon kelganida esa sigir sutdan qolib, bundan ham kam sut beradigan bo’libdi. Bundan ko’rinib turibdiki, insonning yuki, qilayotgan ishi qanchalik yengil bo’lsa, u shunchalik dangasa bo’ladi. Axir aytishadiku eshakning yuki qancha yengil bo’lsa yotog’on bo’ladi deb.

“Danak” hikoyasida esa, Vanya degan bolaning olxo’ri yemagani va onasidan berkitib o’g’irlab yeb qo’ygani haqida bo’lib, bu voqeani eshitgan ota olxo’rini kim yeganini so’raganda hammaga qo’shilib Vanya ham “men yemadim” deb aytadi. Ota esa ataylab “agar kim olxo’rini yegan bo’lsa uning danagi bor, yegan odam ertasi kuni vafot etadi” deydi. Vanya buni eshitib danagini oynadan otib yubordim, deydi. Hamma sharaqlab kulib yuboradi. Vanya esa uyalganidan yeg’lab yuboradi. Bundan ko’rinib turibdiki barcha yolg’onning ham, qing’ir ishning ham qiyig’i baribir qirq yilda bo’lsa ham chiqadi.

Tolstoy bizga o’zining to’plami orqali hayotda to’g’ri yashashni o’rgatadi. Boshimizga tushgan har bir ishga o’zimiz aybdor ekanligimizni tushuntiradi. Hozirgi

kunda ham huddi Vanyadek bilmasdan aldab qo‘yadiganlar, ko‘proq foyda olish maqsadida xato ish qiladiganlar kammi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, har bir badiiy asar, har bir hikmatli so‘z inson hayotida bir qadriyatdir. Pedagogika sohasida faoliyat yuritayotgan har bir shaxs esa ulardan bevosita foydalangani maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

5. L.Tolstoy. “Bo‘ri bolalarini qanday o‘rgatadi?”. T.; 2022y 15-17 betlar
6. ABDUGAPPAROVNA, U. M. (2019). THE ROLE OF CREATIVE TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCY OF GENERAL SECONDARY PUPILS IN COLLABORATIVE PEDAGOGY. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(5).
7. X.I.Ibraimov, M.Quronov “Pedagogika”. Darslik. T.:2023 yil.
8. N.Nosov “Bilmasvoy Quyosh shahrida”. T.; Yoshlik 2022 yil.

**MAKTAB O‘QUVCHILARIGA INGLIZ TILINI O‘QITISHDA INNOVATSION
TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH**

*Hafizova Madina Anvar qizi
Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab o‘quvchilariga ingliz tilini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish masalalari ko‘rib chiqiladi. Mazkur texnologiyalardan foydalanish orqali o‘quvchilarning o‘rganish faoliyatini, bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish, shuningdek, ularning kommunikativ kompetentsiyasini oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shu bilan birga, innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklari, ulardan samarali foydalanish uchun tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: ingliz tili, innovatsion ta’lim texnologiyalari, kommunikativ kompetentsiya, o‘qitish samaradorligi, intellektual rivojlanish.

Bugungi kunda jamiyatda sodir bo‘layotgan tub o‘zgarishlar ta’lim tizimini yangilashni taqozo etmoqda. Davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida ta’lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va ulardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, maktab o‘quvchilariga chet tillarini, jumladan ingliz tilini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish maktab ta’limining sifat ko‘rsatkichlarini oshirishga xizmat qiladi.

Ingliz tilini o‘qitishning asosiy maqsadi o‘quvchilarning chet tili kompetentsiyasini, ya’ni tilda erkin muloqot qila olish qobiliyatini shakllantirish hisoblanadi. Bunda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga, mustaqil ta’lim olishga, o‘z-o‘zini rivojlantirishga undaydi. Shuningdek, ushbu texnologiyalar o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga, ularda ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga

xizmat qiladi. Z.T.Abdullayevaning ilmiy tadqiqot ishlarida maktab o‘quvchilarining ingliz tilini o‘rganishida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari, shu jumladan, o‘quvchilarning motivatsiyasi, kommunikativ ko‘nikmalarining rivojlanishi, mustaqil o‘rganish ko‘nikmalari kabi jihatlar yoritilgan [1].

Innovatsion ta’lim texnologiyalarining mohiyati va ulardan foydalanish Innovatsion ta’lim texnologiyalari deganda, ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga yo‘naltirilgan, noan’anaviy yondashuvlar, usul va vositalar majmui tushuniladi. J.F.Mirzayevning ilmiy tadqiqot ishlarida virtual muhitlar, mobil ilova va o‘yinlar kabi innovatsion texnologiyalarni ingliz tili darslarida qo‘llash orqali o‘quvchilarning tinglab tushunish, og‘zaki nutq, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish usullari izohlangan [2]. N.J. Abdullaevaning maqolalaridada multimedia, internet resurslari, elektron o‘quv materiallaridan foydalanish orqali maktab o‘quvchilarida ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish va motivatsiyani yuksaltirish imkoniyatlari tahlil qilingan [3]. G.M. Karimovanning ilmiy tadqiqot ishlarida innovatsion texnologiyalarni ingliz tili darslarida samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasini oshirish, shuningdek, tilni o‘rganishda jamoaviy va individual yondashuvlarni muvozzantirish masalalari yoritilgan [4]. Ushbu texnologiyalar o‘quv jarayonining barcha elementlarini (maqsad, mazmun, metod, shakl, vosita) o‘zida mujassam etadi hamda o‘qituvchi va o‘quvchilarning interfaol hamkorligini ta’minlaydi.

Maktab o‘quvchilariga ingliz tilini o‘qitishda quyidagi innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish samarali hisoblanadi:

➤ Multimedia texnologiyalari: Bu texnologiyalar turli ko‘rinishdagi axborotlar (matn, grafika, video, audio va hokazo) ni birlashtirib, ulardan kompleks foydalanish imkonini beradi. Multimedia texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning tinglab tushunish, o‘qish, yozish va gapirishga oid ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [5].

➤ Interaktiv texnologiyalar: Interaktiv texnologiyalar o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro muloqotini, shuningdek, o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini ta’minlaydi. Ular o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish, ularning faolligini oshirish, mustaqil fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi [6].

➤ Masofaviy ta’lim texnologiyalari [8]: Masofaviy ta’lim texnologiyalari o‘quv jarayonini makon va vaqt jihatidan cheklash ehtiyojini bartaraf etishga imkon beradi. Ular o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish faoliyatlarini rag‘batlantiradi, ularning individual xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi.

➤ Loyiha asosidagi ta’lim texnologiyalari: Ushbu texnologiyalar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Loyiha asosidagi ta’lim orqali o‘quvchilar turli mavzular yuzasidan mustaqil tadqiqot olib borishlari, olingan natijalarni taqdim etishlari mumkin[7].

➤ O‘yin asosidagi ta’lim texnologiyalari: O‘yin asosidagi ta’lim texnologiyalari o‘quvchilarning qiziqishlarini rag‘batlantirish, ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini mustahkamlash, shuningdek, mavzuga oid tushunchalarni puxta o‘zlashtirishga xizmat qiladi.

Innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklari.

Innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning asosiy afzalliklari quyidagilar:

- O‘quvchilarning bilimlarini puxta o‘zlashtirish, ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- O‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish;
- O‘quvchilarni mustaqil ta’lim olishga, o‘z-o‘zini rivojlantirishga undash;
- O‘quv jarayoniga o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash;
- O‘quvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini oshirish.

Shuningdek, ushbu texnologiyalardan foydalanishning ayrim kamchiliklari ham mavjud:

- O‘qituvchilarning ushbu texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmalarining yo‘qligi;
- Sinfda texnik vositalarning yetarli darajada mavjud emasligi;
- O‘quvchilarning o‘quv materiallarini mustaqil o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan ko‘nikmalarining rivojlanmaganligi;

Innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish faoliyatiga quyidagi ijobiy ta’sirlari bo‘lishi mumkin:

➤ **Mavzularga chuqurroq kirib borish:** Masalan, kompyuter simulyatsiyalari, virtual laboratoriyalar va interaktiv materiallar orqali o‘quvchilar mavzularni chuqurroq o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar [8].

➤ **Kelajakdagi muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish:** Innovatsion texnologiyalar orqali o‘quvchilar real hayotdagi muammolarni simulyatsiya qilish va yechimlarini izlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

➤ **O‘rganish jarayoniga qiziqishni oshirish:** Ko‘rgazmali va interaktiv materiallar o‘quvchilarning mavzularga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, natijada ular mustaqil ravishda ko‘proq vaqt sarflaydilar.

➤ **Axborot izlash va rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantirish:** Onlayn resurslardan foydalanish, axborotlarni tahlil qilish va sintetizlash o‘quvchilarda axborot bilan mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

➤ **O‘rganish tezligini moslashuvchan tartibga solish:** Innovatsion texnologiyalar o‘quvchilarning individual xususiyatlariga va imkoniyatlariga mos ravishda o‘rganish tezligini tartibga solish imkoniyatini yaratadi.

Shuningdek, innovatsion ta’lim texnologiyalariga nisbatan ortiqcha va noto‘g‘ri foydalanish salbiy oqibatlarga ham olib kelishi mumkin. Shu sababli, bu texnologiyalardan foydalanishda muvozanatlangan yondashuvni saqlash muhim ahamiyatga ega.

Maktab o‘quvchilariga ingliz tilini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish quyidagi afzalliklarga ega bo‘lishi mumkin:

➤ O‘quvchilarning mavzuga bo‘lgan qiziqishini oshirish: Interaktiv materiallar, audio-video resurslar va o‘yinlar orqali ingliz tili darslarini qiziqarli va jonli tashkil etish mumkin.

➤ Til ko‘nikmalarini takomillashtirish: Kompyuter simulyatsiyalari, virtual muhitlar va online muloqat imkoniyatlari orqali o‘quvchilarning eshitish, gapirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin.

➤ Mustaqil o‘rganishni rag‘batlantirish: Onlayn resurslardan foydalanish, individual ish rejalarini tuzish va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantirish orqali o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish faoliyatini yaxshilash mumkin.

➤ Tilni amaliy qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirish: Virtual muhitlarda o‘yin va senariylarga asoslangan faoliyatlar orqali o‘quvchilar ingliz tilini amaliy muloqotda qo‘llay olish ko‘nikmalarini egallashlari mumkin.

Biroq, innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishda quyidagi ehtiyotkorlik choralari ham muhim ahamiyatga ega:

➤ Texnologik kompetentsiyalarni rivojlantirish: O‘quvchilarning texnologik madaniyatini, axborot xavfsizligi va axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini takomillashtirib borish.

➤ Muvozanatlangan yondashuvni saqlash: Texnologiya bilan birgalikda an’anaviy o‘qitish usullaridan ham foydalanish, ta’lim samaradorligini oshiradi.

➤ O‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish: Innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish uchun o‘qituvchilarning ilmiy-uslubiy salohiyatini doimiy ravishda rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, maktab o‘quvchilariga ingliz tilini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan muvaffaqiyatli foydalanish uchun ularning afzalliklarini to‘liq namoyon etish va salbiy jihatlari bartaraf etish uchun tizimli va qamrovli yondashuvni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva, Z.T. (2022). Maktab o‘quvchilariga ingliz tilini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi. "Ta’lim, fan va innovatsiya" ilmiy-uslubiy jurnali, 3(2), 45-52.

2. Mirzayev, J.F. (2021). Innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish orqali maktab o‘quvchilarining ingliz tili ko‘nikmalarini shakllantirish. "Xorijiy tillarni o‘rganish" ilmiy-uslubiy jurnali, 4(1), 78-85.

3. Abdullaeva, N.J. (2022). Maktab o‘quvchilarida ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani oshirishda innovatsion ta’lim texnologiyalarining roli. "Pedagogika" ilmiy-nazariy jurnali, 6(3), 41-46.

4. Karimova, G.M. (2020). Innovatsion ta’lim texnologiyalarini maktab ingliz tili darslarida qo‘llashning pedagogik aspektlari. "Yangi O‘zbekiston: innovatsiya va ilm-fan" ilmiy-amaliy konferentsiyasi to‘plami, 119-125.

5. Chorshanbiyev, C. (2023). ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA INTERFAOL METODLARNING SAMARADORLIGI. *Science and innovation in the education system*, 2(13), 80-83.
6. Shodmonqulov, M. T. (2023). Formation and Development Factors in the Digital Education Process. *American Journal of Engineering, Mechanics and Architecture* (2993-2637), 1(8), 94-96.
7. Shodmonqulova, N. U. (2022, January). METHODOLOGY OF TEACHING THE SUBJECT "CONSTRUCTION MECHANICS" ON THE BASIS OF INTEGRATIVE APPROACH IN ELECTRONIC EDUCATIONAL ENVIRONMENT. In *Conference Zone* (pp. 155-158).
8. Lutfullaev, M. H., & Shodmonkulov, M. T. Methods Of Teaching The Subject «Information Technologies» Based On Computer Simulation Models. *Journal of Multidisciplinary Engineering Science and Technology (JMEST)* ISSN, 2458-9403.

**MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNI MAKTABGA
TAYYORLASHDA AQLIY TARBIYANING ROLI
CHDPU”Maktabgacha ta’lim metodikasi”kafedrası dotsenti, p.f.f.d(PhD)
Achilova Mavluda Sa’dullayevna
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi
Xayriddinova Parvinabonu Baxtiyor qizi**

Annotatsiya: mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning har tamonlama etuk shaxs qilib tarbiyalashda aqliy tarbiyaning o’rni haqida so’z yuritilgan. Muallif bolalarning aqliy rivojlanishida bilish jarayonlarining muhim ahamiyatini ko’rsatib o’tgan.

Kalit so’zlar: aql, sezgi, idrok, tafakkur, xayolni bilish jarayonlari o’quvchi, xotira mashqi, mutaxassis, aqliy rivojlanish.

Аннотация: В данной статье говорилось о роли психического воспитания в воспитании детей дошкольного возраста как зрелых личностей. Автор указал на важное значение познавательных процессов в психическом развитии детей.

Ключевые слова: интеллект, интуиция, восприятие, мышление, процессы познания воображения ученик, упражнение на память, специалист, умственное развитие.

Abstract: The article examines the role of mental education in the upbringing of preschoolers as full-fledged adults. The author emphasizes the importance of cognitive processes in the mental development of children

Keywords: mind, intuition, perception, contemplation, imagination, cognitive processes, development, memory, development of the intellect

Maktabgacha ta’lim va tarbiya — bolalarga ta’lim va tarbiya berishga, ularni intellektual, ma’naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga,

shuningdek bolalarni umumiy o‘rta ta’limga tayyorlashga qaratilgan uzluksiz ta’lim turi deb ko‘rsatib o‘tilgan, Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining qonuni Qonunchilik palatasi tomonidan 2019 yil 22 oktyabrda qabul qilingan Senat tomonidan 2019 yil 14 dekabrda ma’qullangan 3-modda 5 bandida. Yosh avlodni har tamonlama etuk shaxs qilib tarbiyalash jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan ob’ektiv zaruratdir. Aqliy tarbiya ijtimoiy tarbiyaning eng muhim jihatlaridan biri. Aqliy tarbiya bu aqlni rivojlantirish maqsadida yosh avlodga muntazam va maqsad asosida pedagogikva psixologik ta’sir ko‘rsatishdir. Demak, aql keng ma’noda sezish va idrok etishdan boshlab to tafakkur va xayolni o‘z ichiga oladigan bilish jarayonlari yig‘indisi bo‘lib, u yosh avlodning insoniyat to‘plagan bilimlar, ko‘nikma va malakalar, me’yorlar, qoidalar va boshqalarda ro‘y beradi. Bu holat kattalar tomonidan amalga oshiriladi va bolalarning aqliy rivojlanishini ta’minlovchi xilma-xil vositalar, metodlarni, kerakli shart-sharoitlarni yaratishni o‘z ichiga oladi.

Ta’lim-tarbiya ishlarining takomillashib borishida Sharq va G‘arbning qomusiy olim va pedagoglarining o‘rni kattadir. Markaziy Osiyolik mashhur allomalar: Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Alisher Navoiy, Ahmad Donish, Furqat, Abdulla Avloniy kabi jahon tan olgan mutafakkirlar o‘zlarining qator asarlarida ta’lim-tarbiyaga kata e’tibor bilan qaraganlar. Faylasuf olim Forobiy o‘zining «Fozil shahar kishilarining qarashlari» asarida tarbiya orqali' insonga beriladigan 12 fazilatni sharhlab beradi.

«Pedagogika — Abdulla Avloniyning yozishicha, — bola tarbiyasining fani, demakdir ». «Dars ila tarbiya ikkisi jon ila tan kabidir», «Dars oluvchi—biluvchi, tarbiya oluvchi—amal qiluvchidir». Bu erda pedagogika faniga qisqa va lo‘nda ta’rif berib, ta’lim bilan tarbiyani esa jon bilan tanga o‘xshatib, ularni bir-biridan ajratib tushunish mumkin emasligini yorqin ifodalab bergan. Avloniyning ta’kidlashicha, tarbiyani yoshlikdan berish nihoyatda zarur. Bolaga avvalo, kichik yoshdan boshlab, ota-ona tarbiya beradi, keyin tarbiya bilan butun jamoatchilik shug‘ullanadi, chunki bunda inson taqdiri hal etiladi deydi.

Bu sohada Sharq va G‘arb xalqlari yaratgan og‘zaki ijodiyot, buyuk mutafakkir, pedagog va olimlarning

ta’lim-tarbiyaga doyr ilg‘or fikrlarini o‘rganib, tahlil qilib, barkamol insonni tarbiyalash jarayonini o‘rganish biz uchun juda qimmatlidir:

- ✚ ta’lim-tarbiya to‘g‘risidagi qonun-qoida tamoyil, metod va usullarni bolalar bog‘chalari amaliy hayoti bilan bog‘lab, bo‘lajak tarbiyachi — o‘qituvchilarga o‘rgatish hamda xalq ta’limini boshqarish va rahbarlik masalalarini chuqur o‘rganib, bo‘lajak tarbiyachilarni qanday tayyorlash muammolarini hal qilish;

- ✚ maktabgacha tarbiya muassasalarida oila bilan uzviy hamkorlikda bolalarni har tomonlama rivojlantirish ishini amalga oshirish.

Bunday vazifalarda tadqiq etish:

- ✚ birinchidan, bolalar sog‘lig‘ini saqlaydi va mustahkamlaydi, jismoniy rivojlanishini ta’minlaydi;

- ✚ ikkinchidan, ilmga qiziqish va qobiliyatlarini rivojl antiradi;

✚ uchinchidan, Vatanga, tabiatga, jonajon o‘lkaga muhabbat, kattalarga hurmatni, o‘rtoqlik va jamoatchilik, xayrixohlik, xulq madaniyati, mustaqillik, uyushqoqlik va intizom, mehnatsevarlik kabi ijobiy fazilatlarni tarbiyalaydi;

✚ to‘rtinchidan, estetik tarbiyani amalga oshiradi.

Demak, bilish jarayonida esa bolaning ongi, his-tuyg‘ulari shakllanadi. Eng muhimi ijtimoiy hayot uchun zarur bo‘lgan va ijtimoiy munosabatlarga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil bo‘ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning, yosh va individual xususiyatlarini e‘tiborga olgan holda ularning har tomonlama rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Maktabgacha tarbiya muassasalari ham bolalarni har tomonlama tarbiyalaydi. Bola hayotidagi ilk yosh eng muhim davr bo‘lib, xuddi mana shu davrda bolaning jismoniy, axloqiy, mehnat, estetik rivojlanishiga poydevor bo‘ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni barkamol shaxs qilib tarbiyalashga qaratilgan, ta‘lim-tarbiya borasida yaratilgan tajribalarga, nazariy va metodik manbalarga, O‘rta Osiyo va jahon tan olgan buyuk mutafakkir olimlarning asarlari va ta‘lim-tarbiyaning umumiy qonuniyatlariga asoslanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni aqliy tarbiyalash bolalarning fikrlash faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan kattalarning ma‘lum maqsad asosidagi ta‘sir etishdir. U bolalarga tevarak-atrofdagi olam haqida bilimlar berishni, ularni tizimlashtirishni, bolalarda bilishga qiziqish uyg‘otish, aqliy malaka va ko‘nikmalarni tarkib toptirishni, bilim qobiliyatlarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli, ayniqsa, kattadir. Chunki aql his-tuyg‘ular va idrok etishdan tortib, fikrlash va tasavvur etishgacha bo‘lgan jarayonlar yig‘indisidir.

Aqliy rivojlanish fikrning kengligida voqealarni har xil bog‘lanishlarda, munosabatlarda ko‘ra bilish, umumiyashtirish qobiliyatida namoyon buladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi faoliyat jarayonida, dastlab muomalada bo‘lish, narsalar bilan bajariladigan faoliyat natijasida, keyin esa o‘quv, mehnat, samarali faoliyatlar:

rasm chizish, loy va plastilindan buyumlar yasash, applikatsiya, qurish - yasash jarayonida amalga oshirib boriladi. Bolaning aqliy rivojlanishga ta‘lim va tarbiya samarali ta‘sir ko‘rsatadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berishni to‘g‘ri tashkil etish uchun ularning aqliy rivojlanish qonuniyatlari va imkoniyatlarini bilish kerak. Aqliy tarbiyaning vazifasi uning mazmuni, metodi va tashkil etilishiga qarab belgilanadi. Pedagogika va psixologiya fani aqliy tarbiya berish vazifalarini samarali hal etishda, bir tomondan, bolaning imkoniyatlaridan unumli foydalanish, ikkinchi tomondan, bola organizmning umumiy charchashiga sabab bo‘lishi mumkin bo‘lgan ortiqcha toliqtirish bo‘lmasligi yo‘llarini topish uchun maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi qonuniyatlari va imkoniyatlarini o‘rganish bilan shug‘ullanadi.

Keyingi yillarda olib borilgan psixologik- pedagogik tadqiqotlarning natijalari maktabgacha tarbiya yoshi davrida bolalarning aqliy rivojlanishida juda katta imkoniyatlar mavjudligini ko‘rsatdi. Bularning hammasi maktabgacha tarbiya

yoshidagi bolalarga beriladigan bilim malaka va ko‘nikmalar mazmunini yanada chuqurlashtirish, hajmini kengaytirish maqsadga muvofiq ekanligidan dalolatdir.

Maktabgacha tarbiya yoshining oxiriga kelib, bolalar tevarak-atrof to‘g‘risida kattagina hajmdagi eng oddiy bilim va tushunchalarga ega bo‘ladilar, asosiy fikrlash jarayonlarini egallab oladilar. Faqat yaxshi tashkil etilgan faoliyat jarayonidagina to‘laqonli aqliy rivojlanish ro‘y beradi, shuning uchun o‘qituvchi va tarbiyachilarning asosiy vazifasi — bolaga muayyan maqsadni ko‘zlab tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish uchun kerakli sharoit yaratishdir. Bola har doim buyumlar hamda hodisalar orasida bo‘ladi. Bola doimo biror narsa bilan tanishadi, nimanidir bilib oladi, ushlab ko‘radi, hidlaydi, tortib ko‘radi, nimagadir quloq soladi. SHu tariqa asta-sekin dunyoni bilib boradi. Tevarak-atrofdagi buyumlar, tabiat bolaning sezgi organlari — analizatorlariga ta’sir etadi va sezgi hosil qiladi. Sezgi bolalarga buyumlarning ayrim xossalarini: sovuq-issiq, gadir-budur, silliq-yaltiroq, xushbo‘y va h.k. ni bilim olishga yordam beradi. Sezgi atrofdagi muhitni bilishning dastlabki bosqichi sanaladi. Bola sezgi tufayligina tevarak-atrofdagi narsalar to‘g‘risida bilim, tajriba to‘plab boradi. Idrok esa ancha murakkab jarayon bo‘lib, sezgilar asosida hosil bo‘ladi. Bola olmani qo‘lida ushlab ko‘rib, qarab chiqib va eb ko‘rib, uni yaxlit bir buyum, ayni bir vaqtda dumaloq, qizargan, xushbo‘y, mazali va h.k. tarzda idrok qiladi. Bola olmani yaxlit bir buyum tarzida tasavvur qilishi uchun birdaniga bir nechta analizator: ko‘rish, sezish va hid bilish analizatorlaridan foydalanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni aqliy tarbiyalash vazifalarini jamiyatimizning ijtimoiy talablariga va insonning aqliy rivojlanish mohiyati va tabiatiga asoslanib ishlab chiqadi. Aqliy tarbiyaning asosiy vazifalari:

1. Bolalarda tabiat va jamiyat to‘g‘risidagi bilimlar tizimini, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.
2. Aqliy faoliyat, bilish jarayonlari va qobiliyatlarni, aqliy jarayonning xilma-xil usullarini rivojlantirish.
3. Mustaqil bilish qobiliyatlarini, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish.
4. Aqliy bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish.

Bilimni tasavvurlar va tushunchalar, qoidalar, qonuniyatlar, sistemalar shaklidagi turli fanlarning mazmuni tashkil etadi.

Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalarda voqea va hodisalarni to‘la aks ettiradigan yuksak darajadagi umumlashtirilgan bilimlar tizimini shakllantirishdan iboratdir. Bilim dunyoqarashning asosini tashkil etadi. Demak, bola tevarak-atrofdagi narsalar, ularning vazifasi sifati va xossalari (sinadi, pachoq bo‘ladi, yirtiladi, to‘kiladi) haqida, qaysi materialdan tayyorlanganligi to‘g‘risida aniq tasavvurga ega bo‘ladi. U tabiat hodisalari, ularning o‘zaro bog‘liqligi va qonuniyatlari (yil fasllarining o‘ziga xos belgilari, ular o‘rtasidagi bog‘lanishlar, hayvonlar, ularning hayoti va yashash tarzining tashkil qilinishiga, xulqiga, yashash sharoitiga mosligi va h.k.) ni bilib oladilar.

Jonsiz tabiat, o‘simliklar, hasharot va hayvonlarni kuzatishi jarayonida tarbiyachi bolalarda borliq to‘g‘risidagi materialistik tasavvurlarni shakllantirib boradi. Bilimlarni egallab borish natijasida bolaning shaxsi ham shakllanib boradi. Bola san’atning har xil turlari to‘g‘risidagi tasavvur va tushunchalarni egallab oladi.

FOYDALANGA ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Juraboyev, B. B. U. (2021). Problems and solutions for online teaching and learning of foreign languages. *Academic research in educational sciences*, 2(Special Issue 2).
2. Samarova, S. (2018). Forming Creative Vision of Person as Universal Method Enhancing Creativity. *Eastern European Scientific Journal*, (6).
3. Абдуллаевна, Ш. К., & Фагимовна, Ш. Н. (2020). Нетрадиционные методы обучения русского языка и литературы. *Суз санъати*, (3).
4. Shokarimova, K. A. (2020). Pedagogik qobiliyat va pedagogik mahoratning talimtarbiya berishdagi ahamiyati. *Science and Education*, 1(Special Issue 2).
5. A.Minavvarov Pedagogika. — T., «O‘qituvchi». 1996.
6. YU.P.Azlarov Bolalarni sevish san’ati. — T., 1992.
7. Z.Mirtursunov O‘zbek xalq pedagogikasi — T., 1973.
8. Muhammad Payg‘ambar qissasi. Hadislar. — T., 1991.
9. S.Rajabov Pedagogika fanining allomalari —T., 1991.

BIOLOGIYADA INTERFAOL USULDAN FOYDALANISH ASNOSIDA TA’LIM SIFATINI OSHIRISH IMKONIYATLARI

Madina Imomova

O‘ZPFITI 1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: tadqiqot ishimizning dolzarbligi mamlakatimizdagi mavjud ijtimoiy-siyosiy vaziyatning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi yangi munosabatlar ta'lim tizimidagi o'zgarishlarga asoslanib biologiya darslarida interfaol asosida mavzularni o'quvchilarga yetkazib ularni mavzularni oson va qulay usulda qabul qilishiga, ularni o'zlashtirish samaradorligini oshirishga asoslanadi.

Kalit so‘zlari: Xaritalash, interfaol, oshqozon osti bezi, gormon, metod, muassasa muhit ta'lim maydoni.

KIRISH Maqolada maktabda biologiya darslarini samarali o'rganish uchun interfaol texnologiyalardan foydalanish masalasi muhokama qilinadi. O'qitishning interfaol usullaridan foydalanish kelajakdagi maktab bitiruvchisining kognitiv, kommunikativ va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bundan tashqari, interfaol texnologiyalar tengdoshlar bilan hamkorlik qilish imkonini beradi, insonning muloqotga bo'lgan tug'ma istagini qondiradi va o'quvchilarning bilim olishi va yuqori darajadagi muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu holatda o'qituvchining roli o'quvchilarning o'qituvchi va tengdoshlari bilan interaktiv o'zaro ta'sir qilish orqali mustaqil ravishda bilim olishlari uchun sharoit yaratishga qaratilgan. Evolyutsion materialni o'rganish talabalar uchun eng qiyin, ammo bu o'rta maktab o'quvchilarining ilmiy-materialistik dunyoqarashini shakllantirish, ekologik va vatanparvarlik tarbiyasi uchun muhimdir. Bu borada

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti —Xalq ta’limi tizimidagi maktabdan tashqari ta’lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarorida jismonan sog‘lom, ma’nan yetuk, mustaqil fikrlaydigan, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir bo‘lgan barkamol yosh avlodni tarbiyalash hamda voyaga yetkazish uchun mamlakatimizda keng ko‘lamli ishlar olib borilishi lozimligini ta’kidlagan.

Zamonaviy jamiyat ijtimoiy faol va ishbilarmon shaxsga muhtoj. Ta’lim esa zamonaviy bitiruvchilarga yangi talablarni qo‘yadi. Zamonaviy ijtimoiy muhitdao‘quvchi nafaqat ma’lum fanlar bo‘yicha bilimlar to‘plamiga ega bo‘lishi, balki doimiy o‘zgaruvchan sharoitlarda harakat qilishi, qarorlar qabul qilishi, nostandart savollarga javob izlashi, belgilangan maqsadlarga erishishning yangi usullarini izlashi kerak. axborot maydoniga o‘ting. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish o‘quvchilarga bunday fazilatlarni rivojlantirish imkoniyatlarini amalga oshirish imkonini beradi.

Bunday sharoitlarni yaratish imkoniyatlaridan biri o‘quvchining o‘quv jarayonida faol pozitsiyasini egallashi, o‘zi javob izlashi, munozaraga kirishishi, faoliyati natijalarini baholash imkonini beradigan interfaol o‘qitish usullaridan foydalanish hisoblanadi.

Tez rivojlanayotgan zamonaviy jamiyat o‘rta maktab bitiruvchisiga alohida talablar qo‘yadi. Har qanday faoliyat sohasidagi mutaxassis faol va kommunikativ bo‘lishi, doimiy o‘z-o‘zini tarbiyalashga intilishi, eng yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishga tayyor bo‘lishi, mustaqil qarorlar qabul qilishi, ijtimoiy va kasbiy jihatdan oson moslashishi, jamoada ishlashi va har qanday stressdan chiqish yo‘lini topishi kerak. vaziyat [1, p. 47].

Bunday malakali bitiruvchini yaratish uchun, birinchi navbatda, hozirgi maktab o‘quvchilarining kognitiv, kommunikativ va shaxsiy faolligini rivojlantiruvchi zamonaviy faol shakl va o‘qitish usullaridan foydalanish kerak. Bu borada eng samaralisi interfaol texnologiyalardan foydalanish bo‘lib, unda barcha talabalar o‘qituvchi bilan birgalikdagi faoliyat jarayonida o‘quv jarayoniga jalb qilinadi [2, p. 162]. Bu, ayniqsa, o‘rta maktabda umumiy biologiyani o‘rganishda dolzarb bo‘lib qoladi. Ta’limning interfaol shakllaridan foydalangan holda mashg‘ulotlar o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini va berilgan sinf guruhining xususiyatlarini hisobga olgan holda muammoni hal qilishning bir nechta usullarini birlashtirishga imkon beradi, bu esa dars samaradorligini oshiradi.

Interfaol darsni o‘tkazish va tayyorlashda siz quyidagi tamoyillarga e’tibor qaratishingiz kerak:

- mashg‘ulot
- umumiy ish; har bir ishtirokchi ushbu masala bo‘yicha o‘z fikrini bildirish huquqiga ega;
- shaxslarni tanqid qilib bo‘lmaydi (faqat g‘oyani tanqid qilish mumkin);

- sinfda aytilgan hamma narsa harakatlar uchun qo'llanma emas, balki fikrlash uchun ma'lumotdir.

Biologiya maktabdagi asosiy fanlardan biridir. O'quvchilarda ilmiy-materialistik dunyoqarashni shakllantirish, ekologik, estetik, vatanparvarlik tarbiyasida biologik materialning ahamiyati juda katta.

Umumiy biologiyani o'rganish talabalarda ma'lumot izlash, ilmiy adabiyotlar bilan ishlash, o'z javoblarini asoslash, guruhda va yakka tartibda ishlash kabi umumiy ta'lim ko'nikmalarini, shuningdek, eksperimentlar o'rnatish, kuzatishlar o'tkazish, tayyorgarlik ko'rish kabi maxsus ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi. mikroslyaydlar, determinant bilan ishlash va oldingi sinflarga qaraganda ko'proq aniqlik bilan.

Yosh xususiyatlariga ko'ra, umumiy biologiyani o'rganish vaqti yuqori ijtimoiy faollik davriga to'g'ri keladi [3]. O'rta maktab davri maktab o'quvchilarining tabiiy yosh xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan o'quv natijalarining pasayishi bilan tavsiflanadi. O'quvchilar o'rganilayotgan hodisalarning mohiyati va qonuniyatini anglab olishlari muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, o'smirlik davrida fikrlash tabiati o'zgaradi. O'smirlarning faoliyati ta'lim faoliyatiga qaraganda birinchi navbatda tengdoshlari bilan muloqot qilishga qaratilgan. Maktab o'quvchilari atrofdagi ijtimoiy makonni faol ravishda o'rganadilar va guruhlarda yoki juftlikda vazifalarni bajonidil bajaradilar. Ular o'qitishning yangi shakllari va usullarini osongina qabul qiladilar va ta'lim muammolarini hal qilishdan manfaatdordirlar.

Boshqa hech kim kabi, interfaol texnologiyalar tengdoshlar bilan hamkorlik qilishga, insonning muloqotga bo'lgan tug'ma istagini qondirishga qaratilgan va o'quvchilarning bilim olishi va muloqot qobiliyatlarini yuqori darajada rivojlantirishga yordam beradi. Interfaol ta'limning afzalliklari shundaki, o'quvchilar barcha darajadagi bilimlarni (bilim, tushunish, qo'llash, baholash va o'zini o'zi qadrlash) egallaydi va darsda materialni ongli ravishda o'rganadigan va ko'rgazmali talabalar sonining ko'payishi. mavzuga qiziqish. Talabalar bilim olishda faol ishtirok etadilar va yanada faollashadilar [4, b. 91]. Maktab o'quvchilarining biologiyani o'rganishning boshlanishi - katta ijtimoiy faollik davri. Etakchi faoliyat - ta'lim faoliyati emas, balki tengdoshlar bilan muloqot. Ular atrofdagi ijtimoiy makonni faol ravishda o'rganadilar va guruhlarda va juftlikda vazifalarni bajonidil bajaradilar. Ular o'qitishning yangi shakl va usullarini osongina qabul qiladilar va ta'lim muammolarini qiziqish bilan hal qilishadi. Ammo qiziqish, qoida tariqasida, barqaror emas va tez o'zgaradi. Dasturning eng muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun kognitiv qiziqishni birlashtirish va rivojlantirish muhimdir.

Shunday qilib, biologiya darslarida interfaol o'qitish usullaridan foydalanishning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- dialogga asoslangan muloqot;
- ikki tomonlama aloqaning mavjudligi;
- yuqori aqliy faollik;

- hissiy fonning kuchayishi;
- yuqori natijalar;
- faoliyat orqali o‘z-o‘zini bilish.

Interfaol texnologiyalar turli xil o‘qitish usullarini taklif etadi: munozaralar, aqliy hujum, biznes o‘yinlari, master-klasslar, loyihalar, keys texnologiyalari, forumlar va dasturiy ta’minotdan foydalanish - virtual ekskursiyalar, interaktiv simulyatsiyalar, veb-kvestlar va boshqalar. Ushbu texnologiyalardan foydalanish umumiy biologiyaning quyidagi bo‘limlarini o‘rganishda materialni yanada samaraliroq o‘zlashtirishga sezilarli hissa qo‘shadi: evolyutsion ta’limot, Yerda hayotning paydo bo‘lishi va rivojlanishi, tabiiy tanlanish qonunlari, bu erda qobiliyatni rivojlantirish ayniqsa muhimdir. o‘z fikr va g‘oyalarini to‘liq va adekvat ifodalash [5, b. 93]. Faol ta’lim usullarini qo‘llash asoslari ta’lim muammolarini hal etishda mustaqillikni rivojlantirishga qaratilgan J.Dyui, rivojlantiruvchi ta’lim (D.B.Elkonin, V.V.Davidov)ning muammoli ta’lim texnologiyasida bayon etilgan. Interfaol usullar faol faoliyat orqali o‘rganishga qaratilgan. Bunday usullarni joriy etish bizga o‘quvchilarning fikrlash va tasavvuriga tayanishga, kognitiv muammolarni hal qilishda birgalikda (jamoaviy guruh) izlanishni faollashtirishga imkon beradi. Boshqacha qilib aytganda, interfaol ta’lim, eng avvalo, dialogli ta’lim bo‘lib, uning davomida o‘qituvchi va o‘quvchilar, shuningdek, o‘quvchilarning o‘zlari o‘rtasida o‘zaro ta’sir o‘tkaziladi.

Interfaol usullar - bu ta’lim muammolarini hal qilishda guruhlarining o‘zaro ta’siri, hamkorlik va birgalikdagi faoliyatiga tayanish bilan bog‘liq bo‘lgan faol ta’limning kommunikativ va dialog usullari. Ular fikrlash va tasavvurga tayanib, faoliyat orqali o‘rganishga qaratilgan.

Interfaol o‘qitish usullaridan foydalangan holda kompetensiyaga asoslangan yondashuv talabaning individual bilim va ko‘nikmalarini o‘zlashtirishni emas, balki unga axborot sohasida mustaqil ravishda harakat qilish va ta’lim muammolarini faol hal qilish imkonini beradigan shaxsni rivojlantirishni nazarda tutadi. Shuning uchun o‘qituvchi va o‘quvchilarning darslarda va uy vazifalarini bajarishdagi roli va asosiy faoliyati o‘zgarib bormoqda.

Biologiya darslari quyidagi kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan:

1. Intellektual soha: o‘quvchilarda ilmiy bilimga va uning amaliy ahamiyatiga qiziqishni rivojlantirish, berilgan muammolarni hal qilishda faollik va mustaqillikni rivojlantirish.

2. Muloqot sohasi: dialog va munozaralarda faol ishtirok etish, o‘z nuqtai nazarini ifodalash, boshqalarning bayonotlarini tinglash va baholash qobiliyati, guruhda ishlash va boshqa talabalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati.

3. Estetik soha: biologik ob’ektlarga qadriyat munosabatini shakllantirish, sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini shakllantirish.

Interfaol o'qitish usullaridan foydalanishning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- dialogik muloqot;
- fikr-mulohazalarning mavjudligi;
- fikrlash faolligi;
- hissiyotlarning kuchayishi;
- yuqori ta'lim samaradorligi;
- refleksiya.

O'qitishning quyidagi interfaol usullaridan foydalanishga alohida e'tibor beraman: takrorlash va mustahkamlashda munozara; Test metodi; T seximasi; aqliy hujum; bahs-munozara; ijodiy ish metodi; mavzuga oid mahsus jadvallarni tuldirish yangi mavzuni tushuntirishda xaritalash usulidan foydalanaman.

Xaritalash quyiagicha amalga oshiriladi:

Mavzu: Oshqozonosti va jinsiy bezlar, sekretiya bezlarini ishini boshqarilishi

Oshqozonosti bezi to'g'risida

1. oshqozonni ostida orqa sohasida joylashgan

2. uzunligi 16-20 sm

3. vazni 70-80 g

4. bezning 98-99% tashqi, 1-2% ichki sekretiya vazifasini bajaradi

5. aralash bez (ishlab chiqargan moddasini asosiy qismi 12 barmoqli ichakka quyiladi va ovqat qoldiqlari bilan tashqariga chiqib ketadi, langergans orolcha deb ataladigan qismidan ajraladigan modda shu qismdan o'tgan qon tomirga quyiladi)

Oshqozonosti bezi gormonlari va vazifalari.

1. insulin-qondagi ortiqcha qandni glikogenga aylantiradi

2. glyukagon-qonda qandning miqdori kamaysa glikogenni glikozaga aylantiradi

3. gastrin-qon orqali medaning ferment ajratish funksiyasini boshqaradi.

Jinsiy bezlar ajraladigan gormonlar

↙
Ayollarda

1. proGESTeron

2. esteron

3. estereol

4. estradiol

↘
Erkaklarda

1. testosteron

Sekretiya bezlarini boshqarilishi

1. stress (sovuq, issiq, og'riq, turli kasalliklar)

2. hissiy omil (qo'rquv, hayajonlanish, hafa bo'lish) bu holatlardan nerv qo'zg'aluvchanligi o'zgarib hosil bo'lgan impuls gipotalmus faollashib neyro gormon ishlab chiqaradi, bu gormon gifofizga ta'sir qiladi. Bu bezdan ajraladigan gormonlar boshqa bezlar ishini boshqaradi. Shu sababli ham gifofiz rejissiyor bez ham deyiladi.

Mavzuni daftarlariga shu xolatda kanspekt qilishni o‘quvchilarga o‘rgatish kerak. Rangli ruchkadan(qora, yashil) foydalanish va xossalarini raqamlab yozish ko‘proq mavzu haqida ma’lumotlarni esda qolishga yordam beradi

Xulosa Interfaol texnologiyalardan foydalanish talabalarni umumiy biologiya o‘quv materialini faol o‘zlashtirishga undaydi. Interfaol texnologiyalardan foydalanish biologiyani to‘liq, qiziqarli va eng muhimi, yuqori sifatli o‘qitish uchun zarurdir, chunki o‘qitishning ushbu shakl va usullari to‘plami kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Evolyutsion materialni o‘rganishda interfaol texnologiyalardan foydalanish ayniqsa muhimdir, chunki bu bo‘lim o‘zlashtirish uchun eng qiyin nazariy materialni o‘z ichiga oladi. O‘quv jarayoniga interfaol texnologiyalarning faol jalb etilishi tufayli biologiya darslari yanada qiziqarli va qiziqarli bo‘ldi, bu sinfdagi ijobiy muhitga va o‘quvchilarning yangi materialni o‘zlashtirish sifatiga ta’sir qildi. Munozaralar, munozaralar, aqliy hujum va keys muammolari kabi interfaol texnologiyalardan foydalanish evolyutsion materialni o‘zlashtirishda sezilarli natijalarga erishish imkonini beradi. Shubhasiz, darslarni interfaol texnologiyalardan foydalangan holda o‘tkazish nazariy va amaliy fikrlash, ijodkorlik, muloqot ko‘nikmalari va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Magomedova M.A., Magomedov G.A., Djamalutdinova T.M. Интерактивные методы как средство развития и самореализации школьников в процессе обучения биологии // Известия ДГПУ. 2017. Т. 11. № 2. С. 47-52. 2. Petrova M.B., Stryuchkova I.V., Xaritonova Ye.A., Kurbatova L.A., Pavlova N.V. Интерактивные технологии как средство оптимизации изучения биологии в медицинском вузе // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2018. № 7. С. 161- 166.

3. Nechaev M.P. Интерактивные технологии в реализации FGOS. 5–11 классы: методическое пособие для преподавателей. М.: ВАКО, 2016. 205 с.

4. Jarkova Yu.S., Korolev M.A. Интерактивные технологии в организации исследовательской деятельности учащихся основной школы // Учебный эксперимент в образовании. 2021. № 2 (98) С. 91-96.

5. Rodina Ye.N., Chekushkina Ye.N. Применение дискуссионных методов обучения на уроках естествознания // Гуманитарные науки и образование. 2021. Т. 12. № 2. С. 93-98.

6. Interfaol metodlar: moxiyati va kUplanilishi / Metodik kullanma. Tuzuvchilar: D.Ruzieva, M.Usmonboeva, Z.Xrlikova. - Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2013. - 136 bet

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF5712- sonli farmoni

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi

MASOFAVIY TA’LIM ELEKTRON O’QUV-USLUBIY DABIYOTLARINI YARATISH DASTURLASHTIRISH

Jabbarov Rustam Ravshanovich

Nizomiy nomidagi TDPU Tasviriy san’at kafedrası dotsent v.b.

Annotatsiya. Maqolada masofadan o’qitishda interfaollikni ro’yobga chiqarish masalasi masofadan o’qitishning asosiy didaktik muammolaridan biri ekanligi izohlanib, ushbu muammoni hal qilishning bir yo’li ustida mulohaza yuritilgan va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so’zlar: interfaollik, mone’lik, modul, differensial, porsiya, interfaol, sikl, avtonom, metodik, verbal.

Mamlakatimiz mustaqilligining ilk yillaridan boshlab ta’lim tizimida tub islohotlar amalga oshirib kelinmoqda. Jumladan, umumta’lim maktablari uchun Davlat ta’lim standartlari va zamonaviy talablar asosidagi o’quv adabiyotlarining yangi avlodlari yaratilib, takomillashtirib borilmoqda. Internet tarmog’ida www.e-school.uz saytida ishga tushirilgan “Masofaviy ta’lim EO’UM platformasi” ana shunday yangi avlod o’quv adabiyotlari qatoriga kiradigan elektron resurslar majmuasini tashkil etadi⁴³. Umumiy o’rta, o’rta maxsus, kasb-hunar, oliy ta’lim muassasalari uchun xoh verbal, xoh elektron darslik, o’quv qo’llanmalari, ma’ruza matnlari asosan o’qitishning “sinf-dars” tizimini nazarda tutib yaratilmoqda. Ular ta’lim berish jarayonidagi asosiy axborot manbai hisoblanib, bu jarayon “bir tomonlama” xarakterga ega. Aksariyat bunday materiallarda “teskari aloqa” mexanizmi mavjud bo’lmasligi tufayli, ular ta’lim jarayonining interfaol bo’lishiga mone’lik qiladi. Bunday holatda interfaollik dars jarayonida o’quvchi va o’qituvchining bevosita muloqatiga asoslangan holda, o’qitishning turli usullarini (hamkorlikda o’qitish, didaktik o’yinlar, muammoli o’qitish va boshqalar) qo’llab amalga oshiriladi. Masofadan o’qitishning yutuq va afzallik jihatlariga to’xtalmagan holda shuni ta’kidlash joizki, masofadan o’qitish “sinf-dars” tizimini inkor qilib, bunda o’quvchi “sinf-dars” tizimiga asoslangan va o’quvchi tafakkurini rivojlantirishning, uning bilimi chuqur va puxta bo’lishining asosiy omillaridan biri bo’lgan interfaollik va uni yuzaga chiqaruvchi sharoitdan mahrum bo’ladi. Binobarin, fikrimizcha, masofadan o’qitishda interfaollikni ro’yobga chiqarish masalasi masofadan o’qitishning asosiy didaktik muammolaridan biri bo’lib qoladi. Shuni ta’kidlash joizki, masofaviy ta’limning asosiy o’qitish vositalari – elektron darslik va qo’llanmalar, kompyuter o’qitish tizimlari, audio-video o’quv materiallari va boshqalar hisoblanadi. Binobarin, masala, mana shu o’qitish vositalarini yaratishda ularga interfaollikni amalga oshiradigan va ta’minlaydigan mexanizmni jo qilishga borib taqaladi. Masofadan o’qitishda ta’lim vositalariga qo’yiladigan talab, an’anaviy o’qitish tizimini nazarda tutib yaratilgan o’qitish vositalari hamda o’quv

⁴³ Низомхонов С. Э. (2014). “Масофавий таълим электрон ўқув-услубий мажмуа платформи” замонавий таълим муҳити сифатида. Современное образование (Узбекистан), (2), 31-35.

materiallariga qo‘yiladigan umumiy didaktik talab–tamoyillarni saqlagan holda, ulardan o‘qitish usuli, o‘quvchini egallagan bilimi va malakasini nazorat qilish usullari va shakllari, materiallarning dizayni bilan farq qiladi. Masofadan o‘qitishga mo‘ljallab tuziladigan elektron darsliklar va qo‘llanmalar o‘qitishning qanday usullarini nazarda tutib yaratilgan bo‘lishi maqsadga muvofiq?

Pedagogik amaliyotda keng qo‘llab kelinayotgan dasturlashtirib o‘qitish, modullashtirib o‘qitish, muammoli o‘qitish, differensiallashgan tabaqali va loyihali o‘qitish usullarining tahlilidan masofadan o‘qitishning o‘quv adabiyotlarini (darslik, o‘quv qo‘llanma) yaratishda o‘qitishning dasturlashtirilgan va modullashtirilgan usullaridan foydalanishni nazarda tutish maqsadga muvofiq ekanligini ko‘rish mumkin. Aynan ushbu ikki usul ustida batafsilroq to‘xtalamiz.

Dasturlashtirib o‘qitishda dasturlashtirilgan o‘quv materialini o‘qitish vositalari (EHM, dasturlashtirilgan darslik, audio-video trenajyorlar va boshqalar) yordamida boshqariladigan o‘zlashtirish tushuniladi. Dasturlashtirilgan o‘quv material ma’lum mantiqiy ketma-ketlikda beriladigan nisbatan kichik-kichik porsiyalardan iborat o‘quv axborotlari seriyasidan tashkil topadi.

Har bir “porsiya” o‘quv materialini (axborotni) o‘zlashtirilganligi haqida kechiktirmay amalga oshiriladigan ob’ektiv nazoratning talab qilinishi dasturlashgan o‘qitishning xarakterli belgisidir. O‘quvchi tomonidan ushbu “porsiya” o‘quv material o‘zlashtirilganligi haqida axborot olingandan keyingina, u, navbatdagi “porsiya” o‘quv material bilan tanishishga qo‘yiladi. “Porsiya” material o‘zlashtirilmagan taqdirda o‘quvchi xato va kamchilikni tuzatishga qaratilgan axborot manbaiga qaytariladi.

Dasturlashtirib o‘qitishning asosini dasturlash tashkil qilib, ularda o‘rganishga mo‘ljallangan o‘quv materiallaridan tashqari, ushbu materiallarni o‘zlashtirish yo‘llari ko‘rsatiladi, shuningdek, o‘zini-o‘zi nazorat qilish imkoniyatlari ham yaratiladi.

Bunday dasturlar dasturlashtirilgan darslik yoki o‘rgatuvchi mashinalar orqali amalga oshiriladi. Birinchi holda mashinasiz dasturlashtirib o‘qitish, ikkinchisi esa mashinali dasturlashtirib o‘qitish deyiladi. Lekin, ikkala holda ham ularning didaktik asosi va amalga oshirish mexanizmi bir xil.

Dasturlash chiziqli va tarmoqli dasturlashga ajratiladi. Chiziqli dasturlashda o‘quvchi berilgan o‘quv material “porsiya”sini o‘zlashtirib, nazorat savoliga to‘g‘ri javob bergan taqdirdagina, u navbatdagi “porsiya” materialni o‘rganishga o‘tishi mumkin bo‘ladi. Bunda o‘quvchi to‘g‘ri javobni hech qanday ko‘rsatma yoki tushuntirishlarsiz o‘zi topishi yoki ifodalashi nazarda tutiladi.

Tarmoqli dasturlashda o‘quv material chiziqli dasturlashdagiga qaraganda ko‘proq axborotga ega “porsiya”larga ajratiladi. Har bir kadrning oxirida o‘quvchiga savol va bu savolga bittasi to‘g‘ri bo‘lgan bir qancha javoblar taqdim qilinadi. O‘quvchidan taqdim qilingan javoblardan birini tanlash talab qilinadi. O‘quvchi javobni to‘g‘risini ko‘rsatsa, u keyingi “porsiya” materialni o‘rganishga o‘tishi

mumkin. Javob noto‘g‘risini ko‘rsatgan taqdirda, u, ushbu xato yoki kamchilikni tushuntiruvchi va qaralgan “porsiya”dagi to‘g‘ri javobni topishga imkon beruvchi materialni o‘rganishga yo‘naltiriladi. Bunday sikl o‘quvchi to‘g‘ri javobni topguncha davom etadi. Ta’kidlash kerakki, taqdim qilinadigan noto‘g‘ri javoblar dastur muallifi tomonidan ixtiyoriy-tasodifiy ravishda, shunchaki tuzilgan bo‘lmasdan ma’lum mantiqiy va ma’noga ega, shuningdek, o‘quvchini nimada xato qilishi mumkinligini hisobga olib tuzilishi kerak. Muhimi, bu jarayon bilan “masofaviy interfaollik” amalga oshiriladi.

Tarmoqli dasturlash har bir o‘quvchining imkoniyatlari va uning qo‘shimcha tushuntirish va ko‘rsatma berilishiga bo‘lgan talab va ehtiyojini hisobga olgan holda, o‘ziga mos bo‘lgan yo‘l bilan yangi o‘quv materialini o‘zlashtirishga olib kelish bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, o‘quvchilar o‘rganayotgan materiallarni turli individual jadallikda o‘zlashtirib boradilar. Dasturlashtirib o‘qitishdagi o‘zlashtirishning aynan mana shu individual jadalligini o‘qitishning boshqa usullarida hisobga olib bo‘lmaydi.

Modullashtirib o‘qitish usulida o‘quv dasturi **avtonom modullarga** (qismlarga) bo‘lingan bo‘ladi. O‘quv materiallari ham dasturdagi har bir modulga muvofiq ravishda avtonom modullarga (qismlarga) ajratiladi. Modullar quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

- aniq ifodalangan o‘quv-ta’limiy maqsad; axborot banki – o‘quv materiali; maqsadni amalga oshirish bo‘yicha metodik tavsiya; qo‘yilgan maqsadga adekvat (muvofiq) holda o‘tkaziladigan nazorat.

O‘quv predmetining umumiy hajmiga qarab modullar 10, 15, 20 va undan ko‘p soat hajmga mo‘ljallangan bo‘lishi mumkin. Endi masofadan o‘qitish uchun darslik yoki o‘quv qo‘llanma yaratishda o‘qitishning dasturlashtirilgan (mashinasiz) yoki modullashtirilgan usullaridan qaysi birini nazarda tutish yoki bu ikki usul kombinatsiyasini nazarda tutish masalasini ko‘rib chiqaylik. Umuman olganda, agar yuqorida izohlangan dasturlashtirib o‘qitish bilan modullashtirib o‘qitish usullarini taqqoslaydigan bo‘lsak, modullashtirib o‘qitish dasturlashtirib o‘qitishning kengaytirilgan, rivojlantirilgan ko‘rinishi ekanligini anglash mumkin. Modullashtirib o‘qitishda o‘rganish uchun ajratiladigan o‘quv materiallari “porsiyasi” kattaroq va tegishli ravishda nazorat savollari yoki topshiriqlari endi bitta emas, ushbu materiallar hajmiga qarab ko‘proq bo‘lishi mumkin. Garchi, o‘qitishning modullashtirilgan usulida dasturlashtirib o‘qitishdagi “teskari aloqa” jarayoni nazarda tutilmasa ham, biz unda (modullashtirib o‘qitishda) ushbu jarayon elementlaridan foydalanish masalasini qarab chiqaylik.

Ta’kidlanganidek, modullashtirib o‘qitishda nazorat savollari yoki topshiriqlari ko‘p bo‘ladi. Ushbu savol yoki topshiriqlarni dasturlashtirib o‘qitishdagi kabi javoblaridan biri to‘g‘ri bo‘lgan test savollari ko‘rinishida tuzish va har bir savolga to‘g‘ri javobni topmagungacha navbatdagi savolni qarashga o‘tmaslik tavsiya qilinadi. Savolga to‘g‘ri javobni izlash jarayonida tarmoqli dasturlashdagi

kabi “teskari aloqa” mexanizmi ishga tushadi. Oxirgi savolga to‘g‘ri javobni topish bilan modul ichidagi barcha jarayonlar tugatilgan hisoblanib, o‘quvchi navbatdagi modulni o‘rganishga o‘tishi mumkin bo‘ladi. Bayon qilingan ushbu usul o‘qitishning dasturlashtirilgan va modullashtirilgan usullari kombinatsiyasidan iborat bo‘lib, uni o‘qitishning “dasturlashtirilgan modul usuli” deb atash tavsiya etiladi. Bayon qilingan sxema asosida “dasturlashtirilgan modul usulida” o‘qitishning mashina variantini ham ishlab chiqish mumkin. Xulosa qilib aytganda, masofaviy ta’limning o‘quv adabiyotini yaratishda o‘qitishning “dasturlashtirilgan modul usulining” mashinasiz variantini nazarda tutish tavsiya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Орчаков О.А., Калмыков А.А. Пректирование дистанционных курсов. Пособие для преподавателей и методистов. // Международный независимый эколого-политологический университет, отделение дистанционных технологий образования. Россия. Интернет.
2. Абдуқодиров А.А. Таълим тизимида масофадан ўқитиш технологияси, моделлари ва уларнинг синфлари. // Журнал ФМИ, 2004-5, 2005-3. Тошкент.
3. Яхьяев М.С., Тожиева Ф.М. Масофадан ўқитишнинг ўқув адабиётлари қандай бўлиши керак? // Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. А.Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ. 2005 й. Тошкент.
4. Низомхонов С. Э. (2014). “Масофавий таълим электрон ўқув-услугий мажмуа платформаси” замонавий таълим муҳити сифатида. Современное образование (Узбекистан), (2), 31-35.
5. Muratov, X. X. (2021). Elektron ta'lim resurslari va multimediali elektron o'qitish vositalari orqali ta'lim muhitining rivojlanishi. *Academic research in educational sciences*, 2(1), 1130-1136.
6. Muratov, X. X., & Yusupova, S. A. (2020). Umumiy o'rta ta'lim maktablarida dars mashg'ulotlarini autoplay media studio dasturi orqali integratsiyalash. *Academic research in educational sciences*, (3), 202-208.
7. Muratov, X. X. (2020). Tasviriy san'at fanidan mustaqil ta'limni tashkil etish va boshqarishda “ISPRING” dasturiy ta'minotining ahamiyati. *Academic Research in Educational Sciences*, (2), 73-84.

YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIMI SHAROITIDA XALQ CHOLG‘ULARIDA KO‘P OVOZLI MUSIQANI RIVOJLANTIRISH ORQALI UMUMINSONIY QADRIYATLARNI SAQLASH

Xudayberdiyeva Mushtariy

O‘zPFITI 1- bosqich tayanch doktoranti

Anotatsiya: Mazkur maqolada xalq cholg‘ularida ko‘p ovozlilikni rivojlantirish orqali estetik dunyo qarash va umuminsoniy qadriyatlarni tarkib

toptirish va bu borada olib borilayotgan ishlar hamda yechimini kutayotgan muammo va yechimlar xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: cholg‘u ijrochilik ko‘nikmasi, milliy musiqa, umuminsoniy qadriyatlar, musiqiy ijod, mahorat, ijro, ta’lim tizimi, ilmiy tahlil.

Аннотация: В данной статье говорится о формировании эстетического мировоззрения и общечеловеческих ценностей посредством развития полифонии в народных инструментах, и проводимой в этом направлении работе, а также проблемах и решениях, ожидающих своего решения.

Ключевые слова: исполнительское мастерство на музыкальных инструментах, национальная музыка, универсальные ценности, музыкальное творчество, мастерство, исполнительство, система образования, научный анализ.

Bugungi kunda mamlakatimizda madaniyat va san’at sohasini izchil rivojlantirish, jahon miqyosidagi ijobiy tajriba va tendensiyalar, yutuq va natijalarni har tomonlama chuqur o‘rganish asosida madaniyat va san’at muassasalari faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yish, ularning tarmog‘ini kengaytirish, moddiy-texnika bazasi, kadrlar salohiyatini mustahkamlash masalalariga ustuvor ahamiyat berilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O‘zbekiston ijodkor ziyolilari bilan bo‘lgan uchrashuvda so‘zlagan ma‘ruzasida bu boradagi vazifalar yanada aniq-ravshan belgilanib, madaniyat, adabiyot va san’at sohasini rivojlantirish bo‘yicha muhim taklif va tashabbuslar ilgari surildi. Ularning ijrosini ta‘minlash bo‘yicha davlatimiz rahbari tomonidan bir qator Farmon va qarorlar qabul qilinmoqda. Bu borada, “O‘zbekiston davlat konservatoriyasi faoliyatini yanada rivojlantirish va takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi qaror alohida ahamiyatga ega.

“...Xalqimiz, xususan, yoshlarimizning dunyoqarashi, ma’naviy saviyasi va estetik tarbiyasini yuksaltirishda g‘oyat muhim o‘rin va ahamiyatga ega bo‘lgan musiqa san’atini har tomonlama rivojlantirish, boy musiqiy me’rosimizni chuqur o‘rganish, yosh avlodni milliy va jahon musiqa san’atining mumtoz namunalariga muhabbat ruhida tarbiyalash, soha uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash yanada takomillashtirish maqsadida” bir necha dasturlar ishlab chiqilgani ahamiyatlidir.”⁴⁴

O‘zbek xalqining milliy musiqiy me’rosi va jahon musiqa madaniyati durdonalari negizida musiqa san’atini rivojlantirish, musiqa ta’lim tizimini sifat jihatidan yanada saviyasini ko‘tarish, aholimiz, birinchi navbatda yoshlarni milliy xalq cholg‘ulari ijrosida milliy va umumbashariy musiqa san’atining eng yaxshi namunalari bilan bahramand etish, shu asosda ularning madaniy saviyasini yuksaltirish, ma’naviy yetuk va barkamol shaxslarni tarbiyalash... shu kabi ustuvor

⁴⁴ Toshkent oqshomi, 2017-yil, 9-avgust, 2-3 betlar.

vazifalarni o‘zida mujassamlagan mazkur dasturlar kelajakda albatta o‘z samarasini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda cholg‘u ijrochiligi amaliyotida murakkab hisoblangan konsert janri, kamer-cholg‘u, vokal-cholg‘u asarlarga ehtiyoj kuchaydi. Hozirgi kunga qadar asrlar davomida an’anaga aylanibgina qolmay, rivojlanib borayotgan cholg‘u ijrochiligi san’ati an’analari, musiqa ifodaviy vositalari, milliy musiqiy meros va umumbashariy musiqiy qadriyatlar asosida yaratilayotgan musiqiy asarlar kun sayin ommalashib, inson tafakkuriga singib bormoqda.

Shu jihatdan ham xalq cholg‘ulari ijrosida milliy musiqa merosi asosida o‘quvchilarni estetik tarbiyalash, umuminsoniy qadriyatlarni saqlab qolish usullari, vositalarini pedagogik-psixologik imkoniyatlarini ochish zaruriyati alohida dolzarblik kasb etmoqda. Chunki musiqa ijodiyotining kasbiy, professional janriga oid nazariy va amaliy bilimlarni, badiiy-musiqiy, estetik tafakkurni shakllantirishda, ma’naviy-axloqiy tarbiya dolzarb muammolardan hisoblanadi.

Xalqimizning asrlar davomida shakllangan yuksak ma’naviy qadriyatlari va ma’naviy merosini asrab-avaylagan holda xalq cholg‘ulari ijrosida jahon musiqa asarlari bilan uyg‘un holda rivojlantirish, milliy madaniyatni keng targ‘ib etish, uning xalqaro madaniy makonda tutgan o‘rni va mavqeini yanada mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. Keyingi yillarda mamlakatimizda xalqimizning ma’naviy-ma’rifiy saviyasini yuksaltirish, madaniyat va san’at muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, soha vakillarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Ayni paytda milliy madaniyatni yanada rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan bir qator tizimli kamchiliklar mavjud. Masalan yosh ijodkorlarga ta’lim-tarbiya berish, yuqori malakali kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish borasida puxta tizim yaratilmagani madaniyat sohasida yagona davlat siyosatini samarali olib borish, aholining o‘sib borayotgan madaniy ehtiyojlarini qondirish va madaniy xizmatlar sifatini keskin oshirish imkonini bermayapti; zamonaviy media makonda milliy madaniyatimiz munosib o‘rin egallamagani, sohaga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari to‘liq joriy etilmagani sohani keng tadqiq va targ‘ib etish, xalqaro madaniy jarayonlarga talab darajasida integratsiya qilishga yo‘l bermayapti; madaniyat va san’at sohasidagi nufuzli xalqaro festival va tanlovlarda ijodkorlarimizning ishtirokini izchil ta’minlash va ularning sara asarlarini namoyish etish, milliy ijodiy mahsulotlarni eksport qilishning samarali tizimi yaratilmagani, xorijiy tashkilotlar bilan hamkorlik yetarlicha yo‘lga qo‘yilmagani ham soha rivojiga to‘sqinlik qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligining “Xalq cholg‘ulari ijrochilari”, Mukarrama Turg‘unboyeva nomidagi “Milliy raqs ijrochilari” va Yunus Rajabiy nomidagi “Yosh maqom ijrochilari” respublika ko‘rik-tanlovlarini an’anaviy ravishda o‘tkazish to‘g‘risidagi takliflariga rozilik berilsin.

2017 — 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi talablari asosida hamda milliy va jahondagi ilg‘or tajribalar, mamlakatimizdagi ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar bilan uyg‘un ravishda amalga oshiriladi.

Mamlakatning tarixiy rivojlanish jarayonida madaniyat va san‘at xalqimizning ma‘naviy boyligini saqlab, to‘plab avlodlarga yetkazib kelgani, xalqimizda birdamlik, umuminsoniylik va milliy g‘urur hissini tarbiyalaganini e‘tirof etgan holda, madaniyatning ustuvorligiga urg‘u berish, jamiyat hayoti sifatining yanada yuqori darajasini ta‘minlash, unda fuqarolarning hamjihat bo‘lishiga erishish, ma‘naviyatli, mas‘uliyatli, mustaqil fikrlovchi ijodkor shaxsni shakllantirish oldimizga qo‘yilgan oliy maqsad bo‘lishi lozim.

Kompozitor, bastakor va sozandalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, havaskorlar orasidan iste‘dodli ijrochilarni aniqlash maqsadida turli darajadagi ko‘rik-tanlovlarni o‘tkazish, an‘anaviy musiqa janrlarini yangi shart-sharoitlarda rivojlantirish maqsadida “ustoz-shogird” an‘anasini yanada rivojlantirish; milliy va jahon kompozitorlari ijodiyotini insoniyat intellektual xazinasiga sifatida xalq orasida keng targ‘ib qilish, zamonaviy ruhda yuksak badiiy asarlar yaratish, katta musiqiy asarlar, jumladan opera, simfoniya, konsert va oratoriya kabi mumtoz janrlarni rivojlantirish; yosh kompozitorlar, bastakorlar, musiqashunoslar va ijrochilarning ijod bilan samarali shug‘ullanishlari uchun barcha imkoniyat va sharoitlarni kengaytirish; O‘zbekiston davlat filarmoniyasi tarkibidagi badiiy jamoalar ijrosidagi musiqiy asarlarning badiiy va tarbiyaviy ahamiyatini yuksaltirish hamda xalqning, ayniqsa, yoshlar orasida keng targ‘ib etish; madaniyat sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari joriy etish, madaniyat va san‘atni yanada keng tadqiq va targ‘ib etish jarayonida innovatsion g‘oyalar va texnologiyalardan keng va samarali foydalanish zarur.

Ko‘pgina mamlakatlar ta‘lim muassasalarida xalq cholgulari orkestrini tashkil etish asosida talabalar ijodkorligini rivojlantirish, orkestr san‘atining nazariy va amaliy masalalarini targ‘ib etish, yuksak ijro mahorati asosida yuqori pedagogik natijalarga erishish, bo‘ljak musiqa o‘qituvchisining ijro ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy metod va texnologiyalarni orkestrini tashkil etish ta‘limi jarayoniga adaptatsiyalash, ustoz-shogird an‘analari asosida orkestr san‘atini o‘rgatishga oid tizimlashtirilgan ilmiy tadqiqotlarga alohida ahamiyat berilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011-yil 20-maydagi PK-1533-son “Oliy ta‘lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustaxkamlash va yukori malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘grisida”, 2014-yil 6-fevraldagi pk-2124-son “O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga karatilgan kushimcha chora tadbirlar to‘grisida”. 2017-yil 20-apreldagi PK-2909-son “Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora tadbirlari tugrisida”; 2017-yil 17-noyabrdagi PK-3391-sonli

“O‘zbek milliy makom san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari tugrisida”, 2019-yil 21-noyabrdagi № 940-sonli “Makom sanata ixtisoslashtirshgan maktab-internatlarni tashkil etish tugrisida” 2020-yil 27-fevraldagi PQ-4623-sonli “Pedagogik ta’lim soxasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlarn tugrisida”: 2020-yil 15-maydagi 287-sonli “O‘zbekiston Respublikasida kasbiy malakalar, bilim va kushnikmalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish choralari tugrisida”: 2022-yil 2-fevraldagi PQ-112-son “Madaniyat va san’at soxasini yanada rivojlantiishga doir kushimcha chora-tadbirlar tugrisida” FARMONLAR: 2020-yil 26-maydagi PF-6000-sonli “Madaniyat va san’at soxasining jamiyat xayotidagi o‘rni va ta’siri oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”: 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-sonli "O‘zbekiston Respublikasi olim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi, shuningdek, sohaga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni bajarishda ushbu ilmiy maqolaning o‘z dolzarbligi va ahamiyatini ta’minlaydi.

Ilmiy maqolaning amaliy ahamiyati shundaki, milliy cholg‘ularda ijro imkoniyatlarini namoyon qilish jarayonida zamonaviy metod va texnologiyalar vositasida talabalarning ijro ko‘nikmalarini rivojlantirish, estetik dunyo qarashini sifatini oshirish, shuningdek, umuminsoniy qadryatlarimizni tarkib toptirish va milliy cholg‘ularda ko‘p ovozli musiqani o‘rganishning metodik tizimini takomillashtirish, ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2022-yil 2-fevraldagi Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi PQ-112.
3. Odilov A. O‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik tarixi. Toshkent, “O‘qituvchi” 1995 - yil.
4. Xurshid Beknazarov. O‘zbek xalq cholg‘ularini oliy ta’lim muassasalarida o‘rganilishi 2022-yil
5. Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi, Toshkent, Fan, 1993.
6. S.Mannopov. O‘zbek xalq musiqa madaniyati. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. Yangi asr avlodi. 2004 y.

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОГРАММЫ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ В
АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ**
Старший преподаватель кафедры точные науки института ISFT
Эгамбердиев Сардор Собитович

Аннотация: Сегодня развитие цифровых технологий получило массивный масштаб, и мы сталкиваемся с этим во всех аспектах нашей жизни. У более чем 4-х миллиардов земного шара имеется доступ к мировой паутине и, по оценкам, почти каждый житель нашей планеты имеет какое-либо мобильное устройство, причем половина из них - смартфоны. Данное развитие повлияло на то, как люди взаимодействуют с другими людьми, узнают новости и видят мир вокруг себя. Особенно это касается процесса обучения, которое сегодня из традиционного трансформировалось в цифровое.

Ключевые слова: Электронная доска, интерактивная панель, интерактивный дисплей, приложения, программа, цифровизация, математическая грамотность.

Целью данной статьи является выявление наиболее актуальных и перспективных приложений и технологий в процессе обучения математики в среднее специальных образовательных учреждениях. В образовании используют три метода обучения: пассивный, активный и интерактивный. Пассивный метод предполагает одно действующее лицо — учителя, который управляет ходом занятий, а ученики выступают в роли слушателей. Часто такую форму практикуют на лекциях в университете.

При активном методе учитель и ученики взаимодействуют друг с другом на протяжении занятия. Есть и третий вариант — интерактивный, о котором мы расскажем ниже.

Одним из таких примеров актуальной цифровизации обучения являются электронные доски. Сегодня почти в каждом общеобразовательном и высшем учебном заведении нашей республики имеются как минимум несколько интерактивных панелей (интерактивные дисплеи/электронные доски). С помощью данного устройства преподаватель может гораздо быстрее и более наглядно взаимодействовать с учащимися, чем с помощью традиционной доски. А имея доступ к интернету открываются безграничные возможности для обучения. Далее речь пойдет об использовании одного из наиболее полезных устройств электронной доски и приложений для данного устройства.

Использование электронной доски особенно важно в процессе обучения математики. Так как, математика обычно излагается скучно и сухо. Данный девайс же позволяет учащимся самим строить графики функций меняя переменные, смотреть различные решения уравнений, строить трехмерные геометрические фигуры, а также сечения в них и т.д. То есть, в классе(группе) где имеется электронная доска учащиеся активно участвуют в учебном

процессе. Это также делает учебный процесс более приятным. Учащиеся (студенты) с удовольствием будут приходить на занятия, решать задачи, получают игровые награды и будут играть в этой веселой системе поддержки обучения. Во время такой игры они будут развивать свою математическую грамотность.

Язык математики универсален, а значит мы можем использовать мировой опыт лучших математических приложений. Улучшайте контент уроков с помощью лучших программ для изучения математики, идеально сочетающихся с вашей электронной доской и персональными устройствами учащихся, благодаря открытой Android платформе. Вы сразу заметите изменения в поведении вашего класса.

Одну из главных ролей при обучении с помощью электронной доски играют приложения. Так как сегодня с их помощью мы можем значительно облегчить и ускорить процесс обучения. Далее будут описаны наиболее эффективные приложения, используемые при обучении базовым математическим знаниям.

Photomath – это мегапопулярное среди школьников и студентов приложение для решения математических задач. Принцип работы приложения: Вы наводите камеру на пример, уравнение, подкоренное выражение и после сканирования выбранной области, приложение даёт вам готовый ответ. В основном из-за чётко настроенного сканера, который позволяет при наведении камеры на пример, получать готовое решение в течение нескольких секунд. Степени, корни, уравнения, неравенства, алгоритм можно посчитать практически любой пример. Помимо готового решения, вы получаете его детали, что очень важно для студентов и школьников. Если вам нужно вернуться к решению предыдущего задания, вы легко сможете найти 10 последних решений в истории. А вот с написанным вручную примерами, могут возникать определённые трудности, которые можно решить внесением исправлений вручную.

Desmos (графический калькулятор) – это одно из наилучших мобильных приложений для построения графиков функций, уравнений. Данное приложение позволяет строить любые функции начиная от прямых и парабол заканчивая производными и рядами Фурье. Принцип работы: Вы вручную вбиваете функцию либо уравнение, программа отображает графики в декартовой системе координат, позволяя ползунком либо вводом менять значения переменных и наблюдать онлайн за изменение рисунка. Есть функции масштабирования, построения графиков по точкам. Это крайне полезное приложение для наглядного понимания учащимися (студентами) функций и уравнений.

GeoGebra – это идеальное приложение, которое можно смело добавлять в арсенал для обучения как школьников так и студентов. Это уникальное приложение совмещает в одном месте создание графиков, электронных таблиц, геометрию, алгебру и теории вероятности. Но особенно эффективно будет его использовать на уроках геометрии. В приложении можно строить

как 2-D так и 3-D геометрические фигуры, имеются готовые макеты фигур. Его даже можно использовать для уроков естественных наук. Попробуйте интерактивные функции с четкой детализацией изображений, чтобы научить ваш класс математике. Вам не нужно будет полагаться на некачественно нарисованные параболы или 2D-фигуры, предназначенные для представления 3D-изображений. С помощью интерактивной доски учащиеся смогут иметь более точное представление о решении поставленных задач. Функции GeoGebra включают: Умение строить графики и решать уравнение; Интерактивные геометрические конструкции и возможность взаимодействия с 3D-графикой; Функции 3D-графики; Статистический анализ в режиме электронной таблицы; Система компьютерной алгебры, решающая любое уравнение; Бесплатные задания, встроенные в приложение; Возможность хранить и делиться своими результатами

XSection – это приложение для построения сечений многогранников. Программа содержит более 100 готовых задач в 11 разделах- от простейших до настоящих головоломок. Встроенный мини-учебник и словарь геометрических терминов. Пошаговые подсказки и простое управление. Данный девайс является отличным тренажёром по стереометрическим задачам. Он обучает работе с изображениями многогранников, линий и плоскостей. Все задачи решаются без громоздких вычислений. Приложение содержит все необходимые сведения по теории, а забытые определения можно посмотреть в словарице. XSection – это отличная возможность для учащихся потренироваться перед контрольной или экзаменом. Программа не позволит построить невозможную фигуру, например, “пересечь” скрещивающиеся прямые (типичная ошибка при построение сечений на бумаге). Лучший способ научиться решать математические задачи – это прорешать много задач.

MalMath: Step by step solver – это приложение с помощью, которого вы сумеете решить математические задачи не только получив пошаговое описание процесса вычисления, но и построение необходимых графиков. Само приложение MalMath для Android полностью бесплатное, к тому же совершенно не содержит рекламы. Также у вас есть возможность использовать его без подключения к Интернету. Это является большим плюсом для него. Программа в первую очередь приглянется ученикам старших классов, студентам колледжей, а также университетов и академий. Дело в том, что MalMath умеет решать интегралы, производные, пределы, логарифмы, тригонометрические уравнения и неравенства, примеры с корнями и модулями. По крайней мере большую часть. Однако, вам придется вручную вводить условие задания, так как функция распознавания с помощью камеры здесь не предусмотрена. Что касается его способностей, то они ограничиваются лишь задачами средней сложности с более скромным, чем у остальных приложений, описанием решений.

Но больше всего вам будет интересна функция «генератор задач». С ее помощью можно создавать случайные математические задачи с несколькими

категориями и уровнями сложности, заданными в настройках. Все выражения и графики можно сохранять в избранном. Сам процесс добавления задачи очень похож на вставку формул в Microsoft Word. Из собственного опыта отмечу, что, вроде бы все понятно и просто, но иногда довольно неудобно, особенно, что касается ввода сложных комбинаций с дробями и корнями. Придется потратить немного времени, чтобы привыкнуть к определенному принципу набора, но все же оно того стоит.

По итогу использование данных приложений позволит значительно более углубленно понять принципы решения математических задач, суть и методы решения, принципы построения графиков функций и сами функции, построение геометрических фигур, сечения многогранников. Данные приложения являются крайне актуальными при обучении математики как в школе, так и в средне специальных учебных заведениях. Но одни лишь приложения не являются панацеей при изучении математики, в первую очередь нужно изучать теорию и закреплять практикой с использование средств ИКТ.

Но особенно эффективными в использование показали себя такие приложения как Google Forms и приложение Kahoot!.

Google Forms является простым инструментом для создание электронных тестов. Вместо того, чтобы тратить время на проверку тестов на бумаге, печать бумаги и сверку. Куда проще один раз заполнить таблицу с тестами. Отметить форму как тест, перемещать вопросы и программа всё сделает за вас. Покажет количество правильных и неправильных ответов, общий балл, оценку. Всё это крайне удобно, интерактивно и быстро. Сделав несколько таких готовых форм, можно не волноваться по поводу текущих и промежуточных контролей. У вас будет полная картина по группе, наиболее сложным вопросам и заданиям. И в любой момент времени вы можете поднять результаты и статистику имея лишь доступ к сети.

Что же касается приложения Kahoot! То данная программа делает всё тоже самое, что и гугл формы, но с одним лишь отличием тут больше интерактива, более красочное оформление и переходы. Это очень хороший способ отойти от традиционной формы обучения, при том задействовав учащихся в игру на скорость.

Закключение: Данные программы активно использовались нами в процессе работы в специализированном академическом лицей при Филиале РГУ нефти и газа имени И.М. Губкина в городе Ташкенте и помогли достичь поступление выходцев академического лицея в высшие учебные заведения Республики и за рубеж 96%, ежегодно учащиеся лицея являются победителями различных олимпиад и конкурсов, что лишь свидетельствует о достойном уровне преподавания знаний и соответствии лицея статусу одного из образцовых Академических лицеев.

Также Министерством высшего образования, науки и инновации Республики Узбекистан был проведен опрос среди населения «Самый Образцовый Академический лицей» города Ташкента в 2022-2023 учебном

году, цель которого была направлена на изучение мнений родителей и учащихся о педагогическом, научном, инновационном потенциале учебного заведения, результативности проводимой совместной учебно-воспитательной работы с ведущими отечественными и зарубежными высшими учебными заведениями.

По результатам данного социального опроса, Академический лицей при Филиале Российского государственного университета нефти и газа (НИУ) имени И.М. Губкина в городе Ташкенте занял почетное 5-ое место из 24 академических лицеев столицы.

Список использованной литературы:

1. <https://ucheba.club.html>
2. “Цифровизация образования: от теории к практике” 2022г.
Е.К.Герасимова
<https://www.litres.ru/book/elena-konstantinovna-geras/cifrovizaciya-obrazovaniya-ot-teorii-k-praktike-67878266/>
3. “Digital Education: Opportunities for Social Collaboration (Digital Education and Learning)” 2011th Edition, Kindle Edition
<https://link.springer.com/book/10.1057/9780230118003>
4. Система Макаренко: в чём её суть и как он к ней пришёл
<https://skillbox.ru/media/education/sistema-makarenko-v-chyem-eye-sut-i-kak-on-k-ney-prishyel/>

**O‘QITUVCHILARNING AKMEOLOGIK KOMPETENSIYASINI
RIVOJLANTIRISHDA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING O‘RNI**

**Kurbanov Gani Abilovich, O‘zbekiston Milliy universiteti
Harbiy tayyorgarlik o‘quv markazi katta o‘qituvchisi,
dotsent, podpolkovnik**

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda dolzarb masalalardan biri bo‘lgan – Sharq mutafakkirlarining ta’lim-tarbiya, odob-axloq masalalaridagi qarashlari, Islomda bolalar tarbiyasi to‘g‘risida so‘z yuritilgan hamda Sharq mutafakkirlarining ijodiy faoliyatidagi ta’lim-tarbiyaga oid yondashuvlar, g‘oyalar, qarashlarni yosh avlodning ongiga singdirishda tarbiya usullari va vositalarini bilish, hayotda ulardan to‘g‘ri foydalanish pedagogik ta’lim jarayonida o‘qituvchining akmeologik pedagogik mahoratidagi muhim xususiyatlari ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: axloqiy qoida, tarbiya, odob, barkamol inson, insonparvarlik, ma’naviy fazilatlar, umuminsoniy qadriyatlar, milliy qadriyat, milliy tafakkur, islom madaniyati.

Аннотация. В данной статье говорится о взглядах восточных мыслителей на вопросы воспитания и нравственности, что является одним из актуальных вопросов, о воспитании детей в Исламе, а также о подходах к

образованию в творчестве восточных мыслителей, знании методов обучения и средств воспитания. В качестве важных особенностей акмеолого-педагогического мастерства педагога выделены инструменты внедрения идей и взглядов в сознание молодого поколения, их правильное использование в жизни.

Ключевые слова: моральное правило, воспитание, нравы, совершенный человек, гуманизм, духовные качества, общечеловеческие ценности, национальная ценность, национальное мышление, исламская культура.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy sohadagi islohotlar ta’lim tizimida ham yangilanishlar bo’lishini taqozo etmoqda. Ta’lim sohasini isloh qilishga oid davlat siyosati ta’lim tizimi rivojlanishi strategiyasining ustuvor yo’nalishlarini belgilab berdi.

2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishga oid davlat dasturi hamda O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida tizimli isloh qilishning ustuvor yo’nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish, oliy ta’limni modernizatsiya qilish, ilg’or ta’lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida ilmiy izlanishlarni olib borishga imkoniyatlar yaratildi.

Olib borilgan tadqiqotlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi PQ-3775-sonli qarori, 2018 yil 14 avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko’tarish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3907-son qarori, 2020 yil 23-sentyabrda O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni (O‘RQ-637-son, 2020 yil 23-sentabr) ta’limni tubdan isloh qilishda amaliy dastur bo’ldi.

Ta’lim sohasidagi mazkur hujjat respublikada ta’limni rivojlantirish ustuvor soha ekanligi e’tirof etish bilan birga xalq ta’limi sohasining barcha yo’nalishlarida modernizatsiyalash ishlariga katta yo’l ochib berdi. Ta’lim islohotlaridan asosiy maqsad – xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan va texnika, texnologiyalarning yutuqlari asosida shaxsning ma’naviy sifatlarini tarbiyalash va rivojlantirishdan iborat.

Bizning tariximizda jahonga dong taratgan ulug’ mutafakkirlar o’tgan, ularning qoldirgan ilmiy-ma’naviy merosi, ibratli hayoti, ta’limoti bugungi muammolarni yechishda juda muhim ahamiyatga ega. Yosh avlod tarbiyasi juda murakkab va mas’uliyatli vazifa hisoblanib, barkamol shaxs tarbiyasi uzoq va uzluksiz davom etadigan murakkab jarayondir. Jamiyat taraqqiyotining har qanday

bosqichida ham yosh avlod vakillari tarbiyasiga alohida e’tibor berilganligi tarixiy yozma manbalardan bizga ma’lum. Bugungi kunga kelib ushbu masala o’z ahamiyatini yo’qotgan emas va hattoki, bu masala davlat siyosati darajasiga ko’tarilgan. Jamiyat ma’naviy hayotini rivojlantirish o’sha jamiyatda faoliyat ko’rsatuvchi kishilarning intellektual salohiyati: ma’naviyati va marifati, ilm-fani va ta’lim-tarbiyasi to’g’risidagi bilimlarning nechog’lik ilmiy asoslanganligi, to’g’ri nazariy va amaliy negizlar asosida shakllanganligiga bog’liq.

Shu sababli ham barkamol avlod ilmiy dunyoqarashini jahon ta’limi talablariga mos qilib shakllantirish o’ta muhim muammodir. Ilk uyg’onish davrida yashab ijod etgan, buyuk donishmandimiz Muhammad Alxorazmiy bo’lib, u bilim olishda talabalarning shaxsiy kuzatishlariga hamda olgan bilimlaridan foydalanishga katta e’tibor berdi. Bunda u ilmiy izlanuvchilarning ilmiy manbalarni to’plash, ulardan foydalanish va kuzatganlarini tushuntira olish malakalarini hosil qilishga katta baho beriladi, e’tibor bergan bo’lsangiz, bu jarayonlar hozirgi ilmiy ishlar bilan shug’ulanayotgan, o’z ustida ishlayotgan va ilmiy salohiyatini oshirish maqsadida tinmayotgan yoshlardan talab qilinayotgan asosiy faoliyatlarini tashkil qiladigan jarayonlar hisoblanadi. Yana bundan tashqari, u olimlarni “Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va-al muqobala” asarida uch guruhga bo’lganligini ko’rinadi.

Muhammad al-Xorazmiyning fikrlari, bir tomondan, olimlar faoliyatining ezgulikka xizmat qilishini yoritadi; ikkinchi tomondan, o’sha davrda ilmiy tadqiqot ishlari va o’qitishning metod va vositalaridan qay darajada foydalanganligini ko’rsatadi. Muhammad al-Xorazmiy bilishni sezgidan mantiqiy tasavvur orqali farq qilish haqida fikr bayon etgan: sezgi orqali bilish bu qisman bilish bo’lsa, mantiqiy bilish haqiqiy bilimning muhim tomonini namoyon etadi. U birinchilardan bo’lib, sinov-kuzatish va sinov metodlariga asos soldi va ilmiy kashfiyotlar odamlarning amaliy talablari asosida paydo bo’lishini o’zining ilmiy asarlarida asoslab bergan. Darhaqiqat, alloma qoldirgan boy ilmiy merosi o’zining amaliy ahamiyatini yo’qotmagan. Shuning uchun, mutafakkirning yoshlarga ta’lim-tarbiya berishda va ularning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishdagi qarashlaridan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Yana bir sharq allomalarimizdan biri Abu Nasr Farobiyning ta’limiy-axloqiy yo’nalishdagi qimmatli asarlari bizgacha yetib kelgan. Bular, “Baxt saodatga erishuv to’g’risida”, “Fozil odamlar shahri”, “Ilmlarning kelib chiqishi”, “Aql to’g’risida risola” kabi asarlarida asosan inson kamoloti to’g’risidagi ta’limotni ilgari suradi. Farobiy ta’lim-tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta’lim bergan bo’lsa ham, ammo har birining insonni kamolga yetkazishda o’z o’rni borligini alohida takidlaydi. Alloma inson kamolga yolg’iz o’zi erishib bo’lmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo’lish, ularning ko’maklashuvi va munosabatlariga muhtoj bo’ladi, deydi. Farobiy “Ta’lim-tarbiyaning asosiy vazifasi – jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iboratdir”, – deya takidlaydi. Allomaning bu qarashi hozirgi kunda ta’lim-tarbiyaning oldiga qo’yilgan asosiy vazifasini ifodalaydi.

Yoshlarga ta’lim-tarbiya berishda pedagogik qarashlari metodologik asos bo’lib xizmat qiladigan qomusiy olimimiz Abu Rayhon Beruniydir. Uning ilmiy bilimlarni egalash yo’llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. U barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikda deb biladi. Ilmlarni egalashda esa, shaxsda intilish va qiziqish, muhitning rolini alohida ta’kidlaydi.

Beruniy o’zining asarlarida quyidagi fikrlarni ilgari suradi, o’quvchiga bilim berishda: o’quvchini zeriktirmaslik; bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o’rgatavermaslik; uzviylik, izchillik; tahlil qilish va taqqoslash; ma’lumdan noma’lumga, yaqindan uzoqqa, soddadan qiyinga qarab borish; takrorlash; yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko’rgazmali bayon etishga e’tibor berish kerakligini uqtiradi. Beruniyning ushbu qarashlarida hozirgi kunda bizning ta’lim-tarbiya sohamizda amal qilib kelinayotgan ta’lim tamoillarining bir nechitasi o’z ifodasini topganligini ko’rishimiz mumkin. XI asr oldin tushungan va ilgari surgan qoidalar hozirgi kunda ham ahamiyatini yo’qotmaganligi uning o’tkir zehn sohibi, o’ta ilmi kishi bo’ganligini isbotlaydi. Muta’fakkirlarning inson kamoloti to’g’risidagi ta’limotlari orasida Sharqda “Shayx ulRais”, G’arbda esa, “Avetsina” nomi bilan mashhur bo’lgan alloma Abu Ali ibn Sinoning inson kamoloti to’g’risidagi qarashlari muhim ahamiyatga ega. Uning fikricha, yaxshi va yomon xulqning hammasi sharoit, tarbiya, odatlanish natijasida vujudga keladi.

Yaxshi xulqqa ham odat tufayli erishiladi. Ichki quvvatning ta’sirlari va ta’sirlanishlari takrorlanaversa, ular uchun kuchli bir malaka hosil bo’ladi.

Bilim olishda bolalarni maktabda o’qitish zarurligini qayd etar ekan, olim ta’limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini takidlaydi: bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo’ymaslik; ta’limda yengildan og’riga borish orqali ta’lim berish; olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo’lishi; o’qitishda jamoa bo’lib maktabda o’qitishga e’tibor berish; bilim berishda o’quvchilarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish; o’qitishni jismoniy mashqlar bilan qo’shib olib borish. Bu talablar hozirgi davr ta’lim prinsiplari bilan ham mos kelishi bilan qimmatlidir. Ushbu prinsiplar esa, bolalarni yengil-yelpi bilim olish emas, balki har tomonlama chuqur va mustahkam bilim olishiga yordam beradi. Talabaga bilim berish o’qituvchining mas’uliyatli burchidir. Shunga ko’ra, Ibn Sino o’qituvchining qanday bo’lishi kerakligi haqida fikr yuritir ekan, shunday yo’l-yo’riqlar beradi: bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo’lish; berilayotgan bilimlarni talabalar qanday o’zlashtirib olayotganiga e’tibor berish; ta’limda turli metod va shakllardan foydalanish; talabalarni xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilish; fanga qiziqitira olish; berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olish; bilimlarni talabalarga tushunarli, uning yoshi va aqliy darajasiga mos ravishda berish; har bir so’zning bolalar hissiyotini uyg’otishi darajasida berishga erishish zarur.

Allomaning ushbu fikrlari davlat, jamiyat va hozirgi kunda ta’lim-tarbiya sohasida o’qituvchi shaxsining kasbiy mahoratiga qo’yib kelayotgan talablari bilan aynan o’xshash ekanligi bilan ahamiyatlidir.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash mumkinki, Sharq muta’fakkirlarining ta’lim-tarbiya to’g’risida, yosh avlodni kamoloti va ularning ilmiy dunyoqarashini

shakllantirish xususidagi pedagogik fikrlari, qarashlari va ta’limotlari bugungi ta’lim-tarbiya sohasida amal qilib kelinayotgan ta’lim va tarbiya nazariyalari, ta’lim va tarbiya tamoyillari va qoidalarining metodologik asosi bo’lgan “Ta’lim to’g’risidagi” Qonun, Prezidentimizning ta’lim to’g’risidagi qaror va farmonlari bilan bir qatorda boshqa normativ-me’yoriy hujjatlarda o’z aksini topgan.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi PQ-3775-son “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi Qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – T., 2018. – 6 iyun. – 07/18/3775/1313-son.
2. Мирзиёев Ш. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017.
3. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 29 июндаги “Ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишлари самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
5. Буюк сиймолар, алломалар: Ўрта Осиёлик машҳур мутафаккир ва донишмандлар. – К. I. – Т.: А.Қодирий номли “Халқ мероси” нашриёти, 1995. – 102 б.

**ИГРОВОЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ ДЕТЕЙ
В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ**

**Жумашева Гулнара Хамидуллаевна, заведующая кафедрой
«Дошкольного образования» НГПИ, доктор педагогических наук,
профессор, Хайтимбетова Шохида, студентка НГПИ**

Дошкольный возраст является важнейшим в развитии личности, так как он заполнен существенными физиологическими, психологическими и социальными изменениями. Это период жизни, который рассматривается в педагогике и психологии как самоценное явление со своими законами, субъективно переживается в большинстве случаев как счастливая, беззаботная, полная приключений и открытий жизнь.

Дошкольное детство играет решающую роль в становлении личности [1], определяя ход ее развития на последующих этапах жизненного пути человека. Характеристика возрастных особенностей развития детей дошкольного возраста необходима для правильной организации осуществления образовательного процесса, как в условиях семьи, так и в условиях дошкольного образовательной организации (группы). Этот возраст важен, поскольку он заполнен существенными физиологическими,

психологическими и социальными изменениями. Это период жизни, который рассматривается в педагогике и психологии как самоценное явление со своими законами, субъективно переживается в большинстве случаев как счастливая, беззаботная, полная приключений и открытий жизнь.

Дошкольное детство играет решающую роль в становлении личности, определяя ход ее развития на последующих этапах жизненного пути личности. Характеристика возрастных особенностей развития детей дошкольного возраста необходима для правильной организации осуществления образовательного процесса, как в условиях семьи, так и в условиях дошкольной образовательной организации (группы).

Дошкольное детство очень значимо для личностного и интеллектуального развития ребенка. В этот период складывается его характер, закладывается основа отношения к людям, к труду, вырабатываются навыки и привычки правильного поведения, приобретаются базовые знания об окружающей жизни. Во всем этом важное значение отводится ведущему виду деятельности – игре.

Игра представляет собой способ переработки полученных из окружающего мира впечатлений, знаний. В ней обнаруживают себя особенности мышления, воображения, памяти ребенка, его эмоциональность, активность, дисциплинированность, потребность в общении. Игровая деятельность дошкольников неоднородна и постепенно претерпевает прогрессивные изменения. По мере взросления детей меняется содержание ведущей деятельности дошкольника, обновляются и игровые средства.

А.В.Запорожец отмечает, что поведение детей различается, когда они находятся в игре при наличии игровой мотивации, и когда они действуют в условиях прямого задания. По его словам, игра является первой доступной для ребенка формой деятельности, где он сознательно воспроизводит и совершенствует новые движения [2, с. 118]. В воспитании и обучении детей старшего дошкольного возраста особенно важны дидактические игры, потому как содействуют подготовке к обучению в школе: развивают умение внимательно слушать педагога, быстро находить нужный ответ на поставленный вопрос, точно и четко формулировать свои мысли, применять знания в соответствии с поставленной задачей. В игре складывается воображение ребенка. Оно избавляет его, как и взрослого человека, от внутреннего одиночества. Человека «с воображением» интересует все – окружающий мир, люди, и, что особо значимо, он сам. Растущий человек со сформированным воображением не нуждается во внешних источниках ярких эмоциональных переживаний. В связи с этим игра выступает некоторым ключом к решению многих психологических и педагогических проблем. Это делает ее особо значимой для дошкольника, ставит на особое место в вопросах его развития. Еще Л.С.Выготский подчеркивал особую связь игры

как ведущей деятельности в дошкольном возрасте с развитием воображения – центральным психическим новообразованием этого возраста [3, с. 67].

Главное место в вопросах развития воображения дошкольника принадлежит ролевой игре. Игровые действия происходят в мнимой ситуации; реальные предметы используются в качестве других, воображаемых; ребенок берет на себя роли отсутствующих персонажей. Так дети приобретают способность к творческому воображению.

В концепции детской игры Д.Б.Эльконина мы видим, что ролевая игра выступает отражением усиливающейся связи с обществом, присущей дошкольнику. В ней выражается такое стремление ребенка к участию в жизни взрослых, которое не может быть реализовано непосредственно, из-за сложности и временной недоступности орудий труда [2, с. 53].

Воображение детей дошкольного возраста развивается в особых условиях игровой деятельности, среди которых в своих исследованиях Л.С.Выготский, О.М.Дьяченко, А.А.Леонтьев, Д.Б.Эльконин выделяют:

1. Все начинается с простых игр и задач, которые со временем усложняются. В этом отражается сам творческий процесс, который требует максимального напряжения сил.

2. Самостоятельное выполнение заданий. Взрослый не должен помогать ребенку и тем более решать задания вместо него. Следует дать ребенку подумать, стимулировать его к поиску решения, показать веру в его силы.

3. Свобода выбора деятельности, чередования дел, продолжительности занятий, выбора способов выполнения этой деятельности. Это позволит ребенку работать в комфортном темпе и не переутомляться.

4. Создание непринужденной, комфортной психологической обстановки, для чего нужно стимулировать ребенка, проявлять сочувствие к его неудачам, терпеливо относиться, не осуждать.

Играя, ребенок развивается физически, научается преодолевать трудности. Формируется и развивается инициативность ребенка, сообразительность и находчивость. В игре средних и старших дошкольников игровые действия должны быть более сложными, нежели в играх младших дошкольников. Они должны включать выполнение какой-либо роли (волк, покупатель, продавец, отгадчик и другие) в определенной ситуации игры. В этом случае ребенок будет действовать в соответствии с характерными особенностями изображаемого образа, имеющимися в детском воображении.

В дидактических играх у ребенка формируются и развиваются психические качества: внимание, память, наблюдательность, сообразительность. Дети учатся использовать полученные ранее знания в многообразных игровых условиях. Активизируются их умственные процессы. В них происходит и художественное воспитание ребенка, совершенствуются

движения, выразительность речи, развивается творческая фантазия, эмоциональная выразительность проигрываемого образа.

Мы видим, что в играх имеется значительный развивающий потенциал. В них формируется личность ребенка, осуществляется подготовка к последующей взрослой жизни, происходит адаптация к обществу. Здесь отражается то, что ребенок воспринимает в повседневной жизни, формируется его мировосприятие, что делает игру столь важной. Вопросы развития воображения в детском возрасте интересовали многих психологов, среди которых Л.С.Выготский, П.Я.Гальперин, С.Л.Рубинштейн, А.В.Запорожец, Д.Б.Эльконин, О.М.Дьяченко и другие. В общем виде воображение представляет способность сознания создавать образы, представления, идеи и манипулировать ими. Без воображения не обходится никакая человеческая деятельность: учение, труд, творчество, игра.

Кроме того, воображение сопровождает любой сложный психический процесс. Когда человек создает в воображении какой-то образ, этот образ не может представлять нечто абсолютно новое. Это всегда будет чем-то, что он ранее воспринял из окружающего мира. Процесс воображения протекает с опорой на имеющиеся в памяти представления. Почти весь дошкольный возраст ребенок фантазирует ради самого процесса фантазирования. Ему интересен процесс комбинирования, создания новых ситуаций, персонажей, событий, имеющий яркую эмоциональную окрашенность. Изначально воображение неразрывно связано с предметом, выполняющим функцию внешней опоры. Постепенно оно начинает опираться на предметы, не похожие на замещаемые. Дошкольник может в воображении выходить из конкретной ситуации, сохранять независимость от нее, даже видеть ее глазами как различных людей, так и животных, предметов. Предметом фантазии являются увлекшие и поразившие его предметы и явления.

Дошкольное детство очень значимо для развития ребенка. В этот период складывается его характер, закладывается основа отношения к людям, к труду, вырабатываются навыки и привычки правильного поведения, приобретаются базовые знания об окружающей жизни. Во всем этом важное значение отводится ведущему виду деятельности – игре.

Литература:

1. Закон «Об образовании» Республики Узбекистан // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – Т., 2020. – 03/20/637/1313-son. – 24 сентябрь.
2. Гальперин П.Я., Запорожец А.В., Эльконин Д.Б. Проблемы формирования умственных действий. – М., 1966.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М., 1996.

**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA “TABIY FANLAR”NI O‘QITISHDA
BOLALARNING TABIATNI ANGLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA
O‘QITUVCHINING MAHORATI**

**D.Elmuratova, GulDPI dotsenti, p.f.f.d(PhD)
S.Karimova, GulDU doktoranti**

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “1-, 2-sinfda “Atrofimizdagi olam”, 3-, 4-sinflarda o‘qitiladigan “Tabiatshunoslik” fanlari o‘rnida endilikda “Tabiiy fanlar” (Science) fani o‘qitiladi. Shuningdek, bu fan 5-, 6- sinflarda ham o‘qitilishi davom etadi.

2021-o‘quv yiliga qadar umumiy o‘rta ta’lim maktablarida 1-, 2-sinflarda “Atrofimizdagi olam” (1 soat), 3-, 4-sinfda tabiatshunoslik (1 soat), 5-sinfda biologiya, geografiya 1 soatdan, 6-sinfda fizika, biologiya, geografiya 2 soatdan, jami 12 soat o‘qitilgan bo‘lsa, 2021-2022 o‘quv yilidan boshlab, “Tabiiy fanlar” 1-sinfda 1 soat, 2-, 3-, 4-, 5-sinfda ikki soatdan, 6-sinfda esa 3 soatdan, jami 12 soat o‘qitilishi rejalashtirilgan. Shunga ko‘ra, tabiiy fanlar boshqa fanlarning o‘qitilish soati qisqartirmagan. Ammo shu dars soatlar hajmida o‘quvchini kelajakka tayyorlash uchun muhim ma’lumotlar berish “Tabiiy fanlar” dasturida nazarda tutilgan.

Inson dunyoqarashining tabiiy-ilmiy asosini tabiat haqidagi bilimlar tashkil qiladi. Yosh o‘quvchilar atrof olam to‘g‘risidagi dastlabki bilimlarni anglayotganida ularda hali yetarli darajada tizim-lashtirilmagan bilimlar hajmini his qiladilar. Fanlarni birlashtirish bu muammoni hal qilishga imkon beradi. O‘qitishda integratsiyalashgan yondashuvni amalga oshirish natijasida olingan yaxlit bilimlar o‘quvchilarni o‘quv jarayonida, darsdan tashqari mashg‘ulotlarda hamda ijtimoiy hayoti davomida qo‘llashga yordam beradi[4].

“Tabiiy fanlar” fan dasturi yaratilishida mazkur fanni o‘qitishda asosiy maqsad o‘quvchilarda dunyoning ilmiy manzarasi haqidagi tasavurlarini yaratish, ularda atrof borliqda yuz berayotgan hodisa va jarayonlarni bilishning ilmiy asosini, bir-birini to‘ldiruvchi ilmiy bilishning nazariy asosi va empirik metodlarni tanishtirish nazarda olingan. Shuningdek, tabiiy fanlarni o‘qitishning quyidagi maqsad va vazifalari ham qo‘yilgan:

- o‘quvchida tabiiy-ilmiy dunyoqarashni shakllantirish;
- o‘quvchilar tomonidan bilishning ilmiy (kuzatish, tajriba o‘tkazish) usullarini o‘zlashtirish;
- o‘quvchilarda ilmiy madaniyatni tarbiyalash;
- olingan bilimlarni kundalik hayotda qo‘llash;
- kelajak hayotga yo‘nalish olish ko‘nikmalarini egallash; shaxsda kognitiv, axloqiy, hissiy fazilatlarni rivojlantirish;
- o‘quvchilarda tabiatni asrashda muhim bo‘lgan ijobiy fazilat (munosabat va qadriyat)larni hamda ekologik bilim va ekologik madaniyatni shakllantirish ba h.k.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tabiat, tabiat hodisalari va atrof-muhit to‘g‘risidagi tasavvur va tushunchalarning shakllanishidagi muhim asos – hissiy idrok etish hisoblanadi. Shu bois tabiiy fan o‘qituvchisi o‘quvchilarga nazariy

tushunchalarni berishda hissiy obraz va ularning shaxsiy tajribalarini o‘zaro uyg‘unlashtira olishi muhimdir. Tushunchalarning mavhumligi, ularning real voqelikdan uzoqligi o‘quvchilarning bilimlarni yuzaki o‘zlashtirishlariga sabab bo‘lish bilan birga ularni tabiatni bilishga bo‘lgan qiziqishni pasaytiradi.

“Tabiiy fanlar” fanining o‘qitilishi o‘quvchilarda tabiiy-ilmiy, texnik, ekologik va iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish hamda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishda fanlarning o‘zaro integratsiyasi obyekt tomonidan tabiatni bir butun borliq sifatida anglanishi, ularning tafakkurida olamning yagona tabiiy-ilmiy manzarasi vujudga kelishiga zamin yaratadi. Shuningdek, o‘quvchilar mazkur fan orqali fanlararo integratsiya zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyotning imkoniyat va muammolari tushunib olishiga, barqaror rivojlanish maqsadlari orqali ekologik muammolarning mohiyatini anglab yetishga, tabiatdan oqilona foydalanish yo‘llari, sog‘lom turmush tarziga amal qilish tamoyillari hamda kundalik hayotda o‘zlashtirilgan bilimlardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

“Tabiiy fanlar” dasturida kiritilgan mavzular quyidagi asosiy kontekstlarda ifodalangan: tizimlar (o‘simlik, hayvon, odam organlari sistemasi, Quyosh sistemasiga oid bilimlar); materiya va energiya (issiqlik, yorug‘lik, tovush);

shakl, tartib va tuzilish (jonli va jonsiz tabiat, tirik organizmlar); masshtab va o‘lchash (ob-havo haroroti, masofa, Yer va Koinot);

barqarorlik va o‘zgarish (tirik organizmlarning rivojlanishi, ob-havo, yil fasllari, yashash joyi);

shakl va funktsiya (tirik organizmlar, o‘simlik va hayvonlarning xilma-xilligi, issiqlik, yorug‘lik va tovush manbalari).

Tabiiy fanlar o‘quvchiga jonli va jonsiz tabiatda ro‘y berayotgan hodisa va jarayonlarning yuzaga kelish sabablari va ularning o‘zaro bog‘liqligi, tabiatdagi rivojlanish bosqichlar, jumladan, tirik organizmlarning rivojlanish evolyusiyasi, zamonaviy texnika va texnologiyaning tabiiy-ilmiy asoslari, tabiat va jamiyatning o‘zaro aloqadorligi va ta’siri, tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishning ilmiy asoslari, sog‘lom turmush tarzining ahamiyati haqida bilishga yordam beradi. O‘quvchi paydo bo‘lgan ichki motiv unda tabiiy fanlarni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishi orqali tabiiy va ijtimoiy muhit holatini tushunib borishi, atrof-muhit va insoniyat muammolarini anglashiga, ularning yechimini topishda qarorlarni qabul qila olishida muhim o‘rin egallaydi.

O‘quvchilarga taqdim etiladigan topshiriq kontekstida ifodalangan muammoli vaziyatni hal etishda tabiiy fanlar bo‘yicha ilmiy va amaliy savodxonlik kompetensiyalarini namoyish etishlari talab etiladi. O‘quvchilarning kognitiv munosabati (tabiiy fanlarga bo‘lgan qiziqishi, tadqiq etilayotgan masalaga ilmiy yondashishi, atrof-muhit bilan bog‘liq masalalardan xabardorligi) va fanning mazmuniga oid bilimlari ularni tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonlikni belgilaydi. Tabiiy fanlarni o‘rganish davomida o‘quvchilar hayotiy munosabatlar va global muammolar bilan tanishib boradi.

1-jadvalda tabiiy fanlar kontekstini tarkibiy qismiga kiruvchi munosabatlar (shaxsiy va mahalliy) hamda global muammolar majmui keltirilgan.

1-jadval

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

Tabiiy fanlar mazmumining tarkibiy qismi

Kontekst	Shaxsiy	Mahalliy milliy	Global
Tibbiy resurslar	Salomatlikni asrash, baxtsiz hodisalar, ovqatlanish	Kasalliklarga qarshi kurash, kasalliklarning tarqalishi, iste’mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlarini tanlash, aholi salomatligi	Epidemiyalar, yuqumli kasalliklarning tarqalishi
Tabiiy resurslar	Moddalar, energiya oziq-ovqat va uning iste’mol qilinishi	Aholi soni, yashash darajasi, xavfsizlik, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va taqsimlanishi, energiya ta’minotini qo‘llab-quvvatlash	Tiklanadigan va tiklanmaydigan tabiiy sistemalar, aholi sonining ortishi, tabiatdan oqilona foydalanish
Atrof-muhit	Atrof-muhitga do‘stona munosabat, moddiy boyliklar va texnik qurilmalardan foydalanish hamda ularning yo‘q qilinishi	Aholining taqsimlanishi, chiqindilarning yo‘q qilinishi va ularning atrof-muhitga ta’sir ko‘rsatishi	Bioxilma-xillik, ekologik barqarorlik, atrof-muhitning ifloslanishi, tuproq, biomassaning hosil bo‘lishi.
Xavf-xatarlar	Turmush tarzini tanlashda xavf-xatarlarni baholash	Favqulodda ro‘y beradigan o‘zgarishlar (masalan, zilzila, noqulay ob-havo sharoiti), sekin kechadigan va progressiv o‘zgarishlar (masalan, qirg‘oq yemirilishi), xavf-xatarlarni baholash	Iqlim o‘zgarishi, zamonaviy kommunikatsiyalarning ta’siri
Ilm-fan va texnologiyalar sohasidagi yangi bilimlar	Sevimli mashg‘ulotlar, shaxsiy texnika, musiqa va sport bilan shug‘ullanish ning ilmiy jihatlar	Yangi moddalar, texnik qurilmalar, genetik modifikatsiyalar, sog‘liqni saqlash texnologiyalari, transport	Turlarning yo‘q bo‘lib ketishi, kosmosning tadqiq etilishi, koinotda yuz berayotgan o‘zgarishlar (Erning isishi va iqlim o‘zgarishi)

Insoniyat uchun oziq-ovqat ta’minoti, kasalliklarning tarqalishi, energiya ishlab chiqarish va iqlim o’zgarishi kabi yirik muammolarga duch kelgan bir davrda tabiiy-ilmiy savodxonlik milliy hamda xalqaro darajada katta ahamiyat kasb etmoqda.

Respublikamiz rahbariyati tomonidan “Tabiiy fanlar” fanidan o’quv dasturini ishlab chiqishda hamda xalqaro standartlarga mos yangi avlod darsliklarini va o’qitish metodikasini yaratishda davlat ahamiyatiga molik darajada e’tibor qaratilgan, jumladan bu jarayonga xorijiy xalqaro ekspertlar ham jalb qilingan. Natijada “Tabiiy fanlar” yangi avlod 1-, 2-, 3- va 6-sinf darsliklari hamda mazkur sinflar kesimida o’qituvchi kitobi (metodikasi) yaratilgan.

Tadqiqotchi olimlar

Tadqiqotchi olimlar N.Nuriddinova, M.K.Shirinov hamda D.Elmuratovalarning ishlarida boshlang’ich ta’lim mazmunida nazariy bilimlarning yetakchi o’rin egallashimethodik zaruriyat ekanligiga urg’u berilib, «boshlang’ich ta’limning nazariy darajasini oshirish bolalarning fanga bo’lgan hissiy faoliyatini alohida shakllarini kengaytirishni ko’zda tutishi» ta’kidlab o’tiladi. Bu yosh davri kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning tabiatni o’rganishga hissiy yondoshuvlari real voqelik, predmet va hodisalarni bevosita idrok etish jarayonida namoyon bo’ladi. Boshlang’ich sinf o’quvchilarini qiziqtiruvchi ob’ektlar, hodisalar ko’lamining kengligi hamda qiziqish darajasining yuqoriligi ular tomonidan tashkil etilayotgan faoliyatning mazmuni, shuningdek, ularning ta’lim jarayonida orttirgan aqliy faoliyatni tashkil etish ko’nikmalariga bog’liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Elmuratova, D. M. (2017). Theoretical basis of training future teachers to innovative professional activities. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
2. Dirlabo, E., & Dildora, U. (2022). Modern Approaches Natural Science Lessons. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 6, 481-484.
3. Элмуратова, Д. (2021). БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИНГ ШАКЛЛАНГАНЛИК ДАРАЖАСИ. *Scientific progress*, 2(8), 220-223.
4. Элмуратова, Д. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини табиатшуносликдан касбий фаолиятга тайёрлашнинг ўзига хос жиҳатлари. *Тафаккур сарчашмалари. Магистрларнинг илмий-амалий мақолалари тўплами. Б*, 247-249.
5. Элмуратова, Д. (2018). INNOVATIVE METHODS OF TEACHING STUDENTS IN HIGH EDUCATIONAL INSTITUTIONS. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych*, 223.
6. Элмуратова, Д. (2017). Проблемы подготовки будущих учителей начального образования к профессиональной деятельности. In *Интеграция науки и практики в современных условиях материалы VIII Международной конференции* (pp. 91-93).

7. Элмуротова, Д. М. (2019). Бошланғич синф ўқитувчисининг инновацион фаолиятга касбий тайёргарлигининг асосий кўрсаткичлари. *Тошкент*, (1), 63-68.

8. Элмуротова, Д. Талабаларда креативликни ривожлантириш йўллари. *Биология фанининг долзарб муаммолари ва уни ўқитишда инновацион технологиялар илмий-амалий анжуман материаллари тўплами*. Б, 138-141.

9. Elmuratova, D. (2018). THE MAIN INDICATORS OF PROFESSIONAL TRAINING OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO INNOVATIVE ACTIVITY. *Central Asian Journal of Education*, 2(1), 63-68.

UMUMTA’LIM MAKTABLARI O’QUVCHILARINING HUQUQIY KOMPETENTLILIGINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK – PSIXOLOGIK OMILLARI

**Jizzax viloyati ichki ishlar boshqarmasi tashkiliy boshqarma katta
inspektor Mayor Murodov Orif Tursunboyevich**

Annotatsiya: umumta’lim maktablari o’quvchilarini kompetentli yondashuv asosida o’qitishning shakl va metodlarni ishlab chiqish, hozirgi vaqtda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarda o’quvchilarning huquqiy ong, huquqiy bilim, huquqiy madaniyat va huquqiy tafakkurni shakllantrish hamda fanga oid boshqa kompetentsiyalarni rivojlantirish va singdirish asosiy omil bo’lib xizmat qilmoqda.

Tayanch so’zlar: kompetentlik, kompetensiya, huquqiy kompetentlik, kompetentsiya, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy madaniyat, huquqiy bilim, dialektik metod.

Bugungi kunda ta’limning ustuvor vazifalaridan biri, o’quvchi-yoshlarning ongu shuurida huquqiy bilim, huquqiy tafakkur, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantrish hamda kelajakda jamiyatda o’z munosib o’rnini topishi uchun amaliy hayotiy ko’nikmalarni shakllantirish bilan o’quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga faol kirishishiga zamin hozirlashdir. Shu nuqtai nazardan, ta’lim-tarbiya jarayonida nafaqat o’quvchi-yoshlarga fanlar bo’yicha bilim berish, balki egallagan bilim va malakalarini amalga tatbiq etish, ulardan ijtimoiy hayotda foydalanish ko’nikmalarini, ya’ni kompetentsiyalarni shakllantirishga yo’naltirish ham asosiy vazifalardan biridir.

Mamlakatimizda 2019 yil 9 yanvar kuni qabul qilingan **“Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to’g’risida”gi PF-5618** farmonida huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, huquqiy ta’lim va tarbiya borasidagi ishlar tizimli ishlar olib borilmayabdi. Uzoq yillar davomida bu masala huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ayrim davlat organlarining ishi sifatida qarab kelinib, bunda oila, mahalla va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarning ishtiroki yetarlicha ta’minlanmagan. Aholining huquqiy

bilimlarini oshirishga doir vazifalarning umumiy tusda belgilanganligi hamda ularni amalga oshirishning aniq ta’sirchan mexanizmi mavjud emasligi jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasidagi ishlarning samarasiz olib borilayotganligini ko’rsatadi.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlari o’rtasidagi muvozanatni saqlash g’oyalarini aholi ongiga singdirish ishlarining yetarli olib bormasligi ham qonun ustuvorligini ta’minlashga o’zining jiddiy salbiy ta’sirini ko’rsatmoqda. Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo yosh avlod ongiga huquq va burch, halollik va poklik tushunchalarini hamda odob-ahloq normlarini chuqur singdirib borish, Konstitutsiyaning muhim jihatlarini ularga bolaligidan boshlab sindirish kabi vazifalarga alohida to’xtalib o’tgan.

B.X.Xodjaev “Umumta’lim maktabi o’quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish” mavzusidagi doktorlik ilmiy ishida, kompetentli yondashuv umumiy o’rta ta’limni modernizatsiyalash nuqtai nazaridan yangi pedagogik voqelik deb, izohlab o’tgan. Mazkur yondashuv doirasida amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya va kompetentlikni didaktik birliklar sifatida ko’rib chiqish hamda ta’limning an’anaviy uch elementi (triada) – «Bilim – Ko’nikma – Malaka»ni oltita birlik – «Bilim – Ko’nikma – Malaka – Amaliy faoliyat tajribasi – Kompetensiya -Kompetentlik» tarzida tahlil etilishi talab etiladi deb takidlagan.[2, b-78].

N.Azizxo’jaeva “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” nomli o’quv qo’llanmasida o’qitishning metod va shakllariga alohida to’xtalib o’tgan. Masalan, o’qitish metodi deb, murakkab, ko’p qirrali, ko’p sifatlariga ega bo’lgan ta’limdir. O’qitish metodida o’qitishning obektiv qonuniyatlari, maqsadlari, mazmuni, tamoyillari, shakllari o’z aksini topadi. Metodlar boshqa didaktik kategoriyalarga dialektik bog’liq va biri boshqalarini taqozo qiladi, ya’ni o’qitishning maqsadi, mazmuni, shakli hosilasi sifatida metodlar didaktik kategoriyalarga aks ta’sir ko’rsatadi. Metodlar tuzilmasida obektiv va subektiv jihatlar ajralib turadi. Metodlarning obektiv jihatlarida barcha didaktik qoidalar, qonunlar va qonuniyatlar, tamoyillar va ta’riflar, shuningdek, mazmun butunligining doimiy komponentlari, o’quv faoliyatining shakllariga xos bo’lgan umumiy jihatlar aks etadi. Jumladan, metodlarning subektiv jihati pedagog shaxsi, ta’lim oluvchilarning o’ziga xosligiga va konkret sharoitga bog’liq bo’ladi. O’qitish metodlarining ko’p o’lchovliligi ularning ko’plab tasnifini keltirib chiqardi. O’qitish metodlari tasnifi - bu muayyan belgilar asosida tartibga solingan tizimdir. Didaktik tadqiqotlar o’qitishni dialektik jarayon sifatida o’rganadi. Bunga ko’ra o’qitish metodlari tizimi dinamikada, harakatda, ta’lim mazmunida yuz berayotgan barcha o’zgarishlarni hisobga olgan holda deb qaraladi[3, b. 23-24].

Hozirgi davrda yoshlarning bilim olish motivatsiyalarini shakllantiruvchi mexanizmlarni va o’qitishning yangi shakl, noan’anaviy metodlari orqali ularning bilish jarayonlarini faollashtirish tizimini takomillashtirish orqali ta’lim-tarbiya jarayoni sifatini boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqib amalga joriy etish metodlari mavjud bo’lib, aynan mana shular uzluksiz ta’lim tizimini mazmunan

modernizatsiyalash, ta’lim-tarbiya samaradorligini yangi sifat bosqichiga ko’tarishga xizmat qiladigan ta’sirchan choralarni ko’rishni taqozo qiladi. O.Qo’ysinov o’zing “Kompetentli yondashuv asosida bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyasi” nomli doktorlik ishida ta’limda kompetentli yondashuvni amalga oshirishni ta’minlovchi pedagogik shart-sharoitlarni quyidagicha guruhlab o’tgan:

1) ta’lim jarayonida ta’lim oluvchilar tomonidan tayanch kompetensiyalarning o’zlashtirilishini va shu asosda ularda kompetentlikning shakllanishini ta’minlovchi didaktik shart-sharoitlar (ta’limning maqsadi, mazmuni, shakllari, metodlari va o’qitish texnologiyalari);

2) kompetentlikka yo’naltirilgan ta’lim jarayonini tashkil etish uchun zarur bo’lgan tashkiliy-boshqaruv shart-sharoitlari (ta’lim jarayonini tashkil qilish va boshqarishning shakllari, vositalari va usullari);

3) pedagog xodimlarni ta’limda kompetentli yondashuvini amalga oshirishga tayyorlash va kompetentlikka yo’naltirilgan ta’lim jarayonining metodik ta’minotini ishlab chiqish bilan bog’liq bo’lgan metodik shart-sharoitlar to’g’risda to’xtalib o’tgan [4, b. 85-86].

Umumta’lim maktablari o’quvchilarini huquqiy kompetentli yondashuv asosida o’qitish avvalo ta’limning shakl va metodlariga alohida to’xtalib o’tish darkor. Masalan, ta’limda analiz metodi – 1) pedagogik tadqiqot metodi bo’lib, unda tekshirish, ob’ekti fikran tarkibiy elementlarga ajratib tadqiq qilinadi; 2) o’quv vaziyatini har tomonlama tahlil qilish, chuqur tekshirish, o’rganishni nazarda tutsa. Analitik metod – tahlil qilishga yo’naltirilgan ta’lim metodi, «aqliy hujum» metodi – muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo’llaniladi, «Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim» metodi – tahsil oluvchilarga muayyan mavzular bo’yicha bilimlari darajasini baholay olish imkonini berishga qaratilgan interfaol metod, «Ven diagrammasi» strategiyasi (metodi)-ushbu strategiya tahsil oluvchilarda mavzuga nisbatan ahliliy yondashuv, ayrim qismlar negizida mavzuning umumiy mohiyatini o’zlashtirish umumlashtirish ko’nikmalarini hosil qilishga yo’naltiriladigan metod sanaladi [5, b-6,10,15,18,20].

Umumta’lim maktablarida Davlat va huquq asoslarini o’qitish metodikasi 1) davlat va huquq asoslari ta’limi nazariyasi hamda metodikasi bo’yicha o’quvchilarga muayyan bilim, ko’nikma, malakalar hosil qilishga yo’naltirilgan o’quv fani; 2) davlat va huquq asoslari o’qitish metodikasi xususiy pedagogikaning asosiy sohasi hisoblanadi.

Davlat va huquq asoslari Davlat ta’lim standarti–davlat va huquq asoslari ta’lim mazmuni va ushbu o’quv predmeti bo’yicha o’quvchilar egallaydigan bilim, ko’nikma, malakalarga qo’yilgan talablarni davlat tomonidan tasdiqlangan etaloni, modeliga tushuniladi. O’quvchilarga huquqiy ta’lim berishda didaktik eksperiment metodi ham alohida o’rin tutadi, yani ushbu metod orqali o’quvchilar–borliqni o’zgartirib, uning ichki qonuniyatlarini o’rganib, unga ta’sir etishning samarador usullarini aniqlashga qaratilgan tadqiqot metodiga aytiladi. O’quvchilarni huquqiy kompetentli yondashuv asosida o’qitishda aqliy hujum – muammoni hal etishga

nisbatan intellektual yondashuvga asoslanadi. Bunda muammoni hal etishga oid shaxsiy farazlar ilgari suriladi. «aqliy hujum» metodi– muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qoʻllaniladigan metod hisoblanadi deb, takidlashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish toʻgʻrisida”gi PF-5618 farmoni.: 2019 yil 9 yanvar.
2. B.Xodjaev. “Umumta’lim maktabi oʻquvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish” mavzusidagi doktorlik ishi.T: 2016 y. b-78-86
3. N.Azizxoʻjaeva “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” nomli oʻquv qoʻllanma. T.: 2006 y. b-23-24
- 4.O.Qoʻysinov.“Kompetentli yondashuv asosida boʻljak oʻqituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyasi” mavzusidagi doktorlik ishi.T-2019 y. b-85-86
5. Oʻzbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi Qori Niyoziy nomidagi Oʻzbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti tomonidan tayyorlangan “Pedagogik atamalar lugʻati” .:T-2008 6,10,15,18,20-b

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИЗУЧЕНИЯ
СЕМАНТИЧЕСКИХ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЧАСТИЦ В
РУССКОМ ЯЗЫКЕ НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА**

**Медетова Раушан Мамадияровна, заведующая отделом УзНИИПН,
доктор педагогических наук, старший научный сотрудник,
Тохтасинова Дилафруз Эркинжоновна, учитель русского языка
в общей средней школе № 61 Яшнабадского района г.Ташкента**

Аннотация. В данной статье раскрыты теоретико-методические направления изучения семантических и функциональных особенностей частиц в русском языке на примере произведений Чингиза Айтматова.

Ключевые слова: общечеловеческие ценности, русский язык, семантические и функциональные особенности частиц.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Chingiz Aytmatov asarlari misolida rus tilidagi zarrachalarning semantik va funksional xususiyatlarini oʻrganishning nazariy va uslubiy yoʻnalishlari ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: umuminsoniy qadriyatlar, rus tili, zarrachalarning semantik va funksional xususiyatlari.

Изучение культурного наследия народов Узбекистана на нынешнем этапе образования представляет собой особый интерес, поскольку обеспечивает популяризацию искусства и сохранения культурных традиций, памятников истории и культуры, этнокультурного многообразия, культурной самобытности всех народов и этнических общностей. На территории нашей

родины проживает более 130 разных народов, и каждый из них весьма самобытен и стремится сохранить свои национальные богатства – язык, культуру, обычаи и традиции. Изучение и широкое пропагандирование их осуществляется на всех этапах системы непрерывного образования, но наиболее важным является студенческий возраст. Это самый благоприятный и интенсивный возраст для развития основ культуры поведения личности и служит благоприятным временем для обогащения речи и совершенствования навыков эффективного общения. И немаловажную роль в развитии речи и пополнении словарного запаса студента играет художественная литература – как общемировая, так и русская литература, поскольку русский язык является языком межнационального общения.

Художественная литература – это огромное и весьма действенное средство интеллектуального, умственного, нравственного и эстетического воспитания студентов, она оказывает весомое влияние на развитие и обогащение речи студентов, а также способствует совершенствованию личностных качеств, норм общения и морали и их дальнейшему развитию, превращая студента в полноценного члена общества. В поэтических и повествовательных образах литература открывает и объясняет студенту жизнь людей в обществе, стране и мире, знакомит с красотами природы и жизнью её обитателей, показывает мир человеческих чувств и взаимоотношений. Кроме того, литература развивает воображение и фантазию студента, обогащает его эмоции и чувства и даёт удивительные и прекрасные образцы русского литературного языка, что в дальнейшем приведёт к правильному эстетическому развитию студента.

Знакомство студента с художественными произведениями Чингиза Айтматова позволит оценить то наследие, те культурные ценности и нормы морали, которыми проникнуты все произведения гениального писателя. Художественные произведения Чингиза Айтматова открывают студенту мир природы и общества, человеческих чувств, эмоций и взаимоотношений, являются и тем средством, которое воздействует на личность студента, развивает его умение тонко чувствовать форму и ритм русского языка, оказывает воспитательное, эстетическое и познавательное значение. При этом студент усваивает нормы грамматики и произношения русского языка в единстве с его лексикой.

Среди множества задач, стоящих перед высшим образовательным учреждением, важное место занимает и задача подготовки студентов к будущей профессиональной деятельности. И одним из основных и наиболее важных показателей готовности студента к успешному обучению в высшем образовательном учреждении является хорошо развитая правильная речь, где основным компонентом является словарный запас, накопленный за истекший период. И литература здесь также оказывается нашим главным помощником. Словарный запас позволяет решить не только задачу накопления и уточнения каких-либо понятий и представлений, но и формирует и развивает содержательную сторону мышления студента.

Одновременно с этим на основе операций анализа, синтеза и обобщения полученной о слове информации происходит и овладение лексическим значением слова. Поэтому своевременное развитие лексического словаря студента является не только признаком хорошо развитой речи и показателем высокого умственного развития, но и важным фактором этапа подготовки к будущей профессиональной деятельности.

Ещё одной задачей обучения, которая также решается посредством знакомства с художественной литературой, является воспитание правильных нравственных ориентиров и культуры поведения. В современном мире, несмотря на широкую доступность самых разных мировых культурно-художественных ценностей, именно литература является тем фундаментом, на котором будет построена правильная эмоционально-нравственная личность. Именно она наиболее точно воздействует на чувства и разум студента, развивает его эмоциональную восприимчивость, закладывает основы моральных качеств, формирует сознание и самосознание, а в дальнейшем и общее мировоззрение.

Искусство слова, почерпнутое из художественных произведений Чингиза Айтматова, помогает студенту познавать жизнь, осмысливать и обобщать реальные жизненные факты и формировать правильное к ним отношение. При этом педагог обязан обратить особое внимание на отбор произведений, методику их прочтения и проведения бесед по прочитанным художественным произведениям. Это позволит сформировать у студентов гуманные чувства и правильные этические и эстетические представления, научит в дальнейшем правильно переносить эти чувства и представления в свою жизнедеятельность.

Литературное искусство – это многообразная и обширная часть современной культуры. Известный испанский писатель и журналист Артуро Перес-Реверте Гутьеррес писал: «Книга – это двери, что выводят тебя из четырёх стен... Они учат тебя, воспитывают, с ними ты путешествуешь, мечтаешь, воображаешь, проживаешь другие жизни, а свою умножаешь в тысячу раз...». К сожалению, современные студенты много времени проводят с различными гаджетами и недостаточно правильно умеют самостоятельно организовывать свой досуг, мало читают, вследствие чего не умеют конструктивно общаться ни со взрослыми, ни со своими сверстниками.

Исходя из этого, задачей преподавателей является приобщение студентов к чтению, привитие безмерной любви к книге, а задача высшего образовательного учреждения заключается в широкой апробации изученного студентами программного материала в соответствии с современными тенденциями образования.

Служебные слова, сообщающие лексическим и синтаксическим единицам добавочные значения и выражающие смысловые оттенки в предложении, играют своеобразную роль в организации речи и формировании содержания высказывания. Представляясь не столь значительным материалом по сравнению с содержанием знаменательных

частей речи и основными грамматическими категориями, они, тем не менее, имеют широкий семантический объем и являются необходимыми связочными словами, конструктивными словами-отношениями. Они выполняют не только строевую связующую функцию, но и наполняют собою содержание высказывания. Это весьма существенные конструктивные элементы языковой системы, употребление и освоение которых обеспечивает полноценное владение русским языком. Указанный сегмент грамматической системы весьма развит в русском языке, поскольку частицы многочисленны и в своей массе неоднородны. Они разделяются на различные разряды по семантике и по функциям, определяющим разнообразие и большой объем материала частиц в русском языке. Частицы выделяются по разным основаниям, соответствующим их сложноустроенной семантике.

В целом, создается большой набор разнообразных выражаемых смыслов грамматического и лексического уровня. Это разнообразие обуславливается природой частиц как единиц языка и типологии языковых знаков. В этих словах лексическое значение представляет содержание их грамматической, логико-синтаксической или экспрессивностилистической функции. Лексическое значение присуще немодальным частицам, дифференцирующим и повышающим информативную значимость компонентов высказывания.

Системные связи и отношения между элементами языка обнаруживают себя в процессе функционирования в речи, выражая зависимость одного элемента от других, сходство или различие. В силу их свойств и системного положения лексико-грамматические значения частиц, находящихся под влиянием синтаксического окружения и текстового употребления, очень подвижны.

Частицы – это служебные слова, то есть именно слова по системному статусу, а не аффиксы. Они не служат единственным образом (как слова знаменательных частей речи) обозначением предметных реалий и используются как аффиксы для выражения различного рода отношений между предметами, для выражения отношений реалий к действительности, для отражения в речи их оценки. Именно это определяет их содержательную специфику. При этом некоторые частицы выражают объектные значения, то есть несут информацию об объективных сторонах мира и об отношениях сознания к этому миру. Частицы – численно ограниченный, по сравнению с другими частями речи в русском языке, состав. В системе языка среди связующих дискурсивных слов наиболее отчетливо выделяются две резко очерченные категориальные области – предлоги и союзы. В грамматической системе между предлогами и союзами, с одной стороны, наречиями и модальными словами, с другой стороны, находится несколько сравнительно небольших групп частиц. Соответственно отмеченной природе грамматического типа их массив очерчивается нечеткими границами, о чем свидетельствуют и некоторые различия в синхронных описаниях материала. Этот численно небольшой состав части речи претерпевает изменения. В действительном состоянии грамматического класса и его развитии наиболее

заметно образование новых слов, пополняющих его состав; на поверхности языковой картины наблюдается также исчезновение других слов.

Таким образом, на данном этапе развития современного русского языка и литературы происходят двунаправленные изменения единиц, что имеет значительные последствия для грамматической системы.

Литература

1. Ilm-fan va innovatsiya: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. 2024-yil 25 aprel. – T.: O'zDJTU, 2024-yil. – 322-b.

2. Ибраимов Х. ва бошқ. Ота-она – мураббий: Услубий кўлланма. – Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2024. – 220-б.

IJODIY QOBILYATLARINI SHAKLLANTIRISHDA KAMOLLIDDIN BEHZOD IJODINI O'RGANISH

Rasulov Murad Absamatovich

**Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Tasviriy
san'at kafedrası dotsent v.b.**

Annotatsiya: ushbu maqolada Kamoliddin Behzod ijodiga alohida e'tibor qaratilgan va bu bejiz emas. Sharq miniatyura san'atida yetakchi va betakror maktab yaratgan buyuk musavvir hayoti va faoliyatini o'rganish o'zligini qayta tiklayotgan xalq uchun har qachongidan ham ko'ra muhimroq ahamiyat kasb etishi hamda Kamoliddin Behzod uzoq va sermahsul hayoti xaqida qisqacha ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: Kolleksiya, musavvir, dastgoh, sharq Rafaeli, naqqosh, turonzamin, movarounnahr, latif, miniatyura, real, usta, kompozitsiya, renessans, estetik, haykal.

Behzod o'z davrida yirik miniatyura maktabini yaratgan etuk musavvir hisoblanadi, - deydi. Fransiyadagi Temuriylar assosiasiyasi rahbari Frederik Bressand. – Butunjahon jamiyati har doimgidek juda xayrli ishga qo'l urgan. Kitobda o'ta nodir, qimmatli suratlar kiritilibdi. Olimlar, mutaxassislar, miniatyura san'ati ixlosmandlari uchun yana bir salmoqli asar dunyoga kelganidan xursandman.

Kamoliddin Behzod dahosi, ijodiyotiga bugun alohida e'tibor qilishimiz bejiz emas. Sharq miniatyura san'atida yetakchi va betakror maktab yaratgan buyuk rassom hayoti va faoliyatini o'rganish o'zligini qayta tiklayotgan xalq uchun har qachongidan ham ko'ra muhimroq ahamiyat kasb etayapti. XIV-XV asrlar – O'zbek xalqi tarixining oltin sahifalaridan desak yanglishmaymiz. Amir Temur saltanatida yuzaga kelgan Uyg'onish davri, yuksak darajadagi ijodiy va qulay tarixiy muhit tufayli Mirzo Ulug'bek Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod singari ko'plab buyuk olim, faylasuf, shoir, rassom san'atkorlar samarali ijod etishdi.

Ular orasida Kamoliddin Behzod nafaqat Turonzamin xalqlari madaniyati va san’ati mehri kuchli, madaniyatparvar, ijodkor xalq bo’lib kelgan. Otashparastlik budda dini davrlarida yaratilgan.

Kamoliddin Behzod (1455-1535)–fors miniatyura rassomi, 1468-1506 yillarda Hirotida ijod qilgan va Hirot chizmachilik maktabining yirik ustalaridan biri sifatida tan olingan. G’arbda u “Sharq Rafaeli” sifatida tan olingan.

Kamoliddin Behzod hayoti haqida aniq ma’lumotlar yo’q. Uning kelib chiqishi haqida hech qanday ma’lumot topilmagani uchun Behzodning hunarmand oilasida tug’ilgani ko’pchilik tomonidan qabul qilinadi.

Varaxsha, Panjikent, Sopollitepa, Qoratepa, Bolaliktepadagi muhtasham saroylar devordagi ulkan suratlar, tosh va sopol haykallar ajdodlarimiz qadimgi davrlardayoq mukammal san’at obidalari yaratganliklaridan guvohlik berib turibdi. Islom dini keng tarqalgach, nafis san’at turlari ko’proq qo’lyozma kitoblar, alohida muraqqalar (albomlar) tarzida namoyon bo’la boshladi. Natijada qog’oz, kitob ko’paydi, xalqimizning savodxonligi yuqori darajaga ko’tarildi.

Sohibqiron Amir Temur davrida madaniyat, ilm, fan, san’at rivojiga katta e’tibor berganligi tarixdan ma’lum. Shu boisdan ham bu davrda oldingi zamonlardagiga nisbatan bir necha marta ko’p qo’lyozma asarlar yaratildi. XV asrning ikkinchi yarmida shoir, san’atkor, olimlar ijodi yana ham gurkirab o’sdi. Ular yaratgan qo’lyozmalarni ziynatlash, bezash va rasmlar bilan boyitishga ihtiyoj har qachongidan ham ko’ra oshdi. Ana shunday davr tarix sahnasida Kamoliddin Behzod shaxsi paydo bo’ldi.

Uning rassom sifatida shakllanishida Alisher Navoiyning beyqiyos xizmati bor. O’sha davrdagi ta’riflar bilan aytganda, «asr nodiri, musavvirlar peshvosi» bo’lmish Behzod ijodkor sifatida murakkab yo’lni bosib o’tdi. U o’zining ziddiyatlariga to’la hayoti mobaynida Sulton Husayn Boyqaro, Shayboniyxon, Shoh Ismoil Safaviy, Shoh Tahmosip singari hukmdorlar qo’li ostida ijod qildi. Hayotining asosiy qismi temuriylar sulolasining ikkinchi poytaxti bo’lmish Hirotida o’tdi. Ma’lum payt, safaviylar sulolasi taklifiga binoan, Tabrizda yashab, asarlar yaratdi. Rassom Samarqandda tug’ilgan, degan taxminlar bor. Hozirgacha 1455 yil Hirotida hunarmand oilasida tavallud topgan deb kelinadi.

Hirot o’sha davrda Sharqning eng go’zal shaharlaridan biri bo’lgan. Behzod ota-onasidan erta ajragan. Uni Hirotidagi mashhur musavvir, saltanat kutubxonasining mudiri Mirak Naqqosh o’z tarbiyasiga oladi. Mirak Naqqosh «Mashhur qirq san’atkor» anjumaniga rahbarlik qilib, Nigoriston, hozirgi tushunchalar bilan aytganda, San’at akademiyasi ishlarini yo’lga qo’ygan edi.

Mashhur ingliz Sharqshunosi Edvard Braun bu haqda; «O’sha zamonda juda katta shuhrat qozongan Behzod va Shoh Muzaffar singari atoqli naqqoshlar, shubhasiz, Mir Alisher Navoiyning qo’llab – quvvatlashi natijasida kamolotga erishdilar», – deb yozadi. Kamoliddin Behzod mashhur hattot Sulton Ali Mashhadiy bilan tanishadi, u bilan hamkorlik qiladi. Abdurahmon Jomiy huzuriga borib turadi.

Uning mehnatsevarligi, iste’dodi, zahmatkashligi Alisher Navoiyga ma’lum bo’lgach, Behzodni huzuriga chaqirib, saroy ishiga jalb etadi. Sulton Husayn Mirzoga tanishtiradi. Hukmdor unga o’zining bog’ida ijodxona qurdirib, ijod uchun barcha shart-sharoitlarni muhayyo qiladi. Sulton Husayn Boyqaro uni Hirotidagi saltanat kutubxonasiga boshliq etib tayinlaydi. Behzod endi butun Xurosonda dong taratadi, bu yerdagi barcha naqqoshlar, musavvirlarga bosh bo’ladi. Xuddi mana shu davrda Behzodning eng sara asarlari yaratildi.

Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma»siga ishlangan turkum asarlar, Husayn Boyqaroning majlislari tasvir etilgan, Temur tarixiga bag’ishlangan muraqqa (albom), Abdurahmon Jomiyning «Solomon va Absol», Muslihiddin Sa’diyning «Bo’ston» va «Guliston»i, Nizomiy ganjaviy «Xamsa»siga ishlangan rasmlar, Sulton Husayn Hirotida qurdirgan «Bog’i Behisht» tasviri, Abdurahmon Jomiy portreti, «Sulton Husayn Mirzo saroyida ziyofat», «Malik Doro va otboqarlar», «Yusuf va Zulayho» qissasi, «Masjid ichidagi munozara» singari yuzlab go’zal ijod namunalari dunyoga keldi.

Shoh Ismoil Safaviy Hirotning ko’zga ko’ringan hunarmandlari, naqqoshlari, hattotlari qatorida Behzodni ham Tabrizga – o’z saroyiga olib ketadi. U yerda musavvirga qulay shart-sharoit yaratib beradi. Hirotida milliy o’zbek miniatyura maktabini yaratgan rassom tarix zayli bilan Tabriz nafis san’at maktabiga ham asos soladi. U xuddi shu davrda bir guruh shogirdlari bilan birgalikda juda ko’plab mumtoz asarlar yaratdi. Xususan, «Bir asr shahzoda tasviri», «Murod Oq qo’yunlining tasviri», «Tuyalar jangi», «Shoh Tahmosib tasviri», «Rasmiy istiqbol» asarlari, Abdurahmon Jomiyning «Yusuf va Zulayho» dostoniga ishlangan suratlar – shular jumlasidan. Buyuk rassom Tabrizda yashab ijod etar ekan, bir dam ham o’z Vatanini unutmadi, vaqti-vaqti bilan Hirotga borib turdi.

U Tabrizda ruhiy iztrob-larda yashaganligini ayrim asarlaridagi ishoratlardan sezish mumkin. Masalan, uning Shoh Ismoil Safaviy tasviri chekkasiga «Shikasta qalamli faqir Behzod», «Tuyalar jangi» surati chekkasiga «Qalami shikasta, Nomurod, Faqir Behzod, umri yetmishdan oshganda ushbu ishga qo’l urdi» – deb imzo chekishi fikrimizga dalil bo’la oladi. Behzod Tabrizda Sulton Muhammad, Oqa Miraq Mir Said Ali singari turli joylardan kelgan musavvirlarga rahnamolik qildi. Xususan, u Termizda to’g’ilib o’sgan Mir Said Aliga o’z mahorati va rassomlik sir-asrorlarini ayamay o’rgatdi. Ular o’z navbatida, Behzod vafotidan so’ng XVI asr Sharqining mashhur shaharlari – Tabriz, Qobul, Dehli, Buxoroda ustoz an’alarini muvaffaqiyat bilan davom ettirishdi. Natijada o’zbek miniatyura san’ati ta’sirida yangi-yangi maktablar yaratildi.

Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» asarini mashhur hattot Sulton Ali Mashhadiy qayta ko’chirgan. Behzod uni noyob miniatyuralar bilan bezagan. Kitob Xumoyun saroyiga olib ketilgan. U bir necha yil Akbarshoh saroyida eng noyob qo’lyozma sifatida saqlangan. So’ng uni Nodir Shoh qimmatbaho o’lja tarzida Eronga olib ketadi. Sulton Xusayin Boyqaroning majlislari tasvir etilgan Muraqqa (albom)

Sulton Xusayin Mirzoning Hirotdagi shoh kutubxonasi uchun maxsus tayyorlangan edi. Undagi 40 dan ortiq go‘zal miniatyura Kamoliddin Behzod mo‘yqqalamiga mansub. Muraqqani XX asrning boshlarida fransiyalik san‘atshunos olim Muse Foshe sotib olib, Luvr muzeyiga topshirgan. Abdurahmon Jomiyning «Salomon va Absol» asari mashhur hattot Sulton Ali Mashhadiy tomonidan ko‘chirilgan. Kamoliddin Behzod uni miniatyuralari bilan bezagan. Mazkur asar ham XX asr boshlarigacha Afg‘onistonda saqlangan.

Hirotdagi «Bog‘i Behisht» tasvir etilgan miniatyura asari Kamoliddin Behzodning eng go‘zal va nodir asarlaridan sanaladi. Ammo mazkur asarning ishlangan yili va hozir saqlanayotgan joyi nomalum. Amir Xusrav Dehlaviyning «Xamsa» siga ishlangan 33 suratning hammasi Behzod va uning shogirdlari tomonidan yaratilgan. Ushbu asar Berlindagi Milliy kutubxonada saqlanayapti. 1567 yili «Temur tarixi muraqqasi» kumush va tilla suvi yuritib ishlangan. Unda Kamoliddin Behzodning bir necha miniatyuralari bor. Ularning hammasi Amir Temur hayoti va faoliyatiga bag‘ishlangan.

«Temurning taxtga o‘tirishi», «Temur saltanatidagi qabul marosimi», «Temur lashkarlarining qal‘aga hujumi», «Samarqandda masjid qurilishi» kabi miniatyuralar haqiqiy yuksak asarlari sifatida AQSh dagi Boston shahrida saqlanadi. Shoir Sa‘diyning «Bo‘ston» asarini 1487 yili Sulton Ali Mashhadiy Sulton Xusayn Mirzo Boyqaroning Hirotdagi mashhur kutubxonasi uchun ko‘chirgan va uni iste‘dodli san‘atkor ustod Muzahhib bezagan. Bu asar hozir Qohira muzeyida saqlanadi.

Fransiyalik san‘atshunos olim Rens Gruze e‘lon qilgan ma‘lumotlarga ko‘ra, mazkur to‘plamdagi Kamoliddin Behzod ishlangan miniatyuralarning har biri alohida tasviriy san‘at asari sifatida kishini hayratga soladi. Sulton Xusayn Mirzo Boyqaroning Hirotdagi bog‘ida bazm tasvirlangan mashhur miniatyura shu «Bo‘ston» asarida mavjud. Bu rasmlar elliginchi yillarda misrlik olim doktor Muhammad Mustafo sharhlari bilan arab tilida nashr qilingan. Xusayn Boyqaro tasvirining asl nusxasi esa shved san‘atshunos olimi F.P.Martinning shaxsiy kolleksiyasida saqlanayotir. Dunyoning ko‘p mamlakatlarida ana shu portretndan ko‘chirilgan nusxalar mavjud. Mazkur tasvirda Sulton Xusayn Boyqaro salobatli qiyiq ko‘zli yapasqi yuzli kishi sifatida shohona liboslar bilan hayotiy ifoda etilgan.

Rasmni kuzatar ekanmiz Xusayn Boyqaro va Kamoliddin Behzodga zamondosh Zahiriddin Muhammad Boburning ko‘zlari yodga tushadi. «Sulton Xusayn qiyiq ko‘zliq she‘r andom bo‘yluq kishi edi. Belidin quyi ingichka edi. Bo vujudkim ulug‘ yosh yashab, oq soqolli bo‘lib edi, xushrang, qizil abrishimin kiyar edi. Qora qo‘zi bo‘rk kiyar edi yo qalpoq... Mafosil (bo‘g‘imlar) zahmati jihatidan namoz qila olmas edi, ro‘za tutmas edi. Hulqi bir nima go‘zalroq voqe‘ bo‘lib edi, ko‘zi ham hulqidek edi... Qirq yil Xurosonda podshoh edi». Kamoliddin Behzod Xusayn Boyqaro tasviri ushbu tarifga juda mos tushadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: “O‘zbekiston”, 2017 yil.

2.Абдуллаев Н. Ўзбекистон санъати тарихи. –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2007.

3. “Маънавият юлдузлари” (Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, Тошкент, 1999) китобидан олинди. <https://saviya.uz/hayot/tarjimai-hol/kamoliddin-behzod-1455-1537/?imlo=k#>

4. Rasulov Murad Absamatovich; Malikov Kozim Gafurovich; Jabbarov Rustam Ravshanovich. "Prikladnoe iskusstvo i xudojestvenno dekorativnoe iskusstvo". 2020/4/24. № DGU 08072, DGU 2020 0409.

5. Shabarotov P.P. Miniatyura. – T.: Iqtisod- moliya 2011.

6. Abdullaev A.A. San’at tarixi. – T., 1991.

7. M.abdurashidkhonova, M.Rasulov, Tashkent school of wood carving and representatives of uzbek folk applied art Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 5 (2021) / ISSN 2181-1415

MASHG‘ULOTDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING O‘ZIGA XOS AHAMIYATI

p.f.n., dotsent S.R.Abdalova

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: ushbu maqolada informatika va axborot texnologiyalari yo‘nalishidagi fanlarni o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari, bu sohadagi muammolar, ularni bartaraf etish bo‘yicha amalga oshiriladigan vazifalar haqida so‘z yuritiladi.

Tayanch so‘z va iboralar: bilim, ko‘nikma, malaka, informatika, axborot texnologiyasi, pedagogik texnologiya, integratsiya, standart, test, majmua, didaktik ta‘minot, darslik, o‘quv-metodik qo‘llanma, elektron darslik, portfolio, elektron ta‘lim resurslari, sillabus va boshqalar.

В данной статье речь идёт о своеобразности обучение предметов по направлений информатики и информационных технологии, проблемах в этой сфере, и о задачах устранения этих проблем.

Ключевые слова: знания, умение, навыки, информатика, информационная технология, педагогическая технология, интеграция, стандарт, тест, пособие, дидактическая обеспечение, учебник, учебно-методическая пособия, электронный учебник, портфолио, электронные образовательные ресурсы, силлабус и др.

Bugungi kunda informatika va axborot texnologiyalari yo‘nalishidagi fanlarni o‘qitishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari hamda xususiy metodikalarni ishlab chiqish, ta‘lim tizimida bilim, ko‘nikma va malakalarning to‘liq o‘zlashtirilishini ta‘minlash, mazkur yo‘nalishidagi fanlarni o‘qitishda innovatsion texnologiyalarga asoslangan ma‘ruza, munozara, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarini loyihalash va pedagogik faoliyatda qo‘llash, bu yo‘nalishidagi fanlarni o‘qitishda rivojlangan mamlakatlardagi ilg‘or tajribalarni o‘rganish kerakligini davr taqozo etmoqda [1].

Buning uchun o‘quv mashg‘ulotlarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish mahorati, ijodkorligini oshirish, o‘quv fanlarini integratsiyalash turlari, yo‘nalishlari, tiplari, funksiyalari hamda kelgusida rivojlantirish istiqbollari belgilash, informatika va axborot texnologiyalari fanlarini o‘qitishda o‘quv axborotini qayta ishlash, muammoli savol, keys-stadi topshiriqlarini ishlab chiqish, ushbu fanlarni o‘qitishda talabalar mustaqil ta’limini tashkil etish, kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi, magistrlik dissertatsiyasining uzviyligini ta’minlash, mazkur fanlardan masalalar yechish metodikasini takomillashtirish, bu fanlarni o‘qitishda talabalarning bilimlarini ob’ektiv baholash mexanizmlarini takomillashtirish, standart va nostandart o‘quv va test topshiriqlari majmuasini ishlab chiqish, didaktik ta’minotini yaratish, bu fanlardan darsliklar va o‘quv-metodik qo‘llanmalar, elektron darsliklar, portfolio, o‘quv kursining elektron - ta’lim resurslarini va sillabusini yaratish kabi vazifalarni amalga oshirish lozim.

Bu vazifalarni hal etishda:

- o‘qituvchilarni informatika fanlarini ijodiy o‘qitish va o‘zlarining amaliy faoliyatlarida yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalari bilan qurollantirish;
- informatika fanlari o‘qituvchilarini informatika sohasi bo‘yicha turli shakldagi sinf va sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish hamda o‘tkazishga tayyorlash;
- ularni ta’lim-tarbiya tizimini axborotlashtirishning zamonaviy yo‘llari va ulkan istiqbollari haqida tassavvurlarini rivojlantirish xamda chuqurlashtirish;
- oliy ta’limda informatika fanlarini o‘qitish metodikasiiga doir bilimlarini takomillashtirish, zamonaviy yondashuvlarni o‘zlashtirish, joriy etish, ta’lim amaliyotida qo‘llash va yaratish ko‘nikma va malakalarini tarkib toptirish lozim.

Shu bilan bir qatorda:

- informatika fanlari o‘qituvchilari o‘sib kelayotgan avlodning umum ta’lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, oliy ta’lim muassasalarida o‘qitiladigan informatika fanlarining ahamiyatini, uning mazmunini ajratish tamoyillarini, informatika fanlarining o‘zaro va boshqa fanlar bilan aloqadorligini tushuntirish;
- informatika o‘qitish metodikasi yo‘nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko‘nikma, malakalarini uzluksiz yangilash va rivojlantirish mexanizmlarini yaratish;
- zamonaviy talablarga mos holda oliy ta’limning sifatini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan pedagoglarning kasbiy kompetentlik darajasini oshirish;
- pedagog kadrlar tomonidan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va xorijiy tillarni samarali o‘zlashtirilishini ta’minlash;
- maxsus fanlar sohasidagi o‘qitishning innovatsion texnologiyalari va ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘zlashtirish;

- mazkur yo‘nalishida malaka oshirish jarayonlarining fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasini ta‘minlash muhim hisoblanadi [4].

Darcga bo‘lgan o‘qituvchining puxta tayyorgarligi ta‘limning samarasini ta‘minlaydi, shuning uchun dasrga kirishdan oldin o‘qituvchi ham psixologik, ham fani bo‘yicha puxta tayyorgarlik ko‘rishi, ya‘ni o‘qituvchining kasbiy bilimdonligi va qobiliyati mezonlarini rivojlantirish lozim.

Ijtimoiy bilimdonligi:

- dars mobaynida auditoriya bilan samarali o‘zaro muomala shaklini tashkil etishi;

- talabalar bilan til topishi;
- sog‘lom ma‘naviy muhitini yaratish.

Uslubiy bilimdonligi:

- barcha bilimlarini, ko‘rgan-kechirganlarni talabalarga tushunarli, ravon tilda yetkazishi;

- ta‘lim texnologiyasi va metodlaridan samarali foydalanishi.

Ixtisoslik bilimdonligi:

- o‘z fani va predmeti sohasi bo‘yicha chuqur va har tomonlama mukammal bilimlarga egaligi;

- o‘z ustida ishlashi;
- ilmga, yangiliklarga bo‘lgan qiziqishi;
- zamonaviy AKTlari yangiliklaridan boxabarligi;
- uning ehtiyojlar tizimini, o‘qituvchiga bo‘lgan talab-takliflarini aniq bilib til topisha olishi.

Bilish qobiliyati:

- o‘z fani sohasidagi kashfiyotlarni hamisha kuzatib borishi;
- materialni mukammal bilishi, unga qiziqishi;
- ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarishi.

Tushuntira olish qobiliyati:

- o‘quv materialini talabalarga tushunarli qilib bayon etishi;
- ularda mustaqil ravishda to‘g‘ri fikrlashga qiziqish uyg‘ota bilishi.

Kuzatuvchanlik qobiliyati:

- talaba shaxsini va uning vaqtinchalik ruhiy holatlarini tushuna bilish bilan bog‘lik bo‘lgan psixologik kuzatuvchanligi.

Nutq qobiliyati:

- nutq yordamida, imo-ishora vositasida o‘z fikr va tuyg‘ularini aniq va ravshan ifodalashi;
- nutqi darsda talabalarga qaratilganligi.

Tashkilotchilik qobiliyati:

- talabalar jamoasini uyushtirishi, jipslashtirishi, muhim vazifalarni hal etishga ruhlantirishi;
- o‘z ishini tashkil etishda ishni to‘g‘ri rejalashtirishi va uni nazorat qilishi;
- vaqttni to‘g‘ri taqsimlashi, belgilangan muddatda ulgurishi.

Obro‘ orttira olish qobiliyati:

- talabalarga bevosita emotsional-irodaviy ta‘sir ko‘rsatishi;

- fanni yaxshi bilishi;
- mehribonligi, halol-pokizaligi.

To‘g‘ri muomala qila olish qobiliyati:

- **talabalarga** yaqinlashishi, ular bilan pedagogik nuqtai-nazardan samarali o‘zaro munosabatlar o‘rnatishi.

Kelajakni ko‘ra bilish qobiliyati:

- o‘z harakatlarining oqibatini ko‘rishi;
- talabaning kelgusida qanday odam bo‘lishini tasavvur qilishi va boshqalar.

Psixologik jihatdan tayyorgarlik deganda quyidagilarni tushunish lozim. Dars murakkab jarayon bo‘lib, unda turli psixik xususiyatlarga xarakterga, irodaviy xislatlarga, xotiraga, diqqatga, tafakkur va temperamentga ega bo‘lgan talabalar ishtirok etishadi. Dars davomida yuqorida qayd etilgan xususiyatlar u yoki bu ko‘rinishda talabalar tomonidan namoyon etiladi. Qolaversa, darsning har bir daqiqasida hech kim, hech kaysi yo‘l bilan oldindan rejalashtira olmaydigan vaziyatlar yuzaga chiqadi.

Ammo, o‘qituvchi psixik jihatdan har qanday vaziyatda o‘zini yo‘qotmasdan muammoni to‘g‘ri yo‘l bilan hal etishga tayyor bo‘lishi lozim. Buning uchun har bir o‘qituvchi bo‘lajak darsning muhitini tasavvur etishi va unga o‘zini oldindan tayyorlashi lozim bo‘ladi.

Fan bo‘yicha tayyorgarlik deganda esa quyidagilar tushuniladi: darsni tashkil etishdan oldin o‘qituvchi belgilangan guruhda o‘z fani bo‘yicha o‘quv dasturidan qaysi mavzuni o‘tishi lozimligini ko‘rib oladi. So‘ng ushbu mavzu bo‘yicha Davlat ta‘lim standartlariga murojaat etib, nima to‘g‘risida talabalarga bilim berishni aniqlab oladi.

Mavjud darslik yoki adabiyotlar, shuningdek, ko‘rgazmali yoki boshqa ta‘lim vositalari o‘quv dasturi talabalariga qanchalik javob berishini aniqlab, mavzuni yoritishga yordam berish imkoniyatlarini bilib oladi. Darslikda bayon etilgan o‘quv materiali bilan tanishib, uni bugungi kun vazifalari hamda guruh talabalarining bilim darajasiga moslashtirib, zaruriyat bo‘lsa o‘zgarishlar, tuzatishlar kiritadi [3].

O‘quvchilarni mashq qildirish uchun amaliy vazifalarni belgilaydi, so‘ng mavzu yuzasidan xulosalar chiqarish, qonun-qoidalarining ta‘rifini belgilab oladi. Talabalar dars davomida va uyda olib boriladigan mustaqil ishlari uchun vazifalar tayyorlaydi. Dars turi hamda uning davomida qo‘llaniladigan metodlar aniq belgilab qo‘yiladi.

Shu bilan birga dars mavzusini oldingi o‘tilgan mavzular bilan hamda fanlararo aloqalarni ayrim talabalar bilan yakka tartibda olib boriladigan ishlar rejalashtiriladi va dars rejasini yozishga kirishiladi. Kundalik dars rejasi o‘qituvchi tomonidan har bir darsga alohida yoziladi.

Darsning asosiy belgilaridan biri ilmiylikdir. Darsda o‘rganiladigan bilimlar hozirgi zamon fani yutuqlarini o‘zida aks ettirishi, ta‘lim jarayoni maqsadi hamda talabalarining real bilish imkoniyatlariga mos bo‘lishi zarur. Dars ijodiy jarayon. Dars-jamoa mehnati jarayoni.

Darsni ijodiy tashkil etish, vaqtdan unumli foydalanish, mashg‘ulotlarni o‘z vaqtida o‘tkazish talabalarda jamoa bo‘lib ishlay olish ko‘nikmalarini shakllantirish,

o‘zaro yordam va talabalar o‘rtasida hamkorlik o‘rnatish yo‘llari bilan mashg‘ulotlar jamoa mehnati jarayoniga aylantiriladi.

Dars ta’limning boshqa shakllaridan o‘zining ichki va tashqi xususiyatlariga ko‘ra farq qiladi. Muayyan yoshdagi va ma’lum tayyorgarlikka ega bo‘lgan talabalar guruhi, rejim, dars tartibi, mashg‘ulotlarni ma’lum xonada o‘tkazish kabilar darsning tashqi xususiyatlari, darsning maqsadi, ta’lim mazmunini his qilish, qiziqish, anglash, tushunish uning ichki xususiyatlari sanaladi. Dars ana shu ikki xil tashqi va ichki xususiyatlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi asosida tashkil etiladi. Darsga quyiladigan talablar kiradi:

- har bir darsning maqsadini aniq belgilash;
- darslarning optimal mazmunini, o‘rganiladigan bilimlar ko‘lami, shakllantiriladigan ko‘nikma va malakalarni oldindan aniqlab qo‘yish;
- darsni tashkil etishga oid ta’lim metodlarini, vositalarini tanlash, talabalar bilish faolligini rag‘batlantirish, o‘quv topshiriqlari, mustaqil ishlarni ta’limga tatbiq etish.

Jamiyatning turli sohalari to‘xtovsiz rivojlanishda bo‘lib, o‘z ustida ishlamagan va soha yangiliklaridan bexabar mutaxassis esa zamondan orqada qolishi tayin. Shu sababli ham informatika fanlarini ham zamon bilan hamnafas yangilab borish va o‘zgartirishlar kiritish talab qilinadi.

Informatika o‘quv predmeti sifatida informatika fani va uning rivoji bilan uzviy bog‘lik. Shuning uchun “Informatika o‘qitish metodikasi” fani birinchi navbatda informatika fanining metodologiyasiga asoslanadi [2]. O‘zining xulosalarida u ta’lim va tarbiyaning umumiy tamoyillariga tayanadi. Ma’lumki, ushbu tamoyillar pedagogika va didaktika tomonidan ishlab chiqiladi. Bundan tashqari, mazkur fan fiziologiya va psixologiya fanlari tomonidan qabul qilingan qonuniyatlardan ham bevosita foydalanadi.

Ta’lim-tarbiyaning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lgan informatikaning fan sifatida o‘ziga xosligi, uning zamonaviy fanlar tizimida tutgan o‘rni va ahamiyatidan, hozirgi jamiyat hayotidagi ahamiyatidan kelib chiqqan holda informatika fanini o‘qitishning maqsadlarini quyidagicha belgilash mumkin:

- o‘quvchilarda kompyuter savodxonligini shakllantirish;
- o‘quvchilarda axborotga ishlov berish, uzatish va undan foydalanish jarayonlari haqidagi bilimlar asoslarini mustahkam va ongli o‘zlashtirib olishlarini ta’minlash;
- o‘quvchilarga dunyoning zamonaviy ilmiy ko‘rinishini shakllantirishda axborot jarayonlarining ahamiyatini, jamiyatning rivojida yangi axborot va kommunikatsion texnologiyalarning ahamiyatini ochib berish;
- komp’yuterlardan ongli va samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Yuqoridagi masalalardan hech biri boshqalaridan ajratilgan holda, alohida hal etilmasligi lozim. Ular bir butunlikda bir-biri bilan chambarchas bog‘lik holda amalga oshirilishi lozim. Talabalar informatika asoslarini mustahkam egallashlari asosidagina ularning tafakkurini tarbiyalash va ilmiy dunyoqarashni yaratish mumkin.

Ikkinchi tomondan, mantiqiy fikrlashga o‘rgatish bilangina, talabalarning informatikani fan sifatida uning o‘ziga xos tomonlarini chuqur tushunishlariga erishish mumkin. Bundan tashqari, informatikani o‘qitish jarayonida amaliy faoliyatga tayyorlash vazifasini to‘g‘ri hal etishga erishish uchun informatika kursining ilmiyligini oshirish lozim.

Faqatgina to‘g‘ri va chuqur xulosalar qila olsagina, talabalar har bir masalani yechishga tanqidiy va ijodiy yondasha oladilar, yangi muammolar oldida o‘zlarini yo‘qotib qo‘ymaydilar va turli shart-sharoitlarda samarali faoliyat ko‘rsata oladilar. Shuningdek, amaliy ish talabalarning dunyoqarashini kengaytiradi va uni yangi faktlar bilan boyitishadi hamda informatikadan bilim darajalarini oshiradi, chuqur va mustahkam bo‘lishini ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yuldashev U.Yu., Mamarajabov M.E. Informatikaning dolzarb muammolari. Ma’ruza matnlari. –T.: TDPU. 2003. -83 b.
2. Yuldashev U.Yu., Bokiev R.R., Zokirova F.M. Informatika o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. “Talqin”. 2004. 187 b.
3. Tursunov S., Ziyadullaev D. Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi (informatika) yo‘nalishi. Oliy ta’limda informatika fanlarini o‘qitish metodikasi moduli bo‘yicha O‘UM. –T.: - 2016. -211 b.
4. G‘ulomov S.S. Axborot texnologiyalari. –T.: “O‘zbekiston”. 1999, -B.481-485.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QITUVCHILARINI TA’LIM SIFATINI BAHOLASH KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA FANLARARO INTEGRATSIYASI

Yangi asr universiteti p.f.n., dotsent Urazova Zulfiya Murtazayevna

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim sifatini baholash o'quvchilarning ta'lim natijalari, o'qitish amaliyoti, o'quv dasturini loyihalash, ta'lim texnologiyasi va ijtimoiy-madaniy ta'sirlarni o'z ichiga olgan keng ko'lamli omillarni o'z ichiga oladi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari fanlararo integratsiyani o'zlashtirib, ushbu o'zaro bog'liq elementlar haqida yaxlit tushunchani rivojlantirishlari mumkin, bu ularga ongli qarorlar qabul qilish va o'quvchilarning ta'lim tajribasini baholash va oshirish uchun samarali strategiyalarni amalga oshirish imkonini beradi.

Kalit soz'lar: bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari, fanlararo integratsiya, ta'lim, baholash, o'qitish amaliyoti, ta'lim muhiti, natijalar, turli fanlar

Bugungi jadal rivojlanayotgan ta'lim muhitida ta'lim sifatini baholash an'anaviy intizom chegaralaridan tashqariga chiqadigan ko'p qirrali ish bo'lib qoldi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ushbu murakkab vazifaga samarali tayyorlash uchun o'qituvchilar ta'limiga fanlararo yondashuv zarur. Turli o'quv fanlari bo'yicha bilimlar va istiqbollarni birlashtirishni o'z ichiga olgan fanlararo

integratsiya bo‘lajak o‘qituvchilarning ta’lim sifatini baholash va yaxshilash bo‘yicha malakalarini oshirish uchun ulkan salohiyatga ega.

Fanlararo integratsiya bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari uchun ta’lim sifatini baholash kompetensiyalarini takomillashtirishda hal qiluvchi yondashuv hisoblanadi. Turli fanlardan bilim va istiqbollarni birlashtirib, fanlararo integratsiya ta’lim sifatini baholashning murakkab mohiyatini har tomonlama tushunishga yordam beradi. Ushbu yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘z talabalarining o‘rganish tajribasini samarali baholash va oshirish uchun zarur ko‘nikma va malakalar bilan jihozlaydi [1].

1. Yaxlit tushunchani rivojlantirish:

Fanlararo integratsiya pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va ta’lim texnologiyasi kabi turli fanlarni o‘zaro bog‘lash orqali ta’lim sifatini baholashni yaxlit tushunishga yordam beradi. Ushbu integratsiya kelajakdagi boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilariga o‘quvchilarning bilim olishi va yutuqlariga ta’sir qiluvchi omillarga ko‘p qirrali nuqtai nazarni rivojlantirish imkonini beradi. Turli nuqtai nazarlarni hisobga olgan holda, ular ta’lim tajribasini shakllantiradigan kognitiv, ijtimoiy, hissiy va texnologik o‘lchovlar haqida tushunchaga ega bo‘lishlari mumkin.

2. Kompleks baholash strategiyalarini ishlab chiqish:

Fanlararo integratsiya orqali bo‘lajak o‘qituvchilar turli sohalaridagi bilimlarni kompleks baholash strategiyalarini ishlab chiqish uchun integratsiyalashlari mumkin. Masalan, ta’lim psixologiyasi va o‘quv dasturini loyihalash tamoyillarini birlashtirib, ular o‘quv maqsadlariga mos keladigan, turli xil o‘rganish uslublariga mos keladigan va o‘quvchilar taraqqiyotini aniq o‘lchaydigan baholashlarni ishlab chiqishlari mumkin. Bundan tashqari, ta’lim texnologiyalari haqidagi tushunchalarni o‘z ichiga olish ularga raqamli platformalar va resurslardan foydalanadigan innovatsion va qiziqarli baholash vositalarini yaratishga imkon beradi.

3. Ma’lumotlarni tahlil qilish va talqin qilishni takomillashtirish:

Fanlararo integratsiya baholash ma’lumotlarini ko‘p nuqtai nazardan tahlil qilish va sharhlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bo‘lajak o‘qituvchilar statistika, ma’lumotlarni tahlil qilish va ta’lim tadqiqotlari kabi fanlardan olingan bilimlarga tayanib, o‘qitish amaliyotini yaxshilash va individual talaba ehtiyojlarini qondirish uchun baholash natijalarini sharhlash, naqshlarni aniqlash va ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin.

4. Inklyuziv va adolatli baholash amaliyotini ilgari surish:

Fanlararo integratsiya ham inklyuziv va adolatli baholash amaliyotini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Sotsiologiya, madaniyatshunoslik va maxsus ta’lim kabi sohalaridagi istiqbollarni o‘z ichiga olgan bo‘lajak o‘qituvchilar o‘z talabalarining turli kelib chiqishi, o‘rganish ehtiyojlari va madaniy kontekstlari haqida tushunchaga ega bo‘lishlari mumkin. Bu bilimlar adolatli, madaniy jihatdan javob beradigan va turli qobiliyat va ehtiyojlarga ega bo‘lgan o‘quvchilarni o‘z ichiga oladigan baholash dizayni haqida ma’lumot berishi mumkin.

5. Hamkorlik va jamoaviy ishlashni rivojlantirish:

Fanlararo integratsiya ko‘pincha o‘qituvchilik kasbining hamkorlik xarakterini aks ettiruvchi turli soha mutaxassislari o‘rtasidagi hamkorlikni o‘z ichiga

oladi. Fanlararo loyihalar va tadbirlarda ishtirok etish orqali bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari muhim jamoaviy ish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Bu ko'nikmalar maktablarda hamkorlik madaniyatini rivojlantirishda bebahodir, bunda o'qituvchilar birgalikda o'quvchilar taraqqiyotini baholash, ilg'or tajribalarni almashish va ta'lim sifatini doimiy ravishda yaxshilash uchun ishlaydi[2].

Ta'lim sifatini baholash vakolatlarini oshirishda fanlararo integratsiyani samarali amalga oshirish uchun ta'lim muassasalari turli strategiyalarni qabul qilishlari mumkin. Bularga fanlararo kurs ishlari, hamkorlikdagi loyihalar, amaliy tadqiqotlar, turli sohalaridagi mutaxassislarining mehmon ma'ruzalari va stajirovka yoki amaliyot tajribasi orqali amaliy qo'llash imkoniyatlari kiradi. Fanlararo yondashuvni qo'llagan holda, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari ta'lim sifatini baholashning murakkabliklarida harakat qilish va o'z o'quvchilariga yuqori sifatli ta'lim tajribasini taqdim etish imkonini beradigan har tomonlama ko'nikma hosil qilishi mumkin[3].

Fanlararo integratsiyaga turli metodlar va yondashuvlar orqali erishish mumkin, ularning har biri bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ta'lim sifatini baholashda kompetentsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu erda tez-tez ishlatiladigan usullar mavjud:

1. Integratsiyalashgan o'quv dasturlarini loyihalash:
2. Muammoli ta'lim (PBL):
3. Fanlararo tadqiqot loyihalari:
4. Dala tajribalari va amaliyotlari:
5. Mehmon ma'ruzalari va seminarlari:
6. Case Study tahlili:
7. Fanlararo Capstone loyihalari:

Ushbu usullar alohida dastur maqsadlari, resurslar va institutsional kontekstga qarab alohida yoki kombinatsiyalangan holda qo'llanilishi mumkin. Turli fanlararo yondashuvlarni amalga oshirish orqali bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari ta'lim sifatini baholash bo'yicha har tomonlama tushuncha hosil qilishi va o'quvchilarning ta'lim tajribasini samarali baholash va oshirish uchun zarur kompetensiyalarga ega bo'lishi mumkin. Fanlararo integratsiya bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ta'lim sifatini baholashda kompetentsiyalarini oshirishning kuchli yondashuvidir. Pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, ta'lim texnologiyalari va ma'lumotlarni tahlil qilish kabi turli fanlardan bilim va istiqbollarni birlashtirib, bo'lajak o'qituvchilar o'quvchilarning o'qishi va muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi murakkab omillar haqida har tomonlama tushunchaga ega bo'ladilar. Integratsiyalashgan o'quv dasturlari, muammoli ta'lim, tadqiqot loyihalari, maydon tajribasi va hamkorlikdagi tashabbuslar kabi fanlararo usullar orqali bo'lajak o'qituvchilar ta'lim sifatini turli tomonlardan tahlil qilish, inklyuziv va madaniy jihatdan javob beradigan baholashlarni ishlab chiqish, ma'lumotlarni samarali talqin qilish va ma'lumotlarni amalga oshirish qobiliyatini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bekchonova Sh.B. Raqamli va axborot texnologiyalari. metodik-qo'llanma. "Lesson press" nashriyoti, T.:2022 yil, 48 b.
2. Dilmurad N. Mamatov¹, Shoiri B. Bekchonova², Yulduzkhan S. Polvonova³, Abrorjon Z. Makhmudov⁴ . Cyberpedagogy in the Context of Digitality(Scopus). DOI: 10.47750/pnr.2022.13.S03.268. Journal of Pharmaceutical Negative Results | Volume 13 | Special Issue 3 | 2022. 1757-1761
3. Urazova Z. Pedagogical mechanisms of improving the competences of Future primary education teachers to assess the quality of Education. International Journal of Pedagogics (ISSN – 2771-2281) VOLUME 03 ISSUE 12 SJIF IMPACT FACTOR (2021: 5. 705) (2022: 5. 705) (2023: 6. 676) OCLC – 1121105677. PAGES: 24-27

**MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHI QIZLARNING IJTIMOIIY-MADANIY
FAOLLIGINI OSHIRISHNING MUHIM OMILLARI**

D.Xidirova

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada **maktab yoshidagi o'quvchilarining ijtimoiy-madaniy faolligini oshirishning muhim omillari**, va ularning har bir yosh bosqichidagi psixologik ahamiyati, madaniy, balki ilmiy muammolarning ham yechimi bo'lishi mumkinligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-madaniy muhit, ob'yektivlik, faollik, o'quvchi qizlar, Ma'lumki shaxsni shakllantirish uchun, maktab yoshida u boshdan kechirayotgan inqirozlarning salbiy ta'sirlarini yumshatuvchi qulay sharoitlarni yaratish muhimdir. Bunday sharoitlarni yaratish faqat gumanistik yo'naltirilgan ta'lim va tarbiya jarayoni bilan ta'minlanadi, bu uning individualligini hisobga olgan holda bolaning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Ijtimoiy-ruhiy tarbiya jarayoni uning ruhiy va jismoniy sog'lig'iga zarar yetkazmaligi kerak. Maktab yoshidagi qizlarning ma'naviy - milliy madaniyatini shakllantirish insonparvarlik, valeologik, axloqiy, estetik va tashkiliy-pedagogik sharoitlar, tabiiy va ijtimoiy muhitga bosqichma-bosqich kirib borishiga asoslanadi.

Maktab yoshidagi qizlarning ta'lim yo'li uning ijtimoiy rivojlanishining eng muhim vositasi, ijtimoiy tajribani o'zlashtirishning muhim usuli bo'lib hisoblanadi. Ushbu muammoni hal qilishda o'rta maxsus ta'lim tizimi asosiy o'rinni egallaydi, albatta. Vaziyat o'quv muassasasining ta'lim imkoniyatlari bilan ham, o'quvchi shaxsini shakllantirishda maktab davrining o'ziga xos xususiyatlari bilan ham bog'liq.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 aprelda qabul qilingan 187-sonli «Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida» gi qarori asosida

o‘quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish zaruriyati ustuvor o‘rin egallamoqda.

“Mamlakatimizda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ta‘minlash, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishi sifatida belgilangan” yurtboshimiz, Sh.M.Mirziyoyevning yuqoridagi so‘zlaridan bilishimiz mumkinki, o‘quvchi-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish, ularni jamiyat hayotida faolligini yoshlik davridan boshlab ta‘minlab borishimiz davlat siyosatining eng asosiy yo‘nalishi qilib belgilanganligi muhim ahamiyatga egadir.

“2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF–60-son Farmonining 69-maqsadi “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta‘minlash”bo‘lib, ushbu maqsadda xotin-qizlarni har qanday kamsitilishlardan himoya qilish, yurtimizda gender tengligini amalga oshirishni davom ettirish, ijtimoiy faolligini rivojlantirish, xotin-qizlarni kasb hunarli bo‘lishiga yordam berish, hamda ularda moddiy va ma‘naviy ko‘mak berish nazarda tutilgan

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda “Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 820-sonli Qarori muhim va tarixiy ahamiyatga egadir.

O‘quvchi-qizlarning ta‘lim yo‘li uning ijtimoiy rivojlanishining eng muhim vositasi, ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishning muhim usuli bo‘lib hisoblanadi. Ushbu muammoni hal qilishda o‘rta maxsus ta‘lim tizimi asosiy o‘rinni egallaydi, albatta. Vaziyat o‘quv muassasasining ta‘lim imkoniyatlari bilan ham, o‘quvchi shaxsini shakllantirishda maktab davrining o‘ziga xos xususiyatlari bilan ham bog‘liq. Ma‘naviy barkamol, aqliy jihatdan yetuk, jismonan sog‘lom farzandni tarbiyalash masalasi asrlar davomida insoniyat jamiyatining oliy maqsadi bo‘lib kelgan va bugungi kunda ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

O‘zbek xalqining ma‘naviy-ma‘rifiy, axloqiy tarbiya maktabining ildizlari juda teran, zabardastdir. Ayniqsa oilada qiz bolalar tarbiyasiga alohida e‘tibor berilgan. Bugungi kunda qizlarni mustaqil hayot yo‘lini tanlashga tayyorlash va ularda ijtimoiy faollikni shakllantirish muhim ahamiyatga molikdir. Qizlarning ma‘naviy darajasining sustligi, hayotiy qadriyatlarni anglamasligi, o‘zlarining hayoti davomida turmush tarzini ijtimoiy-madaniy me‘yor va qoidalar asosida qura olmaslik, odamlar o‘rtasidagi ko‘plab ijtimoiy munosabatlarni tushunmaslik holatlari ko‘p uchraydi. Haqiqat shundaki, ular oldida rasmiy ravishda ochilgan istiqbollar va keng imkoniyatlarga qaramay, ular hayot jabhalarida katta qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ushbu tanlovni amalga oshirish, avvalambor, qizlar tarbiyasida faqat bir tomonlama yondashish, ya‘ni ularni faqat oila qurishga tayyorlashdan iborat bo‘lib qolib, qizlarning ijtimoiy faol, ma‘naviy yetuklik, iqtisodiy mustaqil bo‘lish imkoniyatlaridan foydalanish darajasiga e‘tibor qaratilmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 7-fevral kuni xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilishdai nutqidan.

<https://uza.uz/oz/posts/xotin-qizlarni-har-tomonlama-qollab-quvvatlash-doimiy-e-tib-07-02-2018>

2. Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 1-martdagi “Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-81- sonli farmon.

3. Shavkat Mirziyoyevning “Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi”dan 07.03.2022 <https://review.uz/uz/post/shavkat-mirziyoyevning-xalqaroxotin-qizlar-kuniga-bagishlangan-tantanali-marosimdagi-nutqi>

4. Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 1-martdagi “Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-81- sonli farmoni

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ПФ–60-сон Фармони.

6. Педагогик энциклопедия. 2-жилд/Тузувчилар жамоа. -Тошкент. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашрети. 2015, 368-бет.
7. Кленевская, Л.К. Развитие социальной активности современных подростков: монография / Л.К. Кленевская. - Пятигорск: ПГЛУ, 2005. 14-15 с

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI UMUMINSONIY QADRIYATRLARGA OID BADIY-ESTETIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH.

Jumatova Luiza Tozaboy qizi,

**T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy
tadqiqot instituti 1-bosqich tayanch doktoranti**

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni umuminsoniy qadriyatlarga oid badiiy-estetik kompetensiyasini rivojlantirishning ayrim pedagogik jihatlari mazmun-mohiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: umuminsoniy qadriyatlar, san‘at, madaniyat, ta’lim-tarbiya, badiiy-estetik kompetensiya, amaliy san‘at, tafakkur, bilim, ko‘nikma, malaka, kompozitsiya, pedagogik kompetensiya, estetik did, badiiy-estetik ijod, estetika, estetik madaniyat.

В данной статье раскрывается содержание и сущность некоторых педагогических аспектов развития художественно-эстетической компетентности будущих учителей относительно общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: общечеловеческие ценности, искусство, культура, образование, художественно-эстетическая компетентность, практическое искусство, мышление, знания, умения, компетентность, композиция, педагогическая компетентность, эстетический вкус, художественно-эстетическое творчество, эстетика, эстетическая культура.

Bugungi kunda xalqimiz ma’naviyatini yuksaltirishda milliy urf-odatlarimiz va ularning zamirida mujassam bo’lgan mehr-oqibat, insonni ulug’lash, tinch va osoyishta hayot, do’stlik va totuvlikni qadrlash, turli muammolarni birgalashib hal qilish kabi ibratli qadriyatlar, avvalo, bo’lajak o’qituvchi ongiga singgan bo’lishi va shu asosida o’quvchi ongiga singdirilishi, demokratik jamiyat barpo etish va uni mustahkamlash uchun barkamal avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi[1].

San’at insoniyatning badiiy va estetik ijodining ma’naviy va amaliy mahsuli, estetik faoliyati va ehtiyojini qondirishning o’ziga xos usulidir. San’aning ko’pfunksionallik xususiyati insonni estetik ongi, his tuyg’u va tafakkur uyg’unligidagi amaliy faoliyati bilan kechadi. Bunda san’atning inson ma’naviyatining mahsuli ekanligini va u noyob va betakrorligi bilan inson ruhiyatini junbushga keltiradigan va unga ruhiy qudrat bag’ishlaydigan kuch ekanligini anglash kerak bo’ladi. Shunga ko’ra san’atning ushbu xususiyatini o’rganish va tahlil qilish ilm fan oldidagi asosiy vazifalardan biridir. San’atdagi his-tuyg’u va tafakkur uyg’unligi uning estetik ong shakli va estetik faoliyatni belgilaydigan muhim jihat bo’lib, bu san’atning ma’naviyat tizimining tarkibiy qismi, ma’naviyat fenomeni maqomida amal qilishining zaruriy sharti hisoblanadi[3].

Shuning uchun yangi o’zbekiston ta’lim sharoitida bo’lajak o’qituvchilarni umuminsoniy qadriyatlarga oid badiiy-estetik kompetensiyasini rivojlantirishda bugungi kun bo’lajak o’qituvchilari:

- pedagogik sog’lom ruhiyat va hayot haqidagi tasavvurlarni vujudga keltirishi;
- badiiy-estetik tafakkur va dunyoqarash manbayini yaratishi;
- ongli dunyoqarashga asoslangan ijod erkinligini, mustaqil fikrlash hamda zamon bilan hamnafaslik ruhini singdira olishi;
- badiiy-estetik jarayonlariga yaqinlashish va uning ilg’or tomonlarini yoritish, ularni mazmunan boyita olishi;
- innovatsion va badiiy-estetik usullardan foydalanish, san’at asarida shakliy go’zallikka erishisha olish qobiliyatiga ega bo’lmog’i darkor[2].

Badiiy-estetikaning falsafiy mohiyatini uning san’at asariga yondashuvida ko’rish mumkin. Ma’lumki, har bir san’atshunoslik ilmi o’z tadqiqot obyektiga uch tomonlama — nazariy, tarixiy, tanqidiy jihatdan yondashadi. Estetika fan sifatida ilmiy, ma’rifiy, badiiy taraqqiyotning o’ziga xos muammolari doirasida bahs yuritadi, tahlil qiladi, o’rganadi va o’rgatadi. Estetikaning eng asosiy funksiyalaridan biri dunyoqarashni shakllantirish bo’lib, ushbu funksiya badiiy ijod bilan shug’ullanuvchilar va ijodiy faoliyat uchun juda zarur. Ayniqsa, ranglar jilosini his qilish, musiqa sehrini anglash, asardan xulosa chiqarish aynan ushbu funktsiyaning ta’sirida ro’y beradi. Zero, dunyoqarash ijodkorni boshqaradi, ijod jarayoni rivojiga ko’mak beradi Yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda «Badiiy-estetik ijod

qonuni»ning asosiy kamponenti hisoblangan «ijod»ni inson taraqqiyoti uchun ahamiyatini quyidagicha izohlash mumkin:

- muayyan badiiy uslub yordamida bo‘lajak o‘qituvchilarning madaniyatini yuksaltiradi;
- obrazli tafakkur yordamida badiiy olamning asl va betakror mohiyatini anglash imkonini beradi;
- olam go‘zalligidan zavqlanish, iztiroblardan forig‘ bo‘lish va yaratuvchanlikka rag‘batni paydo qiladi[2].

Badiiy estetik ta’lim pedagogika fani bilan aloqadorligi tarbiya muammolarini hal qilish borasida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Chunki pedagogika ham ma’lum ma’noda nafosat tarbiyasi bilan shug‘ullanadi. Lekin bu tarbiya alohida-alohida, muxtor qismlarga bo‘lingan holda, turli yosh va sohalar uchun maxsus belgilangan tarbiya tarzida, ya’ni muayyan, aniq chegaralarda olib boriladi. Masalan, maktabgacha tarbiya, o‘quvchilar tarbiyasi, sportchilar tarbiyasi va h.k. Pedagogika ana shu sohalar va yosh bo‘yicha olib borilayotgan estetik tarbiya muammolarini o‘rganadi. Badiiy-estetika esa nafosat tarbiyasining umumiy qonun-qoidalarini ishlab chiqadi, ya’ni, inson tug‘ilganidan boshlab to o‘lgunigacha bosib o‘tadigan bosqichlar uchun umumiy bolgan tarbiya falsafasi sifatida ish ko‘radi. Demak, rus nafosatshunosi M. Kagan aytganidek, pedagogika tarbiya borasida taktik tabiatga ega bo‘lsa, estetika uning strategiyasidir[2].

Tadqiqotchi Najmiddinova S. fikriga ko‘ra estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida pedagogik usullar quyidagilar bo‘lishi mumkin deya takidlaydi:

1. Darslarda ilg‘or tadbirlar: Pedagogik metoddan foydalanib, darslarda ilg‘or tadbirlar belgilanishi mumkin. Misol uchun, bo‘lajak o‘qituvchilarni chizish, rasm qilish yoki musiqa ijro etish bilan bog‘liq tadbirlar tashkil etish. Bu tarz tadbirlar bo‘lajak o‘qituvchilarni estetik madaniyat bilan bog‘liq masalalarga qiziqishga yoki ilg‘or bo‘lishga intilishlarini kuchaytiradi.

2. Ta’limiy sarguzashtlar: Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida talabalarga ta’limiy sarguzashtlarini ko‘rmasdan amaliy mashg‘ulot yoki so‘rovnoma qiymatini belgilash o‘rinli bo‘lishi lozim. Bu bo‘lajak o‘qituvchilar uchun ijobiyroq va hayratlantiruvchi bo‘ladi, ularning ko‘nikmadan o‘rganish bo‘yicha ilg‘or mashq yoki amaliyotlar belgilanishi muhimdir.

3. Muhokama: Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida pedagogik usullarning biri bo‘lajak o‘qituvchilarni muhokama qilishdir.

4. Tahliliy va o‘qish usullari: Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida pedagogik usullar tahliliy va o‘qish usullarini jamlab o‘z ichiga oladi. Bu usul bo‘lajak o‘qituvchilarning boshqa zamonaviy iyyimoiy-tarixiy, huquqiy rivojlangan mamlakatlar yoki ba’zi holatlardagi rasmiy yoki lotin asosida nashr etilgan yuzlab asarlarini o‘qish, tadqiq qilish va tahlil qilish imkoniyatlarini beradi.

5. Ko‘rgazmali mashqlar va boshqa faoliyatlar: Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida talabalarni fikr, ta’limiy mashg‘ulot va ommaviy

imkoniyatlarni ulardan taqdim etish bilan bog‘liq faoliyatlar olib borish kafolatlarini berishning eng yaxshi yo‘llaridan biri ta’lim mashg‘ulotlardan foydalanishdir. Misol uchun musiqa, raqs, taniqli chizma mashg‘ulotlari va boshqa jismoniy faoliyatlar bo‘lishi mumkin.

6. Ijtimoiy faoliyatlar yoki jamoatchilik: Estetik madaniyatni shakllantirishning asosiy qismlaridan biri ham jamoatchilik, ya’ni ijtimoiy faoliyatlar bilan bog‘liq bo‘lishidir. Bu bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy muhit bilan aloqalarini rivojlantirish, jamoa bilan hamkorlik qilish va jamiyatning umumiy tarzda estetik madaniyatini o‘rganishga imkon beradi.

Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida pedagogik usullar o‘rish, suhbatlashish va maslahatlashish asosida ta’limga innovatsion qarashlarni nashr etadi. Badiiy ta’limda bo‘lajak o‘qituvchilarning umuminsoniy qadriyatlarini amaliy darslarda ko‘proq kuzatishimiz mumkin. Bo‘lajak o‘qituvchilar kompozitsiya, rangtasvir, amaliy bezak san’ati darslarida olayotgan bilimlari orqali o‘zlaridagi muhim bo‘lgan insoniy qadriyatlarga ham ega bo‘lib borishadi. Ta’lim bilan bir qatorda tarbiya ham parallel tarzda inson ongiga singdirilib boradi. Bo‘lajak o‘qituvchilar amaliy mashg‘ulotlar mobaynida vatanparvarlik hissini, insoniy tuyg‘ularni, odob-axloq qoidalarini estetik did va badiiy ijodni o‘zlarining yaratayotgan shox asarlarida mujassamlashtiradi. Misol uchun bo‘lajak o‘qituvchi kompozitsiya ishlash jarayonida turli hil badiiy asarlarga murojat qiladi. Asarlarda tariflangan voqea-hodisalarni qog‘ozda tasvirlashga urunadi, vaholanki, ijod qilish davrida bo‘lajak o‘qituvchi qanday qilib kompozitsiya yaratish jarayonida o‘zining o‘quvchilariga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish mumkinligini o‘rganib, tahlil qilib, natijaga erishadi.

Yuqoridagi tajribalar va tahlildab kelib chiqib xulosa sifatida shuni aytmoqchimizki, badiiy-estetik kompetensiyani rivojlantirish davrida bo‘lajak o‘qituvchi har tomonlama ziyrak, o‘z ustida ishlaydigan, kreativ g‘oyalarga ega bo‘lgan shaxs bo‘lib shakllanib boradi. Yangi o‘zbekiston ta’lim sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilarni umuminsoniy qadriyatlarga oid badiiy-estetik kompetensiyasini rivojlantirishdagi asosiy maqsadimiz bilim, ko‘nikma va malakalarini yanada chuqurroq o‘rgatish, inson ongiga singdirish. Bilim bilan bir qatorda milliy qadriyatlarimizni, umuminsoniy madaniyatni unutmaslik, do‘stona, hushmuomala, estetik did, ommaviy madaniyatni bilish kabi hislatlarni o‘zida mujassamlashtirishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Murodova Nargiza/UMUMINSONIY QADRIYATLAR ASOSIDA KASBIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH/ Международный научный журнал № 1(100), часть 1/«Научный Фокус» май, 2023/1877.

2. Булатов С. С., Санъат асрларининг мохиятини англаш психологияси (Монография) - Т.: «Iqtisod-Moliya», 2013. 144 б.

3. Q.Nazarov va boshq.- Falsafa asoslari/ o‘quv qo‘llanma/UO‘K: 1(075)/KBK 87/F 22/. - Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. - 380 b.

4. Allayarova Marhabo Mavlanovna/ ESTETIK FIKR TARIXIDA SAN’AT MA’NAVIYAT FENOMENI SIFATIDA/ Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences/VOLUME 1 | ISSUE 10 ISSN 2181-1784 /Scientific Journal Impact Factor/ SJIF 2021: 5.423 212 w November 2021/ www.oriens.uz .

5. Najmiddinova Saodat Abduvohid qizi/ TALABALARNING ESTETIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI/ “JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI/ VOLUME 2, ISSUE 1, 2024. JANUARY/ ResearchBib Impact Factor: 8.654/2023 ISSN 2992-8869/ 139.

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHISINING TIBBIY-ILMIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING MAZMUNI

Raxmonova Dilovar Ostanaqulovna

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI mustaqil tadqiqotchisi

Jamiyatning rivojlanish darajasi ko‘p jihatdan madaniyat darajasi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, umuminsoniy madaniy qadriyatlar tizimida butun aholi salomatligi va jismoniy tayyorgarligi darajasi asosiy tarkibiy qismlardan biri ekanligini alohida ta’kidlash muhimdir. Turli yosh davrlari va ayniqsa, hayotning birinchi yarmida, barcha qadriyatlarni o‘zlashtirish imkoniyatlarini belgilaydi.

Mamlakatimizda barkamol avlodni shakllantirish, yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismonan sog‘lom etib tarbiyalash, ularni olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda. Respublikamiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan 2021 yilni “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili” deb nom berilishida ham o‘ziga xos ramziy ma’no bor.

Sharqning buyuk alloma va mutafakkirlarining jismoniy tarbiya to‘g‘risidagi fikrlari va boy ilmiy merosi bo‘ljak jismoniy tarbiya o‘qituvchisining tibbiy-ilmiy kompetensiyasini rivojlantirishda asosiy manbadir.

Abu Ali Ibn Sinoning “Tib qonunlari” asarida jismoniy mashqlarning shakli va mazmuni hamda uning mohiyatlarini gigiyena, sog‘liqni saqlash va kasalni davolashdagi majmuiy tadbirlarda berib borgan. Ibn Sino ilk bor har bir insonning jismoniy mashqlar bilan qachon va qaysi tartibda shug‘ullanishini belgilab beruvchi ta’limni, ya’ni jismoniy mashqlarning klassifikatsiyasini yaratib bergan.

Ibn Sinoning fikricha, «Sog‘liqni saqlashning asosiy tadbiri - badan tarbiyadir». «Tib qonunlari» kitobning birinchi qismi inson salomatligini saqlash va uni rivojlantirishga bag‘ishlangan. Kitobda inson tanasi va uning a’zolari, insonni shakllantirish hamda uning kamolotida yuz beradigan anatomik tuzilishlar, fiziologik va ruhiy jarayonlarning holati, kasalliklarning kelib chiqish sabablari ilmiy jihatdan bayon qilingan.

Ibn Sino o‘z asarlarida jismoniy mashqlar kishining yoshiga, jinsiga, sog‘lig‘i, salomatligiga va kasalligiga qarab, turlicha shakl va uslublarda o‘tkazish kerakligi haqidagi tavsiyalari juda muhimdir. Ibn Sino faoliyati va tajribalari asosida bolalik, o‘smirlik, yigitlik va qarilik davrlarida kishi jismoniy mashg‘ulotga turlicha munosabatda bo‘lishi kerakligi masalalari bo‘yicha alohida ko‘rsatmalar bergan. Bu ilmiy-pedagogik ta’lim merosi jahon xalqlari jismoniy madaniyati rivojlanishiga katta hissa ko‘shgan.

Buxorolik alloma Ibn Sino o‘zining qisqa, ammo g‘oyatda mahsulli umrida olmoshga yaqin tibga oid asar yozdi. Alloma o‘z hayotini butun insoniyatni sog‘lig‘ini muhofaza qilishga bag‘ishladi, desak, aslo mubolag‘a qilmagan bo‘lamiz. “Sog‘liqni saqlash ilmi”, “Sog‘lom turmush tarzi”, “Sog‘lom avlod”, “Ruhiiy salomatlik”, “Sog‘lom tabiiy muhit” konsepsiyalarining asoschisi Ibn Sinoning tib asarlaridir desak, adolatli bo‘ladi. Ibn Sino o‘z asarlarida jismoniy mashqlarining sog‘lomlashtiruvchi va davolovchi tajribadagi o‘rni va roli haqida yozadi. Jismoniy mashqlarga to‘xtovsiz, chuqur nafas olishga olib keluvchi erkin harakatlar, deya ta’rif bergan. Agar inson mo‘tadil va o‘z vaqtida jismoniy mashqlar bilan shug‘ullansa va tartibga rioya qilsa, u davoga ham, dorilarga ham muhtoj bo‘lmaydi, deya tasdiqlagan. Mashqlarni to‘xtatar ekan, u so‘nadi. Jismoniy mashqlar mushaklarni, bo‘g‘imlarni, asabni mustahkam qiladi. Uqalash, sovuq va issiq suvda chiniqish kabi muolajalarda to‘xtalgan.

Ibn Sinoning turli xil kasalliklarni oldini olish va uni davolashda badantarbiya mashqlaridan foydalanish tajribalarini jahonning barcha tadqiqotchilari va tibbiyot ilmining mutaxassislari ham ma’qullaydi.

Yosh avlod salomatligini mustahkamlash muammosi aholi va pedagogik muammo sifatida tan olingan va shuning uchun jamiyat taraqqiyoti zamonaviy bosqichida pedagogika va jismoniy madaniyat sohalari mutaxassislarni tayyorlashga ularning kasbiy mahorati va malakasiga yangi kuchaytirilgan talabalar qo‘yadi. Bu soha mutaxassislardan biri, shubhasiz, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi. Bolalar jismoniy, psixologik va ma’naviy rivojlanish ko‘p jihatdan unga bog‘liq. Jismoniy madaniyat o‘qituvchining shaxsiy muvaffaqiyatining asosiy ko‘rsatkichi bolalar va yoshlarning sog‘lig‘i e’tiborga olinishida bo‘lib hisoblanadi. Agar u bolalarni sport bilan shug‘ullanishning odam organizmiga ijobiy tomonlari bilan tanishtirsa, demak u ma’lum darajada bola salomatligiga xavf soladigan muammolarni hal qilgan, bartaraf etgan bo‘ladi. Shuningdek, darslarni yuqori darajada amalga oshirish, bolalar bilan birgalikda barcha ommaviy sport tadbirlarida faol ishtirok etish, darsdan keyin sport seksiyalarida darslar tashkil etish uchun u ko‘p qirrali treninglik qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Jismoniy madaniyat o‘qituvchisi har doim yaxshi sport formasida bo‘lishi kerak. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida talabalar tomonidan faollikning namoyon bo‘lishi ko‘p jihatdan o‘qituvchining madaniyati va shaxsiy namunasiga bog‘liq. O‘qituvchi yoki murabbiy tomonidan olib borilgan darslar har doim xilma-xil talabaga faqat ijobiy his-tuyg‘ular, quvonch va qoniqish keltiradigan bo‘lishi kerak.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisidagi eng asosiy kompetentlik - organizmning moslashish zahiralari oshirish va salomatlikni mustahkamlash maqsadida

mustaqil mashqlarni tashkil etish uchun jismoniy tarbiya va sport usullari va vositalari qo'llay olishi. Jismoniy madaniyat o'qituvchining vazifalari va funktsiyalari haqida professor Yu.A. Yanson quyidagi kasbiy mahorat turlarini aytib o'tgan.

optimallashtirish, differensiasiya (tabaqalashtirish), intensivlashtirilgan (“g'ayrat qilish”, “kuchayish” “jadal”) jismoniy ta'lim-tarbiya;

talabalarning jismoniy tarbiyasiga murakkab, faol, individual yondashuv;

Bugungi kunda zamonaviy jismoniy madaniyat o'qituvchisi pedagoglik faoliyatida talabani o'z sog'lig'iga g'amxo'rlik qilishga qolaversa atrofidagilarning sog'lig'i, ularni har kuni jismoniy mashqlar qilishga ko'nikma hosil qiladigan ilmiy, tashkiliy va uslubiy usullardan foydalanishi kerak.

Shu bilan birga, jismoniy tarbiya o'qituvchisi pedagogik o'z-o'zini takomillashtirishni unutmasligi kerak. Zamonaviy mutaxassis sohada insonning jismoniy salohiyatini tabiiy rivojlantirish texnologiyalari haqidagi chuqur bilim talab etiladi.

Doimiy ravishda yosh avlodning qiziqishi, yoshlar va aholi sport bilan shug'ullanishi samarali shakllarini aniqlash, sog'lom turmush tarzini shakllantirishni vositalari, texnologiyalari hamda yangi pedagogik izlanishlar olib borishlari kerak.

Jismoniy madaniyat- o'quvchilarda o'ziga nisbatan munosabat, kuchli irodali va axloqiy fazilatlarini tarbiyalashga, tanani sog'lomlashtirishga qaratilgan tibbiy savodxonlik ko'nikmalarini targ'ib qiladigan yagona fandır.

Zamonaviy jismoniy tarbiya mutaxassisi uchun hal qilinishi kerak bo'lgan qator muammolar mavjud.

- takomillashtirishni talab qiladigan ta'lim va tarbiya;
- individual yondashuvga e'tibor qaratish;
- inson salomatligi komponentlarini shakllantirishga;
- aqliy va jismoniy rivojlanishni hisobga olgan holda harakat faolligini baholash;

Zamonaviy o'qituvchini tayyorlashda kasbiy faoliyat natijalari uchun shaxsiy javobgarlikni rivojlantirish, shu jumladan ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining sog'lig'ini saqlash uchun javobgarlik muhim ahamiyatga ega. Bu muammo juda dolzarbdir, chunki funktsional buzilishlar va surunkali kasalliklar, mushak-skelet tizimi, buyraklar, ovqat hazm qilish organlarining patologiyalari ulushining keskin o'sishi, internet-resurslardan uzoq muddat foydalanishning keng tarqalishi va buning natijasida jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy salomatlikning yomonlashishi kuzatiladi. Asosan jismoniy faoliyatning yetarli emasligi yurak-qon tomir va tayanch-harakat tizimi kasalliklar tez rivojlanishi bilan bog'liq.

O'qituvchisining tibbiy-ilmiy kompetensiyasini shakllantirish salomatlik ustuvorligi asosida samarali kasbiy faoliyatni amalga oshirish imkoniyatini beradigan bilim, ko'nikma va malakalar tizimini egallash va rivojlantirish jarayonining muhim asoslarini ochib beradi.

Tibbiy-ilmiy kompetentsiya - bu ta'lim va ijtimoiylashuv jarayonida olingan tibbiy va psixologik-pedagogik bilim va tajribalarni birlashtirishga asoslangan ta'lim muhitida sog'liqni saqlash faoliyatiga umumiy qobiliyat va tayyorlikda namoyon

bo'ladigan shaxsning ajralmas sifati. va zamonaviy jamiyatning o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarida mustaqil va konstruktiv salomatlikni saqlash faoliyatiga qaratilgan.

Tibbiy savodxonlik bu sog'liqni saqlash bilan bog'liq muammolar yechimini topishga yordam beradi. Har bir o'qituvchi o'zining kasbiy faoliyat har kuni so'zda, amalda, tashqi ko'rinishida o'quvchilariga sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini singdirishga majburdir. Aynan shuning uchun ham har bir fan o'qituvchisining jismoniy madaniyat sohasidagi kasbiy malakaga bo'lgan ehtiyoji shubhasizdir.

Tibbiy savodxonlik - bu odamlarning sog'liqni saqlash bo'yicha tegishli qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan asosiy sog'liqni saqlash ma'lumotlari va xizmatlarini olish, qayta ishlash va tushunish qobiliyatiga ega bo'lish darajasi. Sog'liqni saqlash savodxonligi individual va tizimli omillarga bog'liq. Moslashuvning fiziologik mexanizmlari va qonuniyatlarini tushunish salomatlikni saqlash va mustahkamlash, jismoniy tarbiya dars jarayonida samaradorlikni oshirishning amaliy tibbiy, biologik va pedagogik muammolarini hal qilishning kalitidir.

Bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari inson anatomiyasi va fiziologiyasini o'qitish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Hozirgi vaqtda gigiena bilimlari va odamlarning xatti-harakatlari o'rtasida tafovut mavjud. Shuning uchun bilimni ko'nikmaga aylantirish zarurati tug'iladi. S.Yu. Ivanova ushbu muammoni ko'rib chiqib, tibbiy-ilmiy savodxonlikni oshirish va sog'lom turmush tarzi uchun motivatsiya va qo'llab-quvvatlashni yaratish uchun eng yaxshi vaqt oliy ta'lim muassasalaridagi o'qish davrida ekanligini ta'kidlaydi. Chunki aynan shu davrda bo'lajak mutaxassislarning aql-zakovati, shaxsiyati, qobiliyatlari rivojlanadi va takomillashtiriladi, inson salomatligini saqlash muhimligini tushunadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida” Qarori, 14.08.2018 yildagi PQ-3907-sonli qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son Farmoni.

3. X. Ibragimov, Sh. Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi. «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2008.

4. Kurbanov Djurabek Ismatovich. Jismoniy tarbiya va sport tarixi (o'quv qo'llanma). “Kamolot nashriyoti” Buxoro-2022

**MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA SOG’LOM
OVQATLANTIRISHNI TASHKIL ETISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI**

**Hakimova Shohida Jo’rayevna,
Xalqaro Nordik universiteti Psixologiya va maktabgacha ta’lim kafedrası
kata o’qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog’lom ovqatlanishni tashkillashtirish bo’yicha ishlab chiqarilgan nizom va me’yory hujjatlarning joriy etilishi, hamda uyda va maktabgacha ta’limda tarbiyalanayotgan bolalarning kundalik ratsiondagi oziq-ovqatlar miqdorlari va ularning yoshga xos xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: sanitariya-gigiyena, anatomik-fiziologik, morfologik xususiyat, ratsion, kaloriya.

Abstract: This article discusses the implementation of regulations and normative documents on the organization of healthy nutrition in preschool educational institutions, as well as the amount of food in the daily diet of children educated at home and in preschool education and their age-specific characteristics.

Key words: sanitary-hygiene, anatomical-physiological, morphological feature, diet, calorie.

Bugungi kunda davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarda maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirishga ham alohida e’tibor qaratilgan. Buning natijasida qisqa muddatda maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy qismi maktabgacha ta’lim tashkilotlariga qamrab olindi. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan bolajonlarni to’g’ri va sog’lom ovqatlantirish masalasi ham muhim hisoblanadi. Bolalar uchun ovqatlanish kattalar uchun ovqatlanish bilan bir xil g’oyalarga asoslanadi. Har bir inson vitaminlar, minerallar, uglevodlar, oqsillar va yog’lar kabi bir xil turdagi narsalarga muhtoj. Bular ozuqa moddalari deb ataladi. Bolalar turli yoshdagi o’ziga xos oziq moddalarga har xil miqdorda kerak.

Bolaning o’sishi va rivojlanishi uchun eng yaxshi ovqatlanish tartibi bolaning yoshi, faollik darajasi va boshqa xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Oziq moddalarga boy oziq-ovqatlarga e’tibor qaratish bolalarga umumiy kalloriyalarni cheklab, kerakli ozuqalarni olishga yordam beradi.

Bolalarning bog’cha yoshidan to’g’ri ovqatlanishga odatlanishi kelakakda yuz berishi mumkin bo’lgan noto’g’ri ovqatlanish oqibatida yuzaga keladigan kasalliklar oldini olish imkonini beradi. Tarbiyalanuvchilar ratsioni foydali, mutanosib bo’lishi hamda unda umumiy maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining yoshlari inobatga olingan holda tuzilishi lozim. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog’lom ovqatlanishni yo’lga qo’yish uchun xavfsiz, to’yimli va sog’lom oziq-ovqat mahsulotlarining doimiy ta’minotini ko’zda tutuvchi standartlarga uzluksiz ravishda amal qilish kerak. Bu boradagi ishlarni takomillashtirish, xususan, maktabgacha ta’lim tashkilotlari oshxonalarida sanitariya qoidalari, normalari va gigiyena normativlariga rioya qilish, sanitariya-gigiyena va epidemiyaga qarshi tadbirlar samaradorligini oshirish, ovqat tayyorlash uchun mas’ul xodimlar (hamshiralar,

oshpazlar va ombor mudirlari)ning bilimlarini mustahkamlash tizim mas’ullarining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarni sog’lom ovqatlantirishni tashkil etish ishlarini yanada takomillashtirish, belgilangan sanitariya qoidalari, normalari va gigiyena normativlariga muvofiq holda ovqatlantirishni tashkil etish orqali bolalarning sog’lom va barkamol o’sishini ta’minlash, sog’lom ovqatlantirishning zamonaviy usullarini joriy etgan holda ta’lim-tarbiya sifatini samaradorligini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratishdir.

Bir qancha qonun va qorolar asosida, jumladan: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 25-iyuldagi 626-son “Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog’lom ovqatlantirish tizimini yanada takomillashtirish to’g’risida”gi qarorlariga muvofiq maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan bolalarning xavfsiz va sog’lom ovqatlanishini tashkil etish, yuqumli va yuqumli bo’lmagan kasalliklar profilaktikasi hamda ovqatdan zaharlanishlarning oldini olish choralari bo’yicha “Sanitariya qoidalari va normalari” (SanQvaN) ishlab chiqildi.

Davlat MTTlarida sog’lom ovqatlantirishning mohiyati, maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan va Respublika sanitariya-epidemiologiya osoyishtaligi hamda jamoat sog’lig’i xizmati bilan kelishilgan holda maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi bolalarning anatomik, fiziologik va yosh xususiyatlarini inobatga olgan tarzda namunaviy mavsumiy ya’niy kuzgi, qishki, bahorgi va yozgi taomnomalar asosida taomlar tayyorlashdir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida sog’lom taomnoma shakllantirilishida kunlik ratsionda bolalarning asosiy oziq-ovqat moddalarga bo’lgan ehtiyoji va yoshiga mos energiya quvvati bilan to’liq ta’minlanishi, ularning tarbiyalanish sharoiti va sog’lig’i, shuningdek, ovqatlanishning iqlimdan kelib chiqib va milliy xususiyatlari inobatga olinadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari ovqatlantirishni tashkillashtirishda 1-o’rinda bolalarning anatomik va fiziologik xususiyatlari inobatga olinadi. Bolalarning o’sishi va rivojlanishining 60%gacha asosan manashu bog’cha davriga to’g’ri keladi. Shuning uchun ham bolalarning yoshgaiga xos va kunlik sarflanadigan energiya miqdoriga mos ravishda ovqatlanishi muhim hisoblanadi.

O’sish va rivojlanish barcha tirik organizmlar kabi odam organizmiga ham xos xususiyatdir. Organizmning har tomonlama o’sishi va rivojlanishi uning paydo bo’lgan vaqtdan boshlanadi. Bu ikki jarayon murakkab hisoblanib, bir butun va bir-biriga bog’langandir.

O’sish — o’z tuzilishini saqlagan holda miqdor jihatdan ko’payishdir. Unda tana vazni, undagi hujayra va to’qimalarning ko’payishi hisobiga o’lchamining kattalashuvi tushiniladi. Hujayralarining ko’payishi natijasida tirik organizm o’lchamlarining ortishi, ya’ni bo’yning ch’zilishi, og’irlilikning ortishi yuz beradi. Bularning barchasi albatta sog’lom va muvozzantli ovqatlanishga bo’g’liq jarayonalrdir.

Bolaning ovqat hazm qilish organlari o’rtasidagi eng muhim morfologik va funktsional farqlar faqat tug’ruqdan keyingi rivojlanishning birinchi yillarida kuzatiladi. So’lak bezlarining funktsional faolligi, sut tishlarining bo’lishi, 2-2,5

yoshda bolaning allaqachon 20 tishi bo‘ladi endi bolalar chaynashni talab qiladigan nisbatan qattiqroq ovqat yeishi mumkin. 5-6 yoshdan boshlab, sut tishlari asta-sekin doimiy tishlarga almashadi. Qizilo‘ngach, oshqozon, ingichka va ichaklar, jigar va oshqozon osti bezi yoshiga qarab sekin kattalasha boradi. Ularning hajmi, shakli va funktsional faolligi ‘zgaradi. Yangi tug‘ilgan chaqaloqning oshqozon shakli yumaloq b‘lib, 1,5 yoshdan keyin oshqozon nok shaklida b‘ladi va 6-7 yoshdan boshlab uning shakli kattalarnikidan farq qilmaydi. Ovqat hazm qilish tizimi tanamizda k‘plab vazifalarni bajaradi. Va ularning eng muhimi, tashqi manbalaridan ya‘ni oziq-ovqatdan, energiya va hujayralar uchun qurilish materiallari hosil qilishdir. Hazm qilish jarayoni og‘iz, qizilo‘ngach, oshqozon va ichak, jigar va oshqozon osti bezi kabi organlardan tashkil topgan. Va ularning harbirining o‘ziga xos funksiyasi mavjud.

1 yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan bola intensiv ravishda o‘sib borishi sababli organizmning oqsillar, yog‘lar va uglevodlar, mineral tuzlar, makro va mikro elementlarga bo‘lgan ehtiyoji ortadi. Bolaga qo‘shimcha ovqatlar kiritilishi bilan bolaning ferment tizimlarining mexanizmlari faollashadi. Endi bolaning ratsioniga 75% gacha hayvon oqsillari kiritilishi kerak. Sabzavot va mevalar esa tanani mineral moddalar bilan ta‘minlash va ichak traktini yaxshi harakatlanishi uchun zarurdir. Ovqatlanish kuniga 4 marta tashkillashtirishi lozim.

3 yoshdan oshgan bolalar ratsionida nonushta va kechki ovqat kunlik iste‘mol miqdorining 25%, tushlik-35-40%, qo‘shimcha- 10-15% tashkil etishi lozim. 1 yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun sutkalik sut miqdori (bo‘tqa tarkibidagi sutni inobatga olgan holda) 700 ml. 2- yoshdan esa 600 ml bo‘lishi kerak. 1 yoshdan keyin bolalar o‘simlik yog‘lari (kungaboqar, zaytun, soya yog‘i) miqdorini kunlik ovqatlanish tarkibidagi umumiy yog‘ning 10-15 % miqdorigacha ko‘paytirish kerak. 3 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolaning ovqatlanish xususiyati: 3-6 yoshdagi bolalar uchun eng keng turdagi oziq-ovqat mahsulotlari va turli pazandachilik ishlovi usullaridan foydalanib taomlar tayyorlash mumkin. Ovqatlar xilma-xil lekin miqdori ahamiyatli bo‘lishi kerak: Non-150-200g, 3-6 yoshdagi bolalar uchun eng keng turdagi oziq-ovqat mahsulotlari va turli pazandachilik ishlovi usullaridan foydalanib taomlar tayyorlash mumkin. Ovqatlar xilma-xil lekin miqdori ahamiyatli bo‘lishi kerak: Non-150-200g, 3-6 yoshdagi bolalar uchun eng keng turdagi oziq-ovqat mahsulotlari va turli pazandachilik ishlovi usullaridan foydalanib taomlar tayyorlash mumkin. 3 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolalar kunlik ovqatining umumiy miqdori 1400-1500 grni tashkil etishi lozim. 6 yoshda esa 1600-1700 g tashkil etilishi kerak. To‘g‘ri ovqatlanish bola salomatligi uchun zarur shuning uchun bola ishtaha va xoxish bilan ovqatlanishi kerak. Buning uchun nafaqat taom ta‘mi, balki tashqi ko‘rinishi ahamiyatga ega. 4-5 yoshdagi bolalar uchun ovqatlanish vaqti fiziologik jihatdan quyidagicha tashkil etilgani ma‘qul: nonushta: 8-9 da, tushlik: 12-13 da, ikkinchinci tushlik: 16-16:30 da, kechki ovqat: 19-20 da

Ratsionning o‘ziga xos xususiyati shundaki, yorma, makaron, va non mahsulotlari hisobidan uglevodlarning ko‘payishi, shuningdek, o‘simlik oqsillari va yog‘lar iste‘molining oshishi ko‘p bo‘ladi. Bolalardagi sutkalik suv balansiga ham alohida ahamiyat qaratish lozim, sababi tanadagi suv yetishmovchiligi ovqat hazm

bo‘lishiga salbiy ta’sir etadi. 3-6 yoshdagi bolalarga 1 kg vazniga taxminan 80 ml suv kerak bo‘ladi.

1 yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan bolalarga berish taqiqlanadigan mahsulotlar quyidagilar, dudlangan go’sht, baliq, konservalar, taomga ta’m beruvchi moddalar, achchiq souslar, xren, xantal, qalampir, no’xat va loviya.

Xulosa o‘rnida: Ovqatlar kun davomida takrorlanmasligiga ahamiyat berish orqali bolalarni muvozanatli ovqatlantirish mumkin. Berilgan taxminiy meyorlardan foydalangan holda sut, non, shakar, saryog‘, go’sht kabi oziq-ovqat mahsulotlari har kuniga menyuga kiritilishi kerak. Ovqatlarning turli kombinatsiyasiga e’tibor berish kerak. Agar bola tushlikda sho’rva ichgan bo‘lsa, unda ikkinchi uchun garnir sabzavotli bo‘lishi kerak. Bir kunda bir xil unli yoki yormali taomlar berish mumkin emas. 1-yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun kaloriya normalari bilish muhim. Masalan, 1 yoshdan 1,5 yoshgacha-1330 kkal, 1,5 dan 3 yoshgacha-1480 kkal, 3 yoshdan 4 yoshgacha-1800 kkal, 5 yoshdan 6 yoshgacha -1990 kkalni tashkil etishi kerak. Kundalik ratsiondagi: Oqsil va yog‘ miqdori-63-65 g, uglevodlar-230-320 gni tashkil etishi, bu esa quyidagi nisbatni 1:1:3(4) tashkil etishi lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sh.Ro‘ziyeva “BOLALAR VA PARHEZ TAOMLARINI TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI” Toshkent-2021.
2. D.A. Mamatkulov “BOLALAR ANATOMIYASI UA FIZIOLOGIYASI ASOSLARI” – 2000 yil 11-bet, 18-19; 93-95-betlar
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 25 iyuldagi “Davlat maktabgacha ta’lim muassasalarida sog‘lom ovqatlantirish tizimini yanada takomillashtirish” 626-sonli qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 30 iyundagi 407-son qarori davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog‘lom ovqatlantirish tizimini takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari.SanQvaN № 0016-21.

Eko-STEAM TA’LIM KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA FANLARARO YONDASHUV

**Termiz muhandislik texnologiyalar instituti, Hayot xavfsizligi yo‘nalishi
talabasi, Muxiddinova Shaxzoda Jo‘rabek qizi**

Аннотация: *Ushbu maqolada o‘quvchilarga ekologik ta’lim berish, Eko-STEAM ta’limi fanlararo va o‘quvchilarni amaliyotga yo‘naltirish Fizika, Biologiya, Geografiya, Informatika, Texnologiya, Tasviriy san’at hamda muhandislik tafakkuri, tasavvur, hamkorlik, ijodiy qobiliyatlarni namoyon qilish, sinfdan tashqari mustaqil ta’lim orqali fanlararo ekologik madaniyatini shakllantirish haqida fikr yuritilgan.*

Jahonning zamonaviy ekologik ta’lim muassasalarida insonning tabiat bilan haqiqiy munosabatlarini shakllantirishga, tabiatning shaxsning eng kafolatli rivojlanishini ta’minlaydigan o‘ziga xos ijtimoiy va tabiiy jihatini aniqlashga, normalarni o‘zlashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. xatti-harakatidan. Jamiyat

taraqqiyotida fan va texnologiya katta rol o‘ynaydi va ta’limining ahamiyati ortib boradi. Fan-texnika hamjamiyati oldida turgan muammolar murakkab muammolar bo‘lib, ularni faqat fan va texnika bilan hal qilib bo‘lmaydi bo‘ni zamonaviy bilimlardan foydalangan holda hal qilinishi kerak. Ushbu muammoni hal qilish uchun konvergent (yaqinlashish) ta’lim kerak. Bilimlarni o‘rgatish, integratsiyalashgan bilimlarni fanlararo muhim tushunchalari yoki asosiy tamoyillarini ochib beradigan konvergent yondashuvlar ustida izlanishlar olib bormoqda.

Bugungi kunda dunyoning rivojlanayotgan mamlakatlarda ekologik ta’lim Atrof-muhitga g‘amxo‘rlik davlat siyosatining bir bo‘lagi bo‘lib, ishlab chiqarish korxonalarida ekologik mas’uliyat hissi paydo bo‘lmoqda. Shuning uchun kelajakda ekologik kasblar inson hayotining barcha jabhalarida, tog‘-kon va qishloq xo‘jaligidan tortib turizm va moda sanoatigacha talabga ega bo‘ladi. STEM birinchi marta 90-yillarda Amerika Milliy Tashkiloti tomonidan paydo bo‘lgan. STEM AQSh xalq ta’limining asosiy qismi bo‘lishi kerakligini (fan, matematika, muhandislik va texnologiya) tavsiya qilinadi va ta’limda qo‘llanila boshlandi.

STEM ta’lim Avstraliya, Kanada va Singapur keyinchalik esa Fransiya, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Isroil, Xitoy, Kanada, Turkiya STEM ta’limi doirasida robototexnika yuqori texnologiyali sanoatni rivojlantirishga STEM yondashuv elementlari maktabgacha, maktab ta’limga joriy etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son farmonida:

“Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4963-son qarori. STEAM ta’limining ko‘pgina afzalliklariga qaramay ta’limiy muammoga duch kelmoqda: STEAM ta’limini boshlang‘ich ta’limda amalga oshirish va davom ettirish qiyin va mazmunli fanlararo integratsiya yo‘q, bunga bir qancha sabablar mavjud:

Birinchiidan, STEAM ta’limi uchun malakali o‘qituvchilarga talab katta. Boshlang‘ich ta’limda ko‘pchiligi fanga asoslangan, faqat o‘z fanlari bo‘yicha mutaxassis, STEAM ta’limi uchun zarur bo‘lgan bilimlari haqida to‘liq tushunchaga ega emaslar. O‘quvchilarning STEAM ta’limi borasida tajribasini, shuningdek, o‘qitish samaradorligini oshirish zarur.

Ikkinchiidan, STEAM ta’limini amalga oshirish tadqiqotchilarga juda bog‘liq. Hozirgi STEAM ta’limining aksariyati tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan va amaliy o‘qitishni ham amalga oshiradilar va STEAM ta’limi tadqiqot loyihasini tugatishadi. Loyiha tugagandan so‘ng o‘qituvchilari STEAM ta’limini amalga oshirishni o‘rganmaydilar va davom ettira olmaydi.

Uchinchiidan, STEAM ta’limi odatda keng qamrovli amaliyot uslubidagi ta’lim va maktabdan keyingi kengayish ta’limi shaklida mavjud bo‘lib, maktabning rasmiy o‘quv rejasiga kiritilmagan. Bu o‘qituvchilarning e’tiborsizligiga va o‘quvchilarning ishtiyoqsizligiga olib keladi, bu esa STEAM ta’limini amalga oshirishda qiyinchiliklarga olib keladi.

Natijada bo‘lajak o‘qituvchilarning Eko-STEAM ta’lim kompetensiyalarni boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari o‘quvchilarni amaliyotga yo‘naltirilgan matematika, tabiiy fanlarga qiziqishni faollash, texnologiya, robototexnika, dizayn sohasi va ijodiy, muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishdi.

Eko-STEAM ta’lim kompetensiyalarni boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari o‘quvchilarni amaliyotga yo‘naltirish, Fizika, Biologiya, Geografiya, Informatika, Texnologiya, Tasviriy san‘at, sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda fanlararo zamonaviy media vositalari takomillashdi.

Eko-STEAM ta’lim kompetensiyalarini, maxsus bilim va ko‘nikmalarni egallash jarayonida o‘quvchi o‘quv loyihalari doirasida o‘z qurilmalari, gadjetlari, prototip mexanizmlari va tizimlarini yaratishi kerak. Shu bilan birga, o‘quvchining muhandislik va ijodiy salohiyatini maksimal darajada ochib berishni cheklamaslik, uni standart tarkibiy qismlar va tayyor elektron modullardan foydalanish zarurati oldiga qo‘yish juda muhimdir [7]. Prototiplar elektronika va sxemalar, mexatronika, turli xil materiallarni qayta ishlash texnologiyalaridan foydalanish, sanoat dizayni va Eko-STEAM dizayn muammolarini hal qilish uchun va dasturiy ta’minot va loyihalash ko‘nikmalarini o‘rganishni o‘z ichiga oladi.

Eko-STEAM fanlarini o‘rgatishning fanlararo yondashuvi bo‘lib, unda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarga yechim topish va haqiqiy ekologik muammolarni hal qilish bo‘yicha loyihani ishlab chiqish uchun amaliyotga yo‘naltirilgan topshiriqlar beriladi.

Eko-STEAM ta’lim insoniyat yaqin kelajakda texnologik va ekologik ofatlarga duch kelishi mumkinligini anglash, muammolarni hal qilishda yangi ijodiy yondashuvlarni va ilmiy va texnik bilimlarga ega bo‘lgan ko‘plab odamlarni talab qiladi.

Eko-STEAM sinfida o‘rganish har doim qandaydir haqiqiy muammolarni hal qilishga urinishdir. O‘quvchilar jamoalarda ishlaydi, kashf qiladi, tajriba o‘tkazadi, dizaynlarni o‘ylab topadi, o‘z mahsulotlarini ijtimoiy tarmoqlarda targ‘ib qiladi, veb-saytlar va multfilmlar yaratadi.

Eko-STEAM loyihasida Yerning bir martalik ishlatilgan plastik chiqindilar bilan ifloslanishi muammosini o‘rganishdi. O‘quvchilar plastik chiqindining qanday turlari mavjudligini, turli plastik chiqindining parchalanishi uchun qancha vaqt ketishini o‘rganishi hamda bu muammo borasida o‘zlarining yechimlarini taklif qilishadi.

Eko-STEAM kompetensiyalarini rivojlantirish bo‘lajak boshlang‘ich boshlang‘ich ta’lim talabalari bilan, umumta’lim maktablarida boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchi va o‘quvchilari bilan birgalikda Eko-STEAM ta’lim nazariyadan amaliyotga bo‘yicha tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish.

Eko o‘yinlari va loyihalar Eko-STEAM -texnologiyalarini qo‘llagan holda, atrofimizdagi olamni o‘rganish jarayoniga yangi nuqtayi nazardan qarash va shaxsiyatni shakllantirishning psixologik mexanizmlarini o‘zlashtirish, yaxshi natijalarga erishish mumkin [6].

Tabiiy fan darslari o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish uchun o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi ta’lim texnologiyalaridan foydalaniladi.

O‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan kommunikativ ta’lim texnologiyasi har bir o‘quvchining individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o‘rganiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning muammoli-izlanish va ijodiy faoliyatiga ustunlik berish kommunikativ ta’lim texnologiyasidan foydalangan holda darslarda juftlik, guruh, loyiha ishlari kabi turli xil ish shakllaridan foydalaniladi [45].

Eko-STEAM yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga loyihalashda kerak bo‘lgan bir qator vazifalarni qo‘yadi. Bunday vazifalar tufayli o‘quvchi nafaqat qiziqarli g‘oyalarni keltirib chiqaradi, balki ularni darhol amalga oshiradi. U mavjud resurslarga asoslangan holda loyihalashni o‘rganadi, bu haqiqiy hayotda albatta amaliy yordam beradi.

O‘quvchilarning e’tiborini o‘quv materialiga texnik vositalardan foydalangan holda saqlashi kerak. boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning qiziqishini uyg‘otadi, sinf va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda qulay hissiy va psixologik mikroiklimni yaratish ham muhim rol o‘ynaydi.

Hamkorlik texnologiyani o‘rgatish, guruhda ishlash va juftlikda ishlashning ijobiy tomonlari ko‘p. Bu ta’lim maqsadlarini amalga oshirishga, mas’uliyatga, o‘zaro yordamga odatlanishga yordam beradi. o‘quvchilarning samaradorligini oshiradi, kognitiv faollikni, mustaqillikni rivojlantiradi, o‘quvchilarning shaxslar aro munosabatlarini kengaytiradi. Yangi materialni o‘rganishda ham, o‘tilgan darslarni mustahkamlash, takrorlash, umumlashtirishda ham qo‘llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son **farmoni** Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.

2. Dekart, R. Pravila dlya rukovodstva uma / R. Dekart // Soch. : v 2 t. / R. Dekart. – M., 1989. – T. 1. – S. 77–153.

3. Yakman, G. STEAM Education: an overview of creating a model of integrative education [Electronic resource] / G. Yakman // STEAM Education. – Mode of access: <https://steamedu.com/research/>. – Date of access: 12.05.2019.

4. Kuchkinov A. Yu. Technologies of Interdisciplinary Approach in the Development of Eco–Steam Educational Competencies of Future Teachers. <https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE>

6. Yuldashovich K. A., Kholi Y. A MODEL FOR THE FORMATION OF PRIMARY EDUCATION STUDENTS’ CAREFUL ATTITUDE TO NATURE IN EXTRA-CURRICULUM ACTIVITIES //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 68-74.

⁴⁵ Kuchkinov AY Boshlangich sinf oquvchilarini tabiatni ezozlash ruhida tarbiyalash //Oqituvchilar uchun metodik qollanma–T., “Fan va texnologiya. — 2012. — T. 88.

**O‘QUVCHI YOSHLARDA MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASHGA OID
KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI**

**Nizomiy nomidagi TDPU "Tarix" fakulteti "Ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi" kafedrası dotsenti,
p.f.b.f.d.(PhD) Nigmanova Umida Baxramovna**

Annotatsiya: mazkur maqolada o‘quvchilarni kelajak avlodda kreativ – ijodiy raqobatbardosh kadrlar sifatida tarbiyalashda ajdodlarimiz tomonidan e’tirof etilgan ahloqiy-tarbiyaviy ilmiy meroslar orqali vatanparvarlik tarbiyasi, jamiyat hayotining ma’naviy-ma’rifiy faoliyatda intellektual salohiyatli barkamol yosh-avlodni tarbiyalash, uzluksiz ta’lim tizimida milliy g‘oyaga doir bilim va tafakkurini yuksaltirish hamda rivojlantirish, kabi yuksak insoniy fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik ta’sir imkoniyatlari yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: milliy o‘zlikni anglash, tarbiya, ahloq, burch, vatan, vatanparvarlik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar, tarixiylik, mantiqiylik, kuzatish

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim va fan tizimida olib borilayotgan islohotlarning tub zahirida ma’naviy yetuk, o‘z-o‘zini anglagan, ahloqiy tarbiyalangan, istedodli, kreativ fikrlovchi kelajak avlod kadrlarini tayyorlash eng dolzarb muammo sifatida ilgari surilmoqda. Jumaladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasida 2017 yil 23 sentyabrdagi 75 sessiyasida⁴⁶ so‘zlagan ma’ruzasida yosh-avlod ertangi kuni va kelajagi masalasiga to‘htalar ekan: shunday deb ta’kidlaydi, “mamlakatimiz aholisining yarmidan ko‘pini yoshlar tashkil etadi. Respublikamizda har bir yigit – qizning jamiyatda munosib o‘rin egallashi va o‘z salohiyatini namoyon etishi bo‘yicha ulkan ishlar amalga oshirilmoqda”. O‘zbekistonda Yoshlar parlamentlari, Yoshlar ishlari agentligi faoliyat ko‘rsatmoqda. Avgust oyida Birlashgan Millatlar Tashkiloti shafeligida yoshlar huquqlariga bag‘ishlangan Samarqand xalqaro forumi muvaffaqiyatli o‘tkazildi. Fursatdan foydalanib, yana bir bor Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konvensiyasini qabul qilish bo‘yicha O‘zbekiston tashabbusini qo‘llab – quvvatlashga chaqiraman» - deb butun dunyo minbaridan turib bildirgan fikrlari jahon ommasida juda katta qiziqish bilan qabul qilindi.

Xususan, mamlakatimizda kelajak avlod kadrlarini tayyorlash hamda ularning bo‘sh vaqtlarini samarali tashkil etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2019 yil 19 mart⁴⁷ kuni bo‘lib o‘tgan yig‘ilishlarida ilgari surgan besh muhim tashabbuslari ham ma’anviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda oliy ta’lim mussasasining o‘rni va roli juda yuqori ekanligini ta’kidlab o‘tish mumkin. Bizga ma’lumki, ushbu ilgari surilgan “beshta eng muhim tashabbusda ham yosh-avlodga bo‘lgan ta’lab va etiborni kuchaytirish, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb qilish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish,

⁴⁶ Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 23 sentyabrdagi BMT 75 sessiyasidagi nufuzi. 2017 y. 24 sentyabr soni.

⁴⁷ Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 19 martdagi “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha muhim vazifalar” nutqi

yoshlar o‘rtasida kitobxonlik-savodxonlikni targ‘ib qilishi, madaniyat, san‘atga bo‘lgan ijodini rivojlantirish xotin-qizlar bandligini ta‘minlash”ning ustuvor vazifalarni bajarish orqali davlatimiz kelajagi bo‘lgan ertangi kuni uchun, yetuk, kelajak avlod yoshlarini ma‘naviy barkamol bo‘lib voyaga yetishlarida milliy o‘zlikni anglash kompetensiyalarini shakllantirish masalasi alohida o‘rin tutadi.

O‘quvchini kreativ – ijodiy raqobatbardosh kadrlar sifatida tarbiyalashda ajdodlarimiz tomonidan e‘tirof etilgan ahloqiy-tarbiyaviy ilmiy meroslarda vatanparvarlik tarbiyasi, uning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga kirishish jarayoni kabi vazifalar muhim o‘rin tutadi. Xussusan, ajdodlarimiz tomonidan bizgacha qoldirilgan vatanparvarlikni madh etuvchi qadimgi afsona, mif, asotir va rivoyatlari. Shuningdek, Tomaris, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Najmiddin Kubro, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur, kabi buyuk sarkardalarning azmu-shijoati, qobiliyati, jasorati va mahorati haqiqiy ibrat namunasidir deb takidlash mumkin.

Jumaladan, respublikamiz ta‘lim va fan sohasining kompetensiyaviy yondashuv asosida ta‘lim oluvchilarda pedagogik-psixologik sifatlarning rivojlanishi bilan bog‘liq holda, ta‘lim oluvchining bilimi, ko‘nikmasi va malakasi, uni amaliy faoliyatda qo‘llashning turli jabhalarida murakkab muammo va yechimlari hamda belgilangan vazifalar yechishga tayyorligini bilidirib qolmay, ba‘lki mazkur vazifalarni yechishda o‘z qobiliyatini rivojlantirishning ma‘lum darajasiga yetishini ifodalovchi ijtimoiy sub‘ektiv toifa sifatida o‘quvchilarning milliy o‘zligini anglash kompetensiyalarini rivojlantirish orqali milliy iftihor, milliy mafkuraviy immunitutini shakllantirish sifatlarini yuksaltirish masalasi alohida o‘rin tutadi.

Jumaladan, H.Po‘latov⁴⁸ insonning milliy qadriyatlari asosida tarbiyalanish masalalariga to‘xtalar ekan, shunday ta‘kidlab o‘tadi: “insonning ma‘naviy dunyosini belgilovchi omillarning, fazilatlarining o‘lchovini fan hozirgacha topgani yo‘q deb ta‘kidlash bilan birga, «ma‘naviyat» tushunchasiga badii tarzida bo‘lsada dastlabki ta‘rifni ham beradi. Uning e‘tiroficha «...ma‘naviyat jamiyatda insoniylikni ro‘yobga chiqarish usulidir» deb ifodalab o‘tagan.

Akademik E.Yusupov⁴⁹ esa o‘z tadqiqotida milliy o‘zlikni anglash inson ma‘naviy qiyofasi va tarbiyasiga bog‘liq sifat deb ifodalab, o‘quvchi shaxsida ma‘naviyatga ta‘rif berar ekan, shunday takidlaydi: “ma‘naviyat bu, insonning axloqi va odobi, bilimlari, iymoni, e‘tiqodi, dunyoqarashi, iste‘dodi, qobiliyati, amaliy malakalari, vijdoni, mafkuraviy qarashlarning bir-biri bilan uzviy bog‘langan, jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta‘sir etadigan mushtarak tizimidir”, - deb ta‘riflaydi.

Respublikamiz olimlaridan O.Musurmonova⁵⁰ yosh-avlod tarbiyasi masalasiga to‘xtalar ekan: “jamiyatning ma‘naviy kamoloti o‘z-o‘zicha, sitixiyali amalga oshmaydi. Har bir tuzum, davr muayyan maqsadlar, talab va ehtiyojlar asosida kishilarning ma‘naviy kamolotiga ta‘sir ko‘rsatadi, unga mazmun va

⁴⁸ Po‘latov X. Mustaqilligimiz qadriyatlari – O‘zbekistonning milliy istiqlol mafkurasi. – T.: 1993, 76-bet.

⁴⁹ Yusupov E. Inson kamolotining ma‘naviy asoslari. - Toshkent: Universitet, 1998. - B. 148-164

⁵⁰ Musurmonova O. Ma‘naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. - T.: O‘qituvchi, 1996. - 192 b.

muayyan yo‘nalish beradi. Shunga asosan inson tarbiyasining biror tizimi, usullari va shakli kelib chiqishi” bilan alohida ahamiyat kasb etadi deb ifodalab o‘tgan.

A.Akramov⁵¹ o‘zining doktorlik dissertatsiyasida “o‘quvchilarda fuqarolik pozitsiyasi masalasi haqida to‘xtalar ekan: ularni, xissiy-ahloqiy, intellektual, faoliyatli komponentlarga ajratadi va o‘quvchilarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish jarayoni, tarkibi, mazmunining ilmiy-pedagogik asoslari” masalalarini alohida ifodalab o‘tadi.

Olim A.Erkaev⁵² o‘z tadqiqotlari doirasida shaxsning ma’naviy qiyofasiga to‘xtalar ekan: “e’tiqod dunyoqarashning, u orqali ma’naviyatning o‘zagi sifatida voqelikka inson munosabatini, xulq atvorini, faolligini belgilaydi. Faollik uchun, ayniqsa ijodkorlik uchun oddiy ishonchga asoslangan ilm ko‘p hollarda kamlik qiladi. Ijodkorlik va faollik ishonchning ixlos va ishq bilan boyitilishini ta’qozo etadi” deya ifodalab o‘tgan.

A.Jalolov⁵³ shaxsning milliy o‘zligini anglashida ma’naviyat masallariga e’tibor berar ekan: “ma’naviyat insonning zot belgisi, uning faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi, ongi, aql-zakovatining maxsuli”, ham “ma’naviyatning-inson ruhiy faoliyati, mazmuni bo‘lib, kishilar ahloqiy kamolotida muhim vosita sifatida o‘zlarini anglaydi, jamiyat hayotida, tabiat bilan uyg‘unlashuvi mavjudligi hamda taraqqiyot xususiyatlarini o‘rganodilar, jamiyatning-ijtimoiy hayot qonunlarini kashf etadilar va ularga tayanib, o‘z turmush shart-sharoitlari, amaliy faoliyat jarayonida muommolarni xal etadi” deb ifodalab o‘tadi.

A.Ibrohimov⁵⁴ shu masalani yoritishda quydagi jihatlariga to‘xtalib o‘tadi: “ma’naviyat deydi olim, – shaxsning jamiyatda, millatning va ayrim bir kishilarning ichki hayot-tarzi, ruhiy-kechinmalari, aqliy-qobiliyatiga, idrokini mujassamloshtiruvchi tushuncha” sifatida e’tirof etadi.

Olimlar S.Otamurotov⁵⁵ va S.Xusanov lar o‘z tadqiqotlarida “ma’naviyat - har bir insonning ichki ruhiyati, aql-zakovati, uning o‘z-o‘zini anglashi, yaxshiliklarga, ezgu niyatlarga to‘la qalbi, oldinga qarab yangi marralar sari ongli ravishda faollik ko‘rsata bilish va intilish salohiyatidir”, hamda ushbu masalaning alohida jihatlariga to‘xtalib, shunday takidlaydi, “ma’naviyat-insong ichki ruhiyati, uning o‘zini anglashi, didi, farosati, adolat bilan razillik, yaxshilik bilan yomonlik, go‘zallik bilan xunuklik, vazminlik bilan johillikning ajrata bilish qobiliyatining, aql-zakovati, yuksak-maqсад va g‘oyalarni o‘z oldiga qo‘ya bilishi, ularni amalga oshirish yo‘lida ongli faoliyat ko‘rsatishi va intilish salohiyatining inkosidir» deb takidlashgan.

Demak, o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash kompetensiyasini shakllantirish orqali milliy o‘zlikni anglash tushunchasi tahlilining pedagogik zaruriyat sifatida qaralishiga quydagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

“1) yoshlarda milliy birlikni ta’minlash;

⁵¹ Akramov A. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tashkiliy metodik asoslarini takomillashtirish. Ped.fan.dok.dis..Avtoref.: -T., 2016 y.16 b.

⁵² . Erkaev A. Milliy g‘oya va ma’naviyat.: T. “Ma’naviyat”.2002 y. 52-b.

⁵³ . Jalolov A. Mustaqillik mas’uliyati T. «O‘zbekiston», 1996, 29-bet.

⁵⁴ Ibrohimov A. va boshqalar. Vatan tuyg‘usi. - T.: Sharq, 1997 yil, 298-

⁵⁵ Otamurotov S. O‘zbekistonda ma’naviy-ruhiy tiklanishT.:2003.-219 b.

2) milliy qadriyatlarga: tilga, tug‘ilib o‘sgan joyga, madaniyatga (keng ma’noda) ixlosmandlik;

3) vatanparvarlik;

4) milliy mustaqillik va milliy taraqqiyot rivojiga o‘z xissasini qo‘shishga intilish

5) milliy manfaatlarini anglash kabi jihatlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamiz olimlaridan S.Nurmatov⁵⁶ milliy o‘zlikni anglash maslasiga to‘xtalar ekan, quydagi jihatlariga to‘xtalib o‘tadi:

a) milliy g‘oya sifatida anglashdan;

b) milliy tuyg‘u - milliy iftixor, qadr-qimmat, or-nomus;

v) milliy mansublikni anglashdan iborat tarkibiy tuzilma sifatida baholay olish kabi jihatlarini aniqlashtirib o‘tadi.

Xorijiy mamlakatlar olimlari tomonidan tadqiq etilgan ilmiy izlanishlar doirasida ta’limda kompetensiya tushunchasi tahliliga alohida to‘xtalib o‘tilgan. «Kompetensiya» tushunchasi fanga kiritilganidan so‘ng, olimlar tomonidan izlanishlar olib borila boshladi.

Ingliz olimi psixolog Dj.Raven⁵⁷ tadqiqotlarida jamiyat hayotida ushbu tushunchaning tahliliga alohida urg‘u beradi, u o‘z tadqiqotlarida kompetensiya tushunchasining pedagogik-psixologik jihatlariga to‘xtalib o‘tadi. Olim o‘z izlanishlari doirasida “ko‘p sonli komponentlarni tahlili asosida, ulardan ko‘pchiligi bir-biriga nisbatan mustaqil, ayrim komponentlar ko‘proq kognitiv sohaga, boshqalari esa – emotsional sohaga taalluqli, mazkur komponentlar samarali xulqni tashkil qiluvchilar sifatida bir-birini to‘ldirishi mumkin” deb ifodalagan.

Dj.Raven⁵⁸ “kompetensiyaning shakllanganlik ko‘rinishlari” olimning psixologik izlanishlarida inson temperamentining rivojlanishi bilan ham bog‘lab o‘rganadi. Ya’ni, «motivga ega qobiliyatlarning» mohiyati deb izohlaydi. Xususan, Dj.Raven⁵⁹ tomonidan shaxsning kompetentlik jihatlarini psixologik nazariyasi yaratilgan bo‘lib, unga ko‘ra inson kompetentligi o‘zining biologik irsiyatiga, qobiliyatlari va individual xususiyatlarga bog‘liq bo‘lgan inson psixikasining mahsuli hisoblanadi, uning rivojlanishi esa yashash muhitiga bog‘liqdir (guruhi, oilasi, ishchi jamoasi, do‘stlari va b.q.) deb ta’kidlab o‘tgan.

O‘zbekiston Respublikasida qabul qilingan “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi⁶⁰ to‘g‘risidagi Qonunida belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan asosiy e’tibor quydagi omillarni rivojlantirish masalalariga to‘xtalib o‘tilgan: yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg‘usi, bag‘rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta’sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo‘lgan qat’iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash, yoshlarda axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlarda, terrorizm va diniy

⁵⁶ Нурматов С. Национальное самосознание: сущность, типы и тенденции их развития. Автореф. дис. соис. учен. ст. к.ф.н-т., 1979. стр.5.

⁵⁷ Равен Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. // - М., «Когито-Сентр», 2002. - 281-296 с.

⁵⁸ Равен Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. // - М., «Когито-Сентр», 2002. - 281-296 с.

⁵⁹ Равен Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. // - М., «Когито-Сентр», 2002. - 281-296 с.

⁶⁰ O‘zbekiston Respublikasining 2016 yil 14 sentyabrdagi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida” Qonuni // O‘RQ- 406-son.

ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo‘ravonlik va shafqatsizlik g‘oyalaridan himoya qilish, o‘quvchi-yoshlar uchun ochiq va sifatli ta’limni jaaryonini tashkil etish” vazifalarini ilgari surilgani ham diqqatga sazovordir deb ta’kidlash lozim.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2021-yil 26-martda “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori hamda ta’lim-tizimi sohasida olib borilayotgan tub islohotlar orqali targ‘ibot-tashviqot tizimida quyidagi holatlarga alohida to‘xtalib o‘tilgan. Xususan, mamalkatda “ma’naviy-ma’rifiy ishlarning tizimli ravishda tashkil etilishida yaxlit tizim mavjud emas, chunki, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarni ma’naviy tahdidlardan himoya qilish borasida yetarli darajada tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmayapti, ushbu yo‘nalishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari hamda xususiy sektorning ijtimoiy hamkorligi samarali yo‘lga” qo‘yilmaganligi ushbu qarorda alohida ta’kidlab o‘tilgan.

Demak, o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash kompetentsiyalarini shakllantirishda ma’naviy tarbiyaning roli va o‘rni juda yuqori ekanligini ham ta’kidlab o‘tish lozim. Masalan, ma’naviyat - insondagi axloq, odob, bilim, ilm, imon, ixlos va insoniyat kamoloti uchun ijobiy ta’sir qiluvchi tizim, yoki ma’naviyat - insonning aqliy, axloqiy, ilmiy, amaliy, mafkuraviy qarashlari yig‘indisi sifatida ham ifodalab o‘tish mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2016 yil 14 sentyabrdagi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida” Qonuni // O‘RQ- 406-son.
2. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 23 sentyabrdagi BMT 75 sessiyasidagi nulqi. 2017 y. 24 sentyabr soni.
3. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 19 martdagi “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha muhim vazifalar” nutqi
4. Po‘latov X. Mustaqilligimiz qadriyatlari – O‘zbekistonning milliy istiqlol mafkurasi. – T.: 1993, 76-bet.
5. Yusupov E. Inson kamolotining ma’naviy asoslari. - Toshkent: Universitet, 1998. - B. 148-164
6. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. - T.: O‘qituvchi, 1996. - 192 b.
7. Akramov A. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tashkiliy metodik asoslarini takomillashtirish. Ped.fan.dok..dis..Avtoref.: -T., 2016 y.16 b.
8. Erkaev A. Milliy g‘oya va ma’naviyat.: T. “Ma’naviyat”.2002 y. 52-b.
9. Jalolov A. Mustaqillik mas’uliyati T. «O‘zbekiston», 1996, 29-bet.
10. Ibrohimov A. va boshqalar. Vatan tuyg‘usi. - T.: Sharq, 1997 yil, 298-
11. Otamurotov S. O‘zbekistonda ma’naviy-ruhiy tiklanishT.:2003.-219 b.
12. Нурматов С. Национальное самосознание: сущность, типы и тенденции их развития. Автореф. дис. соис. учен. ст. к.ф.н-т., 1979. стр-5.

**BO’LAJAK TEXNOLOGIYA O’QITUVCHILARIDA UMUMINSONIY
QADRIYATLARGA OID KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH YO’LLARI**

Muxidova Olima Nurilloevna

***T.N. Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot
instituti tayanch doktoranti***

Annotatsiya. Ushbu maqolada umuminsoniy qadriyatlarni bo'lajak texnologiya o'qituvchilari uchun kompetentsiyalar tizimiga kiritish zarurati o'rganiladi. Bunday integratsiya nafaqat o'qituvchilarning axloqiy ongini va jamiyatdagi faolligini oshiradi, balki ularni o'quvchilarda umuminsoniy qadriyatlarni tarbiyalashga tayyorlaydi. Shuningdek, maqolada bo'lajak texnologiya o'qituvchilari uchun zarur bo'lgan umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liq asosiy kompetensiyalarni aniqlash va ularni rivojlantirishning amaliy yo'llari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: etik va ijtimoiy mas'uliyat, madaniyatlararo kommunikatsiya, empatiya, tanqidiy fikrlash, ta'lim muhiti, interaktiv o'qitish usullari.

Kirish. Zamonaviy texnologiya ta'limi tez o'zgaruvchi soha bo'lib, uning doirasida faoliyat yurituvchi o'qituvchilardan nafaqat yuqori darajadagi texnik bilim va ko'nikmalarni talab etiladi, balki ularda umuminsoniy qadriyatlarni, jumladan etik va ijtimoiy mas'uliyatni anglatuvchi kompetensiyalar ham rivojlangan bo'lishi kerak. Texnologiya o'qituvchilari o'quvchilarga nafaqat bilim berish, balki ularni kelajakdagi muammolarni hal qilishga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy texnologiya sohasida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilardan e'tik va ijtimoiy javobgarlikni yuqori darajada tushunish va amalda qo'llash talab etiladi. O'qituvchilarning bu sohadagi kompetensiyalari, ularning o'quvchilarga texnologiyani qanday qo'llash kerakligi haqida tushuncha berishini o'z ichiga oladi. Bu, o'quvchilarni texnologiyadan mas'uliyatli foydalanishga o'rgatishni ta'minlaydi. Texnologiya o'qituvchilari uchun e'tik nazariyalarni tushunish va ularni o'z faoliyatlariga qo'llay olish muhimdir. Bu nazariyalar, o'qituvchilarga turli texnologik vaziyatlarda etik qarorlar qabul qilishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Texnologiya sohasida ijtimoiy javobgarlik, jumladan ekologik mas'uliyat, ma'lumotlar maxfiyligini saqlash, foydalanuvchilarning xavfsizligi kabi masalalar o'qituvchilar tomonidan chuqur anglanishi va o'quvchilarga samarali o'rgatilishi lozim. Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining ta'limida etik va ijtimoiy javobgarlikka oid kompetensiyalarni rivojlantirish nafaqat ularning professional malakasini oshiradi, balki kelajakdagi o'quvchilariga ham muhim ta'sir ko'rsatadi. E'tik va ijtimoiy javobgarlikka ega bo'lgan o'qituvchilar, o'quvchilarni texnologiyalarni mas'uliyatli va ongli ravishda qo'llashga unday oladi. Boshqacha aytganda, ushbu kompetensiyalar nafaqat texnologiya sohasidagi muvaffaqiyatlarga zamin yaratadi, balki kengroq jamiyat manfaatlariga xizmat qiluvchi shaxslarni tarbiyalashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy texnologiya ta'limi globalizatsiya jarayonlarining ta'sirida tobora xalqaro miqyosda faoliyat yuritmoqda. Bo'lajak o'qituvchilar turli madaniyatlarga mansub talabalar bilan ishlashda samarali muloqot qilish ko'nikmalariga ega bo'lishlari kerak. Madaniyatlararo kommunikatsiya, o'qituvchilarning ushbu

talablarga javob berishini ta'minlaydi va o'quvchilarni turli madaniyatlarni hurmat qilish hamda ular bilan samarali ishlashga tayyorlaydi. Madaniyatlararo kommunikatsiyada empatiya o'qituvchilarga o'quvchilarning turli madaniy kontekstlarini tushunishga va ularga moslashuvchan yondashuvlarni qo'llashga imkon beradi. Empatiya — bu boshqalar hissiyotlarini tushunish va ularga mos ravishda javob berish qobiliyatidir. Hozirgi zamonaviy ta'lim jarayonida texnologiya o'qituvchilari turli tillarda so'zlashuvchi talabalar bilan ishlashda til barrierlarini yengish yo'llarini o'rganishlari kerak. Bu, o'quv materiallarini turli tillarga moslashtirish yoki ikkinchi til sifatida ingliz tilini o'qitish kabi usullar orqali amalga oshirilishi mumkin. Har bir madaniyatning o'ziga xos qadriyatlari mavjud. O'qituvchilar bu qadriyatlarni tushunib, dars jarayonida ularga hurmat bilan yondashishi lozim. Bunday yondashuv o'quvchilar orasida o'zaro hurmat va ishonch muhitini rivojlantiradi.

Demak, madaniyatlararo kommunikatsiya zamonaviy texnologiya o'qituvchilarining asosiy kompetensiyalaridan biri hisoblanadi. Ushbu kompetensiya, o'qituvchilarga o'z faoliyatlarida global va inkluziv yondashuvlarni qo'llashga imkon beradi, bu esa o'z navbatida o'quvchilarning turli madaniyatlarga hurmat bilan qarashlarini va dunyoqarashlarini kengaytirishlariga yordam beradi. Shuningdek, madaniyatlararo kommunikatsiyaning ahamiyati nafaqat ta'lim sifatini oshirishda, balki global muammolarni hal qilishda ham muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy texnologiyalarni tanqidiy baholash qobiliyati, texnologiya o'qituvchilarida rivojlantirilishi kerak bo'lgan yana bir muhim kompetensiyadir. Zamonaviy texnologiya sohasida tanqidiy fikrlash, o'qituvchilarga texnologik yechimlar va innovatsiyalarning etik va ijtimoiy oqibatlarini baholashda muhim rol o'ynaydi.

Tanqidiy fikrlash, o'qituvchilarga turli manbalardan olingan ma'lumotlarni tahlil qilish, ularning ishonchliligini baholash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatini beradi. Bu ko'nikma, texnologik yechimlarni tanlash va ulardan foydalanishda muhimdir. O'qituvchilarning qaror qabul qilish jarayonida mantiqiy va asoslangan yondashuvlarni qo'llay olishi, ularning professional kompetensiyalarini oshiradi. O'z navbatida bu o'quvchilarga murakkab texnologik muammolarni hal qilishda yordam beradi. Tanqidiy fikrlash o'qituvchilarga texnologik jarayonlar va mahsulotlarning etik jihatlarini chuqur tushunishga yordam beradi. O'qituvchilarni muammoli vaziyatlarni hal etish orqali o'qitish, ularda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Bu usul, o'quvchilarga real hayotiy texnologik muammolarni tahlil qilish va yechim topish imkonini beradi.

Bo'lajak texnologiya o'qituvchilari uchun tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning o'quvchilarni murakkab texnologik va ijtimoiy muammolarni hal qilishga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Tanqidiy fikrlash, o'qituvchilarni faqatgina o'quv materiallarini yetkazishdan tashqari, o'quvchilarining mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Tanqidiy fikrlash ko'nikmalari texnologiya o'qituvchilariga o'quvchilarni zamonaviy dunyoda mas'uliyatli va oqilona qarorlar qabul qiladigan shaxslar sifatida tarbiyalashda

yordam beradi. Bu ko'nikmalar nafaqat texnologik yutuqlar, balki umuminsoniy qadriyatlarni ham o'z ichiga olgan holatda ta'lim berish imkonini yaratadi.

Ma'lumki, kompetentli yondashuv insonning ijtimoiy hayotga har tomonlama tayyorligi va tarbiyalanganligi bilan bir qatorda shaxs sifatida shakllanishini ta'minlashda insonparvarlik xarakteriga ega. Insonparvarlik prinsipiga asoslangan shaxsga yo'naltirilgan ta'limning maqsadi o'quvchilarga muayyan sohada bilim, ko'nikma, malakalar majmuini taqdim etishdangina iborat emas, balki ularning dunyoqarashi, layoqati, kreativ faoliyati, mustaqil bilim olish ko'nikmalarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Shu bilan bir qatorda ular ongiga insoniy qadriyatlarni singdirishga xizmat qiladi. Bularning barchasi kompetentli yondashuvning o'ziga xos xususiyatlarini ifodalaydi.

Ta'lim muhiti, o'qituvchilarning va o'quvchilarning umuminsoniy qadriyatlarni o'rganish va qo'llashlari uchun qulay va rag'batlantiruvchi bo'lishi kerak. Bu muhit, har bir shaxsning o'ziga xosligini hurmat qilish, turli fikrlar va yondashuvlarni qabul qilish hamda ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Bo'lg'usi texnologiya o'qituvchilari o'z ta'lim metodlarini turli manbalardan, jumladan elektron o'quv resurslari, xalqaro ilmiy maqolalar, keng miqyosli ochiq online kurslar (MOOCs) va boshqa global ta'lim platformalaridan foydalanish orqali boyitishi mumkin. Bu manbalar, o'qituvchilarga zamonaviy texnologiyalar va global qadriyatlarni chuqurroq tushunish va o'z darslariga samarali tatbiq etish imkonini beradi.

Texnologiya sohasidagi o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlari doimiy innovatsiyani talab qiladi. Masalan, "flipped classroom" (teskari sinf xonasi), "blended learning" (aralash o'qitish) kabi zamonaviy o'qitish usullarini qo'llash orqali o'qituvchilar o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi va ularni mustaqil o'rganishga undaydi. Shuningdek, virtual reallik, sun'iy intellekt kabi texnologiyalardan foydalanish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali va interaktiv qilish mumkin.

Texnologiya o'qituvchilarida umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarni rivojlantirishda interaktiv o'qitish usullari katta roli o'ynaydi. Interaktiv usullar, o'qituvchilarga o'quvchilarni faol jalb qilish, ularning fikrlashini rivojlantirish va muammoli vaziyatlarni hal qilishda mustaqil yondashuvlarini shakllantirishga yordam beradi. Texnologiya o'qituvchilarida umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarni rivojlantirish uchun interaktiv o'qitish usullari, jumladan, muammoli o'qitish, guruhli loyihalar va amaliy mashg'ulotlarni qo'llash tavsiya etiladi. Bu usullar, o'qituvchilarga o'quvchilarning turli fikrlarini tushunish va ularga javob berish imkonini beradi.

Interaktiv o'qitishning asosiy jihatlariga to'xtalib o'tsak,

- **Rollarni Almashtirish O'yinlari.** O'quvchilarni turli rollarga kirishishga undash orqali, ularning turli vaziyatlarga turli nuqtai nazardan qarash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu orqali o'quvchilar turli madaniy va ijtimoiy muhitlarda qaror qabul qilish jarayonlariga tayyorlanadilar.

Guruhli Loyihalar. O'quvchilar guruhlariga bo'linib, muayyan mavzular bo'yicha loyihalar ustida ishlaydilar. Bu jarayon, ularda jamoaviy ishlash

ko‘nikmalarini mustahkamlash bilan birga, har bir a‘zoning fikrini hurmat qilish va birlashtirish qobiliyatini rivojlantiradi.

Interaktiv bahs-munozaralar. O‘qituvchilar o‘quvchilarni texnologiyalarning etik, ijtimoiy va iqtisodiy ta‘sirini muhokama qilishga jalb etadi. Bu, o‘quvchilarning turli fikrlarni eshitish, ularga munosabat bildirish va o‘z fikrlarini asosli himoya qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Amaliy mashg‘ulotlar: Texnologiyalarni qo‘llash bilan bog‘liq real vaziyatlarni modellashtirish, o‘quvchilarni nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llashga undaydi. Bu usul, ularning muammolarni yechishda ijodiy va tanqidiy yondashuvlarini shakllantirishga yordam beradi.

O‘qituvchilar darslarni o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydigan tarzda rejalashtirishi kerak. Masalan, o‘quvchilarga yangi mavzuni o‘rganishda o‘zlarini qiziqtirgan savollarni berishga, mavzu bo‘yicha o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga va boshqalarning fikrlariga munosabat bildirishga imkon beruvchi ochiq muhokamalar tashkil etishlari kerak. Interaktiv doskalar, o‘yin asosidagi o‘qitish platformalari, virtual va argumentlangan haqiqat ilovalari kabi zamonaviy texnologiyalar o‘qitish jarayonini yanada samarali va jalb qiluvchi qiladi. Interaktiv o‘qitish usullarini qo‘llagan holda, o‘qituvchilar o‘quvchilardan muntazam ravishda feedback (qaytar ilova) olishlari va dars jarayonini shu asosda takomillashtirib borishlari muhim. O‘quvchilarning darsdagi faolligini, guruhdagi ishtirokini va loyihalardagi hissasini baholash, ularning o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Turli madaniyat va jamoalardan kelib chiqqan misollar yordamida muhokama olib borish, o‘quvchilarni turli nuqtai nazarlarni tushunishga va qabul qilishga o‘rgatadi. Bu, madaniyatlararo kommunikatsiya va umuminsoniy qadriyatlarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Guruhda ishlashni talab qiluvchi topshiriqlar, o‘quvchilarga bir-birlari bilan hamkorlik qilish, birgalikda qaror qabul qilish va muammolarni hal etish jarayonlarida ishtirok etish imkonini beradi. O‘z navbatida ularning jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi va turli fikrlarni hurmat qilishga o‘rgatadi.

Xulosa. Bo‘ljak texnologiya o‘qituvchilarida umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarni rivojlantirishda interaktiv o‘qitish usullari juda samarali vosita hisoblanadi. Bu usullar o‘quvchilarni faol qatnashishga undaydi, ularning tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv va madaniyatlararo kommunikatsiya ko‘nikmalarini oshiradi. Shu bilan birga, o‘qituvchilar uchun bu usullar o‘quvchilar bilan muloqot qilishda yangi imkoniyatlar yaratadi va dars jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. O‘quvchilar o‘zlarining bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birga, global miqyosda mas‘uliyatli va o‘zaro hurmat ruhida ishlashga tayyor bo‘ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ибраимов, Х. И. (2018). Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога. Наука, образование и культура, (3 (27)), 44-46.
2. N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov O.A.Qo‘ysinov Mehnat ta‘limi o‘qitish metodikasi, Kasb tanlashga yo‘llash. Darslik T.:O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2014,449 b

3. Abdug‘aniyev O.T. Talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish mohiyati va mantiqiy jihatdan tahlili. “Raqamli ta’limning zamonaviy tendentsiyalari va ularni ta’lim-tarbiya jarayoniga tadbiq qilish yo‘llari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 25.10. 2023.

4. Muxidova O. N. (2024). Zamonaviy o‘qituvchining transversal kompetensiyalari sifatli ta’lim garovidir. “Inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari: strategiyalar, tajribalar va zamonaviy texnologiyalar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani 2024-yil 17-may. 184-188.

5. Muxidova O. N. (2024). Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarida transversal kompetensiyalarning rivojlanish shartlari. “Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami. 263-266.

6. Muxidova O. N. (2023). O‘qituvchi innovatsion pedagogik faoliyatining xususiyatlari. “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida madaniy muhitni yaratishning pedagogik texnologiyalari: muammo va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami. 274-276.

TA’LIM SHAROITIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING UMUMINSONIY QADRIYATLARINI TARBIYALASHDA MUTOLAANING O‘RNI

Kamoljonova Difuza Xoldorovna

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada muallif boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kitob mutolaasi orqali tarbiya berishning samarali vositalari haqida fikr yuritib, bugungi kunda bolalar uchun nashr etilayotgan adabiyotlarning o‘quvchi yosh va qiziqish nuqti nazaridan tasnifi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kitobxonlikga qiziqtirishda o‘qituvchi uchun zarur ko‘nikmalar to‘g‘risida fikr yuritadi.

Kalit so‘zlar: *mutolaa orqali tarbiya, kichik yosh auditoriyasi uchun mo‘ljallangan badiiy adabiyotlar, tarbiyaviy kitoblar, sinf kutubxonasi, mutolla muhiti.*

Аннотация: В статье автор размышляет об эффективных средствах обучения учеников младших классов посредством чтения книг, отражается классификация издаваемой литературы для детей по возрасту и интересам учащихся, для того, как учителя должны заинтересовать учеников младших классов к чтению.

Ключевые слова: *образование через чтение, художественная литература для юной аудитории, образовательные книги, классная библиотека, среда чтения.*

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlikni targ‘ib etish pedagogik jarayonning bir qismi bo‘lib, o‘quvchilar o‘zlarida kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirish bilan birga, boshqa fanlarni o‘zlashtirish natijalarini yaxshilab boradi. Maktab kutubxonasi – badiiy adabiyotlarning asosiy bazasi bo‘lib, bolalarning yosh

hususiyatlari va qiziqishlariga doir barcha adabiyotlarni topish mumkin. O‘quvchilarni kitobxonlikga jalb etish uchun o‘quvchi asosiy vaqtini o‘tkazadigan xududda kitobxonlik muhitini vujudga keltirish zarur. Maktab fayesini kitobxonlikga targ‘ib etadigan shiorlar bilan bezash, sinf xonalarida kitob burchagini tashkil qilish, sinflararo “Faol kitobxon sinf” tanlovlarini tashkil qilish samarali natijasini beradi. Shuningdek oilaviy muhit ham bolalarni kitobxon avlod qilib tarbiyalashda o‘z samarasini beradi. Ota-ona uyga kitob olib kelsa, bola beixtiyor shu kitobni varaqlaydi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik mahorati, maktab kutubxonachisining kasbiy ishtiyoqi o‘quvchilarni kitobxon bo‘lib yetishishida ijobiy natija ko‘rsatadi.

Yer yuzida 129.864.880 dona kitob bo‘lib, inson aqliy salohiyati – kishi miyasidagi neyron xujayralari ushbu kitoblarning barjasini o‘qish va anglash qobiliyatiga ega⁶¹. Yangi O‘zbekistonni 2022–2026-yillarda rivojlantirish strategiyasida ta’lim tizimini yuksak darajada rivojlantirish, O‘zbekistonda uchinchi renessans davrini yaratadigan barkamol avlodni tarbiyalash masalasi dolzarb vazifa sifatida belgilandi. Bu masalalar Prezident Shavkat Mirziyoyevning Xalq ta’limi sohasini tubdan isloh qilish bo‘yicha belgilagan vazifalarida ham yaqqol bayon etib berildi.

Ilm, fan, texnika internet tarmog‘i ta’sirida yanada jadal rivojlanib bormoqda. Bolalarni kitobdan uzoqlashishiga android telefonlar sabab qilib ko‘rsatishadi. Lekin Yaponiya, Janubiy Koreya, Finlandiya mamlakatlarida bolalar kichik yoshligidanoq kitob mutolaasiga o‘rgatiladi.

Bugun fin ta’lim tizimi o‘zining samaradorligi bilan dunyoda yetakchi o‘rinda turadi, finlar kutubxonalar xizmatidan foydalanish bo‘yicha dunyoda birinchi o‘rinda turadi. Har bir fin fuqarosi yiliga o‘rtacha 11 marta kutubxonaga tashrif buyuradi⁶². Kutubxonalar finlar hayot tarzining bir qismi bo‘lib, kitob do‘konlarida bolalar va yoshlar uchun mo‘ljallangan kitoblar eng ko‘p sotiladigan kitoblar hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kitobxon bolalar qilib tarbiyalashda avvalo, bolalar uchun mutolaa muhitini yaratish zarur. Maktabda kitobxonlikni sinf kutubxonasidan boshlash kerak. O‘quvchilar o‘rtasida kitob marafonini o‘tkazilib, sinfda tashkil qilingan javon bolalarning yoshi va qiziqishiga mos badiiy va ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan to‘ldirilishi zarur. Sinf rahbari bilan kelishilgan holda o‘quvchilar orasidan sinf kutubxonachisi saylanadi. O‘quvchilarning kitobxonlik ko‘nikmalari qanday shakllanayotganini bilish uchun har o‘n besh kunda o‘quvchilar o‘rtasida erkin mavzuda asar qahramonlari, kitobning o‘quvchiga yoqqan syujeti mavzusida yozma ishlar olinadi va baholab boriladi. Eng yaxshi ijodiy ish muallifi badiiy kitob bilan rag‘batlantiriladi. Sinfda o‘quvchilar kitobxonlik kompetensiyasining oshishi boshqa fanlarni o‘zlashtirishda ham ijobiy samarasini beradi. Alisher Navoiy hikmatlarining birida shunday deydi: “Kitob beminnat ustoz, bilim va ma’naviy yuksalishga erishishning eng asosiy manbaidir.” Shu sabab maktab kutubxonachilari ham o‘quvchilarni kitobxonlikka to‘g‘ri yo‘naltira bilishi,

⁶¹ X.Ibraimov, M.Quronov “Umumiy Pedagogika”.: – T. “Shaffof” 2023-y.

⁶² <http://t.me/RespublikaBolalarKutubxonasi>

kutubxonani bolalar bilan gavjum joyga aylantira olishi zarur. Buning uchun maktab kutubxonachisi bilan birga boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari bolalar yoshiga mos adabiyotini to‘g‘ri tanlay bilishi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining qiziqishiga ko‘ra adabiyotlarni to‘g‘ri tavsiya eta olishi zarur. Bugun boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarning hammasi bolalar adabiyoti to‘g‘risidagi bilim, badiiy asarning shaxs tarbiyasiga ta’siri, fanlarni o‘zlashtirishda mutolaaning o‘rni va kitobni o‘quvchiga saralagan holda taqdim etish malaka va ko‘nikmalariga ega, deb aytolmaymiz. Sababi “Bolalar adabiyoti” fani pedagogika yo‘nalishidagi oliygohlarda tanlov fan sifatida kiritilgan.

Bolalarga ilmiy-ommabop va badiiy kitob tanlashda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari quyidagi mezonlarni bilishi zarur:

1. Bola yosh auditoriyasini inobatga olgan holda o‘quvchiga badiiy estetik zavq bilan birga tarbiyaviy ahamiyatga ega kitoblar: Bolani vatanparvarlik ruhida tarbiyalashi zarur. Bolalar uchun mo‘ljallangan kitoblar o‘quvchida ijobiy fazilatlarni shakllantirishi kerak: (7-8 yoshdagi bolalarga 100-180 so‘zdan iborat kichik hajmdagi matnlarni o‘qish tavsiya etiladi. Bunda matn shrifti 14-16 keglldan kichik bo‘lmasligi zarur.) Katta hajmdagi kitoblar o‘quvchini zeriktirib qo‘yishi mumkin. Suratlar rangli, kitob varog‘ining 50 foizdan kam bo‘lmagan qismini eglashi zarur. Bugungi kunda xorijda 3D formatdagi visual kitoblar keng nashr etiladi.

2. O‘quvchiga bilim berishi bilan birga, unda mantiqiy fikrlashga o‘rgatadigan ilmiy kitoblar. (Mening birinchi ensiklopediyam, Quvnoq tadqiqotlar turkumidan.)

Badiiy kitoblar qanday tanlanadi? O‘quvchiga badiiy kitob tavsiya qilishdan avval badiiy asarlarning janr jihatdan biri biridan farqini bilib olamiz.

Badiiy kitoblar janriga ko‘ra nazm (poetik), nasr (prozaik) turga bo‘linadi. Poetik janrdagi kitoblar she’riy uslubda yoziladi.

Bolalar uchun nashr qilingan asarlar kichik yoshdagi kitobxonga estetik zavq bag‘ishlaydi, qofiyalari jarangdor, bo‘g‘inlari sodda, so‘z tarkibi bola lug‘atiga mosligi bilan ajralib turadi.

Nasriy asarlarga ertak, hikoya, qissa kiradi. Kichik hajmdagi sarguzasht qissalarni boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga sinfdan tashqari o‘qish uchun tavsiya etiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rtasida kitobxonlik kompetensiyasini oshirish uchun avvalo kitobxonlik muhitini yaratish zarur.

O‘zbek maktablarida ham sinfdan tashqari o‘qish uchun dars soatlari ajratiladi. O‘quvchilar darslikdan tashqari matnlarni o‘qib, uni dars mashg‘ulotlarida tahlil qiladilar. Shuningdek, ta’til vaqtida ham sinfdan tashqari o‘qish uchun badiiy adabiyotlar tavsiya etiladi. Bolalar o‘ziga yoqqan ertak qahramonlari asosida insho yozadilar.

Bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda bola tarbiya topadigan atrof-muhit bilan bir qatorda, ularga ta’lim beradigan o‘qituvchilarning xizmati katta bo‘ladi. Shu sabab bo‘lajak o‘qituvchilar o‘g‘il-qizlar ruhiyatida kitobga mehr uyg‘otishi uchun o‘zlari ham kitobxon o‘qituvchi, ustoz bo‘lishi zarur.

Shiddiat bilan o‘tib boryotgan zamonda yoshlarni axboriy xurujlardan asrash uchun o‘g‘il-qizlar hayotida badiiy va ilmiy asarlar, gazeta va jurnal mutollasini to‘g‘ri shakllantirish samarali natijalarga olib keladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. “Umumiy pedagogika” – X.Ibraimov, M.Quronov, – T, “Shaffof”, 2023-y.
2. “Pedagogika tarixi” – X.Ibraimov, M.Quronov, F.Ibragimova – T, “Shaffof”, 2024-y.
3. “Baxtli bola ma’naviyati” – Uzluksiz ma’naviy tarbiya trilogiyasi. II qism. 3-7 yoshli bolalarni ma’naviy tarbiyalash bo‘yicha metodik qo‘llanma. Tuzuvchi-mualliflar: A.Qodirov, M.Quronov va boshq. – Toshkent, “Ma’naviyat” nashriyoti, 2018. - 260 b.
4. N.Abdullayeva “Bolalar adabiyoti” – T, “Evrika” nashriyoti, 2024-y.
5. <http:t.me/RespublikaBolalarKutubxonasi>

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI AXBOROT TEXNOLOGIYALARIGA OID
KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH USULI
Sindarov Sadriddin Karshibayevich
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi**

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar kun sayin takomillashib borayotganligi tufayli oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan mutaxassislarni, jumladan bo‘lajak o‘qituvchilarni axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqarmoqda [1].

Shuning uchun oliy ta’lim muassasalarida tayyorlanayotgan bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni pedagogik shartlarini takomillashtirishni taqozo etadi [2]. Chunki bugungi kunda kompyuterning amaliy va instrumental dasturlari kun sayin takomillashishi va global tarmoqning imkoniyatlari kengayishi hamda mashg‘ulotlarni loyihalashga doir ta’lim portallari global tarmoqning manzillarida paydo bo‘lishi tufayli bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishga yangi talablarni qo‘ymoqda.

Oliy ta’lim muassasalarida tayyorlanilib kelinayotgan bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni pedagogik shartlarini takomillashtirish uchun, dastlab sohaga oid olimlarning tadqiqotlarini tahlil etish asosida mavjud pedagogik shartlar bilan birga qo‘shimcha pedagogik shartlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Shuning uchun tadqiqot doirasida S.V.Tolokonnikov [3], T.N.Lukina [4], S.R.Markulis [5], L.V.Maxrova [6], Ye.V.Sidorova [7], M.Ye.Duranov [8], V.I.Jernov [8], N.A.Kachalov [9], YE.M.Shevchenko[10]larning ishlari tahlil etildi. Mazkur olimlar talabalarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni quyidagi pedagogik shartlarini taklif etgan:

1. Pedagogik va psixologik shartlar: ta’lim faoliyatida axborot texnologiyalariga oid kompetentlikni rivojlantirish uchun motivatsiyasini oshirish;

shaxsning refleksiv ko‘nikmasini rivojlantirish; ta’lim faoliyati jarayonida professor-o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi aloqalarni amalga oshirish.

2. tashkiliy-uslubiy shartlar: bo‘lajak mutaxassislarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid ko‘nikmalarini rivojlantirish vazifalariga mos keladigan o‘qitish usullari majmuasidan foydalanish; axborot-kommunikatsiya faoliyatini tashkil etishning turli shakllarini birlashtirish; talabalarning mustaqil kommunikativ faoliyatini tashkil etish.

Ushbu olimlarning bildirishicha, shartlarning birinchi qismida – pedagogik-psixologik shartlar – kompetentlikni aks ettiruvchi va motivatsion tarkibiy qismlarini o‘z ichiga oladi hamda talabalar ta’lim faoliyati va motivatsion sohani aks ettirishga qaratilgan o‘quv vazifalari tizimini bajarishda tajriba orttirishlarini nazarda tutadi. Ikkinchi qismida - tashkiliy-uslubiy shartlar – kompetentlikni kognitiv va texnologik tarkibiy qismlarini o‘z ichiga oladi va talabalarning ma’lumotni o‘zlashtirish jarayonida o‘quv va kognitiv vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishga hissa qo‘shadigan o‘quv ma’lumotlarini mantiqiy to‘g‘ri tuzish, muloqot qobiliyati va taqdim etish ko‘nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Tavsiya etilayotgan pedagogik shartlar bilan birga bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishda quyidagilarga e’tibor qaratish lozim:

1. Kompyuterning pedagogik dasturiy vositalaridan samarali foydalanib turli loyihalar ishlab chiqishga oid kreativ fikrlashini rivojlantirish;

2. Ta’lim portallaridan foydalanib onlayn o‘qitish muhitlarini ishlab chiqishga oid ijodiy qobiliyatini oshirish;

Kompyuterning pedagogik dasturiy vositalardan samarali foydalanish orqali bo‘lajak o‘qituvchilar kelajakdagi kasbiy faoliyatida darslarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida olib borishda turli dars mashg‘ulotlarni loyihalashga o‘rgatishga erishiladi. Shuning uchun bo‘lajak o‘qituvchilarning turli grafik mahsulotlarni, animatsiya effektlarni loyihalovchi dasturiy vositalarni, obyektga va vebga yo‘naltirilgan dasturlash tillari yordamida didaktik ta’minotli o‘quv vositalarni loyihalashga oid ijodiy qobiliyatini oshirish lozim.

Bularni amalga oshirishda ta’lim portallaridan foydalanish muhim sanaladi. Bo‘lajak o‘qituvchi mashg‘ulotlarni ta’lim portallaridan foydalanib mashg‘ulotlarni loyihalashni o‘rgatishdan maqsad kelgusi kasbiy faoliyatida darslarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida tashkil etishga oid ijodiy qobiliyatini oshirishga erishiladi.

Yoqorida keltirilgan takliflar asosida quyidagilarga erishishiladi:

- bo‘lajak o‘qituvchilarning kompyuterning amaliy va instrumental dasturlari yordamida turli loyihalar ishlab chiqishga oid ijodiy qobiliyatini oshirish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘z mutaxassisliligiga oid zamonaviy didaktik ta’minotli o‘quv vositalarni ishlab chiqishga doir mantiqiy, algoritmik, kognitiv fikrlashini shakllantirish va rivojlantirish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarning global tarmoqdan samarali foydalanish madaniyatini oshirish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarning ta’limga oid portallar va ularning imkoniyatlari bo‘yicha ko‘nikmaga ega bo‘lish;
- bo‘lajak o‘qituvchilarning onlayn muhitlar yordamida turli viktorinalar tashkil etishga oid malakasini oshirish;
- bo‘lajak o‘qituvchilarning bulutli xizmatlardan samarali foydalanish;
- bo‘lajak o‘qituvchilarning onlayn o‘quv vositalar ishlab chiqish ko‘nikmasini shakllantirish;
- bo‘lajak o‘qituvchilarning onlayn bilimni baholash va nazorat qilishda dasturiy vositalardan foydalanish madaniyatini oshirish.

Shunday qilib, bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalarga oid kompetentligini rivojlantirishda kompyuterning pedagogik dasturiy vositalaridan va ta’lim portallaridan foydalanish tavsiya etiladi. Buning natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarning kompyuterning zamonaviy amaliy va instrumental dasturlari bilan ishlash malakasini oshirishga, kelgusi kasbiy faoliyatida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida darslarni tashkil etishga oid fikrlashini rivojlantirishga, global tarmoqdan va mobil ilovalardan maqsadli foydalanishga erishiladi. Bular asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Мирсанов У.М. Умумий ўрта таълим мактабларида математикани амалий дастурлар ёрдамида ўқитиш самарадорлигини ошириш методикаси (5–6-синфлар мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2019. – 190 б.
2. Mirsanov U.M. Uzluksiz ta’lim tizimida dasturlash tillarini o‘qitish nazariyasi va amaliyoti // Monografiya. – Navoiy, 2023. – 168 b.
3. Толоконников С.В. Информационно-технологическая компетенция студентов-экономистов в образовательном пространстве вуза // Центр научного сотрудничества «Интерактив плюс». <https://interactive-plus.ru/e-articles/499/Action499-471080.pdf>
4. Лукина Т.Н. Педагогические условия формирования информационной компетентности будущих учителей информатики // Дис. канд. пед. наук / Т.Н. Лукина. – Якутск, 2005. – 180 с
5. Маркулис С.Р. Модель повышения информационно-коммуникационной компетентности педагогических работников в условиях ресурсного центра // Дис. канд. пед. наук / С.Р. Маркулис. – М., 2010. – 239 с.
6. Махрова Л.В. Реализация принципа преемственности в процессе формирования информационно-технологической компетентности будущего учителя математики // Дис. канд. пед. наук / Л.В. Махрова. – Екатеринбург, 2005. – 189 с.
7. Сидорова Е.В. Развитие информационной компетентности учителя как условие эффективного решения профессиональных задач // Автореф. дис. канд. пед. наук / Е.В. Сидорова. – Санкт-Петербург, 2006. – 24 с

8. Дуранов М. Е., Жернов В. И. Информационно-коммуникативный подход в обучении и организации педагогического процесса. – Магнитогорск: Изд-во МаГУ, 2001. – С. 25-37.

9. Качалов Н.А. Информационно-коммуникативная компетентность субъектов образовательного процесса высшей школы // Вестник Томского государственного педагогического университета. – № 6 / 2011. – С. 35-39.

10. Шевченко Е.М. Методическая система формирования информационно-коммуникативной компетентности будущих экономистов в процессе обучения информатическим дисциплинам с применением компьютерных сетей // Дисс. канд. пед. наук. – Волгоград, 2006. – 197 с.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA UMUMINSONIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARBLIGI XUSUSIYATI

Xamroqulova Shahnoza Ixtiyor qizi

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda muhim e’tibor va talabga ega bo’lgan qadriyatlar hamda talabalarda umuminsoniy qadriyatlar kompetensiyasini shakllantirishda e’tiborli, dolzarb jihatlari aks ettirilgan.

Kalit so‘z: qadriyat, talaba, kompetensiya, jamiyat, madaniyat, talaba, umuminsoniy, umumjahon, yoshlar.

Аннотация: В данной статье отражены ценности, которые сегодня имеют большое значение и востребованность, а также важные и актуальные аспекты формирования компетенции общечеловеческих ценностей у студентов.

Ключевые слова: ценность, студент, компетентность, общество, культура, студент, всеобщий, универсальный, молодежь.

Umumjahon qadriyatlar - bu ko’pchilik odamlar ularni ma’lum bir jamiyat yoki madaniyat yoki ma’lum bir tarixiy davr bilan bog’lamasdan qabul qiladigan qadriyatlardir. Aflotun, Aristotel va boshqa antik davrning buyuk faylasuflari ideal inson qiyofasini asosiy qadriyatlar markazi sifatida asoslashga harakat qilganlar. Fazilat antik davrning aksariyat falsafiy asarlarida ularning asosi sifatida tan olingan. Konfutsiy (miloddan avvalgi 551 - 479 yillar) fazilat tushunchasini "ren" sintetik sifati orqali ochib berdi, u o’zini yanada o’ziga xos fazilatlar - adolat, vafo, samimiylilik va hokazolarda namoyon qiladi.

Umuminsoniy qadriyatlar bizning mavjudligimiz va jamiyatdagi muloqot tarzimizning asosidir. Ular bizning qarashlarimiz va munosabatlarimizni belgilaydi, ular asosida biz qarorlar qabul qilamiz va hayotimizni quramiz. Asosiy umuminsoniy qadriyatlardan biri bu erkinlikdir. Fikrlash, fikr bildirish va tanlash erkinligi har bir insonning asosiy huquqlaridan biri hisoblanadi. Erkinlik bilan biz o’z g’oyalарimizni rivojlantirishimiz, o’z qarorlarimizni qabul qilishimiz va hayotimizni o’z e’tiqodimizga ko’ra shakllantirishimiz mumkin. Erkinlik bizga shaxs

sifatida rivojlanishga, dunyoni o‘rganishga va o‘zimizni anglash uchun intilishga imkon beradi. Adolat ham umume'tirof etilgan qadriyatdir. Adolat tenglik va boshqalarga hurmatni o‘z ichiga oladi. Bu huquqiy va ijtimoiy tartibning, shuningdek, axloqiy xulq-atvorning asosidir. Adolat har bir insonning teng imkoniyatlarga ega bo‘lishini va uning sa'y-harakatlari uchun munosib taqdirlanishini ta'minlash uchun muhimdir.

Adolat jamiyatda odamlarning tinch-totuv yashashiga ham yordam beradi. Yana bir umuminsoniy qadriyat insonparvarlikdir. Insoniylik rahm-shafqat, hamdardlik va boshqa odamlarga g'amxo'rlik qilishni o‘z ichiga oladi. Bu nafaqat boshqalar bilan sifatli munosabatlar o‘rnatishimizga yordam beradi, balki boshqalarning quvonch va qayg‘ularini boshdan kechirishimizga imkon beradi. Insonparvarlik muhtojlarga yordam berishga va qo‘llab-quvvatlashga tayyorligimizda, dunyomizni hamma uchun yaxshiroq va jozibali joyga aylantirish istagida namoyon bo‘ladi. Ta’kidlash joizki, umuminsoniy qadriyatlar barqaror va barkamol jamiyatni shakllantirishning asosidir. Ular har bir shaxsning kamol topishi uchun shart-sharoit yaratishga, jamiyatda tartib o‘rnatishga, adolat qaror topishiga hissa qo‘shishga yordam beradi. Umuminsoniy qadriyatlarni hisobga olmasdan jamiyat beqaror va adolatsiz bo‘lib qoladi. Binobarin, umuminsoniy qadriyatlar hayotimizda muhim o‘rin tutadi. Ular bizning ustuvorliklarimizni aniqlashga, shaxsiyatimizni va atrofimizdagi odamlar bilan munosabatlarimizni o‘rnatishimizga yordam beradi. Umuminsoniy qadriyatlarni anglash bizni shaxs sifatida kamol toptirishga va barkamol jamiyat yaratishga yordam beradi. Ushbu qadriyatlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish va ularga rioya qilish har bir inson uchun va butun insoniyatning rivojlanishi uchun muhimdir. Umumjahon insoniy qadriyatlarni rivojlantirishning o‘zi ta’limdir. Umumjahon insoniy qadriyatlarni: haqiqat, solih xulq-atvor, fidokorona muhabbat, ichki tinchlik, zo‘ravonlik qilmaslik kabi qadriyatlarni to‘g‘ri tushunishga harakat qilgan, bu abadiy qadriyatlarni hayotga tatbiq etuvchi va ularni tirishqoqlik va samimiyat bilan targ‘ib qiluvchi har bir kishini chinakam bilimdon deyish mumkin.

Pedagogikaning hozirgi rivojlanish bosqichi ijodkorlik va innovatsiya bosqichi deb ataladi, chunki u turli xil tadqiqotlarning muvaffaqiyatli uyg‘unligi va o‘zaro ta'sirini belgilaydi, uning maqsadi doimiy rivojlanishning bir qismi bo‘lishga qodir ijodkorni (ijodiy, badiiy shaxsni) tarbiyalashdir. ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, buni tushunish sizning qobiliyatingizdir. O‘zbekistondagi oliy ta’lim sohasidagi so‘nggi ta’lim hujjatlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, ta’lim va tarbiyaning maqsadi kasbiy jihatdan barkamol, tashabbuskor, ijodkor, jamiyat oldidagi burch va mas’uliyat hissi bilan ta'minlangan, zamonaviy dunyoga tez moslasha oladigan, uning xarakterli xususiyatlari shaxsning rolini oshirish, hamda uning faoliyatini texnologiya va texnologiyaning dinamik o‘zgarishlari, axborot hajmining doimiy o‘sishi sharoitida intellektuallashtirishdir. Shuning uchun ham, bizning fikrimizcha, zamonaviy oliy ta’limning muhim vazifasi doimiy o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatiga qodir ijodiy shaxsni shakllantirishdir.

Haqiqat bizga zamonaviy muhitda baxtli bo‘lishni istasangiz, professional bilim va ko‘nikmalarni egallash va ularni amalda qo‘llash etarli emas degan xulosaga

kelishimizga imkon beradi. Sa’y-harakatlarni yo’naltirish kerak bo’lgan eng muhim narsa bu sizning ijodiy salohiyatingizni va yangi, ijodiy g’oyalarni yaratishga qodir bo’lgan hamfikrlaringizni doimiy ravishda rivojlantirishdir. O’zgaruvchan qadriyatlar va ustuvorliklar sharoitida zamonaviy o’qituvchidan nafaqat professional, raqobatbardosh, yangi texnologiyalarni o’zlashtirgan, balki qulay rivojlanish muhitini yaratishga qodir bo’lishi kutilmoqda. Ta’lim maqsadi bilim, ko’nikma va ko’nikmalarni o’tkazish jarayonidan o’z-o’zini bilishga, o’zini shaxs sifatida shakllantirishga va o’z maqsadini faol anglashga tayyorlikni shakllantirishgacha o’zgaradi. Shuning uchun o’qituvchining vazifasi tayyor bilim berish emas, balki uni mustaqil ravishda egallash uchun ko’nikmalarni egallashga yordam berishdir. Shu munosabat bilan ijodiy pedagogik texnologiyani amaliyotda qo’llay oladigan o’qituvchilarni tayyorlash muammosi paydo bo’ldi.

Psixologiya va pedagogikaning entsiklopedik lug’atida milliy qadriyatlar ma’lum etnik jamoalar vakillarining tarixiy o’ziga xosligini aks ettiruvchi ma’naviy ideallari majmui sifatida ta’riflanadi. Milliy qadriyatlar bir xil millatga mansub odamlarning xulq-atvori uchun ijtimoiy va me’yoriy-madaniy aksiomalar bo’lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, bugungi kunda yoshlar tarbiyasida ma’naviy-axloqiy milliy an’ana va qadriyatlarga shaxsiy-emotsional munosabatda bo’lmasdan, ularning mohiyatini chuqur anglay olmasdan, ularga tashqi tomondan amal qilish kabi kamchiliklar mavjud; maktab o’quvchilari va talabalarning oila va mahalla ichidagi xulq-atvori bilan ularning ko’chada, transportda, jamoat joylarida o’zini tutishi o’rtasidagi nomuvofiqlik; kuchli madaniy muloqot qobiliyatlarining yo’qligi, milliy va jahon tarixi, fan va badiiy madaniyat qadriyatlari bilan tanishish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-iyundagi “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni.
2. Psixologiya va pedagogikaning entsiklopedik lug’ati. Saratov: Saratov davlat ijtimoiy-iqtisodiy universiteti, 2013. - 322 b.
3. Редлих, С. М. Исследование гражданских ценностных ориентаций студентов педагогических вузов / С. М. Редлих, И. Д. Лаптева // Педагогическое образование и наука. – 2010. – № 10. – С. 8–15.

RAHBAR XODIMLARNING BOSHQARUV MADANIYATINI O‘RGANISHNING USLUBIY SHARTLARI

Ravshanoy Djurabayeva

**T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot
instituti mustaqil izlanuvchisi,
Andijon Mashinasozlik instituti asissenti, Respublika Ma’naviyat va ma’rifat
Markazining Andijon shahar bo’linmasi rahabari**

Annotatsiya: Maqolada rahbar shaxsi, uning boshqaruv sohasida tutgan muhim o‘rni yoritib berilgan. Shuningdek, Rahbar xodimning boshqaruv madaniyatini o‘rganish hamda boshqaruvning funksional jihatlarini ochib berilgan.

Kalit so‘zlar. Rahbar xodim, boshqaruv shakli, zamonaviy ta’lim, qonun, fenomen, ijtimoiy tashkilotlar

Аннотация: В статье освещается личность руководителя, его важная роль в сфере управления. Также было проведено исследование управленческой культуры руководящего работника, а также Раскрыты функциональные аспекты управления.

Ключевые слова. Руководящий работник, форма правления, современное образование, право, явление, социальные организацион

Bugungi kunda ta’lim tizimini boshqarish uchun boshqaruvning funksional vazifalarini rivojlantirish, boshqaruv jarayonining nazariy asoslari va ilmiy-metodik ta’minoti, ta’limning innovatsion rivojlanishini monitoring qilish asosida takomillashtirish vazifalari qo‘yilmoqda. Umumiy ta’lim muassasaning rivojlanishi ko‘p jihatdan rahbarning strategik va taktik maqsadlarni belgilash, ularga erishish jarayonini boshqarish malakalariga bog‘liq.

O‘zbekistonda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab, uzluksiz ta’lim sifatini oshirishga alohida e’tibor qaratilib, uning normativ-huquqiy va moddiy-texnik bazasi tubdan yangilandi, rahbar kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish bo‘yicha tizimli ishlar tashkil qilindi. Umumiy ta’lim tizimini boshqarish kadrlar tayyorlash tizimining mustaqil yo‘nalishi, jumladan, uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida boshqaruv organlari vakolatlarini aniq chegaralash sifatida baholanmoqda. Bu faoliyatda erishilgan natijalar bilan bir qatorda umumiy ta’lim tizimida yuqori malakali rahbar kadrlar tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirish yuzasidan tadqiqotlarni maqsadli tashkil etish zarur.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdan qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 15-martdagi “Umumiy o‘rta ta’lim to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi, 2021-yil 17-sentabrdagi “Maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta’lim tashkilotlari pedagog kadrlarini attestatsiyadan o‘tkazish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2022-yil 3-oktabrdagi “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy hamda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori, mazkur masalaga oid boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Inson va jamiyat taraqqiyotida boshqaruvning roli shubhasizdir. Keling, insoniyat toifasidagi boshqaruv hodisasini ko‘rib chiqaylik.

Boshqaruv – bu tegishli ijtimoiy institutni – inson bilimlari, xulq-atvori, ijtimoiy amaliyoti va faoliyatining tizimli tashkil etilgan to‘plamini yaratishda ifodalangan odamlar ongi, irodasi va intilishlarining o‘ziga xos namoyonidir. Boshqaruv ijtimoiy amaliyotning bir turi sifatida odamlarning birgalikdagi va maqsadli faoliyatiga ehtiyoj paydo bo‘lganidan beri mavjud.

Ijtimoiy boshqaruv fenomenidan xabardor bo‘lish hokimiyat institutini, aniqrog‘i ilohiy kuchni tan olishdan boshlandi. Keyin ijtimoiy boshqaruvning boshqa ko‘rinishlari paydo bo‘la boshladi va xabardor bo‘la boshladi. Agar ilgari odam faqat o‘z instinktlariga bo‘ysungan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan unga tobora ko‘proq nazorat qiluvchi kuch ta‘sir ko‘rsatdi, ya‘ni tobora ko‘payib borayotgan odamlarni umumiy xulq-atvor qoidalariga bo‘ysundirish (boshqarish) mumkin edi. Ushbu imkoniyat tobora murakkab ijtimoiy boshqaruv mexanizmlarining shakllanishi tufayli haqiqatga aylandi.

Odamlar birgalikda ishlaydi, shuning uchun ularning faoliyati jamoat xarakteriga ega va ularni boshqarish kerak. Nisbatan keng miqyosda amalga oshirilgan har qanday qo‘shma ish boshqariladi. Ijtimoiy boshqaruvning tabiati doimiy ravishda murakkablashib bordi. Oqsoqol, rahbar, kengash va boshqa ba‘zi institutlardan iborat ibtidoiy jamoani boshqarish mexanizmi zamonaviy jamiyatni boshqarish mexanizmiga qaraganda ancha sodda. Zamonaviy davlatning tuzilishi va funksiyalari ibtidoiy qabilalarni boshqarish mexanizmlari bilan murakkabligi bilan taqqoslanmaydi.

Shunday qilib, ijtimoiy tashkilotlarning murakkabligi va ularning hajmining oshishi bilan birga keladigan ijtimoiy evolyutsiya ijtimoiy boshqaruvning murakkabligi bilan bog‘liq deb aytishimiz mumkin. Jamiyatning rivojlanish tarixi – bu tashkilot tuzilishi va odamlar faoliyatini murakkablashtirish jarayoni. Bunday harakatni amalga oshirish shakli – bu ishlab chiqarish kuchining oshishi bilan birga ijtimoiy mehnat taqsimotining rivojlanishi natijasida yangi faoliyat turlarini taqsimlash va ularni izolyatsiya qilish. Jamiyatning butun tarixi individual omon qolish va ijtimoiy hamjamiyat maqsadlariga bo‘ysundirilgan.

Insoniyat tarixida boshqaruv bir necha bor tub burilishlarga duch keldi. Boshqaruv amaliyoti uning rivojlanishida sezilarli o‘zgarishlarga uchradi. Ba‘zida boshqaruv shu qadar tubdan o‘zgarganki, boshqaruvning bir sifat holatidan ikkinchisiga o‘tish amalga oshirilganda boshqaruv inqiloblari sodir bo‘lgan. Barcha boshqaruv inqiloblari yangi faoliyat turlarini ajratish va ularni izolyatsiya qilishga misol bo‘la oladi.

Ulardan birinchisi odatda Shumer va Misr sivilizatsiyalari bilan bog‘liq bo‘lib, ruhoniylar kastasi diniy amaldorlar – rahbarlar kastasiga aylangan. Vaqt o‘tishi bilan diniy marosimlarga rioya qilishdan tashqari, soliq yig‘ish, davlat xazinasini boshqarish va mulk ishlari bilan ruhoniylar shug‘ullana boshlagan. Asta-sekin ruhoniylar ulkan mulk va qimmatbaho narsalarni nazorat qila boshladilar, bu esa buxgalteriya hisobi, nazorat qilish, taqsimlash va almashish funksiyalarini muntazam ravishda amalga oshirishni talab qildi.

Masalan, qadimgi Misr inshootlarini qurish jarayonida boshqaruv san‘ati, uzoq muddatli ishlarni rejalashtirish va tashkil etish qobiliyati, moddiy va inson resurslaridan samarali foydalanish aniq namoyon bo‘ldi. Natijada, boshqaruvning ma‘lum bir bo‘linishi va uning tijorat va diniy faoliyat vositasiga aylanishi yuz berdi. Xuddi shu bosqichda hayotni qo‘llab-quvvatlashning tegishli turi (ov, baliq ovlash, meva yig‘ish) yo‘q bo‘lib ketmoqda va oziq-ovqat ta‘minotining tubdan yangi turiga

– ularni ishlab chiqarishni tashkil etishga (qishloq xo‘jaligi, chorvachilik) o‘tish ro‘y bermoqda va bu iqtisodiy boshqaruvni rivojlantirishga turtki bo‘lmoqda.

Shunday qilib, ba‘zan diniy-tijorat deb ataladigan birinchi boshqaruv inqilobi natijasida boshqaruv tijorat va diniy faoliyat vositasi sifatida shakllandi, keyinchalik ijtimoiy institut va professional kasbga aylandi.

Zamonaviy rahbar xodimning boshqaruv madaniyatining o‘ziga xos xususiyati, birinchi navbatda, ijtimoiy mexanizmlar ta’siri ostida shakllanib, ijtimoiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli, bugungi kunda eng muhim masalalardan biri – bu yuqori malakali boshqaruv apparatini shakllantirish, bilimli, malakali, zamonaviy texnologiyalarga ega, davlat va jamiyat rahbarlari bo‘ladigan kadrlar tayyorlash bilan bog‘liq masaladir.

Asrlar va ming yillar davomida insoniyat o‘z rivojlanishining sifat jihatidan yangi davriga kirdi. Har qanday muammolarni hal qilishda tobora ko‘proq sayyoramizning “tashqi chegaralari” va insonning “ichki chegaralari” bilan hisoblashishga to‘g‘ri keladi (A. Pechcei, 379).

Axborotlashtirish va globallashtirish davri, barcha jarayonlar tez rivojlanayotgan va ayni paytda qarama-qarshi bo‘lgan tez o‘zgarishlar davri boshlangan. Dunyo tartibining global o‘zgarishi, sayyorada sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarning tizimli tabiati bizni tarixning umumiy qonunlari, davrlar o‘zgarishining chuqur mantig‘i haqida o‘ylashga majbur qiladi.

Dunyoqarash, ijtimoiy psixologiya va mentalitetdagi tub o‘zgarishlar jamiyatning moddiy, voqealarga boy hayotidagi o‘zgarishlardan kam emasdek tuyuladi, chunki birinchisi dunyoning iqtisodiy va siyosiy mavqeida ulkan o‘zgarishlarni keltirib chiqaradigan ijtimoiy inqiloblarning asosiy omilidir. Axborot texnologiyalari va kommunikatsiya imkoniyatlarining rivojlanishi, sivilizatsiyaning butun kuchli arsenali geografik makonlarning rolini va XX asrda ular tomonidan qo‘yilgan cheklovlarni sezilarli darajada zaiflashtirdi. Global rivojlanishning boshqa istiqbollari avvalgidan ko‘ra shakllandi va sivilizatsiya qarama-qarshiliklari konfiguratsiyasi ma’lum metamorfozalarga uchradi.

Dunyoning yangi sifati – uning globallashtirish bugungi kunda deyarli butun sayyorani iqtisodiy amaliyotning yagona turi qamrab olganida ham namoyon bo‘ldi. Yangi, transmilliy harakat aktyorlari ham paydo bo‘ldi, ular o‘z faoliyatlarini o‘z hududlarida joylashtirgan milliy davlatlar bilan erkin bog‘langan. Shunga ko‘ra, xalqaro boshqaruv tizimlarini qurish tamoyillari va ular oldida turgan vazifalar o‘zgardi.

Shu bilan birga, global boshqaruv sayyoramizning ijtimoiy va iqtisodiy hayotini birlashtirishni anglatmaydi. Boshqaruv fenomeni boshqaruv fikrlash tarzini yaratadi. Biroq ko‘plab tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, ularning evolyutsiyasi jarayonida boshqaruv nazariyasi va amaliyoti tadqiqot mavzusining turli xil modellarini birlashtirish zarur bo‘lgan nuqtaga keldi.

Sotsiologiya, iqtisod, psixologiya, madaniyatshunoslik, falsafa va boshqaruv usullari va g‘oyalarni birlashtirgan yaxlit konsepsiya asosida boshqaruv meta-nazariyasini yaratish zaruratga aylandi. Boshqaruvni fanga aylantirishga to‘sqinlik qiladigan asosiy muammo – bu shaxsning o‘zi. Uning xatti-harakatini oldindan aytib

bo‘lmaydi, chunki u turli omillar va holatlar – qadriyatlar, ehtiyojlar, dunyoqarash, munosabat, ixtiyoriy harakatlar darajasi bilan belgilanadi, ya’ni nimani oldindan ko‘rish va hisobga olish mumkin bo‘lmaydi.

Zamonaviy ijtimoiy boshqaruv hali ham zamon talablariga javob bermaydi. Uni yangilash, umumiy boshqaruv inqirozining asosiy sababi –boshqaruv subyekti va obyekti o‘rtasidagi qarama-qarshilikning yomonlashishiga ta’sir qilishimizga imkon beradigan tub o‘zgarishlarga ehtiyoj bor. Ushbu muammolarni hal qilishning eng muhim sharti madaniy va ijtimoiy-psixologik omillarning ortib borayotgan rolidir. Boshqaruv madaniyatida oqilona tamoyil, bilim, zamonaviy tushunchalar, yuqori texnologiyali vositalar alohida ahamiyatga ega.

Ko‘rinib turibdiki, maxsus boshqaruv harakati sodir bo‘layotgan jarayonlarning mohiyatini bilish, birinchi navbatda boshqaruv mazmunini, boshqaruv fikrlash darajasini tavsiflovchi yangi g‘oyalarni ilgari surishdan boshlanadi. Innovatsion maqsad va vazifalarni ilgari surish, so‘ngra ularni hal qilish uchun yetarli usullarni topish qobiliyatisiz samarali boshqaruv bo‘lmaydi. Boshqaruv g‘oyalari ham bir xil darajada muhim rol o‘ynaydi.

Bugungi kunda rahbarlar har bir xodimning ijodiy salohiyatini, insoniy muloqot madaniyati va psixologiyasini ochib berish qonuniyatlarini tushunib, ijtimoiy tashkilotda, jamiyatda inson xatti-harakatlarini o‘rganishga ustuvor ahamiyat berishmoqda. Bir so‘z bilan aytganda, shaxsni bilish va tushunish, uning ijtimoiy tashkilotdagi xatti-harakatlarining shakllari boshqaruv madaniyatining eng muhim elementi va dunyo boshdan kechirayotgan boshqaruv inqilobining mohiyatidir.

Zamonaviy boshqaruv tizimlarida bilim va aql tashuvchisi sifatida ishlaydigan shaxslar uyushgan va o‘zaro aloqada bo‘lishadi, bundan tashqari ular o‘zlarining intellektual imkoniyatlarini doimiy ravishda takomillashtirib boradilar, shuning uchun aqlni shaxs asosi sifatida fan nuqtai nazaridan yoki shaxsni tashkil etish amaliyoti nuqtai nazaridan e’tiborsiz qoldirish noqonuniy hisoblanadi.

Yangi boshqaruv va tashkiliy madaniyatning tashuvchilari ham butun jamiyat, ham uning alohida ijtimoiy guruhlar, birinchi navbatda ma’lumotli qatlamlar va nihoyat shaxslardir. Bugungi kunda kasbiy bilim, ijodiy tasavvur, noan’anaviy idrok va innovatsiyalarga tayanib, proaktiv yondashuv bilan jamoat hayotiga ta’sir o‘tkaza oladigan zamonaviy siyosiy va boshqaruv elitesini shakllantirish g‘oyasi ayniqsa istiqbolli hisoblanadi.

Ijtimoiy va individual madaniyatning umumiy talablari, me’yorlari va tamoyillari zamonaviy rahbar faoliyatining mohiyatini belgilaydigan xususiyatlar orqali o‘ziga xos tarzda uning alohida ijtimoiy ahamiyati, axloqiy va huquqiy imperativligi, hayotni qat’iy tartibga solish, kasbiy vazifalarni bajarishning maxsus shartlari va usullari orqali buziladi.

Rahbar shaxsining boshqaruv madaniyati muammosining umumiy rivojlanish holatini baholash, uni hal qilishning muhim nazariy sharti mahalliy va xorijiy olimlarning madaniyatni ijtimoiy ong shakli, ijtimoiy hodisa va ma’naviy va amaliy munosabat sifatida falsafiy ko‘rib chiqishga bag‘ishlangan ko‘plab asarlaridir.

Ta’limni rivojlantirish tendensiyalarini tahlil qilish rahbar xodimning boshqaruv madaniyatini rivojlantirish zarurati va uning shakllanishini ta’limning maqsadi va natijasi sifatida ko’rib chiqish imkoniyatiga e’tibor qaratishga imkon beradi. Aniqlik kiritamizki, biz ishlab chiqayotgan “rahbar xodimning boshqaruv madaniyati” kontseptsiyasini shakllantirish boshqaruvda afzal qilingan talqinlarga bog’liq.

Ta’lim faoliyati hodisalarini o’rganishda asosiy e’tibor tegishli tushunchalarning mazmunini tuzatishga qaratiladi. Har bir fan o’z tadqiqot mavzusini tushunchalar va toifalarda aks ettiradi, ularsiz bilish mumkin bo’lgan haqiqatni tushuntiruvchi nazariyani qurish mumkin emas. Ta’limda turli xil tushunchalar to’plami emas, balki ularning atamashunoslikda aks ettirilgan kontseptual o’zaro bog’liq tizimi bo’lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni.
2. Sharifxo’jaev M., Abdullaev Yo. Menejment. – T., O’qituvchi, 2001-yil
3. Djuraev R.X., Turg’unov S.T. Ta’lim menejmenti. – T., Voris-nashriyot, 2006-yil.
4. Qosimov G’.M. Menejment. – T., O‘zbekiston, 2002 yil.
5. Kurbonov Sh., Seytxalilov E. Ta’lim tizimini boshkarish. - T.: «Turon-Ikbol», 2006. -101-b.

РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ

Ибайдуллаева Балхаш Рахматуллаевна

Т.Н.Кори Ниезий номидаги УзПФИТИ мустакил изланувчиси

Аннотация: В статье рассматривается специфика понятий «компетентность» и «компетенция» в контексте современных требований к подготовке молодых специалистов в вузах, а также особенности организации самостоятельной работы обучающихся вузов в условиях реализации компетентностного подхода.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, самостоятельная работа, профессиональная подготовка, профессиональные компетенции, ответственность

Одной из доминирующих тенденции развития высшего профессионального образования является усиление внимания к проблеме подготовки кадров качественно нового уровня, способных к профессиональному саморазвитию, самореализации. Современный новый Узбекистан действительность характеризуется переходом от индустриального общества к информационному, что во многом определяет содержание и критерии социального заказа для образования по количеству и, главное, по качеству необходимых обществу специалистов. В свою очередь это требование формирует основные форматы образовательного процесса, призванного готовить специалистов, не только обладающих

профессиональными знаниями и навыками, но и способных свободно, активно и творчески мыслить и самосовершенствоваться, самостоятельно генерировать и внедрять новые идеи и технологии, принимать решения и нести ответственность за их реализацию

Главной особенностью компетенции самостоятельной работы как педагогического явления являются не специфические предметные знания и абстрактные обще-предметные мыслительные операции, а определенные жизненные навыки и умения, в которых нуждается человек.

Как известно, самостоятельная работа студента является основой вузовского образования – особым образом организованной деятельностью, включающей в свою структуру следующие компоненты: уяснение цели и поставленной учебной задачи;

- четкое и системное планирование самостоятельной работы;
- поиск необходимой учебной и научной информации; освоение информации и ее логическую переработку;
- использование методов научно-исследовательской работы для решения поставленных задач;
- выработку собственной позиции по отношению к полученной задаче;
- представление, обоснование и защиту полученного решения;
- проведение самоанализа и самоконтроля.

В последнее время в нашей стране изменяют программы обучения, направленные на создание базы для достижения учащимися определенных компетенций. Со временем появляется необходимость в определении ограниченного списка компетенций, являющихся ключевыми. Такой примерный список локализован понятиями:

- Изучение;
- Размышление;
- Исследование;
- Содействие;
- Приспособление (адаптация);
- Приниматься за работу.

Профессиональная компетентность обеспечивает эффективный уровень выполнения задач профессиональной деятельности в объективно заданных условиях. Основой для ее формирования в рамках самостоятельной работы являются базовые характеристики личности студента. Следовательно, организация самостоятельной работы студентов в вузе должна основываться на следующих принципах:

- признание приоритета индивидуальности, самооценности обучаемого, который изначально является субъектом образовательного, а в будущем – профессионального процесса;
- максимальный учет индивидуального опыта обучаемого, его потребности в самоорганизации, самоопределении и саморазвитии;

- опережающий характер учебной деятельности, что обеспечивает формирование социально-профессиональной компетентности и развитие экстрафункциональных качеств будущего специалиста в процессе учебно-профессиональной и производственной деятельности.

Во время обучения в вузе перед каждым студентом стоит задача овладения всеми сторонами будущей специальности, формирования себя как субъекта профессиональной деятельности. Самостоятельная работа представляет собой такой вид учебной деятельности, в которой студент выступает не объектом, а субъектом развития и организатором этого процесса, и потому призвана обеспечить формирование его личностных качеств как субъекта обучения, отражающих развитие его индивидуальности, таких как ответственность, работоспособность, умение планировать и организовывать свою работу, определять цель и пути ее достижения.

Подводя итог, отметим, что от эффективности самостоятельной работы студентов во многом зависит качество подготовки будущего специалиста, востребованного работодателем и имеющего потенциал дальнейшего профессионального роста. Организация самостоятельной работы студентов под руководством преподавателя является дидактическим средством развития самостоятельной творческой деятельности, целевой готовности к непрерывному профессиональному самообразованию, т. е. одним из наиболее эффективных направлений в учебном процессе, в результате которого у выпускника-специалиста должно быть сформировано целостное социально-профессиональное качество, позволяющее ему успешно выполнять производственные задачи, взаимодействовать с другими людьми.

Литература:

1. Осницкий А. К. Проблемы исследования субъектной активности // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 5–19.
2. Петров А. Профессиональная компетентность: понятийно-терминологические проблемы // Alma mater («Вестник высшей школы») / Изд-во Российского ун-та дружбы народов. – 2004. – № 10. – С. 5–10.
3. Шестакова Л. Г. Организация самостоятельной работы студента в педагогическом вузе. – Режим доступа: <http://lerner.edu3000.ru/Moskva-2007/shestakova.htm>

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ЧЕРЕЗ ОБУЧЕНИЕ ШАХМАТАМ

Камилова Аида Бахтиёровна
Директор Негосударственного Общеобразовательного
Учреждения “Eureka Education”

Аннотация. В статье на основе системного подхода ведется речь о методических аспектах формирования общечеловеческих компетенции у

учащихся начальных классов через обучения шахматам. Раскрываются культурологические особенности шахмат.

Ключевые слова: шахматы, учащиеся, общечеловеческие компетенции, творческое развитие, шахматные фигуры, программа, учебный процесс.

Аннотация. Мақола шахматни ўрганиш орқали бошланғич синф ўқувчилари ўртасида умуминсоний компетенцияларни шакллантиришнинг услубий жиҳатларига тизимли ёндашишга асосланган. Шахматнинг маданий хусусиятлари очиб берилган.

Калит сўзлар: шахмат, талабалар, умуминсоний компетенциялар, ижодий ривожланиш, шахмат доналари, дастур, ўқув жараёни.

Сегодня очень много говорят о пользы шахмат в формировании общечеловеческих ценностей у учащихся общеобразовательных школ. Действительно, шахматы в школе выполняют воспитательные функции и в качестве доказательства можно прибегнуть к аналогии М.М. Ботвинника [1]: 1) звук (явление) — акустика (наука) — музыка (искусство) и 2) мысль (явление) — логика (наука) — шахматы (искусство). Известные гроссмейстеры и теоретики шахмат: Эм. Ласкер, И.Е. Болеславский, М.И. Чигорин, А.А. Алехин, А.К. Рубинштейн, Р. Рети, Ю.Л. Авербах, Д.И. Бронштейн, А. О'Келли, Н.В. Крогиус и многие другие причисляли шахматы к искусству. Ряд специальных работ, особенно посвященных шахматной композиции, носят искусствоведческий характер.

Включение шахмат в школьную программу позволяет в непринуждённой форме сделать обучение радостным, поддерживать устойчивый интерес к знаниям. Это означает, что основным моментом таких уроков становится деятельность самих учащихся, когда они самостоятельно анализируют создавшуюся ситуацию, строят стратегические ходы, и тактические ходы, сравнивают, классифицируют, группируют, делают выводы, выясняют закономерности. Все это способствует формированию и развитию у них общечеловеческих принципов [2,3].

Шахматы в начальной школе положительно влияют на совершенствование у детей многих психических процессов и таких качеств, как восприятие, внимание, воображение, память, мышление, начальные формы волевого управления поведением [4].

В целом можно говорить о шахматах как ярком социокультурном феномене, включающем в себя различные составляющие. В них есть элементы науки, спорта, искусства, они несут социальную и адаптивную функции. В зависимости от того, какой из присущих шахматам элементов выходит на передний план, можно говорить о спортивной, образовательной или эстетической роли шахмат. Посредством древней игры можно формировать морально-этический кодекс современного человека, у играющих в шахматы людей развиваются когнитивные навыки.

В рамках социальных групп, объединенных любовью к шахматам, существуют различные субкультуры. Можно выделить субкультуру профессиональных спортсменов, судей, учащихся спортивных школ, «вымирающая» группа играющих по переписке. Профессиональное сообщество делится на две группы: элиту (традиционный критерий — отметка рейтинга шахматистов — ЭЛО 2700 и выше) и всех остальных, имеющих звания и регулярно играющих в турнирах, зарабатывающих деньги игрой в шахматы (но чаще всего чем-то еще, например, работой тренером). Под словом «любители» мы подразумеваем основную массу игроков и поклонников шахмат, для которых участие в соревнованиях не является основным средством существования. В отдельную группу следует выделить тренеров (хотя многие профессионалы совмещают игру и используют тренерство как дополнительную работу), шахматных организаторов, шахматных литераторов (чаще всего это бывшие профессиональные игроки), журналистов, а также композиторов (составителей и решателей шахматных задач и этюдов, по композиции проводятся даже чемпионаты мира).

Совокупность вышеназванных групп формирует понятие «мир шахмат», многообразие которого поражает. При этом внутри социальной группы шахматистов имеется значительная дифференциация. Как и во многих других областях и видах спорта, профессиональная спортивная деятельность шахматистов очень далека от шахматного образования. В мире спорта важны результаты (очки, голы, секунды), профессионалы в режиме онлайн следят за турнирами по Интернету, пользуются последними разработками в области технологий. В мире шахматного образования в лучшем случае знакомы с именем последнего чемпиона мира. Любители шахмат часто лучше знают чемпионов прошлого столетия, нежели игроков сегодняшней элиты. Шахматные композиторы обособлены от других шахматных субкультур. С развитием Интернета огромное количество любителей шахмат живут в исключительно виртуальном шахматном пространстве: играют в Интернете, следят за новостями, общаются на специализированных форумах. В то время как в зале чемпионата мира собирается несколько сотен болельщиков, на просторах Сети живую трансляцию смотрят десятки тысяч человек со всех концов света.

В заключении отметим следующие моменты:

результаты научных исследований шахматной игры, подтверждают актуальность влияния шахмат в воспитании у учащихся общечеловеческих ценностей;

роль шахмат как социального феномена меняется в зависимости от времени, страны, от отношения общества и власти к этой игре;

многие скептики этой игры признают новую социальную роль шахмат как учебной дисциплины, способной развивать когнитивные навыки и формировать морально-этический кодекс современного человека;

шахматы являются объектом культуры в двух плоскостях: во-первых,

партию или ее фрагмент (шахматную задачу, этюд) можно рассматривать как произведение искусства, созданного с помощью мысли, имеющей материальное воплощение в виде позиции и варианта, записанного с помощью нотации; во-вторых, культурное наследие шахмат содержится в истории, этнографии, диалектике развития самой игры и методах ее познания;

мир шахмат — огромная социальная группа, которая делится на множество субкультур, которые имеют точки пересечения (карьера шахматиста часто переход из одной субкультуры в другую: учащийся спортшколы-профессионал - тренер - автор книг, теоретик), но при этом внутри группы имеется значительная дифференциация.

Литература:

1. Ботвинник М.М. Искусство ли шахматы? // Ботвинник М.М. Аналитические и критические работы 1928-1986: статьи, воспоминания. М.: Физкультура и спорт, 1987. С. 77-84.
2. Сухин И.Г. Дидактическое обеспечение развития способности действовать в «уме» у дошкольников в контексте обучения игре в шахматы: автореф. дис. ... канд. пед. наук. М., 2008. 23 с.
3. Махмудов А.Х., Анарбаева Ф. У. Рақамли таълимда педагогик технологияларни қўллаш имкониятлари // Development issues of innovative economy in the agricultural sector. – 2021. – С. 476.
4. А.Х.Махмудов, Ж.Н. Якубов, А.Б. Камилова, А.Т.Ахунжанов “ШАХМАТЫ Первый год обучения. [Текст]: учебно-методическое пособие для предмета «Шахматы» в общеобразовательных школа”.- Ташкент: Издательство “Nodirabegim”, 2021. - 96 с.

BOLALARNI ERKIN VA MUSTAQIL QILIB TARBIYALASHDA MARIYA MONTESSORI PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Alfraganus universiteti katta o‘qituvchisi G‘.Salohiddinova

Annotatsiya: maqolaning asosiy mazmuni bolalarni erkin, mustaqil va baxtiyor qilib tarbiyalashga qaratiladi. Bu jarayonda dunyoning eng tajribali pedagoglaridan biri Mariya Montessori texnologiyasidan foydalanish juda o‘rinli. Mariya Montessori o‘z tajribasida bolani erkin, mustaqil va faol bo‘lishi uchun barcha imkoniyatlarni yaratib berish muhimligini ta’kidlaydi va o‘z qoidalarini ko‘rsatib o‘tadi. Zero bolalarni erkin va mustaqil bo‘lishi, ularni kelajakda mustaqil qaror qabul qilishi, jamiyatning faol a’zosi bo‘lishiga zamin yaratadi.

Kalit so‘zlar: Mariya Montessori, erkin va mustaqil fikrlash, bolalar guruhi, metodlar, qo‘l motorikasi, mashqlar, o‘yin mashg‘ulotlari, texnologiyalar, Montessori maktabi.

Аннотация: В статье основное внимание уделяется воспитанию детей свободными, независимыми и счастливыми. В этом процессе очень уместно использовать технологию Марии Монтессори, самого опытного педагога мира. В своем опыте Мария Монтессори подчеркивает важность создания всех возможностей для того, чтобы ребенок был свободным, независимым и активным, и показывает свои правила. Потому что свобода и независимость детей позволяют им самостоятельно принимать решения и становиться активными членами общества.

Ключевые слова: Мария Монтессори, свободное и самостоятельное мышление, детский коллектив, методика, упражнения, игры, технологии, школа Монтессори.

Bugungi kunda yosh oilalarda farzand tarbiyasida qator kamchiliklar mavjud. Boladagi qo‘rqoqliq, erkin fikrlash, mustaqillikni yo‘qligi, ularni shaxs o‘rnida ko‘rmaslik xolatlari afsuski ko‘p uchramoqda. Bu esa ota-onalarda pedagogik bilimni yetishmasligidan darak beradi. Bolalarni erkin va mustaqil qilib tarbiyalashda Mariya Mantessori texnologiyasidan foydalanish juda o‘rinli.

Mariya Montessori usuli bolalarga o‘yin shaklida ta’lim berish, mashqlarni esa mustaqil ravishda bajarishga asoslangan. Har bir bolaga uning individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yondashiladi. Bola o‘zi mustaqil ravishda materiallarni tanlaydi va dars vaqtini belgilaydi, ya’ni individual tarzda shakllanib boradi. Bu usulning asosiy maqsadi bolaga o‘z individual qobiliyatlarini namoyon qilish istagini uyg‘otishdir. Montessori usuli boshqa ta’lim usullaridan tubdan farq qiladi. U bolaga qilgan xatolarini topib, ularni to‘g‘rilash huquqini beradi. O‘qituvchining vazifasi esa o‘qitish emas, bolani mustaqil harakatlanishga undash. Bu usul yordamida bolaning mantiqiy va ijodiy tafakkuri ortadi, diqqat–e’tibori, xotirasi, nutqi, motorikasi rivojlanadi. Undan tashqari, Montessori uslubi jamoaviy o‘yin va mashg‘ulotlarga ham alohida e’tibor qaratadi, bu esa bolada boshqalar bilan o‘zaro muloqotga kirishish, maishiy faoliyatini yo‘lga qo‘yish va mustaqil fikrga ega bo‘lish layoqatini rivojlantiradi.

Bolalarni ko‘pincha ikki toifaga — iqtidorli va iqtidorsizga bo‘lishadi. Ayrimlar buni qoida deb ham biladi. Biroq Mariya Montessori har qaysi bolada qandaydir iste’dod, iqtidor va o‘rganishga ishtiyoq bo‘lishiga astoydil ishongan. «Bolalar biz kattalarga ajoyib saboq beradi — aqlimizni rivojlantirish va muayyan shaklga solish uchun qo‘llarimizni ishlatishimiz shart ekan», deydi u.

Maktabda o‘rtacha 50–60 nafar bola qabul qilinib, ko‘pincha, 2–3 hamda 6–7 yashar bolalar o‘qitilgan. Sinfxona juda oddiy: o‘qituvchi stoli, yozuv doskasi, mitti stulchalar, kreslo va bolalar stoli, o‘quv materiallari uchun javondan iborat bo‘lgan. Mashg‘ulotlar ham ota-onalarning aksari kutganidek «mo‘jizakor», «sehrli» emas, behad sodda va botartib — kiyinish va yechinish, changlarni artish, supur-sidir, mo‘jaz bog‘chadagi gul, nihollarni parvarishlash, mitti jonivorlarni boqish, ovqat tayyorlash — tarzda tashkil etilgan. Bolalarga nimani qanday o‘rgatish texnikasi va psixologiyasini o‘rgangach, darsliklarni Montessorining o‘zi yozadi. Biroq hammani hayron qoldirib, mashg‘ulotlarni Mariya emas, balki yordamchi o‘qituvchilar,

murabbiylar o‘tadi, direktor esa kuzatish-o‘rganish va yangiliklar kiritish bilan cheklanadi.

Montessori metodining eng afzal taraflaridan biri — bolaning turli qoliplarga solinmasligidir. Sinf xonasi, maktabdagi emin-erkinlik bolajonni darslarda faol bo‘lishga ruhlantirgan, amaliy mashg‘ulotlarga bajonidil sho‘ng‘ishga undagan, eng muhimi, bola bevosita o‘zini o‘zi tarbiyalay olgan. Kimgadir tartibsiz va nazoratsiz tuyulgan maktab, vaqti kelib o‘z mevasini beradi. Har bir bolaga alohida shaxs deb qarash uning imkoniyat va iste‘dodini to‘liq ochadi degan xulosaga kelgan. «Bir yarim va ikki yosh orasida boladagi mustaqillik hissini rivojlantirish shart», deydi u 1946 yildagi London konferensiyasidagi chiqishida.

Montessori o‘z tajriba maktabida bolalar materiallarni o‘zi mustaqil tanlashi lozimligini, bolalarni erkin yashashiga imkon berish kerakligini alohida uqtiradi.

Montessori maktabining oltin qoidalari:

- Bola faol bo‘lishi muhim. Uning ulg‘ayishida kattalar ikkinchi o‘rinda tursin, rahbar emas, ko‘makchi bo‘lsin;
- Erkin harakat va bola tanlovi;
- Katta bolalar o‘zidan kichiklarga bilganini o‘rgatsin. Ayni shu odat boshqalar haqida g‘amxo‘rlik qilish ko‘nikmasini shakllantiradi;
- Bola qarorni o‘zi chiqarsin;
- Mashg‘ulotlar maxsus hozirlangan muhitda o‘tilishi shart;
- Kattalarning burchi — bolani qiziqtira bilish. Keyin bolaning o‘zi rivojlanib ketaveradi;
- Bola ichidagi iste‘dodni to‘liq ko‘rsatishi uchun unga erkin fikrlash, harakat va tuyg‘u imkonini berish kerak, xolos;
- Bolani tabiatdan bezdirish emas, do‘st qilish kifoya;
- Uni tanqid qilmang, qandaydir ta‘qiq, cheklov bilan bo‘g‘mang;
- Xato qilishga har bir bolaning haqqi bor. Uni to‘g‘rilashni ham o‘ziga qo‘yib bering.

1909–1915 yillar orasi Montessori ishlab chiqqan metod sekin-asta dunyoni zabt eta boshlaydi. Avval Shveysariya, keyin Buyuk Britaniyaga ulangan zanjirni Fransiya, Argentina, Avstraliya, Xitoy, Hindiston, Yaponiya, Meksika, Suriya, AQSh, Yangi Zelandiya davom ettiradi. London, Yoxannesburg, Rim va Stokgolmda Montessori metodi davlat ta‘lim dasturiga kiritiladi. Kitob, darslik va ishlanmalari turli tillarga o‘girilib, to‘rt tomonga tarqaydi. Ingliz tilida birinchi marta nashr etilgan «Il Metodo...» («Uslub...») AQShda bestsellerga aylanadi. Bugungi kunda dunyo miqyosida yigirma ikki mingdan ortiq Montessori maktablari o‘z faoliyatini davom ettirishi e‘tirofga sazovor.

Yillar davomida ishlab chiqqan, amalda sinagan metodlari «Il metodo della pedagogia scientifica» («Montessori metodi»), «Boyitilgan Montessori metodi», «Bolalik siri», «Yangi dunyo ta‘limi», «Inson qobiliyatini tarbiyalash» kabi asarlariga jamlanadi.

Montessori ta‘limining mohiyati nimadan iborat?

Montessori metodi bolani har tomonlama rivojlantirishga yordam beradi. Mariya Montessorining bolalarga yondashuvi o‘ziga xosdir. Bu tizim uchta asosiy

qismdan tuzilgan: bola, atrof-muhit va pedagog. Ta’lim jarayonida diqqat markazida bola turishi kerak. Mariya Montessori o’z metodikasida bolani tabiiy sharoitlardagi kuzatuvlariga asoslanadi. So’ngra doktor Montessori bolaning mustaqil rivojlanishi uchun tabiiy mahsus sharoitlar yaratgan. U ta’limda pedagogning o’rnini o’zgacha talqin etib, uning faoliyati ta’lim berish emas, yunaltirishdan iborat bo’lishi lozimligini uqtirgan. Shuning uchun «o’qituvchi» so’zi o’rniga «rahbar» iborasini qo’llagan.

Mariya Montessori bola qanday bo’lsa, uni shundayligicha qabul qilishga harakat qilgan. Montessori metodi bolaga bilish, o’rganish faoliyatini oson o’zlashtirishga yordam beradi. Bilimni faoliyat orqali mustaqil olishga o’rgatadi.

Montessori metodikasiga ko’ra, bola o’ziga yoqqan, o’ziga qiziqarli bo’lgan mashg’ulotni tanlash erkinligiga ega bo’ladi. Bola o’z bilim va malakalarini takomillashtira borib, unda mustaqillik va o’ziga ishonch ham rivojlanadi. Montessori metodi bolada ta’lim jarayoniga tabiiy intilishni yuzaga keltiradi. Ta’limning keyingi bosqichiga dadil, ishonch bilan o’tishga zamin tayyorlanadi. Bolaga uni o’rab turgan muhit yordam beradi.

Montessori metodida bola maxsus ishlab chiqilgan materiallarga tayanib bilim oladi. Ular sodda, qiziqarli, bolani mustaqil ishlashga undaydi. Ulardan foydalanganda bola uchun o’z xatolarini o’zi tuzatishiga imkoniyat yaratiladi. Bolaga uning xatolari haqida kattalar hadeb ta’kidlayvermagach, o’z-o’zidan uning dadilligi, mustaqilligi osha boradi.

Montessori mashg’ulotlarida bolalar o’zaro musobaqalashmaydi. Montessori metodi boshqa metodlarga o’hshamaydi. Unga ko’ra, bola shaxs sifatida shakllanishiga zarur barcha sharoitlar hisobga olingan. Aynan bugungi kundagi bola shaxsini shakllantirish muammosiga Mariya Montessori o’sha davrdayoq e’tibor qaratgan.

Guruxlarda ijodiy, rivojlantiruvchi muhitni yaratish - muvaffaqiyat garovidir. Maktabgacha ta’lim muassasasi bolalar uchun quvonch, shodlik tarqatuvchi maskan bo’lishi lozim. Kichkintoylar bu yerga xatto dam olish kunlari xam kelishga intilishi kerak. Montessori pedagogikasi asosida yaratilgan muhit bunga misol bo’la oladi. Yaxshi tashkil etilgan bunday psixologik muhitda bola o’zini o’z uyidagidek tutadi, mustaqil va barcha muammolardan xoli bo’ladi. Muassasada jazoga yo’l qo’yish mumkin emas. Bu yerda asosiy jihat - bolalarning yutuqlaridir.

Pedagoglarning asosiy vazifasi - bolalar uchun qulay sharoit yaratib, ta’limga yo’naltirishdir. Guruxlarda turli yoshdagi bolalar tarbiyalanadi. Kattalar va bolalar o’rtasidagi o’zaro munosabatlar oiladagi munosabatlarga o’xshash: kattalar kichiklarga yordam berishi, tajriba almashishi, kichiklar kattalardan o’rganishi lozim. Nima bilan shug’ullanishni esa muhitning o’zi belgilab beradi. Bu muxit bolalarda mustaqil faoliyat bilan shug’ullanish, turli-tuman ta’limiy o’yinlar va jihozlarni tanlash imkoniyatini yaratadi. Bola o’zini o’rab turgan atrof-olamni taxlil qiladi va uning atrofida ularni o’rganish uchun turli-tuman narsalardan foydalanadi.

Har bir bola erkin xolda ko’ngli istagan narsalarni tanlashi, ular bilan xohlaganicha ishlashi mumkin. Montessori metodiga ko’ra ijodiy rivojlantiruvchi muhit maxsus jihozlangan xona, shakllangan bolalar guruxi, rivojlantiruvchi jihozlar,

malakali tarbiyachidan iborat. Jihozlash o‘ylab chiqilishi va u bolaning har tomonlama taraqqiy etishiga ta'sir ko'rsatishi lozim.

Djumanova D.M. (Bola shaxsiga yo'naltirilgan ta'limda Mariya Montessori metodikasi. // «Zamonaviy ta'lim» ilmiy-amaliy, omma-bop jurnali, 2016 yil, 6-son.) ning ta'kidlashicha Montessori ta'limining materiallari quyidagi bo'limlarga ajratilgan:

- amaliy hayotga tayyorgarlik mashqlari;
- sensorik tasavvurlarni rivojlantirish;
- nutq o'stirish, yozuv va o'qishga o'rgatish;
- matematika;
- «fazoviy tarbiya» (koinot);
- tasviriy faoliyat;
- laboratoriya.

Hamma jihozlar bolaning yoshiga mos, olishga qulay va ochiq joyda joylashgan bo'lishi, bola uni osonlikcha ko'ra olishi va unda qiziqish uyg'otgan narsani tanlab olish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Agar u biror narsa bilan birinchi marta tanishayotgan bo'lsa, tajriba o'tkazib ko'rishi yoki kattalarga yordam so'rab murojaat qilishi, bu narsa yoki jihoz bilan nimalar qilish mumkinligini bilib olish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Jumanova D.M. bolalarning o'zlari tashkiliy ishlarning qatnashchilari bo'lishi va xonani jihozlashlari mumkin deb hisoblaydi. Ular mebellarning joyini o'zgartirishlari mumkin. Bugun stollar «yulduzcha» shaklida joylashtirilgan bo'lsa, ertasiga aylana shaklida joylashtirilishi mumkin. Kirishdagi devorlarni bolalarning ishlari bilan jihozlash, mebellarning joylashtirilishi bolaga alohida o'ynash va mustaqil ishlash uchun qulay bo'lishi lozim deb hisoblaydi.

Bu muhitda bola o'zi, atrofidagi odamlar, o'zi yashayotgan muhit to'g'risida o'ylashga o'rganadi. Montessori metodi bolalarga quvonch bag'ishlabgina qolmasdan, balki ularning malaka va qobiliyatlarini taraqqiy ettiradi, shuningdek, matematik tasavvurlarni kengaytiradi, izlanuvchanlik va nutqiy malakalarini ham oshiradi. Mustaqillik, tartiblilik, narsalarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga, bu narsalar bilan o'zi turgan joyni jihozlashga o'rganadi, kelgusida yozuv, savod, matematika mashg'ulotiga tayyor bo'lishga imkon yaratadi.

Shu o'rinda quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi;

- bolalarni erkin va mustaqil tarbiyasida ota-onalarni pedagogik bilim bilan qurollantirish (ijtimoiy institutlar orqali)

- maktabgacha ta'lim muassasalarida Montessori markazlarini tashkil etish;

- bolalarni hayotda faol, mustqil va o'z o'rnini topishida barcha imkoniyatlarni yo'lga qo'yish;

- jahon miqyosida faoliyat ko'rsatayotgan Mariya Montessori maktab tajribalarini o'rganish va taxlil qilish.

- bolalarga mustaqil fikrlash, o'zi xal qilish, o'zi tanlash imkoniyatini yaratib berish;

-“O'zim mustaqil bajarishimga yordam bering” tizimini shakllantirish;

- Mustaqil hayotda bolani tez qaror qabul qilish, eng asosiysi bolani o‘zini baxtli xis qilishga o‘rgatish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘.B. Salohiddinova G‘.B. YOSHLARNI IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA MONTESSORI TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI. Tashkent Medical Academy Volume 4 | TMA Conference | <https://tma.uz/> International Scientific and Practical Conference Salohiddinova, G. B. (2023).
2. Afanas'eva T.I. Uchit' po Montessori (iz opita raboti). - M.: MSM, 1996. -S. 48.
3. Boguslavskiy M.V., Sorokov D.G. Yuliya Fausek: tridsat' let po metodu Montessori. -M.: MSM, 1994. -S. 146.
4. Djumanova D.M. Bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limda Mariya Montessori metodikasi. // «Zamonaviy ta’lim» ilmiy-amaliy, ommabop jurnali, 2016 yil, 6-son.
5. Montessori M. Deti - drugie. Unikal'naya metodika rannego razvitiya. - M: «AST», 2014 g. -S. 320.
6. Montessori M. Moy metod. Rukovodstvo po vospitaniyu detey ot 3 do 6 let. - M: «Sentropoligraf», 2014. -S. 416.

СУЩНОСТЬ И КОМПОНЕНТЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ

Женисбай Утежанов

Соискатель УзНИИПН КК филиала

Аннотация: в статье сущность и компоненты педагогической технологии, актуальной задачей является обеспечение всей системный образования современными учебниками и учебными пособиями, система организации учебного процесса, основанная на психолого-педагогических закономерностях, научно обоснованная технология обучения и воспитания – это и есть педагогическое мастерство

Ключевые слова: педагогические технологии, педагогические мастерства, интерактивные методы, инновации.

На сегодня актуальной задачей является обеспечение всей системный образования современными учебниками и учебными пособиями, а также литературой по вопросам воспитания и совершенствования духовности учащейся молодёжи, разработанной по новым образовательным стандартам, учебным планам и программам на основе последний достижений в области образования, науки и техники.

Одним из важных направлений разрешения названных выше противоречий является разработка и внедрение новых педагогических технологий. Хорошая, научно обоснованная технология обучения и воспитания – это и есть педагогическое мастерство.

Педагогическая технология – система организации учебного процесса, основанная на психолого-педагогических закономерностях, дающих управляемый, воспроизводимый педагогический результат. То есть

педагогические технологии - это инструментарий для достижения поставленных педагогических целей. Технология отвечает на вопрос: Как наилучшим образом достичь целей обучения, при котором достижение этих целей обусловлено управлением? Это система способов и средств для достижения целей управления процессом образования (В.П.Беспалько).

Владение современными технологиями - важная составляющая педагогическая культура учителя.

Педагогическая технология как система научного знания должна оптимизировать и обеспечить образовательный процесс.

Необходимо различать три основные группы педагогических технологий:

1. Технологии объяснительно-иллюстративного обучения, в основе которых информирование, просвещение обучающихся и организация у них репродуктивных действий с целью выработки у них общеучебных умений и навыков;

2. Личностно-ориентированные технологии, создающие условия для обеспечения собственной учебной деятельности обучающихся, учёта и развития их индивидуальных особенностей;

3. Технологии развивающего обучения, в центре внимания которых - способ обучения, с необходимостью вызывающий, способствующий включению внутренних механизмов личностного развития обучающихся, их интеллектуальных способностей.

Современная педагогическая наука взяла курс на разработку инновационной теории самостоятельной работы обучаемых, обоснованных рекомендаций по её организации – применению современной информационной техники с учётом последних рекомендаций валеологии (наука о здоровом образе жизни и деятельности), информатики, инженерной психологии.

Овладение новыми технологиями обучения требует формирования внутренней готовности педагога к серьёзной работе по преобразованию самого себя. Учителями Узбекистана планомерно нарабатывается реальный опыт перехода на современные прогрессивные технологии обучения в целях всестороннего развития личности учащихся. Проиллюстрируем сказанное выше примерами оригинальных видов работ, уроков и занятий.

Групповые обсуждения. Мозговой штурм

Процесс. Мозговой штурм предполагает составление списка идей без обсуждения. Учащимся предлагается тема, и они предлагают свои варианты на эту тему. Их темы записываются на доске или подставка с бумагой. Правила для мозговой атаки следующие:

- все идеи принимаются, все записываются;
- никто не должен комментировать положительно или отрицательно идеи других;
- участники должны свободно предлагать любые идеи, даже если они в них не уверены;

Мозговой штурм заканчивается, когда поток идей значительно сокращается.

Потенциал. Мозговой штурм можно использовать для различных целей и в разные моменты проведения учебного курса. Он развивает творческое мышление учащихся, а также активизирует такие компоненты познавательного процесса, как интуиция и чувства по определенной теме или проблеме.

Мозговой штурм ценен в методическом плане, поскольку его правила защищают всех участников от критики, или насмешек. Это демократический подход, т.к. он делает акцент на право каждого говорить и ценить свой вклад.

Урок- тренинг (для старшекласников).

Ход урока: Урок проводится в форме тренинга. В классе вывешивается «золотые правила»:

- 1.Высказываются все желающие.
- 2.Принимаются любые идеи.
- 3.Уважается мнение каждого одноклассника.
- 4.Соблюдается регламент.
- 5.Поощряется расширение и развитие чьей-либо идеи.

Далее учитель разделяет учащихся на группы. Затем определяются разделы, по которым будут работать группы. С помощью изготовленного разноцветного кубика одному представителю от каждого стола предлагается подкинуть кубик вверх. Какая грань кубика окажется сверху, по соответствующему разделу и будет работать группа.

Например:

Желтая грань – «медицина»

Красная грань – «Бытовое обслуживание»

Синяя грань – «Искусство»

Зелёная грань – «Транспорт».

Следующий этап работы – выбор одной из профессий по тому или иному разделу.

Перед началом тренинга учащиеся знакомятся с целью и приемами данной технологии. Предлагаются различные формы презентации темы, а именно: стихи, инсценировка, комиксы, интервью.

В процессе дискуссии в группе участники выбирают конкретную профессию и определяют форму ее презентации.

Результаты проведенной работы сообщаются учителем. Предварительно характеризуются критерии оценки: оригинальность и артистичность выступлений участников, активное и уместное употребление лексики и грамматических конструкций по указанной выше теме.

Далее предлагается вариант проведения стратегии синквейна по закрепляемой теме.

Критерии оценки на данном этапе работы – эрудиция и кругозор учащихся, грамотное письмо.

Изложенные выше формы и методы интерактивного обучения приветствуются учителями – практиками, так как эти технологии развивают критическое и обобщающее мышление, способствуют формированию положительной мотивации изучения языка школьниками.

Совместная деятельность учащихся в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит в этот процесс свой особый индивидуальный вклад, что идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Причем происходит это в атмосфере доброжелательности и взаимной поддержки, что позволяет не только получать новое знание, но и развивать саму познавательную деятельность, переводит её на более высокие формы кооперации и сотрудничества.

Интерактивное обучение одновременно решает несколько задач:

1. Развивает коммуникативные умения и навыки, помогает установлению эмоциональных контактов между учащимися;
2. Решает информационную задачу, поскольку обеспечивает учащихся необходимой информацией, без которой невозможно реализовать совместную деятельность;
3. Развивает общие учебные умения и навыки (анализ, синтез, постановка целей и др), то есть обеспечивает решение обучающих задач;
4. Обеспечивает воспитательную задачу, поскольку приучает работать в команде, прислушиваться к чужому мнению;
5. Осуществляет релаксацию, снятие нервной нагрузки, переключение внимания, смену форм деятельности и др.

Чтобы урок стал интерактивным, организуются индивидуальная, парная и групповая работа.

Литература:

- 1.Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика,1989.
- 2.Андрянова В.И. Педагогические технологии и педагогическое мастерство: Учебное пособие – Ташкент: УМЭД,2005.

ИННОВАЦИОННО- ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ.

Боймуродова Мафтуна Кличевна

преподаватель Навоийского университета инноваций

Аннотация: В данной статье дан обзор педагогических факторов в различных современных **инновационных подходах** технологий обучения и воспитания дошкольников с точки зрения применения их на практике при организации этнопедагогического процесса в дошкольном образовательном учреждении. Статья предназначена для воспитателей детских садов, педагогов дополнительного образования и заинтересованных родителей.

Ключевые слова: воспитания детей, инновационный, эффективность, креативность, креативное мышление, цифровые навыки, образовательный процесс, ключевая роль, индивидуальный подход, анализ, проект, творческое мышление.

Abstract: This article provides an overview of various modern innovative approaches to technologies for teaching and educating preschoolers from the point of view of their practical application in organizing the pedagogical process in a preschool educational institution. The article is intended for kindergarten teachers, additional education teachers and interested parents.

Key words: parenting, innovative, efficiency, creativity, creative thinking, digital skills, educational process, key role, individual approach, analysis, project, creative thinking.

Izoh. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni yanada faollashtirish va amaliy qo’llab quvvatlash nuqtai nazaridan maktabgacha yoshdagi bolalarni o’qitish, tarbiyalash texnologiyalariga turli xil zamonaviy innovatsion yondashuvlar haqida ma’lumot berilgan. Maqola maktabgacha ta’lim muassasasi o’qituvchilari, pedagoglar, ilmiy tadqiqotchilar hamda ota onalar uchun foydalidir.

Kalit so’zlar: innovatsion, samaradorlik, ijodkorlik, raqamli ko’nikmalar, ta’lim jarayoni, individual yondashuv, tahlil, loyiha, ijodiy fikrlash.

Эра третьего Ренессанса, которая стала актуальным подъемом современной науки, технологии, просвещения, духовности, а также разностороннее раскрытие даров молодежи Узбекистана. Ныне политика государства выдвигает на приоритетные планы коренную модернизацию в отрасли образования. Во всех этапах образования происходит колоссальные реконструкции. Можно сказать, с детских садов до высших учебных заведений. **Главная цель:** осуществлять и обеспечить концепцию дошкольного образования современными информационными и педагогическими факторами технологии.

Кроме того, применение инновационных подходов в дошкольном образовании действительно играет ключевую роль в совершенствовании обучения и воспитания детей. Давайте рассмотрим каждое из указанных направлений инноваций более подробно:

1. Индивидуализация обучения: Персонализированный подход к каждому ребенку позволяет учитывать его уникальные особенности и потребности. Это способствует более эффективному обучению, так как педагог может адаптировать материалы и методики под конкретного ребенка, обеспечивая оптимальное развитие.

2. Развитие креативности и творчества: Стимулирование креативных способностей детей важно для их гармоничного развития. Игровые и творческие занятия помогают детям выражать себя, развивать фантазию и креативное мышление, что важно для успешной адаптации в современном мире.

3. Внедрение информационных технологий: Использование современных технологий помогает сделать обучение более интерактивным и привлекательным для детей. Они могут использоваться как средство обучения и развития, помогая детям приобретать цифровые навыки уже с раннего возраста.

4. Создание комфортной образовательной среды: Удобная и стимулирующая образовательная среда способствует активному участию детей в обучении и развитии. Она также способствует формированию положительного отношения к учению и содействует психологическому комфорту детей.

5. Сотрудничество с родителями: Взаимодействие с родителями играет важную роль в обеспечении успешного развития ребенка. Это создает единое образовательное пространство, ориентированное на его потребности и интересы, и способствует формированию партнерских отношений между учреждением и семьей.

Применение этих инновационных подходов помогает дошкольным учреждениям эффективно выполнять свою миссию в обучении и воспитании детей, подготавливая их к успешной адаптации и развитию в современном мире.

Инновационный подход к дошкольному образованию важен, поскольку он учитывает изменяющиеся потребности и требования современного общества к развитию личности детей.

В целом, инновационный подход к дошкольному образованию играет ключевую роль в создании условий для разностороннего развития личности ребенка и его успешной адаптации в современном обществе.

Благодаря инновационным подходам дошкольные учреждения могут создавать гибкие образовательные программы, которые способствуют всестороннему развитию каждого ребенка. Это включает в себя не только развитие когнитивных навыков, но и социально-эмоциональной сферы, творческого мышления, а также развитие моторики и умений самостоятельности. В свою очередь, остаётся под вопросом значимость и эффективность взаимодействия вузов и дошкольного образования. Для того, чтобы результативно действовать важен процесс без передышки. То есть правильно поставленное обучение студентов вузов, но и гарантировать алгоритм обучение педагогов в ДОО.

Таким образом, индивидуализация образования и внедрение инновационных подходов в дошкольном образовании совместно способствуют эффективному развитию каждого ребенка, помогая им раскрыть свой уникальный потенциал и подготовиться к успешному обучению и жизни в будущем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анисенко А.В., Бурлакова Ю.В. Факторный анализ выбора профессии абитуриентами // Инновационные технологии управления: сборник статей по материалам II Всероссийской научно-практической конференции

(Нижегородский государственный педагогический университет им. К. Минина). – Нижний Новгород, 2015. С. 133-135.

2. Егоров Е.Е., Васильева Л.И. Некоторые проблемы повышения качества управления образовательной организацией // Современные научные исследования и инновации. 2014. №12-2 (44). С. 227-231.

3. Егоров Е.Е., Васильева Л.И. Разделение педагогического труда в школе: предпосылки и последствия // Современные научные исследования и инновации. 2015. №7-4 (51). С. 102-106.

4. Зверева Н.М., Николина В.В. «Преподавателю вуза: полезная педагогика» - Н. Новгород: НГПУ, 2011.

5. Конышева А.В. Современные методы обучения английскому языку – Минск, 2003.

6. Мендель Б.Р. Современные инновационные технологии в образовании и их применение – Новосибирск, 2013.

7. Минюк Ю.Н. Метод проектов как инновационная педагогическая технология // Инновационные педагогические технологии: материалы междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2014 г.). - Казань: Бук, 2014. - С. 6.

8. От проектного вуза к публичной образовательной корпорации: нестандартные решения 2015 / Составители В.А. Житкова, Е.А. Седых, А.В. Чанчина / под общей редакцией проф. А.А. Федорова Нижний Новгород: Мининский университет, 2015.

9. Современный образовательный процесс: основные понятия и термины / Авторы-составители М.Ю. Олешков и В.М. Уваров. – М.: Компания Спутник+, 2006. - 191 с.

10. Учебно-методический портал.
<http://www.uchmet.ru/library/material/145058/>. 2016, Том 4,

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ПО ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИМ ЦЕННОСТЯМ

Фазилова Л.А.

Независимый научный соискатель НИИ педагогических наук Узбекистана
имени Т.Н.Кори-Ниёзи, старший преподаватель кафедры «Биофизика и
информационные технологии в медицине» ТГСИ

ORCID: 0000-0002-2861-4691

e-mail: flutfinisa@gmail.com

Аннотация. В данной статье речь идет о проблемах развитии компетенций студентов по общечеловеческим ценностям. В данной статье рассматриваются механизмы сотрудничества между учебными учреждениями и семьей, чтобы создать единую систему ценностей, нацеленную на развитие личности и характера учеников и студентов. Одним из возможных решений является интеграция этических и моральных

аспектов в учебный процесс, создание специальных курсов и тренингов по развитию межличностных отношений, взаимопонимания и толерантности, а также консультации психолога.

Ключевые слова: вероисповедание, межкультурное понимание, общечеловеческие ценности, педагогические стратегии, навыки эмпатии, критическое мышление, аналитические способности, межличностные отношения, взаимопонимания, толерантность.

Введение. В современном образовании актуальной проблемой является развитие компетенций студентов по общечеловеческим ценностям. Педагогические стратегии играют важную роль в данной сфере, поскольку обучение студентов не только знаниям и навыкам, но и ценностям и качествам личности. Одной из основных проблем является отсутствие единого подхода к развитию таких компетенций как честность, терпимость, уважение к другим и культура коммуникации. В условиях образования не всегда удается наладить систему, способствующую их формированию.

Изложение основного материала статьи и методы. Для решения данной проблемы необходимо применять комплексный подход. Педагоги должны создавать благоприятную образовательную среду, где студенты могут развивать общечеловеческие ценности через учебные задания, проектную деятельность, дискуссии и другие формы обучения.

Также важно внедрять в учебный процесс методики активного взаимодействия, где студенты могут применять полученные знания на практике, развивая свои навыки эмпатии, работая в группах и решая конфликтные ситуации.

Комплексный подход также можно создать во время лекционных занятий, где будут продемонстрированы материалы, касающиеся развитию компетенции студентов по общечеловеческим ценностям.

В рамках лекционных занятий студенты знакомятся с ключевыми понятиями: «аффект»; «эмоции»; «чувства»; «настроение»; «интеллект»; «социальный интеллект»; «эмоциональный интеллект»; «эмоциональная компетентность» и другие [1]

Активные методы обучения способ активного взаимодействия студентов с проблемно-представленным содержанием обучения, в ходе которого он приобщается к объективным противоречиям научного знания и способам их решения, учится мыслить, творчески усваивать знания [2]

Только объединив усилия педагогов, администрации и студентов можно добиться успешного развития компетенций по общечеловеческим ценностям в образовании. Решение данной проблемы требует системного подхода, поэтому важно постоянно анализировать результаты и совершенствовать педагогическую стратегию развития.

Необходимо также уделить внимание роли семьи и общества в формировании общечеловеческих ценностей у студентов. Воспитание начинается дома, и родители играют ключевую роль в развитии моральных принципов у студентов. Поэтому важно сотрудничество между школой, ВУЗом

и семьей, чтобы создать единую систему ценностей, нацеленную на развитие личности и характера учеников и студентов.

Полноценная семья характеризуется духовным родством между членами семьи, основанном на единстве взглядов, которое в отличие от взаимопонимания рождается на тех нравственных нормах, которые ценятся в обществе, этнической культуре, педагогике и психологии. При этом духовное родство способствует установлению взаимопонимания между членами семьи [3]

Кроме того, необходимо поддерживать и развивать диалог между студентами различных культур и вероисповеданий. Мультикультурная среда может быть благоприятной для формирования терпимости, уважения к различиям и межкультурного понимания. Педагоги должны активно поощрять общение между студентами, проводить мероприятия, направленные на понимание разнообразия культур и уважение к ним.

Критическое мышление и способность к анализу информации также играют важную роль в развитии общечеловеческих ценностей. Студенты должны уметь самостоятельно оценивать факты, аргументировать свои принципы и выстраивать свою точку зрения на мир. Поэтому необходимо включать в учебные программы уроки по развитию критического мышления и аналитических способностей учащихся.

Для успешного развития компетенций по общечеловеческим ценностям в образовании также необходимо обеспечить поддержку со стороны родителей и общества в целом. Важно, чтобы образовательные учреждения работали с семьями студентов, чтобы совместно формировать ценностные ориентации учащихся во внеучебной среде.

Одним из ключевых моментов в развитии общечеловеческих ценностей у студентов является пример со стороны педагогов и образовательных лидеров. Через свои поступки, слова и отношения с учащимися они должны демонстрировать и поощрять ценности, которые необходимы для успешной социализации в современном мире.

Кроме того, важно уделять внимание работе с моральным развитием студентов на уровне индивидуальных консультаций и психологической поддержки. Это позволит выявить потребности каждого студента в формировании общечеловеческих ценностей и помочь им в этом процессе.

В современном образовании необходимо также активно использовать инновационные технологии и методики обучения, которые способствуют развитию эмоционального интеллекта, способности к саморегуляции и адаптации к изменениям в обществе. Только при совокупном усилии всех участников образовательного процесса можно достичь успеха в развитии общечеловеческих ценностей у студентов.

Активные формы обучения стимулируют познавательную деятельность обучающихся и побуждают их к активной мыслительной и практической деятельности в процессе изучения учебного материала. Неоспоримым достоинством этого есть значительная степень самостоятельности,

инициативности, формирование социальных навыков, умение добывать знания, анализировать их и применять на практике [2]

В современном образовании проблема развития компетенций студентов по общечеловеческим ценностям становится все более актуальной. Сложность заключается в том, что образовательные программы зачастую сосредоточены на приобретении технических навыков и знаний, не оставляя достаточного внимания формированию ценностей, этики и морали. Это может привести к тому, что студенты не только будут компетентны в своих областях, но и способны применять общечеловеческие ценности в своей жизни.

Для решения данной проблемы необходимо разработать эффективные педагогические стратегии, целью которых будет укрепление общечеловеческих ценностей у студентов. Одним из возможных решений является интеграция этических и моральных аспектов в учебный процесс, создание специальных курсов и тренингов по развитию межличностных отношений, взаимопонимания и толерантности.

Важным элементом в развитии компетенций студентов по общечеловеческим ценностям является также пример со стороны преподавателей и администрации учебного заведения. Они должны выступать в роли наставников и образцов для студентов, демонстрируя в своем поведении и общении ценностные принципы и нормы. Такой подход способствует не только формированию компетенций у студентов, но и создает благоприятную атмосферу в учебном заведении, где ценятся и уважаются общечеловеческие ценности.

В условиях современного образования существует множество проблем, связанных с общечеловеческими ценностями. Одной из основных проблем является недостаточное внимание к развитию этических принципов и моральных ценностей учащихся. В силу быстрого развития технологий и информационного пространства, сегодня многие учащиеся сталкиваются с проблемой потери нравственных ориентиров и ценностей.

Для решения данной проблемы необходимо внедрять в образовательный процесс специальные программы по развитию этики, эмпатии и морали. Обучение учащихся толерантности, уважению к другим и культурному разнообразию также является важным аспектом, который поможет формировать у них правильные ценности и понимание общечеловеческой гармонии.

Выводы: Важно не забывать, что роль образования в формировании общества и его ценностных ориентаций огромна. Педагоги и преподаватели несут ответственность за то, какие ценности будут внедрены в сознание учащихся. Поэтому, для успешного решения проблемы необходимо активное участие всех сторон образовательного процесса – учителей, родителей, учащихся и общественных организаций. Только совместными усилиями можно создать образовательную среду, способствующую развитию общечеловеческих ценностей и морали у будущих поколений.

Литература:

1. П.П.Ростовцева Развитие навыков XXI в.: эмоциональный интеллект и эффективность обучения в вузе // МНКО. 2021. №4 (89). С.226
2. Деревянченко С.П., Денисенко Л.Н. Активные методы обучения студентов // Sciences of Europe. 2017. №18-1 (18).
3. Мустафаева Д.Ш. Семья как источник общечеловеческих и национально-этнических ценностей в воспитании и развитии личности // МНКО. 2015. №2 (51). С.51
4. Патрушева, И. Н. Роль семьи в формировании духовно-нравственной личности // Теория и практика образования в современном мире: материалы IV-Международ.науч.конф., г.Санкт-Петербург, январь 2014г.

ВИТАГЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Рустамова Нодира Рустамовна

**PhD, доцент кафедры Узбекского языка и педагогики Ташкентского
государственного стоматологического института**

Аннотация: Статья посвящена анализу витагенных технологий и их применению в различных областях. Исследование является актуальным, учитывая растущий интерес к использованию витагенных технологий в образовании, психологии и других сферах. Ретроспективный подход позволит рассмотреть историю развития данной технологии и определить перспективы ее дальнейшего развития.

Ключевые слова: витагенные технологии, история, эволюция развития, теоретические основы.

Введение

Данная тема актуальна в свете растущего интереса к витагенным технологиям и их потенциальному влиянию на сферы образования, психологии и другие области. На сегодняшний день существует необходимость в изучении и анализе эффективности витагенных технологий, что делает данное исследование актуальным для научного сообщества и практиков. Целью исследования является проведение ретроспективного анализа витагенных технологий с целью выявления основных этапов их развития, важнейших достижений, определения теоретических основ и применения в различных областях. Задачи включают в себя изучение истории и эволюции применения витагенных технологий, анализ теоретических основ, исследование их применения в образовании, психологии и других сферах, а также выявление текущих проблем и перспектив развития этой области.

Основная часть. История и эволюция применение витагенных технологий в образовании

История применения витагенных технологий в образовании началась с появления первых электронных учебных материалов в 1980-х годах. С развитием интернета и информационных технологий в 1990-х годах, витагенные технологии стали широко использоваться для создания интерактивных образовательных ресурсов. Важнейшими достижениями в этой области можно назвать создание онлайн-курсов, вебинаров, виртуальных лабораторий и образовательных игр, которые сейчас активно применяются в образовательных учреждениях. Витагенные технологии открывают новые возможности для студентов и преподавателей, позволяя с легкостью достигать к образовательным ресурсам, учиться в интерактивной и увлекательной форме, а также получать обратную связь и поддержку от педагогов. Благодаря витагенному обучению студенты могут развивать свои навыки и знания, осваивать новые темы и справляться с академическими вызовами. Витагенные технологии также способствуют улучшению доступности образования, позволяя проводить уроки и курсы в онлайн-формате, что особенно важно в условиях пандемии COVID-19. Будущее образования неразрывно связано с развитием витагенных технологий, которые будут продолжать преобразовывать учебный процесс и создавать инновационные педагогические подходы [1].

Основные этапы развития

Основные этапы развития применения витагенных технологий в образовании можно выделить следующие:

1. Становление электронных учебных материалов в 1980-х годах, которое отличалось разнообразием форматов и предоставлением дополнительных возможностей для обучения, таких как интерактивные упражнения и графические симуляции. Это позволило широкому кругу студентов получать доступ к актуальной информации и осваивать материалы в интересной и легкодоступной форме.

2. Развитие интернета и информационных технологий в 1990-х годах произвело настоящую революцию в образовательной сфере. Онлайн-коммуникация стала повседневным явлением, а учебные материалы стали доступными в электронной форме. Учителя и студенты получили возможность общаться, сотрудничать и обмениваться знаниями онлайн, что существенно расширило географические и временные границы образовательного процесса.

3. Создание онлайн-курсов и вебинаров в 2000-х годах привело к появлению возможности дистанционного обучения и самообразования. Студенты могут изучать различные предметы и получать качественное образование, не выходя из дома. Уникальные образовательные программы и специализации стали доступны широкой аудитории, что способствует развитию личности и профессиональному росту.

4. Использование виртуальных лабораторий и образовательных игр в последнее десятилетие привнесло новые возможности в образовательный процесс. Студенты могут проводить эксперименты и изучать сложные материалы в виртуальной среде, что позволяет им получать практические навыки и развивать креативное мышление. Образовательные игры стали популярным инструментом для повышения мотивации и активизации учебного процесса, помогая студентам усваивать знания в игровой форме.

Путь развития витагенных технологий в образовании не останавливается на достигнутом. В будущем можно ожидать еще большего использования интерактивных и инновационных методов обучения, таких как виртуальная и дополненная реальность, искусственный интеллект и адаптивные образовательные платформы. Это позволит создать более эффективные инструменты и условия для обучения, способствуя личностному и профессиональному развитию каждого учащегося [2].

Важнейшие достижения

Среди важнейших достижений в области применения витагенных технологий в образовании можно выделить появление онлайн-курсов, доступных широкому кругу слушателей. Такие курсы предоставляют возможность гибкого обучения и изучения новых знаний из любой точки мира. Они объединяют в себе лучшее из традиционного образования и современных технологий, обеспечивая учащимся удобство и комфорт в процессе обучения.

Кроме того, с витагенными технологиями появилась возможность создания виртуальных лабораторий. Теперь эксперименты и исследования могут проводиться без физического присутствия в специально оборудованных помещениях. Это позволяет сэкономить время и расширить возможности для практического опыта учащихся. Виртуальные лаборатории стали незаменимым инструментом в образовании, повышая эффективность обучения и развивая практические навыки учащихся.

Другим применением витагенных технологий в образовании является использование образовательных игр. Такие игры помогают сделать процесс обучения увлекательным и интерактивным. Они способствуют развитию творческого мышления, логического мышления и способностей к решению проблем. Образовательные игры позволяют студентам учиться и развиваться в игровой форме, что делает обучение более эффективным и запоминающимся.

Заключение

В целом, витагенные технологии в образовании открывают новые возможности для обучения и развития учащихся. Они помогают сделать образовательный процесс более доступным, интересным и эффективным. Благодаря витагенным технологиям, студенты могут получать знания и

развиваться в собственном темпе, совершенствуя свои навыки и достигая новых высот в учебе [3].

Исследование позволило сделать вывод о том, что витагенные технологии имеют значительный потенциал для применения в различных областях, включая образование и психологию. Они способны повысить эффективность образовательного процесса и существенно влиять на психологическое благополучие людей. Однако, необходимо уделить внимание продолжающимся проблемам в области витагенных технологий, а также направить усилия на дальнейшие исследования в этой области.

Основными выводами исследования являются выявление значимости применения витагенных технологий в образовании и психологии, а также определение перспектив развития этой области. Это позволяет предположить, что интеграция витагенных технологий будет продолжать развиваться и оказывать положительное влияние на человеческую жизнь.

Литература:

1. Малышева, В. А., & Иканова, М. М. (2024). ИНФОРМАТИЗАЦИЯ В ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С РАЗЛИЧНЫМИ РЕЧЕВЫМИ НАРУШЕНИЯМИ. Цифровизация и роботизация образовательного процесса: сборник материала, 41. kgsu.ru

2. ЕПИШКИН, И., КАРПОВ, Л., & БУДИЦКИЙ, Е. (2023). Раскрыта краткая история формирования, становления и развития Российской академии путей сообщения – одного из ведущих учебных подразделений дополнительного профессионального образования на транспорте. Обобщён опыт Академии по решению проблем совершенства. ● ТЕОРИЯ ● ИСТОРИЯ ● КОНСТРУИРОВАНИЕ БУДУЩЕГО 22023, 122. elpub.ru

3. Haleem, A., Javaid, M., Qadri, M. A., & Suman, R. (2022). Understanding the role of digital technologies in education: A review. Sustainable Operations and Computers, 3, 275-285. sciencedirect.com.

JAMIYATNI AXBOROTLASHTIRISH JARAYONIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MEDIASAVODXONLIKNI OSHIRISH VA UNDA SUN‘IY INTELLEKTNING ROLI

**Madiyeva Charos Dovutovna
Toshkent Amaliy fanlar universiteti o‘qituvchisi**

Annotatsiya: Innovatsion texnologiyalarning jadal rivojlanish bosqichlarida sun‘iy intellekt ham rivojlanib bormoqda. Using jamiyatdagi roli ham toshib boryapti. Shu sababli, boshlang‘ich ta‘lim yoshidagi yosh-avlod vakillarida sun‘iy intellekt haqida bilimni takomillashtirish, u bilan ishlash ko‘nikmalarini oshirish va bu asosida medisavodxonlikni rivojlantirish to‘g‘risidagi fikr-mulohazalar mazkur maqola mazmunida aks ettirildi.

Kalit soʻz va iboralar: Sunʼiy intellekt, mediasavodxonlik, axborotlashtirish, axborot madaniyati, raqamli texnologiyalar.

Аннотация: На этапах бурного развития инновационных технологий развивается и искусственный интеллект. Его роль в обществе также чрезмерна. По этой причине в содержании данной статьи нашли отражение мнения о совершенствовании знаний об искусственном интеллекте, совершенствовании навыков работы с ним и развитии медицинской грамотности среди молодого поколения младшего школьного возраста.

Ключевые слова и фразы: Искусственный интеллект, медиаграмотность, информатизация, информационная культура, цифровые технологии.

Abstract: At the stages of rapid development of innovative technologies, artificial intelligence is also developing. His role in society is also overflowing. For this reason, opinions on improving knowledge about artificial intelligence, improving skills of working with it and developing medical literacy among the young generation of primary school age were reflected in the content of this article.

Key words and phrases: Artificial intelligence, media literacy, informatization, information culture, digital technologies.

Jamiyatni axborotlashtirish jarayoni taʼlim tizimining rivojlanishiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi, yangi maqsad va vazifalarni qoʻyadi, oʻquvchilarning davr talabigag monand savodxonligi va malakasiga qoʻyiladigan talablarni oʻzgartiradi.

Taʼlimni ijtimoiy yondashuvda axborotlashtirish axborot texnologiyalarini inson hayotining eng muhim qismi deb hisoblaydi. Bu boʻlajak mutaxassisni kamol toptirishda katta ahamiyatga ega boʻlib, maktabda boshlangʻich taʼlim fanlarini oʻqitish maqsadini texnokratik tafakkurdan texnologik tafakkurga oʻtishga oʻzgartirishni belgilaydi.

Taʼlimni raqamlashtirish sharoitida boshlangʻich taʼlimda sunʼiy intellekt texnologiyalarini joriy etish taʼlim tizimini rivojlantirishning dolzarb yoʻnalishi hisoblanadi. Ushbu yoʻnalish oʻrganishni individuallashtirish, oʻquv jarayoni sifatini oshirish va oʻquvchilarni zamonaviy raqamli jamiyatda hayotga tayyorlash uchun sunʼiy intellektdan foydalanishga qaratilgan. Oʻquv jarayoniga sunʼiy intellektni joriy etishning asosiy afzalliklari oʻrganishni har bir oʻquvchining individual ehtiyojlariga moslashtirish, interfaollikni va oʻquvchilarning oʻquv jarayonidagi faolligini oshirish, shuningdek, oʻqituvchi rolini oʻzgartirishdan iborat boʻlib, u oʻquvchilarning oʻrganish jarayonida tobora koʻproq murabbiy va moderator rolini oʻynaydi. Bu jihatlari oʻquvchilarga raqamli iqtisodiyotda muvaffaqiyatli yashash va ishlash uchun zarur kompetensiya va koʻnikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, boshlangʻich taʼlimda sunʼiy intellektdan foydalanish oʻquvchilar shaxsini rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishni nazarda tutuvchi raqamli pedagogika kabi yangi taʼlim uslublari va yondashuvlarini

ishlab chiqishni rag‘batlantiradi. Raqamli pedagogika nafaqat eng yangi texnologiyalardan foydalanishni, balki o‘quvchilarni o‘quv jarayoniga maksimal darajada jalb etishga, ularning tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va mustaqil bilim olish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan yangi ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishni ham o‘z ichiga oladi.

Bugun Yangi O‘zbekistonda boshlang‘ich sinflarda ta’limning raqamli transformatsiyasining bir qismi sifatida sun‘iy intellektdan foydalanish ta’lim jarayonini yangilashda muhim qadamdir. Sun‘iy intellekt yordamida o‘rganish har bir o‘quvchining o‘ziga xos ehtiyojlariga ko‘proq moslashtirilishi va o‘rganish samaradorligini oshirishi mumkin. Bundan tashqari, uning ta’lim muhitiga integratsiyalashuvi jismoniy makon cheklovlarini yengib o‘tishga yordam beradi, keng axborot resurslaridan foydalanishni ta’minlaydi va barcha o‘quvchilar uchun ta’limni yanada qulayroq qiladi.

Biroq sun‘iy intellektni qabul qilish, shuningdek, aniq tartibga solish qoidalarini, axloqiy me‘yorlarni ishlab chiqish va sun‘iy intellekt tomonidan yaratilgan ma’lumotlardan foydalanish chegaralarini belgilash zarurligini o‘z ichiga olgan bir qator muammolar bilan birga keladi. Ushbu jihatlar sun‘iy intellektning ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini va ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari uchun uning imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishni ta’minlash uchun sinchkovlik bilan tahlil qilish va qaror qabul qilishni talab qiladi. Jumladan, davriy talablarga mos ravishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mediasavodxonlikni oshirish ishlarini bosqichma-bosqich olib borilishini talab qiladi. Chunki mediasavodxonlik darajasiga ega o‘quvchi sun‘iy intellektdan oqilona maqsadda foydalanadi.

Ta’lim vazirligining me‘yoriy hujjatlari bilvosita tasdiqlaydiki, hozirgi vaqtda maktabda boshlang‘ich ta’lim fanlarini o‘qitish maqsadi media savodxonlik va axborot madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan. Hozirgi vaqtda maktabda boshlang‘ich ta’lim fanlarini o‘qitishning belgilangan maqsad va vazifalarining butun majmuasi axborotlashtirish jarayonining rivojlanishini to‘liq aks ettirmaydi va jamiyat hamda ta’lim rivojlanishining zamonaviy global tendensiyalarini to‘liq integratsiya qila olmaydi. Shu sababli ham boshlang‘ich ta’lim tizimida boshlang‘ich ta’lim fanlarini o‘qitish maqsadi savodxonlik va madaniyatning yangi turlarini: mediasavodxonlik va media madaniyatini qamrab olish va rivojlantirishga qaratilishi kerak. Bunda innovatsion texnologiyalarning jadal rivojlanishi bilan birgalikda ta’limga kirib kelayotgan sun‘iy intellektga e’tibor berish noo‘rin bo‘lmaydi.

Rus olimi A.V.Fedorovning terminologik lug‘atiga ko‘ra «media madaniyat — bu ommaviy axborot vositalari sohasidagi moddiy va intellektual qadriyatlar yig‘indisi, ularning jamiyatda ko‘payishi va faoliyatining tarixan belgilangan tizimi; ommaviy axborot vositalari matnini idrok etish, tahlil qilish, baholash, media ijodkorlik bilan shug‘ullanish va ommaviy axborot vositalari sohasida yangi

bilimlarni egallashga qodir bo‘lgan shaxsning rivojlanish darajalari tizimi sifatida ishlaydi» Bunga asoslangan holda mediasavodxonlikni « fazoviy-zamoniy voqelikni tahlil qilish va sintez qilish qobiliyati, media matnni “o‘qish” qobiliyati; media madaniyatning rivojlanish ko‘rsatkichi» deb ta’riflash mumkin.

Bugun mediasavodxonlik — bu atrofimizdagi dunyoni tushunish vositasi, ommaviy axborot vositalari orqali yaratilgan ob’yektlarni qayta tiklash vositasi ham demakdir. Mediasavodxonlik nafaqat umumiy savodxonlikni ifodalashning yana bir turi, balki zamonaviy insonning eng muhim ehtiyoji sifatida ham ko‘rib chiqilishi kerak.

Hozirgi vaqtda axborotlashtirish jarayoni kompyuterlashtirish, vositalashtirish va intellektualashtirish jarayonlarining birligida ko‘rinadi va mediata’lim bu maqsadga erishish uchun katta imkoniyatlarga ega. Shunga ko‘ra boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mediasavodxonlik darajasini oshirish yordami bilan ommaviy axborot vositalari bilan muloqot qilish madaniyatini, ijodiy, kommunikativ qobiliyatlarni, tanqidiy fikrlashni, talqin qilish ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadida ommaviy kommunikatsiya (ommaviy axborot vositalari) yordamida va materiallarida shaxsni tarbiyalash va rivojlantirish jarayoni, media-matnlarni tahlil qilish va baholash, media-texnologiyadan foydalangan holda o‘z-o‘zini ifoda etishning turli shakllarini o‘rgatish mumkin. Mazkur jarayonda sun‘iy intellektdan unumli foydalanish ham mumkin. Negaki, sun‘iy intellekt bugun inson aqliga tenglasha oladigan yagona «aqli platforma» darajasiga ko‘tarilib bormoqda.

Bugungi innovatsion jarayonlar sababli ta’limda sun‘iy intellektning muvaffaqiyatli ishlanmalari o‘zgartiruvchi kuchga aylandi, ayniqsa boshlang‘ich ta’limda. Ushbu sun‘iy intellekt o‘rganish metodologiyasini inqilobini amalga oshirdi.

Sun‘iy intellekt testlarni baholash, hujjatlarni baholash, audioni tahlil qilish va hatto o‘quv rejalarini yaratish kabi muntazam vazifalarni avtomatlashtirish qobiliyatiga ega ekanligi bilan o‘qituvchilarga o‘quvchilar bilan yanada ijodiy va interaktiv bo‘lishga e’tibor qaratish imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun bugungi kunda sun‘iy intellekt bilan ishlaydigan quyidagi platformalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sun‘iy intellekt orqali mediasavodxonlikni oshirishda ko‘makchi bo‘lishi mumkin:

Khan Academy — Ushbu sayt turli mavzularda o‘quv videolari va boshqa materiallarni taqdim etadi. Sayt o‘quvchilar javoblarini tahlil qilish va shaxsiy tavsiyalar berish uchun sun‘iy intellektdan foydalanadi.

Word Party — bu sayt esa o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan o‘yinlar va tadbirlarni yaratish uchun sun‘iy intellektdan foydalanadi.

Brainf — sayti o‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan boshqotirma va masalalarni o‘z ichiga oladi.

Demak, mazkur platformalardan o‘qituvchilar o‘rinli foydalanishlari bilangina boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ham sun‘iy intellekt bilan ishlash kompetentligini, ham mediasavodxonligini oshirishga erishishlari mumkin. Shuningdek, boshlang‘ich

sinf-danoq o‘quvchilarda sun’iy intellekt bilan ishlash malakasining orttirilishi yoki bu orqali mediasavodxonlikning rivojlanishiga erishilar ekan, «kelajak kasblari» deya ta’riflanayotgan kasb turlariga o‘quvchilarni jalb etish ham mumkin.

Sir emaski, dunyo bo‘ylab barcha raqamli texnologiyalar tomonidan tarqatilayotgan ma’lumotlar har doim ham ishonchli va to‘g‘ri bo‘lmasligi mumkin, ba’zi hollarda esa bu texnologiyalar dezinformatsiyaga ham olib kelish ehtimoli katta. Shuning uchun ham ma’lumotlarni tahlil qila olish va muvofiqlashtirish qobiliyati katta rol o‘ynaydi. Kichik yoshdanoq, ya’ni boshlang‘ich ta’limdanoq yosh avlod vakillarida medisavodxonlik bilimi va ko‘nikmasini rivoj toptirish esa aynan mana shu jarayonlarda muammoga duch kelishning oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Брызгалина Е.В. Искусственный интеллект в образовании. Анализ целей внедрения / Е.В. Брызгалина // Человек. – 2021. – № 2. – С. 9-29.
2. Dilshoda Jalilova Ural qizi. BO‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirish masalasining ahamiyati. raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o‘qitishning psixologik- pedagogik jihatlari respublika ilmiy-amaliy anjumani. 2023-yil 2-iyun (<https://doi.org/10.5281/zenodo.7993607>)
3. D.U.Jalilova, Sh.UJalilova. Yangi renessans davri talabalarining intellektual qobiliyatini rivojlantirishda pedagoglarga tushadigan mas’uliyat. “raqamli ta’limning zamonaviy tendentsiyalari va ularni ta’lim-tarbiya jarayoniga tadbiq qilish yo‘llari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 25-oktabr 2023-yil. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10039949>
4. Коровникова Н.А. Искусственный интеллект в современном образовательном пространстве: проблемы и перспективы / Н.А. Коровникова // Социальные новации и социальные науки. – 2021. – № 2(4). – С. 98-113.
5. Nargiza K.Q. Boshlang‘ich sinflarda o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini rivojlantirish haqida. ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI. 1-sonli Respublika ko‘p tarmoqli, ilmiy konferensiya. 24-sentyabr, 2022-yil. 100-b.
6. Qaytarova N.K. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi va unda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining roli./ «Таълим тизимидаги ислохотлар: олимлар ва ёшлар нигоҳида» мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция тўплами // Тошкент, 2022 йил 29 сентябрь. 203-b.

MUSIQA VOSITASIDA BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARINING BADIY- ESTETIK DIDINI RIVOJLANTIRISH UCHUN SAMARALI METODLAR

**Davladiyarova Shahzoda Komiljon qizi
137 - maktabgacha ta’lim tashkiloti**

Annatatsiya: mazkur maqolada musiqa darslarida badiiy estetik didni rivojlantirish uchun samarali metodlar va ularning tahlili keltirilgan.
Kalit so‘zlar: Aqliy hujum, idrok, musiqa portfoliyasi, etika, estetika, interfaol ta’lim.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan milliy merosimizni ko‘z qorachig‘idek asrab-avaylash, uni yoshlarga bezavol yetkazish borasidagi ezgu sa’y-harakatlar musiqa san’ati rivojiga ko‘rsatilayotgan g‘oyat ulkan e’tibor va g‘amxo‘rlikda yorqin ifodasini topmoqda. Ular tomonidan 2017 yil 17 noyabrdagi “O‘zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorining qabul qilingani san’atimiz rivojida yangi istiqbollarni ochmoqda⁶³. 2018 yil 28 noyabrda imzolangan “O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori respublikamizda olib borilayotgan ma’naviy-ma’rifiy islohotlar taraqqiyotining yorqin namunasidir.⁶⁴ Bugungi rivojlanib borayotgan davrda o’sib borayotgan avlodni yangi yondashuvlar bilan o‘qitish talab etilmoqda. Ta’limda, universal ta’lim faoliyatini rivojlantirishda yuqori natijalarga erishish uchun faqat bir turdagi ta’limdan foydalanishning o‘zi yetmaydi. Darsdagi ish shunday olib borilishi kerakki, talaba bilimni tayyor shaklda qabul qilmasdan, balki yangi narsalarni o‘rganishga harakat qilag‘i va fikr yuritmog‘i lozim.

Ta’lim modellari, texnologiyalari va usullarini yangilashga qaratilgan chora tadbirlar keng ko‘llamda olib borilmoqda. Yurtimizda pedagogik innovatsiyalar va musiqani interfaol texnologik o‘qitishni joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

O‘qitishning interfaol usullarining asosiy o‘ziga xos xususiyati o‘quvchilarning ta’lim jarayonida tashabbuskorligi, jamoaviy va hamkorlikda ishlash qobiliyatidir.

Interfaol ta’limning bir nechta usullari musiqa darslarini samarali o‘tkazishga xizmat qiladi. Bular:

1. Aqliy hujum
2. Kichik guruhlar
3. Ro‘lli o‘yinlar;
4. musiqa portfoliyasi
5. muayyan vaziyatni tahlil qilish;

Aqliy hujum – interfaol usul bo‘lib, darsning turli bosqichlarida qo‘llanilishi mumkin. Savollar yordamida yangi mavzu/yangi musiqiy material bilan tanishishni boshlashni tavsiya qiladi: masalan, ‘Bu musiqa sizda qanday his-tuyg‘ularni uyg‘otadi?’, ‘Siz uni qanday tasvirladingiz?’

1. Materialni o‘zlashtirish uchun test sifatida siz mavzu bo‘yicha bir nechta kalit so‘zlarni taklif qilishingiz mumkin, ularni mantiqiy hikoyaga qo‘yishingiz mumkin, masalan, 3-sinfda: qo‘shiq kuylash qoidalari, pauzalar, o‘lchov, marsh kabilar bo‘lishi mumkin. Taklif etilgan guruh variantlari orasidan eng mosi tanlanadi.

2. So‘z boyligini boyitish uchun o‘quvchilarga birikuvchi so‘zlarni takroriy holda zanjir bo‘ylab nomlash topshirig‘i beriladi.

3. Gapga kerakli so‘zni qo‘yish.

Aqliy hujumning maqsadlari:

- ishda barcha guruh a’zolarini jalb qilish;

⁶³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 17 noyabrdagi “O‘zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori // Xalq so‘zi. – Toshkent, 2017. – 18 noyabr.

⁶⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 28 noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4038-sonli qarori

- ishtirokchilarning bilim darajasini va asosiy qiziqishlarini aniqlash;
- ishtirokchilarning ijodiy salohiyatini faollashtirish.

So'nggi paytlarda maktab amaliyotida o'quvchilar ishining guruh shakllari mustahkam o'rin oldi. Guruh faoliyati ishda faol ishtirok etish uchun zaruriy xilma-xil fikrlar va harakatlarni ta'minlashi kerak. Guruhda kognitiv qiziqish shakllanadi, motivatsiya kuchayadi, his-tuyg'ular uyg'onadi; har bir insonning bilim va tajribasi boshqalarga ochiq bo'ladi.

Maktab amaliyotida o'quvchilar uchun o'quv ishlarining guruh shakli o'quv muammolarini qo'yish va hal qilishda, ertaklar va she'rlar yozishda, dramatizatsiya qilishda, berilgan mavzu bo'yicha yoki tanlangan qahramon asosida hikoyalar tuzishda qo'llanilishi mumkin. Guruh o'quv faoliyatini shakllantirishda bir butun sifatida ssenariy muallifi, rejissyor, aktyor, tanqidchi rolini bajaradi.

Juftlikda ishlash uchun bolalarga quyidagilar kerak:

- juft bo'lib ishlash, ya'ni bir-birini eshitib,
- tushunish,
- do'stning fikrini hisobga olish,
- bahslashish va umumiy fikrga kela olish,
- tinglay oladigan tarzda gapira olish.

Bu shakl “do'stlik tuyg'usini”, do'stlik va yordam berishga tayyorlikni tarbiyalaydi, shu bilan birga materialni o'rganishda mustaqillikni rivojlantiradi, sinfda yaxshi niyat, bir-biriga e'tibor va hurmat muhitini yaratadi, ma'naviyatni yuksaltiradi.

Musiqqa darslarida yana bir qiziqarli usul - rol o'yinidir. Rol o'ynash - ishtirokchining o'ziga xos bo'lmagan rolni o'z zimmasiga olishi va g'ayrioddiy tarzda harakat qilishi. Bu sizga turli vaziyatlarda o'zingizni tasavvur qilish, o'zingizning rolingizga qarab xatti-harakatingizni modellashtirish imkoniyatini beradi.

Rol o'ynashning ijobiy tomonlari:

❖ Tayyorgarlik jarayonida va o'yin davomida o'quvchilarning bilimlari chuqurlashadi va musiqani tushunish uchun manbalar doirasi kengayadi.

❖ Ishning o'yin shakli o'quvchilarning aqliy faoliyatini keskinlashtiradigan ma'lum bir kayfiyatni yaratadi.

❖ Jamoa bilan ishlash o'quvchilarga biznes aloqalarini o'rgatish va notiqlik tajribasini taqdim etish imkonini beradi.

O'qituvchining roli shundaki, u ishtirokchilarga vaziyatlarda xatti-harakatlarning yangi shakllarini qabul qilish imkoniyatini beradi va ma'lum bir hayotiy vaziyatda xatti-harakatlarni belgilaydi. O'qituvchi ishtirokchilarga rolni bajarishga o'rgatadi va ko'rsatma beradi. Talabalar musiqqa darslarida qanday rollarni bajarishlari mumkin?

Haqiqiy shaxs (bastakor, shoir, rassom, dirijyor, ssenariynavis va boshqalar)

‘Intervyu’ - talabalar boshqa davr bastakori, rassomi, shoiri, yozuvchisiga savollar berishadi. O'yin jarayonida bolalar o'rganadilar, yangi narsalarni eslaydilar, g'ayrioddiy vaziyatlarda harakat qiladilar, g'oyalar va tushunchalar zaxirasini to'ldiradilar, tasavvurlarini rivojlantiradilar.

Portfolio slayd. Yana bir mashhur usul - bu musiqqa portfeli - bu texnologiya faol o'rganishni ta'minlaydi. So'zning keng ma'nosida bu o'quvchilarning individual

yutuqlarini qayd etish, to'plash va baholash usulidir. So'zning tor ma'nosida bu talabaning musiqa darslarida olgan tajribasi va yutuqlarini aks ettiruvchi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan fayl papkasi.

Ushbu papkada quyidagi namunaviy savollarga javoblar mavjud:

- Mening sevimli musiqam.
- O'qishimning muayyan bosqichida nimani o'rgandim?
- Sizga eng yoqqan mavzu/qo'shiq
- Konsert faoliyatim, his-tuyg'ularimni ifodalash.
- Musiqa darslarida nimani o'rganmoqchiman?
- Darsda qiyinchiliklarga nima sabab bo'ldi?
- Men o'zim nimani o'zlashtirdim?

Portfolio o'quvchining o'z musiqiy rivojlanishini baholashga yordam beradi, o'qituvchiga o'quvchilar bilimi, qobiliyati va qiziqishlarini aniqlashga ko'maklashadi.

Mulohaza - bu o'quvchilarning o'z holatini, tajribalarini, faoliyatni tugatgandan keyingi fikrlarini tahlil qilish. Bu usul talabani o'zini tuta bilishga va o'zini o'zi qadrlashga o'rgatish imkonini beradi. Mulohaza bosib o'tgan yo'lni tushunishga qaratilgan.

Odatda dars oxirida xulosa, biz nimani o'rganganimiz va qanday ishlaganimiz muhokama qilinadi - ya'ni, har bir o'quvchini dars boshida qo'yilgan maqsadlarga erishishda qo'shgan hissasini, faolligini va dars samaradorligini baholaydi.

qiziq edi...

qiyin edi...

bugun bilib oldim...

Men topshiriqlarni bajardim ...

Men o'rgandim...

Men xohlardim...

Talim jarayonida bu metodlarni qo'llash⁶⁵

- o'quvchining muayyan nazariy bilimlar puxta o'zlashtirishga;
- vaqtning tejalishiga;
- har bir o'quvchining faollikka undalishida;
- o'quvchining erkin fikrlash layoqatini shakllanishiga;
- o'quvchida o'zgalarning fikrini tinglay olish ko'nikmasining hosil bo'lishiga;
- o'quvchining o'z fikrini himoya qila olishiga;
- o'quvchida bildirilgan fikrlarni umumlashtira olish ko'nikmasini shakllanishiga olib keladi⁶⁶.

Xulosa qilib aytganda, musiqa darslarida interfaol metodlar asosida o'tish uchun avvalo o'qituvchi o'sha darsga oid ma'lumotlarni yani metodlari bo'lishi kerak. Unda o'qituvchi o'tiladigan mavzuga mos o'quvchilarga ham qiziqarli badiiy-estetik didni o'stiradigan metodlar tayyorlash kerak. Interfaol metodlar musiqa darslarida o'quvchilarni nutqini o'stirish, idrok etish, erkin fikrlashga undaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yosh xususiyatlariga mos bo'lgan metodlarni qo'llash o'qituvchidan ziyraklik talab etiladi.

⁶⁵К.Б. Холиков. Неизбежность новой методологии музыкальной педагогике Вестник науки и образования, 58-61b

⁶⁶ D.Ro'ziyeva, M.Usmonboyeva, Z.Xoliqova. "Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi". Metodik qo'llanma. - Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashrivoti, 2013.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 17 noyabrdagi “O‘zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori // Xalq so‘zi. – Toshkent, 2017. – 18 noyabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 28 noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4038-sonli qarori
3. D.Ro‘ziyeva, M.Usmonboyeva, Z.Xoliqova. “Interfaol metodlar: mohiyati va qo‘llanilishi”. Metodik qo‘llanma. - Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashrivoti, 2013.
4. Hayitov.A.I. “Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi”. “Zuhra Baraka Biznes” nashriyoti. T.: 2021. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 7 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 602
5. Hayitov, A. I., & Miltikboyeva, Z. (2022, May). Methods of organization of native language classes in primary classes on the basis of interactive methods. In E Conference Zone
6. К.Б. Холиков. Музыкальная педагогика и психология. Вестник науки и образования, 58-61b
7. К.Б. Холиков. Неизбежность новой методологии музыкальной педагогике. Science and Education 4 (1), 529-535.b

JISMONIY TARBIYANING RUHIY SALOMATLIKKA TA’SIRI

Yahyayev D.

Toshkent shahar 238-son umum o‘rta ta‘lim maktabi

Annotatsiya: ushbu tadqiqot jismoniy tarbiya darslarining ruhiy salomatlikka ta’sirini o‘rganadi. Tadqiqot ishtirokchilarning keng doirasini qamrab oladi, jumladan, maktabning turli darajadagi o‘quvchilari, shuningdek, turli xil ijtimoiy kelib chiqish va turli yoshda bo‘lgan o‘quvchilar qatnashdi. Yosh guruhlari, jinslar va ijtimoiy maqomlar bo‘yicha teng vakillikka ega bo‘lish maqsadida ushbu hisobotni yaratishda tabaqalashtirilgan tanlab olish usuli qo‘llanildi. Miqdoriy va sifatli ma’lumotlarning meta-tahlili tuzilgan jismoniy tarbiya kursidan so‘ng ishtirokchilarda ruhiy salomatlik va jismoniy tayyorgarlik sohalari ko‘rsatgan asosiy ijobiy ta’sirlarni ochib beradi. Ushbu tadqiqotda ob’ektiv o‘lchovlarni ham, sub’ektiv tajribalarni ham hisobga oladigan yaxlit yondashuv jismoniy tarbiyaning ruhiy salomatlikka ijobiy ta’sirini ochib beradi. Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, yuqori sifatli jismoniy tarbiya dasturi umumiy farovonlikni oshirishga hissa qo‘shishi mumkin, bu esa ruhiy salomatlik ko‘rsatkichlarini yaxshilash uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Strukturaviy jismoniy tarbiya dasturlari, ruhiy salomatlik natijalari, aralash usullar yondashuvi, murakkab munosabatlar, jismoniy faoliyat.

Kirish

Olimlar jismoniy faoliyat va ruhiy salomatlik o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlikni o‘rganishganda, ular muqarrar ravishda nazariy tuzilmalardan tashqariga chiqib, bir nechta populyatsiyalardan olingan sub'ektiv ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ushbu maqola jismoniy tarbiya va ruhiy salomatlik o‘rtasidagi nozik muvozanat harakatini ko‘plab dalillarga asoslangan tadqiqotlar va ushbu topilmalarni tasdiqlovchi ishtirokchilar ma'lumotlari orqali o‘rganishga intiladi. O‘troq turmush tarzining ko‘payishi va ruhiy salomatlikdagi qiyinchiliklar, ayniqsa talabalar va yoshlar o‘rtasida, ishtirokchilarning ma'lumotlariga asoslangan jismoniy tarbiya aqliy noqulaylikning oldini olish yoki yengillashtirishga qanday yordam berishini tushunish juda muhimligini anglatadi.

Jismoniy faollik va ruhiy salomatlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish uchun Tyson va boshqalar[1] tomonidan talabalar populyatsiyasi bilan tajribalar o‘tkazilgan. Kontseptsiyalar sintez qilindi va ishtirokchilar ma'lumotlari taqdim etildi, shu bilan Paluska va Schwenk [2] tomonidan chizilgan jismoniy faoliyatni ruhiy salomatlik bilan bog‘laydigan mexanizmlarga oydinlik kiritadi. Folkins va Sime [3] tomonidan o‘tkazilgan sinovlar jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari ishtirokchilariga ruhiy salomatlik natijalariga potentsial ijobiy ta’sir ko‘rsatish platformasini taklif qilgan. Biddl va Asare [4] keng qamrovli sharhi bolalar va o‘smirlarning ruhiy salomatligiga ta’sir qiluvchi o‘rtacha va kuchli jismoniy faoliyatga e’tibor qaratgan ishtirokchilar ma'lumotlarini o‘z ichiga oladi. Bolalarning jismoniy faolligi va ruhiy salomatligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashda ishtirokchilar ma'lumotlaridan Ahn va Fedewa [5] meta-tahlillarida foydalanganlar. Saxena va boshqalar [6] jismoniy faoliyatning ruhiy salomatlik foydalari to‘g‘risida so‘rov o‘tkazish uchun ishtirokchilarni sinovlarga kiritgan, bu ishtirokchilar tomonidan yo‘naltirilgan dalillarni o‘rganishdan yordam beradi.

Ushbu tadqiqot nazariy munozaralardan tashqariga chiqadi va asosli xulosalar berish uchun ishtirokchilar ma'lumotlarini natijalar bo‘limiga birlashtiradi. Shunday qilib, u mavjud bilimlar bazasini birlashtirish va kengaytirishga harakat qiladi, bu ishtirokchilarning hikoyalariga asoslangan jismoniy tarbiya bugungi kunda biz yashayotgan murakkab voqelikning bir misoli sifatida ruhiy salomatlikni hal qilishda faol rol o‘ynashi mumkinligi haqida chuqur tushuncha beradi. Natijalar bo‘limida ishtirokchilarning ishtiroki natijasida olingan faol topilmalar ko‘rib chiqiladi, bu esa ruhiy salomatlikdagi jismoniy tarbiya masalalari bo‘yicha chuqurroq va pragmatik ma'lumot beradi.

Shunisi e’tiborga loyiqki, ko‘plab tadqiqotlar turli guruhlarda jismoniy faoliyatning ruhiy salomatlikka sezilarli ta’sirini ta’kidlaydi. Adabiyotlarning ushbu sharhi jismoniy tarbiyaning aqliy salomatlikka qanday ta’sir qilishini aniqlash uchun muhim tadqiqotlarni birlashtirib, faoliyat natijasida yuzaga keladigan psixologik

farovonlik darajasi va ta’siri o’rtasidagi murakkab bog’liqlikni o’zaro bog’liq tushunchalar sifatida o’rganadi.

Talabalar populyatsiyasi bilan bog’liq jismoniy faoliyat, sog’liq muammolari o’rtasidagi bog’liqlikni yanada kengroq va murakkab tushunishni Tyson va boshqalarning[1] bugungi kunda talabalar duch keladigan turli qiyinchiliklarni yorituvchi chuqur tadqiqotidan olish mumkin. Noyob stress omillari va ehtiyojlari bilan ajralib turadigan o’quv muhiti o’quvchilarning ruhiy salomatligiga katta ta’sir ko’rsatish qobiliyatini o’z ichiga oladi.

Matereal va usullar

Ushbu tadqiqot jismoniy tarbiyaning ruhiy salomatlikka qanday ta’sir qilishini o’rganish uchun eklektik yondashuvni qo’llaydi. Shuningdek, u kvazi-eksperimental usulni va ob’ektiv baholash uchun miqdoriy o’lchovlarni, shuningdek sub’ektiv idrok etish uchun sifat usullarini qo’llaydi. Ushbu usul statistik ta’sirlarning umumiy ko’rinishini va jismoniy tarbiyaning ruhiy salomatlik bilan bog’liqligiga oid nuansli nuqtai nazarlarni taqdim etadi.

Ushbu tadqiqotda Toshkent shahar 238-maktabning 5,6,7,8,9-sinflarining har biridan 10 nafar o’quvchi ishtirok etdi. Ularning ruhiy salomatligi maktab psixologi tomonidan tuzilgan mahsus savolnoma orqali tekshirib borildi. Ularga uyda va maktab turli xil jismoniy mashqlarni bajarish topshiriq sifatida berildi.

Natija va muhokamalar

Ishtirokchilar orasida tashkil etilgan jismoniy tarbiya darslarida ishtirok etgan barcha yosh guruhlari va ijtimoiy kelib chiqishi turli xil o’quvchilar qatnashdi. Ishtirokchilarning ruhiy salomatliklaridagi ijobiy o’zlashtirish ko’rsatgichlarida yaqqol namoyon bo’ldi.

Aynan shunday tadqiqot Yevropa va Amerikalik tadqiqotchilar tomonidan o’tkazilganda, ular o’zlarining ishlarida maktab o’quvchilarning oilaviy muhitini va moddiy ahvolini ham o’rganishgan. Yevropa va Amerikalik tadqiqotchilar tomonidan o’tkazilgan tadqiqot natijalarining ko’rsatishicha, oilaning moddiy holati o’quvchilarning ruhiy salomatligi va o’zlashtirish ko’rsatgichiga jismoniy tarbiya mashg’ulotlaridan ko’ra ko’proq ta’sir qilgan.

Bizning tadqiqot natijalariga ko’ra esa, oilaning moddiy holati o’quvchilarning ruhiy salomatligi va o’zlashtirish ko’rsatgichiga jismoniy tarbiya mashg’ulotlaridan ko’ra ko’proq ta’sir qilmadi.

Quyidagi jadvalda, o’quvchilarning jismoniy tarbiya mashg’ulotlarini qanchalik bajaraganligining ruhiy salomatligi va o’zlashtirish ko’rsatgichiga ta’siri keltirilgan.

1-jadval

O’quvchilarning ruhiy holati va Fanlarni o’rtacha o’zlashtirish ko’rsatgiching jismoniy tarbiya mashg’ulotlariga bog’liqligi

Guruh	Mashg’ulot turi			Ruhiy holati	Fanlarni o’rtacha
	Ertalabki	Maktab	Kechgi		

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

	yugurish	jismoniy tarbiya darslaridagi harakat darajasi	yengil atletika mashqlari		o‘zlashtirish ko‘rsatgichi
1-guruh	+	Faol	+	Bola xushchaqchaq, tengdoshlari bilan kirishuvchan.	5
2-guruh	-	Faol	-	Bola xushchaqchaq, ba‘zan atrofdagilar bilan muloqatda muammolarga duch keladi.	4
3-guruh	-	Passiv	-	Bola stressda, atrofdagilar bilan muloqatda muammolarga duch keladi.	3

Ushbu jadvalda o‘quvchilarning natijalari umumlashtirish uch guruhga ajratildi. Birinchi guruhdagi o‘quvchilar faol jismoniy mashg‘ulot bilan shug‘ullanadi, ularning deyarli barchasi maktabdan tashqari vaqtlarda sport to‘garaklarida qatnashadi va sport bilan muntazam shug‘ullanadi. Ushbu guruhdagi o‘quvchilarning ruhiy salomatligida muammolar kuztilmadi va ularning o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatgichi a‘lo darajada.

2-guruh o‘quvchilari esa ertalabki yugurish va kechgi yengil atletika mashqalarini bajarishmaydi. Ular faqat maktabdagi jismoniy tarbiya darslarida faol ishtirok etishgan. Bundan tashqari ularning jismoniy faolligi doimiy xarakterga ega emas. Ular ba‘zan faol jismoniy harakatda bo‘lishgan. Ushbu omillarning ta‘siri natijasida 2-guruhdagi o‘quvchilarning ruhiy salomatligi va fanlarni o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatgichi ancha yaxshi natijaga ega bo‘ldi.

3-guruh o‘quvchilari esa passiv jismoniy faollikga ega bo‘lib, ularning ruhiy salomatligida ancha muammolar mavjud. Masalan atrofdagi tengdoshlari bilan munosabatlarda qiynalishadi. Ularning o‘zlashtirish ko‘rsatgichi ham juda past.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jismoniy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning ruhiy farovonligiga va fanlarni o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatgichiga

ta’sir qiladi. Ushbu tadqiqot natijalaridan kelib chiqib ta’kidlash mumkinki passiv jismoniy harakatga ega bo’lgan bolalar bilan ko’proq ishlab ularning harakat motivini topshirish va ularni faol jismoniy harakatga undash zarur. Bunda maktab jismoniy tarbiya o’qituvchisi va maktab psixologining birgalikda ishlashi lozim. Jismoniy o’qituvchisi passiv jismoniy o’quvchilar uchun mahsus jismoniy mashqlar dasturini tuzib uning bajarilishi nazoratga olishi, bunda ota-onalar ham maktab jismoniy tarbiya o’qituvchisi bilan birga ishlashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tyson, P., Wilson, K., Crone, D., Brailsford, R., & Laws, K. (2010). Physical activity and mental health in a student population. *Journal of mental health*, 19(6), 492-499.
2. Paluska, S. A., & Schwenk, T. L. (2000). Physical activity and mental health: current concepts. *Sports medicine*, 29, 167-180.
3. Folkins, C. H., & Sime, W. E. (1981). Physical fitness training and mental health. *American psychologist*, 36(4), 373.
4. Biddle, S. J., & Asare, M. (2011). Physical activity and mental health in children and adolescents: a review of reviews. *British journal of sports medicine*, 45(11), 886-895.
5. Ahn, S., & Fedewa, A. L. (2011). A meta-analysis of the relationship between children’s physical activity and mental health. *Journal of pediatric psychology*, 36(4), 385-397.
6. Saxena, S., Van Ommeren, M., Tang, K. C., & Armstrong, T. P. (2005). Mental health benefits of physical activity. *Journal of Mental Health*, 14(5), 445-451.

THE ROLE AND METHODS OF DEVELOPING DECISION MAKING COMPETENCIES AT SCHOOLCHILDREN

**B.M.Khakimova, PhD student
of SRIPSU named after T.N.Kari Niyazi**

Anotation: The children we raise today will shape our future. In twenty years, they will be at the forefront of society, leading in various fields. Therefore, as teachers, parents, and educators, it’s essential to equip them with strong decision-making skills, fostering happiness, compassion, and confidence in their growth.

Decision-making involves considering different options and choosing a course of action. [3] This process includes weighing pros and cons, analyzing problems from multiple perspectives, seeking advice, conducting research, evaluating facts, and ultimately making a choice to achieve a desired outcome.

As children grow, they make choices about their friends and social interactions. Good decision-makers tend to gravitate towards supportive and genuine people. While predicting behavior can be challenging, cultivating awareness and mindfulness can enhance intuition and promote sound judgment.[4]

Confidence in decision-making stems from past experiences. Those who have made thoughtful decisions in the past can approach new challenges with patience and resilience, even in difficult situations.

Today's children are more assertive and independent from a young age. Even infants express preferences, and by the age of two or three, children make clear decisions about what they want to eat, wear, and do. These early choices are steps towards independent decision-making and establishing individuality. Parents should support these decisions, helping children reason through them and respecting their choices, to build confident decision-makers.

Dr. Daisaku Ikeda, in his book "Modern-Day Parenting: Happiness Begins at Home," emphasizes the importance of fostering independence in children as they grow. Parents must adapt their interactions, especially as children enter elementary school and begin to form their own identities. Respecting children as individuals and allowing them to make decisions early on helps them become comfortable with this skill. This foundation enables them to make informed choices about their careers and other significant life decisions.[2]

While there's no foolproof method for decision-making, basic guidelines can lead to the best possible outcomes. Parents can discuss these guidelines with children to help them make better decisions from an early age. Questions to reflect on include:

- Does my decision contribute to my happiness and my family's?
- Am I harming anyone with my decision?
- Is my decision based on the greater good rather than self-interest?

Encouraging children to build a trusted team of decision-makers, including parents, friends, and other adults, can provide valuable guidance. Different individuals can offer diverse perspectives and advice based on their experiences and skills. This collective support helps children navigate decisions more effectively, reinforcing the idea that it takes a village to raise a child.

Fostering an open-minded approach to decision-making is crucial. Rigid mindsets can hinder adaptability, while openness allows for better decision-making. Avoiding overgeneralization and seeking evidence before forming opinions can prevent missed opportunities and promote informed choices. [3]

Instilling a sense of purpose in decision-making can also aid children in making faster and better choices. For example, a friend contemplating an overseas move ultimately decided based on her desire to provide better educational opportunities for her children.

Recognizing early decision-making traits in children can help parents guide them effectively. Common types of decision-makers include:

- Indecisive: Struggle with making decisions quickly and effectively.
- Impulsive: Make hasty decisions without considering consequences.
- Over-analyzer: Spend too much time mulling over decisions, potentially missing opportunities.
- Followers: Make choices based on trends to fit in rather than informed judgment.[8]

Children should aim for a balanced approach, avoiding extremes in decision-making styles. In a world with abundant choices, wise decision-making is essential for navigating challenging circumstances and competition.

As M. Bayer states in "One Decision," better decisions come from seeing opportunities in obstacles, focusing on facts over fears, and allowing purpose to guide choices.[1] Seeking help from others can also lead to more confident and effective decisions.

Sharing stories, such as the anecdote about Sardar Patel, can illustrate the value of decisions made for the greater good. Such narratives can inspire children and help convey important lessons.

Ultimately, everyone must make decisions in life, and with practice, we can improve this skill. Historical events, like the world wars, highlight the impact of poor decisions. By nurturing children to make humane and compassionate decisions, we can hope for a future led by empathetic and wise leaders.

LITERATURE

1. Bayer M. One Decision: The First Step to a Better Life. Penguin Random House 2020. - 304 p
2. Kaneko Ikeda, Daisaku Ikeda. Happiness begins at home. ISBN 9382026770
3. Annie Duke. How to Decide. Portfolio, 2020. – 288 p.
4. Дью Дж. Психология и педагогика мышления. - М., 1999.
5. Сорина Г. В. Принятие решений как интеллектуальная деятельность/ Монография. - М.: «Канон+» «Реабилитация», 2009;
6. Доусон Р. Уверенно принимаем решения. М.: ЮНИТИ, 1996
7. Беннис У., Нанус Б. Лидеры: стратегия принятия самостоятельных решений. Четыре правила для высокоэффективных людей. — СПб.: Сильван, 1995
8. Евланов Л.Г. Теория и практика принятия решений. - М., 1984

DARS JARAYONIDA TA’LIM OLUVCHILARNING UMUMINSONIY QADRIYATLARGA BO’LGAN SALOXIYATINI RIVOJLANTIRISHDA O’YIN ILOVALARIDAN FOYDALANISH

**Abduqodirova Dilnoza Shamsiddinovna
Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI mustaqil izlanuvchisi**

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish mohiyati va mantiqiy jihatdan tahlili jamiyat hayotining ma’naviy ma’rifiy faoliyati, intellektual salohiyatli barkamol yosh-avlodni tarbiyalash, uzluksiz ta’lim tizimida milliy g’oyaga doir bilim va tafakkurini yuksaltirish shuningdek, ularning umuminsoniy qadriyatlar, mehr-muruvvat, bag’rikenglik, vatanparvarlik, sadoqat kabi yuksak insoniy fazilatlarni rivojlantirishning pedagogik ta’siri kompyuter o’yinlari va vositalari orqali yoritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘yinga asoslangan ta’lim, talaba, kompetentlik, islohot, milliy o‘zlikni anglash, tashabbuskorlik, ijtimoiy – professionallik, barkamollik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar, tarixiylik, mantiqiylik, kuzatish, qiyosiy taqqoslash

Kirish. Axborot jamiyati rivojlanishining hozirgi bosqichida ta’lim bozoriga o‘yinga asoslangan ta’lim texnologiyalari kirib kelmoqda. O‘quv kompyuter o‘yinlaridan foydalanish istiqbollari quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- o‘quv o‘yinlari faol ta’lim platformasi sifatida;
- o‘rganishga qiziqishni rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash;
- o‘quv o‘yinlarining situatsion boyligi.

O‘yin elementlaridan foydalangan holda o‘yinga asoslangan o‘rganish va o‘rganish keng tarqaldi. Turli janr va formatdagi o‘yinlardan foydalanish ta’lim, tadqiqot va ta’lim sohasida yangi hodisa emas.

Ma’lumki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktyabrda qabul qilgan O‘zbekiston Respublikasida Oliy ta’lim tizimining 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonida “2030 yilgacha Oliy ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”da milliy ta’lim tizimini yangi natijaga erishishga yo‘naltirishda “Universal bilimlar, ko‘nikmalar, malakalarning yangi tizimi, shuningdek, ta’lim oluvchilarning mustaqil faoliyat va shaxsiy mas’uliyat tajribasi, ya’ni zamonaviy asosiy kompetensiyalar” sifatida xizmat qilishi keltirib o‘tilgan. Xususan, Yangi O‘zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish shiddat bilan rivojlanib globallashib integratsiyalanayotgan dunyo shiddat bilan o‘zgarib, milliy o‘zlikni anglashi, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, shaxs ma’naviyatini mustahkamlash jarayonlarida turli yot g‘oyalarning salbiy ta’siri ortib, odamlarning ongi-shu’uri va qalbi uchun kurash kuchayib borayotgan bir davrda ta’lim-tarbiya, targ‘ibot va tashviqot ishlari jarayonida umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, milliy g‘oya, millat va ularning o‘zaro bog‘liqligi masalasining dolzarbligi yanada oshmoqda. Xalqning ma’naviy hayotida o‘zligini anglash muhim o‘rin tutadi. Shunday ekan, talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishda ayni ma’naviy-ahloqiy tarbiyalanishini ta’lim-tarbiya jarayonining avvalo, milliy o‘z-o‘zini anglashining mazmun-mohiyatini, xalq, millat tushunchalari hamda ularning o‘zaro aloqadorlik jihatlariga alohida e’tibor qaratish lozimligi qayd etilmoqda.

Asosiy qism. Ko‘pgina ilmiy tadqiqotlar bolalarning rivojlanishi va o‘rganishida o‘zgaruvchan o‘yinlarga bag‘ishlangan. Asosiy didaktik muammo - o‘qituvchilarga maxsus o‘yin tafakkurini rivojlantirishga yordam berishdir. O‘qituvchilar kompyuter o‘yinlari texnologiyalari yordamida qanday maqsadlarga erishish mumkinligini va o‘quvchilarni mavzuni o‘rganishga yoki dialogga jalb qilish uchun aynan nima qilishlari kerakligini bilishlari kerak - o‘z o‘yin serverini ishga tushirish va o‘yin muxlisi bo‘lish shart emas.

Oliy ta’lim tizimini isloh qilish va ta’lim jarayoniga yangi ta’lim standartlarini joriy etish sharoitida ta’limning yangi kontsepsiyasiga o‘tish, uni modernizatsiya qilish bilan bog‘liq bo‘lib, bo‘lajak mutaxassisni nafaqat professional, balki kasb-hunar egasi sifatida ham kamol toptirishni nazarda tutadi. individual, alohida ahamiyatga ega. Yangi sharoitda ta’limning maqsadi - doimiy o‘zgarib borayotgan

jamiyat va texnologik taraqqiyotda insonni hayot va faoliyatga tayyorlash. Bu maqsadga erishish faqat kasbiy tayyorgarlik jarayonida o‘quvchilarning ehtiyojlari va qadriyat yo‘nalishlarini rivojlantirish orqali mumkin. Biz juda yuqori darajadagi ehtiyojlarni - ijtimoiy (o‘zaro munosabat, mehr va boshqalar), hurmat ehtiyojlarini (o‘zini o‘zi qadrlash, boshqalardan hurmat) va o‘zini namoyon qilish (o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish) haqida gapiramiz. Ushbu ehtiyojlarning rivojlanishi qadriyat yo‘nalishlarini (shaxsning ichki tuzilishining eng muhim elementlari) rivojlanishini, ularning barqarorligini ta‘minlashni, ongning ma‘lum bir o‘qini shakllantirishni va pirovard natijada shaxsning tabiatini aniqlashni talab qiladi. Shunday ekan, kasb-hunar ta‘limi tizimida kadrlar tayyorlashda mutaxassisni ta‘lim muassasasida ham, mutaxassislik olish davrida ham, o‘qitish jarayonida ham doimiy takomillashtirib borishga xizmat qiladigan shunday pedagogik texnologiyalar, metodlar va o‘qitish usullaridan foydalanish zarur. kelajakdagi kasbiy faoliyat. Mutaxassisni tayyorlashda inson tomonidan kasbiy mahoratga erishish uchun tizimli ishlarni o‘z ichiga olgan akmeologik yondashuvdan foydalanish katta ahamiyatga ega. Shu tarzda tayyorlangan mutaxassis o‘zining akmeogrammasini tuzishi, faoliyatining maqsadlarini aniqlashi va ushbu maqsadga erishish yo‘llarini belgilashi mumkin. Bunday holda, biz bitiruvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi, ularning o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z-o‘zini takomillashtirish, o‘z-o‘zini anglash uchun shakllangan ehtiyoji va shuning uchun umuman zamonaviy ta‘lim kontseptsiyasini amalga oshirish haqida gapirish mumkin.

Hozirgi vaqtda ta‘lim jarayonida ishtirokchilarning ta‘lim jarayonidagi o‘rni va roli o‘zgarib bormoqda. An'anaviy ta‘lim tizimlariga xos bo‘lgan ob‘yekt-sub‘yekt munosabatlari o‘rnini sub‘yekt-sub‘yekt munosabatlari egallaydi. Oliy ta‘lim olish jarayonida talabalar nafaqat o‘qituvchilarning ta‘sir qilish ob‘ekti, balki ijtimoiy munosabatlar sub‘yektlari, o‘quv jarayonining faol ishtirokchilari, ijodiy va samarali faoliyatga qodir. Bunday holda, turli xil o‘qitish usullari va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning alohida qismlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ulardan, albatta, kelajakdagi mutaxassisning qadriyat yo‘nalishlarini, kasbiy va shaxsiy muhim fazilatlarini rivojlantirishga ta‘sir ko‘rsatishga qodir bo‘lganlarini alohida ta‘kidlash kerak. Biz ulardan ba‘zilarini taqdim etamiz.

Talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishdaning pedagogik hamda psixologik rivojlantiruvchi sifatlari, ta‘lim mazmuni va mohiyati, shakl va tamoyillarini ifodalab: “kompetensiyani bu,” - olimlar tomonidan bildirilgan fikrlarning etimologik tahlilini ham ta‘kidlash lozim. Dunyo olimlari tomonidan ushbu tushunchani o‘rganish jarayonida quyidagi fikrlarga to‘xtalib o‘tilgan. “Kompetensiya” tushunchasi olimlar tomonidan turlicha talqin etilgan. Ta‘limda kompetensiyaviy yondashuv deb, avvalo, “Competence” so‘zi “to compete” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “u yoki bu soha bo‘yicha bilimdonlik” deya e‘tirof etilgan. Jumladan, olib borilgan ilmiy taraqqiyotda pedagogika fani ushbu tushuncha tahliliga nafaqat jahonda, balki mamlakatimiz olimlari tomonidan tadqiqot ishlari olib borilayotganini ham keltirib o‘tish lozim. Kompetensiyaviy ta‘limda faoliyat ko‘rinishlari uchun tadqiqotning yakuniy maqsadi kompetensiyalarni shakllantirish masalasi turib uning rivojlantirilishi ham eng

ustuvor jihatlardan biri sifatida qaraladi. Sharq mutafakkirlaridan Jaloliddin Rumiy o‘z qarashlarida “Jismoniy mansublik bilan birga ruhoniy, ma’naviy yaqinlikka ham ishonadi va u ma’no ahlini avliyo farzandi” deya ta’kidlaydi. Xususan, yoshlar ma’naviy-ruhiy yetukligi o‘z davrida mutafakkir olim qarashlarida o‘z ifodasini topgan. **Xulosa.** Ta’lim qurilishga asoslanadi, bu o‘quvchilarning ijodkorligi va tasavvuridan foydalanishni, ularning muammoni turli pozitsiyalardan muhokama qilish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Muammoli ta’limning ushbu shaklida o‘qituvchi maslahatchi vazifasini bajaradi, kerak bo‘lganda yordam beradi, lekin talabalar faoliyatini faol boshqarmaydi. Bizning holatimizda kollejdagi gumanitar fanlar va ijtimoiy-iqtisodiy tsikllar bo‘yicha darslarda bunday o‘qitishga misol sifatida o‘quv jarayoni ishtirokchilarining tibbiyot xodimining ijtimoiy portretini chizish bo‘yicha ishlarini keltirish mumkin. O‘quv jarayonini o‘yinlashtirishga yangi yondashuvning maqsadga muvofiqligi asoslanadi, fikrlashning yangi o‘yin uslubini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, nafaqat nostandart echimlarni, balki real dunyoda foydalanish uchun mos keladigan strategik jihatdan tasdiqlangan echimlarni topishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // PF-5847-son.
2. Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti. Pedagogik atamalar lug‘ati. T.: 2008 y. b – 28-29.
3. Rumiy J. Ma’naviy masnaviy. Muhammad tarjimai. Tehron, 2001 yil, 7-b. Forschao‘zbekcha lug‘at.
4. Frumin I. Za chto v otvete? Kompetentnostny podxod kak yestestvennyy etap obnoveniya soderjaniya obrazovaniya. I.D.Frumin // Uchitelskaya gazeta. - 2002. - № 36. - S. 38-39.
5. Davыдов V.. Teoriya razvivayushchego obucheniya // V.Davыдов. - M.: INTOR..., 1996. - 544 s.
6. Zimnyaya, I.A. Klyuchevye kompetentnosti kak rezultativno selevaya osnova kompetentnostnogo podxoda v obrazovanii .: avtorskaya versiya I.Zimnyaya. - M.: Izdatelstvo: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki specialistov 2004. - 37 s
7. Hutmacher W.. Key competencies for... Europe // Report of the Symposium Berne, switzerland 27-30 march, 1996. Council for cultural cooperation a secondary education for europe. Strasburg., 1997. C.11
8. Abdug‘aniev O. TA’LIM JARAYONIDA MODELLASH TIRISH ORQALI TALABALARDA IJTIMOY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH //Innovations in Technology and Science Education. – 2022. – T. 1. – №. 5. – S. 161-168.
9. Abduganiyev O. T. DEVELOPMENT OF SOCIALLY ACTIVE CITIZENSHIP COMPETENCIES IN STUDENTS–AS A SOCIAL PEDAGOGICAL NEED //PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION. – 2022. – T. 1. – №. 5. – S. 78-83.

**TASVIRIY SAN’AT DARSLARIDA TALABALARGA MILLIY MEROS VA
UMUMINSONIY QADRIYATLARNI SINGDIRISH.**

**Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI 2-kurs tayanch doktoranti
Xudayberdiyev Mirolim Iskandar o‘g‘li**

Annotasiya: ushbu maqolada tasviriy san’at darslari orqali o‘quvchi talabalarga milliy meros va umuminsoniy qadriyat tushunchalarini san’at asarlari orqali anglatish va o‘rgatish haqida qisqacha bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: Milliy meros, umuminsoniy qadriyat, ijodkorlik, san’at.

Umuminsoniy qadriyatlar – jahondagi barcha odamlar, xalqlar va davlatlar uchun umumiy qadrlash mezonini hosoblangan, umumbashariy ahamiyatga ega bo‘lgan qadriyatlar tizimini ifoda etadigan tushuncha. Umuminsoniy qadriyatlar nihoyatda keng ko‘lamli va serqirra tushunchadir. U ozodlik, erkinlik, tinchlik, baxt-saodat kabi umumijtimoiy ma’no-mazmun kasb etadigan tushunchalardangina iborat emas. Uni faqat madaniy boyliklar sifatida tushunishni ham maqsadga muvofiq, deb bo‘lmaydi. Shu bilan birga, muayyan milliy, etnik va boshqa xususiy qadriyat tizimlari ham umuminsoniy qadriyatlarning o‘rnini bosa olmaydi. Xossatan har bir fan yosh avlodga millat tarixini va umuminsoniy qadriyatlarini o‘rgatadi. Jumaladan: “Tasviriy san’at” o‘quv predmeti ma’naviy madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan badiiy madaniyatni uyg‘un rivojlanishga xizmat qiladi va shaxs uchun muhim bo‘lgan qator sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa o‘quvchilarni milliy merosni o‘zlashtirish hamda umuminsoniy qadriyatlar bilan yaqindan tanishishlari uchun imkoniyat yaratadi.

Tasviriy san’at juda qadim zamonlarda, mehnat jarayonining taraqqiyoti natijasida paydo bo‘ldi. Mehnat jarayonida inson tafakkuri kamol topdi, go‘zallik hissi ortdi, voqelikdagi go‘zallik, qulaylik va foydalilik tushunchalari kengaydi. Sinfy jamiyat vujudga kelishi bilan esa ijtimoiy taraqqiyotda katta o‘zgarishlar sodir bo‘ldi, aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ajralib chiqqan boshladi. Bu esa fan va san’at rivojida muhim ahamiyat kasb etdi. Professional san’at va san’atkorlar shu davrda paydo bo‘ldi. Tasviriy san’at esa o‘ziga xos xususiyatini, sinfiyligini namoyon etib, hukmron sinfning ideologiyasini targ‘ib etuvchi kuchli g‘oyaviy qurolga aylandi. Lekin shunga qaramay, omma orasidan yetishib chiqqan iste’dodli ijodkorlar mehnatkash xalq ommasining orzu-istaklarini, ularning go‘zallik va xudbinlik, oliyjanoblik va insonparvarlik haqidagi tushunchalarini ifoda etuvchi asarlar yaratdilar. Xalqning turmushi, xulq va odatlari, yutuq va mag‘lubiyatlari ularning asarlarida o‘z ifodasini topdi. Har bir davrda mavjud bo‘lgan ana shunday san’at hayot go‘zalliklarini tasvirlab, odamlarda yuksak xislat va fazilatlarini kamol toptirdi, ularni tenglik, ozodlik, birodarlik, yorqin kelajakka intilishga da’vat etdi.

Tasviriy san’at talabalarda ma’naviy madaniyatning ajralmas qismlaridan biri hisoblangan badiiy madaniyatni uyg‘un rivojlantirish, talabalarni milliy merosimiz va umuminsoniy qadriyatlar bilan oshno qilish, ijodkorlikka keng yo‘l ochib berishdan iboratdir. Uning vazifalariga esa o‘quvchilarda badiiy ijodiy

qobiliyat, kuzatuvchanlik, tashabbuskorlik, mustaqillik, badiiy va estetik didni, ko‘z xotirasini, chamalash qobiliyatini, tasviriy malakalarni, rang sezishni hamda fazoviy obrazli tafakkurni rivojlantirish, borliq va san‘at asarlaridagi go‘zalliklarni ko‘ra bilish, san‘at asarlarini o‘qiy olishga o‘rgatish ham kiradi. Haqiqatdan ham insoniyat yaratib qoldirgan madaniy qadriyatlar oddiy boyliklar bo‘lib qolmay, balki o‘zida inson aql-zakovati, hayot to‘g‘risidagi fikr-o‘ylarini aks ettiruvchi ko‘zgu hamdir. O‘zbekiston san‘ati tarixini o‘rgatish, uning taraqqiyot qonunlarini tushunish, nodir yodgorliklar bilan tanishish, o‘tmish odamlarning his-tuyg‘u, hayotiy tajribalarini o‘rganish g‘oyaviy-estetik qarashlarning shakllanishini bilish demakdir. Bu so‘zsiz, kishilarda hayotiy tajribalarning boyishiga, hayotga yanada keng va atroflicha yondoshishga yordam beradi. Misol tariqasida O‘zbekiston xalq rassomi Alisher Mirzayevning ijod yo‘liga nazar soladigan bo‘lsak 1990-yillarda A. Qodiriy asarlariga, jumladan, "O‘tgan kunlar" asariga qalamtasvirda "Kumush va Zaynab", "Xayol", "Haydali sh kuyi", "Fuzuliy ni o‘qib", "Hayotim lolazoridan ayurding" va boshqa asarlar yaratib milliy tarixiy merosimiz rivojiga katta hissa qo‘shdi. 1972 yildan respublika va xorijiy ko‘rgazmalarda asarlari bilan qatnashadi. Alisher Mirzayevning milliy merosimiz yo‘nalishidagi ijodida milliy an‘analarning

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev N. San‘at tarixi. Toshkent “San‘at” 2001
2. Hasanov R. Tasviriy san‘at asoslari. Toshkent 2009
3. Xakimov A.A. Iskusstvo Uzbekistana: istoriya i sovremennost. – Toshkent: Izdatelstvo jurnala «San‘at», 2010. – 504 s.
4. Sulaymonov A., Abdullayev N., Sulaymonova Z. Tasviriy san‘at. 7- sinf uchun darslik. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2017. – 80 b.

VITAGEN TA’LIM TEXNOLOGIYASINING MAZMUN VA MOHIYATI

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti doktoranti Samatova Iroda Azamjon qizi

Annotatsiya: maqolada zamonaviy didaktikaning innovatsion yo‘nalishi - maktab o‘quvchilarining vitagen ta‘limiga bag‘ishlangan bo‘lib, u o‘rta maktabning o‘quv jarayonida o‘quvchilarning hayotiy tajribasining intellektual va psixologik salohiyatidan foydalanish g‘oyasiga asoslangan.

Kalit so‘zlar: vitagen ta‘limning texnologiyasi, ta‘limning tarkibi, vitagen tajriba, hayotiy tajriba.

Mamlakatimiz aholisining 60 foizdan ortig‘i yoshlar ekanligidan kelib chiqib, yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish va yoshlarning manfaatlarini xar tomonlama xuquqiy hamda ijtimoiy himoya qilishga alohida e‘tibor berilib, qator maqsadli chora-tadbirlar ro‘yobga chiqarilmoqda. Davlatimiz raxbari: «Ma‘lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muxim va dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala xakikatan xam xayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda» [1], deb alohida qayd etdi. Shu

bois, mamlakatimizda «mustakil fikrlaydigan, mamlakatimiz istiqboli uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash» ijtimoiy soxani rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Shu bois O‘zbekistan Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi Qonuni [2], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son Farmoni qabul qilinishi yoshlarning barcha jabhada o‘z imkoniyatlaridan foydalanishi va sifatli ta’lim olishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Jahonda fuqarolarning, ayniqsa, yoshlarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishning metodologik jixatlari, ijtimoiy muxitni taxlil etish, shuningdek, o‘quvchi-yoshlarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish tizimi samaradorligini ta’minlash, ularning ijtimoiy-siyosiy xabardorligini oshirishning ta’sirchan mexanizmlari innovatsion tarbiya texnologiyalarini tadqiq etish muhim ahamiyatga molikdir. Tadqiqot predmeti bilan bog‘liqlikda pedagogik texnologiya deganda umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarining ijtimoiy intellektini rivojlantirish, ijtimoiylashuvi va ijtimoiy tarbiyasi bilan aloqador maqsad va vazifalarni amalga oshirishga yo‘naltirilgan, uzviy birlikni aks ettiruvchi, alohida komponentlardan tashkil topuvchi pedagogik tizim ko‘zda tutildi. Texnologiyani loyihalash uchun asos sifatida vitagen ta’lim tanlandi.

Pedagogika fanlari doktori, professor, akademik A.Belkin tomonidan XX asrning so‘nggi choragida vitagen ta’limning nazariy jihatlarini ishlab chiqildi. Vitagen ta’limning mohiyati –ta’lim jarayonida o‘quvchilarning olgan bilim va ko‘nikmalari bilan hayotiy tajribalarining bog‘liqligi unda asosiy g‘oya hisoblangan[3]. Ya’ni, vitagen ta’lim nazariyasining tayanch so‘zlari sifatida hayotiy tajriba, hayot tajriba, vitagen tajriba talqin etilgan.

Professor R.Safarova ilmiy rahbarligida yaratilgan pedagogik ensiklopediyada vitagen ta’lim texnologiyasi tushunchasiga quyidagi tarzda aniqlik kiritilgan: “vitagen ta’lim – didaktikaning yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ta’lim oluvchilarda mavjud bo‘lgan ijtimoiy tajribalarni dolzarblashtirish asosida tashkil etiladi. Bunda shaxsning vitagen tajribasidan ta’limiy maqsadlarda bosqichma-bosqich foydalanish ko‘zda tutiladi”[5]. Vitagen ta’lim – shaxsning hayotiy tajribasini dolzarblashtirishga qaratilgan o‘qitish tizimi bo‘lib, uning intellektual-ruhiy quvvatlaridan ta’limiy maqsadlarda foydalanishni nazarda tutadi.

Rossiya pedagogi V.A.Krivenko o‘zining tadqiqot ishida quyidagi fikrlarni bildirib o‘tgan: Rossiya ta’limini modernizatsiya qilish kontseptsiyasi zamonaviy bosqichda umumiy ta’limning maqsadlarini belgilaydi. U “ta’limni nafaqat o‘quvchilar tomonidan ma’lum hajmdagi bilimlarni o‘zlashtirishga, balki ularning shaxsiyatini, kognitiv va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ham e’tibor qaratish zarurligini ta’kidlaydi. Umumta’lim maktabi umuminsoniy bilim, ko‘nikma va malakalarning, shuningdek, o‘quvchilarning mustaqil faoliyati va shaxsiy mas’uliyatining yaxlit tizimini, ya’ni ta’limning zamonaviy sifatini belgilovchi asosiy kompetensiyalarni shakllantirishi kerak”.

Mamlakatimizda ta’limning zamonaviy mazmunini tushunishga qaratilgan yondashuvlar birining zamirida “tajriba” tushunchasi yotadi, shunga muvofiq, ta’lim mazmunining asosiy elementlari: tabiat, jamiyat, inson haqidagi bilimlar; ma’lum usullar bo’yicha faoliyat tajriba; ijodiy faoliyat tajribasi; hissiy-qadriyatli munosabatlar tajribasi hisoblanadi. Shu bilan birga, o’quv jarayonining asosiy qarama-qarshiliklaridan biri bolalarning hayotiy tajribasi va ta’limga oid (ilmiy) bilimlari o’rtasidagi nomuvofiqlikdadir. O’quvchilarning kognitiv faoliyatini faollashtirish, shaxsni shakllantirishga oid pozitsiyalar orasida bolaning shaxsiy tajribasini o’rganish, uni o’quv jarayonida qo’llash bo’yicha ma’lumotlar to’plangan. Ta’lim jarayonida individual kognitiv faollik amalga oshiriladi, u bola faolligining tabiatiga ko’ra juda erta, stixiyali tarzda, tizimli maktabgacha ta’limidan oldin ham shakllanadi. Maktabga ta’lim olish uchun kelgan bola o’z hayotiy tajribasining tashuvchisi, ya’ni o’z-o’zini rivojlantiradigan va o’z imkoniyatlarini amalga oshiradigan ta’lim jarayonining bir sub’yekti hisoblanadi. Maktabning asosiy vazifasi bola tajribasini qadrsizlatirish, ahamiyatsiz deb rad etish emas, aksincha, ijtimoiy-tarixiy tajriba natijalarini boyitish orqali uni maksimal darajada aniqlash, foydalanish, “o’stirish” dir.

Zamonaviy amerikalik pedagog-tadqiqotchi U.Glasser fikriga ko’ra: “Agar maktab dasturlari bolaning hayotiy tajribasiga hech qanday tarzda mos kelmasa, unda o’quv motivatsiyasi rivojlanmaydi. O’quv jarayoni murakkablashib borar ekan, faqat motivatsiya bolaga qiyin mavzularni yengishga yordam beradi, ammo u yo’q ekan, bolalar muvaffaqiyatsizlikka uchraydilar. Maktab bolalar hayotiy tajribasi va kuzatishlari asosida o’z fikrlarini ochiq ifoda eta oladigan joy bo’lishi kerak. Maktab tomonidan bola dunyosiga bo’lgan qiziqishi ularda qoniqish hissini uyg’otadi” [4].

Tadqiqotlar natijasida shu ma’lum bo’ldiki, vitagen ta’lim - bu o’qituvchi va o’quvchilarning darsda o’zaro bir-birini to’ldirib, boyitib boradigan muloqotni tashkil etishdagi birgalikdagi faoliyati bo’lib, u shaxsning hayotiy tajribasini (rivojlanishning ushbu bosqichida dunyoqarashni belgilaydigan shaxs uchun muhim hayotiy tajribasi) va jamoaviy hayotiy tajribasini aktuallashtirish jarayoniga asoslanadi. Vitagenik ta’limni tashkil etish, muayyan tashkiliy shakllar va texnologiyalarning mavjudligini, shuningdek, o’qituvchi ish dasturning ma’lum bir bo’limida maktab o’quvchilarining vitagenik ongini bilishini nazarda tutadi.

Bola – o’z faoliyatining sub’yekti bo’lib, unda faqat kattalar ta’siri ob’yektini ko’rmaslik kerak. Hamkorlik pedagogikasi nuqtai nazariga ko’ra ta’limni individuallashtirishning yondashuvlaridan biri bu - hayotiy (vitagen) ta’lim bo’lib, unda o’quvchilarning hayotiy tajribasiga tayaniladi.

Keling, asosiy tushunchalarni aniqlab olamiz. Hayotiy tajriba deganda, shaxsning mulkiga aylangan, uzoq muddatli xotira zaxiralarida saqlanadigan va adekvat vaziyatlarni aktuallashtirishga doimiy tayyor bo’lgan ma’lumotlar tushuniladi. Bu individ tomonidan to’plangan va u uchun ma’lum (ko’pincha juda muhim) qiymatga ega bo’lgan fikrlar, bilimlar, his-tuyg’ular, harakatlarning birlashishi. Bu ma’lumot ong, his-tuyg’ular, xulq-atvor xotirasi bilan bog’liq, ya’ni inson boshidan kechirgan narsadir.

Vitagenik hayotiy tajriba - bu inson uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan hayotiy tajribani to'plash jarayonining natijasidir. Vitagenik tajriba ijtimoiy ahamiyatga ega, kelajakni bashorat qilish va loyihalash imkonini beradi. Uning asosini, mazmuni va hajmi bo'yicha har bir mavzu uchun individual bo'lgan axborot tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Jismoniy va ma'naviy yetuk yoshlar - ezgu maqsadlarimizga yetishda tayanchimiz va suyanchimizdir. Xalq so'zi gazetasi, 2017, 1 iyul.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 29 dekabr
3. Курганов С.Ю. Ребенок и взрослый в учебном диалоге. – М.: Просвещение, 1989.
4. Глассер У. Школы без неудачников. – М.: Прогресс, 1991.
5. Safarova R. Modernizatsiyalashgan ta'lim jarayonida o'quvchilarni pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali ijtimoiylashtirish imkoniyatlari. Xalq ta'limi. - 2010. - №3. - B.5-9

**THE CONCEPT DIGITAL CITIZENSHIP EDUCATION IN THE CONTEXT OF
PREPARING WOULD BE TEACHERS: THE CASE OF NEW UZBEKISTAN**

Turdaliyeva Feruza Rustamjon qizi
PhD student of Uzbek research Institute of Pedagogical sciences
named after Kari Niyoziy

Abstract: the implementation of digital citizenship education is crucial in preparing future teachers in the context of a rapidly evolving digital landscape. This paper explores the case of New Uzbekistan and its unique challenges and opportunities in integrating digital citizenship education into teacher preparation programs. Drawing on relevant literature and best practices, this study aims to provide insights and recommendations for the effective incorporation of digital citizenship education within the educational framework of New Uzbekistan.

Key Words. Digital citizenship education, future teachers, democratic culture, competences

The emergence of the digital age has transformed the landscape of education, necessitating a fundamental shift in the way we prepare future teachers. In the context of New Uzbekistan, where the education system is undergoing significant reforms, the integration of digital citizenship education has become a pressing priority.

Digital citizenship, defined as the responsible and ethical use of technology, encompasses a range of skills and competencies that are essential for navigating the digital world. As the next generation of educators, pre-service teachers in New Uzbekistan must be equipped with the necessary knowledge and skills to effectively incorporate digital citizenship into their teaching practices.

Implementing digital citizenship education in New Uzbekistan can bring numerous benefits for both teachers and students. For teachers, it can enhance their teaching performance by incorporating the latest educational technology tools and strategies, making them more adept at using digital resources effectively. This education can also empower teachers to foster digital citizenship among students, promoting responsible and critical use of digital technologies [3]. For students, digital citizenship education can improve their digital literacy, ensuring they can navigate the digital world safely and responsibly [4]. To maximize these benefits, New Uzbekistan should focus on integrating digital citizenship into the curriculum, providing ongoing training and support for teachers, and developing new approaches to learning that enhance students' digital skills and knowledge.

Teachers possess knowledge of the various hazards that children will encounter as they mature and navigate their journey through life. Preparing young individuals for the inevitable challenges that await them is their duty. They now have the additional responsibility of ensuring that they prepare children for both the physical and digital realms, encompassing education for both online and offline aspects of life.

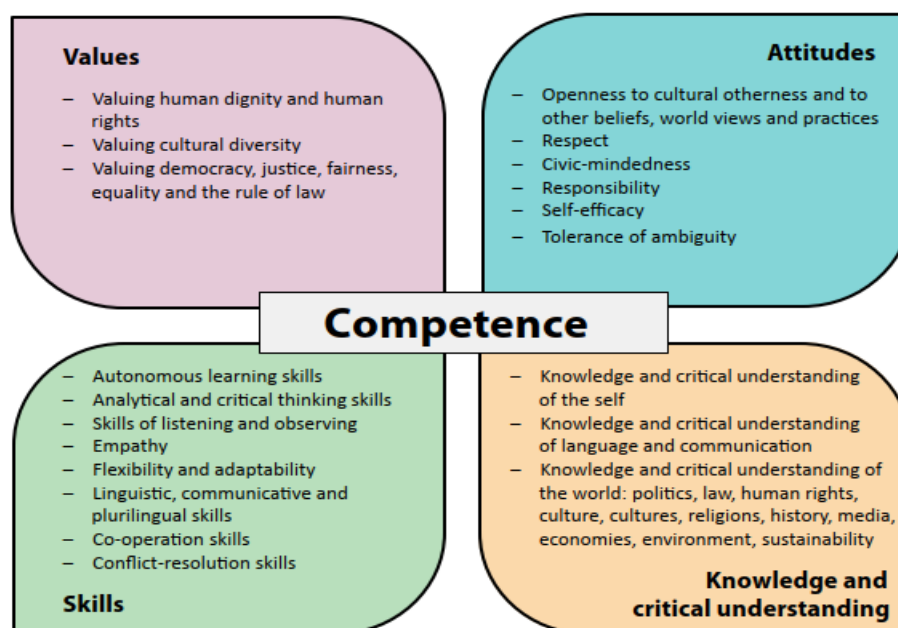
What is needed now is a structural approach to provide children and young people with the competences they need to become healthy and responsible citizens in the online environment? Where should students obtain these competences?

So let's, look at first these competences mean. The role of formal education is to acknowledge and integrate students' online and offline lives as connected parts. The digital revolution has effectively eliminated physical boundaries rather than merely dismantling them. The online world refuses the limitations of physical classrooms and educational buildings, as well as the boundaries of local, regional, or national territories. It is our responsibility to include the digital lives and experiences that students bring to educational establishments into our education systems.

A digital citizen is an individual who possesses a diverse set of skills and is capable of actively, constructively, and responsibly participating in online and offline communities, whether they be local, national, or global. Given the disruptive and ever-changing nature of digital technology, the development of competencies and expertise is an ongoing process throughout one's life.

Digital citizenship and involvement encompass a wide range of activities, including creating, consuming, sharing, playing, and socializing, as well as inquiring, communicating, learning, and working. Proficient digital citizens possess the ability to effectively address novel and routine problems regarding education, employment, marketability, recreation, social integration, and civic engagement, while upholding human rights and embracing multicultural diversity.

Figure 1: The 20 competences for democratic culture

CDCs4 represent the competences of the Council of Europe in democratic culture. According to Figure 1, citizens have the following competencies need to acquire to be able to participate effectively in a democratic culture. It takes practice and learning to acquire these skills. And here education plays a crucial role. The 20 competences for democratic culture, frequently referred to as the CDC “butterfly”, cover four key areas: values, attitudes, skills and knowledge and critical understanding.

In order to incorporate these skills into the digital landscape that young individuals are exposed to today, a collection of 10 digital domains has been established. These domains are based on research conducted by well-known experts and organizations in the field, and they serve as the foundation for the broader notion of digital citizenship. The content is categorized into three distinct areas that align with the three sections of this publication: Being online, Well-being online, and Rights online. The domains are defined as follows.

Engaging in activities on the internet (Being online)_**Access and inclusion** refer to the ability to enter and participate in the world of technology. This encompasses various skills that not only address the issue of digital exclusion, but also the abilities required by individuals to engage in online platforms that are welcoming to all types of minority groups and diverse opinions. **Learning and creativity** encompass the inclination and mindset of individuals towards acquiring knowledge in digital settings throughout their lives. This includes the cultivation and manifestation of many forms of innovation, utilizing diverse instruments, inside various contexts. This program focuses on enhancing individuals' personal and professional skills as they equip themselves to confidently face the challenges of technologically advanced societies in creative and innovative ways.

Media and information literacy refers to the capacity to analyze, comprehend, and demonstrate creativity using digital media, while also being discerning and analytical thinkers. Developing media and information literacy requires education and ongoing interaction with our surroundings. It is crucial to surpass the mere ability to use a certain medium, such as being able to use social media, or merely being aware about a topic. A digital citizen must possess an attitude grounded in critical thinking in order to engage meaningfully and effectively in their community.

Online wellness **Ethics and empathy** pertain to the conscientious conduct and engagement with people in the online realm, relying on aptitudes including the capacity to discern and comprehend the emotions and viewpoints of others. Empathy is a crucial necessity for fostering meaningful online engagement and harnessing the potential that the digital world offers.

The concept of **health and well-being** is connected to the idea that digital citizens exist in both virtual and physical environments. Hence, the fundamental proficiencies of digital competence in isolation are inadequate. Individuals also need a combination of attitudes, skills, beliefs, and information that make them more conscious of health and well-being concerns. In a technologically advanced society, the concept of health and well-being entails having knowledge and consciousness. The wellness of individuals can be influenced by various difficulties and opportunities, such as online addiction, ergonomics and posture, and excessive use of digital and mobile gadgets.

e-Presence and communications encompass the cultivation of personal and interpersonal attributes that assist digital citizens in establishing and upholding an online presence and identity, as well as fostering positive, coherent, and consistent online interactions. This course encompasses skills such as communicating and interacting with others on online social platforms, as well as effectively managing personal data and digital footprints.

Online rights **active participation** refers to the skills that individuals must possess in order to be fully aware and make responsible judgments while interacting in digital settings. This allows them to actively and positively engage in the democratic cultures of their societies.

Citizens in the real world have **rights and obligations**, and the same applies to digital citizens in the online world. Digital citizens are entitled to rights such as privacy, security, access, inclusion, and freedom of expression. Nevertheless, along with those entitlements arise specific obligations, such as adherence to ethical principles, demonstration of empathy, and fulfillment of other duties to guarantee a secure and accountable digital milieu for everyone.

Privacy and security encompass distinct notions. Privacy primarily pertains to safeguarding one's personal and others' online information, whereas security is more concerned with one's own vigilance over online behaviors and behavior. This course encompasses skills such as information management and internet safety concerns, which involve utilizing navigation filters, passwords, anti-virus, and

firewall software to effectively handle and prevent hazardous or undesirable situations.

Consumer awareness pertains to the recognition that the expansive nature of the World Wide Web, including platforms like social media and other virtual social spaces, creates an environment where being a digital citizen often entails being a consumer. Comprehending the consequences of the practical aspects of online environments is a skill that individuals must possess in order to preserve their independence as digital citizens.

In conclusion, the integration of digital citizenship education is essential for preparing future teachers in the context of New Uzbekistan. As the digital landscape continues to evolve, it is crucial for teacher preparation programs to equip pre-service teachers with the necessary knowledge and skills to navigate the digital world responsibly and ethically. The main concept and opportunities identified in this paper underscore the need for a comprehensive approach to integrating digital citizenship education into the educational framework of New Uzbekistan. By addressing these concept and implementing the proposed strategies, New Uzbekistan can ensure that its future educators are well-prepared to effectively incorporate digital citizenship into their teaching practices, ultimately fostering a generation of responsible and competent digital citizens.

Reference.

1. “Digital Citizenship Education: Overview and new perspective”: www.coe.int/en/web/digital-citizenship-education/a-review-of-existing-literature-on-the-concept-of-digital-citizenship, accessed on 19 December 2018.
2. (2023). Digital citizenship and the teaching performance of public elementary school teachers in calauan sub-office. International journal of research publications, doi: 10.47119/ijrp1001271620235054
3. Reylan, G., Capuno., Roberto, L., Suson., Decem, Suladay., Vivian, Arnaiz., Imelda, J., Villarin., Emelyn, Jungoy. (2022). Digital citizenship in education and its implication. World Journal on Educational Technology, doi: 10.18844/wjet.v14i2.6952
4. Ana, Raquel, Simões., Christiane, Lütge., Lavinia, Bracci., Fiora, Biaggi., Isabelle, S., Thaler., Mariana, Coronha. (2022). How to develop digital citizenship education? – a workshop for foreign language educators. doi: 10.36315/2022v1end128
5. Prof., Dr.Hania, Mohamad, Ali, Fakih. (2022). Education for digital citizenship. Journal of Juridical and Political Science, doi: 10.55716/jjps.2022.s.4.7
6. Saidakhror, Saidakhmedovich, Gulamov., statistical, researches., Saidasror, Saidakhmedovich, Gulamov., Abbas, Tairovich, Shermukhamedov. (2020). Digitalization of the education system in uzbekistan.. Theoretical & Applied Science, doi:10.15863/TAS.2020.10.90.77

GEOGRAFIYA DARSLARIDA MENTAL XARITADAN FOYDALANISH TEKNOLOGIYALARI

S.T.Nishonov, B.B.Baxodirovich

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston PFITI mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: *Geografiyani o‘qitishda mental xarita yaratish, infografikadan foydalanish imkoniyatlari batafsil yoritilgan. Infografika o‘quvchilar o‘zlashtirishi qiyin bo‘lgan mavzularni vizual sharhlash bo‘lib, katta hajmdagi ma’lumotlar oson o‘zlashtirishga zamin tayyorlaydigan estetik talabga javob beradigan tushunchalar va faktlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanishini grafik va tasviriy ifodalangan zamonaviy o‘qitish vositasi sanaladi.*

Kalit so‘zlar: *Mental xarita, infografika, vizualizasiya, markaziy g‘oya, ma’lumotlarni moslashtirish.*

Hozirgi zamon geografiya darsiga qo‘yiladigan eng muhim talablardan biri har bir darsga tanlanadigan mavzuning ilmiy asoslangan bo‘lishidir, ya’ni darsdan ko‘zlangan maqsad hamda o‘quvchilar imkoniyatini hisobga olgan holda mavzu hajmini belgilash, uni murakkabligini aniqlash, avvalgi o‘rganilgan mavzu bilan bog‘lash. O‘quvchilarga beriladigan topshiriq va mustaqil ishlarning ketma-ketligini aniqlash, darsda kerak bo‘ladigan jihozlarni belgilash qo‘shimcha ko‘rgazmali qurollar bilan boyitish, qo‘shimcha axborot texnologiyalardan foydalangan holda darsda muammoli vaziyatni yaratishdir.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qitish natijalarining samarasi foydalanilayotgan vositalarga ham bog‘liqdir. An’anaviy vositalar (doska, bo‘r, darslik, ko‘rgazma) qatoriga yangi vosita (anketa, test, klaster, tayanch sxema-diagrammalar va boshqa)larni ham kiritish muhim o‘rin tutadi. Ularni tanlashda quyidagi umumiy qoidalarini hisobga olish shart:

1. Tanlangan vosita darsning mavzusi, maqsadi va foydalanadigan usullariga mos bo‘lishi kerak;
2. Vositadan foydalanish o‘rinli bo‘lishi lozim;
3. Vosita mazmuni va tashqi ko‘rinishi estetik va didaktik jihatdan to‘g‘ri bo‘lishi zarur;

Ilmiy adabiyotlarda “Mental xarita” tushunchasi ko‘proq psixologiya fanida uchraydi va inson xatti-harakati bilan bog‘liq.

Zamonaviy ta’lim tizimida Mind Maps (Toni Byuzen – esda olib qolish metodikasining muallifi) “Aqliy xarita” va “Aql xaritasi”, “Fikrlar xaritasi”, “Intelлект-xarita” “Tafakkur xaritasi”, “Idrok xaritasi”, “Tushunchalar xaritalari” va “Bilimlar xaritalari” atamalarini qo‘llanilmoqda.

Mental xaritaning nazariy asosi Devid Osubel tomonidan ta’riflangan. Keyinchalik taniqli amerikalik psixolog Devid Osubel yaratgan xaritalarga 1960 yilda intellekt xaritasini tuzish yo‘riqnomasini Djozef Novak rivojlantirgan.

Mental xaritalarni yaratish g‘oyasi ingliz psixologi Toni Byuzenga tegishli bo‘lib, 1974 yili Toni Byuzen mental xaritalar metodologiyasi xaqidagi dastlabki

kitobi “Aql bilan ishla” nashr etilgan bo‘lib, ushbu asarda mental xaritalarni kompyuter dasturlari uchun konseptual asos sifatida taqdim etgan.

Toni Byuzen mental xaritalari nazariyasida faqat uchta ko‘rsatmani qo‘llaydi:

1. “Anglang va tushuning” - avval intellekt xaritalarini yaratish uchun barcha qoidalar va ko‘rsatmalarni diqqat bilan o‘rganishingiz kerak;

2. “Amaliyotga qo‘llang” - bu texnologiya yordamida matn va axborotlarni asosiy tushunchalar ostida birlashtirish hamda kamida 100ta intellekt xaritalarini tuzib ko‘rish;

3. “Ma'lumotlarni moslashtiring” - o‘rganiladigan mavzu matnini bu texnologiyaga moslashtiring, mahoratingizni oshiring.

Mental xarita tuzish – shaxs tomonidan katta hajmdagi axborotni yaxlitligicha o‘rganish jarayonini mukammallashtirish maqsadida matnni rekonstruksiyalash, tahsil oluvchining bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarishni loyihlashga imkon beruvchi usul.

Mental xarita-voqea, xodisa, tasavvur va g‘oyalarni tasvirlar orqali jonlantirish hisoblanadi. Mental xaritalar uch asosiy afzalliklarga ega bo‘lib, ular quyidagicha:

1. Vaqtdan maqsadga muvofiq unumli foydalanish va tejash.

2. O‘quvchilarning tushuncha va atamalarni eslab qolish qobiliyatini oshirish.

3. Ma'lumotlarni yaxshirok tushunish va anglash.

Mental xarita bir maqsad uchun tuziladi va aniq vazifa fikrlashni vizualizasiya (vizualizasiya – maqsadning tasavvurdagi obrazini yaratish) qilishning oddiy va samarali usuli. U asosiy fikr yoki g‘oyalarni yaratish, rivojlantirish va tahlil qilish uchun ishlatiladi.

Mental xaritalar g‘oyasi qaysidir jihati bilan daraxtni esga soladi. Uning tanasi – markaziy g‘oya, shoxlari esa undan kelib chiqadigan tasavvurlar. Markaziy g‘oya loyiha, vazifa, muammo, savol yoki bilim sohasi bo‘lishi mumkin, keyin esa u tarkibiy qismlarga bo‘linadi.

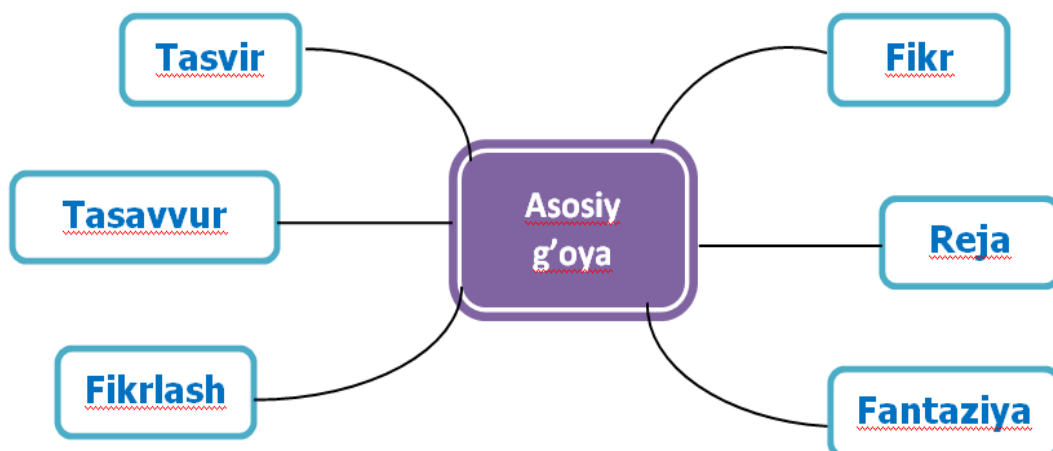
Mental xaritalar o‘zaro bog‘liq tushunchalarni ifodalash, ma'lumotni tartibga solish, tushunish, o‘rganish va uzatish uchun manba sifatida ishlatiladi.

Mental xaritadagi tushunchalar og‘zaki va grafik jihatdan ifodalanishi mumkin. Garchi bu ma'lumotni tartibga solishning nisbatan sodda usuli bo‘lsa-da, u ba’zi prinsiplar va nazariy asoslarga asoslangan.

Mental xaritani tuzish uchun avval asosiy g‘oya yoki mavzuga aylanadigan markaziy tushuncha yoki tasvirni yaratish kerak.

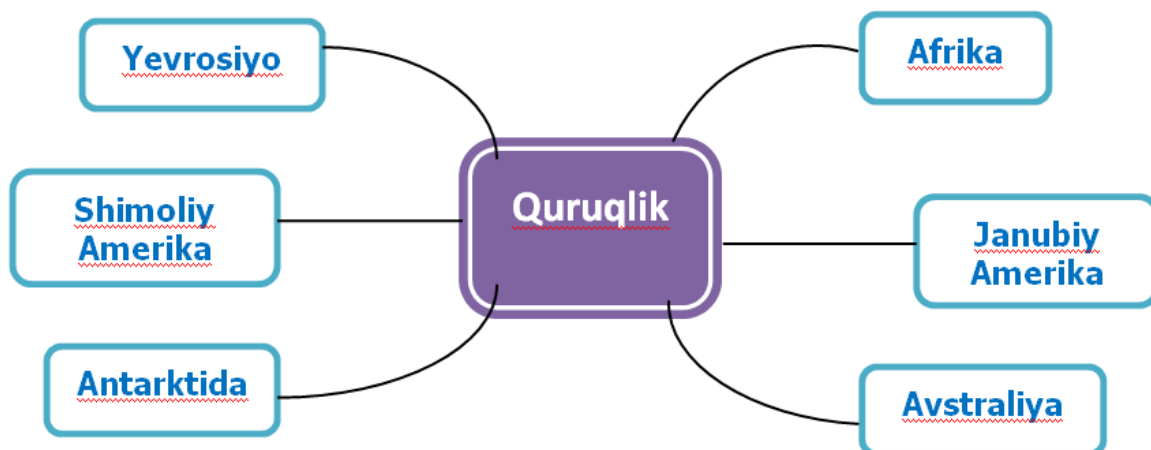
Keyinchalik asosiy tashkiliy g‘oyalar bayon qilinadi va asosiy konsepsiya atrofida tarqaladigan chiziqlar bo‘yicha taqsimlanadi. Keyinchalik, ushbu asosiy g‘oyalarning har biriga tegishli kalit so‘zlar aniqlanadi va ular ikkinchi darajali manbalarga tarqatiladi. Ushbu jarayon natijasida olingan diagramma aniq va to‘g‘ri ko‘rinishda qayta ko‘rib chiqilishi, tuzilishi va to‘ldirilishi mumkin. Mental xarita yaratish bo‘yicha namuna 1-rasm.

1-rasm.

1-rasmdan kelib chiqib geografiya faniga doir quyidagi mental xaritani tavsiya qilish mumkin. 2-rasm.

2-rasm.

O‘z navbatida quruqlik – materiklarga – tog‘larga – tekisliklarga – adir dashtlarga – cho‘l sahrolarga – o‘rmonlarga – daryolarga – ko‘llarga va boshqa tabiiy birliklarga bo‘linadi. Mental xaritada shu jihatlar o‘z aksini topadi. Bu jarayon o‘quvchilarga mavzuni qiziqarli bo‘lishiga, oson o‘zlashtirilishiga hamda yodda tez qolishiga sabab bo‘ladi.

Mental xarita qanday bo‘lishi kerakligi borasida yagona bir qoida yo‘q.

Mental xaritadan ko‘zda tutilgan didaktik maqsad: Birinchisi – asosiy fikr yoki g‘oyani yaratish, ikkinchisi – birinchi daraja mavzularini yaratish. Uchinchisi – mavzularning ikkinchi darajasini rivojlantirish. To‘rtinchisi – aniqlashtirish, uchinchi va to‘rtinchi darajali bog‘lanish va uzviylikni shakllantirish mumkin.

O‘qituvchi o‘quvchilarga taqdim etuvchi shablon xaritasi (1-rasm) orqali o‘quvchilarga nazariy materialni o‘rganayotganda o‘z-o‘zini to‘ldirish uchun taklif qilinishi mumkin. O‘quvchilar faoliyati aqliy hujum, davra suhbatlari, munozaralar va boshqa shakllarda tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Mental xarita o‘quvchilarga

yangi ma'lumotlarni o'rganishda turli mantiqiy va muammoli masalalarni echishda yordam beradi.

Mental xaritadan geografiya darslarida foydalanish o'quvchilarda o'rganilayotgan materialga ongli munosabatni shakllantirish imkonini beradi, chunki vizual, tuzilgan materialni eslab qolish jarayonini osonlashtiradi. Mental xaritasini tuzishda foydalanilgan ma'lumotlar yodda uzoqroq saqlanadi va yangi muammolarni hal qilishda ancha samarali foydalanish mumkin.

Geografiya darslarida mental xaritalardan foydalanish quyidagi afzalliklarga ega. Jumladan; yangi bilimlarni tez egallash, bilimlarni mustahkamlash, egallangan bilimlarni kompleks qo'llash, bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish, shuningdek, bilimlarni nazorat qilish, baholash va tuzatish.

Geografik infografika boshqa tasviriy vositalardan farqi mavzu matnini yoritish, tushunchalarni izohlash, o'rganilayotgan mamlakat yoki hududning iqtisodiy o'sishi va demografiyasini ierxik darajada tasvirlash, fanlararo integrasiyani amalga oshirish barobarida o'quvchilar tomonidan bilim, ko'nikma, malakalarni rivojlantirish va mustahkamlash, tayanch va geografik xususiy kompetensiyalarni tarkib toptirish imkonini beradi.

Geografiyani o'qitish jarayonida o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malaka, tayanch va fanga doir kompetensiyalarni nazorat qilish va baholashda geografik diktantdan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur diktantlardan foydalanish metodikasini talabalarga etkazish ularni innovasion pedagogik faoliyatga tayyorlashga zamin tayyorlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Modern Mind Mapping for Smarter Thinking e-book (Proactive Press, March 2013)
2. N.Mirzayeva. Ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda intellekt xaritalarning ahamiyati Zamonaviy ta'lim 2020, 6 (91) 37-41 b.)
3. G'ulomov P., H.Vaxobov. Geografiya 7-sinf darslik. Toshkent.: "O'qituvchi" nashriyot matbaa ijodiy uyi. 2017 yil-170 b.
4. Internet saytlari <http://www.geografiva.uz>.

**YOSHLARDA TARBIYAVIY JARAYONLARNI TAKOMILLASHTIRISH
SOHASIDAGI TARIXIY HAMDA XORIJIY TAJRIBALAR**

Raxmatova Mexrinoz Majitovna

**T.N Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot
instituti 1-bosqich doktoranti (DSc)**

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarda tarbiyaviy jarayonlarni takomillashtirish sohasidagi tarixiy hamda xorijiy tajribalar o'rganilgan. Bugungi kunda yoshlar tafakkuri, fe'l-atvori, sa'y-harakatlarida yangi qadriyatlar qaror topmoqda. Yoshlarda hayotga munosabat tizimi o'zgarib, ularning qiyofasida yangi jihatlar shakllana boshladi. Tarbiyaviy jarayonlardagi mavjud real muammolar sanab o'tilgan. Shuningdek, muammolarni bartaraf etishda amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: milliy o‘zlikni anglash, fuqarolik pozitsiyasi, tarixiy-siyosiy voqelikni idrok etish, ilmiy salohiyat, yoshlarning ijtimoiy kelib chiqishi, yoshlarning ijtimoiy-madaniy, falsafiy-huquqiy qiyofasi, tarixiy sharoit, an‘naviy jamiyat, strategiya, yoshlar, ma‘naviyat, ma‘naviy salohiyat, siyosiy, ma‘naviy ijtimoiylashuv, ta’lim va tarbiya jarayoni, milliy va umumbashariy qadriyat.

Abstract: This article examines historical and foreign experiences in the field of improving educational processes for young people. Today, new values are being established in the thinking, character, and efforts of young people. Young people's attitude towards life has changed, and new aspects have begun to form in their image. Real problems in educational processes are listed. Also, the tasks that should be performed to eliminate the problems are listed.

Key words: understanding of national identity, citizenship position, perception of historical and political reality, scientific competence, social origin of youth, social-cultural, philosophical-legal image of youth, historical conditions, traditional society, strategy, youth, spirituality, spiritual competence, political, spiritual socialization, education and training process, national and universal values.

Yoshlar huquqlari – umuminsoniy qadriyatlarning ajralmas qismidir. Davlatimiz rahbari Inson huquqlari bo‘yicha Osiyo forumi ishtirokchilariga tabrigida “Bizning ustuvor vazifamiz – inson salohiyatini ro‘yobga chiqarishga har tomonlama ko‘maklashish, uning asosiy huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishni ta‘minlashdan iborat. Bu jamiyatda tinchlik va barqarorlik, farovon hayotni ta‘minlashning asosiy shartidir”[1] - deb qayd etadi.

Ushbu hujjatda xalqaro hamkorlikni kengaytirish, O‘zbekiston o‘z zimmasiga olgan xalqaro majburiyatlarni bajarish, inson huquqlari bo‘yicha xalqaro hujjatlarni himoya qilish va ratifikatsiyalash yuzasidan xalqaro mexanizmlar bilan hamkorlikni chuqurlashtirish, bu sohada milliy qonunchilik va amaliyotda huquqni qo‘llashni takomillashtirishga yo‘naltirilgan amaliy vazifalar belgilab berilgan.

Serbiyada 2015-2025 yillarga mo‘ljallangan yoshlar milliy strategiyasi ishlab chiqilgan. Qayd etish joizki, Serbiyada 2008-2015 yillarga mo‘ljallangan strategiya ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilgan edi. Ushbu strategiya yakuniga oid baholash natijalari hamda Yevropa Kengashi ekspertlari tomonidan tayyorlangan “Yoshlar siyosatini takomillashtirishga oid tavsiyalar”dan kelib chiqib, yangi 2015-2025 yillarga mo‘ljallangan strategiya yaratilgan. Ushbu 10 yilga mo‘ljallangan yangi strategiya yoshlar siyosati sohasida 9 ta muhim vazifani amalga oshirishni ko‘zda tutadi:

- yoshlarning mehnat qobiliyatini va bandligini oshirish;
- yoshlarning o‘z mutaxassisligi bo‘yicha malakalarini oshirish va ularning innovatsion bilimlarini rivojlantirish;
- yoshlarning jamiyat hayotidagi faol ishtirok etishini ta‘minlash;
- yoshlarning salomatligini mustahkamlash;
- yoshlarning o‘z xavfsizligi sohasida madaniyatini yuksaltirish;
- jamiyatdan ajralib qolish xavfi bo‘lgan yoshlar guruhlarining ijtimoiylashuviga yordamlashish;

yoshlar o‘rtasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va yosh migrantlarni qo‘llab-quvvatlash;

yoshlarni ijtimoiy-siyosiy jarayonlardan xabardor qilishni takomillashtirish;
yoshlarni madaniyat sohasidagi dasturlarni yaratishdagi faolligini oshirish.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, yoshlarga oid davlat siyosatining har bir yo‘nalishidagi muammolar chuqur tahlil qilingan va yoshlar o‘rtasida so‘rovnomalar o‘tkazilgan. Asosiy ijrochi sifatida Serbiya Yoshlar masalalari va sport vazirligi belgilangan. Yuqorida qayd etilgan davlatlardagi eng muhim jihat – yoshlar siyosatini amalga oshirishda alohida davlat siyosatining mavjudligini qayd etish zarurdir. Chunki, uzoq yillarga mo‘ljallangan davlat strategiyalarini amalga oshirishda aniq ijrochining bo‘lishi va u davlat tashkiloti maqomida bo‘lishi muhimdir. Yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda alohida Yoshlar va sport vazirligini tashkil qilgan yana bir davlat Ozarbayjon Respublikasi hisoblanadi. Mazkur davlat yoshlar siyosatini amalga oshirishda strategiyalar bilan bir qatorda, dasturiy siyosiy texnologiyalardan foydalanishga katta e’tibor qaratgan.

Shu bilan birga xorijiy davlatlar tajribalaridan AQShda yoshlar siyosati forumi (American Youth Policy Forum) faoliyat yuritadi. Bu tashkilot amerikalik yoshlar orasida boyskautchilikni rivojlantirishda katta hissa qo‘shadi. “Perkins Aktiga asosan, yoshlarning akademik va texnik tayyorlanishini ta’minlaydi, boshlang‘ich ta’limdan boshlab oliy ta’limdan keyingi davrgacha kar’erani ta’minlashda ko‘maklashib, ish beruvchilar bilan aloqani yaxshilaydi”[2]. Forum faoliyati shtatlar va maktab okruglarining kar’era pillapoyalarida ko‘tarilishda, kam ta’minlangan kishilarning muvaffaqiyatini ta’minlashga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy davlatlar yoshlar siyosatini amalga oshirishda bir qancha uslub va mexanizmlardan foydalanib kelmoqda. Mazkur uslublar, ilg‘or tajribalarni mamlakatimiz yoshlarga oid siyosati amaliyotida qo‘llash uchun quyidagilarni taklif qilamiz:

birinchidan, Moldovada hayotga tatbiq etilgan strategiyani amalga oshirish jarayonida yoshlarning turli qatlamlariga xos muammolar aniqlanib, tadqiqot va tahlillar amalga oshirilgan. Ushbu tadqiqotlar strategiyaning natijadorligini baholash bilan bir qatorda mamlakatda yoshlar siyosatining 6 yillik holatini tahlil qilish imkonini beradi. O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish sohasida yuqoridagi kabi strategiyalarning ishlab chiqilishi, yoshlar o‘rtasidagi asosiy muammolarni o‘rganish, tahlil qilish va turli ko‘rsatkichlarning o‘zgarish dinamikasini kuzatib borish, ushbu yo‘nalishdagi faoliyatni baholash uchun xizmat qilishi mumkin.

ikkinchidan, Moldovada “yoshlar bilan ishlovchi mutaxassis” tushunchasi qo‘llanilib, ularning malakasi, nufuzini oshirishga alohida e’tibor qaratiladi. Ularning yoshlar bilan ishlash malakasiga, yoshlarni ruhlantira olish, rag‘batlantirish sifatlariga ega bo‘lishi muhim talablardandir. Mazkur tajribani O‘zbekistonda yoshlar masalalari bilan shug‘ullanadigan nodavlat notijorat tashkilotlari amaliyotida joriy etish, “yoshlar bilan ishlovchi mutaxassis” tushunchasini qo‘llash orqali bunda, ma’lum bir me’yorlarning joriy etilishi, ushbu sohada ishlovchilarning faoliyatini baholash normalarining ishlab chiqilishiga imkon berishi mumkin.

uchinchidan, Armanistonda “yoshlar mutaxassisi” instituti tashkil etilgan bo‘lib, uning asosiy maqsadi – yoshlarga oid davlat siyosati va dasturlarni amalga oshirish bo‘yicha kadrlarni tayyorlashdan iborat. Institut yoshlar bilan ishlash, yoshlar siyosati va dasturlarini amalga oshirish yo‘llari, uslublari bo‘yicha kadrlarni tayyorlab beradi. O‘zbekistonda ayrim oliy ta’lim muassasalarida “yoshlar mutaxassisi” bo‘yicha yo‘nalishlar ochib, kadrlarni tayyorlash yoshlar siyosatini amalga oshirishda muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 22 iyundagi Farmoni bilan tasdiqlangan Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasida ““O‘zbekiston yoshlari – 2025” konsepsiyasini ishlab chiqish, unda yoshlarni ijtimoiy-siyosiy hayotga jalb qilish, shuningdek, ma’naviy va jismoniy barkamol avlodni voyaga yetkazishning amaliy chora-tadbirlarini belgilash, Yoshlar huquqlari bo‘yicha xalqaro konvensiyani qabul qilish bo‘yicha O‘zbekistonning tashabbuslarini ilgari surish ko‘zda tutilgan” [3].

Konvensiya qabul qilinishining dolzarbligi nimadan iborat?

“Sohada o‘z yechimini kutayotgan va muammoli masalalar mavjud. Bular, birinchidan, dunyo miqyosida bugungi kunga qadar yoshlarning aniq huquqlarini belgilashga doir birorta alohida hujjat yoki vosita mavjud emas, yoshlarga oid siyosat sohasida davlatlarning xalqaro majburiyatlari aniq belgilab berilmagan. Xususan, yoshlarning hozirgi avlodi dunyo tarixi bo‘yicha olib qaraganda eng ko‘p sonlisi hisoblanadi, ammo ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini ta’minlashga yetarli e’tibor qaratilmayapti. Yoshlarning barcha huquqlari, jumladan, barcha iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, fuqarolik va siyosiy huquqlari hurmat qilinishi, himoyalinishi va amalga oshirishini ta’minlash choralari kelgusida yanada mustahkamlash zarur.

Ikkinchidan, yosh avlod ijtimoiy sub’ekt sifatida davlat va jamiyatning har tomonlama – yoshlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan muayyan resurslarni ajratish, davlat yoshlar siyosatining inson huquqlari bilan bog‘liq zamonaviy infratuzilmasini yaratish kabi qo‘llab-quvvatloviga muhtoj. Lekin yaqin va uzoq muddatli istiqbolda yoshlar rivojlanishi bo‘yicha davlat dasturlarining qabul qilinishi tizimli yo‘lga qo‘yilmagan.

Uchinchidan, turli xalqaro huquqiy hujjatlarda yoshlarning yosh toifasi turlicha talqin qilingan. Misol uchun, birgina BMT doirasida “yoshlar” atamasi Yoshlar uchun umumjahon harakatlar dasturiga ko‘ra, 15-24 yosh, BMT Xavfsizlik kengashining yoshlar, tinchlik va xavfsizlik to‘g‘risidagi 2250-rezolyusiyasida 18-29 yosh, Aholi yashash manzillari bo‘yicha BMT dasturida esa 15-32 yoshli shaxslarga nisbatan ishlatiladi. Yoshlarning Afrika xartiyasida “yoshlar” vakillariga 15-35 yoshli, Yevropa Kengashida 15-29 yoshdagi shaxslar kiritiladi.

Shu ma’noda, aholining yoshlar qatlami uchun yosh chegarasining xalqaro mezonlarini ishlab chiqish va buni yoshlar huquqlari hamda ularni ta’minlash bo‘yicha davlat majburiyatlari o‘rnatilgan xalqaro hujjatda belgilash muhim ahamiyatga ega.

To‘rtinchidan, bugungi kunda BMTning barqaror rivojlanish maqsadlari hamda BMTning “Yoshlar – 2030” yoshlar strategiyasi hayotga izchil tatbiq

etilmoqda. Lekin hamon belgilangan aniq maqsadlar va o‘lchov ko‘rsatkichlari bo‘yicha yoshlarning rivojlanish istiqbollari namoyon etuvchi zamonaviy xalqaro model yaratilmagan”[4].

Prezidentimiz tomonidan taklif etilgan tashabbus – Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyaning qabul qilinishi bugun navqiron avlod duch kelayotgan aniq muammolarni hal qilish, sohaga oid turli xalqaro hujjatlardagi nomutanosibliklarni bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Inson huquqlari bo‘yicha Osiyo forumi ishtirokchilariga // <https://uza.uz/uz/posts/inson-u-u-lari-b-yicha-osiye-forumi-ishtirokchilariga-22-11-2018>.

2. Carl D. Perkins Act // <https://www.aypf.org/policies-and-legislation/carl-d-perkins-act/>.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 22 iyundagi “Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6012-sonli Farmoni // <https://www.lex.uz/docs/-4872355>

4. Inson huquqlari bo‘yicha Samarqand forumi: Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiya loyihasi muhokamada // <https://yuz.uz/news/inson-huquqlari-boyicha-samarqand-forumi-yoshlar-huquqlari-togrisidagi-xalqaro-konvensiya-loyihasi-muhokamada>.

**O‘QUVCHI YOSHLARNI MILLIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH
ENG SAMARALI YO‘L SIFATIDA**

**Huquqni muhofaza qilish akademiyasi, Harbiy va jismoniy tayyorgarlik
kafedrası o‘qituvchisi p.f.b.f.d., (PhD) Dosumxodjaev Farux Abdirazakovich**

Annotatsiya: mazkur maqolada kelajagimiz bunyodkorlari bo‘lgan kelajak avlod yoshlarini vatanga sadoqat, milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, jamiyat hayotining ma’naviy-ma’rifiy faoliyatda intellektual salohiyatli barkamol yosh-avlodni tarbiyalash, uzluksiz ta’lim tizimida milliy g‘oyaga doir bilim va tafakkurini yuksaltirish hamda rivojlantirish, shuningdek, ularning umuminsoniy qadriyatlar, mehr-muruvvat, bag‘rikenglik, vatanparvarlik, sadoqat kabi yuksak insoniy fazilatlarni rivojlantirishning pedagogik ta’sir vositalari orqali yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: islohot, milliy o‘zlikni anglash, tashabbuskorlik, ijtimoiy – professionallik, barkamollik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar, tarixiylik, mantiqiylik, kuzatish

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim-tizimi doirasida olib borilayotgan islohotlarning bosh maqsadi avvalo ma’naviy yetuk, barkamol avlodni tarbiyalashdan iborat. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida⁶⁷ yosh-avlod masalasiga to‘xtalgan bo‘lib: “har qanday jamiyat taraqqiyotida uning kelajagini ta’minlaydigan yosh avlodning sog‘lom va barkamol bo‘lib voyaga yetishi hal qiluvchi o‘rin tutadi. Shu sababli biz islohotlarimiz ko‘lami va samarasini yanada oshirishda har tomonlama yetuk,

⁶⁷ Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 24 yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

zamonaviy bilim va hunarlarni puxta egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor yoshlarimizga tayanamiz” deb ta’kidlaganlari ham bejis emas. Shuning uchun, ta’lim-tarbiya jaryonida, insonparvarlik va adolatlilik, demokratik tamoyillar doirasida, talaba-yoshlar ma’naviy-ruhiy kamoloti, ularning milliy-ma’naviy o’zligini anglash masalalariga alohida e’tibor qaratmoqda. Chunki, milliy zaminlarimiz bulog’idan ozuqa olayotgan milliy g’oya va milliy o’zlikni anglash orqali yosh-avlodni tarbiyalashda ushbu g’oyalarni singdirgan holda ularning tarbiyasida muhim o’rin tutadi. Jumladan, mamlakatimiz taraqqiyotini belgilashda har qanday millat va xalq oldida turgan asosiy vazifalardan biri, jamiyatda ijtimoiy tuzum va davlat muayyan bir tamoyillar va qadriyatlar asosida hayot kechiradi balki, o’z manfaatlari, maqsad-muddaolari, orzu-intilishlarining ro’yobi uchun kurashadilar.

Demak, jamiyat taraqqiyotining barcha davrlari tarixiy taraqqiyotida, millatning, yurtning fahri va iftihori shu xalq tomonidan bunyod etilgan ma’naviyati, tarixiy-obidalari, san’at va ijodlari, jahon ilm-fan rivojiga hissa qo’shgan olim va mutafakkirlari bilan o’lchanadi. Shuning uchun ham, ana shu moddiy va ma’naviy boyliklarda millat ruhiyatining o’ziga xosligi, turmush tarzi va orzu-umidlari mukammallashadi. Har bir xalqning milliy o’z-o’zini anglashi ob’ektiv jarayon hisoblanadi. Barcha ijtimoiy hodisalar singari millat ham, uning madaniyati ham tashqi dunyodan uzilgan holda rivojlana olmaydi. Milliy madaniyatlar o’zaro ta’sir va o’zaro aloqadorlikda rivojlanadi. Shu jarayonda millatlar o’rtasida o’zaro raqobat paydo bo’ladi. Bu tarzda o’zaro munosabatlarda kim kimdan “ustun” ekanligi muhiti vujudga keladi va bu jarayon ularning o’z-o’zini anglashiga intilishni kuchaytirib yuboradi.

Shuningdek, milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda ma’naviy ehtiyoj bo’lib, ularning mohiyatini ochib berishda o’qituvchi eng avvalo milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga murojaat qiladi. Misol uchun mardlik, jasorat, adolatlilik, ishbilarmonlik kabi fazilatlarda Amir Temur va Temuriylar davri tarixini, insonparvarlik, qanoat, saxovat, imon, e’tiqodning asosini diniy ta’limot “Qur’on”, “Hadis”, tasavvuf adabiyotini, umuminsoniy fazilatlar jumlasiga asosiy mezon bo’lgan ilmlilik, tenglik, do’stlik, birodarlik – Sharq allomalarining Al-Xorazmiy, Ahmad Farg’oniy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy⁶⁸ va boshqalarning boy merosiga, sharq halqlariga xos milliy g’urur, o’zlikni anglashdek milliy fazilatlarga – Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur, Umar Hayyom kabi adiblarning madaniy merosi manabalarga tayangan holda o’rgatilishi lozim. O’quvchilar ongiga milliykompetensiyalarni singdirib, ular:

- bu xislatlar komil insonlarga xos ekanligini va uzoq tarixiy rivojlanish bosqichiga ega ekanligini biladilar;
- milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashjamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotga ta’sirini tushuna oladi;
- buyuk ajdodlarimiz, ya’ni Sharq xalqlari har qanday sharoitda hamisha intilib, kurashib, milliy fazilatlarga da’vat etganliklarini biladi;
- bu milliy g’urning asosi ekanligini tushunadi;

⁶⁸ Ortiqov N. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida o’quvchi shaxsini axloqiy shakllantirish: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. - T., 2000. -305 b.

- bunyodkorlik va hayot yo‘lidagi bosh g‘oya sifatida allomalar, olimlar, shoirlar tomonidan ilgari surilgan eng muhim milliy fazilat ekanligini bilib oladilar.

Shu o‘rinda aytib o‘tish kerakki, o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga sldiqlik ruhida tarbiyalashda qator pedagogik shartlarga amal qilish talab etiladi: Ya’ni,

- O‘qituvchining madaniyat darajasi, ilmiy-ijodiy mehnati;

- O‘qitish o‘qitishning turli shakl, usul va vositalarini o‘z ichiga oladi: ma’ruza, suhbat, hikoya, AKT vositalari, munozarali vaziyatlar yaratish, qiyosiy izohli tahlil, tarbiyaviy manbalar ustida mustaqil ishlash, hikoyalar yozish, rolli o‘yinlar, xalq pedagogikasi, tasviriy san’at namunalari, sinfdan tashqari ishlar, tarixiy obidalar va boshqalar;

- O‘quvchi o‘zlashtirigan bilim, ko‘nikma va malakalari ustidan doimiy nazorat va o‘z-o‘zini nazorat qilishga e’tibor;

1.rasm. Yosh avlodni ma’naviy-axloqiy siftni oshirishda milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning pedagogik ta’sir omillari

Umumta’lim maktablari o’quvchilarining bo’sh vaqtlarini to’g’ri tashkil etish; “Besh tashabbus” doirasidan tashqari qiziqarli kecha, konferensiya, munozara, uchrashuvlar, tarbiyaviy tadbirlar uyushtirish, tarixiy obidalar, ma’rifiy muassasalar, “Ma’naviyat marshruti” orqali tarixiy shaharlar, ziyoratgohlarga sayohatlarni tashkil etish, milliy fazilatlar mohiyatini ochib beruvchi turli ko’rik-tanlovlar tashkil etish, allomalarimiz yaratgan boy meroslar, tarixiy, badiiy asarlar orqali kichik teatr sahna asarlarini yaratish, ularni muhokama qilish, davra suhbatlarini o’tkazishga, o’zbek mintaletiti doirasidagi ijobiy fazilatlarga alohida e’tibor beriladi.

O’quvchilari o’rtasida tarbiyaviy soatlar, ertalabgi saflanish, ma’naviyat kunlari, oyliklari kabi tadbirlarda Amir Temur avlodlari, sarkardalar shonli yo’llari, Manguberdi izdoshlari, “Temur tuzuklari bilimdoni”, Buxoriy avlodlari, Marg’inoniy izdoshlari, Moturidiy va Naqshband davomchilari, Islom sivilizatsiyasi bilimdoni shiori ostida ochiq darslarni o’tishdan eng asosiy maqsad ham maktab o’quvchilarining vatanparvarlik e’tiqodini shakllantirishdir. Vatanni sevmok uchun, dastavval, uning ma’nosini, tarixini, taqdiri va istiqbolini chuqur anglab yetmoq kerak.

O’sib kelayotgan barkamol avlodni tarbiyalashda milliy iftixor xissini qaror tortirishning muhim shartlari:

birinchidan, yosh avlodga o’zligimiz, muqaddas an’analarimizni anglash tuyg’ularini, xalqimizning ko’p asrlar davomida shakllangan ezgu fazilatlarini, jamiyat oldida turgan oliy maqsad va vazifalarni singdirish;

ikkinchidan, jamiyatimizda bugungi kunda mavjud bo’lgan hurfiylikka tayangan holda yoshlarni xalqimiz va davlatimiz daxlsizligini asraydigan, el-yurtimizni eng yuksak maqsadlar sari chorlaydigan yagona g’oya – milliy mafkuraga sadoqat ruhida tarbiyalash. O’yin yakuni sifatida odamlar nega taqiqlangan xatti-harakatlarni sodir etishlari, oilaviy hayotga zid bo’lgan xatti-harakatlarni amalga oshirishlarining sabablari aniqlanadi. Ushbu yakuniy xulosalar kichik guruhlarda ham ishlab chiqilishi mumkin.

Uchinchidan, yoshlarni O’zbekistonga munosib voris bo’la oladigan baynalmilalchilik ruhida tarbiyalash; to’rtinchidan, yosh avlodni ulug’ ajdodlarimizning munosib vorislari ekanliklari, ayni vaqtda, jahon va zamonning umumbashariy yutuqlarini egallash ruhida tarbiyalashdan iboratdir.⁶⁹

Adabiyotlar:

1. Xalq so’zi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 24 yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasi
2. Xalq so’zi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy Majlisga Murojaatnomasi” 2020 y. 30 dekabr №-255 son.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O’zbekiston, 2017. – 537 b.
4. Ortiqov N. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida o’quvchi shaxsini axloqiy shakllantirish: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. - T., 2000. -305 b.

⁶⁹ Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O’zbekiston, 2017. – 537 b.

6. Musurmonova O. Yuqori sinf o‘quvchilari ma’naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: dis.: p.f.d. – T., 1993. – 364 b.
7. Quranov M.. “O‘zbekiston umumta’lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy pedagogik asoslari”: p.f.d....diss - T.: 1998 y.
8. Nazarov Q. G‘oyalar falsafasi. Tajribaviy qo‘llanma. -Toshkent: Akademiya, 2011. - B.84.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // PF-4947-son www.lex.uz
10. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – T.: «O‘qituvchi», 1996. 189-bet.

**BO‘LAJAK BIOLOGIYA O‘QITUVCHILARINING XALQARO BAHOLASH
DASTURLARIDAN FOYDALANISH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH
AFZALLIKLARI**

L.M.Qaraxonova, O‘zPFITI bo‘lim mudiri, (PhD) katta ilmiy xodim

***I.R.Karimova, O‘zbekiston-Finlandiya Pedagogika Instituti
magistranti***

Ma’lumki, Respublikamizda ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi bilan OECD hamda IEA tashkilotlari o‘rtasida imzolangan kelishuv hujjatlariga binoan O‘zbekiston Xalqaro o‘quvchilarni baholash PISA-2022 (avvalgi PISA-2021) da ishtirok etishga kirishildi. O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib, PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish vazifalari belgilangan. PISA xalqaro baholash dasturi 15 yoshdan yuqori yoshdagi o‘quvchilarning o‘qish, matematik va tabiiy-ilmiy savodxonlik darajasini baholashga qaratilgan.

Shaxsning hayotida tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonlik muhim o‘rin egallaydi.

Tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonlik deganda shaxsning tabiiy fanlarga oid g‘oyalarni bilishi, faol fuqaro sifatida tabiiy fanlar bilan bog‘liq muammolarni hal qila olishi tushuniladi. Tabiiy fanlar bo‘yicha savodxon bo‘lgan shaxs tabiiy fanlar va texnologiyalarga oid muammolarni ilmiy dalillarga asoslangan holda muhokama qilishda ishtirok eta oladi yani hayotiy muommoli vaziyatlar aks etgan topshiriqlarni mustaqil ravishda hal eta oladi.

PISA (Programme for International Student Assessment) – o‘quvchilarning savodxonligini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqot dasturi bo‘lib, dasturning asosiy maqsadi 15 yoshli o‘quvchi yoshlarning o‘qish, (matnni tushunish), matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonlik darajalarini hamda ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini turli xil testlar yordamida baholashdan iboratdir. Ushbu loyihalar o‘quvchi yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlashi, egallagan bilimlarini hayotda qo‘llay olish layoqatiga baho berish va keyinchalik bu ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Har uch yilda amalga oshiriladigan PISA dasturi mamlakatlarga ta’lim tizimining yutuq va kamchiliklari yuzasidan o’z vaqtida axborot berish, tegishli dasturlarning ta’sirini tahlil qilish imkoniyatini yaratib, ta’lim siyosati sohasida qarorlar qabul qilishni qo’llab-quvvatlaydi. Ta’lim sifatini baholashga yo’naltirilgan PISA kabi xalqaro tadqiqotlar O‘zbekiston ta’lim tizimida ilk marta o’tkazilayotganligi sababli ularni to’g’ri, samarali va ob’ektiv o’tkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

PISA xalqaro baholash dasturi shuningdek, o’quvchilar munosabati va motivatsiyasi haqida qimmatli ma’lumotlar to’playdi, o’quvchilarda muammoni hal qila olish kabi ko’nikmalarni ham baholaydi. Masalan, global ahamiyatga ega masalalarni hal etishda o’quvchi-yoshlarning fikr- mulohazalari, ular bergan taklif va echimlarni baholaydi. PISA–xalqaro baholash dasturlarining natijalari asosida dunyo mamlakatlari o’quv dasturlarida mavjud bo’lgan talablar doirasida o’quvchilarning bilim va ko’nikmalarni qo’llash, fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlariga baho beriladi. PISA hech qanday o’quv dasturini belgilamaydi yoki targ’ib qilmaydi yoki umumiy e’tirof etishni taqozo etmaydi. Ishtirokchi mamlakatlar ekspertlari va iqtisodchilarining fikricha, o’quvchilarda tabiiy fanlardan o’zlashtirilgan bilim va ko’nikma darajalari shakllanishi, mustahkamlanishi davlatlarning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun muhim dastlabki qadamlar deb hisoblanishini e’tirof etadi.

PISA-ni so’ngi yillardagi vazifalarining asosiy jihati nimalardan iborat? Bu proektda test sinovlari o’quvchiga qiyinchilik tug’dirmaydi, bunda o’quvchining bilimlari asosiy o’rin tutmaydi, faqatgina bolaning ongini ishlatishni talab qiladi.

Umumta’lim fanlari bo’yicha kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o’quv topshiriqlarini ishlab chiqishda xalqaro tajribadan foydalanish, TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) – matematik va tabiiy-ilmiy ta’lim sifatini tadqiqot etadigan xalqaro monitoringdan iborat. Unda 4-, 8-, 11- sinf o’quvchilari ishtirok etadilar. 1995 y., 1999 y., 2003 y., 2007 y., 2008., 2011 y., 2015 yillarda o’tkazilgan. 2008 yilda TIMSS Advanced monitoring tadqiqotlari matematika va fizikani chuqur o’rganadigan maktablarning o’quvchilari o’rtasida o’tkazgan. Bu ikki predmet o’sib kelayotgan avlodning yangi texnologiyalardan foydalanish va takomillashtirish qobiliyatlarini hamda mamlakatning intellektual potentsialini baholashda ustuvor soha hisoblanadi.

PISA tadqiqotlarini amalga oshirish bo’yicha texnik talablar, unga tayyorgarlik ko’rish va o’tkazish tartibi haqida ma’lumot berib o’tamiz;

PISA 1990 yillar oxirida Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT) tomonidan muntazam ravishda xalqaro qiyosiy tadqiqotlar olib borish maqsadida ishlab chiqilgan bo’lib, u IHTTga a’zo mamlakatlarda 15 yoshli o’quvchilarning o’qish, matematika va tabiiy fanlar bo’yicha savodxonlik darajasini baholashning yuqori sifatli indikatorlarini yaratish uchun mo’ljallangan loyihadir.

PISA, IHTTga a’zolik maqomiga ega bo’lgan davlatlar, ya’ni IHTTga a’zo, hamkor va ishtirokchi davlatlar bilan birgalikda hamda Parij shahrida joylashgan kotibiyat orqali boshqariladi.

PISA tadqiqoti - Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti IHTT (OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development) tomonidan amalga oshiriladigan dastur hisoblanib bunda:

o‘quvchilarning “hayotga tayyorlik” darajasi, ya’ni ularning maktabda egallagan bilim va ko‘nikmalarini hayot qo‘llay olish layoqati baholanadi;

o‘quvchilarning matematika, o‘qish (matnni tushunish), tabiiy yo‘nalishdagi fanlar va global muammolarni hal etish sohasidagi funkstional savodxonligi baholanadi;

tadqiqotda ishtirokchi mamlakatlar ta’lim tizimining o‘ziga xosligi bo‘yicha ma’lumot olish imkonini beradigan kontekst axborot to‘planadi.

O‘zbekistonning PISA tadqiqotida ishtirok etishi uchun quyidagilar muhim ahamiyatga ega:

O‘zbekistonda umumta’lim maktablari bitiruvchilarining ta’lim olishni davom ettirishga qay darajada tayyorligini aniqlash;

mamlakatdagi umumiy o‘rta ta’limni takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlash;

o‘quvchilarning ta’lim sohasidagi yutuqlari, shuningdek, turli mamlakatlarning ta’lim tizimlari haqidagi qiyosiy ma’lumotlarni olish amalga oshiriladi.

Tadqiqotda savodxonlik, hayot davomida o‘rganish ham ko‘rib chiqiladi.

Savodxonlik: PISA muayyan maktab o‘quv dasturlarining ustunligini o‘rganish o‘rniga, o‘quvchilarning asosiy mavzularda bilim va ko‘nikmalarini qo‘llay olish qobiliyati, muammolarni tahlil qilish, sharhlash va samarali hal qilish, fikrlash, muloqot qilish imkoniyatlarini ko‘rib chiqadi.

Hayot davomida o‘rganish: O‘quvchilar maktabda o‘rganishi lozim bo‘lgan hamma narsani to‘liq o‘zlashtira olmaydi. Samarali o‘rganuvchi bo‘lish uchun nafaqat bilim va ko‘nikmalarni, balki ular qanday hamda nima uchun o‘rganilishi haqida xabardor bo‘lishi lozim.

PISA va TIMSS o‘rtasidagi asosiy farq. PISA va TIMSS dasturlarining asosiy farqi eng avvalo ularning turli xil yosh va sinflar toifasida o‘tkazilishidan iboratdir. Masalan, PISA 15 yoshli o‘quvchilarning bilimlarini baholashga qaratilgan bo‘lsa, TIMSS esa muayyan yoshdagi o‘quvchilarning emas, balki to‘rtinchi va sakkizinchi sinf o‘quvchilarining bilim va ko‘nikmalarini baholaydi. Shu bilan birga, TIMSS baholashlari o‘quv dasturlariga asoslangan bo‘lsa, PISA esa, o‘quvchilar egallagan bilim va ko‘nikmalarini real muammolarni hal qila olishlarini baholashga qaratiladi.

TIMSS aynan maktab bilimlarni o‘zlashtirish darajalarini baholasa, PISA bilim va ko‘nikmalarni maktabda, uyda va jamoatchilik orasida qo‘llay olish darajalariga alohida e’tibor qaratadi.

PISA tadqiqotlarida shunday savollar beriladiki, bu qaysidir bir faktga asoslangan bo‘lmaydi. Bitta savolda bir nechta fanlar elementlari jamlangan va unda kimyo, fizika, biologiya ham bo‘lishi mumkin. Test bolalarning mustaqil hayotga nechog‘lik tayyorligini baholaydigan sinov.

PISA ta’limni qanday qilib takomillashtirish mumkin bo‘lgan barcha savollarga javob tizimi hisoblanadi. Bu, albatta, katta tayyorgarlik talab etadi. Juda

ko‘p mutaxassislar buning ustida ishlaydi. Lekin yakunda biz obe‘ktiv ma’lumotni olish imkoniyatiga ega bo‘lamiz.

Xalqaro baholash dasturlari ya’ni xalqaro ta’lim tadqiqotlarida ishtirok etish ko‘pgina afzalliklarga ega bo‘lib, avvalo ta’limning xalqaro standart va talablariga moslashuv jarayoni yuz beradi. Ta’limni xalqaro standartlar asosida tashkil etish, monitoring qilish, boshqa davlatlar ta’lim tizimi va darajasi bilan solishtirish orqali ta’limdagi kamchiliklar aniqlanadi va o‘rganiladi, kelgusidagi ta’lim rivojlanishi uchun rejalar tuziladi. Ta’lim tizimimiz uchun muhim bo‘lgan milliy baholash tizimini yaratish va ta’lim sohasidagi milliy tadqiqotlarni sifatli o‘tkazishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Шерназаров И ва бошқалар. Халқаро баҳолаш // Олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма. –Т.: ТДПУ. 2023.

2. Qaraxonova L.M. va бошқалар. Халқаро баҳолаш асослари// олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик.-Т.: “Тафаккур қаноти”, 2023 й. 365-б.

3. L.M. Karakhonova. Organization of research activity of Schoolchildren at the lessons of biology// SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 2 FEBRUARY 2023 UIF-2022: 8.2. –P. 430-438.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARINING TABIIY-ILMIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA ETNOPEDAGOGIK QADRIYATLARNING AHAMIYATI

Ochilov Fariddun Izatulloevich,

**ChDPU “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedresi dotsenti v.b., p.f.f.d.
(PhD).**

Annotatsiya: umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda etnopedagogik qadriyatlarning ahamiyati masalasi to‘g‘risida fikr yuritilgan va muallifning individual yondashuvlari taqdim etilgan.

Tayanch so‘zlar: umumiy o‘rta ta’lim, maktab, o‘quvchi, tabiiy-ilmiy tafakkur, etnopedagogika, qadriyalar, foydalanish, metodika.

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida bilim berish va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini 2030-yilga qadar xalqaro ta’lim dasturlari qoidalariga mos ravishda sifat bosqichiga ko‘tarish vazifalari qo‘yilib, amalga oshirilmoqda [1]. Shu jihatdan o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishda ta’lim va tarbiyaning turli omillaridan foydalanish muhim hisoblanadi. Bu borada umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda etnopedagogik qadriyatlardan foydalanish ham dolzarb bo‘lib turibdi [2]. Bu o‘rinda ana shu masalaning tahliliga e’tiboringizni tortamiz.

Etnopedagogik qadriyatlarning xususiyatlari. Etnopedagogik qadriyatlar – bu biror xalqning turmush tarzi, yashash tajribasi va ruhiy ehtiyojlari asosida tarkib topib, rivojlanib kelayotgan xalqning ta’lim va tarbiyaga oid omillari majmuidir [3]. Shu jihatdan xalqimizning etnopedagogik qadriyatlari tarkibida quyidagilar ayniqsa, muhim o‘rin tutadi:

1) turmush tarziga oid qadriyatlar;

2) hayot asoslariga oid qadriyatlar;

3) bolani sog‘lom va bilimli qilib voyaga yetkazishga oid qadriyatlar.

Xalqimizning etnopedagogik qadriyatlari tizimida turmush tarziga oid qadriyatlar tizimi muhim o‘rin tutadi. Bunday qadriyatlar silsilasiga pokiza yashash, qanidosh-urug‘chilik odatlariga rioya qilish, yoshlarni bilimli va yetuk shaxslar sifatida voyaga yetkazish, oila odatlari asosida ibratli an‘analarni amalga oshirish kabilar kirishini eslatib o‘tish joiz. SHu jihatdan turmush tarziga oid etnopedagogik qadriyatlar o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda ham muhim o‘rin tutadi. Bunda ularning tabiiy ko‘nikmalari va ilmiy tafakkuri asoslari bevosita turmush tarzi sharoiti vositasida amaliyot bilagn bog‘liq holda tabiiy rivojlanib boradi.

Milliy etnopedagogik qadriyatlarimiz tizimida hayot asoslariga doir milliy qadriyatlar ham muhim ahamiyatga ega. Bunday qadriyatlar tabiiy yashash, tabiat muhitida farovonlikka erishish, o‘simliklar va hayvonot olamini muhofaza qilish hamda ulardan oqilona foydalanish kabi muhim omillar tarixan tarkib topgan. SHu jihatdan umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda hayot asoslariga oid milliy qadriyatlar tizimi tabiiy omillar sifatida muhim o‘rin tutadi. Bunda o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkuri bevosita tabiat va tabiiy jarayonlar bilan bog‘liq holda amaliy ko‘nikmaga aylanib boradi. Mazkur omillardan ham foydalanish muhim amaliy va metodik ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlab o‘tish lozim.

Xalqimizning etnopedagogik qadriyatlari tizimida bolani sog‘lom va bilimli shaxs sifatida voyaga yetkazish qadriyati ham ustuvor hisoblanadi. Unga ko‘ra, bolani pokiza yashash, halol boylikka erishish, milliy sanitariya-gigiena qoidalariga rioya qilish, tabiatni asrash kabilar bo‘yicha amaliy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishiga asosiy e’tibor qaratiladi. SHu ma’noda bunday etnopedagogik qadriyatlar umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda tayanch amaliyot asoslaridan biri sifatida muhim o‘rin tutadi. Chunki umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkuriga oid bilim va ko‘nikmalari etnopedagogik qadriyatlar vositasida kengayadi va aniqlashadi. Bunday etnopedagogik qadriyatlar o‘quvchilarning o‘z tabiiy-ilmiy tafakkuridan amaliyotda foydalanishga yo‘naltiradi. E’tibor berilsa, xalqimizning etnopedagogik qadriyatlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ilmiy va metodik omillardan hisoblanadi.

Suvga munosabat etnopedagogik qadriyatidan foydalanish. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda xalqimizning suvga munosabat etnopedagogik qadriyatidan foydalanish muhim imkoniyatlarni beradi. Shu jihatdan mazkur etnopedagogik qadriyatda quyidagilar mavjudligini eslatib o‘tish joiz:

1) suvni tejash qadriyati;

2) murakkab vaziyatlarda suvning ichimlikka yaroqligini aniqlash qadriyati;

3) tabiiy suv manbalarini muhofaza qilish qadriyati.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda xalqimizning suvni tejash qadriyatidan foydalanish ham muhim o‘rin tutadi. Unga ko‘ra, chuchuk suvdan foydalanishda oqilona yo‘l tutish (hovliga suv sepilganda tejamkorlikka rioya qilish, sug‘orish ishlarida tejamkor bo‘lish, suvning behuda va keraksiz tarzda oqishiga yo‘l qo‘ymaslik), sho‘r suvning imkoniyatlaridan foydalana bilish (loy ishlarida sho‘r suv manbalaridan foydalanish, uning tarkibini ekologik ta‘minlovchi o‘simliklar ekish, sho‘rxok yerlar eroziyasi bo‘yicha tushunchalarga ega bo‘lish) va suv munosabatiga doir tajribalarni avloddan avlodga o‘tkazib borish kabilar muhim o‘rin tutadi. Bunday milliy etnopedagogik qadriyatlar umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda tajriba sifatida xizmat qiladi. Chunki o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurida suv munosabati savodxonligi ko‘nikmasini tarkib toptirish bugungi kunning eng muhim masalalaridan biridir.

Xalqimiz etnopedagogik qadriyatlari tizimida chuchuk suvning ichishga yaroqligini aniqlashga doir o‘ziga xos tabiiy-ilmiy tajriba majud. Misol uchun, odam voha yoki cho‘l zonasida (murakkab sharoitda) ko‘lmak suvga duch keldi. Suvning mikroblardan xoli yoki mikroblarga boyligini aniqlab, keyin ichish lozim bo‘ladi. Bunday holatda ko‘lmak suvga tuflab ko‘riladi, agar tufuk ko‘lmak suvda yoyilib ketsa, u mikroblardan xoli bo‘lib ichishga mos bo‘ladi (xalq tilida halol hisoblanadi), bordi-yu tufuk ko‘lmak suvda yoyilmasdan turib qolsa, u mikroblarga boy bo‘ladi va ichimlikka yaramaydi (xalq tilida harom hisoblanadi). Bunday etnopedagogik qadriyat umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda hayotiy tajriba bilan qurollantiradi. SHuningdek, murakkab sharoitlarda xalqimizning etnopedagogik qadriyatlarida bir lahza og‘izda tufukni ushlab turish chanqoqni qondirishi, hiqichoq tutganda uch qultum sovuq suv ichish yoki yantoqni qaynatib ichish surunkali chanqoqni qondirishi kabi hayotiy etnopedagogik qadriyatlar ham mavjudligini eslatib o‘tish joiz. Bunday qadriyatlar umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini hayotiy voqelik bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

Xalqimizning etnopedagogik qadriyatlari tizimida tabiiy suvlar manbalarini muhofaza qilish qadriyati ham muhim o‘rin tutadi. Unga ko‘ra, buloq kabi tabiiy suv manbalari atrofida qamish, buta kabi o‘simliklarning o‘sishi kuzatib boriladi, chunki o‘simliklar buloq suvining tabiiyligini ta‘minlaydi va mikroblardan asraydi, misol uchun, avval mavjud bo‘lgan buloq suvining oqimini yuzaga keltirish uchun tol daraxti ekiladi, bu daraxt yerni yumshatib buloqning yopilib qolgan “ko‘zi”ni ochadi. SHuningdek, qaerda yantoq, shuvoq, turli butalar kabi o‘simliklar tabiiy o‘ssa, o‘sha joyda ichimlikka yaroqli yer osti suvining mavjudligini aniqlash tajribasi ham mavjud. Bunday hayotiy tajribalar umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini murakkab sharoitlarda suvdan foydalanish ko‘nikmasi bilan amaliy qurollantiradi.

Diqqat qilinsa, xalqimizning suvga munosabati etnopedagogik qadriyatlari umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda tajribalar majmui hisoblanadi.

Tabiatga munosabat etnopedagogik qadriyatidan foydalanish. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda xalqimizning tabiatga munosabat etnopedagogik qadriyatidan foydalanish ham muhim ilmiy-metodik imkoniyatlarni beradi. Shu jihatdan bu qadriyatda quyidagi hayotiy tajribalar muhim o‘rin tutadi:

- 1) tabiat o‘simliklari olamidan oqilona foydalanish;
- 2) tabiat vositasida jismoniy muolaja olish;
- 3) tabiatga hayotiy tajriba asosida munosabatda bo‘lish.

Xalqimizning etnopedagogik qadriyatlari tizimida tabiatning o‘simliklar olamidan oqilona foydalanish tajribasi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ulardan umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda foydalanish kutilgan samarani beradi. Misol uchun, xalqimiz yong‘oq, jiyda kabi daraxtlarning soyasida uxlamaslik (orom olmaslik)ni tavsiya etadi, chunki bu daraxtlar tagida karbonat angidrid me‘yoridan ortiq darajada bo‘ladi va u inson organizmiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Yoki, hovli va tomorqada qayrog‘och, terak, tol, tabiiy archa kabi daraxtlarni ko‘p ekishga e‘tibor beriladi, chunki bunday daraxtlar kislorod ishlab chiqarishda ustuvor hisoblanadi. Shu ma’noda bunday tabiatga oid hayotiy etnopedagogik qadriyatlar umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda metodik tajribalar sifatida muhim ahamiyatga egadir.

Xalqimiz etnopedagogik qadriyatlarida muayyan kasalliklarga tabiat vositalari asosida muolaja olish hayotiy tajribalari ham mavjud. Unga ko‘ra astma, bronxa kabi tug‘ma kasalliklar tog‘li tabiatda davolangan va har ikki oyda bir marotaba bunday bemorlarning tog‘li tabiatda kamida bir hafta yashashi tavsiya etiladi. Isiriq, archa kabi tabiat o‘simliklaridan ichki kasalliklarni yoki sanitariya gigiena tozalikni saqlashda foydalaniladi. Misol uchun, isiriq o‘simligi o‘zining shifobaxshligi bilan asrlar davomida xalqimizning turmush tarzida bardavom bo‘lib kelmoqda. Bu o‘simlikning tutatmasi yoki uning ivitilgan sharbati organizmning zaharlanishini muolaja qiladi. Shu jihatdan bunday hayotiy qadriyatlar umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda amaliy malakalarni berishi bilan muhim ahamiyatga egadir.

Xalqimizning etnopedagogik qadriyatlari tizimida tabiatga oqilona munosabatda bo‘lish tajribasi ham keng hayotiy imkoniyatlarga egaligi bilan diqqatni tortadi. Unga ko‘ra, daraxtlarni muntazam butash ularni turli tabiiy kasalliklardan asraydi, manzarali daraxtlarni alohida va mevali daraxtlarni alohida ekish changlanishning tabiiy kechishini ta‘minlaydi, voha va cho‘l zonalarida suvsizlikka chidamli o‘simliklarni ekish bilan ularning tabiatini mo‘tadillashtirish amalga oshiriladi. Bunday tabiatga oqilona munosabat qadriyati umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda ilmiy asoslangan tajribalarni taqdim etadi.

E‘tibor berilsa, xalqimiz etnopedagogik qadriyatlari tizimidagi tabiatga munosabat qadriyati umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda ilmiy va metodik hamda hayotiy tajribalarni berishi bilan muhim ahamiyatga egadir.

Shunday qilib umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda xalqimizning etnopedagogik qadriyatlari muhim tajribaviy va hayotiy laboratoriya vazifasini bajaradi. SHu sababli bunday qadriyatlardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turibdi. Chunki etnopedagogik qadriyatlar o‘quvchilarning o‘z tabiiy-ilmiy tafakkuridan foydalanishda hayotiy tajribalar bilan ularni qurollantiradi. Buning natijasida umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilari etnopedagogik qadriyatlardan foydalangan holda kelgusi faoliyatida samarali faoliyat yuritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. // www.Ziynet.uz
2. Ochilov F.I. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga tabiiy-ilmiy bilimlarni kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘rgatish metodikasi. / Monografiya. – T.: “Firdavs-Shoh” nashriyoti. 2022. – B. 124
3. Коллектив авторов. Этнопедагогика. – Санкт-Петербург, 2017

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING DARSDA ELEKTRON TA’LIMIY
RESURLARDAN FOYDALANISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH
MASALALARI**

*L.M.Qaraxonova, O‘zPFITI bo‘lim mudiri, (PhD) katta ilmiy xodim
M.X.Nizamiddinova, O‘zbekiston-Finlandiya Pedagogika Instituti
magistranti*

Mamlakatimizda uzluksiz ta’lim tizimida axborotlashgan ta’lim muhitini yaratish, o‘quv fanlariga mo‘ljallangan multimediali ilovalarni keng joriy etish va umumiy o‘rta ta’lim maktablarining yangi avlod o‘quv-metodik adabiyotlar bazasini xalqaro ta’lim standartlariga, ta’lim sifatini baholashning xalqaro dasturlari tizimiga moslashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Zero, O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida «Ta’limda multimedia mahsulotlarini ishlab chiqish va ularni qo‘llash jarayonini tizimli tashkil etish choralari ko‘rish»⁷⁰ kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu esa umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining biologik savodxonligini oshirish, tabiiy-ilmiy dunyoqarashini, tayanch va fanga oid xususiy kompetensiyalarini shakllantirishda biologiya darslari, darsdan va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarni interaktiv elektron ta’limiy resurslar vositasida tashkil etilishini ta’minlaydi.

Har qanday didaktik jarayonda o‘quv faoliyatining maqsadi, vazifalari va albatta natijalari mavjud bo‘lib, mazkur pedagogik prinsip har qanday o‘quv jarayonining asosi bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa elektron darsliklar bilan ishlash o‘quvchiga ancha qulaylik tug‘diradi, ya’ni ularda o‘quvchilar faoliyatini yo‘naltiruvchi, tizimga soluvchi ko‘rsatmalar va topshiriqlar mavjud, asosiysi bajargan harakatini to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligi haqida darhol ma’lumot oladi. Esda saqlab qolish maqsadida o‘qituvchi turli ma’lumotlarni o‘zlashtirish haqida

⁷⁰ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-son Farmoni. – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019 y.

o‘quvchilarga tavsiyalar beradi, xotirani rivojlantirishni doimiy nazorat qilib turadi, uni takomillashtirishga yordam beradi.

Elektron darslik yoki qo‘llanma bilan ishlash o‘quvchilarning o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi [81; 9-b.]. O‘quvchilarning materialni necha marta o‘qiganligi emas, balki mazmunini tushunib, xotirada uzoq saqlash yo‘llarini takomillashtirishga e‘tibor qaratish zarur. Shuning uchun ko‘p vaqtqi materialni o‘qishga emas, uni xotirada faol qayta ishlanishiga intilish lozim. Shuning uchun o‘qituvchi yaxshi darsliklarni tanlay olishi, mazkur metodni boshqa metodlar bilan uyg‘unlikda amalga oshirishga intilishi zarur.

Biologiya darslaridagi o‘rganilayotgan hayvon haqida umumiy ma‘lumot beruvchi ko‘rgazmali vositalar miqdor va sifat darajasiga ko‘ra qanchalik talab darajasida bo‘lsa, o‘quvchining mavzu yuzasidan hosil qiladigan ko‘nikmasi ham shunchalik yuqori bo‘ladi. Hayvonning rangli suratlari, uning tashqi va ichki tuzilishi, sistematik birliklari, hayvonlarning xilma-xilligiga aks etgan materiallarni turli ko‘rinishda taqdim etish imkoniyati yaratiladi. Mazkur usullar o‘qituvchi uchun ahamiyati katta bo‘lib, uning muhim tomonlaridan biri materiallarni mustaqil ravishda tayyorlashi va namoyish eta olishidir.

Ta‘lim texnologiya elementlarini tanlash va amalga oshirishda o‘quvchilarning o‘quv bilish faoliyatlarini e‘tiborga olish lozim. Amaliyotdagi oddiy qoida shu haqda guvohlik beradiki, nazariy darsning dastlabki 7-8 daqiqasida o‘quvchilarga yangi bilimlarni berish amalga oshiriladi, keyin esa bahs-munozara, kichik guruhlarda ishlash va boshqa shu kabi noan‘anaviy metodlarni amalga oshirish orqali berilgan bilim mustahkamlanishi lozim. Chunki o‘rganishning dastlabki 7-8 daqiqasi eng samarali, 15 daqiqadan keyin esa o‘rganishni davom ettirish motivatsiyasi tezda pasaya boshlaydi. Bu kabi takliflar o‘quvchining diqqatini uzoqroq vaqtgacha saqlab turishga xizmat qiladi.

Yuqorida ta‘kidlanganidek, hayvon haqida umumiy ma‘lumot beruvchi ko‘rgazmali vositalar miqdor va sifat darajasiga ko‘ra qanchalik talab darajasida bo‘lsa, o‘quvchining qabul qilish imkoniyatlari ham shunchalik yuqori bo‘ladi. Hayvonning rangli suratlari, uning tashqi va ichki tuzilishi, sistematik birliklari, hayvonlarning xilma-xilligiga aks etgan materiallarni turli ko‘rinishda taqdim etish imkoniyati yaratiladi. Mazkur usullar o‘qituvchi uchun ahamiyati katta bo‘lib, uning muhim tomonlaridan biri materiallarni mustaqil ravishda tayyorlashi va namoyish eta olishidir. Buning uchun mavzuga oid bo‘lgan rangli rasmlar, jadvallar, qiziqarli ma‘lumotlarni to‘plashi, ularni saralashi va kompyuterda tayyorlaydi.

Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining biologiya (zoologiya) darslari samaradorligini oshirishda taqdimot dasturlaridan foydalanishda uning yana bir muhim tomoniga e‘tibor qaratish lozim. Ma‘lumki biologiya (zoologiya)dan o‘zlashtirish qiyin bo‘lgan mavzular mavjud bo‘lib, ularni sinfda har bir o‘quvchi birdan o‘zlashtira oladi desak, qattiq yanglishamiz.

Biologiyadan darsdan tashqari ishlar mazmuni mashg‘ulotlar davomida amalga oshiriladigan maqsad va vazifalar, xususan sistematika, morfologik va anatomik tuzilishiga oid ma‘lumotlarni bilish bilan belgilanadi. Mashg‘ulotlar davomida o‘quvchilar darsda o‘zlashtirgan nazariy bilimlarini mustahkamlaydi; amaliy ko‘nikma

va malakaga ega bo‘ladi.

Biologiyadan darsdan tashqari ishlarni tashkil etishda hayvonlarning rivojlanishining turli bosqichlari uzoq muddatli kuzatuvlar asosida amalga oshirish ham maqsadga muvofiqdir. Masalan, hayvonlarning ko‘payishi (masalan, akvarium baliqlari, to‘tiqush yoki kanareykani tuxumdan jo‘ja ochishi, mushuk yoki kuchuk bolasining “katta bo‘lish” ya’ni rivojlanish jarayonlari) o‘rganish mashg‘uloti o‘quvchiga zavq beribgina qolmasdan, balki uy hayvonlarining xatti-harakatlari va ulg‘ayishi bilan bog‘liq jarayonlarni ko‘rish, e’tibor qaratish, shu bilan birgalikda tabiatni sevish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday mashg‘ulotlarni o‘quvchilar bilan hamkorlikda nafaqat tabiatda, sinf burchaklarida, balki uy sharoitida tashkil etish maqsadga muvofiq.

Yovvoyi tabiatda kuzatish mashg‘ulotida jarayonida o‘quvchi hayvonlarning ko‘pgina moslashish xususiyatlarini o‘rganadilar. Jumladan, ov to‘rlari va o‘rgimchaklarning xatti-harakatlarini, hayvonlarning muayyan sharoitlarda yashashiga moslashishini, qushlardagi reflekslarni hayvonlarning yashash sharoitlarini kuzatish misolida tushunib boradilar.

Ta’kidlash joizki, darsdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning biologiyadan hayvonot olamining asosiy biologik tushunchalarini shakllantiradigan, ularning biologik qonuniyatlarning mohiyatini o‘zlashtirishlariga hissa qo‘shadigan mavzularga alohida tanlab olish talab etiladi.

Darsdan tashqari ishlar o‘quv jarayonining turli bosqichlarida qo‘llaniladi. Masalan, hasharotlarning tashqi tuzilishi, tarqalish va ularning moslanish jarayonlarini o‘rganish bo‘yicha laboratoriya ishlarini tashkil etganimizdan so‘ng, mazu doirasida bilimlarni mustahkamlash va sinovdan o‘tkazish uchun uyda bajarish uchun vazifa topshiriladi. Unga ko‘ra o‘quvchilar uy atrofida tarqalgan hasharotlardan mobil kolleksiya to‘playdi. Ya’ni hozirda intellektual salohiyatli o‘quvchilarimizda zamonaviy mobil aloqalaridan foydalanish keng ommalashgan. Shunday ekan, o‘quvchilar axborot vositalaridan unumli foydalanishlarini inobatga olgan holda kichik hajmda videoparchalar, rasmlar kolleksiyalarini tayyorlaydilar.

Masalan, O‘zbekistonning iqlim sharoitiga moslashib, keng tarqalgan qattiqqanotlilar, pardaqaqanotlilar, to‘g‘ri qanotlilar, ninachilar turkumi vakillaridan ko‘rgazmali namunalar tayyorlashda, o‘quvchilar o‘qituvchi ko‘rsatmalari va pedagogik maslahatlaridan foydalanishadi. Qo‘ng‘izlar, kapalaklar va ninachilardan to‘plangan kolleksiyalar keyinchalik o‘qituvchi hamkorligida umumiy lashtiriladi. Unda har bir o‘quvchining hasharotlar kolleksiyasining elektron namunalari darsda va to‘garak mashg‘ulotlarida samarali foydalanish imkoniyatini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ergasheva G.S. Biologiya darslari va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda raqamli ta’lim texnologiyasidan foydalanish // Uzluksiz ta’lim // -Toshkent. 2017. № 1. –B. 65-70.
2. Qaraxonova L.M. Разработка и внедрение цифровых ресурсов в непрерывном образовании // Uzluksiz ta’lim. –Toshkent, № 6. 2018. 59-62.
3. Karakhonova L.M. Using the electronic educational resources in biology lessons/ XIII International correspondence scientific specialized conference

«International scientific review of the problems of philosophy, Psychology and pedagogy». – Boston. USA. September – №. 10-11, 2019. – Pg-35-40.

MAKTABGA TAYYORLOV DASTURLARI VA BIRINCHI SINIF DARSЛИKLARI O‘RTASIDAGI O‘ZARO BOG‘LIQLIKNING AHAMIYATI

**Jumanova Ozoda Eshpo‘lat qizi,
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-
tadqiqot instituti tayanch doktranti**

Annotatsiya. Ushbu maqolada birinchi sinf o‘quvchilarining maktabdagi o‘quv-tarbiya muhitiga moslashuv jarayonida maktabgacha ta‘lim tashkilotlari va maktablardagi mashg‘ulotlarning o‘zaro aloqasi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, maktabgacha ta‘lim, maktab, moslashuv, darslik, uzviylik, izchillik.

Maktabgacha ta‘limning maqsad va vazifalari tarbiyaning bolalar yosh xususiyatlari hisobga olingan umumiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqib belgilanadi. Bu esa maktabgacha ta‘lim tashkiloti va maktab o‘rtasida izchillikni ta‘minlashning asosiy negizi hisoblanadi. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti va maktabdagi ta‘lim-tarbiya vazifa, shakl hamda metodlarining turli yosh bosqichlarida bola shaxsini har tomonlama shakllantirishni amalga oshirish maqsadlarida o‘zaro aloqasini qaror toptirishda izchillik ifodasi hisoblanadi.

Maktab - maktabgacha davrlarda shakllantiriladigan jamoatchilik xususiyatlarini sifat jihatdan yanada rivojlantirish uchun zarur sharoitlar yaratadi, o‘quvchi shaxsi jamoatchilikga yo‘nalganligini qaror toptirishni ta‘minlaydi. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti va boshlang‘ich sinflarning amaldagi dasturlarini qiyoslash ular o‘rtasida ma‘lum izchil aloqa borligini ko‘rsatadi. Bu quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- Maktab va maktabgacha ta‘lim tashkiloti dasturlariga asos qilib olingan falsafiy va psixologik nuqtayi nazarlar birligi;

- Ta‘lim-tarbiya jarayonidagi prinsiplar birligi (mazmunning tarbiya maqsadi va vazifalariga muvofiqligi, ilmiyligi, ta‘limning tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi xususiyatlari);

- Fanlar o‘rtasidagi izchillik. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti va maktabda ona tilining boshlang‘ich kursini o‘qitishga bolalar nutqini har tomonlama rivojlantirib borish g‘oyasi asos qilib olingan. Maktabgacha ta‘lim tashkilotida lug‘atni rivojlantirish, tovush madaniyatini shakllantirish, nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish, bog‘lanishli nutqni shakllantirish, ijodiy hikoya qilish, badiiy adabiyot bilan tanishtirish, o‘qish va savodga tayyorgarlik, oddiy tahlil va sintez qilish ko‘nikmalari rivojlanadi. Maktabda bu asosda yangi vazifalar hal etiladi:

- Yozma nutq va harfiy yozuv malakalari shakllantiriladi;
- Morfologik va sintaksis elementlar o‘rganiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida boshlangan lug’at boyligini yanada oshirish, nutqning ifodaliligi va mantiqiyliigi ustidagi ish maktabda davom ettiriladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida elementar matematik bilimlarni rivojlantirishda - bolalarning mantiqiy tafakkurini va hisoblash malakasini o’stirish bo’yicha o’nlik tartibini aniqlash, yigirmagacha bo’lgan sonlarni to’g’ri sanash, misollarni raqamlar yozilgan kartochkalar yordamida ifodalab berish, bir amalli masalalarni qo’shish va ayirish orqali tuzish va yechish, shartli o’lchov yordamida predmetlarni o’lchash, yil va hafta kunlari, ularning ketma-ketligi, kundalik faoliyatlarini taqsimlash, vaqt, butun va qism haqidagi bilimlari maktabda takomillashtiriladi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti va boshlang’ich sinflardagi tabiatshunoslik bilimlari har ikkala holatda ham organism va muhit birligiga tayanadi. Jonli va jonsiz tabiat hodisalari, tabiat kishilar mehnatining bir-birini taqozo etishi shu asosda qaraladi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti va maktabda o’qitish izchilligi asosini tashkil etuvchi yagoria nazariy yondashuvlar, dasturlar mazmunida, bolalalar imkoniyatlari va bilimlarining

tuzilishlarini hisobga olib turlicha hal etiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilimlarning asosiy mazmunini atrof dunyo haqidagi xilma-xil tasavvurlarning keng doirasi va ayrim elementar tushunchalar tashkil etadi. Voqelikning turli sohalar haqidagi tasavvurlarning umumiy tizimi bolaga dunyoni to’g’ri anglay olish va umumiy rivojlanishning zarur darajasini ta’minlaydi, bu esa zamonaviy ta’lim mazmunini egallashga katta imkoniyat yaratadi. Maktabda o’quvchilar bilimlarining mazmuni yuqori darajaga ko’tarila borib, voqelikning turli sohalariga oid bilimlarini yanada kengaytirish va chuqurlashtirish jarayoni faol sodir bo’ladi, ayni shu vaqtda o’quvchilar oldiga bilimlarni nazariy nuqtayi nazardan anglash masalasi ko’ndalang qo’yiladi. Maktabning ta’limiy jarayonida o’quvchilarda ilmiy tushunchalarni shakllantirish bosh vazifa hisoblanadi. O’quvchilarning dunyo haqidagi bilimlarini tabaqalashtirish 1-sinfdan boshlab, fanni o’tishda, fan asoslarini maqsadli o’rganishda o’z aksini topadi. Bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish, tizimli hamda ilmiy tushunchalarni o’zlashtirishda o’qishda qo’llaniladigan metod va shakllarning ahamiyati kattadir. O’qitish metodlardagi izchillikning sharti - ularni bolalarning bilim, malaka vako’nikmalarini ongli, mustaqil egallashlari, bolalarni maktabda va maktabgacha ta’lim tashkilotida ham aqliy qobiliyatlari va ijodiy faolliklarini rivojlantirishga yo’nalganligining birligidir. Maktabgacha ta’lim tashkilotida qo’llaniladigan o’qitish metodi va usullari bolalarning keng aqliy hamda ma’naviy-irodaviy rivojlanishlariga yordam beradi va shu orqali ularning yangi mazmunini egallashga darsda o’qituvchi bilan murakkabroq o’zaro aloqa shakllariga tayyorgarliklarini ta’minlaydi. Mashg’ulotlarda tarbiyachining bolalarni bilish va amaliy faoliyatlariga rahbarlik usullaridagi bu istiqbollilik ikki tomonlama metodlardagi izchillik asosini tashkil etadi. Maktabdagi dars va maktabgacha ta’lim tashkilotidagi mashg’ulot bir qator o’ziga xos xususiyatlarga ega, ammo shu bilan birga uyushtirilgan ta’limning asosiy shakllari sifatida ulargagina xos bo’lgan ichki umumiy xususiyatlar majmuiga egadir. Bularga:

- Mashg’ulot va darsning mazmunan dasturlashganligi va vaqt jihatdan cheklanganligi;

- Ta’limda pedagogning yetakchi roli;
- Ilmiy asoslangan o’qitish metodi va usullaridan foydalanish;
- Ta’lim jarayonida pedagogik, innovatsion va axborot texnologiyalarini qo’llash. Bu umumiy xususiyatlar ta’lim shakllaridagi izchillik uchun zamin yaratadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotidagi o’qitish jarayonida bolalarda o’quv faoliyatning dastlabki elementlari tarkib toptiriladi, o’z xatti-harakatlarini ixtiyoriy boshqara olish ko’nikmalari, maqsadga yo’nalgan aqliy faoliyat takomillashadi, bu esa bolaning maktab ta’limining yangi sharoitlariga faol kirishib ketishi uchun zarur bo’lgan psixologik jihatdan tayyorlaydi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida tayyorlov guruhlarida “Nutq o’stirish”, “Savodxonlik”, “Badiiy adabiyot bilan tanishtirish”, “Elementar matematika”, “Atrofi olam bilan tanishtirish”, “Musika” “Jismoniy tarbiya” “Tasviriy faoliyat bilan tanishtirish kabi faoliyatlar tashkil etiladi. Bu faoliyatlar natijasida tarbiyalanuvchilar quyidagi ko’nikmalar shakllanishi asosida maktab ta’limiga tayyorlanadi.

Nutqning qanchalik yuqori darajada rivojlangan bo’lishi bolaning maktabga aqliy tayyorgarligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ona tilidagi hamma tovushlarni aniq talaffuz qilish, lug’atning boyligi, o’z fikrini mantiqiy grammatik to’g’ri bayon qila bilish, madaniy nutq muomalasi – bularning barchasi maktabda muvaffaqiyatli o’qishning zaruriy sharti hisoblanadi. Shuningdek, kesma harflar yordamida tovush va harf tahlil va sintez bo’yicha mashqlarni bajarishga o’rgatish, kesma harflardan bo’g’in tuzdirish va o’qitish, unli va undosh tovushlar xususiyatlari, o’z ismini va 2-3 ta so’zlarni bosma harflarda mustaqil o’qishga o’rgatib boriladi. Bu tayyorgarlik davridagi tushunchalar maktab davrida mustahkamlanib, chuqurlashtirib boriladi.

Elementar matematik bilim va ko’nikmalar bo’limida bolalar 1-sinf uchun “Matematik” yoki “Mantiqiy matematika” fanlarini uzviy davom ettirish uchun asosiy bilim va ko’nikmalarga ega bo’ladi. Ular quyidagilardir:

- son-sanoq, kattalik, geometrik figuralar, tevarak-atrofni mo’ljaiga olish, vaqtni chamalash, qurish-yasash faoliyatlari orqali amalga oshiriladi. Bolalarda pul qiymatlari, narx, plastik kartochka, terminal haqida dastlabki tushunchalar beriladi. Yil fasllari, yil taqvim, hafta kunlari, soat turlari bilan tanishtiriladi.

Tasviriy faoliyat mazmuni yanada murakkablashadi. Inson qiyofasi detallashtirilgan holati, san’at asarlari bilan tanishtiriladi. Bunda predmetli va voqeaband rasm chizish, bezakli rasm, plastilin (loy) bilan ishlash, aplekatsiya, qurishyasash, qurilish materiallarini konstruksiyalash, qog’ozdan konstruksiyalar hosil qilish, tabiiy materiallardan, qurishyasash materiallaridan, konstruktorlik detallarni, qurilish materiallaridan konstruksiyalar hosil qilish va badiiy qo’l mehnati o’rgatiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotidan boshlangan “Musika mashg’ulotlari” maktab ta’limida ham bevosita davom ettiriladi ular orqali quyidagi ko’nikmalar davom ettiriladi:

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

musiqi tinglash, musiqiy-ritmik harakatlar, qo‘shiq aytish, bolalar cholg‘u asboblari chalin, turli harakatli o‘yinlar o‘rgatiladi.

Shuningdek, Ona Vatan, mashhur sarkardalar, buyuk siymolar, xalq amaliy san'ati, an'anaviy bayramlar, kattalar mehnati, transport va aloqa vositalari, buyumlar haqida bola o‘z tanasining qismlarini o‘rganish orqali boshlang‘ich sinf ta‘limiga tayyorlanadi. Bu bilim va ko‘nikmalar bolalarni 1-sinfdagi tegishli o‘quv fanlarini egallashlari uchun tayyorgarliklarini tashkil qiladi. Ko‘pchilik psixolog-pedagog olimlarning (A.M.Leushina, D.B.Elkonin, L.E.Jurova, F.R.Qodirova) ta'kidlashicha, maktabgacha ta'lim tashkilotida va maktab ta'limidagi o'qitishdagi bog'liqlik maktabda fanlarni o'qitish uchun zamin yaratishga xizmat qiladi. Shunday qilib maktabdagi o'qishga aqliy tayyorgarlik bolalarni aqliy va nutqiy rivojlantirishning o'zaro bog'langan tarkibiy qismlaridan tarkib topadi. Maktabgacha yoshdagi bolani maktabda o'qishga jismoniy tayyorgarligi Maktabda o'qishga tayyorgarlik bu - bolani maktabda muvaffaqiyatli o'kishi uchun asosiy negiz hisoblanadi. Maktabga borish munosabati bilan bolaning kun tartibi, turmush tarzida jiddiy o'zgarishlarning paydo bo'lishi, darslarning davomiyligi jismoniy zo'r berishni keltirib chiqaradi. Maktabga jismoniy tayyorgarlik quyidagi omillarga bog'liq:

- Bola salomatligining yaxshi bo'lishi;
- Bola organizmining chiniqqanligi;
- Ma'lum darajada chidamliligi va ish qobiliyati;
- Kasalliklarga qarshilik ko'rsata olish xususiyatlariga bog'liq.

Maktabga tayyorlov guruhi mashg'ulotlari va 1-sinf mashg'ulotlarida o'tiladigan fanlarning o'zaro bog'liqliklari quyida keltirib o'tilgan:

Maktabgacha ta'lim tashkilotida mashg'ulotlar nomi	Maktabda 1-sinflarda o'tiladigan fanlar
Elementar matematika	Matematika
Atrofi olam bilan tashtirish	Atrofi olam
Nutq o'stirish	Alifbe
Jismoniy tarbiya	Jismoniy tarbiya
Musiqi	Musiqi
Ingliz tili	Ingliz tili
Aplikatsiya	Texnologiya

Maktabga tayyorlov guruhi mashg'ulotlari va 1-sinf mashg'ulotlarida o'tiladigan mavzularining o'zaro bog'liqlik ko'rsatgichlari quyida keltirib o'tilgan:

Elementar matematika	Matematika
1 dan 10 gacha bo'lgan sonlarning atalishi	1 dan 10 gacha bo'lgan sonlarning atalishi

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

1 dan 10 gacha o‘ng va teskari sanash	1 dan 10 gacha o‘ng va teskari sanash
Kata kichik teng tushunchalarini o‘rgatish	Kata kichik teng tushunchalarini o‘rgatish
100 gacha bo‘lgan o‘nliklarni o‘rgatish	100 gacha bo‘lgan o‘nliklarni o‘rgatish
Narsalarning o‘lchami bo‘yicha taqqoslash	Narsalarning o‘lchami bo‘yicha taqqoslash
Narsalarning xossalari bo‘yicha to‘plamga ajratish	Narsalarning xossalari bo‘yicha to‘plamga ajratish
10 gacha bo‘lgan sonlar ichida qo‘shish ayirish amallarini bajarish	10 gacha bo‘lgan sonlar ichida qo‘shish ayirish amallarini bajarish

Atrofi olam bilan tanishtirish	Atrofi olam
Kun tartibiga odatlantirish	Kun tartibini o‘rgatish
Shaxsiy gigiyena qoidalarini o‘rgatish	Shaxsiy gigiyena qoidalarini o‘rgatish
Ko‘chada yurish qoidalarini o‘rgatish	Ko‘chada yurish qoidalarini o‘rgatish
Yil fasllarini o‘rgatish	Yil fasllarini o‘rgatish

Nutq o‘stirish	Alifbe
Harflar tanishtiriladi	Harflar tanishtiriladi
Unli undosh tovishlar o‘rgatiladi	Unli undosh tovishlar o‘rgatiladi
So‘zlarni bog‘inlab o‘qish o‘rgatiladi	So‘zlarni bog‘inlab o‘qish o‘rgatiladi
Rasmga qarab hikoya tuzishga o‘rgatiladi	Rasmga qarab hikoya tuzishga o‘rgatiladi

Jismoniy tarbiya	Jismoniy tarbiya
Kun tartibiga rioya qilish o‘rgatiladi	Kun tartibiga rioya qilish o‘rgatiladi
60 metr metrga to‘xtamasdan yugurib o‘tishi kerak	60 metr metrga to‘xtamasdan yugurib o‘tishi kerak
Saflanish va qayta saflanish o‘rgatiladi	Saflanish va qayta saflanish o‘rgatiladi
Jismoniy tarbiya o‘tishning asl maqsadi bolalarni fikrni jamlash, chaqqonlik, tezkorlik, kuch, chidamlilik sifatlarini	Jismoniy tarbiya o‘tishning asl maqsadi bolalarni fikrni jamlash, chaqqonlik, tezkorlik, kuch, chidamlilik sifatlarini

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

o‘rgatishga qaratilgan.	o‘rgatishga qaratilgan.

Musiqqa	Musiqqa
Milliy cholg‘u asboblari bilan tanishtirish	Milliy cholg‘u asboblari bilan tanishtirish
Notalarni o‘rgatish	Notalarni o‘rgatish
Tovushlarning baland pasligini o‘rgatish	Tovushlarning baland pasligini o‘rgatish
Tovushlarning turlarini o‘rgatish	Tovushlarning turlarini o‘rgatish

Ingliz tili	Ingliz tili
O‘qish va yozuvsiz o‘rgatiladi	O‘qish va yozuvsiz o‘rgatiladi
Mashqlar, o‘yinlar, qo‘shiqlar orqali o‘rgatiladi	Mashqlar, o‘yinlar, qo‘shiqlar orqali o‘rgatiladi
Til o‘rgatish rasm chizish va bo‘yash orqali mustaxkamlanadi	Til o‘rgatish rasm chizish va bo‘yash orqali mustaxkamlanadi

Aplikatsiya	Texnologiya
Qaychi bilan ishlash texnikasi o‘rgatiladi	Qaychi bilan ishlash texnikasi o‘rgatiladi
Yelim bilan ishlash qoidalari o‘rgatiladi	Yelim bilan ishlash qoidalari o‘rgatiladi
Qog‘oz va uning turlari o‘rgatiladi	Qog‘oz va uning turlari o‘rgatiladi
Qog‘ozni qo‘lda yirtish o‘rgatiladi	Qog‘ozni qo‘lda yirtish o‘rgatiladi
Qog‘ozni buklash orqli narsalar yasash o‘rgatiladi	Qog‘ozni buklash orqli narsalar yasash o‘rgatiladi
Mazaika usulda narsalar yasash o‘rgatiladi	Mazaika usulda narsalar yasash o‘rgatiladi

Maktabgacha ta’lim tashkiloti tayyorlov guruhi tarbiyachasi hamda 1-sinf o‘qituvchisi hamkorlik qilishi jarayoni bolalarni maktab ta’limiga har jihatdan tayyorlanishiga, psixologik jihatdan moslashishiga ham qulaydir. Jumladan bolalarni maktabga sayohatga olib borish, maktab hayoti bilan illiq tassurotlar ila tanishtirish bolada maktabda o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqni yanada oshiradi.

Xulosa qilib, maktabgacha ta’lim tashkiloti va maktabda ta’lim-tarbiyaviy jarayonni amalga oshirishdagi izchillik bola shaxsini rivojlantirishni amalga oshirishda muhim omil bo‘lib hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 28.05.2021 SQ-297-IV-son “2030-yilga qadar O‘zbekiston respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida” qarori
2. Abdullayeva Barno Sayfutdinovna, Tursunova Malika Baxtiyor qizi, Xaydarova Mahliyo Xabibullayevna. BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA TARBIYA FANI DARSLIK. Toshkent – 2022
3. Tillayeva, N. (2024). Maktab O‘quvchilarining Ijtimoiy Moslashuvining Psixologik Xususiyatlari. *Modern Science and Research*, 3(1), 1–5. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28142>
4. G‘oyimov U. Boshlang‘ich ta’limda gender madaniyati ko‘nikmasini shakllantirishning ahamiyati. "Экономика и социум" №10(89) 2021

**PEDAGOGIK MAHORAT- O‘QITUVCHI KASBIY KOMPETENTLIGINING
YUQORI DARAJASI**

Ro‘zimatov E.Y.

***O‘zMU Ijtimoiy fanlar fakulteti “Pedagogika va umumiy psixologiya”
kafedrasini katta o‘qituvchisi***

Annotatsiya: O‘qituvchi jamiyatning yosh avlod ta’lim – tarbiyasiga qo‘yilgan ijtimoiy buyurtmasining asosiy ijrochisidir. Shuning uchun ham respublikamiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev “Tarbiyachi – ustoz bo‘lish uchun, boshqalarning aql – idrokini o‘stirish, ma’rifiy ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, eng avvalo tarbiyachining o‘zi aynan shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo‘lishi kerak” - degan edi. Darhaqiqat o‘qituvchilik kasbida chuqur bilimdonlik, zukkolik o‘z kasb mahoratini muntazam takomillashtirib borishga ishtiyoq bo‘lmas ekan, u yaxshi ustoz – o‘qituvchi bo‘la olmaydi. Zero, davlatimizning istiqboli, Prezidentimiz tomonidan olg‘a surilayotgan barcha islohatlarning ijobiy yechimi ana shu ko‘p minglik ziyokorlik ishining samarasiga bog‘liq. Bu eng avvalo o‘qituvchi kasbiga bo‘lgan munosabatni tub jihatdan o‘zgartirishni, uning ma’naviy-axloqiy va aqliy kamolotini oshirish lozimligini taqozo etadi.

Kalit so‘zlar: tarbiyachi, fuqaro, fazilat, mashg‘ulotlar, pedagogik mahorat, kasb.

Аннотация: Учитель является главным исполнителем социального заказа общества по воспитанию молодого поколения. Именно поэтому Президент нашей республики Ш. Мирзиёев сказал: «Чтобы стать учителем, развивайте интеллект других, получайте удовольствие от знаний других, вырасти настоящим гражданином, прежде всего, педагогом». сам должен соответствовать таким высоким требованиям, должен обладать такими замечательными качествами", - сказал он. Ведь в педагогической профессии,

если не обладать глубокими знаниями, интеллектом и желанием регулярно совершенствовать свое профессиональное мастерство, нельзя быть хорошим педагогом - педагогом. Ведь от результатов работы многих тысяч интеллектуалов зависят перспективы нашей страны, положительное решение всех реформ, продвигаемых нашим Президентом. Прежде всего, это требует коренного изменения отношения к профессии учителя, необходимости повышения его духовной, нравственной и интеллектуальной зрелости.

Ключевые слова: педагог, гражданин, добродетель, воспитание, педагогическое мастерство, профессия.

Annotation: The teacher is the main executor of the society's social order for the education of the young generation. That is why the President of our republic, Sh. Mirziyoyev, said, "In order to become a teacher, to develop the intellect of others, to enjoy the knowledge of others, to grow into a true citizen, first of all, the educator himself must meet such high requirements. , should have such great qualities" - he said. In fact, in the teaching profession, if one does not have deep knowledge, intelligence, and the desire to regularly improve one's professional skills, one cannot be a good teacher - a teacher. After all, the prospects of our country, the positive solution of all the reforms being promoted by our President depend on the results of the work of many thousands of intellectuals. First of all, this requires a fundamental change in the attitude towards the teacher's profession, the need to improve his spiritual, moral and intellectual maturity.

Key words: educator, citizen, virtue, training, pedagogical skill, profession.

Pedagogik mahorat – o‘qituvchining yuqori darajada pedagogik texnika, tajriba, nutq madaniyati va ijodkorlik qobiliyatiga egaligi sanaladi. Ta’lim jarayonining yuksak mahorat bilan tashkil etilishi:

- o‘quv mashg‘ulotlarining bir xillik kasb etmasligi;
- o‘rganilayotgan mavzuga talabaning diqqatini torta olish;
- har bir mavzuga mos ravishda texnik vositalarning tanlanishi;
- mashg‘ulotlarning jonli, qiziqarli va jo‘shqin bo‘lishi;
- talabalarning ta’lim jarayonida o‘zlarini erkin his etishlarini ta’minlaydi.

O‘z mohiyatiga ko‘ra pedagogik mahorat – izlanish, ijodiy mehnat mahsuli. Pedagogik mahorat hamma o‘qituvchilar uchun bir qolipdagi ish uslubi emas, balki u har bir o‘qituvchining o‘z ustida ishlashi, ijodiy mehnati jarayonida yuzaga keladigan jarayondir.

Pedagogik mahorat bir qator tarkibiy elementlardan tarkib topib, o‘z ichiga pedagogik, psixologik va metodik bilimlarni, kasbiy qobiliyat, boy ish tajribasi, pedagogik etika va texnikani o‘z ichiga oladi.

Kasbiy bilimlarning puxta o‘zlashtirilishi pedagogik mahoratning asosiy negizi sanaladi. Bo‘lajak o‘qituvchi talabalik yillaridayoq kasbiy bilimlar tizimini puxta egallab olishi zarur. Mavjud psixologik, pedagogik va metoik bilimlar tizimi o‘qituvchiga akademik guruh jamoasini, har bir talabani o‘rganish, ularning

psixologik, fiziologik va jismoniy holatlarini tushunish, mavjud vaziyatni oqilona baholay olish imkoniyatini beradiki, bu holat, birinchidan, ta’lim sifatini yaxshilaydi, ikkinchidan, o’qitish samaradorligini oshiradi, uchinchidan, talabalarni shaxs sifatida har tomonlama kamol toptirish uchun sharoitni yaratadi.

Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o’qituvchi pedagogik mahoratga ega bo’lishi zarur. Pedagogik mahorat egasi oz mehnat sarf qilib, katta natijaga erishadi. Ijodkorlik hamisha uning hamkori bo’ladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, iste’dodli kishidagina pedagogik mahorat bo’lishi mumkin, qobiliyat esa faoliyat jarayonida paydo bo’ladi va rivojlanadi. qobiliyatli va mahoratli o’qituvchi oldida esa hozirgi kun talabi asosida vatanimiz ravnaqi uchun xizmat qila oladigan, buyuk vatanni dildan sevadigan va bu yo’lda o’z jonini ham ayamaydigan yoshlarni vatanga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash vazifasi turadi.

O’qituvchilik kasbi ulug’ va sharaflı, murakkab, o’z o’rnida mas’uliyatli kasblardan biridir. Dunyodagi barcha insonlarni komil bo’lib yetilishiga o’qituvchi sababchi bo’ladi. Barcha daholar, o’z kasbining ustalari bo’lgan mutaxassislarining yetuklik darajaga erishishi o’qituvchining mehnati samarasidir. Shu sababli o’qituvchi mehnatini biror narsa bilan taqqoslab bo’lmaydi.

Mahoratli o’qituvchi o’zida quyidagi bilim, ko’nikma, malakalarni namoyon eta olishi zarur:

- keng dunyoqarashga ega bo’lib, ijtimoiy voqea, hodisa va jarayonlar yuzasidan erkin fikr yurita olishi;
- kasbiy bilimlarni puxta o’zlashtirgan bo’lishi;
- zamonaviy texnika va ilg’or texnologiyalardan xabardor bo’lishi hamda amalda ulardan samarali, maqsali foydalana bilishi;
- har bir darsni vaqt va metoik nuqtai nazaridan o’ta samarali tashkil etishi;
- talabalar individual, akademik guruhning esa jamoaviy rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitni yarata olishi.

O’qituvchining umumiy madaniyati yuqori bo’lishi bilan birga bu kasb adabiyot va san’at sohasidagi bilimlarga ega bo’lishni talab qiladi.

O’qituvchi pedagoglik odobiga rioya qilishi kerak. Pedagoglik odobi o’qituvchilik kasbiga xos fazilatlaridan bo’lib, u o’qituvchining bolalar bilan ishlashi jarayonida uning tajribasi va mahorati oshadi.

O’qituvchi pedagoglik mahoratiga va har tomonlama bilimga ega bo’lishi kerak, chunki unga o’quvchilar har sohada murojaat qilishlari mumkin.

O’qituvchida o’qituvchiga xos bo’lgan qobiliyatlar mujassam etgan bo’lishi lozim. Uning tarkibi quyidagilar: insonparvarlik g’oyasi, muayyan qiziqishlar, ma’naviy-axloqiy va kasbiy qadriyatlar, yuksak hayotiy maqsadlar, ideallar, mutaxassislik bilimlari, pedagogik layoqat, kommunikativ qobiliyat, fikr, so’z va tuyg’u orqali talaba bilan munosabatni tashkil eta olish, o’zaro fikr almashish, fahm-idrokli bo’lish, iqtidor egasi, harakatchan, faol, jo’shqin, qat’iyatli, sabotli, chidamli, obro’li bo’lish, kelajakka ishonch bilan boqish, talabalarni o’z nazokati, jozibasi bilan maftun eta va o’z-o’zini boshqara olishdan iborat.

Pedagogik mahorat kasbiy faoliyat jarayonida shakllanib va takomillashib boradi. Ta’lim muassasalarida pedagogik turli psixologik xususiyatlarga ega bo’lgan

talabalar bilan ishlaydi, turli ziddiyatlarga duch keladi. Bu o‘z navbatida uni o‘z ustida ishlashga, o‘qib-o‘rganishga, kasbiy bilimlarni takomillashtirishga majbur etadi.

Ta’limiy va tarbiyaviy maqsadlarga erishish uchun pedagog yillar davomida yig‘ilgan tajriba va malakalariga tayanadi. Talabalarning nazariy hamda amaliy faoliyatida erishadigan barcha yutuqlari va ijobiy natijalari pedagogning o‘z kasbiy mahoratini namoyon etuvchi asosiy omillar hisoblanadi. O‘qituvchi pedagogik mahoratning tarkibiy qismlarini bilishi, uning cheksiz imkoniyatlaridan foydalana olishi lozim.

Pedagogik mahoratga ega bo‘lish ta’lim-tarbiya samaradorligini ta’minlash garovi bo‘libgina qolmay, ayni vaqtda pedagoglarning jamoada, ijtimoiy muhitdagi obro‘-e’tiborini oshiradi, talabalar orasida unga nisbatan hurmat yuzaga keladi. Kasbiy mahoratni oshirish yo‘lida amaliy harakatlarni tashkil etish pedagogik faoliyatda yo‘l qo‘yilgan yoki qo‘yilayotgan xatolardan holi bo‘lish, o‘quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar bilan munosabatda muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatini yaratadi.

Oliy ta’lim muassasalarining kasbiy mahoratga ega pedagoglarining imkoniyatlari quyidagilarni kafolatlaydi:

1. Bo‘lajak mutaxassislar kasbiy mahoratning nazariy va metodologik asoslari bilan qurollantiradi.

2. Ular tomonidan kasbiy kompetentlikning dastlabki elementlari – bilimdonlik, ijtimoiy faollik, kommunikativ qobiliyat, nutq madaniyati, ijodkorlik, refleksiya kabi mahoratning muhim tarkibiy qismlarini o‘zlashtirishga ko‘maklashadi.

3. Bo‘lajak mutaxassislar tomonidan egallangan kasbiy, ijtimoiy va metodik bilimlar, ko‘nikma va malakalarini amaliyotga samarali tatbiq eta olishga o‘rgatadi.

4. Ular tomonidan o‘quv-tarbiyaviy jarayonini jahon andozalariga xos so‘nggi zamonaviy shakl, metod, vosita va texnologiyalar asosida tashkil etish va boshqarishga oid nazariy va amaliy asoslarining puxta o‘zlashtirilishini ta’minlaydi.

Demak xulosa qilib aytganda, ta’lim jarayonida ilg‘ari surilayotgan pedagogik maqsadga erishishda o‘qituvchi tomonidan pedagogik mahorat asoslarining puxta egallanganligi muhim ahamiyatga ega. Shu sababli OTM o‘qituvchilarining doimiy ravishda o‘z ustida ishlashlari, zamonaviy bilim, ilg‘or texnika va texnologiyalardan xabardor bo‘lishlari bugungi kunning muhim talabidir. Pedagogik mahoratga ega bo‘lish OTM pedagoglari uchun ham kasbiy faoliyatni hech bir zo‘riqishsiz, ortiqcha urinishlarsiz tashkil eta olish imkoniyatini yaratadi. Shu sababli OTMning har bir pedagogi kasbiy faoliyatni tashkil etish jarayonida o‘z ustida ichkil ishlashi, kasbiy mahoratini oshirib borishi zarur.

Amaliy-metodik tavsiyalar:

1. Talabalarda pedagogik texnikani rivojlantirishga doir ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish va amalda tadbiq etish.

2. Treninglar o‘tkazish orqali talabalarda nutq madaniyatini rivojlantirish.

3. Amaliy mashg‘ulotlarda talabalar tomonidan o‘zlashtirilgan nazariy bilim va amaliy harakatlar birligini ta’minlashda pedagogik mahorat va pedagogik texnika imkoniyatlariga tayanish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent, O‘zbekiston, 2017. - 488 b.

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - Toshkent, O‘zbekiston, 2016. - 56 b.

2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash- yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. - Toshkent, O‘zbekiston, 2017. - 48 b.

3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. - Toshkent, O‘zbekiston, 2017. - 104 b..

5.O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni.

6.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 28 fevraldagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-27-son Farmoni.

7.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi “O‘zbekiston- 2030” Strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-158-son Farmoni.

8.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabr “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarori.

9.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi “Maktabgacha va maktab ta’limini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-241-son qarori.

10.Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.

11.Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.

12.Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b.

**O‘QUVCHILARDA G‘OYALARNI GENERATSIYALASH KO‘NIKMASINI
RIVOJLANTIRISH – TA’LIM TIZIMI OLDIDAGI MUHIM VAZIFA SIFATIDA**
Rustamov Nazir Choriyevich

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI 1 bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: mazkur maqolada umumta’lim muassasalarida tahsil olayotgan o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda g‘oyalarni generatsiyalash, o‘z-o‘ziga ishonch, intiutiv

tafakkurga ega bo‘lish, samarali muloqot o‘rnatish, rivojlangan tasavvur va idrok sohibi sifatida faol harakatlanish, ixtirochilik, g‘oyalarni ilgari surish, moslashuvchanlik, jamoada faoliyat ko‘rsatish ko‘nikmalarini rivojlantirish haqida fikr bildirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: muloqot, kreativ, intuitiv, tafakkur, ko‘nikma, ixtirochilik, g‘oya, jamoa, 4K.

O‘quvchilarni ma‘naviy-axloqiy va intellektual jihatdan rivojlantirishda ta‘lim jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda ta‘lim oldiga qo‘yilgan ijtimoiy buyurtmaning asosini quyidagi sifatlarga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalab yetishtirish vazifasi tashkil etmoqda. O‘quvchilarda o‘z-o‘ziga ishonch, intuitiv tafakkurga ega bo‘lish, samarali muloqot o‘rnatish, rivojlangan tasavvur va idrok sohibi sifatida faol harakatlanish, ixtirochilik, g‘oyalarni ilgari surish, moslashuvchanlik, jamoada faoliyat ko‘rsatish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Ta‘lim tizimining muhim vazifalaridan yana biri – o‘quvchilarda o‘zaro muvofiq keladigan sifatlarni tarkib toptirishdan iborat. Innovatsion xarakterdagi o‘quv jarayoni o‘quvchilarda bunday sifatlarni shakllantirishda alohida imkoniyatlarga ega. Ta‘limning asosiy muammolaridan biri shundaki, o‘quvchilar bilimlarni tezkorlik bilan o‘zlashtirish qobiliyatini shakllantirishdir. Mazkur muammo haqida esa o‘qituvchilar ham o‘quvchilar ham kamdan-kam holatlarda o‘ylab ko‘radilar. Bugungi kun ta‘lim tizimi o‘quvchilarda bilimlarni tezkor o‘zlashtirish, o‘quvchilar orasida raqobat muhitini vujudga keltirish, g‘oyalarni generatsiyalash ko‘nikmalarini rivojlantirishga asosiy e‘tiborni qaratishi lozim.

Chunki yuqori darajadagi kreativlikka ega bo‘lgan o‘quvchilarni tarbiyalash har doim ham ta‘lim jarayonining istiqbolli maqsadlaridan biri hisoblanadi. Buning uchun o‘qituvchilar innovatsion hamda an‘anaviy metodlarni integratsiyalashtirgan holda qo‘llash kompetensiyasiga ega bo‘lishlari talab etilmoqda. Buning uchun o‘qituvchilar bilimlarni o‘zlashtirish tizimini transformatsiya qila olishlari lozim. Uning uzluksizligini ta‘minlash, yangi tushunchalarni tasniflashgan holda o‘quvchilarga taqdim etish o‘qituvchi pedagogik mahoratining tarkibiy qismiga aylanishi kerak. Ta‘lim oldiga qo‘yilayotgan ijtimoiy buyurtma to‘laqonli tarzda jamiyatning ma‘naviy axloqiy, intellektual jihatdan yetuk mutaxassislariga bo‘lgan ehtiyojini qondirishga yo‘naltirilmoqda. Chunki O‘zbekiston jamiyatining ustuvor maqsadlaridan biri – inson resurslarini muntazam rivojlantirishdan iborat. Bu quyidagilarni nazarda tutadi. O‘quvchilarni ijtimoiylashtirishda jamiyatning intellektual imkoniyatlari keng bo‘lgan mutaxassislariga ehtiyojini hisobga olish lozim. Buning uchun o‘quvchi yoshlarning innovatsion texnologiyalarga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirish, ularda yangi g‘oyalarning tug‘ilishini faollashtirish, jamiyatning innovatsion ehtiyojlarini his etishlariga ko‘maklashish, ilmiy axborotlarga bo‘lgan qiziqishlarini motivlashtirish taqozo qilinmoqda.

Shu tariqa, O‘zbekiston jamiyatining innovatsion yondashuvga ega bo‘lgan, g‘oyalarni generatsiyalash ko‘nikmasi rivojlangan mutaxassislariga bo‘lgan ehtiyojini qondirish muhiti vujudga keladi. Ta‘lim jarayonida innovatsion yondashuvga ega

bo‘lgan yoshlarni tarbiyalashda quyidagi tendensiyalarni alohida hisobga olish talab qilinmoqda:

- texnologiyalarni muntazam yangilash, jamiyatning ma’naviy hayoti va iqtisodiyotni rivojlantirish maromlarini jadallashtirish, buning uchun ta’lim jarayonini innovatsiyon yondashuvlar bilan boyitish, o‘quvchilarni uzluksiz bilim olish va o‘z-o‘zini rivojlantirish imtiyozlarini hosil qilish;
- axborotlashgan jamiyat ehtiyojlarini hisobga olish o‘quvchilarni mustaqil bilim olishga yo‘naltirish, madaniyatlararo dialog ko‘lamini kengaytirish, o‘quvchilarda kommunikativ va o‘zaro axborot almashish kompetensiyasini shakllantirish;
- o‘quvchilararo munosabatlarni demokratlashtirish asosida ular orasida tolerantlik va bir-birini qo‘llab-quvvatlash muhitini vujudga keltirish, o‘quvchilarni ongli, mas’uliyatli tanlovlarni amalga oshirishga tayyorlash, murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga o‘rgatish;
- o‘quvchilarni shaxslararo mehnat munosabatlariga tayyorlash;
- inson kapitalini rivojlantirish muhimligini anglashlari uchun qulay vaziyatlarni yaratish kabilar.

Muhim masalalardan biri raqobatbardosh ta’lim tizimini yaratishdan iborat hisoblanadi. Aksariyat pedagoglar o‘quvchilarni har tomonlama rivojlantirish, ularda XXI asr kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘lgan ta’lim tizimini yaratish mexanizmlarini tadqiq etish ustida izlanishlarni amalga oshirmoqdalar. O‘zbekiston ta’lim tizimiga xos bo‘lgan muammolarni kompleks o‘rganish asosida ushbu yo‘nalishdagi bo‘shliqlarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish pedagogik tadqiqotlarning yetakchi masalalaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonda mutaxassislarining asosiy e’tibori innovatsion xarakterdagi ta’lim tizimini vujudga keltirish orqali o‘quvchi va talabalarni har tomonlama rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishga qaratilmoqda. Mazkur ta’lim jarayoni o‘quvchilarda 4K kompetensiyalarini shakllantirishda yuqori darajalarga erishishni nazarda tutishi lozim. 4 K kompetensiyalari yordamida o‘quvchilarning kognitiv sohalari rivojlanib, g‘oyalarni generatsiyalash ko‘nikmalarining samarali shakllanishi amalga oshadi. Ta’lim tizimini sifatini muntazam oshirish, uning raqobatbardoshligini ta’minlash bevosita o‘quvchilarning mustaqilligi, tayanch va fanga oid kompetensiyalarga egaligi, kommunikativligi, kreativ va tanqidiy fikrlash, hamkorlikda ishlash layoqatining shakllanganligi ko‘plab g‘oyalarni generatsiyalash ko‘nikmalarining shakllanligida namoyon bo‘ladi. Ularga O‘zbekiston jamiyat va madaniy-ma’naviy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda bilimlarni taqdim etishning innovatsion mexanizmlarini ishlab chiqish zaruriyati kuchaymoqda.

Yuqoridagi inobatga olgan holda har bir o‘quvchida mustaqil, tanqidiy va kreativ fikrlash layoqatiga ega bo‘lishini ta’minlash uchun ularga yangi o‘quv dasturlarini taqdim etish, muammolarga yechim topish layoqatini rivojlantirish, muammolarning yechimiga ijodiy yondashish usullari bilan bilan qurollantirish lozim. Mazkur masala bugungi kun ta’lim tizimining dolzarb muammolaridan biri ekanligi va bu bo‘yicha yangi darslik va o‘quv adabiyotlarini yaratishga

mamlakatimiz rahbari ham urg‘u berib, quyidagi fikrlarni bildirib o‘tgan: “Ta’lim sifatini tubdan yaxshilash maqsadida, avvalo, o‘quv dasturlari, o‘qituvchi va domlalar uchun metodik qo‘llanmalarni ilg‘or xalqaro dasturlarga moslashtirish lozim. Bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga sermazmun va tushunarli darsliklar yaratish zarur”. Shu maqsadda ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning motivatsiyasi va qiziqishini oshirish, ularda kreativlik va g‘oyalarni generatsiyalash ko‘nikmasini rivojlantirish uchun hamda barcha o‘quvchilarning ijodiy salohiyati va shijoatini hisobga oluvchi ta’limning yangi shakllarini qo‘lga qo‘yish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. Xalq so‘zi, 2020 yil 30-dekabr.
3. Safarova R. Kognitiv pedagogikaga oid nazariy yondashuvlar. Monografiya. – Toshkent.: “Science and innovation”, 2024.
4. Xotamov I.S., M.K.Olimov., Madrahimova G.R., Foziljonov I.S. Kreativ fikrlash. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent.: “Innovatsiya-ziyo”, 2022.
5. Rustamov N.Ch. Kreativ yondashuv asosida yoshlarda g‘oyalarni generatsiyalash ko‘nikmasini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari. “Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materaillari to‘plami. Toshkent.: 2024.

O‘QUVCHILARGA TASVIRIY SAN’ATNI O‘RGATISHDA EKOLOGIK TARBIYANING AHAMIYATI

Temirov Murodjon Anvarovich

Annatsiya: O‘quvchilariga tasviriy san’atni o‘rgatish orqali ekologik tarbiya berish hamda tabiatni asrash kompetentsiyasini shakllantirish, tabiat bilan muloqot qilish, tabiat qonunlari va hodisalariga oid kreativ fikrlashini rivojlantirish, ekologik tarixiy qadriyatlarni singdirish va ekologik mehnat ko‘nikmalarini rivojlantishga erishish.

Kalit so‘zlar: Ruhiyat, rassom, rangshunoslik, rang, manzara, psixologiya, ranglar spektri, tasiriy san’at, ekologiya, tabiat, yer, suv, havo, ekologik tarbiya, zararli gazlari, maishiy chiqindilar

Kirish: Yurtimizda yosh avlod tarbiyasida Ona vatanga muhabbat tushunchasi, ekologik madaniyat tushunchasi bilan uzviy olib borilmoqda. Uni asrab avaylash, keyingi avlodlarga ham g‘amxo‘rlik qilish mas’uliyati yuklanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning quyida aytib o‘tgan so‘zlari diqqatga sazovordir: —Eng muhim masala-aholining ekologik madaniyatini oshirish haqida jiddiy bosh qotirishdir. Albatta, bunday muammolarni faqat ma’muriy yo‘l

bilan hal etib bo‘lmaydi, bunga yosh avlod qalbida ona tabiatga mehr-muhabbat, unga daxldorlik hissini tarbiyalash orqalierishish mumkin. Bu vazifalarni bajarish, unga erishish esa avvalom bor oilada ota-ona, ta’lim muassasasida esa ustoz, murabbiy, pedagoglar zimmasidadir ⁷¹

Tabiat va inson azal-azaldan bir-biri bilan doimiy aloqada bo‘lgan. Tabiat insonga juda ko‘plab ne‘matlarni taqdim etgan, buning evaziga inson ham o‘z mehnati, salohiyati bilan tabiatni yanada boyitib, yashnatib borgan. Ammo vaqt o‘tishi bilan insonlar tabiatdan oqilona foydalanmay qo‘ydi va buning aksi sifatida tabiat ham insonga aks ta’sir eta boshladi. Buning natijasida fanda yangi ta’limot – “ekologiya” vujudga keldi. Birinchi bor, ekologiya so‘zini fanga nemis biolog olimi Ernest Gekkel kiritgan. CHarlz Darvin esa tirik organizmlarning evolyusion rivojlanish qonuniyatlarini keng tadbiiq qildi. Umuman olganda, juda ko‘plab mutafakkir olimlar tabiatni qutqarishga, insonlarda tabiatga nisbatan mehr-muhabbat tuyg‘ularini uyg‘otishga har tomonlama harakat qilishdi. Uni goh badiiy ijod, goh ilmiy tahlil, goh san’at ko‘rinishida insonlar qalbiga olib kirishga urinishdi. Sababi, insonning kelajagi tabiat bilan bog‘liq, tabiat esa inson bilan bir tandirki, ular bir-biridan uzoqlashsa, hayot ham izidan chiqa boshlaydi.

Mamlakatimizda ham ekologiyaning global muammolariga jiddiy e’tibor qaratib kelinmoqda. Bu borada juda ko‘plab chora-tadbirlar, islohotlar, qonunchilikda amaliy ishlar qilinmoqda. YUrtboshimiz «O‘zbekiston buyuk kelajak sari» asarida: “Ekologiya hozirgi zamonning keng miqyosdagi keskin ijtimoiy muammolaridan biridir. Uni hal etish barcha xalqlarning manfaatlariga mos bo‘lib, sivilizatsiyaning hozirgi kun va kelajagi ko‘p jihatdan ana shu muammoning hal qilinishiga bog‘liqdir”, degandilar. Umuman, ajdodlarimiz azal-azaldan tabiatdagi har bir narsani, mavjudotni e’zozlashgan.

Masalan, zardushtiylarning “Avesto” kitobiga binoan bolalar yoshligidanoq daraxt ko‘chatini o‘tkazishlari shart bo‘lgan. Inson butun umri davomida suv, tuproq, olov umuman dunyodagi jamiki yaxshi narsalarni pok va bus-butun asrashga burchli hisoblangan. Er, suv, havo, olovni pok asrash qoidalarini buzgan kishini 400 qamchi urish bilan jazolashgan.

O‘zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining –O‘zbekiston respublikasida ekologik ta’limni rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida||gi 434-sonli qarori qabul 55 qilingan. Qarorga ilova sifatida O‘zbekiston Respublikasida Ekologik ta’limni rivojlantirish Kontseptsiyasi ishlab chiqilgan. Kontseptsiiyaning asosiy maqsadi o’sib kelaëtgan èsh avlodda ekologik bilim, ong va madaniyatni shakllantirish hamda rivojlantirish, ekologik ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, shuningdek, ekologiya sohasidagi ilm-fanni jahonning ilg‘or innovatsion texnologiyalarini jalb etgan holda yanada takomillashtirishdan iborat. Mazkur kontseptsiyada ta’limning barcha bosqichlarida ekologik tarbiyaning o‘rni

⁷¹ Prezident SHavkat Mirziëevning Oliy Majlis palatalari, siësiy partiyalar hamda O‘zbekiston Ekologik harakati vakillari bilan videoselektor yig‘ilishidagi ma’ruzasi 13 iyul 2017 yil Toshkent sh.

va roliga alohida urg‘u berilgan. Bunda bilim berish «oddiydan murakkabga», «uzviylik va uzluksizlik» kabi pedagogik tamoyillarga tayangan holda nazariy va amaliy bilimlar uyg‘unligiga, o‘quvchilarda ekologik madaniyat hamda tarbiyaning bosqichma-bosqich shakllanishini ta’minlaydigan maqsadga yo’naltirilgan.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar o‘quv fanlari doirasida qo‘shimcha ravishda:

Suvni tejash va asrash;

-Atmosfera havosining ahamiyati va uni muhofaza qilish;

-Er resurslari va yer osti boyliklaridan oqilona foydalanish;

-O‘simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish;

-CHiqindilarni yig‘ish va joylashtirish;

- O‘zbekistonning go‘zal va takrorlanmas tabiatini asrash;

-O‘zi yashaydigan qishloq (shahar) tabiatini asrashda faol ishtirok etish;

- O‘zbekistondagi qo‘riqxonalar va tabiat bog‘lari to‘g‘risida;

- Orol dengizi fojiasi to‘g‘risida umumiy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozim.⁷²

Insoniyat tarixida yaratilgan va yaratilayotgan kashfiyotlar, zavod-fabrikalar, inson manfaati uchun xizmat qiladigan barcha turdagi texnika–mashinalar, axborotlashtirilgan radiotexnikalar va boshqalar barchasi tabiiy boyliklar va er resurslaridandir. Biz tabiatdan o‘z manfaatlarimiz, qulayliklarimiz yo‘lida juda ko‘p foydalanamiz. Buning evaziga esa «do‘stimiz»ga qanday yordam berayapmiz, qanaqa munosabatda bo‘layapmiz? Yaxshilikka shunday javob beriladimi? Bizga hayot baxsh etayotgan suvga chiqindilarni otish yoki xazonlarni yoqib, musaffo havomizni zaharlash, shumi javob? Daraxtlarni kesib, o‘rmonlarni yoqib, bugunimizni o‘ylab, yashashimizni osonlashtirayapmiz-u, kelajagimiz yodimizdan ko‘tarib ketyapti. Zero, tabiiy boyliklarni asrab-avaylashimiz, ularni qadr–qimmatini baholay bilishimiz faqatgina bugun uchun emas, kelajak avlod, farzandlarimiz uchun ham muhimdir. Kelajak avlod kimga qarab bo‘y cho‘zadi, albatta, bizlarga qarab. SHu sababdan bugun ta’lim-tarbiya berishda yoshlar ongiga avvalo, ta’lim bilan birga insoniylikning muhim shartlaridan bo‘lgan ma’naviyatni, tarbiyani singdirib borish «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» hamda «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunlarimizning ham asosiy mohiyatini tashkil qiladi.

Tasviriy san’at darsi ta’lim jarayonida yoshlarda mehr-muhabbat, yaxshilik qilish, bir so‘z bilan aytganda insoniy fazilatlarini tarkib toptirishda asosiy fanlardan biri hisoblanadi. Sababi, o‘quvchi bevosita o‘zi ranglar jilosidan jonli olam yaratar ekan, unga muhabbat qo‘yadi, o‘zi yaratgan narsasini hayotdan qidira boshlaydi. Shu sabab, ushbu fan yordamida bolalarda tabiatga bo‘lgan muhabbatni uyg‘otish, uni

⁷² Azamat Ruzvonovich Raxmonov “BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI TABIATNI ASRASHGA O‘RGATISHDA EKOLOGIK TARBIYA METODLARIDAN FOYDALANISH” ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723.544-546 bet

asrab-avaylash mas’uliyatini shakllantirish imkoniyati katta. Ustozining daraxtni rasmini chizish haqidagi ko’rsatmasini bajarayotgan bolakayni tasavvur qiling. U butun olamni unutib, yo’lida uchragan daraxtlarni bir-bir ko’z o’ngidan o’tkazadi va bor mehrini berib rasm chizadi. U chizgan rasmi qanchalik daraxtga o’xshash, o’xshamasligi muhim emas, muhimi uning qalbida daraxtga

nisbatan uyg’ongan mehrdir. Agar ustoz chizilgan daraxtlarni ko’rish asnosida, bu daraxtlarning bizga qanchalik foydasi tegishini aytib o’tsa, uning ta’sir kuchi ikki barobar ko’proq bo’ladi. Masalan, daraxtlar inson uchun oziq-ovqat, kiyim-kechak, turar joy (maskan) va dori-darmon manbai bo’lib xizmat qiladi. Atmosferadagi kislorod miqdorini muayyan darajada tutib turishda ham daraxtlar asosiy vazifani bajaradi. Daraxtlar sanoat korxonalaridan chiqadigan turli gazlarning (azot va oltingugurt oksidlari, vodorod, ftorid va h.k.) zararli ta’sirlarini kamaytiradi. Ko’plab kasalliklarni davolashda manzarali bog’ va o’rmonzorlarning musaffo havosidan nafas olish yoki yangicha ibora bilan aytganda, ekoturizm bilan muntazam shug’ullanish insonlar salomatligini muhofoza qilishda samarali vositadir. Zero, bir tup terak yoki chinor daraxti sutka davomida 14 m³dan 50 m³gacha ifloslangan havoni tozalab berish quvvatiga ega. Bundan ko’rinib turibdiki, daraxtlar inson salomatligi uchun juda foydali. Ustozlarni ana shular haqida ma’lumot berib, daraxtlarni sindirmaslik, aksincha ularni parvarish qilish, asrab-avaylash, yangi ko’chatlarni ekish, ularni ko’paytirishga e’tiborli bo’lishni tushuntirishi katta samara beradi. SHunda bolada o’zi chizgan suratga munosabat, yashil olamni asrash g’oyasi paydo bo’ladi.

Tasviriy san’at darslarida faqat bolalarga rasm chizdirmay, balki, ularga mashhur rassomlarning ijod mahsullarini ko’rsatish, ular bilan tanishtirish ham mumkin. Agar darsda o’quvchilarga tog’lardan jilolanib oqayotgan sharsharalar, soylarning bag’rida kulib oqayotgan qirmizi olmalar, daryo-yu soyliklarning sho’x raqsi ifodalangan suratlar ko’rsatilsa, bola qalbiga ham musaffolik, suvdek jo’shqinlik olib kiriladi. Zero, bo’yoqlar tilga kirganda, hech bir qalb yo’qki, larzaga kelmasa. Tasviriy san’at o’qituvchisi bolalarga bu suratlarini ko’rsatib, «juda go’zal-a» desa, «juda ham» deya ko’zi chaqnab javob bermagan o’quvchini topib bo’lmaydi. SHunda ustoz sayyoramizda toza ichimlik suvining tanqisligi global muammoga aylanib borayotganini, dunyo aholisining 1,2 mlrd nafari ichimlik suvi etishmasligidan aziyat cheksa, 2,3 mlrd kishi

esa sanitariya-gigiena talablariga javob bermaydigan suvni iste’mol qilishga majbur ekanligini aytsa bormi, albatta, bolalarning qiyofasida tushkunlik seziladi. Pedagog bu jarayonda mahorat bilan bolalarni suvni asrashga, ekologiya qonun-qoidalariga rioya qilishga undasa, agar suvdan oqilona foydalansak, uni asrash mumkinligini aytsa, bolada ekologik tarbiyani rivojlantirishga o‘z hissasini qo‘shgan bo‘ladi. Zero, hozirgi fan-texnika inqilobi davrida insonning tabiat boyliklaridan foydalanish imkoniyatlari g‘oyat kengaydi. SHu bilan birga sanoat ishlab chiqarishining tabiatga va atrof muhitga xavfli, zararli ta’siri ancha ortdi. Insonning g‘oyat ulkan geologik faoliyati natijasida biosferaning tabiiy muvozanati buzildi, unga ekologik zarar etkazildi.

Bularning barchasi tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni taqozo etadi. Tabiat boyliklarining qayta tiklanish qobiliyatini saqlash, modda va energiya almashinuvining tabiiy kechuvini to‘xtatmasdan, zahiralarning umumiy hajmini hisobga olgan holda samarali foydalanish lozim.

Tasviriy san’at o‘qituvchisi faqatgina o‘z sohasi bilan chegaralanib qolmasdan, keng dunyoqarashga ham ega bo‘lishi lozim. Chunki, tasviriy san’at darslarining asosiy maqsadi, bolaga qalam ushlab, rasm chizdirishgina emas, shu suratlar olami orqali uni tarbiyalash hamdir. Haqiqiy pedagog buni his qilmog‘i, har bir o‘rganilgan surat, ko‘rsatilgan tasvirlardan bolalarni estetik zavq olishga, undan ma’lum bir xulosa chiqarishga o‘rgatmog‘i kerak.

Ayni paytda mamlakatimizda atrof-muhit muhofazasi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta’minlash maqsadida 20dan ortiq muhim qonunlar, yuzlab qonunosti huquqiy–normativ hujjatlar qabul qilingan. Konstitutsiyamiz va qonunlarimiz ekologik tanglik tahdidini barham toptirish, uning oldini olish chora–tadbirlariga qaratilgan bo‘lib, mazmun-mohiyatida insonning ekologik tarbiyasi ustuvor yo‘nalish hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XI bob 50–moddasida “Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga majburdirlar”, deb qonun bilan mustahkamlab qo‘yilgan.

Xulosa qilib aytganda, tabiatni asrash-avaylash faqatgina shu soha mutaxassislarining emas, har birimizning burchimizdir. Buni his qilgan holda, har bir qilayotgan ishimiz, bajarayotgan amallarimiz tabiatga ziyon keltirmayaptimi, menga, tabiatga naf keltirdimi, kimlarni uni asrashga unday oldim, deya yashash lozim. SHunda muammolar kattalashish o‘rniga, insondek oliyjanob hislat egasi oldida yo‘q bo‘lib ketishi muqarrar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Prezident SHavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalar hamda O‘zbekiston Ekologik harakati vakillari bilan videoselektor yig‘ilishidagi ma’ruzasi 13 iyul 2017 yil Toshkent sh.

2. O‘zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining –O‘zbekiston respublikasida ekologik ta’limnirivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to’g’risida||gi 434-sonli qarori.

3. SH.A.Sodiqova, M.A.Rasulxo’jaeva « Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi»– T.: «Fan va texno-logiya», o’quv qo’llanma. 2013, 88 bet.C-73 , ISBN 978-9943-10- 844-8

4. Azamat Ruzvonovich Raxmonov “Boshlang’ich sinf o’quvchilarini tabiatni asrashga o’rgatishda ekologik tarbiya metodlaridan foydalanish” ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723.544-546 Bet

1. Yusupova N.Ranglarga yashirin sirlar.-T T.: DAVR PRESS, 2010. -152 6.

2. “The Color Guide and Glossary”. 2004-52 b.

3. Xudayberganov R.A. “Kompozitsiya”. O’quv qo’llanma. T.: “Sharq” 2007. – 203 b.

4. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi. Toshkent sh., 2017 yil 7 fevral, PF-4947-son Farmoni.

5. Daniel S.M. “Kartina klassicheskoy epoxi” Uchebnoe posobie. M., “Iskusstvo”, 1996. – 82 s.

Internet saytlari: www.pencil.nm.ru

www.msus.org, www.artacademu.spd.ru

CULTURAL AWARENESS IN ENGLISH CLASSROOM

S.X.Sanakulova

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI doktoranti

Abstract: the need to integrate culture and its teaching into foreign language education is not a new debate, and has long been highlighted in countless studies. Yet, it seems to be common practice that foreign language textbooks and classrooms frequently overlook the conclusions drawn in such studies and neglect the essential information about the target language culture that would help students reach a cultural understanding to accompany their linguistic knowledge. In this paper is drawn attention to this ignorance by using and argue that there will always be something missing in language learners’ foreign language proficiency and use, if culture is left out in their language learning. Thus, language teachers are offered specific ways of integrating culture into their classrooms and supplementing their textbooks with cultural elements.

Keywords: Culture, cultural environment, foreign language, language teaching, EFL, textbooks

This is a great topic for discussion because although all of us teachers are busy teaching our students English, we cannot forget that teaching a language is as much a cultural exchange as it is anything else.

Within every learning environment there is a prevailing culture that influences all the other components. In most learning environments, culture is often taken for granted or may be even beyond the consciousness of learners or even teachers. I will try to show why faculty, instructors and teachers should pay special attention to cultural factors, so that they can make conscious decisions about how the different components of a learning environment are implemented.

The main argument the authors attempt to articulate is clear by now that teaching culture should be integrated into the foreign language textbooks and classroom practices. Although language teaching materials may not include the target language culture and its teaching, it is the language teachers' responsibility to find practical solutions to this problem to integrate culture into their teaching in one way or another, and it would not be reasonable to assume that language learners will later be exposed to cultural material after they reach mastery of the linguistic features of the language.

The foremost and most important prerequisite for language teachers to incorporate cultural material into their teaching is to make them familiar with the culture of the language they are teaching. Often times, as disclosed earlier, teachers lack the necessary knowledge of the target language culture and training in how to teach it, resulting in a state of insecurity to even approach culture. However, one should have the basic backdrop to be able to effectively help students accomplish the essential skills in language learning to rationalize and identify with the target language culture. This, unlike the widespread misconception, is not the denial of one's own culture or one's absorbing and accepting a foreign culture as ideal. On the contrary, this awareness serves as a safeguard against potential negative attitudes students may encounter when they learn about a new set of norms at odds with the ones of their own, and helps language learners to recognize and appreciate the differences between the two cultures for the benefit of successfully combining form and meaning in language learning.

In our increasingly diverse and multicultural society, it's more important than ever for teachers to incorporate culturally responsive instruction in the classroom -- whether teaching elementary school, middle school or high school students. And the increase of diversity doesn't only relate to race and ethnicity; it can include students of different religion, economic status, sexual orientation, gender identity, and language background.

Every student is unique. In order to properly understand and promote cultural awareness, teachers need to understand all the different types of diversity they may encounter in their classrooms including:

Race - A person's skin color can have a great impact on their experience in society. It can also impact how they view themselves and others when engaging in classroom activities.

Ethnicity - Ethnicity relates to a person’s culture and nationality. Ethnicity is sometimes confused with race, but it is important to recognize that while some people may have the same skin color, they may come from different places and have vastly different cultural beliefs and views of the world.

Religion - It is important to understand that people have different religious belief or no religious beliefs, and it may impact their participation in the classroom. Students may react differently to lessons based on their religion or may not be able to be present on certain religious holidays.

Language - While English is commonly used in classrooms, for some students, it is not the language they speak at home. Accommodations should be made to help students for whom English is a second or foreign language.

Socioeconomic Status - A student’s socioeconomic status can affect their ability to participate in the classroom without some type of accommodation. For instance, access to a computer at home or reliable internet access is not a given for some children. Teachers should be aware of this and the stress it may cause students who may struggle due to a lack of resources.

Sexual Orientation - A student’s sexual orientation can have a great impact on how they are experiencing the world. Teachers should understand the struggles that exist and ensure that the lessons taught in their classroom are inclusive.

Gender Identity - Similar to sexual orientation, it is important to understand each student’s gender identity and how they would prefer to be recognized. Teachers should respect their student’s identity and use preferred pronouns when interacting with their students.

“Languages have strong, inseparable, and complex ties to culture” (Jenkins, 2010) and learning a language essentially opens a window into the culture and customs of a people. Though English teachers all over the world are focused on making sure their students acquire the linguistic skills needed to advance their nations, L1 language and culture also play an important role in the language classroom. In my opinion, incorporating L1 language and culture has two primary benefits; it builds rapport which eases apprehension and breaks down barriers, and it potentially saves precious class time. In my experience, I have found that students really appreciate when their teacher exhibits interest in their customs and cultural practices. For students, it signifies that not only is the teacher concerned with teaching English, but he/she is also considerate of and interested in learning about the host country’s way of life. For example, in Saudi Arabia going out on family outings and frequently visiting family members makes up a major part of the fabric of society. Thus, whenever there is an opportunity to try to connect lesson content with the students’ lives, I do my best to incorporate things that I know are important to them as well as things that they are very familiar with. In a lesson on cultural perspectives on “time”, for example, I might use family gatherings as an example of determining appropriate protocol in relation to time when Saudi families get together. Linking lesson content to students’ lives and culture goes a long way in building rapport as they grow to appreciate you taking an interest in learning about

their culture, it breaks down cultural barriers, and it helps students stay motivated to learn.

There are many ways to incorporate culture in the classroom. The “process framework” is a seven-stage tool for lesson plan development that can help integrate culture into lessons. The first four stages- presentation of new material, practice, grammar exploration and transposition or use, are fairly common in language education. The next three stages sociolinguistic exploration, culture exploration, and intercultural exploration- bring cultural elements to the lesson. Sociolinguistic exploration helps students understand how language changes in different context and with different people and different topics. In culture exploration, the cultural contexts of interactions are examined, and students learn how speakers interact and behave during various functions. In the last stage, intercultural exploration, the systems of interaction used in the target language and in English are compared and contrasted

Culture is a critical component of any learning environment. It is important to be aware of the influence of culture within any particular learning context, and to try and shape that culture as much as possible towards supporting the kind of learning environment that you believe will be most effective. However, changing a pre-existing, dominant culture is very difficult. Nevertheless, new technologies enable new learning environments to be developed, and thus provide an opportunity to develop the kind of culture within that learning environment that will best serve your learners.

Article has demonstrated the undeniable link between language and culture and the importance of it being taught- not just as an additional or peripheral activity, but as an important element of a course. When students get to know the way people in a given culture think and interact, they become better equipped to use the language in actual settings and improve their cultural understanding. Cultural activities have also been proven to improve students’ speaking and overall foreign language learning. With this knowledge, a next step for foreign language instructors would be further exploration on methods for including culture as a central topic in their lessons.

References

1. Brown, S., & Eisterhold, J. (2004). Topics in language and culture for teachers. Ann Arbor: University of Michigan Press.
2. Koning, P. (2010). Culture is integral to language education- but how do we make that a reality in the classroom?. *The Language Educator*, 5(5), 44-49.
3. Jenkins, S. (2010). Monolingualism: an uncongenial policy for Saudi Arabia's low-level learners. *ELT Journal*, 64(4), 459-461.
4. Sultan Turkan, Servet Çelik. Integrating culture into efl texts and classrooms: suggested lesson plans. *Novitas-ROYAL*, Vol.: 1(1), pp.18-33

MA’NAVIY TARBIYADA MILLIY XALQ O‘YINLARINING O‘RNI

Axmedov Og‘abek Baxtiyor o‘g‘li
Nizomiy nomidagi TDPU “Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari
va huquq ta’limi” yo‘nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: Sobirova Marhabo Abduganiyevna
Falsafa fanlari nomzodi, prof.

Annotatsiya: Ma’lumki, asrlar davomida milliy o‘yinlarda xalqning turmush tarzi, mehnati, yutuqlari o‘z aksini topib kelgan. Milliy xalq o‘yinlari ayniqsa yosh avlod ma’naviy tarbiyasida “hayot maktabi” vazifasini o‘tagan. Ushbu maqolada ana shu asrlar davomida bezavol yashab kelyotgan milliy xalq o‘yinlarining ma’naviy tarbiya jarayonidagi o‘rni va ahamiyati borasida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: O‘yin, xalq o‘yinlari, milliy sport turlari kurash, jismoniy mashqlar, chavgon, shaxmat, qilichbozlik, chavandozlik.

Mustaqillik yillarida milliy an’ana va qadriyatlarimizni asrab-avaylab, kelajak avlodga bekam-u ko‘st yetkazishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda unutilib ketayotgan xalq og‘zaki ijodi namunalari, an’ana va urf-odatlar, milliy o‘yinlar qayta tiklanmoqda. Xalq o‘yinlari azaldan ajdodlarimiz madaniy hayotining ajralmas qismi sifatida e’zozlanadi. Aksariyat o‘yinlarning ildizlari juda qadimiy bo‘lib, ular asrlar davomida xalqimiz ma’naviyatini boyitishga, ong-u tafakkuri va his-tuyg‘ularini teranlashtirishga xizmat qilgan. O‘yinlarda xalqning turmush tarzi, mehnati, yutuqlari o‘z aksini topadi. Shu bois ular yosh avlodlarni tarbiyalashda xalq o‘yinlari “hayot maktabi” vazifasini o‘tagan.

O‘yin – turli ifodali vositalar bilan ma’lum qoida yoki oldindan kelishilgan shartlar asosidagi jismoniy musobaqalar, bellashuvlar, tafakkur bahslari va ijrochilik talablaridan vujudga kelgan milliy qadriyat hisoblanadi. Abu Ali ibn Sino “Tib qonunlari” asarida kurash va jismoniy mashqlarning kishi badan tarbiyasidagi o‘rni, o‘yinning shifobaxsh xususiyatlari haqida to‘xtalgan[5]. Kaykovus, Umar Hayyom, Abulqosim Firdavsiy, Beruniy chavgon, shaxmat, qilichbozlik, chavandozlik kabi yuzlab o‘yinlar xususida yozib qoldirgan[3]. Alisher Navoiy asarlarida bayramlar, tantanalar, to‘ylar munosabati bilan tashkil etilgan o‘yinlar haqida ko‘pgina ma’lumotlar bor. Ularda o‘yinlarning uyushtirilishi, ijrochilari, o‘tkazish qoidalari bayon etilgan.

O‘yin – tarbiyalash va hordiq chiqarish vositalaridan biri bo‘lib, u insoniyatning butun tarixi mobaynida diniy marosim, sport, harbiy va boshqa mashqlar, shuningdek, san’at, ayniqsa, uning ijro shakllari bilan qo‘shilib kelgan[2].

Ma’lumki, inson o‘z hayotida o‘yin, o‘qish, mehnat, dam olish kabi mashg‘ulotlar bilan band bo‘ladi. Inson hayotining dastlabki davrlarida o‘yin asosiy faoliyat hisoblanadi, keyin esa u o‘qish bilan baravar davom etadi, undan so‘ng esa o‘yin kamayib, uning o‘rnini o‘qish va mehnat egallaydi. Odamzod tarixining dastlabki davrlarida o‘yinlar hayotda muhim o‘rin tutgan. O‘yinlar yordamida

insoniyat o‘sgan, ulg‘aygan, chiniqqan, jismonan baquvvat bo‘lgan, aqlan, ruhan rivojlangan, ma’naviy kamol topgan.

Asrlar davomida o‘zbek xalq o‘yinlari avlodlarni tarbiyalashda “hayot maktabi” vazifasini o‘tab kelgan. O‘yinlar yosh avlodni aqlan, ruhan va jismonan barkamol bo‘lib yetishishlarida muhim o‘rin egallab kelgan. Darhaqiqat, milliy sport turlari va xalq o‘yinlari o‘ziga xos qadriyat sifatida avlodlardan avlodlarga o‘tib boradi. Ularni ardoqlagan yoshlar qalbida Vatanga muhabbat tuyg‘usi qaror topadi, milliy ruh shakllanib, xalqimizning an‘ana va urf-odatlarini e‘zozlash hissi yanada kuchayadi. Xullas, milliy o‘yinlar yoshlarni o‘zbekona tarbiyalashning eng ta’sirchan vositalaridan biridir. Bu o‘yinlar qanchalik keng yoyilsa, vatanparvar yoshlar safi shunchalik kengayadi.

Shunday ekan, sog‘lom va barkamol avlodni ham jismonan, ham ma’nan barkamol etib tarbiyalashda milliy merosimiz va milliy o‘yinlardan foydalanishimiz maqsadga muvofiqdir. Milliy o‘yinlar bolalar hayotida shunday ahamiyat kasb etadiki, ularga qarab bolaning shaxsiyati, xarakteri, dunyoqarashi, mayllari, qobiliyatlarini aniqlash mumkin. Demak, xalq o‘yinlarining tarbiyaviy ahamiyati katta, shu boisdan ham murabbiylar o‘quv-tarbiyaviy jarayonda ulardan foydalana bilishlari lozim.

O‘zbek xalq o‘yinlari hayotiyliigi, har tomondan o‘ylab yaratilganligi uchun ham katta-yu kichik va hatto xotin-qizlar tomonidan ham sevib o‘ynaladi. Ota-bobolarimiz o‘z farzandlarini kelajakda qiyinchiliklar oldida dovdiramalik, qo‘rqmaslik uchun har jihatdan ham ma’nan ham jismonan baquvvat qilib tarbiyalaganlar. Bu yo‘lda xalq o‘yinlarimizning ahamiyati tengsizdir. Xalq o‘yinlarimiz bolaning jamiyatga qo‘shilishi, o‘ziga baho bera olishida asosiy vosita bo‘lgan.

Ming taassufki, hozirgi kunda harakatli o‘yinlar turli xildagi gadjetlarga ko‘chgani sabab yaqin kelajakda milliy o‘yinlarning tarixga aylanish ehtimoli yo‘q emas, albatta. Ko‘klam kelishi bilan yerlar, qir-adirlar taniga issiqlik yuguradi. Bunday paytda qish bo‘yi uyiga berkingan bolalar azaldan ko‘chalarga chiqib o‘yinlar o‘ynashgan. Biroq ohirgi o‘n yillikda bolalar o‘ynagan xalq o‘yinlari gadjetlarga ko‘chdi va ulardagi jismoniy faollik asta-sekin pasayib boryapti.

Ma’lumotlarga qaraganda yoshlarimiz tomonidan milliy xalq o‘yinlarining ko‘pi 2010-yildan so‘ng o‘ynalmay qo‘ygan. Buning asosiy sababi bugungi globallashuv va axboratlashuv zamonida fan-texnikaning rivojlanish foni ortida o‘yinlarning mobil telefonlarga ko‘chganligidir.

Buning oqibatida yoshlar o‘zlarining qimmatli vaqlarini behuda sarflashmoqda, natijada ular o‘rtasida kam harakatlilik, ortiqcha vazn ortirish, jismoniy zaiflik, ko‘z va boshqa turli xil kasalliklar ortib bormoqda. Buning oldini olish olish maqsadida bugungi kunda yurtimizda turli xil harakatli sport turlari va milliy xalq o‘yinlarini yoshlar o‘rtasida keng yoyish uchun Respublikamiz bo‘ylab turli xil turnirlar, festivallar tashkil qilinmoqda.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, bu soha davlatimiz rahbari tomonidan ham e’tirof etilayotganligi buning qanchalik dolzarb ekanligidan dalolatdir. Buning yorqin dalili sifatida muhtaram yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyevning 2023-yilda

Xiva shaxrida o‘tkazilgan Xalqaro etnosport festivali ishtirokchilariga yo‘llagan tabriklarini keltirishimiz mumkin: “Ma’lumki, xalqning tarixi, milliy qadriyat va an’alarini o‘zida mujassam etadigan etnosport turlari yosh avlodni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida, jismoniy va ma’naviy yetuk insonlar etib tarbiyalash, dunyo davlatlari bilan do‘stona aloqalarni mustahkamlashda beqiyos ahamiyatga ega. Shu bois, mamlakatimizda milliy xalq o‘yinlarini targ‘ib etish va ommalashtirish, bu yo‘nalishda xalqaro hamkorlikni kuchaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Keyingi yillarda bu borada qator qarorlar, jumladan, Etnosport turlarini 2025-yilgacha ommalashtirish va rivojlantirish dasturi qabul qilindi. Ayniqsa, milliy sport turlari bo‘yicha uch bosqichli musobaqalar tizimi tashkil etilgani, Toshkent shahrida har yili bir marta etnosport turlari bo‘yicha respublika festivali, Xiva shahrida esa ikki yilda Xalqaro etnosport festivalini o‘tkazish yo‘lga qo‘yilgani bu boradagi muhim amaliy qadamlarimizdir. Yurtimizda har bir tuman va shaharning o‘ziga xos xususiyatidan kelib chiqib, milliy sport turlari va xalq o‘yinlarini ommalashtirish va rivojlantirish, sport musobaqalarini tashkil etish bo‘yicha hududiy dasturlar qabul qilindi”[1].

Bu esa keyingi yillarda bu sohaning tizimli rivojlanishidan dalolat beradi. Ma’naviy tarbiyani yaxshilash uchun xalq o‘yinlarining ahamiyatini oshirish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun eng avvalo ota-onalar o‘z farzandlarining vaqtlarini mazmunli tashkil qilish uchun, ularni turli xil o‘yinlar bilan band qilishlari, ularning mazmun mohiyatini tushuntirishlari zarur. Chunki bola dastlabki ta’lim tarbiyani oila davrasida oladi. Bunda esa ota-ona, bobo-buvilarning ishtiroki muhimdir. Undan keyingi bosqichda esa ta’limning eng quyi qismlarida bolalarga xalq o‘yinlarining mohiyatini singdirib borishimiz zarur. Maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarga xalq o‘yinlarini o‘rgatish tizimini yo‘lga qo‘yish, ularning kundalik bajariladigan ishlar ro‘yxatiga xalq o‘yinlarini o‘ynash ham kiritish zarur. Chunki bola oladigan dastlabki ma’lumotlarining ko‘p qismini aynan besh yoshgacha oladi va o‘rganadi. Bu esa o‘z navbatida uning xalq o‘yinlariga mehrli bo‘lib voyaga yetishi uchun zamin yaratadi.

Bundan tashqari professional va oliy ta’lim muassasalarida ham yoshlarning ma’naviy salohiyatini oshirish, ularni o‘zbekona milliy ruhda tarbiyalash vositasi sifatida xalq o‘yinlaridan foydalanish yaxshi samaradorlik beradi. Buning uchun o‘quvchilar o‘rtasida har oyda bir marta “Xalq o‘yinlari bellashuvi”ni tashkil qilish va g‘oliblarni munosib rag‘batlantirish tizimini yo‘lga qo‘yish lozim.

Shuningdek turli xil xalq o‘yinlari chelenjlarini tashkil qilish va uni bugungi kun yoshlari tili bilan aytganda “trend” darajasiga olib chiqish zarur. Bu esa o‘z navbatida ular o‘rtasida xalq o‘yinlariga yanada qiziqish ortishiga va ommalashuviga olib keladi. Provardida bu esa ularning ma’naviy tarbiyasiga, aqliy kamolatiga, jismoniy rivojlanishiga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy yetuk, jismonan baquvvat, ruhan va aqlan tetik qilib tarbiyalashda, ularning qalbida vatanga cheksiz muhabbat ruhini uyg‘otishda milliy xalq o‘yinlarimizning o‘rni beqiyosdir.

Adabiyotlar:

1. Халқаро этноспорт фестивали иштирокчиларига/Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Хива шаҳрида ўтказилган Халқаро этноспорт фестивалига йўллаган табриги//Халқ сўзи, 2023 йил, 9 сентябрь, №189 (8532).
2. Ahmedov Z. Barkamol avlod tarbiyasida xalq o‘yinlarining ahamiyati// Oriental Art and Culture jurnal, 2022.
3. Beshimov, M. Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarining ahamiyati. – Buxoro:2021.
4. Болтабоев Х., Дадабоев Х.. Девону луғотит турк, I,II,III жилдлар. – Тошкент: 2006-2008.
5. Абу Али ибн Сино. Тиббий ўғитлар. – Тошкент: Меҳнат, 1991 йил.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING GEOMETRIK MASALALAR VOSITASIDA AQLIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

Po‘latova Kamola Nuraliyevna, O‘zPFITI 2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada geometrik masalalarni yechishda fazoviy tasavvur, analitik fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishning turli xil usullari ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek maqolada pedagogik strategiya hamda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining geometrik masalalar vositasida aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishda pedagogik strategiyalarning o‘rni, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini samarali rivojlantirish, ularni ta’lim jarayoniga qiziqtirish va faol ishtirok etishga rag‘batlantirishdagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan.

Tayanch so‘zlar: aqliy qobiliyat, individual yondashuv, pedagogik strategiya, fazoviy tasavvur, analitik fikrlash, geometrik masalalar, ko‘rgazmali qurollar, shakllar, vizual materiallar.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolalarning intellektual rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Bu davrda o‘quvchilarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishda matematika fani, ayniqsa, geometrik masalalar muhim ahamiyatga ega. Aqliy qobiliyatni rivojlantirishda geometri masalalar juda muhimdir. Ular, tahlil qilish, muammolarni hal qilish, va joriy muammolarni yechish uchun lozim bo‘lgan nazariy va amaliy ko‘nikmalarni o‘rgatishga yordam beradi. Geometrik masalalar o‘rganish o‘quvchilarning fikr qurilmalarini rivojlantiradi va aniq o‘ylashni, muammolarni tahlil qilishni va yechishni o‘rganishga yordam beradi. Geometrik masalalar nafaqat fazoviy tasavvur va tafakkurni o‘stiradi, balki analitik fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Geometriya bolalarda fazoviy tasavvurni shakllantiradi.

Fazoviy tasavvur – bu shakllarni, ularning o‘zaro joylashishini va o‘lchamlarini tasavvur qilish qobiliyatidir. Fazoviy tasavvur bolalarning muhim

aqliy qobiliyatlaridan biridir va uni rivojlantirish uchun geometrik masalalar juda muhim. Bu qobiliyat quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

Shakllarni aniqlash: Turli geometrik shakllarni aniqlash va ularni bir-biridan farqlash.

O'lcham va nisbatlar: Shakllarning o'lcham va nisbatlarini to'g'ri baholash va ularni qiyoslash.

Pozitsiya va yo'nalish: Shakllarning joylashishini va yo'nalishini to'g'ri tushunish.

Transformatsiyalar: Shakllarning aylanishi, ko'chishi yoki o'lchami o'zgarishi kabi geometrik transformatsiyalarni tasavvur qilish.

Analitik fikrlash - bu muammolarni tahlil qilish, ularning qismlari orasidagi aloqalarni aniqlash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Geometrik masalalar echimida o'quvchilar bir nechta bosqichda o'ylab, har bir qadamni tahlil qilishga o'rganadilar. Bu jarayon ularning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Geometrik masalalarni yechishda analitik fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish zarur:

Bosqichma-bosqich tahlil: Masalani bir necha kichik qadamga bo'lib, har bir qadamni alohida tahlil qilish. Masalan, murakkab geometrik shaklni oddiyroq shakllarga bo'lish va har birini alohida o'rganish.

Mantiqiy bog'lanishlar: Shakllar va ularning elementlari orasidagi mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash. Masalan, uchburchaklarning ichki burchaklari yig'indisi 180 daraja ekanligini tushunish va bu bilimni boshqa masalalarda qo'llash.

Dalillash va xulosalar chiqarish: Olingan natijalarni dalillash va to'g'ri xulosalar chiqarish. Har bir qadamda qilingan ishning natijasini tekshirish va mantiqiy xulosa chiqarish.

Geometrik masalalar turli murakkablik darajasiga ega bo'lib, bolalarda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ular turli yondashuvlarni qo'llab, o'zlarining kreativ fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar. Muammolarni hal qilish quyidagi bosqichlardan iborat:

Masalani tushunish: Masalaning shartlari va talablari bilan to'liq tanishish. Bu bosqichda bolalar masala matnini diqqat bilan o'qib, uning asosiy jihatlarni aniqlaydilar.

Reja tuzish: Masalani hal qilish uchun reja tuzish. Bu reja bosqichma-bosqich bajariladigan amallarni o'z ichiga oladi.

Echimni izlash: Belgilangan rejaga muvofiq, masalani hal qilish jarayonini boshlash. Bu jarayonda bolalar turli yondashuvlarni sinab ko'rishlari mumkin.

Natijani tekshirish: Olingan natijani tekshirish va uning to'g'riligini tasdiqlash. Agar natija noto'g'ri bo'lsa, qayerda xato qilinganini aniqlash va uni tuzatish.

Fazoviy tasavvur, analitik fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish orqali o'quvchilar nafaqat geometriyani, balki hayotdagi muammolarni hal qilish ko'nikmalarini ham o'zlashtiradilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini geometrik masalalar vositasida aqliy qobiliyatini rivojlantirish uchun turli xil pedagogik strategiyalarni qo'llash zarur.

Pedagogik strategiya — bu o‘quv jarayonida muayyan maqsadlarga erishish uchun foydalaniladigan reja va metodlar majmuasidir. Bu strategiyalar o‘qituvchilarga o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini samarali rivojlantirish, ularni ta’lim jarayoniga qiziqtirish va faol ishtirok etishga rag‘batlantirish uchun yordam beradi.

Vizual materiallar, amaliy mashg‘ulotlar va interfaol metodlar yordamida o‘quvchilarni qiziqtirish va ularning analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini geometrik masalalar vositasida aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishda quyidagi pedagogik strategiyalar samarali bo‘lishi mumkin:

Vizual materiallardan foydalanish. Geometrik shakllar va ularning xususiyatlarini tushuntirishda vizual materiallar (rasmlar, diagrammalar, modellardan) foydalanish muhim. Bu bolalarning qiziqishini oshiradi va mavzuni tushunishini yengillashtiradi. Masalan:

Ko‘rgazmali qurollar: Plastmassa yoki yog‘ochdan tayyorlangan geometrik shakllarni ko‘rsatish va ularni sinfda ishlatish.

Rasmlar va diagrammalar: Duskada yoki proyektor yordamida turli shakllar va ularning qismlarini tasvirlash.

Amaliy mashg‘ulotlar. Geometrik shakllarni yasash, ularni bir-biriga qo‘shish va solishtirish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish orqali o‘quvchilar geometrik tushunchalarni chuqurroq o‘zlashtiradilar. Masalan:

Shakllar yasash: Qog‘oz, plastilin yoki boshqa materiallardan geometrik shakllarni yasash.

Geometrik konstruktsiyalar: Qurilish kublari yoki LEGO bilan geometrik shakllar va inshootlar yaratish.

Interfaol metodlar. O‘yinlar va interfaol metodlar yordamida geometrik masalalarni hal qilish bolalarda qiziqishni uyg‘otadi va o‘rganish jarayonini qiziqarli qiladi. Masalan:

Geometrik o‘yinlar: “Tangram” kabi o‘yinlar yordamida geometrik shakllarni bir-biriga qo‘shish.

“Bu qaysi shakl?” o‘yini. O‘yinning maqsadi: Geometrik shakllar bilan tanishtirish. Ularga ta’rif berish malakasini oshirish. Og‘zaki nutqini rivojlantirish. O‘yin jihozi: Konvertlarga solingan geometrik shakllar. O‘yinning borishi: Duskaga bir o‘quvchi chiqadi. Konvertdagi shaklni qaysi ekanini ko‘rib olib, o‘quvchilarga murojaat qiladi. “Qo‘limdagi geometrik shaklning uch tomoni uch burchagi bor, uning tomonlari xar xil uzunlikda bo‘lishi ham mumkin. Bu qaysi shakl?”. Shaklga to‘g‘ri ta’rif bergan va shaklning nomini to‘g‘ri topgan o‘quvchi rag‘batlantiriladi.

Kompyuter dasturlari va ilovalar: Geometriya bo‘yicha ta’limiy dasturlar va mobil ilovalardan foydalanish.

Darslarni integratsiya qilish. Geometrik mavzularni boshqa fanlar bilan integratsiya qilish (masalan, san’at yoki texnologiya bilan) o‘quvchilarga bu mavzularning kundalik hayotdagi qo‘llanilishini ko‘rsatadi. Masalan:

San’at va geometrik shakllar: Rang-barang geometrik shakllardan foydalanib rasmlar chizish yoki mozaikalar yaratish.

Texnologiya va dizayn: Geometrik shakllarni qo‘llab, oddiy mexanik qurilmalar yoki modelalarni loyihalash.

Kreativ yondashuvlar. Bolalarni geometrik masalalarni turli usullar bilan hal qilishga undash. Bu ularga muammolarga yangi yondashuvlarni o‘ylab topish imkonini beradi. Masalan:

Muqobil echimlar: Bir masalani turli usullar bilan echishni ko‘rsatish va bolalardan o‘z usullarini taklif qilishni so‘rash.

Yaratgan echimlarni muhokama qilish: O‘quvchilar tomonidan topilgan echimlarni sinfda muhokama qilish va ularni tahlil qilish.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kundagi jamiyatimiz hayotida yuz bergan ijobiy o‘zgarishlar ta’limning maqsadi, mazmuni va vazifalarini ham qayta ko‘rib chiqishni taqozo etdi. Buning natijasida o‘quvchi dars jarayonida faol ishtirokchiga aylandi, uning fikrlash doirasi kengaydi, undan ijodkorlik, tashabbuskorlik talab etila boshlandi. Dars jarayonida o‘qituvchi emas, o‘quvchi faol bo‘lishi, savol topshiriqlar va bahs-munozaralarda ko‘proq ishtirok etib, bilimni oshirishi fanlararo uzviylik ta’limning ilg‘or pedagogik texnologiyasida muhim rol o‘yiyadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishda pedagogik strategiyalarning samarali qo‘llanishini talab qiladi. Bu strategiyalar o‘quvchilarni qiziqtirish, ularning mantiqiy, ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim. Didaktik o‘yinlar, muammoni hal qilish vazifalari, ijodiy faoliyatlar, qiziqarli va interaktiv darslar, hamda fikr yuritish va tahlil qilishni rag‘batlantiruvchi metodlar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘zlarining aqliy salohiyatlarini to‘laqonli rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga, har bir pedagogik strategiya o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va qiziqishlariga mos ravishda qo‘llanilishi kerak. Bu yondashuv orqali nafaqat o‘quvchilarning o‘quv jarayonidagi muvaffaqiyati ta’minlanadi, balki ularning kelajakdagi bilim olish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatiladi. Bundan tahqari o‘qituvchilarga o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirish va ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda yordam beradi. Bilimlarni oson o‘zlashtirish, ta’lim samaradorligini ta’minlash va ijodiy izlanishga yo‘l ochish aynan aqliy qobiliyatlarning tub mohiyatini anglab etishni taqozo etadi. O‘quvchilarining ta’lim jarayonida aqliy imkoniyatlarini yuzaga chiqarish va rivojlantirish uchun o‘ziga xos ta’lim metodlarini joriy etish, oqilona yo‘llar orqali muammolarni yechishga o‘rgatish, mustaqil fikrlashga va ijodiy izlanishlar olib borishga tayyorlash lozim.

Adabiyotlar:

1. Bikbayeva N.U., Sidilnikova R.I., Adambekova G. A. “Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi”, -T.: “O‘qituvchi” 1996
2. Alixonov S. “Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi” T. “Cho‘lpon” 2011.
3. Mamedov K “Maktabgacha yoshidagi bolalar va o‘quvchilarning aqliy rivojlanish xususiyatlariya” Toshkent. 2004 -yil.
4. Aliev A. O‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyati.–Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
5. Boboyeva Yu.K. Hozirgi zamon umumiy ta’lim maktabida o‘qitish metodlari. Toshkent: O‘qituvchi, 2017

6. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z.G. “Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi”. – T.: “Fan va texnologiya” 2005.
7. Dilmurodova Z. D. ” Kichik maktab yosh o‘quvchilar qobiliyati va qiziqishlar psixodiagnostikasi ” , “Экономика и социум” №12(115)-1 2023
8. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.-T.: “Ilm-Ziyo”, 2005.
9. Jumayev M.E. Boshlang‘ich matematika nazariyasi va metodikasi. - T. Turoniqbol, 2010.
10. Po‘latova K. N. “ Boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘quvchilar aqliy qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari ”. “PEDAGOGIKA” ilmiy- nazariy metodik jurnal , 4/2023

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA MARIYA MONTESSORI METODIKASIDAN FOYDALANISH

**Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi
Xayriddinova Parvinabonu Baxtiyor qizi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mariya Montessori metodikasidan foydalanish haqida so‘z boradi. Ta’limning insonparvarlashuvi va inson qobiliyatlarining ochilishi hamda uning ta’limga nisbatan bo‘lgan turli –tuman ehtiyojlari qondirilishi, milliy umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta’minlanishi, inson jamiyat va atrof muhit o‘zaro munosabatlarining uyg‘unlashuvidir. Shu bois bugungi kunda maktabgacha ta’lim pedagogikasini rivojlantirish maqsadida bir qancha ilg‘or usullar tatbiq etib kelinmoqda. Shulardan biri Mariya Montessori texnologiyasidir. Bu mohiyatan hayotdan o‘zlashtirilgan “tabiiy” usul bo‘lib, bola tarbiyasida o‘zining har tomonlama mukammaligi bilan ommalashgan. “Bizning bolalarga bo‘lgan munosabatimizni o‘ylar ekanman –deydi.

Kalit so‘zlar: bola, ong, individ, mashq, metodika, ta’lim, usul, metodika, texnologiya.

Аннотация: В этой статье рассказывается об использовании методики Марии Монтессори. Гуманизация образования и раскрытие человеческих способностей и удовлетворение его разнообразных потребностей в отношении образования, обеспечение приоритета национальных общечеловеческих ценностей, гармонизация взаимодействия человека с обществом и окружающей средой. Поэтому сегодня в целях развития дошкольной педагогики внедряется ряд прогрессивных методов. Одна из них –технология Марии Монтессори. По сути, это “естественный” метод, заимствованный из жизни и популяризированный в воспитании детей своим всесторонним совершенством. "Когда я думаю о том, как мы относимся к детям, –говорит она.

Ключевые слова: ребенок, сознание, индивид, упражнение, методика, воспитание, методика, методика, технология.

ABSTRACT: This article discusses the use of the Maria Montessori method. The humanization of education and the discovery of human potential and the satisfaction of its diverse needs in education, the priority of national values, the harmonization of human society and the environment. Therefore, today a number of advanced methods are used to develop the pedagogy of preschool education. One of these is Maria Montessori technology. It is essentially a "natural" way of life and is known for its perfection in child rearing. "I think about the way we treat children," he said.

Keywords: Child, Mind, individ, exercise, methodology, education, method, methodology, technology.

Montessori biz ularda tug‘ilajak aqliy tuyg‘ularini ehtiyojkorlik bilan rivojlantiruvchi hamda mashq qilidiruvchi omil hisoblanamiz”. Demak biz bolalarni rivojlantiruvchi asosiy omil ekanmiz, inson uchun nima muhim biz ularga nisbatan qanday munosabatda bo‘lishimiz kerak? – degan savolga javob izlashimiz zarur. Eng avvalo bola bizning shaxsiy mulkimiz degan fikrdan qutilishimiz kerak. U nafaqat o‘z oilasining a‘zosi balki jamiyatning bir bo‘lagi ekaniga ko‘nikishimiz zarur. Bundan tashqari bola boshqalarga tegishli bo‘lgan yagona insoniy hilqat hisoblanishini ochiq tan olishimiz juda muhim.

Kichik yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi (Montessori metodikasi bo‘yicha) Agar biz bugungi kunda «Zamonaviy maktablarda tarbiyachilarning intellektual rivojlanish darajasi qay ahvolda?» degan savolni bersak, Montessori bizning savolimizga shunday javob berar edi: «Maktab tarbiyachisi tarbiyachi intellektining quruvchisi hisolanadi. Tarbiyachi imkon bergan darajada shakllanadi. Tarbiyachi nimaniki bergan bo‘lsa, o‘shani biladi. Tarbiyachi nimani tushuntirgan bo‘lsa, tarbiyachi undan ko‘p ham, kam ham narsani tushunmaydi. Tarbiyachilarning muvaffaqiyatlarini maqtashganda bu maqtovlar bevosita tarbiyachiga ham tegishlidir. Sinfning yutug‘i — uning muvaffaqiyatidir. Uning mahorati shundaki, tarbiyachilarga yetkazishni zarur deb bilgan darsini bolalarning diqqat bilan tinglashlaridir». Aytilgan bu so‘zlar ayni haqiqat. Xo‘sh, bular boshlang‘ich maktabga tegishlimi yoki bolalar bog‘chasiga aloqador? Tarbiyachi, xullas, bolalarni tarbiyalovchilarning barchasi ta‘lim-tarbiya jarayonida faoliyat yurituvchi asosiy shaxs hisoblanadilar. Shuningdek, ularning ruhiy rivojlanishida ham cheksiz quvvat manbai hisoblanadi. Bolalarga faqatgina kattalar tomonidan yoki o‘z xohishi bilan yoxud belgilangan dasturga ko‘ra taqdim etiladigan «taomni» qabul qilishgina qoladi, xolos. Va shu o‘rinda «erkinlik», «erkin tarbiya» deb ataluvchi tushunchani yuzaga keltiradi.

«Erkinlik» masalasi qancha ko‘p muhokama qilinmasin, bola baribir qaram bo‘lib qolmoqda. Hattoki unga yuqori darajada e‘tibor ko‘rsatilganda ham u erkin emas, balki «qarovsiz»dir. Ya‘ni, uning intellekti qarovsiz, «yoqimsiz taomni tanovvul» qilishga majbur. Natijada rivojlanish uchun keng erkinlik beruvchi

hissiyotlarga bo'ysunadi. Faqatgina shunchaki harakatlanadigan bola erkin hisoblanmaydi. Balki o'z harakatlarida aniq o'ylangan maqsadga ega bo'lgandagina muayyan tashkil etilgan sharoitda o'z shaxsini rivojlantirishga va shakllantirishga qodir. Shaxsiy rivojlanishi uchun uning o'zi mustaqil ish tanlay oladi.

Biror bir ishga uzoq vaqt davomida o'z intilishi bilan katta intellektual, maqsad bilan sho'ng'ib ketadi. Fikrni jamlab predmetlarni (sensor materiallarda) tanlash imkoniyatini, muhokamasi va tuzatish imkoniyatini qo'lga kiritadi. O'z salohiyatini yuzaga chiqarib, uni yuksaltirish uchun turtki bera oladigan bolagina erkin hisoblanadi. Bolani shaxsiy intellekt maktabiga joylash bilan biz uning turini muqarrar o'zgartiramiz; «bolalik psixologiyasi» nomida izohlanuvchi bola haqidagi barcha tasavvurlar, agar bolalarni Montessori sharoitida uzoq vaqt kuzatadigan bo'lsak, sezilarli darajada ba'zi bir munosabatlarda tamomila o'zini oqlamaydi. Uch yoshga yaqin yosh bola birinchi bor bolalar bog'chasiga kelganda unga xuddi hamma narsani yozish mumkin bo'lgan «oppoq qog'oz» degan tasavvur bilan emas, aksincha, tashqi olam ta'sirida to'plangan tartibsiz taassurotlarga ega, deb yondoshishimiz zarur. «Uch yoshli bola kechinmalarida turli chalkashliklardan iborat og'ir bo'shliq mavjud bo'ladi», deydi Montessori. Aksariyat hollarda oxiri uyqu bilan tugaydigan sababsiz injiqliklar va yig'i, uning ustiga yopiriladigan tashqi olamdan olingan hisobsiz taassurotlar hisobiga yuzaga keladi. Hyech kim xayoliga ham keltirmaydiki, sayr bola uchun mehnat hisoblanadi. Ayniqsa, hali uning sezgilari layoqatli bo'lmagani holda ko'rish va eshitish orqali xatolarini to'xtovsiz to'g'rilab boradi. Narsalarni kuzatib ko'zi bilan aniq baholay olmasligi uni o'ta toliqtiradi. o'z yoshligini eslay oladiganlarning hammasi buni tasdiqlashi, yosh bolalarni kuzatuvchi har bir e'tiborli odam buni har qadamda ko'rishini mumkin. Biz bolaga bu og'ir holatdan chiqib olishga yordam berishimiz kerak, unga dunyoni chalkashlik sifatida emas, balki tabiatan nihoyatda intiluvchanligini hisobga olgan holda, tabiatning qat'iy tartibda ekanini anglashga imkon berishimiz lozim. Bunga yaqinlashish uchun esa bola atrofda tabiat qoidalari asosida boshlanuvchi uning ichki uyushqoqligi bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqador bo'lgan nimadir topishi kerak. Aytaylik, xuddi hasharotdek to'g'ridan-to'g'ri o'z shakl va mohiyatidan kelib chiqib, ranglarning shakli va sifatini topish kerak bo'ladi. Boshqacha aytganda, biz bola uchun aniq belgilangan sharoit yaratib berishimiz va unga intellektual mustaqil mashqlar uchun zarur tashqi vositalarni berishimiz kerak. Bu vositalar tasodifiy yoki tarbiyachi xohishi bilan tanlangan bo'lmasligi kerak. Balki bola uchun aqliy rivojlanishda mustaqil mashqlar obyekti bo'lib xizmat qiluvchi, Montessorining sezgi a'zolarini tarbiyalashga qaratilgan didaktik materallari bo'lishi, tajriba orttirilishi natijasida sekin-asta taqdim etishi kerak. Dastlab intellektning rivojlanishi uchun faktlarning to'planishi va ularning farqlanishi zarur bo'ladi. Bolaga bu asosda o'z intellektini oshirishga ko'maklashish faqatgina mashqlarda «o'zini-o'zi boshqarish» bilan amalga oshiriladi.[^]«Boshqa bir odam bizning o'rnimizga mashq qilib, bizga mahorat orttirish imkonini berishi aqlga sig'maydigan holatdir», deydi Montessori. Sensor materiallardagi sezgiga doir mashg'ulotlar bolalarga ajratish va tavsiflash (klassifikasiyalash) imkonini beradi. Hozirgi kunda ba'zi narsa-buyumlarni ularning sifatidan bo'lak boshqa belgilariga

qarab ajratish imkoniyati mavjud emas. Montessorining sensor materiallari ham narsa- buyumlar sifatini: o‘lchami, shakli, rangi, yuzaning silliqligi va g‘adir-budurligi, og‘irligi, harorati, hidi, shovqin, ovozini tahlil qiladi va ko‘rsatib beradi. Predmetlarning sifatigina bir-biridan farqlanadi, ularning o‘zi emas, chunki bu sifatlar predmetning belgisini bildiradi. Misol uchun Montessori materiallaridagi ixtiyoriy predmetni olaylik, u favqulodda oddiy, bola diqqatini o‘zida jamlovchi sifatlarga ega. Unda bolaning e’tiborini tortuvchi sifatlar mavjud bo‘lib, uni qiynab qo‘yuvchi barcha ortiqcha belgilar olib tashlangan. Masalan, balandlik va hajmni farqlash imkonini berish uchun bolaga shunchaki hajman har xil bo‘lmagan silindir, kub va prizmalar berish kerak. Qo‘ziqorin, tuxum yoki jo‘jaxyo‘roz va shunga o‘xshash narsalar berilmaydi. Shaklni farqlash uchun tekis geometrik shakl va jismlardan foydalaniladi. Uychalar, gullar va olmalar bu tarkibga kirmaydi. Rangni farqlashda esa qo‘g‘irchoq, gul yoki qo‘lda yasalgan o‘yinchoqlar emas, balki oddiy rangli shoyi qirqimlari kifoya. Ranglar tartibini anglatuvchi yo‘nalishda joylashgan bu predmetlar ranglarning sifatiga qarab ham ajratiladi. Bola mashq qilgan ekan, bu sifatlarni farqlab beradi: endilikda u predmetlarning ko‘proq yoki kamroq, baland va past, yo‘g‘on va ingichka, ko‘p va kam bo‘lishi mumkinligini farqlaydi. Ranglar bo‘yalganlik darajasiga qarab turlicha bo‘lishini, tovushlar turlicha jarangdorlikda, shakllar bir-biriga o‘xshashligi jihatidan turli darajada bo‘lishini anglab yetadi. Bola material predmetlarini juftlash va qo‘yish bilan sifatlar ayniyatini o‘rnatish holatida bo‘ladi. Masalan, bola geometrik shaklni kartonga qo‘yish, ularni yacheykaga yasoylash, ikkita rangli jadvalni yonma-yon qo‘yishni bajaradi. Shuningdek, ikkita kub, prizma yoki tayoqni qo‘yadi. Keyinchalik esa individual darslar yoki o‘z shaxsiy xulosalariga tayanib, bola sifatlar tafovutini aniqlaydi: uzun-kalta, yorqin-xira, katta-kichik va boshqalar. Va nihoyat, qachonki rangli katakchalar, prizma, tayoq, silindr geometrik shakllar kabi predmetlar turlari bo‘yicha ketma-ket joylashganda sifatlar darajasini farqlashni boshlaydi. Biz har doim bolalarimizdan quyidagi iboralarni eshitamiz: «bu xuddi o‘zi», «u bungao‘xshaydi», «judayam o‘xshash», «sal-pal o‘xshash», «ko‘proq», «semizroq», «kengroq», «buxiraroq», «bu rangliroq», «bu baland, bunisi pastroq» va shu kabi. Uning o‘ziga ma’lum bo‘lmagan, ammo ongda yashirin yotgan va unda zarurat tug‘ilgandagina yuzaga chiquvchi aniq so‘zlarni ishlatishni boshlaydi. Sifati bo‘yicha farqlanuvchi narsa va buyumlar ma’lum tartib asosida guruhlarga taqsimlanadi. Bunday vaziyatda tevarak-olam bola uchun chalkash tuyulmaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. “Barkamol avlod yili” davlat dasturi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori . O‘zbekiston ovozi 28.01.2010 y
2. «Bolalar bog‘chasida tarbiyachi programmasiga oid metodik ko‘rsatmalar»T.: 1967y
3. Godina G.N. «Maktabgacha kichik yoshdagi bolarga ta’lim tarbiya berish T.: 1989y
4. Daminova M., Adambyekova T. «O‘yin mashg‘ulotlari» T.: «O‘qituvchi» 1993y

5. Logipova V.I. «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi» T.: «O‘qituvchi» 1992y
6. Yusupova G. «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi». T «O‘qituvchi» 1993
7. Fausyek Yu.U. Motessori bolalar bog‘chasi. T.: «Yangi asr avlodi» 2007y
8. Achilova M.S. Work to develop children's creative thinking through teaching manual labor . Volume 2022.
9. Ачилова М.С. Шахнинг жисмоний, психологик ривожланишида педагогиканинг роли Т. 2021
10. Yusuf xos Xojib. «Qutadg‘u bilig» T.: «Yulduzcha» 1989y

**TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHI VA TALABALARDA UMUMINSONIY
QADRIYATLARGA OID KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOY
FANLARNI O‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHGA QO‘YILAYOTGAN
ZAMONAVIY TALABLAR**

Mamatqulova Ozoda Xikmat qizi

**T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot
instituti tayanch doktoranti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim jarayonida o‘quvchi va talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarni rivojlantirishda ijtimoiy fanlarning tutgan o‘rni, ta’lim jarayonida ushbu fanlarni o‘qitishga qo‘yilayotgan zamonaviy talablar va bunda turli pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, mazkur mavzu yuzasidan tegishli tavsiya va xulosalar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, o‘quvchi, talaba, ta’lim shakllari, fan, ijtimoiy fan, globallashuv, tarix, ma’naviyat, pedagogika, milliy g‘urur, siyosat, texnologiya, pedagogik texnologiya, metod, interfaol metod, modernizatsiyalashtirish.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль социальных наук в развитии компетенций, связанных с общечеловеческими ценностями в образовательном процессе учащихся и студентов, современные требования к преподаванию этих предметов в образовательном процессе, а также важность использования различных педагогических технологий выделены. Также по данной теме даны соответствующие рекомендации и выводы.

Ключевые слова: образование, ученик, студент, формы образования, наука, обществознание, глобализация, история, духовность, педагогика, национальная гордость, политика, технология, педагогическая технология, метод, интерактивный метод, модернизация.

Abstract: In this article, the role of social sciences in the development of competencies related to universal human values in the educational process of pupils and students, the modern requirements for teaching these subjects in the educational process, and the importance of using various pedagogical technologies

are highlighted. Also, relevant recommendations and conclusions are given on this topic.

Keywords: education, pupil, student, forms of education, science, social science, globalization, history, spirituality, pedagogy, national pride, politics, technology, pedagogical technology, method, interactive method, modernization.

Barchamizga ma’lumki, mamlakatimiz mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq, buyuk ma’naviyatimiz va qadriyatlarimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta’lim-tarbiya tuzimini mustahkamlash, uni davr talablari bilan uyg’unlashtirish asosida jahon andozalari va ko’nikmalari darajasiga olib chiqish maqsadlariga favqulodda katta ahamiyat berildi. Zero, ilm-fan, madaniyat va ma’rifat har qanday mamlakat va xalqni yuksaklikka ko’taradi, uning taraqqiyotini ta’minlaydi, kelajagini oldindan ko’rsatib beradi. Ilm-ma’rifat e’zozlangan, ta’lim-tarbiyaga birinchi darajali ahamiyat berilgan mamlakatda turish nizolar, urush to’g’risida o’ylash hech kimning hayoliga ham kelmaydi. Chunki ilm-ma’rifat insonni yuksaklikka ko’taradi. Ta’lim-tarbiyaga birinchi darajali ahamiyat berish, bu haqda qayg’urish mamlakat va xalq istiqbolini o’ylash demakdir.

Mustaqilligimizning poydevorini mustahkamlashda, mamlakatimiz taraqqiyotida, O‘zbekistonning buyuk davlatga aylanishida ta’lim-tarbiya ishlarini oqilona yo’lga qo’yish, fuqarolarni zamonaviy ilm-fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish benihoya katta ahamiyatga ega. Chunki taraqqiyot taqdirini ma’naviy jihatdan yetuk, texnikaviy bilimlar va murakkab texnologiyani egallagan, irodasi baquvvat, iymoni butun, zamonaviy fikrlaydigan, yuksak salohiyatli odamlar hal etadi. Kelajak taqdirimizga hal qiluvchi ta’sir ko’rsatadigan asosiy omil fan-texnika, madaniyat, ma’rifat, ta’lim-tarbiya, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar borasidagi yangiliklar va yutuqlarni, jahon mamlakatlari tajribalarini keng qo’llashda o’rganish, rivojlantirish va hayotga joriy etishdan iborat hisoblanadi.

Milliy ma’naviyatimizni rivojlantirish, uni xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz hayotiga singdirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati juda katta. Tarix, davlat va huquq asoslari, iqtisodiy bilim asoslari, milliy istiqloq g’oyasi kabi fanlar (keyingi o’rinlarda ijtimoiy fanlar) ning o’quvchilar ta’lim-tarbiyasida o’ziga xos o’rni bor. Xususan, o’quvchilarni yurtga sadoqat, ona Vatanga muhabbat, tinchlik va osoyishtalikni qadrlash, mustaqillikni asrash, umuminsoniy va milliy qadriyatlarga hurmat ruhida o’stirishda ushbu fanlar muhim ahamiyatga ega. O’quvchilar bu fanlarni mukammal egallasa, o’zligini anglaydi, faol fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi, turli muammo va kutilmagan vaziyatlarda oqilona yo’l tutish ko’nikmalari shakllanadi.

“O’z tarixini bilmaydigan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagi yo’q”, degan edi Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov. Ayniqsa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2022 yil 28-yanvarda qabul qilingan “2022 — 2026-yillarga mo’ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida”[1] PF-60-son farmonida **77-maqsad sifatida “O‘zbekiston tarixini o’rganish va targ’ib qilishni yanada rivojlantirish” deb nomlanganligi hamda**

ushbu maqsadning natijasi o‘laroq “Tarix fanini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish” qayd etilganligi juda katta ahamiyatga ega.

Prezidentimiz SH.Mirziyoyev bu masalaga alohida e’tibor qaratib shunday deydi: “Inson manfaatlarini ta’minlashda iqtisodiyotimizning yuksak sur’atlar bilan barqaror rivojlanishi qanday katta ahamiyatga ega ekanini barchamiz yaxshi tushunamiz. Samarali mehnat uchun zarur sharoitlar, munosib ish haqi, zamonaviy uy-joylar, sifatli ta’lim va tibbiy yordam, dam olish va hordiq chiqarish uchun keng imkoniyatlar yaratish – bularning barchasi iqtisodiy sohadagi islohotlarimiz mohiyati va mazmunini belgilab beradigan muhim omillardir. SHu borada nafaqat eng kam oylik ish haqini, balki byudjet tashkilotlarida ham, xo’jalik yurituvchi sub’ektlarda ham o‘rtacha ish haqi miqdorini, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar hajmini bosqichma-bosqich ko‘paytirish e’tiborimiz markazida bo‘ladi”[2].

Ayni paytda oliy ta’lim tizimida ijtimoiy fanlarning samaradorligini oshirishda ularning zamonaviyligi, to‘g‘ri va mahoratli qo‘llanilishi muhim ahamiyatga ega. Bu o‘rinda samaradorlik, targ‘ibot texnologiyalarini ishlab chiquvchi va ularni qo‘llovchi sub’ektlarning bilim saviyasi, malaka va mahoratiga ham bog‘liq, albatta. Umuman esa, uning samaradorligi jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma’naviy-madaniy shart-sharoitlar, aholi turmushidagi yangilanish va o‘zgarishlar hamda ularning hayotida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli ishlarning natijalari bilan bog‘liq bo‘lib, quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- jamiyat hayotida sog‘lom ijtimoiy-ma’naviy muhit;
- milliy g‘urur va vatanparvarlikning yaqqol namoyon bo‘lishi;
- aholinig ko‘tarinki kayfiyati, ruhan tetik va faolligi;
- jamiyat hayotidagi voqea-hodisalarga daxldorlik tuyg‘usining kuchayishi;
- ijtimoiy-siyosiy ongning yuqoriligi;
- ijtimoiy hayot va turmushdagi tolerantlik;
- jamiyatda turli ijtimoiy illatlarning kamayishi yoki umuman barham topishi;
- kishilarning kelajakka bo‘lgan ishonchi va sh.k[3].

Ta’kidlash joizki, oliy ta’limda ijtimoiy fanlarni o‘qitish samaradorligini oshirish bu sohada ko‘zga tashlanayotgan muammolarni bartaraf etishni shartlab qo‘yadi. Zero, har bir sohada bo‘lgani kabi ijtimoiy fanlarni o‘qitishda ham ayrim muammo va kamchiliklar yo‘q emas.

Oliy ta’limda ijtimoiy fanlarni zamonaviy talablar asosida o‘qitish deganda, avvalo ijtimoiy fanlarni o‘qitishda qo‘llaniladigan texnologiyalarni samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui tushuniladi. Oliy ta’limda ijtimoiy fanlarni zamonaviy talablar asosida o‘qitish bugungi kunning zaruriy ehtiyojiga aylangan masalalardan biridir, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. CHunki, g‘oyaviy, mafkuraviy kurashlar jarayonida dunyoning turli mintaqalaridan amalga oshirilayotgan mafkuraviy xurujlar, axloqsizlik g‘oyalari, ijtimoiy illatlarni targ‘ib etishga qaratilgan buzg‘unchi g‘oyalar ijtimoiy fanlarga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshiradi. Bunday vaziyatda yurtimiz fuqarolari, mamlakatimiz yoshlari o‘zimiz tanlagan yo‘ldan og‘ishmay, yurt tinchligi, vatan ravnaqi, xalq farovonligini o‘zida

mujassam etgan milliy g‘oya atrofida yanada jipslashishi taqozo etiladi. Mana shunday vazifani amalga oshirishda ijtimoiy fanlarni o‘qitishni zamon bilan hamnafas holda takomillashtirish, uning samaradorligi ustida izlanishlar olib borish, o‘qitish ishlariga innovatsion yondoshish talab etiladi.

Mamlakatimizda fan va texnologiyalar modernizatsiyasi borasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar samaradorligini oshirish, respublika ijtimoiy hayotining har bir sohasi va jabhasini rivojlantirish hamda yoshlarni mamlakatimiz taraqqiyotini ta‘minlashga keng jalb etish O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyevning 2017 yil 22 dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis a‘zolariga murojaatnomasida ham o‘z aksini topgandir. Yoshlarning iqtidori, ilmiy salohiyati va shijoatidan unumli foydalanish, iqtidorli va qobiliyatli yoshlarni ilmiy tadqiqot ishlariga yo‘naltirish, ularni innovatsion g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlash, zamonaviy texnika va texnologiya, axborot-kommunikatsion madaniyatni puxta o‘zlashtirgan, murakkab va keng ko‘lamli vazifalarni hal etishga qodir bo‘lgan bilimli, yetuk yosh mutaxassislarni tarbiyalashga ko‘maklashish, yoshlar o‘rtasida o‘zaro ilmiy-ijodiy hamkorlik muhitini, do‘stlik aloqalarini rivojlantirish, o‘zaro fikr-mulohaza va tajriba almashishlari uchun sharoit yaratib berish masalalariga katta urg‘u berilgandir[4].

Zamonaviy texnologiyalar qo‘llanilgan mashg‘ulotlar talabalar egallayotgan bilimlarni o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O‘qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan birga, boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bugungi kunda oliy ta‘lim tizimida interfaol ta‘limni tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar qo‘llanilmoqda: Ularning ba‘zilarini tahlil qilishga harakat qilamiz. Zamonaviy interfaol metodlar sifatida “Munosabat”, “Case-study”, “Blits-so‘rov”, “Modellashtirish”, “Ijodiy ish”, “Reja”, “Suhbat” metodlarini ko‘rsatishimiz mumkindir. Amaliy yo‘naltirilgan, ko‘nikma va malakalarni mustahkamlovchi uslublar o‘z xususiyatlariga ko‘ra innovatsion hisoblanadi. Ularga: tashkiliy-faoliyatli o‘yinlar (TFO‘), ishchan va rolli o‘yinlar, personallarning muloqoti, ijodiy ishlar, psixotexnika, rolli trening va boshqalar kiradi. “Case-study” – aniq iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatlarning tavsifidan foydalangan holda o‘qituvchilarda aniq ko‘nikmalarni shakllantirish texnikasidir. Strategiyalar sifatida “Galereya”, “Aqliy hujum”, “Zinama-zina”, “Bumerang”, “Zig-zag”, “Muzyorar”, “Rotatsiya”, “T-jadval”, “Yumaloqlangan qor” va h.k. Grafik organayzerlar deb esa “Venn diagrammasi”, “Insert”, “Baliq skeleti”, “BBB”, “Konseptual jadval”, “Klaster”, “Nima uchun?”, “Qanday?” kabi innovatsion ta‘lim bevosita interfaol metodlari yordamida tashkil etiladi.

Ijtimoiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy ta‘limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish, ularda ma‘lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma hamda

malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim jarayonida o‘quvchi va talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarni rivojlantirishda ijtimoiy fanlarni o‘qitish samaradorligini oshirish juda katta ahamiyatga egadir. Chunki ijtimoiy - gumanitar fanlar yoshlarga ilm beribgina qolmay, ularni komil inson bo‘lib yetishishlarida asosiy omil vazifasini bajaradi. Ushbu fanlar orqali g‘oyaviy tarbiya amalga oshiriladi, yoshlarning estetik, huquqiy, axloqiy, falsafiy, ilmiy dunyoqarashlari yuksaladi. Ularning barchasi insonlar qalbida ezgulik, adolatparvarlik, yaxshilik, insonparvarlik, bunyodkorlik, axloqiy go‘zallik kabi tuyg‘ularni kamol toptirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, oliy ta’lim tizimida ijtimoiy - gumanitar fanlarning imkoniyatlaridan o‘rinli foydalanilsa, yoshlar qalbida milliy g‘oya chuqur o‘rin egallaydi va ularning amaliy faoliyatiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son farmoni. 2022 yil 28-yanvar. // “Xalq so‘zi”, 2022-yil.
2. Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган маросимдаги маърузаси.
3. S.f.d., prof. Ergashev Ibodulla (rahbar), f.f.n., dots. Muhammadiyeva Oynisa, Berdiqulova Surayyo, Safarov Muxlis: Milliy g‘oya targ‘iboti texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. 2019. 206 b.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис аъзоларига Мурожаатномаси. –Т.: 2017 йил 22 декабр.

BO‘LAJAK TEXNOLOGIK TA’LIM O‘QITUVCHISINING KASBIY GRAFIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Tojiboyev Jasurbek Zokirjon o‘g‘li

**T. N. Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy
tadqiqot instituti 2-bosqich doktoranti**

Annotatsiya: Talabalar grafik kompetentligini rivojlantirish tizimi obyektiv va subyektiv shart-sharoitlar, tashqi va ichki omillarga bog‘liq. Har qanday pedagogik tizim tarkibida ikkita tushuncha aniq ko‘rinadi: Didaktik vazifa va uni hal qilish texnologiyasi. Didaktik vazifa tuzilishida istalgan inson faoliyati sohasidagi kabi vaziyatlar (sharoitlar) va mavjud axborot (faoliyat mazmuni)ga asoslangan maqsadlar aks etadi.

Kalit so‘zlar: “konstruksiyalash”, “loyihalash”, “modulli-kompetensiyaviy”.

Texnologik ta’lim o‘qituvchisini tayyorlashning didaktik imkoniyatlarini o‘rganish borasidagi tadqiqotimiz maqsadi texnik tayyorgarlik jarayonida o‘quvchilar grafik faoliyatini tashkil etish uchun bo‘lajak texnologik ta’lim

o‘qituvchilarning grafik kompetentliklar mazmuni (tarkibiy qismlari) ko‘rib chiqilgan axborotlar vositasida shakllantirish hisoblanadi.

Tadqiqotimizda o‘quv materiallarining mazmuni talabalarni kasbiy-metodik faoliyatga tayyorlashning har bir bosqichida grafik va o‘quv-konstruktorlik faoliyatini integratsiyalash yo‘li bilan belgilanadi.

Bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish jarayoni tizimli-faoliyatli yondashuv asosiga quriladi. Uning ijodiy faoliyati, ya‘ni kasbiy grafik faoliyatda ko‘nikma va malakalaridan ijodkorona foydalanish tajribasida ixtirochilik sifatlarini o‘rni juda beqiyos. Ixtirochining ijodiy loyihaviy-konstruktorlik faoliyati mantiqiy mazmunni konstruksiyalash uchun asos bo‘lib xizmat qildi.

Konstruktorning faoliyati quyidagi bosqichlarga ajratilgan:

1. Obyektni yaratish konsepsiyasi - loyihalashda konstruksiyalash bosqichi bo‘lib, unda obyektning dastlabki modeli aqliy yoki matn bilan, grafik vositalar yoki eksperimental tarzda amalga oshiriladi; buning natijasi texnik qurilmani konstruksiyalash va texnologik metod ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi.

2. Konstruksiyalash – loyihalash bosqichi bo‘lib, unda mazmunni ifodalash texnik buyum detallari bilan aniqlanadi. Konstruktorlik jarayonida konstruktor faqat aqliy faoliyatining samarasi bo‘lgan, hali mavjud bo‘lmagan narsani aks ettirishi kerak. Bu texnika sohasidagi ijodiy muhandislik vazifasidir.

Sintez – buyumni amalda qo‘llash uchun tayyorlash texnologiyasi va texnik qurilmalarda konstruktorlik g‘oyalarini ijodiy birlashtirishdir.

“Loyihalash” va “konstruksiyalash” atamalarini yoritishda, ularni birga ko‘rib chiqilishi kerakligi va bir tushunchani boshqasidan ajratmaslik maqsadga muvofiq. Aslida “konstruksiyalash” atamasi qurish, “loyihalash” esa – loyiha, g‘oyani yaratishni bildiradi, konstruksiyalash loyihalashni o‘z ichiga oladi. Konstruksiyalash faoliyatida texnik qurilmalarni yaratishda loyihaviy-konstruktorlik faoliyatni e‘tiborga olish kerak.

Yuqoridagilarni tahlil qilib, loyihalash va konstruksiyalash bu ijodiy, murakkab va o‘zaro bog‘liq bo‘lgan jarayon deb hisoblash mumkin. Loyihalash – bu muhandislik faoliyati ko‘rinishi bo‘lib, biror konstruksiyani tayyorlash uchun loyiha ishlab chiqish bilan bog‘liq, konstruksiyalash esa – loyihalash bosqichi bo‘lib, konstruksiya variantlarini yaratish, hisob-kitoblar, operatsiyalarni bosqichma-bosqich bajarishni o‘z ichiga oladi.

Bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarining grafik kompetentligini rivojlantirish jarayonini tahlil qilish tadqiqot ishimizning asosini tashkil etadi.

Yukoridagilardan kelib chikib, bo‘lajak texnologik ta‘lim o‘qituvchilarini tayyorlashning sifat va samaradorligini oshirish uchun davlat ta‘lim standartlari, o‘quv rejasi va dasturlarining tizimliliigi hamda izchilligiga e‘tibor karatishni tadqiqotimizning asosiy vazifalaridan biri deb belgiladik. Shunga ko‘ra, tadqiqotni olib borishda ilmiy izlanish obyekti sifatida tanlangan ta‘lim yo‘nalishining umumiy mohiyatiga tayangan holda talabalarning kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirishda e‘tibor qaratilishi zarur bo‘lgan jihatlar to‘g‘risidagi tasavvur oydinlashtirib olindi.

Professional ta’lim umumiy o’rta ta’lim maktablari, o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari uchun bakalavriat ta’lim yo’nalishi bo’yicha pedagogik kadr tayyorlash jarayonida foydalaniladigan fanlar, metodik faoliyat vositalari, usullari, metodlari; O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi va tarmoq ilmiy-tadqiqot institutlarida hamda mustaqil tadqiqotchi sifatida ilmiy-pedagogik tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanish; ommaviy axborot vositalari, davlat boshqaruvi organlari, boshqa davlat va nodavlat muassasalarida kasbiy faoliyat yuritish kabi kompleks masalalar majmuasini qamrab oladi.

Professional ta’limi yo’nalishi bo’yicha bakalavrlar kasbiy faoliyatining obyektlari:

- ta’lim jarayoni; - o’qitishning pedagogik texnologiyalari va metodlari;
- ta’limning nazariy masalalari; - o’qitish metodikasi;
- loyihalashtirish asosida o’quv jarayonini boshqarish texnologiyalari, ma’ruza, amaliy va laboratoriya mashg’ulotlarini loyihalashtirish va tashkil etish jarayoni, shaxsiy va kasbiy axborot maydonini shakllantirish jarayoni, maktabdan tashqari ta’lim muassasalari ta’lim-tarbiya jarayoni; ta’lim sohasidagi muammolar va ularning yechimlarini topishni tashkil etish jarayoni; ta’limni boshqarish va pedagogik jarayonni tashkil etish;
- mos ixtisoslik bo’yicha ilmiy-tadqiqot jarayonlari, ma’naviy-ma’rifiy targ’ibot ishlari jarayonlari.

Yo’nalish bo’yicha fan, texnika va texnologiyalarning zamonaviy yutuqlari, kadrlar buyurtmachilari talablaridan kelib chiqqan holda bakalavrlarning kasbiy faoliyat sohalarida qo’shimcha va o’zgarishlar bo’lishi mumkin.

Professional ta’lim yo’nalishi bo’yicha bakalavrlarning kasbiy faoliyati quyidagilarni qamrab oladi:

umumiy o’rta ta’lim maktablarida texnologiya ta’limi fanlaridan, o’rta maxsus kasb-hunar kollejlarda kasbiy fanlardan dars berish, kasb hunar ta’lim muassasalarida o’quv ustasi bo’lib ishlash;

umumiy o’rta ta’lim maktablari, kasb-hunar kollejlardan tashqari muassasalarda tarbiyachi bo’lib ishlash;

ta’lim tizimida kabinet mudiri, laborant va unga tenglashtirilgan lavozimlarda ishlash;

Professional ta’lim yo’nalishi bo’yicha bakalavrlar kasbiy faoliyatlarining turlari: pedagogik; ilmiy-tadqiqot; ma’naviy-ma’rifiy; tashkiliy-boshqaruv; ishlab chiqarish faoliyati. Yo’nalish bo’yicha fan, texnika va texnologiyalarning zamonaviy yutuqlari, kadrlar buyurtmachilari talablaridan kelib chiqqan holda bakalavrlarning kasbiy faoliyat sohalarida qo’shimcha va o’zgarishlar bo’lishi mumkin.

Ta’lim yo’nalishi yo’nalishlari bo’yicha tayyorlangan bakalavrlar kasbiy faoliyatlarining muayyan turlari ta’lim jarayonining manfaatdor ishtirokchilari bilan hamkorlikda oliy ta’lim muassasasi tomonidan aniqlanadi.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili bo’lajak texnologik ta’lim o’qituvchisining grafik kompetentligining quyidagi tarkibini aniqlash imkonini beradi:

- motivatsion-qadriyatiy komponent (shaxsning faoliyat obyekti sifatidagi o’rnini va yo’nalishini belgilovchi shaxsiy sifatlar;

- kognitiv komponent (ongli faoliyatni ta’minlaydigan nazariy bilimlarning mavjudligi);

- amaliy-faoliyatiy komponent (shaxs tomonidan o’zlashtirilgan, amalda sinab ko’rilgan bilim va ko’nikmalar eng samarali deb hisoblanadi);

- refleksiv-baholash komponent (shaxsning kasbiy grafikaviy ishlarni amalga oshirishda konstruktorlik, loyihalash faoliyatida mustaqilligi, faolligi, ijodkorligi, kreativligi va o’zini-o’zi baholab borish).

Bo’lajak professional ta’lim o’qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligining rivojlantirish amaliy xarakterli majmuasida o’z ifodasini topadi.

Bo’lajak professional ta’lim o’qituvchisi grafik kompetentligining mazmunini va faoliyatiy komponentlarini aniqlash uchun, birinchidan, biz konstruktorning faoliyatini tahlil qildik, bu esa yangi texnik jihozni loyihalash umumiy maqsadga erishishga qaratilganligini ko’rsatib berdi. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun dizayner quyidagi vazifalarni ketma-ket bajarishi lozim. Masalan, loyihalashning texnik vazifasi, texnik taklif, texnik loyiha, ishchi loyiha (xomaki konstruktorlik hujjatlari)ni o’z ichiga oladi. Ikkinchidan, faoliyatli yondashuvdan kelib chiqib, amaliy ko’nikmalar uning nazariy bilimlarining ishlash shakli hisoblanadi. P.Xill tomonidan loyihalash – konstruktorlik faoliyatining bir nechta boshqacha bosqichlari aniqlangan:

- Amalga oshirilganlikni baholash - dastlabki axborotni idrok etish, mahsulotni yaxlit ishlab chiqarish usullarini yaratish.

- Eskizli loyihalash - optimal konsepsiya va uning eng yaxshi yechimlarini ishlab chiqish va tanlash.

Xomaki konstruksiyalash – konstruksiyaning muhandislik mohiyatini ochib berish, bu yerda ishlab chiqarish talablarga mos qarorlar variantlari o’zgartiriladi va baholanadi, ishlatiladigan mahsulotni ishlatish va yakunlash ishlab chiqarish talablariga muvofiq bajariladi. Loyihaviy – konstruktorlik faoliyatda umumiy qonuniyatlar mavjud, ular ushbu tadqiqot sohasini birlashtiradi: vazifa shartlarini tushunish, uni hal qilish uchun reja tuzish va uni yechish. Konstruktorlik jarayonining ushbu uch asosiy qismi, konsentratsiyalangan shaklda ijodkorlikni ifodalaydi va konstruktorlik faoliyatida hal qilish jarayonining asosiy boshqaruvchisi bo’lib hisoblanadi. Bu komponentlarning barchasi - shartlarni tushunish, hal qilish g’oyasi, masalani yechish - tartibga soluvchi vazifasini bajaradi.

Professional ta’lim yo’nalishi bitiruvchisining malakaviy modeli asosida texnologik ta’lim mazmunini modernizatsiya qilishda pedagogik jamoatchilikning qiziqishini oshirish, ta’lim maqsadlari va natijalarini qayta ko’rib chiqish masalasi ko’plab ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko’ra, bitiruvchining kompetentli modeli ta’limning amaliy yo’nalishini, shu jumladan shaxsiy va faol tomonlarini, ta’limning insonparvarlik yo’nalishini mustahkamlaydigan kompetentli yondashuv asosida shakllantiriladi. Kompetentli yondashuv natijaning operatsional tomoniga e’tiborni kuchaytirishga, ta’lim mazmunini sezilarli darajada kengaytirishga imkon beradi.

Oliy ta’lim muassasalarining 5112100 – “Texnologik ta’lim” bo’yicha joriy etilgan pedagogik tizimni tahlil qilish bizga o’quv faoliyati subyektini shakllantirish

muammolarini aniqlash imkonini berdi. Texnologik ta’limning yangi paradigmasi talablaridan kelib chiqqan holda, texnologik ta’lim sifatini yangicha nuqtayi nazardan tushunish, talqin qilish bo’lajak texnologik ta’lim o’qituvchilarida kasbiy grafik kompetentlikni rivojlantirish metodikasini Modulli-kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish zarurligini ko’rsatdi. Buning uchun esa, eng avvalo, pedagogik faoliyat mazmunini o’zgartirish, texnologik ta’lim jarayoniga modulli va interfaol ta’lim texnologiyalarni joriy etishning pedagogik asoslari shakllantirildi. Bo’lajak professional ta’lim o’qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirishda o’quv mashg’ulotlari, ayniqsa, amaliy mashg’ulotlarni tashkil etishda ta’lim metodlarini to’g’ri tanlash, metodikani puxta o’zlashtirish muhim ahamiyatga ega. Muhandislik grafikasi fanlarini o’qitishda ta’lim metodlarini tanlashda quyidagilarga e’tibor qaratildi: o’qitishning umumiy maqsadlari; alohida o’quv fanining o’ziga xos jihatlari va xususiyatlari; o’quv fanini o’qitishdan ko’zlangan maqsad, vazifalar hamda har bir alohida mashg’ulot uchun mo’ljallangan o’quv materialining mazmuni; o’quv materialini o’rganish uchun ajratilgan vaqt hajmi; talabalarning tayyorgarlik darajasi, psixologik va fiziologik ko’rsatkichlari; o’qitish jarayonining o’quv, texnik va texnologik jihozlar (o’quv jihozlari, ko’rsatmali qurollar, texnik, kompyuter va boshqa moddiy vositalar) bilan ta’minlanganligi; pedagogning texnologik tayyorgarligi va shaxsiy sifatleri darajasi.

OTMda bo’lajak professional ta’lim o’qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish jarayonining modelini yaratish tadqiqot davrida hal etilgan ilmiy-pedagogik vazifalardan biri bo’ldi. “Model fan mantiqi va metodologiyasida – ma’lum bir tabiiy yoki ijtimoiy xodisa, inson madaniyati xosilasi, konseptual-nazariy shakllanma va shu kabilar bir qismi asl nusxasining analogi (belgili tizimi, tuzilmasi, chizmasi), o’xshashligi, ya’ni – modelidir. Mazkur analog asl nusxa to’g’risidagi bilimlarni (axborotlarni) kengaytirish va saqlab qolish asl nusxani loyixalashtirish, o’zgartirish yoki uni boshqarishga xizmat qiladi”. Bo’lajak professional ta’lim o’qituvchisining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish mazmunini belgilash, bo’lajak professional ta’lim o’qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish modeli tarkibini aniqlash imkonini beradi. Ilmiy tadqiqot ishlarini o’rganish va tahlil qilish natijasida hamda amaliy pedagogik tajribadan kelib chiqib, bo’lajak texnologik ta’lim o’qituvchisining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish modeli ishlab chiqildi. Bo’lajak texnologik ta’lim o’qituvchisining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish modeli maqsad (ayni jarayonning maqsad va vazifalari), pedagogik jarayon (ta’lim oluvchilar o’quv-kasbiy faoliyatining nazariy, metodik va texnologik jarayonlari), natijaviy-baholash komponentlaridan tashkil topgan.

Foydalanilgan adbiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekistonga oliy ta'lim tizimini 2030 yilga yangi Kontsepsiyani qurish. PF-5847. 2019 yil 8 oktyabr. qonun hujjatlari, ma'lumotlari milliy bazasi 09.10.2019 y., 06/19/584/3887-son.
2. P.Xill Konstruksiyalash va loyihalash asoslari.

3. Dammer M.D. Rol printsipa nauchnosti v formirovaniy soderjaniya obucheniya // Vestnik YUrGU. Seriya: Obrazovanie. Pedagogicheskie nauki, 2012 yil, № 4(263). – S.30-33.

4. Sh.Muslimov Muhandislik va kompyuter grafikasi, 2022. – S. 30-36.

**“XAR BIR BITIRUVCHIGA BITTADAN UYUSHMAGAN YOSH” DASTURI
BO’LAJAK JISMONIY TARBIYA VA SPORT MUTAXASSISLARINING FAOLIYATINI
TAKOMILLASHTIRUVCHI VOSITA SIFATIDA**

**Umurzaqov O’tkir Komilovich
Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti**

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Xar bir bitiruvchiga bittadan uyushmagan yosh” dasturi orqali mahallalarda uyushmagan yoshlarni jismoniy tarbiya va ommaviy sportga jalb etishni yangi bosqichga olib chiqish, bo’ljak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ushbu dasturning mazmun mohiyati yoritib berilgan.

Kalit so’zlar. Uyushmaga yoshlar, jismoniy tarbiya, sport, mahalla, talabanning mustaqil faoliyati.

Аннотация. В данной статье освещено содержание программы «Одна неорганизованная молодежь на каждого выпускника» направленной на новый уровень вовлечения неорганизованной молодежи в занятия физической культурой и массовым спортом в махаллях, а также на развитие профессиональной компетентности будущих физкультурников, и спортивных специалистов.

Ключевые слова. Неорганизованной молодежь, физическое воспитание, спорт, махалля, самостоятельная деятельность студентов

Annotation. This article highlights the content of the program “One unorganized youth for every graduate” aimed at a new level of involvement of unorganized youth in physical education and mass sports in mahallas, as well as at developing the professional competence of future athletes and sports specialists.

Keywords; unorganized youth, physical education, sports, neighborhood, independent activities of students to the association.

Yangi O‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha ustuvor vazifalarga muvofiq kadrlar tayyorlashning mazmunini tubdan qayta ko‘rib chiqish, xalqaro standartlar darajasida oliy ma‘lumotli mutaxassislar tayyorlashga zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti hamda hukumati tomonidan bir qator Farmon va Qarorlar qabul qilinib amaliyotga tadbqiqilib borilmoqda. Jumladan; O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida 2019 yil 8 avgustdagi PF-

5447-son Farmoni[1], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5924 sonli Farmoni[2], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 21-dekabrda Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta‘minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risidagi PF-209-son Farmoni[3] va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrda “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108 sonli Farmonida, oliy ta‘lim muassasalarining tegishli ta‘lim yo‘nalishlari bo‘yicha har bir talabasining 2-kursdan boshlab tegishli tarmoq (soha)ning muayyan tashkilotlari va korxonalarida malakaviy amaliyotlari tizimli ravishda o‘tkazilishini, shuningdek, ularning amaliy mashg‘ulotlarini bevosita ishlab chiqarishda tashkillashtirish hamda bitiruvchilarni ishga joylashtirish bo‘yicha aniq choralar ko‘rish kerakligi ushbu qarorda ta‘kidlangan[4].

Mamlakatimizda yangi O‘zbekistonni barpo etishdek ulug‘ maqsadga erishish va uchunchi renessans yo‘lida ildam odimlar ekanmiz asosiy tayanchimiz bo‘lgan shijoatli yoshlarga aloxida e‘tibor va g‘amxo‘rlik ko‘rsatish, ularga barcha sohalarda o‘z iqtidori va salohiyatini to‘liq namoyon etishi uchun zarur sharoit va imkoniyatlar yaratib berish, mahalla tizimini yanada takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi.

Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev “Zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Mahallani joylarda muammolarni chinakam hal qiladigan institutga aylantirishimiz zarur. Yana tajriba orttiramiz, yana o‘zgartiramiz. Hayot bizni shunga majbur qilyapti. Hozirgi tahlikalarga yechim topamiz desak bizning yagona yo‘limiz -- mahalla, mahalla, mahalla va bir marta mahalla. Mahalla titizimi obro‘yini qancha ko‘tarsak, odamlar ishonadi, odamlar bizdan rozi bo‘ladi”[5] deya bejizga takidlab o‘tmagan.

Yuqoridagi qonuniy asoslarga tayangan holda, bizning ilmiy tadqiqot ishimizning tajriba-sinov ishlari doirasida “Xar bir bitiruvchiga bittadan uyushmagan yosh” dasturini yurtimizda qo‘llash orqali oliy ta‘limda taxsil olayotgan bo‘lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini mahallalar va sektor xududlariga jalb etish bilan yuqoridagi vazifalarni hal qilishga qaratilgan.

Har bir bitiruvchiga bittadan uyushmagan yosh dasturining vazifalari:- O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumati tomonidan chiqarilayotgan jismoniy tarbiya va ommaviy sport sohasidagi qaror va farmonlari ijrosini ta‘minlash[6];

- oliy ta‘lim muassasasi – mahallalarda, sektor hududlarida jismoniy tarbiya va ommaviy sport sohasidagi faoliyatlarini tashkil etish bo‘yicha hamkorligini mustaxkamlash;

- mahallalardagi yoshlar yetakchilari faoliyatiga yaqindan ko‘mak berish;

- “Besh tashabbus olimpiadasi” musobaqalariga sport turlari bo‘yicha mahalla jamoasini tayyorlash;

- talabalarining bo'lajak mutaxassisliklari bo'yicha jamiyatda o'z o'rnini topishga ko'maklashish;
- jismoniy tarbiya va ommaviy sport ishlarini targ'ibot-tashviqot qilish va ommaviyligini oshirish;
- aholi va yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish;
- yoshlar va ularning uyushmagan qatlami orasida jinoyatchilik va huquqbuzarliklarni oldini olishga ko'maklashish;
- “Jismoniy tayyorgarlik darajasi” sport sinovlarini aholi orasida olib borish;
- bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish
- mahallalarda qizil va sariq toifadagi yoshlar bilan alohida reja bilan shug'ullanish

Bo'lajak mutahassislarga quyidagi talablar qo'yilgan:

- mahalla etiligi bilan hamkorlikda ish olib borish
- o'zining jismoniy va ilmiy salohiyatini rivojlantirib borish
- umuminsoniy odob-ahloq qoidalariga amal qilishi;
- mahalla oqsoqollaridan maskaxat olib ish yuritish;
- zamonaviy axborot kommunikatsiyasi texnologiyalaridan va internetdan foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishi;
- o'ziga bo'lgan ishonchi va aniq maqsadining bo'lishi;
- jismoniy tarbiya va sport mutaxassisi kasbinini qadrlashi;
- aholining yosh toifalariga binoan jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini muntazam baholay bilishi;

Bo'lajak mutahassislarning ushbu dasturda ishtirok etish tartibi:

- Ariza berish.
- Suhbatdan o'tish.
- mahalla uyushmasi bilan shartnoma tuzish.
- yillik qilinadigan ishlar bo'yicha dastur va rejalar ishlab chiqish.
- olib borilgan ishlari bo'yicha har chorakda hisobot berib borishi.
- mahalla, sport boshqarmasi va yoshlar ishlari agentligi tomonidan o'tkaziladigan tadbirlarda ishtirok etish

Oliy ta'lim muassasalarining vazifalari:

- bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari dasturda ishtirok etishi uchun tayyorgarlik kurslaridan o'tkazadilar. Kursda ularga dasturning maqsad va vazifalari, faoliyatni tashkil etish uslubiyati bo'yicha ma'lumotlar beriladi.
- Talabalarining faoliyatlarini nazorat qilib boradilar.
- Talabalarga uslubiy yordam berib boradilar.
- Talabalarining faoliyatini ommaviy axborot vositalarida targ'ib qilishga yordam beradilar.
- Talabalarining faoliyatini baholab boradilar.
- Yil davomida faol qatnashgan talabalarni rag'batlantirib borish.
- Ish beruvchilarga iqtidorli talabalarni tanlash imkoniyatini yaratish.

Dastur doirasida mahallaning vazifalari:

- “Xar bir bitiruvchiga bittadan uyushmagan yosh” dasturida ishtirok etayotgan talabalarga barcha shart sharoitlar yaratib berish (alohida xona, kompyuter jixozlari, sport anjomlari)

- dasturda ishtirok etayotgan talabalarni har chorakda rag‘batlantirib borish

Dastur doirasida talabaning vazifalari:

- Mahalla infratuzulmasini bilishi
- Mahalla yettiligi bilan xamfirklikda ishlash
- Tuzilgan yillik reja va dasturlarda belgilangan vazifalarni vaqtida amalga oshirish.

- Amalga oshirilgan ishlar bo‘yicha hisobotlar tayyorlash.

- Ommaviy-axborot vositalarida doimiy chiqishlar qilish.

“Xar bir bitiruvchiga bittadan uyushmagan yosh” dasturi ishtirokchisi bo‘lish uchun talabalar anketasida talabaning ma’lumotnomasi, dasturning mazmuni, maqsad va vazifalari bilan tanishganligi, dastur to‘g‘risidagi fikr-mulohazalari va takliflari hamda ushbu dasturdan kutayotgan natijalarini bayon qiladilar.

Dastur doirasida talaba mahallada:

- mahalla yoshlari to‘g‘risida umumiy ma’lumotlarga ega bo‘lishi
- “Besh tashabbus olimpiadasi” musobaqalariga sportchilarni tayyorlash
- aholi orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish.
- “Jismoniy tayyorgarlik darajasi” sport sinovlari mezonlari bo‘yicha musobaqalarga aholini tayyorlash va musobaqalarini o‘tkazish;
- yoshlar orasida jinoyatchilik va huquqbuzarliklarni oldini olishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etish;

- uyushmagan yoshlarni ommaviy sportga motivatsiyalash;

- yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga ko‘maklashish;

- agressiv xulqli uyushmagan yoshlar bilan individual ishlash

Dastur orqali bo‘lajak mutaxassislarning quyidagi natijalarga erishishi kutilmoqda:

- kirishimlilik, jamoa bilan ishlash va o‘z fikrini erkin bayon qila olish kabi kreativlik qobiliyatlarining rivojlanishi;

- talabaning o‘z-o‘zni baholash ko‘nikmalarining rivojlanishi;

- kasbga nisbatan ma’suliyatning paydo bo‘lishi;

- nazariy bilimlarini amaliyotda doimiy qo‘llash orqali kasbiy kompetensiyalarning rivojlanishi;

- o‘zining kasbiy imkoniyatlari darajasini yanada oshirish

Dastur orqali oliy ta’lim muassasasi quyidagi natijalarga erishishi kutilmoqda:

- ta’lim jarayonini amaliyot bilan uzluksiz olib borishga erishish;

- talabalarning kasbiy amaliy malakalarini takomillashtirish;

- mustaqil ta’lim topshiriqlarini samarali bajarish yo‘lga qo‘yiladi;

- talabalarni kasbga yo‘naltirish bo‘yicha ijodiy muhit yaratiladi;

- talabalarning ilmiy tajribalar o‘tkazishga keng imkoniyatlar yaratiladi.

Ushbu dastur orqali mahallada quyidagi natijalarga erishishi kutilmoqda:

- aholining barcha yosh toifalari o‘rtasida sog‘lom turmush tarzi shakllantiriladi;
- uyushmagan yoshlar orasidan iqtidorlilarini kashf qilish imkoni yaratiladi;
- “Besh tashabbus olimpiadasi” musobaqalarining saviyasi yanada ko‘tariladi
- mahallalar va sektorlarda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni keng targ‘ib qilish orqali aholining jismoniy tarbiyaga bo‘lgan ko‘nikmasi oshadi;
- ‘Jismoniy tayotgarlik darajasi’ sport sinovlari tizimli ravishda olib boriladi
- yoshlar ayniqsa uyushmagan yoshlar orasida jinoyatchilik va huquqbuzarliklarni oldini olish imkoni yaratiladi
- qizil toifaga kiritilgan yoshlar soni kamayadi

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, hozirgi kunda jismoniy tarbiya va ommaviy sport sohasida raqobatbardosh oliy malakali mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligi sifatiga ta’sir etuvchi omillarning ko‘plab muammolarini hal qilish zarurati tug‘ilmoqda. Jismoniy tarbiya va ommaviy sport bo‘yicha oliy ta’lim muassasalari bo‘lajak mutahassislarning kasbiy kompetentligi sifatini oshirishning metodik tizimini joriy qilish bitiruvchilar tomonidan o‘zlari tanlagan kasbni egallashining motivatsion asoslarini rivojlantirishga, bitiruvchilarining ijtimoiy o‘z-o‘zini anglashlariga, ularda kasbiy optimizm, o‘ziga ishonch va emotsional-ruhiy xislatlarining yaxshilanishiga yordam berib, bu talabalarning kasbiy kompetentligi rivojlanishi jarayonida katta ahamiyatga ega bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida PF-5447-son Farmoni
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5924 sonli Farmoni
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108 sonli Farmoni
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108 sonli Farmoni
5. Shavkat Mirziyoyevning 2023 yil 26 septabr kuni mahallabay ishlash tizimini kuchaytirish yuzasidan o‘tkazgan videoselektordagi nutqidan. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/09/27/mahalla/>
6. Yaqubova Dono Bahodirovna.” Bo‘lajak jismoniy madaniyat mutaxassislari kasbiy faoliyatga tayyorlashda ularning kompetentligini takomillashtirish” mavzusidagi (PhD) ilmiy ishidan.

**XX ASR IKKINCHI YARMIDA HOZIRGI O‘ZBEKISTONDA DINIY-MA’RIFIY
TA’LIM VA TARBIYA VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING YANGI
BOSQICHGA KO‘TARILISHI**

**T.N Qori Niyoziy nomidagi pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
stajyor tadqiqotchisi Saydaliyev Abbosxon**

Annotatsiya. Ushbu tezisda O‘zbekiston Respublikasining Sovet ittifoqi tarkibida bo‘lgan davridagi diniy-ma’rifiy sohadagi ta’lim va tarbiyaning yangi bosqichga ko‘tarilishi haqida ma’lumot beriladi. Bu jarayon bevosita Boboxonovlar sulolasi nomi bilan bog‘liq bo‘lib, tezisda Boboxonovlar sulolasining ikkinchi vakili Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon diniy-ma’rifiy ta’lim va tarbiyada sohasidagi faoliyati haqida qisqa ma’lumotlar berib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Eshon Boboxon ibn Abdulmajidxon. Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon, sunnat, madrasa, masjid, O‘rta Osiyo va Qozog‘iston musulmonlari diniy boshqarmasi.

Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon tinchlik uchun kurashchi va xalqaro uchrashuvlar tashabbuskori edi. Aynan shu faoliyatlari sabab ham Yaratgan Alloh muftiyning mamlakatiga tinchlikni, Islomni qayta uyg‘onishini ato etgan bo‘lsa ne ajab. Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon Markaziy Osiyodagi Islom dini qadriyatlari rivojida o‘rni qanday bo‘ldi degan savolga javoblarni birma-bir dalillar va iqtiboslar bilan keltirib o‘tmoqchimiz. 1963-yil 30-martdan 6-aprelgacha Diniy idoraning taklifi bilan “Ibn Xaldun” madrasasi mudiri Shayx Muhammad ibn Arab Annobiy boshchiligidagi Tunis musulmonlari vakillari mamlakatimizga mehmon bo‘ldi. Bu Diniy idoraning xalqaro aloqalar bo‘limining katta yutug‘i edi. Tashrif yakunida Annobiy janoblari: “Biz tashrifimiz davomida buyerda qadimiy obidalar va ko‘hna qo‘lyozmalar qanchalik avaylab saqlanayotganini o‘z ko‘zimiz bilan ko‘rdik. Xalqingiz rivojlanish yo‘lida ekanligiga qanoat hosil qildik”⁷³. Tunislik mehmonlar orasida Tunis prezidenti huzuridagi Islom ishlari bo‘yicha bosh boshqarma mudiri Shayx Mustafo Kamol at-Tarziy ham bor edi. Respublikamizda avval ham mehmon bo‘lgan bu mehmon “O‘zbekiston jurnali” muxbiri bilan suhbatida shunday degan: “Bu mening birinchi ziyoratim emas. Har gal bu yerga kelganimda O‘zbekistonning diniy muassasalari va ijtimoiy hayoti haqidagi malumotim ziyoda bo‘lmoqda. Har safar mintaqa xalqlarining hayotiga tegishli qandaydir yangililarni bilib ketaman. Ayniqsa, bu yerlik musulmonlarning ixlos-e’tiqodi, do‘stona munosabati, o‘z ishiga jiddiy qarashi va qat’iyati qalbmida katta taassurot qoldirdi. Fikrimcha, O‘ra Osiyo va Qozog‘iston musulmonlari diniy idorasi faoliyati hozirgi zamon hayoti jarayoniga mos holda olib borilmoqda. Buxoro madrasasi va Toshkent Islom ma’hadini bitirgan talabalar muftiy Ziyovuddinxon atrofiga jipslashgan holda ishlamoqdalar. Bu yerdagi islomiy ta’lim o‘zining ajoyib mevalarini bermoqda. Muftiy bilan o‘tgan uchrashuvlar, Toshkent, Samarqand, Dushanbe va boshqa joylarda o‘tkazilgan islomiy anjumanlar bu mintaqa musulmonlari hayoti bilan tanishish imkoniyatini berdi. Endilikda

⁷³ Sh.Boboxonov. Shayx Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2001. – B. 51.

sizning mamlakatingizda Islom qay darajada ekanligini butunjahon biladi”⁷⁴.

1961-yili mamlakatimizga Marokashdan Islom ishlari bo'yicha davlat vaziri, “Al-Istiqbol” partiyasining raisi doktor Allal al-Fasiy boshchiligidagi rasmiy delegatsiya keldi⁷⁵. Al-Fasiy bilan birga Marokashning vaqf va Islom ishlari vaziri Ahmad Barkash, Marokashning Moskvadagi sobiq elchisi Abdulhodiy At-Toziy, Marokash ulamolari jamiyati raisi Abdullo Kannuh va “davlatul-Haq” jurnalining bosh muhariri Muhammad ibn Abdullo kabi davlat vakillari tashrif buyurdilar. Ushbu tashrifdan maqsad ikki davlat o'rtasida diniy aloqalarni yo'lga qo'yish, o'zaro fikr almashish, Islom dinini rivojlantirish yo'lida hamkorlik qilish bo'lgan.

1963-yil 17-25-avgust kunlari Diniy idoraning taklifiga binoan O'zbekistonga Hindiston muftiysi, “Ulamolar jamiyati” raisi Shayx Atiqur-Rahmon Usmoniy boshchiligidagi bir guruh mehmonlar tashrif buyurdilar. Ushbu ziyorat haqida “Shohi Jahon” masjidi imomi Said Abdulloh: “Biz ziyorat asnosida xalqingizni o'tmishi va buguni bilan tanishdik. Bu bizning asosiy maqsadimiz edi. 1978-yil davlat vaziri Lutfi Do'g'on boshchiligidagi Turkiya delegatsiyasi mamlakatimizga tashrif buyurdi. Ular safar asnosida Moskva, Toshkent, Buxoro, Samarqand va Boku shaharlarida bo'ldilar. Bunday tashriflardan ko'zlangan asosiy maqsad Diniy boshqarmaning faoliyati bilan yaqindan tanishish va Islom dini rivoji yo'lida birgalikda harakat qilish edi.

Yangi Xalqaro bo'lim Muftiyning chet ellilar bilan shaxsiy aloqalari tufayli dunyoning qator mamlakatlari musulmonlari bilan yaqindan aloqa o'rnata boshladi. Bu voqelik Osiyo va Afrikaning rivojlanayotgan mamlakatlari musulmonlari bilan diplomatik, diniy, madaniy va iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'yishda ijobiy rol o'ynadi. Muftiy Ziyovuddinxon boshchiligidagi «Sovetlar mamlakati musulmonlari» albom-kitobi arab va ingliz tillarida chop etildi.

1970-yilning sentabrida Qohiradagi Al-Azhar dorulfununi shayxi, doktor Muhammad ibn Muhammad Fahhom boshliq Misr ulamolari bilan muftiy Ziyovuddinxon tashkil etgan uchrashuv muhim xalqaro voqea sifatida jamoatchilik e'tiborini tortdi. Toshkent va Samarqanddagi me'moriy osori-atiqalar bilan tanishgan, tabarruk ziyoratgohlarda bo'lgan Shayx Fahhom hayajonini, kuchli taassurotlarini yashira olmadi: «Butun Islom olamining mashhur ulamolari O'rta Osiyodan yetishib chiqqan. Ular yozgan kitoblar tafsir va hadis ilmini qadrllovchi ongli, o'qimishli musulmonning doimiy do'sti va manfaatchisidir. Bular Mahmud Zamaxshariy, Abul Barakot Nasafiy, Abu Muso Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Sa'diddin Taftazoniy, Said Sharif Jurjoniy, Abu Ali ibn Sino va yana boshqa yuzlab allomalardir...»

Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon zamonasining yetuk allomasi bo'lsada qator-qator kitoblari yozmadi. Bu inson haqidagi ma'lumotlarni o'qir ekansiz Islom dinining mohiyatini ochib bergan “Diyorimizda Islom va musulmonlar” asariga ko'zingiz tushadi. Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon ilmiy merosi asosan yetishtirgan shogirdlari, qoldirgan nasixatlari, yozgan she'rlari, fatvolari hamda asoiysi nutqlari edi. Shuningdek, muftiy inson haqidagi yozilgan asarlarda ham ilmiy

⁷⁴ Sh.Boboxonov. Shayx Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2001. – B. 51.

⁷⁵ O'sha kitob. – B. 57.

meroslaridan bahra olish mumkin. Bu insonning muhim vazifalarda tunlarni tonglarga ulagani, ko‘plab safarlarda yurganini hisobga olsak bu tabiiy holat edi. Shu boisdan ham rejada belgilangan masala ham Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon nutqlari va safarlari hamda amalga oshirgan ishlari orqali ochib beriladi. 1976-yilning oktyabrida Toshkentda muftiy Ziyovuddin xon ibn Eshon Boboxon tashabbusi bilan «Qur’oni karim va Sunnatni zamonaviy sharoitlarda hayotga tatbiq etish» mavzuida ilmiy-amaliy anjuman bo‘lib o‘tdi. Qur’oni karimning: «Allohning arqonini mahkam ushlang, firqa-firqa bo‘lib bo‘linib ketmang!» chaqirig‘i ushbu nufuzli anjuman shiori bo‘ldi. Anjuman O‘rta Osiyo va Qozog‘iston musulmonlari diniy boshqarmasi tashkil etilganining 30 yilligiga bag‘ishlandi. Bu ilmiy tadbirda ham sof Islom ma‘rifatini ochishga intilish va Qur’on targ‘iboti mujassam edi. Fikr va tajriba almashish uchun anjumanga xorijlik yirik olimlar, taniqli din va jamoat arboblari tashrif buyurishdi. Mazkur anjuman siyosiy, ijtimoiy- iqtisodiy tuzumidan qat’i nazar, barcha jamiyatlarda Islom dinimiz faol yashashga, rivojlanishga qodir ekanini yana bir marta ochiq-oydin isbotlab bergani bilan ahamiyati edi. XX asr ikkinchi yarmida markaziy osiyoda Islom ilmlari rivojida Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon faoliyatining ahamiyati haqida gapiradigan bo‘lsak u insonning tashkilotchilik ishlari, safarlari, hamda ko‘plab xorijiy mehmonlarning Markaziy Osiyoga tashriflariga sabab bo‘lganini aytib o‘tish kerak bo‘ladi. Shu ishlar ortidan sof Islom marifati targ‘iboti ateistik tuzumda kurtak yoya boshladi. Ma’lumki XX asrning Ikkinchi Jahon urushi davridan boshlab Sovet davlati dinga nisbatan o‘z siyosatini o‘zgartira boshladi hamda bu urushda g‘olib chiqish uchun o‘ziga xos madad ham bo‘ldi. Yuqorida aytib o‘tilganidek 1943-yilda Diniy idora ish boshladi va o‘lka musulmonlari orasidan bir umid uchquni yana alangalana boshladi. Ushbu idora boshida esa zamonasining eng oldi ilm peshvolari, allomalari bo‘lgan Boboxonovlar sulolasi bo‘lishi ham o‘ziga xos ramz bo‘ldi va ushbu sulola xalqni ilm va ma‘rifatga yo‘naltirish, diniy sviyani oshirishda kata xizmat qildi va ushbu ishda bel bog‘lagan din fidoyilariga yaxshi rahnamo bo‘lishdi. Ushbu ishlarda ayniqsa Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxonning ilmiy salohiyati, keng dunyoqarashi, siyosiy topqirligi, shariat ilmlari ila bir qatorda zamona ilmida ham boxabarligi musulmonlarning mushkuli yengil bo‘lishida, din haqidagi tushunchalari sog‘lomlashishida hamda arkonlarni bajarish amaliyotlarining shakllanishida kata xizmat qildi. Qisqa qilib aytganda kuchli diplomatiya sabab bu sohada birmuncha Yaxshi yutuqlarga erishildi. Xususan, Toshkent Islom institutining ochilishi, madrasalar faoliyati yaxshilanishi, ilm talabidagi insonlarga, haj ziyoratini bajaruvchilar sonini oshishida ushbu insonning xizmatlari beqiyosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Vatanimiz taqdiri va kelajagi yo‘lida yanada hamjihat bo‘lib, qat’iyat bilan harakat qilaylik” www.uza.uz
2. Boboxonov Sh. Shayx Ziyovddinxon ibn Eshon Boboxon. – Toshkent: Ozbekiston milliy ensiklopediyasi, 2001. – b.288.
3. Usmonov A. Dinimiz fidoyilari (Tarix, xotiralar, saboqlar). – Toshkent: Tafakkur, 2021. – b.376.

4. S. Qurbonov. Muftiy Boboxonovlar sulolasining jasorati // Nuroniy. – Toshkent, 2020. - № 40. – B. 5.

5. Diniy-ma’rifiy soha faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida www.lex.uz

6. Q.Rajabov, B.Qandov, S.Rajaboba. O‘zbekiston tarixining muhim sanalari. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2015. – b.480.

7. Hasanboeva O., Hasanboev J., Hamidov H. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997. – 304 b.

QADRIYATLAR VA UNING INSON HAYOTIDAGI O‘RNI

Toshturdiyeva Xurshida Erkinovna-TDSI tyutor

Annotatsiya: Mazkur maqolada qadriyat va uning hayotidagi o‘rni tushunchalarining mazmuni va mohiyati yoritilgan bo‘lib, shu bilan birga talabalarning mediamadaniyatini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo ekanligi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Insoniy qadriyatlar , xulq-atvor.

Qadriyatlar xamisha muayan faoliyatlar tarzida namoyon bo‘lib kishilarning voqelikka bo‘lgan munosabatlari mazmunini ifoda etadi hamda ularning fe‘latvorlari, say -harakatlari yo‘nalishlarini ifodasidir.

Qadriyatlar ma’lum bir xalqning ko‘p ming yillik tarixiy- madaniy tajribasi sifatida shakllangan turmush tarzi, tafakkur mahsuli bo‘lib, dunyoga kelgan. Xalqning azaliy udumlari, urf- odatlari an‘analari insony va milliy mansublik ifodasidir.

Shaxsning qadriyat yo‘nalishlari hozirgi kunda falsafiy, sotsiologik, pedagogik, individual psixologik va ijtimoiy-psixologik darajalarda o‘rganilayotganligi uning eng muhim umumiy-ilmiy muammolardan biri ekanligini tasdiqlaydi. Uning ahamiyati shundan iboratki, shaxsning qadriyatlar tizimi uning motivlari va dunyoni anglash nuqtalari kesishgan joyni egallab, xulq-atvor va inson faoliyatining barcha turlarini muvofiqlashtirish vazifasini bajaradi. Qadriyatlar va qadriyatlar yo‘nalishlari nafaqat har bir alohida inson hayotida, balki, avvalambor, integral funktsiyani bajaradigan butun jamiyat hayotida ham muhim rol o‘ynaydi. Har bir inson hayotda o‘z tanlovini amalga oshirishi qadriyatlar asosida amalga oshadi. Shaxs shakllanishida markaziy pozitsiyani egallagan qadriyatlar insonning yo‘nalishi va uning ijtimoiy faoliyati, xulq-atvori va harakatlarining mazmuni, uning ijtimoiy mavqei va dunyoga, o‘ziga va boshqa odamlarga bo‘lgan umumiy munosabatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Qadriyatlar - bu insonning o‘ziga xos ichki integratori bo‘lib, uning atrofida barcha ehtiyojlari, qiziqishlari, ideallari, qarashlari va e’tiqodlarini jamlaydi. Shunday qilib, inson hayotidagi qadriyatlar tizimi uning butun shaxsiyatining ichki yadrosi shaklini oladi va jamiyatdagi xuddi shu tizim uning madaniyatining asosiy qismidir. Shaxs darajasida ham, jamiyat darajasida ham faoliyat yuritadigan

qadriyatlar tizimlari o'ziga xos birlik yaratadi. Buning sababi shundaki, shaxsiy qadriyatlar tizimi har doim ma'lum bir jamiyatda hukmronlik qiladigan qadriyatlar asosida shakllanadi va ular, o'z navbatida, har bir alohida shaxsning individual maqsadini tanlashga va unga erishish yo'llarini belgilashga ta'sir qiladi.

Chet el olimlarining asarlarida qadriyatlar masalasi katta e'tiborga loyiqdir. Qadriyatlar muammosi ko'plab taniqli faylasuflar, sotsiologlar, psixologlarni qiziqtirgan, bu masalani o'rganish qadimgi davrlarda boshlangan. Suqrot yaxshilik, fazilat va go'zallik nimaligini birinchilardan biri bo'lib tushunishga harakat qilgan, bu tushunchalar narsalar yoki harakatlardan ajralib turdi. U ushbu tushunchalarni tushunish orqali erishilgan bilimlar inson axloqiy xulq-atvorining asosi, deb hisoblagan.

M.Rokichning tadqiqotlari qadriyatlar va qadriyat yo'nalishlarini o'rganishda alohida ahamiyatga ega. U qadriyatlarni ijobiy yoki salbiy g'oyalar deb tushungan, ular biron bir aniq obyekt yoki vaziyat bilan hech qanday bog'liq emas, lekin faqat xulq-atvor turlari va ustun maqsadlar haqidagi insoniy e'tiqodlarning ifodasidir.

M. Rokich insonning qadriyat yo'nalishlarining ko'pgina omillarga, masalan, daromad darajasi, jinsi, yoshi, irqi, millati, ta'lim va tarbiya darajasi, diniy yo'nalishi, siyosiy e'tiqodi va boshqalarga bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi.

S.L.Rubinshteyn "qadriyatlar ...dunyo va inson o'rtasidagi munosabatlardan kelib chiqib, dunyoda mavjud bo'lgan narsalarni, shu jumladan, inson tarix jarayonida yaratgan narsalarini ifodalaydi¹²" deb ta'kidlaydi.

G. Dyupont esa hissiyotlar va qadriyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib beradi. U J.Piagetning g'oyalarini rivojlantirgan holda qadriyatlarning shakllanishini insonning hissiy rivojlanish bosqichlari bilan bog'lab, uning boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarini hissiy baholash dinamikasini aks ettiradi.

Shunday qilib, qadriyat tushunchasi insonning dunyoga munosabatini tavsiflash uchun ishlatiladi, keng ma'noda olganda qadriyatlar nafaqat intellektual, balki emotsional soha bilan bog'liqligi aniqlanadi.

S. Shvarts va U.Biliskiylar ham qadriyatlar sohasida katta ishlarni amalga oshirib, qadriyatlarning ba'zi belgilarini taklif qilishadi, ya'ni:

- qadriyatlar tushunchasi e'tiqod va ishonchni anglatadi;
- | ular shaxsning holatlari yoki uning xatti-harakatlarini boshqarish xususiyatiga ega; | ular supersituatsion xarakterga ega;
- | tanlovda, shuningdek, odamlarning xatti-harakatlari va harakatlarini baholashda rahbarlik qiladi;
- | ular ahamiyati bo'yicha tartiblangan bo'ladi.

M. Rokich bo'yicha qadriyatlar tasnifi to'g'risida alohida to'xtalish maqsadga muvofiqdir, chunki olim barcha insoniy qadriyatlarni ikkita katta toifaga ajratdi:

terminal - insonning yakuniy maqsad unga erishish uchun barcha sa'y-harakatlarga loyiq ekanligiga ishonishi;

→ instrumental - odamning xulq-atvori va harakatlarining ma'lum bir usuli maqsadga erishish uchun eng muvaffaqiyatli ekanligiga ishonishi.

O'zbek xalqining madaniy merosini o'rganishda va rivojlantirishda milliy o'ziga xosligi, ma'naviy xususiyatlari hisobga olinib, xalq pedagogika an'analarga

suyangan holda ish ko‘rilishi maqsadga muvofiq. Xalq pedagogikasining bola tarbiyasidagi boy tajribalari hayotga to‘la tadbiq etilmaganligi, buyuk allomalarning pedagogik qarashlari, Sharqona urf-odatlar, boy an‘analari hayotga joriy etilmaganligi tarbiya borasida talay qusurlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan. Xalqimizning ko‘p asrli qadriyatlarini, ulkan va boy madaniy merosini chuqur bilmasdan, milliy o‘zlikni anglash, milliy g‘urur tuyg‘usini qaror toptirish mumkin emas. O‘zbek xalqi ko‘p asrlik tarixiy taraqqiyotida katta madaniyatni yaratdi. U yaratgan boyliklar yoshlar tarbiyasida muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Yoshlarni har tomonlama barkamol qilib, vatanparvarlik va milliy mustaqillik g‘oyalariга sodiqlik ruhida tarbiyalashga, shuningdek, o‘quvchilarda boy ilmiy, madaniy va ma‘naviy merosimizga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ma‘naviy va axloqiy sifatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonni yangi pedagogik shakllar va usullar asosida tashkil etishdir

Shunday qilib, psixologiyadagi qadriyatlar tizimi insonning o‘ziga, boshqa odamlarga va umuman olamga umumiy yondashuvini belgilaydigan va uning faoliyatiga mazmun beradigan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1 Mirjalilova Yu. “ Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida talaba shaxsini axloqiy jihatdan tarbiyalash” Biliruv malakaviy ishi. 2004 yil.

2 Al-Buxoriy, Imom Ismoil. Al-adab al-mufrad (Adab durdonalari). - Toshkent; O‘zbekiston, 1990, 78-, 123-beflar.

3 R .A .Mavlonova, N .H .Rahmonqulova, K .O .Matnazarova , M .K .Shirinov , S .Hafizov.

TARIX DARSLARIDA ME’MORLIK OBIDALARIGA OID MATERIALLARDAN FOYDALANISHNING UZIGA XOS YULLARI

Botirova Nazokat Ruzimovna

T.N.Kori Niyoziy nomidagi O‘zPFIT mustakil izlanuvchisi

Annotatsiya: ushbu makola ukuvchilarning tarixiy bilimlarini boyitish, milliy gurur tuygularini rivojlantirish uchun me‘moriy yodgorliklarga oid materiallardan foydalanish masalasiga bagishlangan. Makolada Uzbekistonda mavjud bulgan 18-19 asrlarga oid ma‘lum bir davr va vokyalar bilan boglik bulgan tarixiy obidalar xakida kiskacha ma‘lumotlar berilgan, ukuvchilarning intellektual va ma‘naviy-axloqiy rivojlanishi uchun illyustrativ materiallar, ekskursiyalardan foydalanish imkoniyatlari kurib chikiladi.

Tayanch iboralari: tarixiy me‘moriy yodgorliklar, davr, madaniyat, kurilish, me‘moriy ansambil, illyustrativ material, milliy iftixor, madaniy meros, madrassa, makbara, tarixiy bilim, kurgazmali usul, ekskursiya.

Аннотация: Данная статья посвящена вопросу использования материалов об архитектурных памятниках для обогащения исторических знаний учащихся, развития у них чувства национальной гордости. В статье

содержится краткая информация об имеющихся в Узбекистане исторических памятниках XVIII – XIX веков, которые связаны с определенной эпохой и событиями, рассмотрены возможности использования иллюстративных материалов, экскурсий для интеллектуального и духовно – нравственного развития учащихся.

Ключевые слова: историческое архитектурные памятники, эпоха, культура, сооружение архитектурный ансамбль, иллюстративный материал, национальная гордость, культурное наследие, медресе, мавзолей, исторические знания, демонстрационный метод, экскурсия.

Annotation: this article is devoted to the issue of using materials about architectural monuments to enrich students' historical knowledge and develop their sense of national pride. The article contains brief information about the historical monuments of the 18th-19th centuries available in Uzbekistan, which are associated with a certain era and events, the possibilities of using illustrative materials, excursions for the intellectual and spiritual and moral development of students are considered.

Key words: historical architectural monuments, era, culture, construction, architectural ensemble, illustrative material, national pride, cultural heritage, madrasah, mausoleum, historical knowledge, demonstration method, excursion.

O‘zbek xalqi tarixini puxta bilish, tarixiy jarayonlar mohiyatini to‘g‘ri anglash, ijtimoiy voqea va hodisalarga ongli munosabat, xalq qahramonlarini hayotidan ibrat olish, ajdodlarimiz qoldirgan me‘moriy obidalarimizni o‘rganish o‘quvchilarda vatan tuyg‘usini rivojlantirishning muhim shartlaridan biri albatta. O‘zbekiston mustaqilligi birinchi navbatda uning tarixiga holisona baho berish bilan ham belgilanadi. Shu ma’noda milliy tariximizning har qanday elementi, omilini o‘rganish, keng qamrovli tadqiq etish mamlakatimiz ijtimoiy hayotining, xususan mamlakatimizda ustuvor soha deb e’lon qilingan ta’lim tizimining, ayniqsa tarix ta’limining dolzarb muammolaridan sanaladi. Shuning uchun ham respublikamizning tarixchi va pedagog olimlari, metodistlari tomonidan hozirgacha tarix o‘qitish metodikasining turli masalalari o‘rganilgan bo‘lsa-da, uning fanlararo aloqadorlik tamoyillari, xususan tarix ta’limida me‘morlik obidalarini vositalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarda vatan tuyg‘usini rivojlantirishga oid jihatlari maxsus ilmiy muammo tarzida tadqiq etilmagan. Shuning uchun ham respublikamizda ijtimoiy, jumladan ta’lim sohasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida o‘quvchilarda vatan tuyg‘usini rivojlantirish, bu borada tarixiy qadriyatlardan foydalanish, uning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyatini qaytadan kashf etish islohotlarning ustuvor sohalaridan biri sifatida qaraladi. Shu ma’noda O‘zbekiston tarixida me‘morlik obidalarini alohida ahamiyat kasb etadi. Respublikamizning ko‘pgina olimlari tomonidan vatan tuyg‘ulari turli ko‘rinishlari o‘rganilgan bo‘lsa-da, o‘quvchilarda vatan tuyg‘ularini rivojlantirishda me‘morlik tarixiga oid materiallardan foydalanish muammosi uning ta’limiy-tarbiyaviy imkoniyatlarini ochish nuqtai nazaridan pedagogika fanida maxsus tadqiq etilmagan. Bu o‘rinda

A.Abdullaev, E.Azimov, B.Aminov, B.Ahmedov, I.Mo‘minov, X.Samatovlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda milliy tarixiy-jarayon, uning shaxsning milliy-etnik xususiyatlarini shakllantirishga ta’siri, xalq o‘tmishi, tarixi va uning jahon taraqqiyoti tarixida tutgan o‘rniga munosabat masalalari yoritilgan. Shu bois ularning tadqiqotlari natijalari, ilmiy xulosalaridan tarix ta’limi jarayonida foydalanish muhim omil hisoblanadi. Shunday tarixiy milliy qadriyatlar tizimida me’morlik obidalarini o‘rganishning ilmiy asoslangan mazmuni va metodikasini ishlab chiqish o‘quvchilarda vatan tuyg‘usini rivojlantirish bilan bir qatorda tarix ta’limi samaradorligini oshirishni muayyan darajada kafolatlaydi. Binobarin, tarix fanida mustaqillik yillarining dastlabki bosqichidagi metodologik parokandalikka, jur’atsizlikka, xato va chalg‘ishlarga barham berish hayotiy zarurat edi. Shundan kelib chiqib, XVIII –XIX asrlarda Turkiston o‘lkasida bunyod etilgan me’morlik obidalari, ular bilan bog‘liq tarixiy asarlarni o‘rganish va ajdodlrimizdan qolgan milliy merosimizning munosib vorislarni tarbiyalashdan davr talabidir.

Mustaqillik yillarida madaniy merosimiz, ajdodlarimiz hurmati evaziga yurtboshimizning bevosita rahnomaligida Toshkent shahrida bunyod etilgan Temuriylar tarixi davlat muzeyi, «Xotira», «Shahidlar» maydoni, qayta tiklangan hamda ta’mirlangan «Xasti Imom» me’moriy majmuasi, shuningdek, Buxoro, Samarqand, Quva shaharlarida Moturudiy, Yassaviy, Buxoriy, Farg‘oniyalar nomi bilan bog‘liq bo‘lgan tarixiy me’moriy obidalar millatimiz g‘ururi, iftixoridir. Shu bois ularning tarbiyaviy imkoniyatlaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixiy me’moriy obidalar vositalaridan foydalanib o‘quvchilarda vatan tuyg‘usi, vatanparvarlik hissini tarbiyalashda bu jarayonga kompleks yondashish talab etiladi. Jumladan, 8–9- sinflarda o‘quvchilari bilan o‘tkazidigan O‘zbekiston tarixining darslari birinchi bosqichda dars jarayonida tanishtiriladigan me’moriy obida haqida ma’lumot beriladi. Ikkinchi bosqichda esa bevosita obidaga maqsadli sayohat uyushtiriladi. Uchinchi bosqichda esa olingan taassurotga munosabat bildiriladi, ya’ni o‘quvchilarni ushbu tabarruk joylarga qilgan sayohatlari ularning mustaqil faoliyatlari vositasida mustahkamlanadi. Bu faoliyat o‘quvchilarning taassurotlari asosidagi hikoyalari yoki tasviriy faoliyati tarzida bo‘lishi mumkin. Yakunlovchi bosqichda esa o‘qituvchi o‘quvchilar tomonidan tasvirlangan rasmlar, hikoyalar sharhlanadi va umumlashtiriladi. Shubhasiz shunday didaktik tizim asosida amalga oshirilgan darslar ta’limiy- tarbiyaviy samara beradi. Ma’lumki, tarixiy obidalar xalqning milliy g‘urur va iftixorini istiqloq g‘oyalariga sadoqat va Ona-Vatanga mehr muhabbat, vatatparvarlik tuyg‘ularini uyg‘otishda zarur vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar tahlilidan, tarix ta’limi amaliyotini kuzatish natijalaridan ma’lum bo‘ldiki, umumiy o‘rta ta’limda bu borada bir qator tashkiliy-pedagogik ishlarni amalga oshirish lozim. Jumladan, tarixiy me’moriy obidalar vositasida o‘quvchilarda vatan tuyg‘usi elementlarini shakllantirishni o‘zaro uzviy aloqadorlikdagi yaxlit tarbiyaviy jarayon sifatida qaralishi lozim. Buning uchun :

–mavzuga oid falsafiy, pedagogik va psixologik adabiyotlar o‘rganilishi hamda ularning mazmuni o‘quvchilarda vatan tuyg‘usini tarbiyalash imkoniyatlari tahlil qilinishi;

–8–9-sinflarda O‘zbekiston tarixini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda vatan tuyg‘usini rivojlantirishning mavjud holati tahlil etilib; asosiy nazariy qarashlar umumlashtirilishi;

– umumlashtirilgan nazariy g‘oyalar asosida tarix ta’limining Davlat ta’lim standartlari, o‘quv dasturlari asosida eksperimental tarzda o‘qitiladigan materiallar majmuasi (qo‘shimcha o‘quv materiallari, tavsiyalar, yo‘riqnomalar va b.)ni tayyorlash hamda ulardan foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish talab etiladi.

Shunday didaktik tizim asosida o‘tkaziladigan tajriba-sinov ishlari umumiy o‘rta ta’lim maktablarida nafaqat O‘zbekiston tarixini o‘qitishni, balki tarbiyaviy ishning, jumladan o‘quvchilarda vatanparvarlik hislarini tarbiyalash samaradorligini oshishiga asos bo‘ladi, ya’ni bu omil o‘quvchilarni me’moriy obidalar vositasida vatan tuyg‘usini rivojlantirishni yuqori darajada ta’minlaydi, o‘quvchilarning tarixiy obidalarga bo‘lgan qiziqishlarini kuchaytiradi, ularda vatan tuyg‘usi orqali vatanparvarlik tuyg‘usining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, me’morlik obidalar vositasida o‘quvchilarda vatan tuyg‘usi va vatanparvarlik hissini rivojlantirishda o‘quvchining milliy mansublikka hurmat, unda millatning yutuqlaridan g‘ururlanishni shakllantirish, mustaqil o‘lka tarixini o‘rganishga qiziqishni tarkib toptirish kabi omillar ta’lim samaradorligini belgilaydi, o‘quvchining milliy madaniyat yutuqlarini o‘rganishga bo‘lgan intilishlarini orttiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Berdimurodov. A** “Guri Amir makbarasi: Ilmiy ommabop risola, -T: A.Kodiriy nomidagi xalk merosi nashriyoti, 1993-80 b
2. **Muxammadjanov .A**“ Kadimgi Buxoro “ : (Arxeologik lavxalar va tarix) mas’ul muxarrir A.Askarov –T: fan, 1991-52 b
3. **Safoeva. E.** O‘zbekiston xalklari tarixini o‘kitishda o‘lkashunoslik materiallaridan foydalanish: Umumta’lim maktablari o‘kituvchilari uchun. –T: O‘kituvchi, 1993-80 b

IoT SENSORLARINI AQLLI UY XAVFSIZLIK TIZIMIDAGI O‘RNI

Sharopov Abdulla Ulxo‘jayevich

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali Iqtisodiyot, buxgalteriya hisobi va audit kafedrasida katta o‘qituvchisi.

Buranova Malohat Mirzaaxmadovna

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Toshkent filiali tyutori.

Annotatsiya: Annotatsiya. Internet ashyolari texnologiyasi hozirda turli sohalarida qo‘llanilmoqda. Ular orasida eng asosiy dastur xavfsizlik tizimidir. Xavfsizlik tizimi harakatlanayotgan ob’ekt yoki shaxsni taqiqlangan hududga yaqinlashayotganini avtomatik ravishda aniqlaydi va agar ob’ekt yoki shaxs

harakatlansa, darhol suratga olish va saqlashi mumkin. Rasmga tushirish va uni saqlash orqali siz harakatlanuvchi ob’ekt nima ekanligini va agar u odam bo’lsa, u kimligini bilib olishingiz mumkin. Eshikni kimligini tekshirish orqali ochishingiz mumkin, shuningdek, kimdir qachon kelganini ham bilib olishingiz mumkin. Ushbu tezisda biz Raspberry Pi 4 asosidagi aqlli uy xavfsizlik tizimini taklif qilamiz. Taklif etilayotgan aqlli uy xavfsizlik tizimi Raspberry Pi 4, nisbatan oson boshqariladigan asosiy protsessor va harakatni sezuvchi (PIR sensori) dan foydalanadi. Bundan tashqari, Raspberry Pi 4 ga bosqinchining videosini yozib olish uchun veb-kamera ulangan. Ushbu tezisda taklif qilingan aqlli uy xavfsizlik tizimini amalda tatbiq etish orqali samaradorlikni tekshirish natijasida, shaxslar uni mavjud uy xavfsizlik tizimiga qaraganda osonroq sozlashlari mumkin. Ushbu tadqiqotda foydalanilgan barcha sensorlar arzon va bozorlarda topish oson. Harakatni sezuvchi (PIR) sensori o’lchov oralig’ida harakatlanuvchi ob’ekt mavjudligini aniqlaydi va aniqlangan ma’lumotlar kamerani boshqarish va suratga olish uchun kamera tizimiga qaytariladi. Olingan tasvirlar darhol monitorida ko’rsatiladi va ma’lumotlar bazasida saqlanadi. Kompyuter dasturi Python tilida yozilgan bo’lib, amalga oshirish yaxshi ishlagani aniqlandi.

Kalit so’zlar: IoT, Raspberry Pi, Harakatni sezuvchi (PIR) sensori, veb-kamera, xavfsizlik tizimi.

Internet ashyolari - bu barcha kompyuterlar va narsalarni Internet orqali ulash, boshqa qurilmalar va tizimlar bilan ma’lumotlarni uzatish va samaradorlikni oshirish maqsadida sensorlar, dasturiy ta’minot va boshqa texnologiyalar bilan o’rnatilgan narsalarning barcha tarmoq texnologiyasi. Bu keng ko’lamli texnologiyalar, jumladan, oddiy maishiy elektronikadan tortib murakkab sanoat asboblari gacha. Ayni paytda butun dunyo bo’ylab tarmoqqa 7 milliarddan ortiq IoT qurilmalari ulangan, biroq ekspertlar 2025 yilga kelib 20 milliarddan ortiq narsa internetga ulanadi, deb taxmin qilishmoqda. Kelajakda yashash muhitida ofislarda yoki uylarda yashovchi odamlarning xavfsizligi muhim ahamiyatga ega. Agar ma’lum bir hududda ruxsatsiz shaxs paydo bo’lsa, katta muammo yuzaga kelishi mumkin va bu vaziyat yuzaga kelganda, u bilan samarali kurashish uchun ma’lumot juda zarur. Bundan tashqari, bunday tizimni yaratish uchun katta kompyuter ishlatilsa, samaradorlik muammo bo’lishi mumkin va tizimning hajmi juda katta bo’ladi. Ushbu tizim uchun o’lchamni faqat narsalar Internetida qo’llaniladigan Raspberry Pi 4 yordamida tizimni amalga oshirish orqali juda kichik sozlash mumkin.

1-rasm. PIR sensori

1. **Harakat sezuvchi (PIR) sensor**lgan yo’nalish sifatida qarash lozim. Shuningdek, axborot texnologiyalarini joriy etish jarayonida keng qo’llaniladigan atamalar mazmun mohiyatini to’g’ri anglash, ularni o’rinli qo’llash ta’limda ilmiylik tamoyilini ta’minlashga xizmat qiladi. Ta’limni axborotlashtirish bo’yicha pedagog kadrlarni tayyorlash ta’limtarbiya jarayonini tashkil etuvchi fan o’qituvchisi nuqtai

nazaridan differensiallashgan bo‘lishi kerak. Ta’limning zamonaviy axborot texnologiyalari o‘quvchi-talabaning emas, u eng avvalo, o‘qituvchi(pedagog)ning texnologiyasidir. O‘quvchi-talaba zamonaviy axborot texnologiyasini o‘rganmaydi, balki uning mahsulotidan o‘qitishning texnik vositasi sifatida foydalanadi. O‘qituvchi (pedagog) zamonaviy texnologiyalarni qo‘llab darsga tayyorlanadi, darsni tashkil qiladi, o‘quvchitalabalar bilimni nazorat qiladi va uning vazifasi ta’lim mazmunini takomillashtirish uchun kompyuterlashtirishning eng yuqori darajasidagi axborot texnologiyalarini ta’lim jarayoniga olib kirishdan iborat bo‘ladi. Axborot texnologiyalari, kompyuterlashtirish va kompyuter tarmoqlari negizida ta’lim jarayonini axborot bilan ta’minlashni rivojlantirish omillari kompyuterlashtirishning har ikkala yo‘nalishini ham rivojlantirib borish zaruriyatiga bog‘lanadi. Buning uchun shu sohada qabul qilingan me‘yoriy-huquqiy hujjatlarga asoslangan holda uzluksiz ta’lim tizimining hamma bosqichlarida «kompyuterlashtirishning konsepsiyasi» yaratilishi lozim. Ta’limga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish nazariyasi va metodologiyasi, o‘quv jarayonida internet texnologiyalaridan foydalanish usullari, masofadan o‘qitish texnologiyalarini qo‘llash muammolarini o‘rganishda G‘arb olimlarini xizmati beqiyosdir. Ta’limning kompyuterli (yangi axborot) texnologiyalari – bu axborotni tayyorlash va uni ta’lim oluvchiga uzatish jarayoni bo‘lib, uning amalga oshirish vositasi kompyuterdir, ya’ni - o‘quvchi-talabalarda axborot bilan ishlash mahoratini shakllantirish, ularning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish; - «axborotlashgan jamiyat» shaxsini tayyorlash; - ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish imkoni darajasidagi va yetarli miqdorda axborot bilan ta’minlash; - o‘quvchi-talabalarda tadqiqotchilik mahoratini, optimal qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish. Oliy ta’lim muassasasi pedagoglari va rahbarlarining kasbiy omilkorligini rivojlantirish uchun ularni faoliyatining birinchi kunlaridanoq qo‘shimcha pedagogik ta’limga jalb qilish lozim. Axborotkommunikatsiya texnologiyalari har bir bosqichda o‘qituvchining eng yaqin ko‘makchisi, malakali pedagogning darsga tayyorgarlik ko‘rishidan tortib, uni sifatli, qiziqarli va natijali o‘tkazishgacha bo‘lgan barcha jarayonlarda eng qulay vositadir. O‘qituvchi darsga tayyorgarlik ko‘rishda kompyuter orqali didaktik, tarqatma materiallar, ko‘rgazmali qurollar, slayd va dars ishlanmalarini tayyorlashi, internet yordamida esa ularni turli qo‘shimcha ma’lumotlar, qiziqarli surat, audio, video lavhalar bilan boyitishi mumkin. Dars jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o‘quvchilar dunyoqarashi, bilim va ko‘nikmalarini ko‘rish, eshitish va mustaqil bajarish orqali rivojlantirishga ko‘maklashadi. Darsning har bir bosqichida o‘tilgan mavzularni takrorlash va mustahkamlash, yangi bilimlar bayoni, amaliy mashg‘ulotlar laboratoriya ishlarini bevosita axborot texnologiyalari yordamida qisman yoki butunlay amalga oshirish imkoniyati mavjud. Buning uchun esa bir nechta kompyuter dasturlaridan foydalanish ko‘nikmasi, ozgina vaqt va qunt talab etiladi, xolos. Shu yo‘l bilan o‘qituvchi eng katta maqsadiga erishadi, o‘quvchilarga sifatli ta’lim beradi, ularni katta hayotga tayyorlaydi.

So‘nggi yillarda deyarli barcha oliy ta’lim muassasalari o‘quvlaboratoriya jihozlari va zamonaviy kompyuter texnikasi bilan ta’minlandi. Shu bilan bir qatorda

ulardan ma’lum jarayonda unumli foydalanish yuzasidan ham keng ko’lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, oliy ta’lim muassasalarida faoliyat ko’rsatayotgan barcha fan o’qituvchilarining axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo’yicha malakasi oshirildi va oshirilmoqda. O’qituvchi pedagoglarning zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanishlarini ta’minlash, ular malakasini uzluksiz oshirib borishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Tarmoqning elektron pochta, yangiliklar guruhlari, chat-muloqot tarmog’i kabi keng ommalashgan vositalaridan ta’lim tizimida foydalanish mumkin. Real vaqtda muloqot imkonini tug’diruvchi hamda aloqa o’rnatilgach, klaviatura orqali kiritiluvchi matnni, tasvir, ovoz yoxud ixtiyoriy faylni uzatish imkonini beruvchi maxsus dasturlar mavjud bo’lib, bu dasturlar turli masofada joylashgan foydalanuvchilarga lokal kompyuter tarmog’i orqali hamkorlikdagi faoliyatni ta’minlab beradi. Ma’lumotlarni uzatish sifati zamonaviy tizim asosida rivojlanishi natijasida ovozli muloqot texnologiyalari yanada takomillashib bormoqda. Natijada onlayn muloqot tizimi jadal sur’atlarda rivojlana boshladi. Dasturiy ta’minot hamda maxsus uskunalar yordamida internet orqali audio va video konferensiyalar o’tkazilmoqda. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya tarmoqlarida avtomatlashtirilgan izlash vositalari keng yo’lga qo’yilgan bo’lib, shu tarmoqlar vositasida global kompyuter tarmog’ining informatsion resurslari haqida ma’lumot yig’ish bilan birga, foydalanuvchilarga tezkor izlash xizmatini taqdim qilish mumkin. Ko’p yillik tadqiqotlar natijasida ta’lim jarayonlarini axborotlashtirish bo’yicha ishlarning yo’nalishlari aniqlangan bo’lib, bu jarayon quyidagi sohalarida olib borilishi belgilandi:

1) Oliy pedagogik ta’lim sohasida: - o’quv jarayonida foydalanish mumkin bo’lgan internet texnologiyalarining didaktik asoslarini aniqlash; - pedagogik kadrlarni tayyorlashda ularning zamonaviy axborot texnologiyalari asosida dars berish qobiliyatlarini shakllantirish; - masofaviy ta’limning elektron, o’quv-metodik va tashkiliy ta’minotini amalga oshirish.

2) Umumiy va o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi tizimlari bilan hamkorlik sohasida: - o’qituvchilarga zamonaviy texnologiya vositalari orqali metodik yordam berish; - mazkur tizimlar uchun elektron adabiyotlar yaratish va elektron o’quvmetodik bazani shakllantirish.

3) Professor-o’qituvchilarning uzluksiz malakasini oshirish sohasida: - professor-o’qituvchilarning ta’limda axborot texnologiyalari bo’yicha malakasini oshirish; - sinxron (videokonferensiya) va asinxron (axborot-ta’lim portali, internet) shakllarda malaka oshirishni tashkil etish

4) Ta’limni axborotlashtirishni ilmiy yo’nalish sifatida rivojlantirish sohasida: - axborot texnologiyalari muhitida pedagogika fani rivojlanishining asosiy yo’nalishlarini aniqlash; - o’qitishning tashkiliy shakllari, metodlari, metodologiyasi, shaxsni rivojlantirishni yangi axborot tizimida takomillashtirish.

Zamonaviy axborot texnologiyalarini pedagogik ta’lim jarayoniga joriy etishning yo’nalishlarini quyidagicha belgilash mumkin: - axborot texnologiyalari vositalarini o’quv jarayoniga joriy etish; - pedagogik ta’lim jarayonlarining barcha qatnashchilarini axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darajasini oshirish; - o’quv-tarbiyaviy, ilmiy-tadqiqot va boshqaruv jarayonlarini

axborotlashtirishni tizimli integratsiyalash; -pedagogik ta’limning yagona axborot-ta’lim muhitini yaratish va rivojlantirish. Ta’limni axborotlashtirish jarayoni birinchi axborot texnologiyalari bo’yicha pedagog kadrlar tayyorlashni talab etadi. Odatda kompyuter sinflarida informatika fani o’qituvchilari ishlaydi, ammo boshqa fan o’qituvchilari har doim ham bunday imkoniyatdan yetarli foydalanishmaydi. Kompyuter savodxonligiga ega pedagoglar oldida keng imkoniyatlar ochiladi. Masalan, axborot texnologiyalaridan foydalana oladigan pedagog o’zining ma’ruza darslarini multimedia vositalari asosida ko’rgazmali qilib tashkil etishi mumkin. Talabalar informatika darslarida kompyuterda ishlash ko’nikma va malakasiga ega bo’lishadi, mutaxassislik fanlarida esa kasbiy bilimlar egallanadi. Pedagogik faoliyatda esa olgan bilimlarini fanlararo aloqadorlik masalalarini inobatga olgan holda qo’llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida dars beruvchi malakali pedagoglarni tayyorlashni takomillashtirish maqsadida oliy pedagogik ta’lim muassasalari bakalavriat yo’nalishlarida axborot texnologiyalariga oid maxsus kurslarning o’quv rejasiga kiritilishi maqsadga muvofiq. Bu kurslarda axborot texnologiyalarini fanlarni o’qitishga joriy etish bo’yicha bilimlar berilishini ta’minlash lozim. Bundan tashqari oliy ta’lim muassasalarining yuqori kurslarida o’qitiladigan “fanlarni o’qitish metodikasi” fan o’quv dasturlarini qayta ko’rib chiqish va ularga shu fanni o’qitishda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish bilan bog’liq mavzularni kiritish zarur. Zamonaviy axborotlashgan jamiyat pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ta’minlashda pedagog kadrlarning internet axborot resurslaridan maqsadli foydalana olishi, mustaqil bilimlarni egallash jarayonida axborot kommunikatsiya texnologiyalari vositalari imkoniyatlarini joriy eta olishi bilan bog’liq talablarni qo’ymoqda. Ta’limda axborot texnologiyalari yo’nalishi bo’yicha pedagog kadrlar tayyorlash jarayonini ta’lim muassasalarida axborotlashtirishni tashkil eta oladigan, o’zining kasbiy faoliyatida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan amaliy jihatdan foydalana oladigan, axborotlashgan jamiyatda faoliyat yuritadigan pedagog kadrlar tayyorlash metodikasi va mazmunini ishlab chiqarishga yo’naltirilgan yo’nalish sifatida qarash lozim. Shuningdek, axborot texnologiyalarini joriy etish jarayonida keng qo’llaniladigan atamalar mazmun-mohiyatini to’g’ri anglash, ularni o’rinli qo’llash ta’limda ilmiylik tamoyilini ta’minlashga xizmat qiladi. Ta’limni axborotlashtirish bo’yicha pedagog kadrlarni tayyorlash ta’limtarbiya jarayonini tashkil etuvchi fan o’qituvchisi nuqtai nazaridan differensiallashgan bo’lishi kerak.

XULOSA

Pedagogik ta’lim jarayonlariga zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish nazariyasi tahlili natijasida pedagogik kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonlarini axborotlashtirishni yaxlit pedagogik tizimini yaratish kasbiy faoliyatni takomillashtirishning zaruriy sharti sifatida asoslanadi. Oliy ta’lim tizimida fan, texnika va texnologik taraqqiyotning bugungi darajasi bilan bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini takomillashtirish jarayoni orasidagi mavjud nomuvofiqlik mavjud bo’lib, uni bartaraf etishda zamonaviy axborot texnologiyalarining keng miqyosda joriy etish muammosining yanada yuqori dolzarblik kasb etmoqda. Ta’lim muassasasining

elektron axborot ta’lim muhitini yaratish sof texnik masala bo’lib qolmasdan, balki buning uchun muassasaning ilmiymetodik, tashkiliy va pedagogik imkoniyatlarini tizimli yondashuv asosida yo’naltirish talab etiladi. Shundan kelib chiqib, «elektron axborot-ta’lim muhiti» tushunchasini aniq bir maqsadga yo’naltirilgan o’quv jarayonini ta’minlovchi dasturiy, axborot-texnik, o’quv-metodik tizimlar majmuidir deb ta’riflash mumkin. Tahliliy tadqiqotlar natijasida elektron axborot-ta’lim muhiti quyidagi tipologik belgilarga ko’ra tavsiflanishi aniqlandi:

1) Har qanday darajadagi elektron axborot-ta’lim muhiti tizimlilik xususiyatiga ega murakkab tuzilmali ob’ekt bo’lib hisoblanadi.

2) Elektron axborot-ta’lim muhitining yaxlitligi tizimlilikka erishish tushunchasi bilan bir ma’noni, ularning uyg’unligini anglatib, u o’quv muassasasi bitiruvchisining shaxsiy va kasbiy modelini amalga oshirishdagi ta’lim va tarbiya maqsadlarini o’zida mujassamlashtiradi.

3) Elektron axborot-ta’lim muhiti ta’lim va tarbiya ishlarining samaradorligiga ta’sir ko’rsatuvchi omil bo’lish bilan birga uning vositasi hamdir.

REFERENCES

1. Ашуров, М. Ў.; Ашурова, М. М. (2020). Математика ўқитишда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш. Ўзбекистонда илмий амалий тадқиқотлар, 1(1), 254-256.

2. Mukhiddinovna, A. M. (2022). Programming language python methodology for creating and using didactic materials for students. Galaxy international interdisciplinary research journal, 10(5), 63- 67.

3. Ashurova, M. M. (2022). Python dasturlash tili yordamida o’quvchilarga o’quv-didaktik materiallar yaratish va ulardan foydalanish metodikasi. Экономика и социум, 3(94), 50-54.

4. Ашуров, М. У., Ашурова, М. М., Жумабаев, Р. Б., & Тождиддинова, Д. Ф. (2016). Академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқувчиланинг дастурлаш кўникмаларини шакллантириш. In Конференция (Vol. 2, No. 2, pp. 96-97).

5. Shukurov, A. A. (2020). LINGUISTIC INTERPRETATION OF POETIC TEXT. Theoretical & Applied Science, (4), 533-536.

6. Shukurov, A. A. (2022). Linguistic requirements of poetic text analysis. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(7), 172-177.

7. Axmatovich, S. A. (2021). Poetic Words in the Artistic Text. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 8, 99-102.

8. Шукуров, А. А. (2020). LINGUOPOETIC POTENTIAL OF SYNONYMS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(3), 361-366.

9. Eshmuminov, A. (2019). Problems of creating national corpus of the uzbek language. level of synonyms. Theoretical & Applied Science, (5), 47-50.

10. Eshmuminov, A. (2022). The study of the meronymic phenomena in linguistics. Барқарорлик ва етакчи тадқиқотлар онлайн илмий журналы, 2(4), 265-266.

SAYYOHLIK VA O‘LKASHUNOSLIK FAOLIYATI VA UNING TARBIYAVIY XUSUSIYATLARI

Tovboyev Zokir

Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Bolalikning yoddan chiqmas xodisalaridan biri – maktabdosh do‘stlaru mehribon ustozlari bilan birgalikda o‘lka bo‘ylab sayohatlarga chiqish bo‘lsa, ajabmas. O‘quvchilar bu jarayonda turli sayyohlik va o‘lkashunoslik mashg‘ulotlari orqali millatimizning milliy, ma’naviy qadriyatlarini yanada chuqurroq o‘rgana borishadi. Maktabda tashkil etilgan sayyohlik va o‘lkashunoslik yo‘nalishidagi to‘garaklarda o‘quvchi-yoshlarning madaniy boyliklarimizni chuqurroq o‘rganishi ustuvor o‘rin egallaydi. Yosh sayyoh o‘z o‘lkasidagi sayohati jarayonida noyob durdonalardan ma’nan zavq oladi, shu bilan birga turli insonlarni ko‘rish va ularning hayot tarsi bilan tanishish, milliy urf-odatlarini kengroq bilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Sayyohlik va o‘lkashunoslik faoliyati amaliyotining tahlili shuni ko‘rsatadiki, aksariyat umumta’lim maktablarida sayyohlik va o‘lkashunoslik tadbirlari geografiya va tarix fani to‘garaklarining ish rejalari asosida tashkil etilmoqda. Aslida piyoda va chang‘l sayyohlik, geografik yoki tarixiy o‘lkashunoslik to‘garaklari asosida amalga oshirish maqsadga muvofiq. Maktablarda sayyohlik va o‘lkashunoslik to‘garagi tashkilotchilari va rahbarlari asosiy e’tiborni sayyohlikka qiziqadigan o‘quvchilarni jalb etishga qaratishi, to‘garaklarda bo‘lg‘usi sayyohlik va o‘lkashunoslik yo‘riqchilarini tayyorlashga ko‘proq e’tibor berishi lozim.

Sayyohlikka qiziqadigan o‘quvchilarning harakati maktablarda sayyohlik va o‘lkashunoslik faoliyati jarayonini barqarorlashtirishning katalizatori, harakatlantiruvchi kuchidir. Aynan shu omil sayyohlik faoliyatining sifati va samaradorligini ta’minlashga asos bo‘ladi. Buning uchun yosh, havaskor sayyohlarga to‘garakning maqsad va vazifalarini tushuntirishning o‘rni kata bo‘lib, o‘quvchilar bu harakatning ahamiyatini anglab borishadi. O‘quvchilar o‘lkashunoslik to‘garaklariga ajoyibotlar olamiga kirish, sirli sarguzashtlar bilan tanishish, erkin harakat qilish, mustaqil fikrga erishish uchun a’zo bo‘lishadi. Sayyohlik yo‘nalishlarini belgilashda, avvalo, o‘quvchilarning xohish-istaklarini o‘rganish, bu jarayonda ularni sayyohlik yo‘nalishlari bilan tanishtirish muhim ahamiyatga ega.

O‘quvchilarni sayyohlik va o‘lkashunoslik faoliyati jarayonida barkamol shaxs sifatida tarbiyalashning pedagogic imkoniyatlari quyidagicha:

- o‘quvchilarning mazmunli dam olishi, foydali mehnat qilishi, jismonan sog‘lom bo‘lishiga xizmat qiladi;
- o‘quvchilarning bilish imkoniyatlari kengayadi, ruhiy dunyosi, hayotiytajribasi va dunyoqarashi boyiydi;
- o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ,mardlik, sabr-qanoat, insoniylik kabi xislatlar shakllanadi;
- tabiiy, madaniy va tarixiy merosga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish, ularni asrash tuyg‘ulari shakllanadi;

- o‘quvchilar bashariyat tomonidan to‘plangan, boy tajribalar va madaniy meros bilan tanishadi;
- o‘quvchilarda ona-Vatanga sadoqat, uning yutuqlari va qudrati bilan faxrlanish, unga munosib bo‘lish hissi ortadi;
- o‘quvchilar jonajon o‘lkamizning diqqatga sazovor joylari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ladi;
- kasb-hunar sirlaridan boshlang‘ich bilimlarni egallaydi;
- dars jarayonida olgan bilimlarini amaliyotda mustahkamlaydi;
- qo‘shimcha ta’lim-tarbiya olish orqali o‘quvchilarning bo‘sh vaqti mazmunli tashkil etiladi.

Sayohatlar davomida o‘quvchilarga muayyan hududning tabiati, tarixiy obidalari, aholining doimiy mashg‘ulotlari, urf-odatlar, qadriyatlari haqida ma’lumot berish zarur. Yosh sayyohlarga ko‘rganlari, o‘rganganlari, tushunganlari, anglab yetgan voqealarni ham izchil shakllantirib boorish lozim. To‘garak rahbarlari sayyohlik va o‘lkashunoslikka oid harakatlarni muntazam rag‘batlantirib borishlari bilan savol-javoblar o‘tkazib turilishi talab etiladi.

O‘quvchilar tabiat va odamlarning unga nisbatan munosabatida nima to‘g‘ri-yu, nima noto‘g‘ri ekanini baholashga o‘rganishlari, noto‘g‘ri va to‘g‘ri harakatlarni keltirib chiqaradigan omillarini bilishlari zarur. Tahliliy o‘lkashunoslik bo‘lg‘usi rahbar, ishchi, ijodkor, ixtirochining aqliy salohiyati va xulq-atvorini rivojlantiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. O‘quvchilar tabiiy qarshiliklarni yengib, har qanday sharoitda gulxan yoqa olishi, tezkorlik bilan mazali yeguliklar tayyorlashni bilishi, chodirlarni to‘g‘ri o‘rnata olishi va o‘tin yorishni o‘rganishi zarur.

Belgilangan meyorlarga amal qilingach, taqdim etiladigan ramzlar o‘quvchilarining mahoratini rag‘batlantiruvchi vositalar bo‘lishi kerak. O‘quvchilarning sport razryadiga ega bo‘lishga intilishlari rag‘batlantiriladigan holat ekani va birinchi galda bu razryad ortida nima turganidan faxrlanish tuyg‘usini shakllantirish zarur. Har bir shaxs razryad egasi bo‘lgan o‘quvchining qanday qiyinchiliklarni yenga olgani, qanday malakaga ega bo‘lganini tasavvur eta olishi, tushunishi kerak.

Sayyohlik va o‘lkashunoslik to‘garaklarida amalga oshiriladigan ta’lim-tarbiyaviy ishlar o‘quvchi-yoshlarda barkamol shaxsga xos quyidagi jihatlarni tarkib toptirishni nazarda tutadi, ya’ni sayyohlik va o‘lkashunoslik to‘garaklariga qatnashish o‘quvchilarda quyidagi ijobiy xislatlarni shakllantiradi:

- milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- faol fuqarolik nuqtai nazari;
- o‘zi tug‘ilib o‘sgan o‘lkasi haqidagi kompleks bilimlar;
- jamoa bo‘lib harakat qilish va hamjihatlik;
- o‘zligini anglash hamda o‘z-o‘zini boshqarish;
- maqsad sari intilish, tashabbuskorlik va tashkilotchilik;
- hayot xavfsizligi uchun zarur (muzyorar (ledorub), kompas, qarabin, xavfsizlik belbog‘i, xarita va boshqa) turli vositalardan unumli foydalanish hamda oqilona harakat qilish;

- iqtisodiy tejamkorlik;
- ekologik madaniyat;
- qiyinchiliklarni qo‘rqmasdan va izchil yenga olish;
- mardlik, jasorat, mehribonlik;
- ijodkorlik, tashabbuskorlik;
- o‘simlik va hayvonot olamiga muhabbat;
- o‘z Vatani, xalqidan faxrlanish;
- boshqaruvchilikka intilish;
- kasblarga qiziqish.

O‘quvchi-yoshlarning sayyohlik va o‘lkashunoslik faoliyatidan olgan taassuroti - o‘zini o‘rab turgan atrof-muhit, yashab ta’lim olayotgan sharoitga doimo emotsional baholovchi xarakterga ega. Bu esa, ta’lim-tarbiya jarayonida bilimlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirishning zarur shartidir.

O‘QUVCHILARNI IJTIMOIIY MOSLASHUVCHANLIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA MILLIY ONG VA G‘URURNI ROLI

**T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari
ilmiy tadqiqot instituti mustaqil izlanuvchisi
Rahimov Bobir Baxodirovich**

Annotatsiya: mazkur maqolada o‘quvchilarni ijtimoiy moslashuvchanlik kompetensiyalarini shakllantirishda milliy ong va g‘ururni roli, jamiyat hayotining ma’naviy-ma’rifiy faoliyati, intellektual salohiyatli barkamol yosh-avlodni tarbiyalash, uzluksiz ta’lim tizimida milliy g‘oyaga doir bilim va tafakkurini yuksaltirish shuningdek, ularning umuminsoniy qadriyatlar, mehr-muruvvat, bag‘rikenglik, vatanparvarlik, sadoqat kabi yuksak insoniy fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik ta’sir vositalari orqali yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: ijtimoiy moslashuvchanlik, talaba, g‘urur, kompetensiya, milliy o‘zlikni anglash, tashabbuskorlik, ijtimoiy – professionallik, barkamollik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar, tarixiylik, mantiqiylik, kuzatish, qiyosiy taqqoslash

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim-tizimida olib borilayotgan islohotlarning bosh maqsadi avvalo ma’naviy yetuk, ijtimoiy moslashuvchan, barkamol avlodni tarbiyalashdan iborat. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida yosh-avlod masalasiga to‘xtalar ekan: “Har qanday jamiyat taraqqiyotida uning kelajagini ta’minlaydigan yosh avlodning sog‘lom va barkamol bo‘lib voyaga yetishi hal qiluvchi o‘rin tutadi. Shu sababli biz islohotlarimiz ko‘lami va samarasini yanada oshirishda har tomonlama yetuk, zamonaviy bilim va hunarlarni puxta egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor

yoshlarimizga tayanamiz”⁷⁶. Ta’lim–tarbiyaning insonparvarlik va demokratik tamoyiliga muvofiq, yoshlarning ma’naviy kamoloti, ularning milliy ma’naviy o‘z-o‘zligini anglashda ijtimoiy moslashuvchanligi masalalari dolzarb vazifa sifatida ilgari surilmoqda. Chunki, milliy zaminlarimiz bulog‘idan ozuqa olayotgan milliy g‘oya va milliy o‘zlikni anglashda ijtimoiy mosluvchan yosh-avlodni tarbiyalashda ushbu g‘oyalarni singdirgan holda ularning tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Jumladan, har qanday millat va xalq, har qanday ijtimoiy tuzum va davlat muayyan bir tamoyillar va qadriyatlar asosida hayot kechiradi balki, o‘z manfaatlari, maqsad-muddaolari, orzu-intilishlarini ko‘zlab harakat qiladi.

Xususan, barcha davrlar tarixiy taraqqiyotida, har bir millatning, har bir yurtning fahri va iftihori shu xalq tomonidan bunyod etilgan ma’naviyati, tarixiy obidalari, san’at asarlari, jahon ilm-fani rivojiga hissa qo‘shgan olimu - mutafakkirlari bilan o‘lchanadi. Shuning uchun ham, ana shu moddiy va ma’naviy boyliklarda millat ruhiyatining o‘ziga xosligi, turmush tarzi va orzu-umidlari mukammallashadi. Har bir xalqning milliy o‘z-o‘zini anglashi ob’ektiv jarayon hisoblanadi. Barcha ijtimoiy hodisalar singari millat ham, uning madaniyati ham tashqi dunyodan uzilgan holda rivojlana olmaydi. Milliy madaniyatlar o‘zaro ta’sir va o‘zaro aloqadorlikda rivojlanadi. Shu jarayonda millatlar o‘rtasida o‘zaro raqobat paydo bo‘ladi. Bu tarzda o‘zaro munosabatlarda kim kimdan “ustun” ekanligi muhiti vujudga keladi va bu jarayon ularning o‘z-o‘zini anglashiga intilishni kuchaytirib yuboradi.

Mamlakatimizda o‘z-o‘zini kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda ijtimoiy moslashuvchanlik kompetentsiyasi o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma, malaka va amaliy faoliyat tajribasini shakllantirib kelayotgani alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 24 yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasi⁷⁷da bo‘ljak yosh avlod kadrlari masalasiga to‘xtalar ekan: “O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bunga nafaqat jadal islohotlar, ilm-ma’rifat va innovasiya bilan erishamiz. Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo‘lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur” degan ushbu murojaati mazmunida ham o‘z-o‘zini kelayotgan yoshlarni ijtimoiy moslashuvchanligi, ularni milliy iftihar va o‘z-o‘zini anglashi asosida ma’naviy barkamol shaxs sifatida kamol toptirish pedagoglar oldida turgan eng muhim muammodir.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng ta’lim-tarbiya tizimini tubdan takomillashtirish muammosiga doir bir qator ilmiy izlanishlar olib borildi. Jamiyatda pedagogik ilmiy tadqiqotlar ko‘lami ham kengaydi. Jumladan, Sh.Shodmonova⁷⁸ o‘z tadqiqotlari doirasida o‘quv-tarbiyaviy jarayonda

⁷⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси

⁷⁷ Халқ сўзи. Ўзбекистон Республикаси Президенти 2020 йил 24 январь кун Олий Мажлисга Мурожаатномаси

⁷⁸ Шодмонова Ш. С. Олий ўқув юрти талабаларида мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш (Касб таълими йўналиши мисолида): Дис. ... пед. фан. док. – Т., 2010. – 340 б.

talabalarning mustaqillik tafakkurini rivojlantirish masalalarini tahlil qilgan bo‘lsa, O.Musurmonova⁷⁹ o‘quvchi-yoshlarning ma’naviy madaniyatini shakllantirishda milliy g‘oyaning o‘rini va ahamiyatiga alohida to‘xtalib o‘tgan.

G.Maxmutova⁸⁰ o‘qitish hamda tarbiyalash qonuniyatlari masalasida to‘xtalar ekan: siyosiy-axloqiy sifatlarni shakllantirishda talabalar ongiga samarali ta’sir etish yo‘llari, ma’naviy-axloqiy tamoyillar va me’yorlar, buyuk ajdodlarimizning xulq-odob me’yorlari hamda muomala madaniyati haqidagi qarashlarini takidlab o‘tgan.

Respublikamiz olmlaridan Sh.Majidova⁸¹, Z.Solieva⁸², B.Xodjaev⁸³lar tadqiqotlarining islohotlar zahirida yuksak intellektual, ijtimoiy faol, tashabbuskor, ma’naviy-axloqiy salohiyatga ega bo‘lgan yosh-avlodni yetuk kadrlar etib tayyorlash muammosi to‘g‘risida izlanishlar olib borishgan. O.Jamoldinova⁸⁴, A.Isimo⁸⁵v, S.Jo‘raeva⁸⁶, B.Shermuhhammadov⁸⁷, J.Tulenov⁸⁸, Q.Nazarov⁸⁹lar yoshlarda milliy iftihor va mlliy o‘zlikni anglash hamda sog‘lom turmush madaniyati va vatanparvarlik, ma’naviy-ahloqiy tarbiya, ijtimoiy-pedagogik qobiliyatlarini millat rivoji ruhida tarbiyalash kabi muammolarga to‘xtalib o‘tgan.

Jumladan, Z.T.Solieva o‘z tadqiqotlarida shaxsning ma’naviy madaniyatini rivojlantirish masalalariga to‘xtalar ekan: “yoshlarni biologik va psixik, ijtimoiy va ma’naviy, anglash va o‘z-o‘zini anglash, rasional va irrotsional birlik sifatida tushunish; pedagogik qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj sezuvchi, individual munosabatda bo‘lishni talab etuvchi shaxs deb qarash; bunda yuksak ijtimoiy qadriyatlarning inson shaxsini rivojlantirishdagi o‘rni, har bir yosh-avlodning individualligi va takrorlanmas ekanligi hurmat qilinishi; uning ijtimoiy huquq va erkinliklari e’tirof etilishi” deb ifodalab o‘tgan.

B.X.Xodjayev o‘z tadqiqotlarida “Kompetentli yondashuv doirasida ta’limning uchta an’anaviy elementi bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakaga yana uchta unsurlar: amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya, kompetentlik” masalalarini tahlil etib o‘tgan.

O.Musurmonova o‘z tadqiqotlarida yosh avlod tarbiyasida ma’naviy – ahloqiy tarbiyaning pedagogik jihatlarni o‘rganar ekan, shunday takidlaydi: ta’lim – tarbiyada ahloqiy ong, vijdon, burch, mas’uliyat, hayo, g‘urur kabi insonning fe’l –

⁷⁹ Musurmonova O. Ma’naviy kadriyatlar va e’shlar tarbiyasi. – T.: U’qituvchi, 1996. – 192 b.

⁸⁰ Maxmutov G.I. Oliy pedagogik ta’lim tizimida talabalarini ma’naviy shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari.: Avtorefer. dis. ... ped. fan. nom. – T.: 2004. – 22 b.

⁸¹ Majidova Sh.N. Pedagogicheskie osnovy celostnogo razvitiya lichnosti budushchego uchitelya v protsessе professional’noy podgotovki.: Avtorefer. dis. ... kand. ped. nauk. – T.: 2004. – 24 s.

⁸² Solieva Z.T. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining ma’naviy madaniyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish: Avtoreferat. dis. ... ped. fan. dok. – T., 2017. – 14 b.

⁸³ Xodjaev B.X. “Umumta’lim maktabi u’quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish”. Ped.fan.doktori...dis.avtoreferati.–T., 2016. – 82 b.

⁸⁴ Jamoliddinova O.P. E’shlar sog‘lom turmush madaniyatini rivojlantirishda uzviylik va uzluksizlik tamoyillari amal qilishining pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish.: Avtorefer. dis. ... ped. fan. dok. – T., 2015. – 51 b.

⁸⁵ Isimova A.B. Darstdan tashqari ta’lim-tarbiya jara’ida u’quvchilarida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari (5-9-sinfklar misolida): Avtorefer. dis. ... ped. fan. nom. – T.: 2004. – 25 b.

⁸⁶ Jo‘raeva S.N. Talaba shaxsiga kasbiy shakllanish ta’sirining psixologik jihatlari.: Avtoreferat. Dis...ped.fan.nom. – T., 2010 y.

⁸⁷ Shermuhhammadov B.Sh. E’shlar orasida milliy goya tarqiboti samaradorligini oshirish. Dis. ... ped. fan. dok. – T., 2016. – 37 – 53 b.

⁸⁸ Tulenov J. Falsafiy madaniyat va ma’naviy kamolot. – T.: Me’nat, 2000. – 215 b.

⁸⁹ Falsafa: Qomusiy lug‘at (Tuzuvchi va mas’ul muharrir Q.Nazarov). – T.: Sharq, 2004. – 496 b.

atvorini ichki boshqarish qurilishiga asoslanadi. Ahloqning mag‘zini tashkil qiluvchi bosh qoidalar insonparvarlik, demokratizm, halol mehnat, o‘zaro yordam, do‘stlik, hamkorlik, o‘zaro hurmat, baynalmilalchilik vatanparvarlik, tabiat va atrof muhitga diqqat-e’tibor, burch hissi hamda kamtarlik ko‘zbo‘yamachilik va yolg‘izlikni inkor etish kabi insoniy sifatlarni o‘z tadqiqotlarida ifodalagan.

Q.Nazarov yosh avlod tarbiyasida milliy qadriyatlar va qadriyatning o‘rni maslasini o‘rganar ekan: kundalik hayotda ko‘pchilik tomonidan qo‘llaniladigan «qadriyat» tushunchasi odamlar uchun zarur ahamiyat kasb etadi. Tabiat va madaniyat buyumlarining inson ehtiyojini qondirishi va uning maqsadlariga xizmat qilishiga asosan ularning foydasi, qimmatini nazarda tutiladi. Q.Nazarov «Shu ma’noda qadriyat narsa va buyumlarning qimmatiga nisbatan qo‘llanilmasdan, balki inson uchun biror ahamiyatga ega bo‘lgan voqelikning shakllari, holatlari, narsalar, voqealar, jarayonlar, holatlar, sifatlari, talab, tartiblar va boshqalarning qadriyatini, ijtimoiy ahamiyatini ifodalash uchun ishlatiladigan falsafiy kategoriyadir», – deb ta’rif beradi.

Bugungi kunda dunyoda globalashuv jarayonlari kuchayib, tinchlik va barqarorlikka qarshi yangi tahdid va xatarlar tobora ortib borayotgan bir davrda hayot kechirmoqdamiz. Jamiyatda yoshlarning ta’lim tarbiyasida oila, mahalla va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi o‘zaro uzluksiz hamkorlik yoshlar tarbiyasida alohida o‘rin tutadi. Chekka hududlar va mahallalarda uyushmagan yoshlar bilan maqsadli g‘oyaviy-tarbiyaviy ishlarning yuzaki tarzda olib borilayotgani, jinoyatchilik, diniy ekstremizm va terroristik harakatlarga adashib qo‘shilib qolish, milliy qadriyatlarga e’tiborsizlik, erta turmush qurish, oilaviy ajralishlar kabi salbiy holatlarning oldini olishga qaratilgan targ‘ibot ishlarining aksariyat hollarda kutilgan natijani bermayotgani, bu masalalarga jiddiy e’tiborni qaratishni davrning o‘zi taqazo etmoqda.

Demak, dunyoda yuz berayotgan murakkab geosiyosiy va g‘oyaviy-mafkuraviy jarayonlarda yosh avlodning g‘oyaviy mafkuraviy ta’sirlarga tushib qolmasligi uchun avvalo milliy o‘zlikni anglash, millat taqdiri uchun qayg‘urish vatanparvarlik, adolatlilik, jomardlik kabi sifatlarni shakllantirish orqali o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuvchanlik kompetentsiyasini shakllantirish orqali maqsadga erishish dolzarb vazifa sifatida ilgari surilmoqda. Chunki, yosh-avlodga ta’lim-tarbiya berishda ularni terrorizm, diniy ekstremizm, aqidaparastlik, separatizm, odam savdosi, “Ommaviy madaniyat”, narkobiznes va boshqa tahdidlarga qarshi tura oladigan mafkuraviy immunitetini shakllangan avlodni tarbiyalashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi.

1.rasm. O‘quvchilrda ijtimoiy moslashuvchanlik kompetentsiyasini shakllantirish quydagi sifatlar muhim o‘rin tutadi:

Ushbu rasmda o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuvchanlik kompetensiyasini shakllantirishda orqali milliy- o‘zlikni anglashi, ma‘naviy qadriyatlar va sharq mutafakkirlarining ahloqiy qarashlari bilan qurollangan yosh avlodni tarbiyalash eng muhim sifatlarga etibor qaratish mumkinligiga to‘xtalgan. Xususan, xalqimizning tarixiy merosi, urf-odatlar va milliy tarbiyasida milliy an‘analarini asrab-avaylash, yoshlarimiz o‘rtasida dinlararo bag‘rikenglik, millatlararo totuvlik va o‘zaro mehr-oqibat muhitini mustahkamlash vazifasi ham bugungi islohatilar davrida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Demak, o‘qivchilarda ijtimoiy moslashuvchanlik kompetensiyasini shakllantirishda milliy o‘zlikni anglashning roli va ahamiyati quydagi jihatlari bilan ajaralib turadi:

o‘zlikni anglash ma‘naviy barkamol shaxsni tarbiyalashda o‘zikni anglash, vatan yurt jamiyat hayoti uchun o‘zi dahldorlik tuyg‘usini shakllantiri,

ma‘naviy barkamol bo‘lajak o‘qituvchilarda millatlararo totuvlik, dinlararo bag‘rnkenglik, xalq

farovonligi, komil inson, ijtimoiy xamkorlik tamoyili asosida tarbiyalash

o‘qituvchilarni tayyorlashda ta’lim muassasasi ijtimoiy muhitida ijtimoiy moslashuvchanlik kompetentsiyasini shakllantirish asosida “ma‘naviyat-kelajak poydevori” kabi ijtimoiy loyihalarda faol ishtirok etish;

yosh avlodni tarbiyalashda milliy o‘zlikni anglash kompetensyasining asosiy vazifasi - millat sha’ni qadir qimmatini himoya qila oladigan kadrlarnp tayyorlash;

bo‘lajak o‘qituvchilarni jampyatda mustaqil fikrlashga, yetuk kadar bo‘lib tarbiyalashda buyuk mutaffakprlarimizning axdoqiy-tarbiyaviy qarashlarini singdirgan holda tarbiyalash;

ta’lim muassasasi yoshlar takchilari orasida o’zining ma’naviy yetukligi bilan seminar treninglar volontiyorlik harakatlari, bunyodkor yoshlar harakati, “mentorlik”, “talaba minbari” kabi ijtimoiy loyihalarda tashabbus ko’rsatish orqali o’z-o’zini rivojlantirib borish masalalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuning uchun ham o’quvchilarda ijtimoiy moslashuvchanlik kompetentsiyasini shakllantirishda avvalo ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” g’oyasini keng targ’ib etish orqali jamiyatda sog’lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish vazifasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, madaniyat, adabiyot, kino, teatr, musiqa va san’atning barcha turlari, noshirlik-matbaa mahsulotlari, ommaviy axborot vositalarida ma’naviy-axloqiy mezonlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligiga erishish orqali o’zlikni anglash kompetensiyasini singdirish mumkin. Shuning uchun yosh avlod tarbiyasida ta’lim tashkilotlari va mahallalarda ma’naviy tarbiyaning uzviyligini ta’minlash kabi ustovor vazifalar bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси
2. Халқ сўзи. Ўзбекистон Республикаси Президенти 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга Мурожаатномаси
3. Шодмонова Ш. С. Олий ўқув юрти талабаларида мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш (Касб таълими йўналиши мисолида): Дис. ... пед. фан. док. – Т., 2010. – 340 б.
4. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. – Т.: Ўқитувчи, 1996. – 192 б.
5. Махмутов Г.И. Олий педагогик таълим тизимида талабаларни маънавий шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик хусусиятлари.: Авторефер. дис. ... пед. фан. ном. – Т.: 2004. – 22 б.
6. Мажидова Ш.Н. Педагогические основы целостного развития личности будущего учителя в процессе профессиональной подготовки.: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Т.: 2004. – 24 с.
7. Солиева З.Т. Педагогика олий таълим муассасалари талабаларининг маънавий маданиятини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш: Автореферат. дисс.. пед. фан. док. – Т., 2017. – 14 б.
8. Ходжаев Б.Х. “Умумтаълим мактаби ўқувчиларида тарихий тафаккурни модернизациялашган дидактик таъминот воситасида ривожлантириш”. Пед.фан.доктори...дис.автореферати.–Т., 2016. – 82 б.
9. Жамолиддинова О.Р. Ёшлар соғлом турмуш маданиятини ривожлантиришда узвийлик ва узлуксизлик тамойиллари амал қилишининг педагогик механизмларини такомиллаштириш.: Автореф. дис. ... пед. фан. док. – Т., 2015. – 51 б.
10. Исимова А.Б. Дарсдан ташқари таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларда соғлом турмуш тарзини шакллантиришнинг педагогик шарт-

шароитлари (5-9синфлар мисолида): Автореф. дис. ... пед. фан. ном. – Т.: 2004. – 25 б.

11. Жўраева С.Н. Талаба шахсига касбий шаклланиш таъсирининг психологик жиҳатлари.: Автореферат. Дис...пед.фан.ном. – Т., 2010 й.

12. Шермуҳаммадов Б.Ш. Ёшлар орасида миллий ғоя тарғиботи самарадорлигини ошириш. Дис. ... пед. фан. док. – Т., 2016. – 37 – 53 б.

13. Туленов Ж. Фалсафий маданият ва маънавий камолот. – Т.: Меҳнат, 2000. – 215 б.

14. Фалсафа: Қомусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004. – 496 б.

TALABALARDA TARIXIY VOQELIKNI TUSHUNISH VA UNI MANTIQUIY IZCHILLIKDA TUSHUNTIRA OLISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK JIHATLARI

***Qabulov Sahob Abduqahharovich
O‘zPFITI mustaqil tadqiqotchisi,***

Annotatsiya: mazkur talabalarda tarixiy voqelikni tushunish va uni mantiqiy izchillikda tushuntira olish kompetensiyasini shakllantirish pedagogik jihatlari, **tarixiy tafakkurni** rivojlantirish, intellektual salohiyatli barkamol shaxs sifatida kamol toptirish orqali talabalarni professional kasb egasi bo‘lib voyaga yetishining pedagogik-psixologik ta’sir etishning pedagogik ta’sir vositalari orqali rivojlantirish yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik vosita, metod, kompetensiya, intellekt, motivatsiya, integratsiya ijtimoiylashuv, **tarixiy voqelik, mantiqiy izchillik**, kreativ, barkamol, individuallik, islohot, tashabbuskorlik, volontiyorlik, divergent fikrlash

Bugungi islohotlar davrida mamalakatimizda raqobatbardosh, talabchan, ma’naviy yetuk, tashabbuskor, kasbiy layoqatli, zamonovaiy ilm va hunarni puxta egallagan kelajak avlod kadrlarini tayyorlash masasasi har qachongidan ham dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. Jumaladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev⁹⁰ ning 2022 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga qilgan murojaatlarida yosh-avlodni tarbiyalash va kelajak avlod kadrlariga qo‘yiladigan talablarga shunday to‘xtalib o‘tadi: “biz O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma’rifat va innovatsiya bilan erisha olamiz. Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo‘lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur. Shuning uchun ham bog‘chadan boshlab oliy o‘quv yurtigacha - ta’limning barcha bo‘g‘inlarini isloh qilishni boshladik. Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a’zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma’rifat, yuksak ma’naviyat kerak. Ilm yo‘q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to‘g‘ri yo‘ldan adashish bo‘ladi. Sharq donishmandlari aytganidek, **“Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros - bu yaxshi tarbiya, eng katta**

⁹⁰ Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy Majlisga Murojaatnomasi” 2020 y. 25 yanvar №-19 son

qashshoqlik - bu bilimsizlikdir”! Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak” deb takidlaganlari zahirida ham talabalarda tarixiy voqelikni tushunish va uni mantiqiy izchillikda tushuntira olish kompetensiyasini shakllantirishning yuqori darajada bo‘lishi kabi jihatlar muhim o‘rin egallaydi.

Talabalarda tarixiy voqelikni tushunish va uni mantiqiy izchillikda tushuntira olish kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik jihatlari jamiyat bilan o‘zaro aloqada madaniyatning zamonaviy yutuqlari darajasida shakllantirish jarayonini tashkil etishni bilish orqali belgilanadi. Shuning uchun ham talabalarda tarixiy voqelikni tushunish va mantiqiy izchillikda tushuntira olish kompetensiyasi o‘zaro ta’limda aloqaning asosiy maqsadi – shaxsni maksimal rivojlantirish hamda mazkur rivojlanish darajasida insonning ijtimoiy hayot mazmuniga kirishidir. Bu o‘z navbatida tarix fani o‘qituvchilarining shaxsiy-pedagogik sifatlarini tarixiy voqelikni tushunish va uni mantiqiy izchillikda tushuntira olishda quyidagi omillarga bog‘liq:

- talablarga mos bo‘lgan shaxsiy ijtimoiy-talab etilgan dunyoqarashning mavjudligi;

- talabalarni tarbiyaviy jarayon vazifalariga javob beruvchi maqsadlarni belgilashda faoliyat ko‘nikmasining mavjudligi;

- talabaning shaxsiy-pedagogik sifatlarini baholashda kasbiy rivojlanish qobiliyatlarining mavjudligi kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamiyatda bo‘ljak kadrlar masalasi ijtimoiy munosabatlarning demokratik asoslariga ta’limda aksiologik yondashuvning ustuvorligini belgilaydi. Insonga insonparvarlik yondashuvi insoniy faoliyat bahosiga o‘tib boruvchi, ya’ni u yoki bu natija erishiladigan haqiqiy shaxsiy-psixologik hatti-harakatlarga e’tibor ifodalandi. Inson tarbiyasida zaruriy va erkinlik, ijtimoiy va sub’ektivning uyg‘un mujassamligi ta’lim jarayonida faqatgina universallik tamoyillariga tayanishi mumkindir.

Respublikamiz hamda xorijiy mamalakatlarda olmalaridan A.Zunnunov⁹¹, B.Xodjaev⁹², D.Feldshteyn⁹³, P.Pidkasiy, S.L.Vigotskiy⁹⁴, I.A.Zimnyaya⁹⁵lar tadqiqotlarida ta’lim va fan sohasida kadrlar tarbiyalash masalalariga to‘xtalib o‘tilgan.

Jumladan, Asqar Zunnunov o‘z pedagogik qarashlarida xalqimizning ta’lim-tarbiya masalalariga oid me’rosini quydagicha ta’lqin qilgan. Olim o‘z tadqiqotlarida ta’limda o‘quvchilarning ham teng huquqli ishtirokchi bo‘lishi, badiiy adabiyotni o‘qitishda uning o‘ziga xos xususiyatlariga e’tibor berish, o‘quvchilarda ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularni shaxs sifatida g‘oyalarini ilgari surdi.

B.X.Xodjaev o‘z ilmiy qarashlarida “ta’limda shaxsning munosabatli yondashuvini “ta’limning uchta an’anaviy elementi bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakaga yana uchta unsurlar: amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya,

⁹¹ O‘rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar // Zunnunov A., Xayrullaev M., Hotamov N., Shodiev D. - T.: Fan, 1996. - 243 b.

⁹² Xodjaev B.X. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish.: ped.fan.doktori...dis.avtoreferati.-T., 2016. - 82 b.

⁹³ Feldshteyn D.I. Psixologiya stanovleniya lichnosti. - M.: MILA, 1994. -192.

⁹⁴ Vigotskiy L.S. Mishlenie i rech. - Moskva: Labirint, 1999. -y.

⁹⁵ Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psixologiya: Uchebnoe posobie. - Rostov n/D., Feniks, 1997.-478 s.

kompetentlik”ning ilgari surilishi kabi maslalar bilan bog‘lash bo‘yicha vazifalarga haqida to‘xtalib o‘tgan.

D.Feldshteyn tadqiqotlari doirasida shaxs rivojlanishi muammolarini tadqiq etib, o‘smir shaxsining ko‘p tomonli ijtimoiy tan olinadigan va ijtimoiy ma‘qullanadigan faoliyatda shakllanishini belgilovchi qoidani asoslaydi. Uning nuqtai nazariga ko‘ra, sub‘ekt rivojlanishi jarayoni ulg‘ayayotgan insonning “Men va mening jamiyat uchun foydam” tizimida o‘zini baholash ehtiyoji bilan bog‘liq. Olim kelajakka yo‘nalganlikning muhimligini ta’kidlaydi. Ammo o‘tkazilgan tadqiqotlari, bir necha yuz o‘smirlardan faqatgina 17% o‘zlarining bo‘lajak hayotlarini tasavvur qilishga intilishlarini ko‘rsatdi. U mazkur natijalarni jamiyatining inqirozi bilan bog‘liq bo‘lgan, shakllanayotgan shaxsning ijtimoiy-psixologik qiyofasi muammolariga kiritadi. olim o‘tgan asr 90-yillaridan avvalgi ijtimoiy qadriyatlar tubdan qayta ko‘rib chiqilganligi, yuqori ideallar inkor etilib, ularning o‘rnini utilitar pragmatik mafkura egallaganligini ta’kidlaydi. Ma’naviy bo‘shliq hosil bo‘lib, axloqiy muhit sezilarli darajada yomonlashgan. Yuqori ma’naviy prinsiplarni tasdiqlashlari mumkin bo‘lgan nufuzli ijtimoiy kuchlar mavjud emas deb ifodalagan.

P.Pidkasistiy⁹⁶ shaxs ma’naviy tarbiyasi masalalariga to‘xtalar ekan: “tarbiyaning maqsadi umumiy xususiyatga ega bo‘lib, u cheksiz individual rivojlanishni o‘z chegaralarida saqlashga imkon beradi” deb ifodalagan.

Jamiyatdagi hayot ijtimoiy munosabatlar tizimida bo‘lib, shaxs ularning mazmuni, vazifasi, barcha va alohida har kim uchun qimmatini tushunishi uchun sub‘ekt tomonidan anglanishi kerak.

S.L.Vigotskiy va I.A.Zimnyaya o‘z tadqiqotlarida boshqalarga ko‘ra zamonaviy jamiyatda shaxs o‘z hayotini nafaqat o‘zining baxtli va yaxshi hayot to‘g‘risidagi tasavvurlariga muvofiq, balki umumqabul qilingan ijtimoiy qoidalar, me‘yorlar, ustanovkalarga tayanib mustaqil qurishni, hayot strategiyasini tuzishni bilishi kerak. Shu bilan birga, shaxs o‘z tarixining muallifi bo‘lishi va uni jamiyat hayotiga uyg‘unlashtirishi kerak.

Olimlar tadqiqotlarida ilmiy fikrning asosiy yutug‘i jamiyatning zamonaviy sub‘ekti muayyan hayot tarzini ishlab chiqishi hisoblanib, u inson o‘zining imkoniyatlarini ochishi, o‘zining mohiyatli tavsiflarini amalga oshirishga mosdir. Natijada, talabalarining shaxsiy-pedagogik tarbiyaviy ta’sirlarning yakuniy vazifasi sifatida sub‘ekt quyidagi rivojlanish sifatlarni shakllantirishda quyidagi natijalar muhim o‘rin tutadi:

- talabalarining jamiyatda insoniyat yutuqlariga muvofiqlik;
- shaxsiy hayot faoliyatining insoniyat muammolariga taalluqliligi;
- zamonaviy madaniyatning eng oliy qadriyati sifatida insonga yo‘nalganlik;
- individual sifatlarning o‘ziga xosliklari muhim o‘rin tutadi.

Demak, pedagogik shart-sharoitlar taraqqiyot, ma’naviylik, axloqiylik tushunchalariga taalluqlidir, ular ahamiyatli darajada faoliyat sub‘ektini tavsiflaydi. Talabalarining shaxsiy-pedagogik sifatlarning rivojlanishida maxsus mutaxassislik fanlarining metodologik asoslariga e’tiborning ortib borishi. Tarix yo‘nalishida tehsil olayotgan talabalar mashg‘ulotlar jarayonida an’anaviy materialni bayon etishdan

⁹⁶ Pidkasistogo P.I Pedagogika. Uchebnoe posobie/Pod red.. - M: Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii, 1998. - 640 s.

voz kechib, o‘quv axborotiga fanning dunyoqarashga mantiqiy fikrlashiga oid masalalarining talqinini kiritadilar. Bunda ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish samaradorligining muhim mezonini ijtimoiy bilimlarning individual ongning faol omiliga, chuqur shaxsiy ishonchlarga o‘tishi tan olinadi. Dunyoqarashni shakllantirish qisqa muddatli emas, balki ko‘p darajali jarayon bo‘lib, unda har bir o‘quv fani muayyan o‘ringa ega bo‘lishi va aniq vazifalarni hal etishga javob berishi kerakdir. Talabalarning ilmiy-insonparvarlik dunyoqarashiga nisbatan uning fanga oid tayyorgarligi sohasida eng dolzarb hisoblanib, unda tarix yo‘nalishi talabalari – pedagogik sifatida mutaxassisligining jihatlariga taalluqli kasbiy ahamiyatli ishonchlar samarali shakllanishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy Majlisga Murojaatnomasi” 2020 y. 25 yanvar №-19 son
2. O‘rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar // Zunnunov A., Xayrullaev M., Hotamov N., Shodiev D. - T.: Fan, 1996. – 243 b.
3. Xodjaev B.X. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish.: ped.fan.doktori...dis.avtoreferati.–T., 2016. – 82 b.
4. Feldshteyn D.I. Psixologiya stanovleniya lichnosti. - M.: MILA, 1994. -192.
5. Vigotskiy L.S. Mishlenie i rech. – Moskva: Labirint, 1999. –y.
6. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psixologiya: Uchebnoe posobie. - Rostov n/D., Feniks, 1997.-478 s.
7. Pidkasistogo P.I Pedagogika. Uchebnoe posobie/Pod red.. - M: Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii, 1998. - 640 s.
8. Abduganiyev O. Formation of legal training aimed at competitiveness in pupils of secondary schools //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – T. 9. – №. 7.
9. Tursunboyevich O. A. Pedagogical and psychological opportunities for the development of social active civil competences in students //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – S. 1888-1897.

NOTIQLIK SAN’ATINING SHAKLLANISHIDA SHARQ VA G’ARB MUTAFAKKIRLARINING QARASHLARI

Termiz davlat pedagogika instituti

**Pedagogika va san’at fakulteti Pedagogika kafedrasida o‘qituvchisi
Shoteirov Sanjar**

Annotatsiya. Ushbu maqolada notiqlik san’atining shakllanish tarixi, uning paydo bo‘lishi, rivojlanishi, Sharq va G‘arb mutaffakkirlarining notiqlik san’atiga qo‘shgan hissasi, notiqlik san’ati haqida yozilgan tarixiy asarlar haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘z: Notiqlik, so‘zlashish, ritorika, voizlik, va’zxonlik, g‘azalnafislik, mahorat, suxbat metodi, akademiya, afina. Demosfen, Plutarx, Suqrot.

Qadimgi davrlardan buyon kishilar o‘rtasida notqlik mahoratini egallashga bo‘lgan qiziqish yuqori bo‘lgan. Psixologiya rivojlanmagan davrlarda ko‘pgina odamlar notqlik mahoratini egallash jarayonida yuzaga keladigan to‘siqlar oldida ojiz bo‘lishgan. Keyinchalik o‘z ustida ishlash va psixologik yordamlar natijasida notqlik mahoratini egallashga bo‘lgan e‘tibor yanada kuchaydi. Azaldan har bir inson notiq bo‘lishi o‘z davrining talabidan kelib chiqadi. Ijtimoiy hayotda notiq bo‘lishi kerak bo‘lgan kishilar toifasi mavjud. Biroq ularning nutq mahoratini yaxshi egalamaganliklari tufayli turli muammolar kelib chiqadi. Shu nuqtai nazaridan ayni paytda talabalar o‘rtasidagi nutqiy kamchilik, notqlik mahoratining yetishmasligi kabi muammolarning mavjudligi bu masalaga ham filologik ham psixologik yondashishni talab etadi. Ushbu muammo yuzasidan filolog olimlar o‘zlarining ilmiy ishlarida fikrlarini keltirib o‘tishgan. Biroq psixologik jihati hali to‘laqonli yoritilmagan. Biz muammoga chuqurroq kirishdan avval notqlik o‘zi nima ekaniga to‘xtalib o‘tsak. Notqlik – bu monologik nutqning bir ko‘rinishi hisoblanib, ma’ruzachi ishontirish maqsadida katta auditoriyaga murojaat qilgan vaziyatda ishlatiladi. Notiqning nutqi tarkibiy qismlarga bo‘linadi va uslublarni o‘z ichiga oladi. Ma’ruzachi odamlarga notiq nutqi bilan murojaat qiladi. Bunda nafaqat tinglovchiga ma’lumot yetkazish, balki qiziqish (ishontirish) yoki biron bir harakat (induktsiya) shaklida javob olishga harakat qiladi. Bunday nutq har doim hayajonli harakterga ega. Buning uchun ma’ruzachi o‘z nutqining mavzusidan ilhomlanib, unga o‘z tinglovchilari uchun zarur va foydali deb hisoblagan narsalarni kiritishi zarur. Nutq tinglovchilarni ta’sir qilishi va qiziqtirishi uchun ma’ruzachining obro’si yoki uning maxsus psixologik kayfiyati muhim ahamiyatga ega. Tinglovchilarni biron bir harakatga undash uchun so‘zlovchi, birinchi navbatda, o‘zi harakat qiladi. Bu harakat notiq nutqida seziladi va tinglovchilarga yetkaziladi, ularni harakatga undaydi. Bu fikr, holat va axloqiy o‘rni kabi harakatlarga quyidagilar kiradi.

1. Etos - o‘z nutqi bilan odamlarni muayyan harakatlarga undashga, fikr-mulohazalarni, fikrlarni o‘zgartirishga chaqirishga tayyorlanayotgan shaxsning axloqiy pozitsiyasi.

2. Logotip - bu odamlar uchun muhim fikr, bu g‘oya ularning dialektik darajada faol aks ettirish va o‘zlashtirish predmeti bo‘lib hizmat qiladi.

3. Pafos - bu bayonotning ma’nosini tushunish va o‘zlashtirish uchun eng qulay bo‘lgan tegishli vaziyat, bayonotning maqsadi, nutqni ifodalash shakli.

Notqlik har doim ham foydali mahorat bo‘lib kelgan. Notqlik san’atini yaxshi biladigan insonlar hamisha jamiyatda alohida e‘tiborga ega bo‘lib, ish topa oladi. Hech kimga sir emaski, bunday odamlar kam, ular doimo boshqalardan ajralib turadi. Ular muvaffaqiyatli rahbarlar, siyosatchilar, biznesmenlar, jurnalistlar, yozuvchilar, o‘qituvchilar bo‘lib chiqadilar, chunki ko‘plab kasblarda ritorika bilimi muhim rol o‘ynaydi. Tarix shuni ko‘rsatadiki, notqlik san’atining paydo bo‘lishi va rivojlanishining eng muhim sharti, hayotiy masalalar yuzasidan erkin fikr almashish, ilg‘or g‘oyalar va tanqidiy fikrlarning harakatlantiruvchi kuchi demokratik boshqaruv, fuqarolarning mamlakat siyosiy hayotidagi faol ishtiroki. shakllari hisoblanadi. Tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, notqlik jamiyatning keskin davrlarida eng faol rivojlanadi. Muhim davlat masalalarini hal etishda xalq

ommasining ishtiroki uchun tarixiy zarurat tug‘ilganda notiqlik keng qo‘llaniladi. Ommaviy nutq odamlarni umumiy ish atrofida birlashtirishga yordam beradi. Ularni ishontrish, ilhomlantirish va yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishga undaydi. Uyg‘onish davrida sharqda ham olamga mashhur notiqalar yetishib chiqqanlar. Abu Rayhon Beruniy o‘zining „Geodeziya“ asarida, Abu abdulloh al-Xorazmiy „Mafotih ul-ulum“ (Ilmlar kaliti) asarlarida bu san‘atga alohida e‘tibor berganlar. Abu Nasr Forobiy to‘g‘ri so‘zlash, mantiqiy xulosalar chiqarish, go‘zal nutq tuzishda, leksikologiya, grammatika mantiqning lohida ahamiyat kasb etishini ta’kidlaydi. Beruniy „Bilimlarning birinchisi jismlarga va hodisalarga ism berish, ikkinchisi grammatika, uchinchisi mantiqdir“, deb fikr yuritadi. Shunday qilib notiqlik san‘atiga azaldan yuqori darajada e‘tibor qaratilgan. O‘rta Osiyoda Voiz Muhammad Rafining („Abvobul jinnon“) asari, Voiz Qazviniyning („Zilolu maqol“) asari, Voiz Shirvoniyning („Ahsanul-voizin“) asari, Mulla Kala Voiz Samarqandiyning („Ravzatul-voizlik“) asari, qozi O‘shiyning („Miftohun-najjoh“ ya’ni „So‘zning kaliti“) asari kabi o‘z davrining yetuk notiqalari tomonidan aynan notiqlik mahoratini yuksak darajada shakllantirishga qaratilgan asarlar yozilgan. Shveysariyalik olim adam Mesning ma’lumotiga ko‘ra „Avval podsholar el oldiga chiqib, davlat tizimi, o‘z siyosatlari kabi mavzularda nuqt so‘zlashi lozim bo‘lgan“. Ularning nutq matnlarini saroydagi devonul insho hodimlari yozib bergan. Juma kuni nutq so‘zlash shart bo‘lgan. Vaqtlar o‘tishi bilan bu ish maxsus so‘z ustalariga topshirilgan. Mavlono Ali Sayfiyning „Latoyifut-tavoyif“ asarida Mavlono Irshod haqida bir hikoya keltiradi. „Husayn Bayqaro Sheroz shohi Shijo oldiga munozara olib borish uchun Mavlono Irshodni yubordi. Notiq bu vazifani sharaf bilan uddalaydi. Masjidi Jomeda nutq so‘zlab hammani yig‘latadi, so‘ng esa hammani kuldiradi“. Yana mashhur notiqlardan biri Farg‘onalik notiq Qozi Osiydir. U O‘sh shahrida Qozilik lavozimida ishlagan. Erondagi Seyiston viloyati xalqi qattiqqo‘llik bilan dong chiqargan edi. Qozi Osiy ular ko‘ngliga so‘z topib, xalqning mehr xazinasini ochadi va hurmatga sazovar bo‘ladi. Bunday ham ko‘rinib turibdiki notiqlik psixologik jihatdan odamlarga ta’sir ko‘rsatishning eng kerakli usuli ekanligi ma’lum bo‘ladi. Notiqlik borasida sharqda tilga olinadigan voizlardan yana biri Husayn Voiz Koshifiydir. U notiq sifatida gapirganda o‘zining aqliga qo‘shib tajribasigaham suyanagan. Shu sababali u notiqdagi barcha mezonlarga rioya qilgan. Bu notiqqa xos insoniy fazilatlarda namoyon bo‘lishini o‘zining hayotda olgan xulosalaridan deb tushungan. Odatda notiqqa xos fazilatlar shoshmaslik, sabrni, hayoni, iffatni, pokizalikni, rostgo‘ylikni, kamtarlikni, shijoatni, xushyorlikni, muloyimlik va shirin muomalani, vaqtni qadrlashni, tinglovchini zeriktirmaslikni, ortiqcha so‘zlar ishlatmaslikni, o‘zining shirali ovozi orqali fikrlarini tinglovchilarga aniq va lo‘nda yetkaza olish va ularni o‘ziga jalb etish kabilar misol bo‘la oladi. Ushbu fazilatlarning barchasi Koshifiyda jam bo‘lgan. Koshifiyning notiqlik mahorati barcha fikrlarini „Futuvvatnomayi sultoni“ asarida bayon etgan. Koshifiy bu asarida notiqlik mahoratida axloq muammosiga alohida e‘tibor beradi, nutq so‘zlovchining jamoada o‘zini tutishi, nutq so‘zlash jarayonidagi ahvoli, bir so‘z bilan aytganda notiqlik mahoratining tartib-qoidalari haqida kerakli fikrlarini o‘zining tajribalaridan kelib chiqib, notqlikka oid ham amaliy ham nazariy xulosalar to‘g‘risida aytib o‘tadi.

Tarixga nazar solsak, antik davrdan beri jamoa oldida soʻzga chiqib, insonlarga oʻzining fikrini anglatib, barchaning ongiga tasir koʻrsatib, oʻz ortidan ergashtirish, soʻzlab bergan narsa va hodisasiga toʻla ishontrish, ular orasidan gapga chechan notiqqlarning chiqish ehtiyojini yuzaga keltirgan, hamda notiqlik mahoratining paydo boʻlishiga olib kelgan. Ushbu holatni roʻy berishi uchun maʼlum muhit va ijtimoiy sharoit yuzaga chiqishi lozim edi. Soʻz erkinligi ana shunday sharoitlardan muhimi hisoblanadi. Qadimgi Gretsiyada xalq demokratiya si tuzumining oʻrnatilishi natijasida senat kengashlarida davlat ishlarida xalq yigʻinlarida, sud ishlarida davlatning har bir ozod kishisiga erkin nutq soʻzlash imkoniyati mavjud boʻlgan. Oʻsha davrda davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etishni istagan, qoʻmondon boʻlishga daʼvogar boʻlgan har bir kishi uchun taʼsirchan va chiroyli nutq soʻzlash sanʼatini egallash majburiy boʻlib qolgan. Bu kabi shaxslar xalq yigʻinlariga kelgan kishilar qarshisida nutq soʻzlab gʻolib yoki magʻlub boʻlganlar. Aynan shunday kishilar orasida soʻzamollari alohida ipodlar bilan xalqni ishontrish oʻdod bilan gapirgan davlat arboblari xalq eʼtiboriga tushib yanada obroʻ-eʼtiborga ega boʻlganlar, gapni yaxshilab gapira olmagan kishilari esa xalq nazaridan qolganlar. Shu zamon notiqqligi haqida keyingi davr olimlarining guvohlik berishlaricha, Drakon, Femistokl va Perikllar Afina demokratiyasining yoʻlboshchilari boʻlishgan. Shu bilan birga nihoyatda kuchli notiq boʻlganlar. Afinada notiqlik sanʼatining keng rivoj topishiga sud tartibot qoidalarining ham kuchli taʼsiri boʻlgan. Qadimgi Yunonistonda sud majlislarida sudlanuvchi yoki daʼvogar oʻz fikrlarini ishonch bilan isbotlar asosida gapira olishi kerak boʻlgan. Afsuski sudlashuvchilar orasida shunday soʻzga chechanlik qobiliyatiga ega boʻlgan kishilar deyarli topilmagan. Bu esa oʻz navbatida ularga maslahat va yordam beradigan, ular ishi boʻyicha sudda aytishi kerak boʻlgan gaplarni yozib beradigan shaxslarga ehtiyoj tugʻilgan. Oqibatda qadimgi yunon tilida "logograflar" deb ataladigan, oʻta tajribali qonunni biladigan "advokat"lar maydonga kela boshlagan. Afinaning logograflari sud jarayonida ishtirok etayotgan jinoyatchi va daʼvogarlarga nimani aytish kerakligini yozib berganlar va shu hizmatlari evaziga maosh olganlar. Afinaning logograflari insonlarning sudda himoya qilishga qaratilgan nutqlar hisobiga qalam hizmat olib kun kechira boshladilar. Afinada logografiyaning kun kechirish vositasiga aylanishi notiqlik mahoratini rivojlanishiga muhim ahamiyat kasb etdi. Avvaliga notiqlik sanʼatining sud va siyosiy notiqqligi yuzaga keladi, keyinroq tarixiy voqealarni, mashxur kishilarni epidektik notiqqlar paydo boʻladi. Qadimgi Yunonistonda miloddan oldingi V asr oʻrtalarida notiqlik sanʼati shakllandi. Biroq nutqlarning matnlari bosilib chiqmagan va adabiy faoliyat oʻrnida qabul qilinmagan. Ushbu notiqlik sanʼatini dastlab adabiy janr sifatida yuqoriga koʻtargan hamda notiqlikka ilmiy tomondan yondoshgan kishilar sofistlar deb eʼtirof etiladi. Sofistlar oʻzlaridan oldingi mashxur notiqqlarning faoliyatlarini nazariy va amaliy asoslashga urunib, "Ritorika" ilmiga asos solishdi. Avvallari notiqqlarni "Ritor" soʻzi bilan aytishib, soʻngra notiqlik sanʼatidan sobiq oʻrgatuvchilarni "Ritor" lar deb atash qoida tusiga kirgan. Qadimgi Yunonistonning Sitsiliya oroli ritorikaning asl vatani deb tan olingan. Bu yerlarda V asr oʻrtalariga kelib demokratiyaning qaror topishi, notiqlik taraqqiyoti uchun asos boʻldi. Garchi Afinaliklar Sitsiliyalik Korak

hamda Tisiylarni ritorikaning asoschilari deb e’tirof etsalarda , ulardan deyarli biror qo’lyozma yetib kelmagan. Lekin ular bilan hamnafas bo’lgan sofist Gorgiy (taxminan 483-376) ni ritorikaning birinchi namoyandasi deb tan olishgan. Notiq Gorgiy 427 yilda ona shahri Leontina uchun harbiy yordam so’rash maqsadida maxsus elchi bo’lib Afinaga keladi va xalq majlisida so’zlagan jozibali nutqi bilan Afinaning yoshlari qalbida juda kuchli taassurot qoldiradi; Ko’p o’tmay Gorgiy o’zining yurtini tashlab butunlay Afinaga ko’chib keladi. SHu yerda ritorika maktabi ochibo’z shogirdlariga so’z san’atini o’rgatish bilan birga notiqlik bilan ham shug’ullanadi. Mashhur notiq Gorgiy, ommaviy mifologik ma’ruzalarda zalvorli nutqlar so’zlagan. Uning nomini biz “Elena” va “Palimed” nomli Ikkita yozma nutq orqali taniganmiz. Notiq Gorgiyning aytishicha, notiqning eng asosiy vazifasi tinglovchini ishontirish, so’zlari ila rom etish etish, fikriy targ’ibotga jalb jalb qilishdir. Jalb etishning asosiy usuli sifatida notiq 1- o’ringa uslubni qo’yadi. Aynan shu muddao ila o’zining asarlarida “nafis” uslubning namunalarini namoyish qilmoqchi bo’ladi. Notiqlik san’ati shu zaylda bugungi kunimizgacha rivovjanib taraqqiy etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Alimuhamedov. A. “Antik adabiyot tarixi”, T.: O’qituvchi, 1969 y. 199-bet
2. Bekmirzayev Norqul. Nutq madanyati va notiqlik asoslari (*O’q’uv q’o’llanma*) Toshkent O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyas “Fan” nashriyoti 2007
3. Deyl Karnegi „ Notiqlik san’ati “ Toshkent. Yangi asr avlodi nashriyoti 2009-yil

**OTA-ONALARNING FARZAND TARBIYASIDAGI
O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

**T.N Qori Niyoziy nomidagi O’zPFITI tayanch doktoranti
Azimova Sayyora Toshtemirovna**

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim va tarbiyaning o’zaro bog’liqligi, bola tarbiyasi davlat miqyosidagi muammo ekanligi, bola tarbiyasida faqatgina o’qituvchilar emas balki ota-onalar ham qanchalik muhim o’rin tutishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: Jamiyat, munosabat, hurmat, an’analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar, odobi, xulqi, nasihatgo’ylik inklyuziv ta’limda ota-onalarning pedagogik bilimi.

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимозависимость образования и воспитания, поскольку воспитание детей является проблемой государственного уровня, важную роль в воспитании детей играют не только учителя, но и родители.

Ключевые слова: Общество, отношение, уважение, традиции, обычаи, нравы, поведение, целесообразность, педагогические знания родителей в инклюзивном образовании.

Oilada ota-onalar namunasi bolalar uchun hayot darsi hisoblanadi. Otaning onaga, ona mehnatiga, jamiyatga, jamiyat a’zolariga bo’lgan munosabati bola qalbiga yaxshilik yoki yomonlik, ma’qul va noma’qul ishlar haqidagi dastlabki tushunchalarini vujudga keltiradi. Oila muhiti- bu qandaydir tarbiya vositasi emas, balki ota-onalarning va katta yoshdagi kishilarning har taraflama olib boradigan tarbiyaviy ish natijalari, oila a’zolarining o’zaro yuksak ahloqiy munosabatlarning yig’indisi va nihoyat, kattalarning bolalarga ijoboy ta’sir ko’rsatish namunasi natijasidir. Ota-onalar bolalar bilan noto’g’ri munosabatda bo’lmaydigan, bir-birlarini tushunadigan, hurmat qiladigan, bolalarning to’g’ri tarbiyalanishini doimo nazorat qiladigan hamda bolalariga shaxsiy namuna bo’la oladigan oilalarda tashkil topadi. Bolalarga ota-onalarning hatti- harakatlarigina emas, balki gapirayotgan gaplari, o’zaro savol-javoblari, uyga kelgan kishilar va qo’shnilar bilan bo’ladigan muomalasi ham bevosita ta’sir ko’rsatadi.

Imkoniyati cheklangan bolada o’ziga bo’lgan ishonchni oshirish, uning ko’nikma va qobiliyatlarini rivojlantirish, yoshligidan ilm olishga rag’batlantirishda oila ishtiroki muhim. Shu sababli inklyuziv ta’lim jarayonida ota-onalarning ahamiyati katta. Alohida ehtiyojlari mavjud bolalarning ota-onalari farzandlari jamiyatning bir bo’lagi bo’lish huquqiga ega ekanini tushunishlari kerak.

Ota-onalar oilada sog’lom muhitni va farzandlari orasida tenglik muhitini yaratib berishlari, imkoniyati chegaralangan farzandlariga ta’lim olish jarayonida ko’maklashishlari juda muhim. Buning uchun, doimiy ravishda maktab jamoasi bilan aloqada bo’lish, bolaning tengdoshlari orasida moslashib ketishi va o’zlashtirish darajasini kuzatib borish zarur. Ota-onalarga imkoniyati cheklangan bolalarni ertangi kunga umidi, o’ziga ishonchini oshirishi, muntazam motivatsiya berib borishlari tavsiya etiladi.

Ba’zan imkoniyati cheklangan bolalar maktabda va tengdoshlari orasida yakkalanish, kamsitilish holatlariga uchraganda, ota-onalarning o’zi ruhan tushkunlikka tushib qoladilar. Ammo bunday vaziyatda o’zlarini tutib olishlari va farzandlarini qo’llab-quvvatlashga, ruhlantirishga harakat qilishlari kerak. Farzandlar oilada, maktabda va jamiyatda o’z o’rnini topishi juda ko’p jihatdan ota-onaning munosabatiga, uni ruhan qo’llab-quvvatlashlariga bog’liq bo’ladi. Oilada totuvlik, o’zaro hurmat mehr-muhabbat kelishuvchilik kabilar ota-onalar obro’sini oshiradi, ota-onalar bilan bolalar o’rtasida ruhiy muhitni yaxshiligiga va ularning kamolotga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Oiladagi totuvlik o’zaro hurmat, mehr-muhabbat, kelishuvchilik kabilar ota-onalar obro’sini oshiradi, ota-onalar bilan bolalar o’rtasida ruhiy muhitni yaxshiligiga va ularning kamolotiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Bolalar bilan munosabatda bosiqlik xulosa chiqarishda shoshmaslik, rag’batlantirish va jazolashda o’ylab ish tutish, ota-onalar obro’sida muhim ahamiyatga ega. To’g’ri bolalarni ba’zan jazolash kerak, lekin bunda ularga ahloq, odob mezonlari haqida tushuncha berish va ularni so’zsiz bajarish lozimligi ota-onalar talab qilsagina, ota-

onaning obro’si bo’ladi. Ba’zi ota-onalar o’z bolalaridan talab qila olmaydi, natijada kerakli natijaga erisha olmaydi.

Oila tarbiyasida tarbiya jarayoni zerikarli, quruq nasihatgo’ylikdan iborat bo’lib qolmasligi lozim. Bola hayotining ko’p qismi oilada o’tadi. Shu boisdan mavjud an’analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va marosimlarning ijobiy ta’sirida bola asta-sekin kamol topib boradi. An’ana va marosim Oila tarbiyasining qudratli qurolidir. Oila tarbiyasi ijtimoiy tarbiya bilan uzviy aloqada bo’lsagina, kutilgan natijalarga erishish mumkin. Oila tarbiyasida yutuklarga erishish ota-onalarning pedagogik bilimlarga egaligi, Oila tarbiyasi bo’yicha tajribalar almashishi, ota-onalarni tarbiyaviy ishlarga qizg’in jalb qilishga ham bog’liqdir. Har bir ota-ona oila tarbiyasida o’zlarining burch va mas’uliyatlarini chuqur anglashlari lozim. Normal oilaviy muhit, bolani kitob o’qishga, mehnat qilishga o’z vaqtida jalb etish ham Oila tarbiyasiga katta zarar yetkazadi. Ularning bolaga beradigan tarbiyaviy ta’sir kuchi yo’qoladi, Oila tarbiyasidagi muvozanat buziladi. Bunday sharoitda bola qalbi qattiq jarohatlanadi, u tajang, serjahl, qo’pol, dag’al bo’lib qoladi, kattalarga ishonmay qo’yadi, o’qishi pasayib ketadi. Oila tarbiyasida otaning obro’si katta ahamiyatga ega. Bolalarni barkamol inson qilib yetishtirishda maktabni oila bilan bog’lamasdan muvaffaqiyatga erishib bo’lmaydi. Shuning uchun Oila tarbiyasida maktab va ota-onalar o’rtasidagi ta’limtarbiyaga oid birgalikdagi ishlari katta ahamiyatga ega. Ota-onalarning o’qituvchilar bilan bo’lgan uchrashuvlarida aytilgan fikrlar, ayniqsa qimmatlidir. Chunki ular o’z farzandlari to’g’risida ko’proq narsalarni bilib oladilar. Shuning uchun bola tarbiyasining tub mohiyatini tushungan har bir ota-ona oila bilan maktab o’rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga intiladi. Bola maktabni tamomlagunga qadar otaona maktab bilan yaqin aloqa o’rnatishi, farzandining darslarini o’zlashtirishi, xulq-atvoridan xabardor bo’lib turishi, tarbiya masalalarida o’qituvchi, sinf rahbari bilan maslahatlashib turishi, bolaning darsdan so’ng nima bilan mashg’ulligi haqida o’qituvchi va sinf rahbarini xabardor qilib turishi lozim. O’z navbatida o’qituvchi va sinf rahbari ham bolaning o’qishi, odobi, xulqi, maktabda o’zini tuta bilishi haqidagi ma’lumotlarni ota-onaga yetkazishi, zarurat tug’ilganda paydo bo’lgan muam-molarni birgalikda hal qilishi zarur.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Bechora M. S., «Oila-salomatlik-jamiyat», M., 1986 y.
2. Vinnikot D.V. Kichkina bolalar va ularning onalari. M., "Sinf", 1998 yil
3. Avdeeva N.N., Meshcheryakova S.Yu. Siz va chaqaloq. - M., 1991 yil.
4. Davliev I. A., "Men va mening oilam", Tat. kitob nashriyoti 1984 yil
5. Osipov G. V., Kovalenko Yu. P. "Sotsiologiya", M., 1990 y.
6. "Oilaviy munosabatlar madaniyati" maqolalar to’plami M., 1985 yil

**O’QUVCHILARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHGA TA’SIR
ETUVCHI PEDAGOGIK TA’SIR OMILLARI**

**Toshkent davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti “Milliy g’oya,
ma’naviyat asoslari va huquq ta’lim” yo’nalishi 4-bosqich talabasi**

Toshmurodova Feruza Bahriddin Qizi

Annotatsiya: mazkur maqolada o‘quvchi-yoshlarda vatanparvarlik ko‘nikmalarini rivojlantirish, milliy-ma’naviy ruhiyatni o‘stirish, Vatan taqdiriga ongli munosabatda bo‘lishning ijtimoiy texnologiyalari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Ayni paytda yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo‘yicha ishlarning samarasi ta’lim-tarbiya jarayonida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu jumladan, o‘tib-kelayotgan yosh-avlodda vatanparvarlik ruhini singdirishga qaratilgan pedagogik-ta’lim jarayoniga tadbiq qilishga qaratilgan samarali ishlarni rivojlantirishning pedagogik ta’sir vositalari orqali yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: vatan, vatanparvarlik, demokratiya, tqarqqiyot, islohot, milliy o‘zlikni anglash, tashabbuskorlik, barkamollik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim va fan sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh negizida yosh-avlodni ya’ni vatnaparvar avlod qilib tarbiyalash eng birinchi masala sifatida qaralmoqda. Ma’lumki, “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida yangi avlod kadrlarida diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik, ma’naviy barkamol, ma’naviy-ruhiy va intellektual, mustaqil fikrlaydigan, qat’iy hayotiy pozitsiyaga ega, demokratik islohotlarni chuqur anglagan va fuqarolik jamiyatini qurishda, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash kabi ustivor vazifalar etib belgilandi. Natijada o‘quvchilarni vatanparlik ruhida tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlari kengaytirildi⁹⁷.

Jumaladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilayotgan tashabbuslar natijasida “jamiyatda ijtimoiy hayot globallashayotgan dunyoda, har qanday ahborot va xurujlar shiddat bilan o‘zgarayotgan bir davrda yoshlarni vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash masalasi muhim o‘rin tutadi. Xususan, umumta’lim maktablari o‘quvchilarining vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga ta’sir etuvchi omillarning tayyorgarligi bo‘yicha o‘quv-tarbiya jarayonida amalga oshiriladigan vazifalar mashg‘ulotlar, darsdan tashqari vaqtda boshqa fakultetlar, jamoatchilik tashkilotlari bilan hamkorlik faoliyatlarini rivojlantirgan holda tashkil etib borish samarali hisoblanadi. Umumta’lim maktablari o‘quvchilarining o‘rganadigan fanlarning mazmuni o‘quvchilarning vatanparvarlik tarbiyasi uchun keng imkoniyatlarni yaratadi.

O‘quvchilarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash uning ijtimoiy faoliyatga tayyorlashda ma’naviy-ahloqiy tarbiyalanishi ham muhim o‘rin tutadi. Chunki, “jamiyatning ma’naviy kamoloti o‘z-o‘zicha, sitixiyali amalga oshmaydi. Har bir tuzum, davr muayyan maqsadlar, talab va ehtiyojlar asosida kishilarning ma’naviy kamolotiga ta’sir ko‘rsatadi, unga mazmun va muayyan yo‘nalish beradi. Shunga asosan inson tarbiyasining biror tizimi, usullari va shakli kelib chiqishi” bilan ifodalanadi. Respublikamiz olimlaridan R.X.Djuraev, A.Erkaev, N.Qosimovalar tadqiqotalrida yosh-avlodning ma’naviy kamoloati va fuqarolik pozitsiyasiga

⁹⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi

alohida e’tibor qaratgan bo’lsa, bobokolonimiz Jaloliddin Rumiy[52] hazratlari vatanparvarlik tarbiyasi ruhiy tarbiya bilan chambarchas holda rivojlanadi deyishadi.

A.Erkaev o’z ilmiy izlanishlarida “e’tiqod dunyoqarashning, u orqali ma’naviyatning o’zagi sifatida voqelikka inson munosabatini, xulq atvorini, faolligini belgilaydi. Vatanparvarlik uchun, ayniqsa vatan taqdiri uchun jon kuydiradigan, uning uchun oddiy ishonchga asoslangan ilm ko’p hollarda kamlik qiladi. Vatanparvarlik va ma’naviy faollik ishonchning ixlos va ishq bilan boyitilishini ta’qozo etadi” deb ifodalagan.⁹⁸

**O‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga ta’sir etuvchi
pedagogik-psixologik omillar**

INTELLEKTUAL

MOTIVATSION

EMOTSIONAL

IRODAVIY

O'Z-O'ZINI BOSHQARISH

EKZISTENSIAL

PREDMETLI-AMALIY

**1. rasm.O‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga ta’sir etuvchi
pedagogik-psixologik omillar**

Pedagogik tadqiqotlarda o‘quvchi shaxsiga ta’sir etishda individual yondashuvning roli va ahamiyati juda yuqoridir. Ma’lumki, o‘quvchilarda vatanparvarlik ruhini rivojlantirishda uning ijtimoiylashuvi jarayoni sifatida, ahloqiy-tarbiyalanganligi, rivojlanish qonunatlari, ta’lim, shaxs uning muammolarga taalluqli pedagogik vazifa sifatida qaraymiz. Shu sababli ta’limda

⁹⁸ Эркаев А. Миллий ғоя ва маънавият.: Т. “Маънавият”.2002 й. 52-6.

individual yondashuvning metodologik asosi sifatida individual rivojlantirish sifatlarini shakllantirish, tizimli, faoliyatli va kreativ yondashuvlar nuqtai nazaridan o‘rganiladi va mazkur jarayonni pedagog, o‘quvchilar individual xususiyatlari o‘zini-o‘zi rivojlantirishni tashkil etish bo‘yicha yaxlit faoliyat sifatida ifodalash imkonini beradi.

N.Qosimova o‘z tadqiqotida shaxs ijtimoiylashuvida ibrat va ta’lim-tarbiya masalalariga to‘xtalganda ma’rifatparvar bobomiz Maxmudxo‘ja Behbudiyning ota-ona va farzand o‘rtasidagi o‘zaro hurmatli, oilada bola tarbiyasi, ta’lim-tarbiyada ota-ona ibrati rolini alohida keltirib o‘tganligi ham o‘quvchi vatanparvarligi o‘z oila tarbiyasining o‘rnini yuqori ekanligi muhim o‘rin tutadi.

J.Rumiy o‘z asarida “jismoniy mansublik bilan birga ruhoniyl, ma’naviy yaqinlikka ham ishonadi va u ma’no ahlini avliyo farzandi” deb e’tirof etadi. Chunki, yoshlar vatanparvarligi hamda ma’naviy-ruhiy yetukligi o‘z davrida mutaffakir asarlarida alohida talqin etib kelingan.⁹⁹

Yosh – avlodning jismoniy, aqliy va ma’naviy jihatdan kamol topishi, o‘z davrining sharqona odob, umuminsoniy qadriyatlar, demokratik tamoyillar asosida voyaga yetgan yetuk farzandlari, istiqloq ishining davomchilari bo‘lib voyaga yetkazish[182; 255-b.] har bir mustaqil taraqqiyot yo‘lini tanlagan mamlakatning asosiy ustuvor vazifasidir.

Shuningdek, o‘quvchilarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda avvalo, uning individual sifatlariga etibor qaratishni nazarda tutadi. Shuning uchun olimlar tomonidan pedagogik amaliyotda shaxsning rivojlanishiga ta’sir etuvchi sifatlarini O.S.Grebenyuk tadqiqotlarida quydagicha ifodalab o‘tadi. Olimlar pedagogika ta’lim oluvchi shaxsining individual yondashuv ostida insonni hayvonot va ijtimoiy olamdan ajratuvchi hamda uning intellektual, motivatsion, emotsional, irodaviy, predmetli-amaliy, o‘z-o‘zini nazorat qilish va ekzistensial sifatlarining asosiy sohalari bilan belgilanuvchi pedagogik-psixologik betakror xususiyatlari to‘g‘risida to‘xtalib o‘tgan¹⁰⁰.

O‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida kamol topishida tashkilish-tuzilmaviy darajasi - uning individual ta’sir etish sifatlarini rivojlantirish pedagog va o‘quvchilarning ta’limni individuallashtirish jarayonidagi faoliyatlari tizimi sifatida ifodalanadi.

Olimlar tomonidan bildirilgan fikr-mulohazalarda individual sifatlarga ta’sir etuvchi omillar shaxsning vatanparvarlik ruhida kamol topishida qanday ifodalanishini ko‘rib chiqamiz.

Intellektual sohada, o‘quvchi tafakkuri, uni rivojlantirish turlari va uslubi, aql sifati, bilish jarayonlari va ko‘nikmalar, fikrlash operatsiyalari, shuningdek fan va fan oldi bilim, ko‘nikma va malakalar tizimini tashkil etadi. Kompetensiya shaxs fikrlashining mahsuldor turi sifatida alohida rol o‘ynaydi, chunki kompetensiya birinchi bo‘lib turli sohalarda bilimlarni ishlatishni, turli nostandart vaziyatlardan kelib chiqqan holda, odatiy, stereotip yechimlarga qarshi chiqish, har xil algoritmlashtirilgan qiyin vazifalarni yechish qobiliyatini nazarda tutadi.

⁹⁹ Румий Ж. Маънавий маснавий. Муҳаммад таржимаси. Техрон, 2001 йил, 7-б. Форсча-ўзбекча луғат

¹⁰⁰ 58. Гребенюк О. Общие основы педагогики : учеб. для студ. высш. учеб. Заведений. // - М.: ВЛАДОС -ПРЕСС, 2003.-160 с.

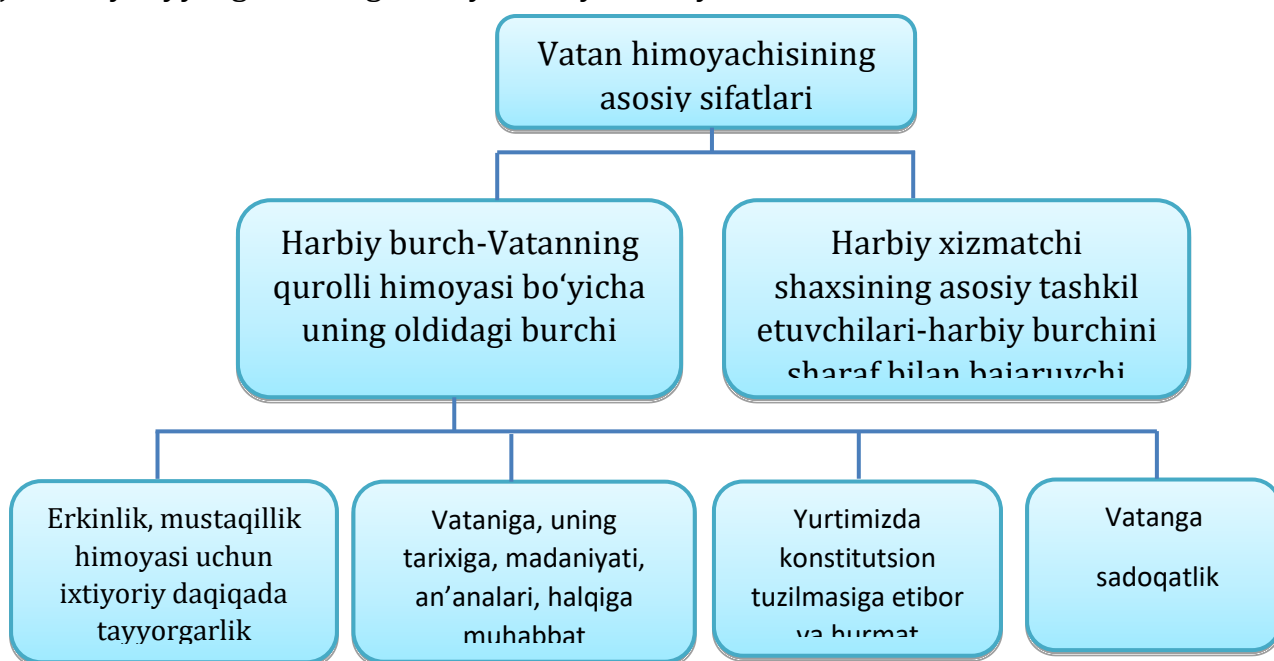
Motivatsion soha, insonning butun hayoti davomida shakllanadigan va rivojlanadigan ehtiyojlar, motivlar va maqsadlar majmuini qamrab oladi. Inson o‘zining fuqarolik nuqtai nazarini aniqlash zaruratini anglashi muhim o‘rin tutadi, unda fuqarolik faoliyati motivlari shakllangan bo‘lishi, maqsad qo‘yish va ularga erishish ko‘nikmasini rivojlantirish bilan erishiladi.

Emotsional soha tarkibiga emotsiyalar, his-tuyg‘ular, o‘zini-o‘zi baholash, xavotirlanuvchanlik kiradi. Emotsiyalar ehtiyojlarni qondirish yoki qondirmaslik bilan bog‘liq va bevosita kechinmalar shaklida namoyon bo‘ladi. Ijobiy emotsiyalar ehtiyojlarni qondirishda, faoliyat maqsadiga muvaffaqiyatli erishishda yuzaga keladi va ularni yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi. Insonning ehtiyojlari va motivlariga aloqador borliq hodisalari ahamiyatini aks ettiruvchi uning barqaror emotsional munosabatlari his-tuyg‘ular deb ataladi. Bu munosabat bilan, ko‘pgina tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan fuqarolik hissi, vatanparvarlik, fuqarolik mas‘uliyat hissi ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Emotsional sohaning o‘ziga xos xususiyati xavotirlanuvchanlik hisoblanib, u fuqarolik faoliyatida muhim rol o‘ynaydi, chunki mazkur faoliyat muvaffaqiyatga erishishga yo‘naltirilgan va noaniqlik yoki yaqinlashayotgan xavf vaziyatiga emotsional reaksiya berishi bilan muhim ahamiyatni taqozo etadi.

Vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga o‘quvchi-yoshlar da individual sifatlari motivatsion va emotsional sohalar bilan bevosita bog‘liq, uning rivojlanishi esa o‘quvchi-yoshlar da o‘ta muhim joy egallaydi. Tashabbuskorlik, maqsadga intiluvchanlik, o‘ziga ishonch, qat’iyatlilik kabi irodaviy holatlar insonga bosim o‘tkazish, iqtisodiy va siyosiy mansabdor shaxslar, korporatsiyalar, ommaviy axborot vositalari va boshqalarning ta’sirida juda muhim hisoblanadi.

Quydagi 2. rasmda Vatanni himoyalash bo‘yicha tarixiy tajribasi, urush kelib chiqishining sabablari, yoshlarni Vatan himoyasiga tayyorlash vositasi sifatida jismoniy tayyorgarlikning harbiy-amaliy ahamiyatini biladilar.

2-rasm. Umumta’lim maktablari o’quvchilari vatan himoyachisi bo’lishning sifatlari

Quyidagi malakalarning rivojlanishi vujudga keladi:

O’quvchi-yoshlar ning vatanparvarlik tarbiyasiga bog’liq bo’lgan barcha nazariy va amaliy mashg’ulotlarni rejalashtirish hamda ularni sifatli darajada o’tkazish; o’quvchilarni harbiy xizmatga tayyorlash orqali vatanparvarlik sifatlarini rivojlantirish; o’quvchilar vatanparvarlik tarbiyasida harbiy-tarixiy bilimlardan foydalanish, ularga xalqiga, Konstitutsiyaga sodiqlik, Vataniga muhabbat, Qurolli kuchlarga, ularning an’analarga hurmatni singdirish va boshqalar.

Biz ta’kidlaganimizdek, o’quvchilarning vatanparvarlik ruhida tarbiyalash nafaqat o’quv, balki darsdan tashqari vaqtda ham amalga oshiriladi: umumta’lim maktablari o’quvchilarining jahon urushi, Qurolli kuchlari faxriylari, baynalminal jangchilar bilan uchrashuvlari, harbiy qismlar va harbiy muzeylarga ekskursiyalar, harbiy mavzudagi kinofilmlarni tamosh qilish va muhokama qilish, harbiy-tarixiy va harbiy-memuar adabiyotlar bo’yicha konferensiyalar, sportning harbiy-amaliy va texnik turlari bo’yicha bellashuvlar, boshqa tadbirlar. Bunda zaxiradagi jangchilar tarkibidan o’quvchilar o’quvchi-o’qituvchilarning yordamchilari sifatida jalb etiladilar. Vatanparvarlik ruhida tarbiyalash borasida ko’rgazmalilik katta rol o’ynaydi. Devoriy gazetalar chiqarish, stendlar, plakatlar, varaqalar tayyorlash fakultetning kundalik faoliyatini aks ettirish, o’quvchilarning ta’lim va tarbiyasiga oid dolzarb masalalarni yoritish, harbiy xizmatga aloqador bo’lgan eng ahamiyatli hodisalar to’g’risida ma’lumotlar taqdim etishga imkon beradi.

Foydalanagan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi
2. Эркаев А. Миллий ғоя ва маънавият.: Т. “Маънавият”.2002 й. 52-б.
3. Румий Ж. Маънавий маснавий. Муҳаммад таржимаси. Техрон, 2001 йил, 7-б. Форсча-ўзбекча луғат
4. Гребенюк О. Общие основы педагогики .: учеб. для студ. высш. учеб. Заведений. // . - М.: ВЛАДОС -ПРЕСС, 2003.-160 с.

OILA - MUQADDAS DARGOH

**Xakimova Nargiza Djavlievna
Nordik International Universiteti magistranti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada oila muqaddas dargoh ekanligi va uning sha’nini himoy qilish, obro’siga putur yetkazadigan hatti-harakatlardan saqlanish, oila a’zolarini ushbu dargohni muqaddas bilishi va qadrlashi hamda oilani farovonligi uchun doim harakat qilish kerak ekanligi to’grisida, hayotning lazzati bu albatta shirin turmushligi, er-xotin inoqligi, bir-biriga mehr-oqibatli bo’lishligi bu baxt deb his qilish ekanligi haqida fikr va mulohazalar mavjud.

Kalit so‘zlar: Oila, nikoh, tarbiya, mehr-oqibat, er-xotin, ilohiy-mo‘jizaviy, mehr-oqibat, integratsiya.

Mamlakatimizda oilaning muqaddas dargoh ekanligi oilalarni tinch va farovon hayot kechirishi davlat miqyosidagi vazifalardan biri ekanligini qabul qilingan farmonlardan anglashimiz mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi 5325-sonli Farmoni,[1] 2022-yil 7-martda “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni[2] hamda 2022-yil 7-martdagi “2022-2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo‘yicha Milliy Dastur” PF-87-son Farmon [3] larida o‘z aksini topgan.

Dunyoda shunday bir maskan borki, har birimiz unga intilamiz. Ishdan, mehnat jarayonlaridan shu oshiyon sari shoshamiz. Unda bizni chorlaydigan yaqinlarimiz mehri, umrimiz mazmuni bo‘lgan jigargo‘shalarimizning yurak tafti mujassam. Bu albatta oilamiz, xonadonimizdir.

Oila – insoniyatning eng qadimiy va muhim ijtimoiy instituti hisoblanadi. Har bir inson hayotida oila juda katta ahamiyatga ega bo‘lib, uning shakllanishida va rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Oila muhabbat, hurmat, va qo‘llab-quvvatlash maskani bo‘lib, insonning ma’naviy va jismoniy rivojlanishida asosiy manba hisoblanadi. Oilada har bir inson o‘zini muhim va qadrlı his qiladi, bu esa uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va kelajakda muvaffaqiyatli bo‘lishiga zamin yaratadi.[4]

Oilaning muhim vazifalaridan biri – bu milliy qadriyatlar va an‘analarni saqlash va avloddan-avlodga o‘tkazishdir. Oilada milliy madaniyat, til va urf-odatlar rivojlanadi va saqlanadi. Bu esa jamiyatning barqarorligi va kelajak avlodlarning barkamol rivojlanishi uchun muhimdir. Oila o‘zining tarbiyaviy funksiyasi orqali bolalarga insoniy qadriyatlar, mas’uliyat va burch tushunchalarini o‘rgatadi. Bu esa bolalarning kelajakda jamiyatda faol va mas’uliyatli fuqarolar bo‘lib yetishishiga yordam beradi. Shu tariqa oila jamiyatning poydevorini mustahkamlaydi va uning barqarorligini ta’minlaydi.[4]

Oila nafaqat tarbiya maskani, balki jamiyatning barqarorligini ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Oila a‘zolari o‘rtasidagi mustahkam va ishonchli munosabatlar jamiyatning umumiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Insonlar oilada o‘zlarini xavfsiz va qo‘llab-quvvatlangan his qiladilar, bu esa ularning ijtimoiy va iqtisodiy faoliyatida muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi. Oila jamiyatning barqarorligi va farovonligini ta’minlashda muhim asos bo‘lib, uning mustahkamligi va birligi jamiyatning rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.[5]

Oilaning muqaddasligi shundaki, u har bir insonning shaxsiy rivojlanishi va baxtiyorligi uchun zarur bo‘lgan muhabbat va ishonch muhitini yaratadi. Oilada inson o‘zini sevgan va qadrli his qiladi, bu esa uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va kelajakdagi muvaffaqiyatlarga zamin yaratadi. Oila a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlar insoniy qadriyatlar, mas’uliyat va burch tushunchalarini shakllantiradi. Bu esa o‘z navbatida jamiyatning umumiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Oilaning tarbiyaviy va qo‘llab-quvvatlovchi funksiyalari orqali insonlar jamiyatda faol va mas’uliyatli fuqarolar bo‘lib yetishadilar.[4]

O‘zbek oilasi, o‘zbek xonadoni shunday qurulganki, unga dunyo xalqlari havasmand desak sira mubolag’a qilmagan bo‘lamiz. O‘zbek oilasida farzand tarbiyasi o‘ta muhim sanaladi. Tarbiya san’ati shunday xususiyatga egaki, deyarli barchaga tanish va tushunarli. Ba’zilarga esa juda oson tuyuladi. Bu ish bilan nazariy va amaliy jihatdan qanchalik tanish bo‘lsa, unga shunchalik tushunarli va oson bo‘lib tuyuladi. Hamma tarbiya sabr-toqatni talab qiladi. Ayrimlar buning uchun tug‘ma qobilyat va malaka, ya’ni ko‘nikma kerak deb uylaydilar. Lekin juda kam qism bundan tashqari yana maxsus bilimlar kerakligi haqida ishonch hosil qiladi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, inson ona qornidan yaxshi yoki yomon bo‘lib tug‘ilmaydi. Yaxshi yoki yomonga aylanishi tarbiyadan, dastavval ota-ona, oila, mahalla-kuy va qolaversa jamiyat tuzimidandir.

Xalq tarbiyasi asrlar davomida yashab kelgan. Ajdod – avlodlarning axloqiy, ma’rifiy shakllanishida va kamolotida jismoniy barkamolligiga hal qiluvchi ro‘l o‘ynaydi. Oddiy insonlarmi yoki buyuk allomalar, shunchaki fuqaromi yoki yurt sultonlari, kichik suvoriymi yoki ulug‘ sarkardami ularning barchasi tarbiya ananalariga to‘la amal qilgan, unga suyangan, tayangan holda yashab, faoliyat ko‘rsatib kelgan.[5]

O‘zbek oilalarining o‘ziga xos xususiyati sifatida er va xotin munosabatlarini ko‘rsatish mumkin. Er oiladagi barcha og‘ir yumushlarni buyniga olishdan tashqari, xotini, bola chaqalarining nomusi ximoyachisidir. Bu haqida nikoh kuniyoq oqsoqollar tomonidan yosh kelin kuyovlarga bir o‘z oilasini qanday asrab-avaylash, bolalarga mehribonlik qilish, tarbiyalash xususida bir umr esdan chiqmaydigan nasihatlar beradi. Shunday talablarga amal qilib yashaydigan erning qadri, xurmati o‘zbek oilasida doimo yuqori bo‘lgan. Er oilani iqtisodiy ta’minlashdan tortib, barcha og‘ir yumushlarni buyniga olar ekan, xotin zimmasida ovqat pishirishdan tortib, bola parvarishiga bo‘lgan juda nozik did talab qiladigan ishlar tushadi va ularni bajarishni o‘z burchi deb biladi.[6]

O‘zbek oilalarida bunday munosabat ortiqcha shov-shuvsiz, tabiiy ravishda amalga oshiriladi. Bir – biriga ahil oila jamoasini tashkil qila bilish oila tarbiyasining muhim omillaridan biridir. Har bir oila a‘zosi o‘z burchini tug‘ri anglashi va uni sidqi dildan bajarishi lozim. Shuningdek, bolani tarbiya qilishda ota-onaning o‘zaro maslaxatlashib, unga bir xilda ta’sir ko‘rsatishlari zarurdir.

Oila birinchi va asosiy tarbiyachisidir. Oilada ota-ustun, ona-tayanch hisoblanadi. Odatda otani “Padaribuzrukvor”, onani “Mehribon volida” deymiz. Chunki hech bir insonning otadan ulugʻ, qadrdon, onadan mehribon va yaqin kishisi yuq. Ular siz bilan bizni dunyoga keltirib, koʻz qorachigʻiday asrab avaylab, voyaga yetkazibgina qolmasdan, hamma vaqt quyosh yangligʻ hayotimizga nur ato etadi.[6]

Psixologiyada shaxsni u yoki bu ijtimoiy yaxlitlikka kiritish uchun ikkita imkoniyatni ajratish odatiy holdir – moslashish va integratsiya. Oila ijtimoiy hamjamiyat sifatida shaxsni ijtimoiylashtirish uchun eng katta imkoniyatlarga ega boʻlganligi sababli, shuni taʼkidlash kerakki, moslashish nikohning oddiy (mexanik) barqarorligiga yordam beradi va integratsiya sifatli barqarorlikka yordam beradi. Oila uchun nikoh va u bilan bogʻliq oilaviy vazifalarni bajarishda huquqiy layoqatni ifodalovchi integratsiya shakllarini ajratish mumkin.[7]

Xulosa qilib aytganda, oila – bu muqaddas dargoh boʻlib, unda har bir insonning ruhiy va jismoniy farovonligi uchun zarur boʻlgan barcha sharoitlar mavjud. Oilaning ahamiyati va qadr-qimmati hech qachon ortiqcha baholanmaydi, chunki u jamiyatning poydevori va kelajak avlodlarning barkamol rivojlanishining kafolatidir. Oiladagi muhabbat, hurmat va ishonch jamiyatning umumiy farovonligi va barqarorligi uchun muhim asos hisoblanadi. Oila – bu insoniyatning eng muhim boyliklaridan biri boʻlib, uning ahamiyatini anglash va saqlash har birimizning burchimizdir. Oila insoniyatning madaniy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol oʻynaydi, uning barqarorligi va farovonligi esa jamiyatning umumiy rivojlanishiga katta hissa qoʻshadi.

Foydalangan adabiyotlar roʻyxati

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevralda “Xotin-qizlarni qoʻllab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish toʻgʻrisida”gi 5325-sonli Farmoni.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi “Oila va xotin-qizlarni tizimli qoʻllab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PF-87-son Farmoni.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi “2022-2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish boʻyicha Milliy Dastur” PF-87-son Farmoni.
4. Fitrat Abdurauf. Oila yoki uni boshqarish tartiblari /Tarjima va izohlar muallifi Sh.Vohidov. 2-nashr. –Toshkent: Maʼnaviyat, 2000. -112 b.
5. Safarov O., Mahmudov M. Oila maʼnaviyati. –Toshkent, 2009. -248 b.
6. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. Darslik. – T., 2008
7. Abduraxmanova Z.E. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. Oʻquv qoʻllanma. – Toshkent: “Universitet”, 2023.

M.Inoyatova, O‘zPFITI innovatsiya loyihasi rahbari, p.f.n.

Annotatsiya: maqolada diskurs tahlil metodikasi, uni ta'lim sifati va samaradorligini oshirishdagi o'zni va ahamiyati, she texnologiyasi asosida qo'llaniladigan rolli o'yinlarning adabiyot darslarida diskurs tahlil metodikasini tatbiq etishdagi o'zni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: adabiyot fani, diskurs –tahlil metodikasi, rolli o'yinlar, IT-texnologiyasi

В статье описана методология дискурс-анализа, ее роль и значение в повышении качества и эффективности образования, роль ролевых игр на основе технологии IT в реализации методики дискурс-анализа на уроках литературы.

Ключевые слова: литературоведение, метод дискурс-анализа, ролевые игры, IT-технологии

Adabiyot fanini o'qitishda yangi metodikalarni izlab topish va amaliyotga tatbiq etish ehtiyoji O'zbekiston soha mutaxassislar oldiga quyidagi vazifalarni qo'ymoqda:

1-rasm. Xususan, diskurs-tahlil metodikasi mana shunday zamonaviy metodikalardan hisoblanadi.

Diskurs kommunikativ vaziyatni aks ettirgani sababli ijtimoiy kategoriya hisoblanadi. “Diskurs” atamasi o'tgan asrning 50-yillarida amerikalik tilshunos Zelleq Xarris tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. Diskurs tahlil hozirgi kunda nafaqat tilshunoslik (filologiya), balki pedagogika, sotsiologiya kabi fanlar doirasida faol qo'llana boshlandi. Diskurs (lotincha discursus – oldinga, orqaga turli yo'nalishlarda yugurish, “mulohaza yuritish, nutq, suhbat” ma'nosini bildiradi) – d. hayot bilan hamnafaslik, ya'ni, hayotiy muammolar bilan to'qnashish, matn orqali turmushning turli jabhalariga chuqur kirib borish, kontekst bilan ishlash, demakdir .

Diskursning qo‘llanish sathi tushunchalar, g‘oyalar tizimi, allomalar yoki mashhur mualliflar tomonidan aytilgan ta'sirchan fikrlar, asar nomi tahlili, badiiy asarda qo‘llanilgan voqealar, monolog, dialoglar, tasvir va tavsiflar tizimi, badiiy-madaniy matn kabilarni qamrab oladi.

Diskurs- inson tafakkurining turli sohalarini qamrab oladi. Bunda ijtimoiy-tarixiy ma'lumotlar, ijtimoiy-badiiy fon diskursni ifoda etadi. Diskursologiya lingvistlar hamda sotsiologlar tomonidan birmuncha o‘rganilgan soha bo‘lib, olimlar diskursni ko‘ptarmoqli hodisa deb biladilar. Shunga ko‘ra, u turli fanlarni o‘rganishda qo‘llaniladi. Yu.Rudnev дискурс тушунчасига шундай таъриф беради: “Diskurs – ўзаро боғланган гапларнинг ягона мажмуи, матн мезони ҳамда kommunikativ harakatlar natijasi), у ягона tizim сифатида sintagmatik (til birliklari sintaktik uyg‘unligining o‘rganilishi) va paradigmatic (muayyan bir belgisiga ko‘ra til birliklari turli qarama-qarshi yohud ajralib turuvchi guruhlarini tahlil qilish orqali til hodisasini tizimli o‘rganish) munosabatlarni qamrab oladi, matndan chiqariladigan yakuniy ma'noni ifodalab, muloqot subyekting pragmatik mafkuraviy munosabatlarini aks ettiradi” [2].

T.A. Van Deykning ta'kidlashicha, "Diskurs - bu doimiy harakatidagi nutq oqimi, u tarixiy davrning barcha xilma-xilligi, hamdardning individual-ijtimoiy xususiyatlari, muloqot sodir bo'lgan kommunikativ vaziyatni aks ettiradi. Nutq milliy, umuminsoniy va individual, shaxsiy mentalitet va madaniyatni aks ettiradi.[1]

Rolli, dialogli o‘yinlar – 5-6-sinf adabiyot darsida diskurs metodikasini qo‘llashning ta'sirchan usullaridan hisoblanadi. Zero, bunday o‘yinlar ta'limni hayot bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

Kichik yoshdagi o‘smirlarda obrazli tafakkur yuritishning kuchliligi ularga uzatilgan didaktik materialning multimedia shaklida animatsiyalarga boy va yorqin bo‘lishini talab etadi.

Shunga ko‘ra, 5-6-sinflarda Ezopning “Bo‘ri va laylak” masalani hamda A.Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasini o‘tishda o‘quvchilar ijrosidagi rolli o‘yinni IT shaklda ishlab chiqish, shubhasiz, katta samara beradi. Bu o‘quvchilar nutqini rivojlantirishga, ta'limni hayot bilan bog‘lashga, eng muhimi, asardan chiqarilgan asosiy tarbiyaviy xulosani anglab yetish va uni boyitishga ko‘maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ван Дейк, Т.А.. Язык. Познание. Коммуникативная - М.: Прогресс, 1989. 312 с.
2. Дарья Ромашкина. Теория и методика преподавания социально-гуманитарных дисциплин. - <https://spravochnick.ru/pedagogika/>.
3. Руднев Ю. Концепция дискурса как элемента литературоведческого метаязыка // [WWW-документ] URL http://www.zhelty-dom.narod.ru/literature/txt/discours_jr.htm.

Bekturdiev Qadirbay Bekbusinovich

A.Avloniy nomidagi Milliy tadqiqot instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada maktab direktorlarning ta’lim sifatini yaxshilashga qaratilgan strategiyalari haqida ma’lumot beriladi.

Tayanch so‘zlar: strategiya, ta’lim sifati, kompetensiya, boshqaruv, kommunikativ, menejmanet.

Mamlakatimizda sodir bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar hozirgi ta’lim tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Respublika ta’limining yangi tizimini shakllantirish va rivojlantirish tendensiyalari va ko‘rsatmalari, pedagogik nazariya va amaliyotdagi sezilarli o‘zgarishlar maktab rahbarlari oldiga yangi maqsad va vazifalarni qo‘yadi.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 maydagi PQ-3755-son “Istiqbolli boshqaruv kadrlarini tanlov asosida tanlab olishning zamonaviy tizimini yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori [1], «2022 — 2026 yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida» 2022 yil 11 maydagi PF-134-son, «Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini i samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 2023 yil 26 maydagi PF-79-son farmonlari[2], Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 25 dekabrda 681-son “Davlat umumiy o‘rta ta’lim muassasalari direktori lavozimiga nomzodlarni menejerlik o‘quv kurslarida o‘qitish va ularga menejerlik sertifikatini berish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori hamda boshqaruv faoliyatiga tegishli boshqa normativhuquqiy hujjatlarda belgilangan masalalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish xozirgi kundagi asosiy vazifalardan biri sanaladi[3] .

Maktablarda o‘zgaruvchanlik tamoyili tasdiqlangan bo‘lib, u pedagogik jamoaga optimal variantlar bo‘yicha pedagogik jarayonni tanlash va loyihalash, yangilash va modernizatsiya qilish uchun g‘oyalar va texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish imkoniyatini beradi.

Ta’lim muassasasi direktori zamonaviy boshqaruv g‘oyalari xilma-xilligini yo‘lga qo‘yishi, ilm-fan yutuqlari va ilg‘or pedagogik tajribani o‘rganishi va muvaffaqiyatli qo‘llashi, transformatsion faoliyatni tashkil qilishi zarur. Shu munosabat bilan, ta’lim jarayonlarini boshqarish masalalari yanada keskinroq qo‘yiladi, chunki maktab amaliyoti maktab direktorlarining kasbiy faoliyatga tayyor emasligini va ularning ko‘pchiligida zarur boshqaruv malakasining yo‘qligini ko‘rsatadi.

Maktab direktorlari ta’lim sifatini yaxshilashga qaratilgan strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun maqsadlar va ko‘rsatkichlarni belgilagan holda, avvalo aniq maqsadlar va ularga erishish yo‘llarini belgilab oladilar. Bu maqsadlar o‘quvchilarning akademik yutuqlarini hamda o‘qituvchilarning malakasini oshirish va ta’lim muhitini yaxshilashni o‘z ichiga oladi. Bu jarayonda “Tahlil va baholash” muhim o‘rin egallaydi. Ya’ni, joriy ta’lim dasturlari va metodikalarini tahlil qilish orqali direktorlar mavjud kamchiliklarni aniqlaydilar va

yangi strategiyalarni ishlab chiqish uchun asos yaratadilar. Bu jarayon o‘quvchilarning test natijalari, o‘qituvchilarning fikr-mulohazalari va ota-onalar bilan muloqot natijalarini o‘z ichiga oladi.

Shuningdek, direktorlar ta’lim sifatini yaxshilash uchun zarur bo‘lgan resurslarni (moliyaviy, moddiy, inson resurslari) aniqlashadi va ularni samarali taqsimlashni rejalashtiradilar. Bu o‘z ichiga yangi o‘qitish texnologiyalarini sotib olish, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va o‘quv materiallarini yangilashni oladi. Maktab direktorlari ta’lim sifatini yaxshilashda ota-onalar, mahalliy tashkilotlar va boshqa ta’lim muassasalari bilan hamkorlikni mustahkamlashga intiladilar. Bu kabi hamkorliklar ta’lim dasturlarini boyitishga va maktabga qo‘shimcha resurslar jalb qilishga yordam beradi.

Bundan tashqari, o‘qituvchilarni yangi o‘qitish usullarini o‘rganishga va amaliyotga tatbiq etishga undash orqali ularning professional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydilar. Bu o‘z ichiga muntazam seminarlar, konferentsiyalar va malaka oshirish kurslarini tashkil etishni oladi. Zamonaviy o‘qitish usullari va texnologiyalarini joriy etish orqali direktorlar ta’lim jarayonini zamonaviy talablarga moslashtiradilar. Bu yangi o‘qitish modellari, masofaviy ta’lim platformalari va interaktiv o‘qitish vositalarini qo‘llashni o‘z ichiga olishi mumkin.

Boshqarishda zamonaviy kompetensiyalarga ega bo‘lgan maktab direktorlari boshqaruvdagi strategiyalarni samaradorligini muntazam ravishda kuzatib boradilar va zarur bo‘lganda ularni tuzatish yoki yangilash orqali ta’lim sifatini doimiy ravishda yaxshilab boradilar. Keyingi vaqtarda kompetentlik va kompetensiyalarni shakllantirishga e’tiborning kuchayishi nafaqat bilim va ko‘nikmalarga, balki shaxsiy fazilatlariga ega bo‘lgan talablarning kuchayishi natijasidir, bu esa kompetensiyaga asoslangan yondashuvni shaxsning bilimini tavsiflash uchun konsepsiya va tizimli tushunchaning o‘ziga xos turi sifatida ustuvorligini ta’kidlaydi [4].

Kompetensiya –malakali mutaxassisni shakllantiruvchi asosiy xususiyat (sifat), kompetentlik esa mutaxassisning amaliy faoliyatga tayyorgarligining o‘ziga xos xususiyati (N.L.Goncharova);

–“kompetensiya” va “kompetentlik” “...ko‘p komponentli, ya’ni, bilim, shaxsiy va faoliyat jihatlarini o‘z ichiga olgan ...”

“... tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi kasbiy kompetensiyaning bir qismi bo‘lganligi sababli, ishlab chiqarish faoliyatida namoyon bo‘ladi, uni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni menejering butun hayoti davomida sodir bo‘ladi va shaxsni rivojlantirishning umumiy maqsadi bilan bog‘liq ...” [5]

Maktab direktorlarining ta’lim sifatini yaxshilashga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishdagi asosiy yo‘nalishlarini ifodalaydi va ularni muvaffaqiyatli bajarish maktabning umumiy yutuqlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bizning fikrimizcha, maktab direktorlarining ta’lim sifatini yaxshilashga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishdagi roli juda muhim va ko‘p qirralidir. Ular quyidagi asosiy yo‘nalishlarda faoliyat yuritadilar:

1. **Strategik rejalashtirish:** Maktab direktorlari ta’lim sifatini oshirish maqsadida aniq maqsadlar va strategiyalarni belgilashda kalit rol o‘ynaydilar. Ular

maktabning umumiy ko‘rinishini shakllantirib, qanday o‘zgarishlar zarurligini aniqlaydilar va bu o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun aniq rejalar tuzadilar.

2. **Ta’lim dasturlarini ishlab chiqish va baholash:** Maktab direktorlari ta’lim dasturlarini muntazam ravishda ko‘rib chiqishadi va yangilashadi, ta’lim berish usullarini takomillashtirish va o‘quv dasturlarini zamonaviy talablarga moslashtirish orqali ta’lim sifatini yaxshilashga harakat qiladilar.

3. **O‘qituvchilarni rivojlantirish:** O‘qituvchilarning professional mahoratini oshirish maktab direktorlarining asosiy vazifalaridan biridir. Ular o‘qituvchilarga treninglar, seminarlar va malaka oshirish kurslarini taklif qilish orqali ularning ta’lim berish usullarini yaxshilashga yordam beradilar.

4. **O‘quvchilarning akademik yutuqlarini kuzatib borish:** Direktorlar o‘quvchilarning akademik yutuqlarini muntazam ravishda kuzatib borishadi va ta’lim jarayonini shu asosda tuzatib boradilar. Ular o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qo‘shimcha dasturlar va faoliyatlar tashkil qilishadi.

5. **Resurslarni boshqarish:** Ta’lim sifatini yaxshilash uchun zarur bo‘lgan resurslarni (moliyaviy, inson resurslari va boshqalar) samarali boshqarish direktorlar vazifasiga kiradi. Ular maktabning moliyaviy va boshqa resurslarini eng yaxshi natijalarga erishish uchun yo‘naltiradilar.

6. **Hamkorlik va aloqalar:** Direktorlar o‘qituvchilar, ota-onalar va mahalliy jamoat bilan hamkorlik qilish orqali ta’lim muassasasining ochiqqligini va jamoatchilik bilan aloqalarini mustahkamlashadi. Bu hamkorliklar ta’lim sifatini yaxshilashga yordam beradi va maktabning ijtimoiy mas’uliyatini oshiradi.

7. **Innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash va joriy etish:** Zamonaviy ta’lim texnologiyalarini va yangi o‘qitish metodikalarini maktabda joriy etish orqali direktorlar ta’lim jarayonini zamonaviy talablarga moslashtiradilar va o‘quvchilarning bilim olish usullarini takomillashtiradilar.

Xulosa shuki, maktab direktorlari ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan harakatlarning markazida turadilar va ularning harakatlari ta’lim muassasasining umumiy yutuqlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 maydagi PQ-3755-son “Istiqbolli boshqaruv kadrlarini tanlov asosida tanlab olishning zamonaviy tizimini yaratish choratadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 25 dekabrda 681-son “Davlat umumiy o‘rta ta’lim muassasalari direktori lavozimiga nomzodlarni menejerlik o‘quv kurslarida o‘qitish va ularga menejerlik sertifikatini berish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori.

3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. T.: «O‘zbekiston», 2017.

4. Smorodina, M.V. Formirovanie predmetnykh kompetentsiy uchashixsya osnovnogo obshchego obrazovaniya. dis....kand. ped, nauk 13.00.01/ Smorodina Mariya Vasilevna. –Moskva, 2015. –193 s

5. Goncharova, N.L. Kategorii «kompetentnost» i «kompetensiya» v sovremennoy obrazovatelnoy paradigme / N.L. Goncharova// Sbornik nauchnykh trudov Sev Kav GU. Seriya «Gumanitarnye nauki». –2007. –N 5. URL: <http://www.ncstu.Ru> (data obrasheniya: 23.12.2016)

O‘QUVCHILARDA IJODIY QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY BO‘G‘INLARI, BOSQICHLARI VA TIZIMI

**T.Abdujabborova Farg ‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
H.Mamajonova Marg‘ilon pedagogika kolleji o‘qituvchisi**

Annotatsiya: Maqolada ijodiy qobiliyatli o‘quvchilarni tanlash, tayyorlashdagi bo ‘g‘inlar, bosqichlar hamda tizimning yaratilishidagi yutuqlar bayon qilingan. Maktabgacha ta’lim tashkiloti – maktab – kollej – litsey – texnikum va oliy o‘quv yurtlarida tizimni shakllantirish orqali o ‘quvchi va talabalarni iqtidori, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.

Kalit so‘zlar. Ilmiy loyihalar, innovatsion ta’limga yondashuv, ilmiy-madaniy maskanlar, Uchinchi Renessans, mental arifmetika, umummilliy harakat, prezident maktablari, notiqlik mahorati, STEAM tizimi, iqtisodiy ta’lim, layoqat.

Jahonda kollej o‘quvchilarining ta’limga qiziqishlarini o‘rganish, layoqati, ijodiy qobiliyati, maxsus qobiliyatlari, iste’dodlarini rivojlantirish, ixtisoslashtirish va tabaqalashtirish ta’lim sohasida innovatsion rivojlanish tendensiyalariga mos ravishda bo‘lajak ijodiy qobiliyatli mutaxassislarni malaka talablariga asoslangan holda butun dunyo miqyosida alohida e’tibor berilmoqda. Xususan, YUNESKO tomonidan belgilangan 2030-yilgacha barqaror rivojlanishni ta’minlash maqsadida kollej o‘quvchilari va bolalarning ijodiy qobiliyatini, ijodiy tafakkurini rivojlantirishga o‘qitishning STEAM tizimi asoslarini tadbqiq etish, ta’lim xizmatlarini diversifikatsiya qilish, yangi innovatsion va interaktiv shakllarni joriy etish, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini tashxis etish, ma’naviy-ruhiy qo‘llab-quvvatlash, innovatsion modelini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Amerikalik olimlar o‘quvchilarning ijodiy qobiliyati va iqtidorini rivojlantirishda maxsus dasturlar ishlab chiqdi. Rossiyada esa o‘quvchilar ijodiy qobiliyatini o‘stirishda innovatsion yondashuv, innovatsion texnologiyalardan, interfaol mashg‘ulotlardan foydalanish o‘quvchilarni faollashtiradigan tizimdir deb e’tirof etdilar. Janubiy Koreyada boshlang‘ich maktablardan universitetgacha bo‘lgan barcha ta’lim muassasalarida yuqori tezlikdagi internetga kirishni ta’minlagan birinchi mamlakat. “Qo‘shimcha ta’lim” “Kasbiy tayyorgarlik” kurslari va “Oliy ta’limga kirish uchun tayyorgarlik” kurslari, “Kasb-hunar ta’limiga kirish”, kollejlarda ta’lim olishga kuchli e’tibor qaratadigan davlat bu Buyuk Britaniyadir. Maktab, kollej, oliy ta’lim muassasalarini yuqori darajada rivojlantirishda rahbarlarning kreativ fikrlashi, yondashishi, mustaqil fikrlashi, ta’limni real hayot bilan bog‘lashga alohida urg‘u berilganligini Singapur davlatini dunyoga tanitdi.

Respublikamizda ma’lumki, bugungi kunda jahon hamjamiyati tomonidan mavjud ilg‘or davlatlarning o‘ziga xos rivojlanishi tamoyillarini o‘rganib chiqish

tanlab olingan. Pedagogika kollejida xorijiy davlatlar ish tajribalarini o‘rganish va o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish borasida ehtiyojni mukammal qondirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ko‘plab chiqargan qaror va farmonlari talablariga asosan yoshlarni maktabgacha ta’lim tashkiloti yoshidan to oily o‘quv yurtigacha bo‘lgan davri ularning ijodiy qobiliyati, iqtidori, iste’dodini rivojlanishi ya’ni yuqoridagi bo‘g‘in, bosqichdagi bolalarni hozirgi kun talabi darajasida yangilik yaratish, original g‘oyalarni ilgari surish, yangilik yaratish, tashabbuskorlik va ko‘plab ijodiy xususiyatlarni rivojlantirish talab darajasida bo‘lishi hozirgi kun talabidir.

Shunday ekan, Prezidentimiz 2022-yil 20-iyundagi Konstitutsiya a’zolari bilan uchrashuvdagi so‘zida “Biz oila, maktabgacha ta’lim, maktab va oily ta’limni hamda ilmiy-madaniy maskanlarni Uchinchi Renessansning eng muhim asosi – poydevori deb hisoblaymiz” deya ta’kidladi. Yurtboshimiz “Inson o‘z umri davomida oladigan barcha axborot va ma’lumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo‘lgan davrda oladi. Ana shu dalilning o‘zi bolalarimizning yetuk va barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishida bog‘cha tarbiyasi qanchalik katta ahamiyatga ega ekanini yaqqol ko‘rsatib turibdi”, “Farzandlarimiz tarbiyasida eng asosiy bo‘g‘in hisoblangan maktabgacha ta’lim tizmining jamiyatimiz hayotidagi o‘rni va ahamiyatini hech narsa bilan o‘lchab bo‘lmaydi” deb ta’kidlaganlar. Haqiqatdan, xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, agarda 2-7 yoshdagi bolaga eng kamida bir yil davomida haftasiga 9 soatdan 15 soatgacha ta’lim berilsa, uning salohiyati 100 foiz rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Maktabgacha talim tashkilotlarida bolalarni iqtidor va ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda Arastuning quyidagi fikrlarini keltiramiz. Jon to‘g‘risidagi kitobida “jon qismlarga bo‘linmaydi, lekin u faoliyatning oziqlanishi, his etish harakatga keltirish, aql, idrok kabi turlarga oid qobiliyatlar ro‘yobga chiqadi. Uning mulohazasi, sezgi bilishning dastlabki qobiliyati, u tasavvur shaklida iz qoldiradi” deb izohlaydi. Buyuk allomalarimizdan biri Sa’diy Sheroziy – “Qobiliyat o‘z o‘zidan rivojlanmaydi” deb ta’kidlagan holda “Uning rivojlanishi uchun bolani tarbiyalash kerak. Tarbiya bo‘lmasa boladagi qobiliyat so‘nadi. Tarbiya uch asosiy – aqliy, nafosat va jismoniy, mehnat tarbiyasiga bo‘linadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kun tartibining ya’ni ertalabki soat, ertalabki badan tarbiya, sayrda kuzatish, o‘yin, mehnat orqali barcha narsa, jihozlar, hodisalarga **qiziqishi** kuchli bo‘ladi.

Masalan:

Maktabgacha ta’limga qo‘yilgan davlat talablarining 5 yo‘nalishi, ya’ni ta’lim faoliyati, rivojlantiruvchi markazlarda qurish yasash, tadqiqot ishi, syujetli rolli o‘yinlar davomida qiziqib, taqqoslab samaradorli bo‘lsada o‘ylab ko‘radi. Topshiriqni sifatiga qarab-qaramay tez bajaradi. Yuqori natijalarga erishish imkoniyatiga ega bo‘lmaydi. Uning ish xarakatni bajara olish **layoqati** endiga rivojlana boshlaydi.

Katta tayyorlov guruhlarida tashkil etilgan ilk matematik mashg‘ulotlarda hisob – kitob, sanash, o‘lchash, pullarni ajrata olish, bank, tijorat, vaqt tushunchalari hamda iqtisodiy ta’lim kabilarni o‘zlashtirish orqali **matematik qobiliyatlari** rivojlanadi.

Mental matematika bo‘yicha g‘oliblar borki, ularda aqliy hamda matematik qobiliyatlar juda kuchlidir.

Tasviriy san‘at bo‘yicha –o‘yinchoqlar yasash, turli xil rasmlar chizish loydan narsalar yasash, ko‘p qavatli uylar, ko‘priklar qurish bu bolalarning **ijodiy qobiliyatlarining** rivojlanganligidan dalolat beradi.

Musiqqa mashg‘ulotlarida o‘zbek milliy musiqalarini tinglaydilar, musiqa asboblari chalinib, o‘rganadilar, bastakorlar bilan tanishadilar, raqsga tushadilar, ashulalar kuylaydilar, she‘rlarni yod oladilar. O‘zbek, ingliz tillarida ko‘shiq kuylaydilar. A.Navoiy, Bobur ruboylari va g‘azallarini ifodali qilib yodlab aytib beradilar. Bu bolada **nutq qobiliyatini** rivojlanganligidir.

Tayyorlov guruhlarida murakkab mavzulardagi mashg‘ulotlarda qatnashadilar masalan er sayyorolari mavzusi bo‘yicha etti planeta(oy, quyosh, yulduzlar...) ni aniq bilib oladilar va vazifalarini tariflaydilar. Bu **aqliy rivojlanishi** va maktabga tayyorlashdir.

Sahnashtiruvchi, didaktik, to‘garak ishlari, rol, barmoq harakatlarini rivojlantiruvchi, nutqning tovush madaniyatini o‘stiruvchi, chet tillarini o‘rganishga oid o‘yinlar, atrof-olam bilan tanishtirish, tabiat bilan tanishtirish, elementar matematika faoliyatidagi ijodkorliklar, badiiy adabiyot bilan tanishtirish, stol usti teatri, qo‘g‘irchoq teatri, rasm chizish ko‘rik tanlovlari orqali bolalarda bilish, aqliy va ijodiy, **hissiy qobiliyatlar** o‘sadi va nafosat tarbiyasi singdiriladi.

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari orqali sport qobiliyatlari o‘sadi. Ba’zi qobiliyatlar bolalarning xatti xarakatlari tufayli karate, badiiy gimnastika, boks, shaxmat- shashka turlari bo‘yicha to‘garaklarga qatnashib shahar, viloyat bosqichlarida o‘rinlarni olib, **sport qobiliyatlari** rivojlanib bormoqda. Milliy xalq o‘yinlari, kam, o‘rta, serxarakatli o‘yinlar, sport o‘yinlari, sport bayramlari, sport musobaqalari, chiniqtirish tadbirlari, bolalarni ijodiy faoliyatini faollashtirish bilan uning jismoniy, bilish, nutq, fikrlash va ijodiy qobiliyatini o‘stiradi. Qoidali va qoidasiz(masalan berkinmachoq) o‘yinlarida ham bolalar o‘zlari ijod qilib qoida yaratadilar. O‘zlari fikrlaydi, o‘ylaydi, shartlar qo‘yib kelishadi. Bu aqliy qobiliyatni o‘sishiga katta yordam beradi. Mental arifmetika bo‘yicha g‘oliblar borki, ularda matematik qobiliyati kuchlidir. Ya’ni maktabgacha ta’lim tashkiloti bolalarida qat’iyyatlilik bilan bir soha bo‘yicha kuch-quvvatini ayamadan harakat qiladi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti bolalarida oila, sharoit, tarbiyachining faol mehnati tufayli ularning qiziqishi, layoqati, ijodiy qobiliyatlari, iste’dodlari takomillashganligi aniqlandi. Kasbga qiziqish, uchqunlari ko‘rina boshlandi. Bolalar ijodiy qobiliyatini aniqlash vaqo‘llab –quvvatlash lozim. Ijodiy qobiliyat kurtaklariga e’tibor qaratish hamda asrab- avaylash, ijodiy qobiliyatli bolalarni topish va uni adashmasdan aniqlash, maqsad sari etaklash, qolaversa javobgarlik talab etgan, hususan shaxs qobiliyati va salohiyatini topish hamda uni uyg‘otish ilmiy masala sifatida ko‘rinmoqda. Maktabgacha ta’lim muassasalarida moddiy bazaning etarlicligi, tarbiyachining bilimi, ijodkorligi bolalar psixologiyasini mukammal bilish, mashg‘ulotlarni hozirgi kun darajasida tashkil etish, ota-onalar bilan

hamkorlikda ishlash, bolalarning **iqtidori, bilish, aqliy, nutq, xissiy, jismoniy, kasbiy hamda ijodiy** qobiliyatlarini o‘rishni uyg‘otadi va rivojlantiradi.

Haqiqatdan ham maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’lim tizimining boshlang‘ich bo‘lini, ta’birjoiz bo‘lsa, uning deyoasidir. Darhaqiqat bu davrda inson bolasi dunyoni anglaydi, o‘z ona tilini o‘zlashtiradi, ota-ona, oila, mahalla, Vatanga muhabbat mehr uyg‘onadi, umr davomida oladigan bilimlarga zamin hozirlaydi. Bunda eng avvalo, oila asosiy rol o‘ynasa, maktabgacha ta’lim muassasasining ham hissasi beqiyos. Zero blaning sog‘lom, keng dunyo qarash va erkin saxsiyatini shakllantirish, uning qobiliyatlarini ochib berish va bilim olishga intilishini rivojlantirishda, bu bo‘lin muhim ahamiyat kasb etadi. Millatning sog‘lom inofondini tayyorlash, avvalo, maktabgacha ta’lim tizimidan boshlanadi.

Prezidentimiz “Yangi O‘zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi” degan ulug‘ g‘oya asosida mamlakatimizda maktab ta’limini umummilliy harakatga aylantirish bo‘yicha boshlagan ishlarimiz yangi bosqichga ko‘tarilmoqda deb ta’kidlaydi.

Hozirgi kunda prezident maktablari, ixtisoslashtirilgan, xususiy hamda davlat maktablarida ta’lim olayotgan o‘quvchilarning iqtidori, iste’dodi, ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishiga alohida e’tibor berilayotganligini guvohi bo‘lib turibmiz.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining keying bosqichi bo‘lgan umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida ham maktabgacha ta’lim tashkilotida olgan bilim va ko‘nikmalari, qiziqishlar, iqtidor va qobiliyatlari rivojlanib, kengayib boradi, ma’suliyat xissi kuchayadi. Maktab va kasb–hunar maktablari o‘quvchilarida bilish va bilim olishga qiziqish kuchli bo‘ladi. Ayniqsa shu yillarda ona tili va adabiyoti, fizika–matematika, ingliz tili, kimyo–biologiya, iqtisodiyot va biznes, informatika kabi fanlarni chuqur o‘zlashtirish uchun o‘qishga bo‘lgan aqliy, hissiy, bilish qobiliyati rivojlanadi, xotirasi mustaxkam bo‘ladi. Ifodali o‘qish, she’rlarni yodlab, uzoq vaqt xotirasida ushlab turadi. Kitobdagi murakkab masalalar, so‘zlar, so‘z zaxiralari ko‘p bo‘ladi, alohida notiqlik maxoratiga ega bo‘lib o‘z ijodiy qobiliyatini namoyish etadi. O‘quvchilar dars va darsdan tashqari vaqtlarda turli tadbirlarda qatnashib, fan olimpiadalarida ishtirok etib, ingliz tili va fan to‘garaklariga qatnashib tafakkurini yanada rivojlantiradi. O‘ta qiziquvchan bo‘ladi, hayotga turmush voqea xodisalariga befarq bo‘lmaydi. Boy tasavvurlarga ega bo‘ladi. O‘ziga xos g‘oyalarni ilgari suradi. Kam kuch va vaqt sarflab, yuqori natijalarga erishishga mustaqil harakat qiladi. Shu bois ham umumta’lim maktablarining 11–sinf bitiruvchilari ingliz darajasini aniqlash imtixonlarini topshirmoqdalar, bundan tashqari masofadan turib, chet davlatlarning bir necha universitetlariga o‘qishga qabul qilinmoqdalar.

Maktab davridayoq bilim olishga qiziqish, o‘qish bilan birga, yaratuvchanlik, ixtirochilik, tasavvur qilish, ijodkorlik, orzulariga yetish uchun, yaxshi kasb tanlash va uning egasi bo‘lishga harakat qiladi. Ya’ni davlatimiz tomonidan yaratib berilayotgan sharoitlar tufayli, ijodiy qobiliyatli, iste’dodli bolalar maktab davridayoq ham bilimli, ham bir kasbning, hunarning egasi bo‘layotganligi fikrimizning yorqin dalilidir.

Kasb–xunar maktablarida esa masalan 25 nafar bolalardan 3–4 nafarini o‘qishga, bilim olishga, oliy o‘quv yurtida o‘qishini davom ettirish layoqati bo‘ladi. Masalan: tikuvchi–dizayner, oshpazlik, ayollar stilisti, gazlamaga ishlov berish, avtomabillarga

texnik xizmat ko‘rsatish va xokazo. kasb–hunar maktabining o‘quvchilari o‘zlari yoshligidan orzu qilib yurgan hunarni o‘rganishga tayyor bo‘lib keladi. Ya’ni kasbiy qobiliyatini shu tarzda rivojlantirib, sevgan kasbini egallaydi. Kasb –hunar maktablarida bilish, aqliy, ijodiy, va kasbiy kompetensiyasi rivojlanadi va iqtidor esa mustahkamlanadi. Kollej va texnikumlarda oily o‘quv yurtiga o‘qishga kirishga tayyorgarlik bilan birga, kasbiy qobiliyatini mustahkamlab, rivojlantirib boradi. O‘quv, pedagogik, diplom oldi amaliyotlarida, tadbirlar, munozaralar, bahslar, kitobxonlik, “Zakovat” intellektual o‘yin kabi davrlarda bilish, ijodiy, hissiy qobiliyatlari hamda iste’dodlari juda rivojlanadi. Kasbning murakkab tomonlarini o‘zlashtiradi. Pedagogik kasbiy sifatlarni egallab va amalda qo‘llay oladigan o‘quvchilar tegishli hamkorlik shartnomalari asosida sevgan kasbi bo‘yicha ishga joylashadi. Hozirgi vaqtda dual ta’lim tizimi o‘quvchilarni bilish qobiliyatini rivojlanishi orqali amaliyotda yoki ish joyida uni qo‘llash bilan kasbiy qobiliyati rivojlanib boradi. Bitiruvchilar nazariy va amaliy bilimlarini mustahkamlagan holda uch kunlik ish joyida qat’iy ravishda kuuch quvvatini sarflaydi. Birinchi o‘rinda ular kasbiy qobiliyatini ijodiy lashtirilgan holda o‘stiradi.

Oliy o‘quv yurtlarida esa talabalar qiziqqan kasbi bo‘yicha tanlov asosida o‘qishga kiradilar. Bilim olish, malaka hosil qilish orqali iqtidor, iste’dod, qobiliyatini takomillashtirib boradi. Bir guruhda hammasi bo‘lmasda ijodiy qobiliyat belgilariga xos chidamlilik, tashabbuskorlik, olg‘a intilish kabi hislat va vazifalar o‘zida boradi. Masalan, 4 kun nazariy, 2 kun amaliyot bilan bog‘lab ta’lim olishda o‘zidagi ijodiy qobiliyat va iqtidorni to‘la namoyon qilish uchun qat’iy yondashadi. Bu kasbiy qobiliyatini yanada rivojlanishiga yordam beradi va pedagogik va diplom oldi amaliyotlarini muvaffaqiyat bilan bajarsa kelgusida, zamonaviy, qobiliyatli kasb egasi bo‘lib yetishadilar. Talabalar 3–4–bosqichlarda mustaqil hayotga qadam qo‘yish, dunyoqarashining kengayishi, mustaqil ta’limda izlanuvchanlik, kitob o‘qishda ilmiy manbalardan foydalanish, ilmiylikka intilish, ilmiy loyihalar tayyorlash, o‘qishini yana magistratura, aspiranturalarda davom ettirishga qaror qiladi. Ko‘rik tanlovlarda turli ilmiy konferensiya, seminarlarda ilmiy ijodiy qobiliyati va salohiyatini namoyish etadi. Ular innovasion ta’limga yondoshuv asosida bilishga qiziqishi, ijodiy qobiliyati va iqtidori, iste’dodini kutilganidan a’lo natijalarni qo‘lga kiritishga harakat qiladi.

Yoshlarning iste’dodi va qobiliyati, ezgu intilishlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish, ijtimoiy faolligini oshirish, hayotda munosib o‘rin egallashlari uchun barcha imkoniyatlarni yaratib berish bundan buyon ham bosh maqsadimiz bo‘lib qoladi. Iqtidorli yoshlarni yetakchi oily ta’lim muassasalariga ta’lim olish uchun yuborish, xalqaro tanlovlarda ishtirok etishini ta’minlash, yosh avlodni, ma’daniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularning axborot texnologiyalari bo‘yicha savodxonligini oshirish, yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta’minlash vazifalarini qamrab olgan beshta muhim tashabbusni keng joriy etishga qaratilgan ishlarni yanada samarali muvofiqlashtirish, ularning intellektual

salohiyati va iste’dodini rivojlantirishga alohida e’tibor berish Prezidentimizning muhim vazifalaridan biridir.

Foydalangan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston tarqqiyot strategiyasi. – T.:O‘zbekiston, 2022 y. -23-255-b.
2. A.Qodirov. Yosh ota-ona kitobi. Uzluksiz ma’naviy tarbiyasi trilogiyasi. I qism. 3 yoshgacha bo‘lgan bolalarni ma’naviy tarbiyalash bo‘yicha qo‘llanma. T.: Muharrir nashroyoti, 2018 y. – 6-7-195-b.
3. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” o‘quv dasturi (Takomillashtirilgan ikkinchi nashr), 2022 y. - 94-95 b.
4. “Ilk qadam” maxsus son. Maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’lim tizimining debochasi, 2021 y. avgust – 5-7- b.
5. A.Reylov. Ta’lim-tarbiyaga keng yo‘l. “Hurriyat” gazetasi 2023 y. sentabr - 6-b

**UMUMINSONIY KADIRYATLAR ASASIDA YOSHLARIMIZDA
VATANPARVARLIK RUXINI SHAKILLANTIRISH**

Eshchanova Nargiza Ruzumbaevna

ISFT institut ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi (PhD)

Annotatsiya: Bugun dunyo buyicha integratsiyalashuv jarayoni kuzatiladi va bu jarayonda salbiy tamonidan ximoyalanish va vatanini millatini sevuchi yoshlarni tarbiyalash muxim vazifalarimizdan.

Tayanch tushunchalar: vatanparvarlik, millatparvarlik, integratsiyalashkuv kosmopolitizm internet kommunikatsion texnologiyalari

O‘zbekistonda amalga oshirilyotgan islohatlarning negizida kuchli ijtimoiy himoyaga yo‘naltirilgan va xalq farovonligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni tashkil etish vazifasi yotadi. Yurtboshimiz o‘z chiqishlarida doim takrorlab ta’kidlaganlaridek xalqni rozi qilish barcha davlat va ijtimoiy muassasalarning birlamchi maqsadi va vazifasi sanaladi.

Jumladan, 2018 yil 28 dekabrda Oliy Majlisga murojaati davomida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: “Yakuniga yetib borayotgan yil barchamiz uchun muqaddas Vatan timsoli bo‘lgan qishloqlarimiz, mahallalarimizni obod qilish bo‘yicha ulkan ishlar boshlangan yil bo‘ldi.

Xususan, “Obod qishloq” va “Obod mahalla” dasturlari xalqimiz tomonidan katta mamnuniyat bilan kutib olindi. Joriy yilda bu boradagi qurilish va obodonlashtirish ishlariga 3 trillion so‘m mablag‘ yo‘naltirildi.

Natijada 416 ta qishloq yangicha qiyofaga ega bo‘ldi...” deganlar¹⁰¹.

Shu o‘rinda vatanparvarlik tushunchasini xozirgi zamon talablari nuqtai-nazaridan ko‘rib chiqsak. Vatanparvarlik - bu vatanni, o‘zi yashayotgan maxalla, qishloq, shahar va yurtni yoshlarning o‘ziga yaratib bergan shart-sharoit va

¹⁰¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси, Халқ Сўзи газетаси, 28 декабр, 2018 йил.

imkoniyatlarini to‘g‘ri va to‘la-to‘kis idrok eta olishi va ular uchun vatan oldidan o‘z burch va majburiyalari borligini his qilishidir.

Bu vazifani amalga oshirish faqatgina ma’naviyat-ma’rifat markazlari va pedagogik hodimlarning burchi va vazifasi bo‘lib qolmasligi lozim. Yoshlar uchun yaratilayotgan shart-sharoit va imkoniyatlarni ularga yetkazib, anlatib borish uzluksiz ta’lim jarayoniga chuqur singdirilgan, ya’ni maktabgacha tarbiya muassasalaridan tortib oliy ta’limning eng yuqori darajalaridagi o‘quv dasturlarida ham unga joy ajratilgan bo‘lishi lozim.

Ammo yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash uchun buning o‘zi ham yetarli emas. Ularga yaratilgan shart-sharoit va imkoniyatlarni namoyish qilib, yoshlarga yetkazib berish jarayoni OAV va internet kommunikatsion texnologiyalar orqali ham tashkil etilishi lozim. Xatto uzoq qishloqlardagi yoshlar hayotining ham ajralmas qismiga aylanib borayotgan internet kommunikatsion texnologiyalari orqali vatanparvarlik ruhida va mazmunidagi materiallarni targ‘ib qilishni to‘g‘ri tashkil etish bu ishlar samaradorligini yanada oshiradi.

Quyida mazkur yo‘nalishlardagi materiallarning asosini tashkil qilishi lozim deb sanagan omillardan eng muhim ikkitasi keltirib o‘taman:

- Birinchi omil tinchlik va osoyishtalik omilidir. Harakatlar strategiyasida ham bu omilga alohida e’tibor qaratilib, jumladan beshta ustivor yo‘nalishning biri sifatida “Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash hamda chuqur o‘ylangan, o‘zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustivor yo‘nalishlar”i sifatida belgilab qo‘yilgan¹⁰². Qolaversa Davlat Rahbari 2018 yil yakunidagi parlamentga murojaatlarida ham bu mavzuga yanada chuqurroq e’tibor qaratish lozimligiga urg‘u berib, jumladan shunday deganlar:

“Farzandlarimizning turli radikal va zararli g‘oyalar ta’siriga tushib qolishiga yo‘l qo‘ymaslik – asosiy vazifamizdir. Bu boradagi ishlarni yangicha yondashuvlar bilan davom ettirishimiz kerak. Jumladan, davlat-xususiy sheriklik asosida yangi madaniyat va istirohat bog‘larini tashkil etish, ularni zamonaviy yoshlar maskanlariga aylantirish choralari ko‘rish zarur. Ushbu bog‘lar tarkibida birinchi navbatda sport maydonchalari, amfiteatr va kichik sahnalar, kutubxona, “Kitob kafelari” bo‘lishi lozim...

Mazkur omilni yoshlar ongiga yetkazib berish jarayoni xalqaro maydonda turli tahdid va tajovuzlar ko‘payib borayotgani, iqtisodiy-siyosiy beqarorlik yildan-yilga ko‘proq davlat va jamiyatlarni o‘z girdobiga tortayotgani, xatto iqtisodiy jixatdan eng taraqqiy etgan mamlakatlar ham bu tahdiddan kafolatlanmaganini anglatish lozim. Shunday sharoitda mamlakatimizda tinchlik va osoyishtalikning ta’minlanganini yoshlar ongiga singdirish, bu nafaqat hozirgi yoshlar uchun ulug‘ ne’mat, balki kelgusi avlodlarga me’ros qilib qoldirish lozim bo‘lgan ulkan omonat ekanini uqtirish vatanparvarlik ruhini shakllantiradi. Yoshlarga bu ne’matlarni to‘la to‘kis idrok etishni o‘rgatish va ularga tug‘dirilishi mumkin bo‘lgan tahdidlardan ogohlantirish ham vatanparvarlik ta’limining asosiy ustuni hisoblanadi. Atrofimizdagi ba’zi davlatlar misolida, vatanparvarlik hissi bilan tarbiyalanmagan yoshlarga asoslangan jamiyatlar “zarg‘aldoq inqilobi”, “arab bahori” kabi salbiy

¹⁰² Ҳаракатлар стратегияси веб-саҳифаси, www.strategy.uz 2018 йил

parokandalik jarayonlarga maydon yaratib berishi mumkinligini uqtirish lozim. Bu tahdidlardan yana biri ommaviy madaniyat niqobi ostida jamiyatimiz uchun yot bo‘lgan g‘oyalarning yoshlarimiz ongiga singdirilishidir.

Ikkinchi omil bu kuchli ijtimoiy himoya va keng qamrovli ijtimoiy hizmatlarning muhayyo etib qo‘yilganidir. Har bir yoshning 11 yillik bepul ta‘lim olish xuquqi hatto ba‘zi tarraqqiy etgan mamlakatlarda ham ta‘minlanmagan. Ammo bugunga kelib xukumat o‘z oldiga yoshlarni majburiy maktabgacha ta‘lim dasturlari bilan qamrab olish masalasini ham qo‘ymoqda. Bugun jadal rivojlanib borayotgan va eng tarraqqiy etgan mamlakatlar qatoriga qo‘shilgan Yaponiya, Janubiy Korea va Finlandiya kabi mamlakatlar tarraqqiyotining negizida ta‘lim tizimini keng-qamrovli va samalari isloh eta olish siyosati yotgan. Shuni inobatga olsak, bu siyosat mamlakatimiz jadal iqtisodiy-ijtimoiy tarraqqiyotining kafolati sifatida ham ko‘rayotgani xukumat tomonidan yuritilayotgan siyosatning naqadar to‘g‘ri va oqilona ekanini namoyish etadi. Mazkur siyosat va xukumatimiz tomonidan yoshlarga berilayotgan e‘tibor yoshlardan vatanparvarlik hissi bilan bir qatorda mamlakatimiz tarraqqiyoti uchun xizmat qilishni talab etadi va doim oldinga intilib yashash hissini ham shakllantiradi.

Xukumatimiz tomonidan yoshlarga qaratilayotgan e‘tibor bu bilangina cheklanib qolmagan. Xususan, Prezidentimiz 2018 yil yakunlari bo‘yicha parlamentga murojaatlarida ta‘kidlaganlaridek:

“... Mamlakatimiz aholisining qariyb yarmini tashkil etadigan yoshlar bilan ishlash masalasi, bundan buyon ham eng asosiy vazifalarimizdan biri bo‘lib qoladi. Yoshlarni tadbirkorlikka keng jalb etish, ularning bandligini ta‘minlash maqsadida “Yoshlar – kelajagimiz” jamg‘armasi faoliyatini yanada kengaytirish zarur.

Hukumat tomonidan yuritilayotgan siyosatning mohiyatini to‘g‘ri va to‘laqonli yetkazib berish yoshlarga o‘zlariga bo‘lgan e‘tiborni idrok etishlari va vatan oldida o‘z burch va majburiyatlarini yanada ma’suliyat bilan amalga oshirishlari uchun turtki bo‘lib xizmat qiladi.

Yuqorida keltirib o‘tilgan ikki omil va shu bilan birga yoshlarimiz doim bilishi va his qilishi lozim bo‘lgan o‘nlab omillarni yetkazib berishda zamon talab va shartlarini ham inobatga olish lozim. Xususan, kamina bunday vositalardan quyidagi uchtasini taklif etaman:

- mamlakatimiz maktab va oliy ta‘lim muassasalarida Wi-Fi texnologiyalari asosida bepul internet tarqatishni tashkil etish, ammo bu tarmoq foydalanuvchilarini faqat o‘zlariga lozim o‘quv va ma’naviy-ma’rifiy manbaalar va rasmiy OAV maqomiga ega sahifalalarga kira olish imkoniyati bilan cheklab qo‘yish;

- OAVlar orqali yoshlarimiz xavas qiladigan va ergashadigan sportchi, san’atkor va ilm-fan sohasi hodimlarini ishtirokidagi suhbat va ko‘rsatuvlar tashkil etish va bu materiallar tarkibini aynan yuqorida sanab berilgani kabi omillarni ham qamrab oluvchi kontent bilan boyitish lozim.

- Yoshlar Ittifoqi va Kamalak tashkilotlari orqali uzoq qishloq joylarida yangi pedtexnologilar bilan ishlangan elektron darsliklarni fanlarga va sinflarga ajratilgan xolda ishlab chikish va yetkazib berish ukuvchilarni kerakli kurilmalar

bilan taminlash ukuvchida savol tugulganda shu fan ukutuvchisiga buyicha onlayn savollarga javob olishini yulga kuyish.

Bu vositalar yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda samarali xizmat qiladigan zamonaviy vositalar deb hisoblayman. O‘ylaymanki yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayoni zamonaviy texnologiyalar va yoshlarning qiziqishlari va talablarini ham inobatga olib tashkil etilganda yanada samaraliroq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi, Xalq So‘zi gazetasi, 28 dekabr, 2018 yil.
2. Harakatlar strategiyasi veb-sahifasi, www.strategy.uz 2018 yil
3. Abduraxim Erkaev – Ma’naviyat va tarakkiyot. Toshkent 2009

**O‘QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHING
AXAMIYATI**

Gulzar Jumamuratova

**O‘zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
Qoraqalpogiston filiali katta ilmiy xodimi**

Annotatsiya: ushbu maqolada ona tili ta’limining asosiy vazifalari, nutqiy ko’nikma, nutqiy kompetensiya elementlari, og’zaki va yozma nutq o’stirish, ijodiy va kreativ fikrlash hamda o’quvchilarning tavakkur qilish qobiliyatini takomillashtirish bo’yicha masalalarining pedagogik imkoniyatlari yoritib berilgan.

Kalit so’slar. Ona tili ta’limi, og’zaki va yozma savodxonlik, nutqiy ko’nikma, nutqiy kompetensiya.

Hozirgi kunda, “XXI asr–intellektual taraqqiyot asri” sifatida e’tirof etilgan bir davrda bo’lajak o’qituvchilarni axborot tayyorlash, ularni rivojlantirishda harakatlantiruvchi kuch sifatida moddiy mahsulotlar emas, balki axborotlarni ishlab chiqish va undan rejalashtirilgan maqsadlarda samarali foydalanish birinchi darajali ahamiyat kasb etmoqda. Axborotlashgan jamiyatda nafaqat ishlab chiqarish, balki butun turmush tarzi va hattoki qadriyatlar tizimini ham o’zgartirib yubormoqda. Shuningdek, unda intellektual bilimlar ishlab chiqiladi, kasbiy tarbiyasini shakllantirishga qaratilgan turli xil tadbirlarni axborot texnologiyalari orqali yetkazishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqiladi va iste’mol qilinadi. Bu hol esa aqliy mehnatning rivojlanishiga olib keladi. O’z navbatida ta’lim tizimi oldiga, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash lozimligini ko’rsatadi. Malakali mutaxassislar tayyorlash esa, o’z navbatida, mustaqillik tufayli qo’lga kiritilgan o’zligimizni anglashni, milliy qadriyatlarni o’rganish va eng asosiysi, kasbiy tarbiyaga ega bo’lgan shaxslarni yetishtirishni talab etadi. Shu sababli darslarda axborot texnologiyalaridan keng miqyosda foydalanish yaxshi samara beradi. Shuningdek fan bo’yicha ilmiy yangiliklarni

o‘qituvchilarga doimiy ravishda yetkazib borishda internet tarmog‘idagi mehnat ta’limiga axborot manbalarini rivojlantirish va boyitib borishni amalga oshirish zarur.

Ona tili o‘qitishda o‘qituvchiga qo‘yiladigan vazifalardan biri o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish hisoblanadi. Nutqiy kompetensiyaning birinchi elementi bu tinglab tushunishdir.

Nutqiy kompetensiyani ona tili mashg‘ulotlarida rivojlantirish matnlar mazmunini peysaj, tabiat manzaralari tasviri, rasm, ko‘rgazmalar, diagrammalar, dialogli matnlar bilan ishlash, matn turlari bo‘yicha topshiriqlar tuzish va fikrini yozma bayon qilishga asoslangan mashqlar yaratish, matnni tahrir qilishga o‘rgatish bo‘yicha savollar jamlanmasini ishlab chiqish foydali deb hisoblaymiz, buning uchun o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishimiz va yozma savodxonligiga e’tibor qaratish zarur. Ma’lumki, ona tili darslarida o‘quvchilardan og‘zaki va yozma nutq me’yorlari bo‘yicha grammatik qoidalar, nutqiy mavzularda keltirilgan ta’riflar, ma’lumotlar bilan tanishish va puxta o‘rganish talab qilinadi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan fanlarning atamaları ham tushuntirilishi lozim bo‘lgan so‘zlar qatoriga kiritiladi. Atamalarning ma’nosini tushuntirish mazkur so‘z anglatgan tushunchani yaxshi fahmlab olishga yordam beradi.

Masalan, predmet atamasining ma’nosini tushuntirish bilan o‘quvchilar predmet keng ma’noda qo‘llanishini, tabiatdagi barcha narsa, hodisa, shaxsdan boshqa barcha tushunchalar predmet deyilishini bilib oladilar. Bu esa ot, sifat, son, fe’l kabi so‘z turkumlari va ularning atamalarini tez fahmlab olishda yordam beradi. Vaqtdan unumli foydalanib, so‘zning ma’nosini tushuntirishga juda kam vaqt ajratishi va bu bilan darsning asosiy mavzusidan o‘quvchilar diqqatini chalg‘itmasligi kerak. Buning uchun o‘qituvchi har bir darsga tayyorlanish jarayonida ma’nosi tushuntirilishi lozim bo‘lgan so‘zlarni, uni tushuntirishning eng qulay usul va yo‘llarini, darsning qaysi o‘rnida tushuntirishni belgilab oladi. Boshlang‘ich ta’lim o‘qish kitoblaridagi matnlarda birinchi marta uchragan, bolalar ma’nosini bilmaydigan ayrim so‘zlar, atamalar, jumlar matnni o‘qishdan oldin tushuntiriladi. Bu esa o‘quvchi diqqatini chalg‘itmaslik nazarda tutiladi. Bordi-yu biror so‘z, jumla yoki iborani matnni o‘qish vaqtida tushuntirish zaruriyati tug‘ilib qolsa, matn mazmunidan kelib chiqib, o‘quvchilar diqqatini chalg‘itmagan holda shu so‘z ma’nosi qisqacha tushuntiriladi. Shuningdek, ko‘chma ma’noda ishlatilgan obrazli so‘zlar, tasviriy ifodalar, frazeologik birliklar matn o‘qilgandan keyin tushuntiriladi, chunki ularning ma’nosi matn mazmunidan, kontekstdan yaxshi tushuniladi. Ayniqsa, masallar o‘qilganda, undagi allegorik, ko‘chma ma’noda ishlatilgan so‘zlarni asarni o‘qishdan oldin yoki o‘qish jarayonida tushuntirib bo‘lmaydi. Shuningdek, Sh.Yuldashevaning “Davlat tili ta’limida o‘quvchilar nutqiy malakalarini o‘stirishning ilmiy-metodik asoslari” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida o‘quvchilarning gapirish ko‘nikmalarini topshiriqlar orqali rivojlantirish ona tilini davlat tili sifatida o‘qitish mazmunida quyidagilar yoritilgan:

1. Nutqiy-kommunikativ malaka, turli nutqiy vaziyfalarida fikr bayon eta olish, fikr almashish, eshitilgan materialni idrok etish, o'qish orqali axborot olish, fikrlarni yozma bayon qila olish malakalari.

2. Til vositalarini nutqda qo'llash uchun ona tili tizimidagi zarur bilimlarni (nutq tovushlaridan to muomalalarining eng kichik birligi-gapgasha) o'zlashtirish, ya'ni Grammatik malaka.

3. Xalqimizning milliy xususiyatlari, madaniyati xamda umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish orqali xosil qilinadigan malaka.

O'quvchilarning nutqini rivojlantirishda grammatik, kommunikativ malakalar ularning nutqiy kompetensiyalar takomallashib borishida xizmat qiladi, binobarin, har bir ta'lim jarayoni subyektlarida xalqning milliy urf- odatlari va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish ulardagi vatanparvarlik, insonparvarlik faziylatlari, o'zlikni anglashning o'sishiga, nutqiy vaziyatlarda gapirish, savodli tarzda og'zaki va yozma ifoda qilish mustaqamlanadi. Shu jihatlar vositasida o'quvchilarning nutiy kompetensiyasi takomillashib boradi. Xullas, nutqiy kompetensiyaning elementlari: tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish yil davomida olingan bilimlar amaliy faoliyatda sinovdan o'tadi. O'quvchilarning ona tilidan olgan bilimlari tilning grammatik qurilishini nechog'lik o'zlashtirganliklari bilangina emas, balki ularning o'z fikrlarini adabiy tilning boy ifoda vositalaridan o'rinli, to'g'ri foydalangan holda og'zaki va yozma shakllarda ifodalashlari, shaxsiy mulohazalarini erkin bayon qila olishlari bilan belgilanmog'i lozim. O'quvchilarning lug'at tarkibi va so'z boyligini oshirish jarayonida “O'qish kitobi” dagi she'riy va nasriy asarlarda keltirilgan lug'aviy birliklarni tahlil qilish orqali oshirib borishimiz mumkin. Demak, ona tili darslarida o'quvchilarga nutqiy kompetensiya elementlarini rivojlantirish ularning kommunikativ va lisoniy kompetensiyalarini mustahkamlashi bilan birga ijodiy va tahliliy yondashish, o'z fikrini og'zaki gapirib, uni yozma ifodalay olish o'sadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yuldasheva Sh.Sh. Davlat tili ta'limida o'quvchilar nutqiy malakalarini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari. Ped.fan.nom.diss. – T., 2008.

2. Yo'ldoshev R. Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarda o'zbek tili ta'limi mazmuni va metodlarini tanlashda uzviylik. Uzluksiz ta'lim. Ilmiy-metodik jurnal. – T., 2002.6-son

UMUMTA'LIM MAKATABLARI O'QUVCHILARIDA INKLYUZIV MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA QADRIYATLI (AKSILOGIK) YONASHUVNING O'RNI

**T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI 2-kurs tayanch doktoranti
G'oziyeva Shahnoza Baxtiyorovna**

Aksiologik yondashuv - bu ijtimoiy-pedagogik qadriyatlar tizimiga yo'naltirilgan nazariy g'oyalar majmui bo'lib, ularning o'zagi inson hayoti, erkin ijodiy faoliyat va insoniy muloqotning qadriyatini tushunish va tasdiqlashdan iborat. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi umuminsoniy madaniyatning ma'naviy va moddiy qadriyatlarini o'zlashtirishdir. Falsafiy lug'atlarda aksiologiya qadriyatlar

haqidagi fan sifatida ta’riflanadi. Batafsilroq ta’rif "Pedagogik lug’at"da G.M. Qadjaspirova (M. 2000): aksiologiya - bu shaxs, jamoa, jamiyatning moddiy, madaniy, ma’naviy, axloqiy va psixologik qadriyatlari, ularning voqeliklar olami bilan aloqasi, qadriyatlar va me’yoriy tizimdagi o’zgarishlar haqidagi falsafiy ta’limot-tarixiy rivojlanish jarayoni. Bugungi kunda umumta’lim maktablari o’quvchilari orasida aniqlanayotgan kamchiliklar orasida inklyuziv madaniyat ko’nikmalari yetishmayotganligini ham misol qolishimiz mumkin. Ushbu madaniyatga ta’rif beradigan bo’lsak, inklyuziv madaniyat barcha insonlarni umuminsoniy qadriyat deb hisoblab, ularning dini, irqi, jinsi, ijtimoiy kelib chiqichi, qiziqishlarini boricha qabul qilishdir deyishimiz mumkin. Bu madaniyatni shakllantirishda qadriyatli yondashuvning o’rni muhim. Bu yondashuv 19-asr 2-yarmi va 20-asrda mustaqil ilmiy fan sifatida shakllangan qadriyatlar falsafiy nazariyasiga asoslanadi. ilmiy fikrning turli sohalarida, jumladan, pedagogikada, xususan, ta’lim nazariyasida (V.A.Karakovskiy, I.B.Kotova, V.V.Kraevskiy va boshqalar) qadriyatlar nazariyasiga keng murojaat qilindi. Aksiologik yondashuvning ma’nosi aksiologik printsiplar tizimi orqali ochib berilishi mumkin, ular quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- Madaniy va etnik xususiyatlarining xilma-xilligini saqlab qolgan holda, qadriyatlarning yagona gumanistik tizimi doirasida falsafiy qarashlarning tengligi;
- An’analar va bunyodkorlikning tengligi, o’tmish ta’limotlarini o’rganish va ulardan foydalanish zarurati hamda bugungi va kelajakda ma’naviy kashfiyotlar imkoniyatlarini e’tirof etish, an’anachilar va innovatorlar o’rtasidagi o’zaro boyitish;
- odamlarning ekzistensial tengligi, qadriyatlar asoslari haqidagi demagogik bahslar o’rniga sotsial-madaniy pragmatizm, messianizm va loqaydlik o’rniga dialog va asketizm.

Ushbu metodologiyaga ko’ra, fanning, shu jumladan pedagogikaning insonparvarlik mohiyatini, uning bilim, muloqot va ijod sub’ekti sifatida shaxsga munosabatini aniqlash birlamchi vazifalardan biridir. Bu esa falsafiy-pedagogik bilimlarning qadriyat tomonlarini, uning “insoniy jihati”, tamoyillarini va ular orqali butun madaniyatning insonparvarlik, insoniy mohiyatini hisobga olishga olib keladi. Aynan ta’lim falsafasining insonparvarlik yo’nalishi insoniyat kelajagi uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ta’lim madaniyatning tarkibiy qismi sifatida bu borada alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u shaxsning insonparvarlik mohiyatini kamol toptirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Aksiologik yondashuv g’oyalari inklyuziyaning asosini tashkil etadi. Ijtimoiy va ta’lim inklyuziya nazariyasi va amaliyotining aksiologik asoslari erkinlik, teng huquqlar, shuningdek, inson qadr-qimmatini tan olish haqidagi g’oyalar deb hisoblanishi mumkin. Metodologik nuqtai nazardan aksiologiya inklyuziya falsafasining asosi sifatida mantiqiy ravishda falsafiy va pedagogik antropologiya g’oyalari bilan to’ldiriladi, unga ko’ra nogiron kishi uchun ta’lim muhimdir, bu o’z-o’zini rivojlantirish, o’zini o’zi anglash uchun turtki beradi. Nogironligi bo’lgan insonning butun hayoti davomida inklyuziya uning ijtimoiy-madaniy muhit bilan muloqot va faol o’zaro ta’siri orqali ijtimoiylashuviga yordam beradi.

Shunday qilib, aksiologik yondashuv insonparvarlik pedagogikasiga organik ravishda xosdir, chunki unda inson jamiyatning eng oliy qadriyati va ijtimoiy taraqqiyotning o'z maqsadi sifatida qaraladi. Shu munosabat bilan insonparvarlik masalalariga nisbatan umumiyroq bo'lgan aksiologiyani yangi ta'lim falsafasi va shunga mos ravishda zamonaviy pedagogika metodologiyasining asosi deb hisoblash mumkin. Aksiologik tafakkur markazida o'zaro bog'liq, o'zaro ta'sir qiluvchi dunyo tushunchasi turadi. Uning ta'kidlashicha, bizning dunyomiz yaxlit inson dunyosi, shuning uchun nafaqat insoniyatni birlashtiradigan, balki har bir shaxsga xos bo'lgan umumiy narsani ko'rishni o'rganish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G.M.Kadjaspirova “Pedagogik lugat” (M.2000)
2. V.A.Karakovskiy, I.B.Kotova “ Аксиологический подход ”
3. D.A.Majidova “ Актуальные вопросы защиты многодетных и малообеспеченных семей и детей, нуждающихся в социальной защите” Актуальные вопросы современной педагогики. Междунар. науч. конф. 2013 год.
4. www.ziyouz.com

**MILLIY O‘ZLIGIMZGA QARATILGAN TAHDIDLARNI OLDINI OLISH,
YOSHLARNI VATANPARVARLIK TARBIYASINI SHAKILLANTIRISH.**

Turgunbayev Toxirjon Abdugafurovich

**Farg’ona davlat universiteti, harbiy ta’lim fakulteti, umumqo’shin
tayyorgarlik dotsenti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarimizning iymon – e’tiqodini mustahkamlash, irodasini baquvvat qilish, ularni o’z mustaqil fikriga ega bo’lgan, barkamol insonlar etib tarbiyalash va ularda turli ko’rinishdagi “ommaviy madaniyat” va “axborot hurujlar”ga qarshi mafkuraviy immunitetini shakillantirishga qaratilgan.

Kalit so’zlar: Tahdid, xavfsizlik, barqarorlik, demokratiya, struktura, “ommaviy madaniyat, “axborot hurujlar”, globallashuv, or – nomus.

Bugun insoniyat taraqqiyoti turli tahdidlar tas’irida kechmoqda. Insoniyatning xavfsizlik va barqarorlikga rahna solishga, hatto, uning hayotini izdan chiqarishga qaratilgan tahdidlar kundan – kunga kuchayib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov o‘zining “O‘zbekiston XXI asr bo’sag’asida xavfsizlikga tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” nomli asarida ta’kidlagandek: “afsuski, bu tahdidlarning hammasi ham oldindan ko’ra bilishga hamma vaqt ham muvaffaq bo’linmayapti. Ushbu tahdidlar dunyoning turli buzg’unchi kuchlari tomonidan shunday ustalik bilan tarqatilmoqdaki, u o‘zining jozibali ta’sir kuchi orqali ko’plab insonlarni kundan – kunga o’z domiga tortib bormoqda”.

Sh.Paxrutdinov o‘zining “Tahdid tushunchasi: nazariya va amaliyot” risolasida tahdidlarni shartli ravishda bir necha turlarga ajratib ko’rsatadi: iqtisodiy, sotsial, siyosiy, harbiy, tabiiy – iqlimiy. Uning fikricha, “tahdid” deganda inson hayotiy

faoliyati, umuman, yashashni chigallashtiruvchi hamda aniq tarixiy davr davomida aniq maqsad uchun yo’naltirilgan ijtimoiy strukturani, to’g’rirog’i davlatning siyosiy asosini zaiflashtiruvchi, qolaversa, emirishga qaratilgan mahalliy, hududiy, mintaqaviy va nihoyat, umumsayoraviy salbiy omillarning “kirib kelishi” tufayli yuz beruvchi makon va zamon muayan salbiy siyosiy, ijtimoiy va tarixiy vaziyatni tushunish mumkin.

Xalqaro maydonda yuz berayotgan ijtimoiy – siyosiy jarayonga nazar tashlasak, turli siyosiy kuchlar o’zining strategik maqsadlarga intilib, “erkinlik” va “demokratiya” niqobi ostida faol harakat qilmoqda. Bu buzg’unchi kuchlar o’z faoliyatlarini hamon ustalik, sillqlik bilan olib borilmoqdaki, har qanday kishini manfur niyatlari girdobiga tortish imkoniga ega. Bu kuchlar o’z niyatlari yo’lida millionlab mablag’larni ayamaydilar, ular yer yuzining istagan niqtasida, istagan xalqni o’zligidan ayirish va o’z ta’sir doirasiga olishni niyat qilib, buning ortida millionlab foyda, daromadni ko’zlab ish yuritmoqdalar.

Insoniyat tarixidan ma’lumki, har bir xalq shakllanishi asnosida uning milliy ma’naviyati, madaniyati ham o’z shakl – shamoyilini topib boradi. Ma’naviyat bobida sharqona va g’arbona qarashlar vujudga keladi. Har bir qutb ma’naviyatning o’ziga xos tomonlari bo’lib, ularning o’zaro nomutunosib tomonlari ham mavjud. Sharq ma’naviyati kabi g’arb ma’naviyatining ham boy imkoniyatlari, fazilatlar bugungi g’arb dunyosi ma’naviy olamini boyitib kelmoqda. Ular bu qadriyatlarning tarixini, ma’zmun – mohiyatini hech qachon xolis tushuntirmaydi, aksincha, ularning ma’nosini va falsafani o’z g’arazli madsadlariga moslab, sozalashtirib joriy etishga harakat qiladi. Ular o’z g’arazli maqsadlarini “erkinlik”, “demokratiya” singari chiroyli so’zlar bilan bezab, o’rnab – chirmab, dunyo xalqlari turmush tarziga kiritishga zo’r berib urinmoqdalar.

“Hozirgi vaqtda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma’naviy qadriyatlarni mesimasdan, eskilik sarqiti deb qarash bilan bog’liq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmoqda va ko’pchilik butun jahonda bamisoli balo – qazodek tarqalib borayotgan bunday hurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda”.

Hozirgi zamon madaniyatshunosligida e’tirof etilishicha, ma’naviy ne’matlar ishlab chiqarishning muayan turi bo’lgan “ommaviy madaniyat”, “o’rtacha” istemolchiga mo’ljallangan bo’lib, tijorat, moddiy foyda ko’rish maqsadida original ma’naviy mahsulotni ko’paytirish va tarqatish imkoniyatlarini anglatadi. Ommaviy estetik madaniyatning muhim tomoni shundaki, u yosh, ijtimoiy va milliy toifasi jihatidan o’z iste’molchilarinin aniq belgilab oladi, shunga mos badiiy – estetik usullar va qadriyatlar tanlaydi, moddiy manfaat yo’lida turli vositalarni ishga solidi.

Ommaviy madaniyat asli kelib chiqishi jihatidan xalq madaniyati, folklori bilan bog’langan bo’lib, chuqur ijtimoiy va ma’naviy ildizlarga egadir. Uning paydo bo’lishi va rivojlanishda sanoat ishlab chiqarish, xususan radio, televidenie, video, kompyuterlar muhim rol o’ynagan. Lekin globallashuv jarayonida uning ijobiy emas, balki ma’naviy tahdidlarga bo’ysinuvchi jihatlari asosiy o’rin tuta boshladi.

“Bizning ulug’ ajdodlarimiz o’z davrida komil inson haqida butun bir ahloqiy mazonlar majmuini, zamonaviy tilda aytganda, sharqona ahloq kodeksini ishlab

chiqqanliklarini eslash o‘rinli deb bilaman. Ota – bobolarimizning ongu tafakkurida asrlar, ming yillar davomida shakllanib, sayqal topgan or – nomus, uyt va andisha, sharmu – hayo, ibo va iffat kabi yuksak ahloqiy tuyg‘u va tushunchalar bu kodeksning asosiy ma’no – mazmunini tashkil etadi, desak, o‘ylaymanki, hato qilmagan bo‘lamiz”.

Xulosa qilib aytish mumkinki, xalqimiz, avvalombor yoshlarimizning iymon – e’tiqodini mustahkamlash, irodasini baquvvat qilish, ularni o‘z mustaqil fikriga ega bo‘lgan barkamol insonlar etib tarbiyalash, ularning tafakkurida o‘zligini unutmaslik, ota – bobolarning muqaddas qadriyatlarini asrab – avaylash va hurmat qilish fazilatini qaror topshirishni bugungi kun taqozo etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.I.A.Karimov. “O‘zbekiston XXI asr bo’sag’asida xavfsizlikga tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” Toshkent – 1997 y.

2.Sh.Mirziyev. “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari”. Toshkent – 2020 y

3.T.Turgunbayev. Harbiy qismlarda vatanparvarlik va ma’naviy-ma’rifiy tarbiyaning uslubiyoti. Darslik 2021 y

4.T.Turgunbayev. Harbiy qismlarda vatanparvarlik va ma’naviy-ma’rifiy tarbiyaning uslubiyoti. Oquv-qo‘llanma 2021 y

5.Abdugafurovich, T. T. (2024). ROLE OF FAMILY AND SOCIETY IN MILITARY PATRIOTIC EDUCATION. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 8(8), 164-167.

6.Abdugafurovich, T. T., & Shokhmukhammad, M. (2021). The Role Of Educating Students In The Spirit Of Military Patriotism In Educational Institutions. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(9), 126130.

7.T.Turgunbayev. Муғаллим ҳемузликсиз билимлендириў – Нукус, 2021. №3,3. ISSN: 2181-7138. – Б. 102-105.

8.T.Turgunbayev. O‘zMU xabarlari 1/3-son.Toshkent-2023.ISSN: 2181-7324.- Б 184-186.

**ЗНАЧЕНИЕ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВО И ПРИРОДЫ
ФОРМИРОВАНИЯ У МОЛОДЁЖИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В
НЕПРЕРЫВНОМ ОБРАЗОВАНИИ**

Тилегенов Аскарбай Толегенович –кандидат
педагогических наук, профессор.

Каракалпакский филиал Узбекского научно-
исследовательского института педагогических наук.
г.Нукус., Республика Каракалпакстан.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada xalq og‘zaki ijodi va tabiatning yoshlar o‘rtasida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda umrboqiy ta’lim olishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Xalq an’analarining umuminsoniy va milliy madaniy qadriyatlar kontekstidagi o‘rni va tarbiyaviy imkoniyatlari ham o‘rganiladi.

РЕЗЮМЕ

В этой статье анализируется значение народного устного творчество и природы для формирования у молодёжи духовно-нравственных ценностей в непрерывном образовании. А также изучаются место и воспитательные возможности народных традиций в контексте общечеловеческих и национальных культурных ценностей.

SUMMARY

In this article value national oral creativity and the nature for formation at youth of spiritual and moral values in continuous education is analyzed. And also the place and educational opportunities of national tradition in the context of universal and national cultural values are studied.

Tayanch soʻzlar: ogʻzaki xalq ijodiyoti, anʼana, qadriyat, oʻquvchilar, tabiat, maʼnaviyat, umrboqiy tarbiya, yoshlik, axloq.

Ключевые слова: устное народное творчество, традиция, ценность, учащихся, природа, духовность, непрерывное образование, молодёжь, нравственность.

Key words: oral folk art, tradition, value, students, nature, spirituality, continuing education, youth, morality.

Природа и весь материальный мир находятся всегда в непрерывном движении, постоянном движении, постоянном изменении и развитии. В процессе движения природы и материи в бесконечном пространстве и вечно времени какие-то вещи исчезают, но при этом появляются новые, которые приходят на смену старым.

В результате постепенного, эволюционного развития природы на протяжении миллионов лет возник неживой мир. Появление живого мира предоставляет собой грандиозный скачок, ставший возможным при определенных условиях развития природы и материи в необъятном космическом пространстве. Живой мир есть следствие сложнейших процессов, которые произошли на Земле в более позднее время, следствие развития неживой природы, продолжавшегося очень длительное время. И живой мир, и неживой мир находятся в постоянном движении. Однако это вечное движение происходит у каждого из них в разной форме.

Древнейший человек на ранних этапах своего существования, когда он только получил от природы, питался теми продуктами, которые в готовом виде она ему давала. Впоследствии, благодаря трудовой деятельности, создания различных орудий труда, материальных и духовных богатств, появилось и стало развиваться человеческое общество.

По мнению Фараби, каждый человек по своей сущности устроен так, что он всегда для поддержания жизни и достижения высшей степени зрелости будет нуждаться в очень многих вещах. Один он не сможет создать для себя все эти вещи, поэтому, чтобы обладать ими, у него появляется потребность в обществе людей. Вот почему умножаются человеческие индивиды, и они, располагаясь на какой-то части земли, составляют ее население, в результате

чего появляется человеческое общество, члены которого осуществляют совместную трудовую деятельность. Общество является закономерным результатом развития материального мира, природы в течение многих тысяч лет.

Как свидетельствуют устное народное творчество и памятники древней письменности, наши предки несколько тысячелетий назад жили в лоне природы. Они прошли очень большой и трудный путь, прежде чем создали высокую и своеобразную культуру.

До нашего времени сохранились лишь некоторые памятники устного народного творчества народов Средней Азии, которые относятся к древнейшим временам и связаны с природой. В книгах античных историков Геродота, Ктезия, Полиена, Хареса Мителенского и других пересказывается содержание многих отдельных произведений, принадлежащих народному творчеству. Кроме того, ценные сведения о нем встречаются в произведениях историков средних веков Хамзы Исфакони, Табари, Маъсуди, Беруни и других ученых.

В письменных памятниках «Авеста» и в трудах известных ученых, поэтов тоже даются описания священной связи человека с природой, воплощенной в устном народном творчестве. Например, Махмуд Кашгари в своем знаменитом лингвистическом произведении «Девони луготи турк» приводит множество образцов песен, лирических стихотворений, пословиц и поговорок о природных явлениях.

В то же время следы народного фольклора о силе природы и её архаических элементах можно увидеть в произведениях устного творчества, созданных в последние времена. Они собственно и знакомят нас с образцами древней устной литературы, дают определенное представление об общении людей доисторических эпох с природой. Ниже приводятся отрывки из некоторых мифов и легенд древности, в которых показано это общение. Подобная мысль выражена и в «Легенде о крепости Барактам», создание которой относится примерно к III-IV векам.

В давние-давние времена в долине Каракалпакстана, граничащей с Казахстаном, был правитель по имени Барак. Царь жил в одном своем дворце, а другом держал большего охотничьего беркута. В один прекрасный день во дворец прилетает мать беркута Анко (мифическая птица). Царь, не послушав совета людей, попытался, чтобы помешать долгожданной встрече матери и ребенка, взять беркута на охоту. Разгневавшись, беркут своими когтями схватил Барака, высоко поднял в небо и сбросил его на землю. Разбитое на куски тело царя похоронили в том же дворце. Долина пришла в запустение, и караваны обходили ее.

История общества - это и история развития природы, история глубоких связей между ними, которые выразились и дошли до нашего времени в бесценных памятниках устного народного творчества.

Связь людей с природой возникает с момента появления человека и с того времени никогда больше не утрачивает своей значимости. Человек за

время существования его отношений с природой, по-разному воздействуя на нее, совершенно изменил внешний облик окружающей среды.

Резкое обострение экологической ситуации можно видеть и в регионе Центральной Азии. Проблема высыхания Арала имеет серьезную угрозу и беда всего человечества. Поэтому всегда надо помнить, что природа, в которой мы живем, дышим, растем, земля, как ее составная часть, есть общий для всех дом.

На сегодняшний день человечество обладает большими знаниями и опытом о материальном мире и имеющихся в нем вещах. Природу обязательно защищать. Понять, как это нужно делать, помогает предмет «Экология». Данная наука знакомит с национальными, региональными и общечеловеческими экологическими проблемами. У человека много потребностей. Здоровые потребности – это потребности, служащие воспитанию свободной, зрелой личности, обогащению и развитию ее положительных способностей и качеств. Это, конечно, же гармоничная, духовно богатая система умственной и физической среды, где пребывает человек, наличие философских, нравственных, научных, религиозных, художественных и других культурных ценностей и творческой деятельности, а также эффективностью этических норм и требований.

Подводя итог выше изложенному, необходимо отметить, что духовность служит укреплению подлинной природы человека, раскрывает его индивидуальность, помогает в процессе социализации личности, способствует формированию и воспитанию ее умственного и духовного мира, развитию творческих и созидательных способностей и через личность в целом обогащает культурное наследие общества.

Результаты проведенных устных и письменных опросов учителей и учащихся, наблюдения за урочной и внеурочной деятельностью, данные математической обработки полученной информации показали недостаточность использования учителями материала о устных народных творчестве, отсутствие осуществления связи с другими культурными достижениями народа и современными представлениями о нравственности, неразработанность методической стороны вопроса.

В ходе проведенного исследования были выявлены следующие педагогические условия процесса нравственного воспитания старшеклассников на основе народных традиций:

- 1) рассмотрение народных традиций в контексте общечеловеческих и национальных культурных ценностей;
- 2) комплексный подход к использованию материалов народной педагогики в непрерывном образовании.
- 3) учёт уровня знаний, представлений и навыков учащихся в данной области;
- 4) соблюдение принципов духовно-нравственного воспитания учащихся;

5) систематическое расширение знаний учащихся о народных традициях;

6) постоянная корректировка нравственного развития учащихся на основе наблюдения за их нравственными проявлениями в различных жизненных ситуациях.

Возвращение к своим истокам, осознание глубины и величия культурного и духовного наследия наших великих предков, внесших огромный вклад в достижения мировой культуры, воспитание в каждом поколении бережного отношения к своему прошлому, благородным национальным и религиозным традициям, одновременно с этим ясное понимание необходимости освоения и приобщения к ценностям современной цивилизации и духовности это конкретная почва, на которой строится наша политика обновления и повышения национального самосознания, политической зрелости и активности населения.

Каракалпакская культура в целом, в том числе и педагогическая теория и практика, имеет исторические корни, уходящие вглубь веков. Педагогическая мысль на протяжении длительного времени выбирала в себя и отражала глубинную сущность общественных процессов, характерных для того или иного исторического этапа. В трудах мыслителей Центральной Азии содержатся интересные высказывания по вопросам воспитания и обучения. В них находит яркое отражение основная тенденция научных исканий этих мыслителей-стремление дать свое, рационалистическое обоснование целей и средств умственного, нравственного, трудового, эстетического и физического воспитания человека.

Сегодняшнего дня каракалпакские ученые – педагоги исследуют воспитательные возможности каракалпакских народных дастанов. До сегодняшнего дня наши дастаны достигло уже более сотни. Используются как средство духовного воспитания дастаны в непрерывном образовании.

Многие читатели уже давно получили возможность познакомиться с каракалпакским героическим эпосом «Сорок девушек», -он переведен на русский язык и на многие языки народов нашей страны, стал широко известен и за рубежом. Высокую оценку его художественной и исторической ценности дали крупнейшие ученые-академики Е.Бертельс и С.Толстов, а выдающийся французский писатель Луи Арагон сравнил героев этого эпоса с героями знаменитой «Песни о Роланде».

Но этим далеко не исчерпывается богатство нашей старинной эпической поэзии. «Маспатша», «Коблан», «Алпамыс», «Курбанбек», «Ер Зиуар» и другие дошедшие до нас древние народные дастаны - а их насчитывается вместе с вариантами более сотни! - свидетельствуют о щедрой фантазии и о высокой поэтической культуре наших далеких предков. К числу наиболее крупных и самобытных произведений каракалпакской народной поэзии относится и сказочно-романтическая поэма «Шарьяр». Эпос «Шарьяр» был записан в 1939 году нашим известным писателем Аметом Шамуратовым в Кунградском районе Республики Каракалпакстан со слов

сказителя Кулемета-жырау. Главные персонажи этой поэмы – молодой богатырь Шарьяр и его отважная сестра Анжим – воплощают в себе черты подлинных анродных героев: мужество, верность, справедливость, душевное благородство. А причудливые порождения старинной нвродной фантазии- хитроумные кольдуньи , огнедышащие драконы, волшебные крепости, крылатые кони –сочетаются в этой с яркими и правдивыми героическими, лирическими и бытовыми эпизодами.

Огромное богатство образов и пэтических приемов , тонкий психологизм, увлекательное развитие сказочного сюжета делают эпос о Шарьяре одним из выдающихся памятников старинной восточной народной поэзии.

Личность человека формируется и развивается в результате воздействия многочисленных факторов, объективных и субъективных, природных и общественных, внутренних и внешних, независимых и зависимых от воли и сознания людей, действующих стихийно или согласно определенным целям. При этом сам человек не мыслится как пассивное существо, которое фотографически отражает внешние воздействия. Он поступает как субъект своего собственного формирования и развития.

В духовной жизни и деятельности личности постоянно происходит борьба между обыденными и научным сознанием. Поэтому, одна из вечных проблем педагогики состоит в том, чтобы добиться максимального повышения эффективности преднамеренных, целенаправленных воспитательных воздействий на человека. Эталонем непрерывного образования, его основной целью является всестороннее развитие личности.

Дастаны – неповторимый ценность народа , имеют воспитательные возможности в формировании у молодёжи духовно-нравственных ценностей в непрерывном образовании. Поэтому , мы , в конце статьи пришли к ниже следующим выводам:

- 1.Учтывыть воспитательную возмозможность народных дастанов в непрерывном образовании
2. Раскрыть пути и методов духовно-нравственных воспитании молодёжи средствами народных дастанов в непрерывном воспитании
3. Организовать воспитательный урок по изучению народных дастанов
4. Организовать разных кружков для формирования гармонично развитого человека.

Личность , повторим в очередной раз , не формируется «по частям». И только личность создает личность. А поэтому воспитатель поставлен перед необходимостью вести технологический процесс от начала до конца. Выделить их, указать пути достижения- это задача науки.

Литература:

1. Национальная программа по подготовке кадров Республики Узбекистан. (непрерывная образования) г.Такшент, издательство «Шарк» . 1998 г.

2. Каракалпакский народный фольклор. многотомник. Нукус, издательство «Каракалпакстан». 2007 год.
3. Каракалпакский народный фольклор. многотомник. Нукус, издательство «Каракалпакстан». 1986 год.
4. Каракалпакский народный фольклор. многотомник. Нукус, издательство «Каракалпакстан». 1987 год.
5. Учебник по педагогике. Авторы: К. Косназаров, А. Пазылов, А. Тилегенов. Нукус, издательство «Билим», 2009 год.
6. Основы педагогического мастерства. Авторы: И. А. Зязюн и др. Москва «Просвещение» 1989 г.
7. Е. Янгабаева, Н. С. Барыбина. С опорой на педагогические наследие Беруни. Нукус, издательство «Каракалпакстан» 2000 год.
8. Каракалпакские народные традиции в нравственном воспитании школьников. Автор: Абдимуратов П. С. Издательство «Каракалпакстан» 2013 г.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA UMUMINSONIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHDA MADANIY DUNYOQARASHNING AHAMIYATI.

Xolbo‘tayeva Dilfuza, O‘zPFITI tayanch doktoranti

Shiddat bilan rivojlanayotgan hozirgi davrda bo‘lajak o‘qituvchilarda qadriyatlarni shakllantirishda madaniy dunyoqarashning o‘rni muhim ahamiyat kasb etadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik refleksiyaning talab etilgan darajada rivojlantirish natijasida o‘z-o‘ziga nisbatan munosabatni shakllantirish mumkin. Aynan ta’lim jarayonida “ommaviy madaniyat” keng qamrovga ega bo‘lmoqda. So‘nggi yillarda talabalar ommaviy madaniyat bilan bir qatorda marginal madaniyat ta’siriga ham berilmoqdalar. Shaxsiy-kasbiy jihatdan rivojlanayotgan bo‘lajak o‘qituvchining axloqi, badiiy didi hamda estetik ehtiyojlari uning madaniyatli shaxs sifatida rivojlanishini taqozo etmoqda. Aynan oliy pedagogik hamda umumiy o‘rta ta’lim jarayonlari shaxsni madaniy-ijodiy jihatdan shakllantiruvchi jarayonga aylanishi lozim. Buning uchun ta’lim jarayoni tarixiy-madaniy tajribalar, madaniy me’yorlar, qadriyatlar, an’analar, turli-tuman madaniy modellarni yangi vaziyatlarda namoyon etish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Agar o‘quvchilar yuksak madaniyat namunalari qanchalik erta o‘zlashtirilsalar, ommaviy va marginal madaniy hurujlaridan himoyalash imkoniyati vujudga keladi. Chunki ularda madaniy dunyoqarash va madaniy immunitet tizimli tarzda shakllanadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning madaniy dunyoqarashini rivojlantirishning asosiy manbalaridan biri sifatida badiiy madaniyat namunalari ko‘rsatish mumkin. Biroq pedagogik ta’lim mazmunida badiiy madaniyat namunalari yetarlicha o‘rin ajratilmagan. Badiiy madaniyat namunalari ifodalangan estetik ma’lumotlar talabalarning madaniy dunyoqarashini jadal rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagogik ta’lim mazmuniga singdirilishi zarur bo‘lgan, o‘zida katta ta’lim-tarbiyaviy imkoniyatlarni mujassamlashtirgan manbalar sirasiga badiiy asarlar, xalq og‘zaki ijodi namunalari,

tasviriy san’at namunalari, madaniy obidalar haqidagi ma’lumotlar, arxitektura namunalari, musiqa asarlarini kiritish mumkin. Bunday asarlar haqidagi qimmatli ma’lumotlarni tarixiy manbalar, badiiy hamda ilmiy asarlar yordamida talabalarga taqdim etish bir qadar qulay hisoblanadi. Ma’lumki, o‘zbek xalqi o‘zining boy va serqirra madaniyat namunalariga ega. Ular o‘zida juda kata ta’limiy va tarbiyaviy ma’lumotlarni mujassamlashtiradi.

Pedagogik faoliyatning madaniyatshunoslikka oid yo‘nalishlari aksariyat mutaxassislarining e’tiborini o‘ziga jalb qilmoqda. Chunki pedagogika oliy ta’lim muassasalarida refleksiv yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-madaniy dunyoqarashini rivojlantirishi, bu jarayonda madaniyatga oid bilimlarni bo‘lajak o‘qituvchilar faoliyatiga singdirish masalalari bugungi kunga qadar o‘z yechimini topmaganini alohida ta’kidlash mumkin.

Shuning uchun ham bo‘lajak o‘qituvchilarga madaniyatshunoslik yondashuvi asosida ta’lim-tarbiya berish alohida izlanishlarni amalga oshirishni taqozo etmoqda. Ma’lumki, o‘qituvchilar madaniy-ma’rifiy faoliyatni amalga oshiradilar. Shuning uchun ham bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularni madaniyatga oid bilimlar bilan qurollantirish asosida kasbiy-madaniy dunyoqarashni rivojlantirishga e’tibor qaratish ehtiyoji tobora kuchaymoqda.

Talabalarni voqelikni aqliy jihatdan his eta olishi, nazariy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladigan madaniyat boyliklarini ta’lim mazmuniga singdirish ham o‘ziga xos ahamiyatga ega. Badiiy madaniyat namunalari yordamida talabalarda insoniy his-tuyg‘ular, kechinmalar, qiziqishlar, irodaviy sifatlar, hodisalarga munosabatni ifodalovchi harakatlar shakllanadi. Madaniyat boyliklarda shaxs ma’naviyatini yuksaltirishga xizmat qiladigan birliklar alohida o‘rin egallaydi. Ushbu manbalarda madaniyat va ta’limning uyg‘un tarzda ifodalanishini ta’minlagan tarkibiy qismlar mavjud.

Har bir shaxs madaniyat boyliklarini o‘zlashtirarkan, uning ta’lim-tarbiyaviy ta’sirini his etadi. Shunga ko‘ra ta’lim jarayoni madaniyat boyliklarini shaxs ongiga yetkazadigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham madaniyat shaxsning dunyoqarashini kengaytirib kasbiy va insoniy sifatlarni egallashiga ko‘maklashadi. Shuning uchun ham ta’limga madaniyat nuqtai nazaridan yondashish bugungi kunning asosiy talablaridan biri hisoblanadi. Shunga ko‘ra madaniyat ma’naviy tarbiyaning asosiy manbaidir. Har bir mutaxassis milliy-tarixiy hamda o‘zi yashab turgan davrga xos bo‘lgan umuminsoniy xarakterdagi madaniyat boyliklarini o‘zlashtirishi kerak.

Ta’lim jarayonida umuminsoniy madaniy boyliklardan foydalanish ehtiyoji jamiyatning madaniy imkoniyatlari kengayganidan dalolat beradi. Bunda ta’lim oluvchilarning manfaatlarini hisobga olgan holda, o‘quv jarayonini insonparvarlashtirishga qaratilgan didaktik-madaniy muhitni tashkil etish ehtiyojini qondirish nazarda tutilmoqda. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchining layoqatlarini to‘laqonli tarzda ro‘yobga chiqarishda madaniyat boyliklaridan foydalanish alohida imkoniyatlarni taqdim etadi. Ular bo‘lajak o‘qituvchi shaxsining kasbiy-madaniy va ma’naviy rivojlanishini ta’minlaydi. Bunday rivojlanish bo‘lajak o‘qituvchining o‘zi va jamiyat uchun foydali hisoblanadi. Chunki

o‘qituvchining madaniy dunyoqarashi jamiyat a‘zolarining madaniy shakllanishiga asos bo‘ladi. Shu bilan bir qatorda uning o‘z-o‘zini rivojlantirishi uchun ham keng imkoniyat yaratadi. Natijada, bo‘lajak o‘qituvchilar madaniy jihatdan o‘z-o‘zlarini takomillashtirishga muvaffaq bo‘ladilar. Bu jarayonda o‘qituvchining funksiyasi kengayadi hamda ularni umummadaniy jihatdan tayyorlashga bo‘lgan talablar ortadi. Bu quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

bo‘lajak o‘qituvchilar madaniy qadriyatlar va me‘yorlarni yangi vaziyatlarga ko‘chirish ko‘nikmasini egallashlari;

madaniy nuqtai nazardan individual xususiyatlari va layoqatlarini rivojlantirish ko‘nikmasiga ega bo‘lishlari;

o‘quvchiga o‘zining shaxsiy iqtidori va layoqatlarining ahamiyatini ko‘rsata olishlari;

o‘quvchilar bilan muloqot jarayoni mazmuniga madaniy me‘yorlarni singdira olishlari.

Shu ma’noda bo‘lajak o‘qituvchilar insoniyat tomonidan to‘plangan madaniyatga oid qadriyatlarni kelgusi avlodlarga yetkazuvchi asosiy shaxs sifatida namoyon bo‘lishlari lozim. Buning uchun milliy, umuminsoniy, tarixiy qadriyatlar, an’analar, urf-odatlarini har tomonlama puxta o‘zlashtirishlari, o‘zbek xalqiga mansub bo‘lgan xalq og‘zaki ijodi va til boyliklarini yaxshi bilishlari talab etiladi.

O‘zbekiston jamiyatining ijtimoiy-madaniy yo‘nalishlari o‘zgarishi, takomillashishi, rivojlanishi barobarida o‘qituvchi shaxsi, uning madaniy dunyoqarashi va kasbiy-madaniy faoliyatiga bo‘lgan talablar ham ortib boradi. Buning uchun oliy pedagogik ta’lim jarayonida o‘qitiladigan barcha fanlarning mazmuni bo‘lajak o‘qituvchilarning madaniy dunyoqarashini rivojlantirish nuqtai nazaridan tahlil qilinishi va boyitilishi kerak. O‘quv fanlari mazmunini boyitish pedagogik ta’limni madaniyatshunoslik yondashuvi asosida tashkil etishni nazarda tutgan holda amalga oshiriladi.

Pedagogik ta’lim mazmunini madaniyatshunoslik yondashuvi asosida modernizatsiyalash natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarning madaniy dunyoqarashi tizimlilik, madaniyatshunoslik, individual-shaxsiy yondashuv asosida tanlanishiga alohida e’tibor qaratiladi. Shundagina mazkur jarayon bo‘lajak o‘qituvchilarning madaniy dunyoqarashini har tomonlama rivojlantirish imkoniyati vujudga keladi.

Ayniqsa, XXI-asrning ikkinchi o‘n yilligida o‘qituvchining madaniy dunyoqarashiga bo‘lgan ehtiyoj kuchaydi. Madaniy dunyoqarashga ega bo‘lgan, o‘quvchilarni axloqiy-psixologik jihatdan rivojlantirish kompetensiyasiga ega bo‘lgan, faol, madaniy-pedagogik tafakkur qila oladigan o‘qituvchilarni tayyorlashga ehtiyoj kuchaydi.

Madaniy globallashtirish jarayoni o‘qituvchilarni tayyorlash mazmuniga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, o‘qituvchilarni tayyorlash mazmuni gumanizm prinsipi asosida tanlanishi zaruriyatga aylanmoqda. Bu bo‘lajak o‘qituvchi shaxsi va jamiyat manfaatlarining uyg‘unlashuvi bilan bevosita bog‘liq. Insondagi tabiiy xususiyatlarning rivojlanishi, yoshlarning umummadaniy, ijtimoiy-axloqiy hamda kasbiy shakllanishi bilan bogliq tarzda amalga oshadi.

Bugungi kunda insonparvarlikka asoslangan pedagogik jarayonlar shaxsning o‘z-o‘zini madaniy rivojlantirish prinsipi asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Bo‘lajak mutaxassisning madaniy-ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish pedagogikaning istiqbolli yo‘nalishi hisoblanadi.

Bu birinchi navbatda, bo‘lajak o‘qituvchilarning madaniy dunyoqarashini rivojlantirish asosida amalga oshadi. Buning uchun birinchi navbatda mustaqil fikrlovchi, o‘z mavqeini aniqlash va individual rivojlanish traektoriyasiga ega bo‘lgan o‘qituvchilarni tayyorlashni nazarda tutadi. Shundan kelib chiqqan holda, oliy pedagogik ta‘limning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lajak o‘qituvchining umuminsoniy-madaniy qadriyatlarni o‘zlashtirishiga sharoit yaratishdan iborat. Bu insonparvar pedagogning shakllanishiga asos bo‘ladi. Shunga ko‘ra, ta‘lim-tarbiya jarayoni bo‘lajak o‘qituvchining madaniy dunyoqarashini maqsadli tarzda rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Bu jarayonda bo‘lajak o‘qituvchi birinchi navbatda o‘quvchilar bilan birgalikda amalga oshiradigan madaniy muloqot va hamkorlik jarayoniga tayyorlanadi. Shuning uchun ham bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayoni murakkab xarakterga ega. Chunki bo‘lajak o‘qituvchilar o‘quvchilarning o‘z-o‘zlarini madaniy jihatdan rivojlanishlarini tashkil etish kompetensiyasiga ega bo‘lishlari lozim. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchining istiqbolda faol ijodiy faoliyat ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lishini ta‘minlaydi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Oliy pedagogik ta‘lim jarayonini insonparvarlik prinsipi asosida tashkil etish o‘quv jarayonini insonparvarlashtirish, talabalarda umumadaniy ahamiyatga ega bo‘lgan qadriyatlarga mas‘uliyat bilan yondahish hissini tarbiyalash, o‘z dunyoqarashini aniq belgilab olish imkonini beradi. Chunki madaniyatshunoslik insonparvarlikka asoslangan ta‘lim jarayonining tarkibiy qismi hisoblanadi. Shuning uchun ham u bo‘lajak o‘qituvchilarda umummadaniy kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiladi.

Natijada, bo‘lajak o‘qituvchilarning texnokratik, tor doiradagi kasbiy tafakkurlari bartaraf etilib, madaniy dunyoqarashlari kengaytiriladi. Ular olamni yaxlit tarzda idrok etish, axloqiy prinsiplarga qat‘iy roiya qilish, turli qarama-qarshiliklar va ziddiyatlarni obyektiv baholash, voqelikni tanqidiy idrok etish, insonparvarlik nuqtai nazariga ega bo‘lish kabi kompetensiyalarni o‘zlashtiradilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-fevraldagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli farmonidagi uzluksiz ta‘lim tizimini rivojlantirishga oid ustuvor vazifalar.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022-2026 yillarda xalq ta‘limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-134-sonli farmonining mazmun, mohiyati.

3. Safarova R.G. Mechanisms of applying the cultural science approach to the didactic process based on the integration of pedagogical subjects. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 9 SEPTEMBER 2023 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337. P 495-499

4. Safarova R.G. Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda “4 k” kompetensiyalarini shakllantirishning didaktik imkoniyatlari. “International scientific practical conference strategies for the development of professional competence of future teachers based on the approach of cultural studies: problems and solutions” October 19-20, 2023. P 158-164.

5. Safarova R.G. Pedagogikada madaniyatshunoslik yondashuvining rivojlanish tendensiyalari // Zamobaniy uzluksiz ta’limni raqamlashtirish: pedagogika sohasidagi zamonaviy tendensiyalar va rivojlanish omillari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to‘plami. –Andijon, 2022. –B. 20-23.

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINI INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASHDA XALQARO TAJRIBALARDAN FOYDALANISH

Xurramov Eshmaxmat Eshqulovich

CHDPU “BOLALAR SPORTI” KAFEDRASI DOTSENTI p.f.b.f.d.(PhD)

Annotasiya: Maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilari –bugungi kun talabalarini innovasion faoliyatga tayyorlash masalalari yoritilgan bo‘lib, ushbu jarayonda xalqaro tajribalarini o‘rganish va ulardan foydalanish muammolari o‘z aksini topgan. Maqolada o‘qituvchilarni innovasion faoliyatga tayyorlash masalalariga ilmiy nuqtai nazardan yondashish misolida tahlil qilingan.

Tayanch tushunchalar: innovasiya, innovasion tizim, o‘qituvchi shaxsi, ta’lim sifati, monitoring, ko‘nikma, malaka, jismoniy tarbiya, faoliyat, xorij tajribalari.

Oliy ta’lim muassasalarida innovasion jarayonlarni rivojlantirish har bir mamlakat ta’lim tizimidagi o‘ziga xos xususiyatlar va qonunchilik bazasiga tayangan holda amalga oshiriladi.

O‘qituvchilarni innovasion faoliyatga tayyorlash masalalariga ilmiy nuqtai nazardan yondashish xorijda XX asrning 50-yillaridan boshlangan bo‘lib, aksariyat tadqiqotlarda oliy ta’lim tizimi va uni amalga oshiruvchi ta’lim muassasalari misolida tahlil qilingan. Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini pedagogik faoliyatga tayyorlash masalalari ta’lim muassasalarida innovasion texnologiyalarni joriy etish masalalari bilan hamohanglikda yoritilgan¹.

Evropa Ittifoqi tarkibidagi mamlakatlarning barchasida ham innovasiyalarning amaliyotga joriy etilish tizimi bir xil emas, masalan, Germaniyadagi oliy o‘quv yurtlarida tahsil oluvchi jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini o‘qitish jarayonida innovasiyalar bevosita Sport markazlari, Sport federasiyalari buyurtmasi asosida yaratilib, tatbiq etiladi. Ispaniyadagi oliy o‘quv yurtlarida innovasiyalarni yaratish jarayonida asosan sport mutaxassisleri, trenerlar, tadqiqotchilar faoliyat ko‘rsatadi va ular yaratilayotgan yangilikka bozor talabini o‘rgangan holda yondashadilar.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlashda innovasiyalar transferi Ispaniyada o‘ziga xos xususiyatga ega. Bunda bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilariga kasbiy faoliyat sirlarini o‘rgatishda maxsus model yaratilgan bo‘lib, bu model boshqa mamlakatlardagi modellardan farqlanadi. O‘qituvchilarni innovasion faoliyatga tayyorlash muammolarini muhokama qilishda uning baholanishi, nazorati, monitoringi, sifatning ta‘minlanishi va boshqalar inobatga olinadi. Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlashda Ispaniyada o‘quv muassasalarida samaradorlik va sifat eng muhim ko‘rsatkichlar sifatida qaraladi. O‘qituvchilarning innovasion faoliyati yaxlit ta‘lim tizimi yoki uning ma‘lum bir aniq bosqichidan kelib chiqib miqdoriy jihatdan ham baholanadi.

1995 yil YuNESKO tomonidan o‘zining Bosh konferensiyasi qarorini bajarish maqsadida “Oliy ta‘limni isloh qilish va rivojlantirish” nomli dastur ishlab chiqilgan bo‘lib, unda asrlar almashinuvi davrida oliy ta‘limni rivojlantirishning dunyo miqyosidagi tendensiyasi va vazifalaribayon etilgan. Mazkur hujjatning kirish qismida “tez o‘zgarayotgan dunyoda oliy ta‘limning asosiy vazifalari” qatorida quyidagi uchta bosh yo‘nalish ajratilgan:

Zamon talablariga hozirjavoblik; globallashuv; “oliy ta‘limning barcha asosiy funksiyalari va faoliyat turlarini qamrab oluvchi ko‘p qirrali konsepsiya” tarzida belgilanuvchi sifat.

Dasturda mavjud 151 banddan 18 tasi bevosita ta‘lim sifatiga bag‘ishlangan. Ularda sifat konsepsiyasining “Oliy ta‘lim sifati mazkur tizimning mazmun doirasi, vazifalari yoki tizimdagi sharoit va me‘yorlarga bog‘liq bo‘lgan ko‘p qirrali tushuncha” tarzida tavsiflovchi keng talqini keltirilgan. Demak, bo‘lg‘usi jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini innovasion faoliyatga tayyorlashda ta‘lim sifatiga jiddiy ta‘sir etuvchi ta‘limiy faoliyatning uchta jihati bor:

-birinchidan, oliy ta‘lim muassasalari o‘qituvchilari va pedagog xodimlarining yuqori bilim darajasi bilan kafolatlanuvchi xodimlar sifati hamda o‘qitish va tadqiqotlar, shuningdek ularning ijtimoiy talabga mosligi bilan ta‘minlanuvchi ta‘lim dasturlarining sifati.

-ikkinchidan, oliy ta‘lim ommaviy tus olganligi sharoitida faqatgina ta‘lim dasturlarini diversifikasiyalash, o‘rta va oliy ta‘lim o‘rtasidagi uzilishlarni bartaraf etish, yoshlarni o‘quv-kasbiy faoliyatga yo‘naltirish va intilishlarini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari rolini oshirish orqali talabalarni tayyorlash sifati.

-uchinchidan, davlatning oliy ta‘limga umummilliy ustuvorlik sifatidagi yondashuvini qamrab oluvchi oliy ta‘lim muassasalari infrastrukturasi va “moddiy o‘quv muhiti”ning sifati.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini innovasion faoliyatiga bugungi kunda tizimli tarzda yondashilmoqda. Chet el olimlari va amaliyotchilari ta‘lim sifatini tadqiq qilish doirasida o‘qituvchi faoliyatini yuqori kasbiy darajada tashkil qilinishi muammolarini o‘rganmoqdalar.

Shuningdek, Evropada o‘qituvchilarning innovasion faoliyati sifatli ta’limni ta’minlash, tashkil etish, baholash bilan bog‘liq bo‘lgan bosqichlardan tashqari ularni joriy etishni takomillashtirishga doir izlanish va qaror qabul qilish bosqichlarini ham qamrab oladi. O‘qituvchilarning innovasiyaga moyilligi har bir mamlakatning ta’lim tizimi undagi ijtimoiy-madaniy muhit va ishlab chiqarish-texnologik bazasi bilan ko‘plab murakkab funksional munosabat va aloqalar bilan bog‘langan. Rivojlangan mamlakatlarda umumiy o‘rta ta’lim masalalari amalda hal etilgan va oliy ta’lim ommaviy tus olgan hozirgi davrda mazkur munosabat va aloqalar jamiyat va davlatning ustuvor vazifalari qatoridan o‘z o‘rnini egallagan. Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining innovasion faoliyatini shartli ravishda ikkita modelga bo‘lish mumkin.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining o‘z faoliyatiga kreativ yondashuv modeli –Buyuk Britaniya, AQSh, Avstraliya, Finlyandiya, Janubiy Koreya, Chexiya, Latviya mamlakatlarida qo‘llaniladi.

Ushbu mamlakatlarda jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining innovasion faoliyatida tahsil oluvchilar bilan pedagogik munosabatlarga kirishishda mavjud muammo va yutuqlarni aniqlash, ta’lim sifatini oshirishni rejalashtirish imkoni yaratiladi.

Fransiyada jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining faoliyati OTMni baholash bo‘yicha Milliy qo‘mita tomonidan amalga oshiriladi. Mazkur qo‘mita mamlakatdagi oliy ta’limning holatini davriy ravishda xolis baholab, natijalarni parlamentga va hukumatga, so‘ngra nashrlar shaklida keng jamoatchilik e’tiboriga etkazadi.

Germaniya va Buyuk Britaniyada jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining faoliyatini nazorat qilish o‘quv jarayoniga javob beruvchi maxsus komissiyalar tomonidan olib boriladi.

So‘nggi yillarda Evropa mamlakatlarida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini innovasion faoliyatga tayyorlashda sarflanadigan davlat byudjetining ortishi kuzatilmoqda.

G‘arbiy Evropada ta’lim muassasasidagi dasturlar, talabalar oladigan bilim va bu to‘g‘risidagi ma’lumotlar muassasadan tashqariga ko‘proq chiqa boshlaganligi bois, sportchilar, talabalar, o‘qituvchilar va tadqiqotchilarni xalqaro darajada ayirboshlashning kuchayishi, shuningdek, Evropa mehnat bozorining baynalminallashuvi tendensiyasi kuchayganligidan dalolat beradi.

Germaniya, Chexiya, Daniyada jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining faoliyati milliy tizimlar maqsadlari, vazifalari, baholash mezonlari, davlat, jamoat, ta’lim departamentlari, maxsus tuzilmalarning baholanish mezonlari asosida nazorat qilinadi. Baholashning rasman e’lon qilingan maqsadlari sifatni belgilangan standartlar darajasida ushlab turish yoki undan oshirish bo‘lsa-da, amalda mazkur masalani tushunishning o‘zida (hisobotlarni kengaytirish va takomillashtirish evaziga nazoratni kuchaytirish zaruriyatidan to sifatni baholashni ta’lim muassasasi tomonidan o‘zini-o‘zi baholashga qadar) turli-tumanlik kuzatiladi.

Bizning mamlakatimizda ta’lim tuzilmalarining innovasion salohiyati bazasida respublika innovasion tizimini yaratish bo’yicha amalga oshirilayotgan ishlar respublikamizda joriy etilgan uzluksiz ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar bilan hamohangdir. Zamon talablariga mos ta’lim maskanlarini barpo etish, mavjudlarini rekonstruksiya qilish, kapital va joriy ta’mirlash, ularni o’quv-laboratoriya jihozlari va kompyuter uskunalari bilan ta’minlash, ta’lim sifati va mazmunini takomillashtirish yo’nalishlarida amalga oshirilayotgan samarali ishlar natijasida mustaqil va yangicha fikrlaydigan, zamon talabiga javob beradigan, Vatanimizning ertangi kunini, taqdirini o’z qo’liga olishga qodir bo’lgan, o’z bilim, ko’nikma va malakalarini erkin namoyon etishda keng imkoniyatlarga ega bo’lgan mutaxassislar tayyorlashga keng imkoniyatlar yaratilgan.

Respublikamizda ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilayotgan e’tibor pedagogik jarayonlarni zamon talablari darajasida tashkil etish, xorijiy tajribalarni o’rganish, tahlil qilish va ob’ektiv baholash yo’nalishlarida ham o’ziga xos talablarni belgilaydi.

O‘zbekiston mamlakatining iqtisodiyotini texnik va texnologik modernizasiyalash milliy modeli innovasiyalar sohasini rivojlantirishga asoslangan bo’lib, bunda xalqaro maydonda madaniy meros hamda intellektual tajribalarni almashish omili muhim hisoblanadi. Bugungi kunda mamlakatimizda innovasiyalar va ilmiy yangiliklarni yaratish asosan oliy ta’lim muassasalarida amalga oshirilayotganligini hisobga olganda, iqtisodiyotimizni texnik va texnologik modernizasiyalash jarayonlari samarasi ko’p jihatdan respublikada mavjud oliy ta’lim muassasalarida ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va innovasiyalar transferini ishlab chiqarishga joriy etish darajasiga bog’liqligi shubhasiz. Bu jarayonlar esa, yuqorida aytib o’tilganidek, mamlakatlar orasida madaniy meros va intellektual tajribalarni almashish omiliga bog’liq.

Mamlakatimizdagi oliy o’quv yurtlarida innovasiyalar yaratilishi va transferi jarayonini yagona tizim shaklida rivojlantirishda, fikrimizcha, quyidagi omillarni e’tiborda tutish muhim:

- yaratilgan intellektual mulkning faqatgina uni yaratgan muallif egaligini ta’minlash;
- tadqiqotlarni amalga oshiruvchi mualliflarning yaratilgan intellektual mulkdan manfaatdorligini yuqori darajada ta’minlash;
- ilmiy-tadqiqotlarning muvaffaqiyatini yuqori darajada ta’minlash uchun, asosan real sektor korxonalari buyurtmasi asosida tashkil etilishini yo’lga qo’yish;
- universitetlarda (ilmiy-tadqiqot muassasalarida) yaratilgan innovasiyalar transferini amalga oshiruvchi bo’linmalar (Innovasiyalar transfer markazlari) tashkil etish va ularning faoliyatini mavjud qonunchilik asosida muvofiqlashtirish.

Hozirgi kunda respublikamizdagi mavjud pedagogika oliygohlarida “Jismoniy tarbiya va madaniyat”, “Xotin-qizlar sporti”,

“Boshlang’ich ta’lim va bolalar sporti” va boshqa ta’lim yo’nalishlarida tahsil oluvchilarni o’qitishda samarali texnoliyalardan foydalanilmoqda. Bo’lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining amaliyoti tashkil etilganda, ularning kasbiy, metodik

mahoratini shakllantirishga mo‘ljallangan ta’lim sifatiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu jarayon innovasion faoliyatning uch bosqichida amalga oshiriladi:

1. Yangilikni pedagogik faoliyatda qo‘llashdan oldingi davrdagi o‘qituvchi faoliyatini tahlil qilish;
2. Innovasion faoliyatning faol shakllanish davrini tahlil qilish;
3. Pedagogik jarayonga yangilik kiritilib bo‘lgandan keyingi davrdagi faoliyatni tahlil qilish.

Fikrimizcha, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisi, ya’ni bugungi kun talabalarini innovasion faoliyatga tayyorlashda quyidagi jihatlarga e’tiborni qaratish lozim:

- bakalavriatura bosqichida tahsil olayotgan talabalarni ijodiy-motivasion yo‘naltirish, ya’ni ularning ijodiy qiziqishi, muayyan yutuqlarga intilishi inobatga olinishi zarur;

- kreativlik fazilatlarini tarkib toptirish, ya’ni ularning tanqidiy fikrlashi, baho bera olish qobiliyati, mushohada yuritish, refleksiya moyilligini o‘stirish;

- o‘z kasbiy faoliyatini baholashga o‘rgatish, ya’ni ijodiy faoliyat metodologiyasini egallash, ziddiyatni ijodiy bartaraf qilish qobiliyati; ijodiy faoliyatda hamkorlik va o‘zaro yordam berish qobiliyatini shakllantirish va boshqalar;

- talabalarda qat’iyatlilik, mas’uliyatlilik, halollik, haqiqatgo‘ylik, o‘zini tuta bilish va boshqalarni rivojlantirish. Demak, o‘qituvchining innovasion faoliyati o‘z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va konsepsiyasini shakllantirish, ushbu rejani amalga oshirish va tahrir qilish, samaradorlikka baho berishni qamrab oladi.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini innovasion faoliyatga tayyorlashning o‘ziga xos jihatlardan yana biri har xil ta’limiy sharoitlarda turlicha tabiatga, dunyoqarashga ega bo‘lgan ta’lim jarayoni sub’ektlari imkoniyatlarini ro‘yobga chiqara olishidadir. Bu sohadagi dastlabki yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, bu sohaga oid konsepsiyalar murakkab, muntazam bo‘lmagan ochiq didaktik vaziyatlar, uning tarkibiy qismlari va tarbiya jarayonini ham o‘z ichiga qamrab oladi. Bugungi kunga kelib, ta’lim jarayonidagi innovasion g‘oyalar va hamkorlikka asoslangan ta’lim jarayoni sifatida namoyon bo‘lmoqda

Shunday qilib, ko‘pgina mamlakatlarda ta’lim muassasalari mustaqilligi doirasining kengayishi jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining faoliyatini tashqi va ichki baholash tizimlari asosida hal etadi. Bunday baholash mexanizmlarining rivojlanishini tartibga solishning davlat mexanizmidan bozor mexanizmiga o‘tilishi, ta’lim dasturlari va muassasalari sifatini takomillashtirish va rivojlantirishga e’tiborning kuchayishi bilan bog‘liq.

Binobarin, xorijda jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining faoliyatini tashkil etishda innovasion texnologiyalarni qo‘llash, ichki va tashqi baholash o‘rtasidagi balans, baholashning maqbul metodlarini axtarish kabi hanuzgacha hal etilmagan ko‘plab muammolar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariiga bag'ishlangan majlisdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi.-Toshkent:O'zbekiston, 2017.-104 bet.
3. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. –Toshkent: Shark, 1997 y.
4. Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining o'z faoliyatiga evristik yondashuv modeli – oliy ta'lim muassasalarining(OTM) jismoniy tarbiya va sport ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun qo'llanadi. Bu model V.I.Lyaxning “Fizicheskaya kultura” kitobida o'z aksini topgan.

MILLIY QADRIYATLAR VOSITASIDA MUSIQANING RIVOJLANISHI VA INSON MA'NAVIYATIGA TA'SIRI

**Siddiqova Munisaxon Rashid qizi, O'zbekiston pedagogika
fanlari ilmiy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti**

Annotatsiya: Musiqa qadimdan rivojlanib kelayotgan, turli madaniyatlar ko'prigi bo'lgan san'atdir. Uning tarixi, kelib chiqishi va nazariyasiga oid ma'lumotlar har bir xalqning ilmiy adabiyotida turlicha beriladi. Shu jihatdan, musiqashunos tadqiqotchil mutaxassislarning ayrim fikrlariga yondashgan holda musiqa san'ati borasidagi fikrlarni tahlil qildik va tanishdik.

Kalit so'zlar: musiqa, ibtidoiy davr, urma cholg'ular, sivilizatsiya, transformatsiya, musiqa tarixi.

Аннотация: Музыка - это искусство, которое развивалось С незапамятных времен, являясь связующим звеном между различными культурами. Сведения о её истории, происхождении и теории даны по-разному в научной литературе каждого народа. в связи С этим мы проанализировали и ознакомились С мнениями музыковедов и экспертов-исследователей.

Ключевые слова: Музыка, первобытный период, ударный инструменты, цивилизация, трансформация, история музыки.

Insoniyat paydo bo'lganidab boshlab, u bilan birga borliq, hayot uchun kurash, yashash uchun harakat va vaqtlar o'tishi bilan sivilizatsiya tushunchalari rivoj topib bordi. Umuman olib qaraganda har bir tovushda muayyan nota tovushi mavjud. Insonlar ibtidoiy davrdanoq o'z marosimlarini, urf-odatlarini va yashash tarzlarini o'z davriga mutanosib ravishda namoyon qilib bordilar. Bunda esa musiqadan keng foydalanilgan. Misol uchun, oyoqlarni yerga urib raqsga tushish, turli buyumlardan zarbli cholg'ular sifatida foydalanib tantanalar uyushtirilgan. Keyinchalik esa, ushbu qarashlar rivojlanib, muayyan bayram turlariga aylanib

bordi. Bugungi kunga kelib esa, musiqada misli ko‘rilmagan rivojlanish, shu bilan birga transformatsiya jarayonlari vujudga keldi.

Eng asosiy sivilizatsiya shunda-ki, xalqlarda, ayniqsa o‘zbek millatida ustoz-shogird an‘analari keng rivojlanib borib, hozirgi kunga kelib u qadriyat darajasiga ko‘tariladi.

“Madaniyatning tobora rivojlana borishi natijasida odamzotga “Chapak”, “Qars”, “Tepgi”, ijrosi turli xil rasm-rusm, urf-odatlar ifodasi sifatida jalb etilib, bir necha musiqiy ritmlar negizini tashkil etgan, desa ham bo‘ladi. Qars ijrolari yakka, guruhli tusda, hatto erkaklarning yog‘och-tayoq qurollarida, qars – sado chiqarish uslublari turli xil bahodirona raqslarda ijro maqomini bajarish vazifasini ado etgan. Raqslarda qarsni ko‘proq ayollar bajarib kelganlar, deyish mumkin. Qars sadosining tabiiy holati, albatta Ashel davri odamining qo‘l cho‘qmorlarini bir-biroviga urib, olib chiqarish uslubidan kelib chiqqan, deb hisoblashgan. Bu misol inson jamiyatining ibtidoiy davrlarida va ma‘naviy maqsadlar va qadriyatlarning sinkretik yaxlit ko‘rinishida ekanligidan dalolat beradi.” [1]

Darhaqiqat, ibtidoiy davrlarda cholg‘u ijrochiligining urma va zarbli yo‘nalishlarining ilk ko‘rinishlari vujudga kelgan. Insonlar qarsak, chapak chalish, keyin esa turli buyumlardan foydalangan holda marosimlarda ishtirok etganlar. Bugungi kunga kelib ham, aynan urma va zarbli cholg‘u ijrochiligi har bir yo‘nalish va janrlarda o‘z aksini topadi. Hattoki, zamonaviy urma cholg‘u asboblardan o‘zbek milliy musiqalarida ham keng foydalanilmoqda.

“XIX asr oxiri va XX asrning boshlariga kelib, ustoz darajasidagi har bir mohir xonanda-ashulachilarni xalq orasida nisbatan “Hofiz” deb yuritish ommalashdi. Ungacha mumtoz xonandalarga “Savtxon”, “Nasrxon” yoki “Nasrchi”, “Mug‘anniy” nomlari qo‘llanilgan.

Tadqiq etilayotgan davrda o‘lkaning har bir vohasida o‘ziga xos ijrochilik an‘analari shakllanib, musiqa ijrochilarining maktablari yuzaga keldi. Xususan, an‘anaviy ijrochilik san‘ati rivojida Buxoro musiqachilarining o‘rni beqiyos bo‘ldi. Buxoro va Samarqandda asosan o‘zbek va tojik xalqlari yashab keldi va ular o‘ziga xos mustaqil musiqa madaniyatini shakllantirib, tojik shoirlarining she‘rlariga o‘zbek kuylari bastalandi. Maqomlar Bedil, Jomiy, Hofiz kabi fors shoirlarining she‘rlari asosida ijro etildi.” [2]

Albatta, har bir millatning, hududning va xalqning o‘ziga xos ijrochilik maktablari mavjud. Shu bilan birga, turkiy xalqlarning san‘ati bir-biriga o‘zaro o‘xshashlik tomonlari bor. Bu esa, ijrochi uchun ko‘pqirrali ijodkor bo‘lish, madaniyat va san‘at orqali xalqlar do‘stligini doimo saqlab kelishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, urma cholg‘u asboblari doim yetakchi vazifasini bajargan. Zarbli cholg‘ular yordamida asarning ritmi, kayfiyati, xususiyati va yo‘nalishini belgilab, asarga butunlik baxsh etadi.

“Taniqli olim T.Vizgoning ma‘lumotiga ko‘ra mudovara (tarelka) harbiy cholg‘ular qatoridan ham o‘rin olgan. Misli mudovara (sanj)lar ham miloddan uch ming yil oldin ma‘lum bo‘lsada, zamonamizgacha (huddi doyra cholg‘usidek) o‘z shaklida yetib kelgan. Urma cholg‘ular – doyra, debu, daff, daz, dov, sanj g‘o‘lachalar

miloddan ikki ming yil muqaddam (insoniylar davri) vujudga kelib, turli shakllari, tuzilish va zarbu usullari bilan takomillashib, bizgacha yetib kelgan.”[3]

Bugungi kunda, aholi, ayniqsa yoshlar o‘rtasida o‘tkaziladigan vatanparvarlik ruhidagi tadbirlarda ham harbiy orkestrlar keng jalb chalinib, asosan urma cholg‘ular yordamidagi marshlarni ko‘rishimiz mumkin. Bu esa, urma va zarbli cholg‘ularning vazni, ruhiyat bag‘ishlashi va o‘ziga xos yoqimlilik bilan ajralib turishini ko‘rsatadi.

Umuman olib aytganda, nafaqat urma va zarbli cholg‘ular, balki, musiqa uchun inson hayotidagi o‘rni beqiyosdir. Musiqa yordamida har bir insonning ongiga va ong ostiga ta’sir o‘tkazish, uning ichki kechinmalariga kirib borish, his-tuyg‘ularini jo‘shqinlashtirish yoki aksincha bo‘lgan holatlarga solish mumkin.

“1924-yil Moskvadagi o‘zbek bilim yurti qoshida o‘zbek yoshlari drama studiyasi tashkil qilindi. Unga Moskvadagi davlat teatr maktabida o‘quvchi talabalar bilan Toshkent, Buxoro va Farg‘ona teatr sahnalarida o‘ynab elga tanilgan yigit-qizlar ham jalb etiladi. Ular 1927-yil aprel oyida Yusufjon qiziq hikoyasi asosida “Yana uylanaman!” asarini sahnalashtirdi. Bu asarlar esa tomoshabinlar va mutaxassislarning birday yuqori bahosini oldi. O‘zbek milliy cholg‘ulari va iqtidorli yosh aktyorlarning san’ati ko‘pchilikka yoqdi. Xullas, 1920-1930 yillarda o‘zbek teatr san’ati o‘zining yangi taraqqiyot bosqichiga ko‘tarildi va musiqali teatr asarlari paydo bo‘ldi.”[4]

Bugungi kunda esa, Muqimiy nomidagi O‘zbekiston davlat musiqali teatri ham o‘z faoliyatida yosh ijodkorlarni keng jalb qilgan holda, insonlarga estetik zavq ulashish bilan mashg‘ul. Teatr va musiqa uchun o‘zaro uyg‘unligi, ularning birga ijro etilishi asarni tomoshabinga yanada tezroq va aniq yetkazishda katta yordam beradi. Shu bilan birga, mazkur yo‘nalish bo‘yicha bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida ham professional ta’lim berib kelinmoqda. Bu esa, musiqa va san’atning yanada rivojlanishiga o‘zining munosib hissasini qo‘shadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S.B.Saidiy. Markaziy Osiyo madaniyatida urma cholg‘ular mavzusidagi San’atshunoslik fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent – 2008. B. 16.
2. S.B.Murtozova XIX asr oxiri – XX asrning 80-yillarida O‘zbekiston musiqa madaniyatidagi transformatsiya jarayonlari (07.00.07 – O‘zbekiston tarixi) mavzusidagi Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiyasi. Toshkent – 2018. B. 16-17.
3. S.B.Saidiy. Markaziy Osiyo madaniyatida urma cholg‘ular mavzusidagi San’atshunoslik fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent – 2008. B. 19.
4. B.Sh.Irzayev. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda musiqa madaniyatining rivojlanishi mavzusidagi dissertatsiyasi. Toshkent – 2018. B. 22.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI UMUMINSONIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Tursunqulova Maxfuza To‘lqin qizi
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI tayanch doktoranti

Abstrakt. Boshlang‘ich sinflarning ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning lingvistik va til komponentlarini shakllantirish xususiyatlari, belgilar va o‘quv tahlillari haqida nazariy va amaliy tajribalarga asoslangan fikr-mulohazalar mavjud. rivojlantirish masalasiga ham e‘tibor qaratilib, unda boshlang‘ich ta‘limning o‘rni haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: til va lingvistik komponent, umuminsoniy qadriyatlar, boshlang‘ich ta‘lim, ta‘lim mazmuni, kognitiv faoliyat, lingvistik shaxs.

Абстракт. Приводятся отзывы, основанные на теоретическом и практическом опыте, об особенностях формирования у учащихся языковых и языковых компонентов, знаков и учебного анализа на уроках родного языка и читательской грамотности младших классов. уделено внимание вопросу развития, в нем обсуждается роль начального образования.

Ключевые слова: языкоязычный компонент, начальное образование, содержание образования, познавательная деятельность, языковая личность.

Hozirgi davrda ta‘lim va tarbiyaga bo‘lgan zamonaviy talablar ta‘lim mazmuni va shakllariga yangicha yondashuvlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Shuningdek, o‘sib kelayotgan yosh avlodga umuminsoniy qadriyatlarimizga yo‘g‘rilgan ta‘lim va tarbiya va berish jarayonida uning maqsad va vazifalari haqidagi boshqa g‘oyalarning shakllanishiga ham zamin yaratyapti.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “... Xususan, milliy tarixni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruxi bilan yaratish kerak. Aks holda uning tarbiyaviy ta’siri bolmaydi. Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o‘rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur” O‘z milliy tarixi, umuminsoniy qadriyatlari va madaniyati bilan faxrlanish, milliy iftixor hissi insonni ma’naviy kamolot sari yetaklaydi. Binobarin, “Tarix darslarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish metodlari” hozirgi kunda muhim mavzulardan biridir.

Shunday ekan, o‘quv jarayonining turli sohalariga ta’sir ko‘rsatadigan ta‘lim mazmunidagi o‘zgarishlar ta‘limning texnologik jihatlari bilan ham bog‘liq bo‘lib, turli xil ta‘lim modellari va deyarli barcha maxsus o‘quv kurslarini yaratadi. , Jumladan, ona tili va o‘qish savodxonligi kursini yangilash zarurati bunga misol bo‘ladi. Ona tili haqidagi bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini tashkil etish va mazmunini tanlash muammolarigina emas, balki o‘quvchilarning kognitiv faollik ko‘nikmasini rivojlantirish, shuningdek, o‘zlashtirishning ichki qonuniyatlari tufayli obyektiv jarayonlarni hisobga olish, ona tili, tilning o‘zi, bolada lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish masalasi dolzarbligicha qolmoqda.

Bizga ma’lumki, ta‘lim maqsadi jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqib shakllanadi. Shu sababli ta‘lim maqsadi jamiyatdagi ta‘limga bo‘lgan ehtiyojdan

kelib chiqib tanlanishi kerak. Ilmiy adabiyotlar bo'yicha ta'limning maqsadi – imkoniyatlardan to'g'ri va o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantirish, mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona ta'lim-tarbiyani shakllantirish, o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan insonparvarlik ta'limini shakllantirishdan iborat. Bundan tashqari individual ma'naviy boyitishdan iborat ekanligi ta'kidlanadi. Tarbiyaviy maqsaddan kelib chiqib, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonligini oshirish, mantiqiy tafakkurini rivojlantirish orqali muloqot madaniyati yuksaladi. Tarbiyaviy maqsad asosida ma'naviy-mafkuraviy va estetik tarbiya beriladi. Ona tiliga o'rgatish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashish imkoniyati mavjud.

Lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida boshlang'ich ta'lim alohida e'tiborga loyiqdir. Chunki boshlang'ich ta'lim bolalarning har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratadi.

Bu yerda nutq madaniyatini rivojlantirish, ongli munosabatni shakllantirish borasidagi ishlar boshlanadi. Aynan shu bosqichda tilga, lingvistik qobiliyatni rivojlantirish masalalariga ko'proq e'tibor qaratilib, kelajakka poydevor qo'yiladi.

Boshlang'ich lingvistik kompetensiyalar til, nutq, shaxsni rivojlantirishga oid jihatlarni o'z ichiga olgan hodisa sifatida ko'rib, o'quvchining lingvistik bilimi bilan uning til shaxsi sifatida kamol topishi o'rtasidagi bog'liqlikni alohida ta'kidlash lozim. Shu bilan birga, lingvistik bilim deganda nutqiy asarlarni yaratish va idrok etishni belgilovchi o'quvchining qobiliyatlari va xususiyatlari majmuyi tushuniladi. Bu munosabatni amalga oshirish jarayonida o'quvchining til, lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish eng muhim va hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Maktabda ona tilini o'qitish mazmuni jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida davlatimiz maktab oldiga qo'ygan vazifalardan kelib chiqadi. Bu vazifalar ko'p qirrali bo'lib, ularni amalga oshirish o'quvchilar ongini rivojlantirish, ularga g'oyaviy-siyosiy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasini singdirishga qaratilgan.

Ona tili va o'qish savodxonligini o'rganish natijasida o'quvchilar o'z fikrlarini grammatik jihatdan to'g'ri, uslubiy jihatdan aniq, mazmunli, ohangga rioya qilib, to'g'ri yoza oladilar. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishda boshlang'ich sinflarda olib borilayotgan lingvistik tahlil katta ahamiyatga ega. Boshlang'ich ona tili va o'qish savodxonligi dasturida ham lingvistik tahlilga alohida ahamiyat beriladi.

Ona tili va o'qish savodxonligini o'rgatishda asosiy e'tibor tilga oid to'rt ko'nikmani shakllantirishga qaratiladi: o'qish, tinglab tushunish, gapirish va yozish, grammatik savodxonlik.

Boshlang'ich sinflarning “Ona tili va o'qish savodxonligi” darsliklarida, o'qituvchilar uchun yaratilgan uslubiy qo'llanmalarda o'quvchilarni lingvistik tahlilga o'rgatish bo'yicha ko'rsatmalar berilmagan. Boshlang'ich sinflar ona tili va o'qish savodxonligi darslarining asosiy vazifasi o'quvchilar nutqini rivojlantirishdan iborat. Nutq faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda til hodisalarini o'zlashtirish, ularning o'xshash va farqli tomonlarini bilish juda muhimdir.

O‘qitish kommunikativ yondashuvga asoslanadi, ya’ni tilning muloqot funksiyasi birlamchi hisoblanadi. Shuningdek, faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv, ongli yondashuv, kashfiyot va tanqidiy yondashuvni hisobga olish kerak. Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning so‘z turkumlari bo‘yicha lingvistik va til komponentlarini shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari va belgilari sifatida o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini mustaqil fikrlash va nutq darajasini rivojlantirishning zarur omillaridan biri deb ko‘rsatish mumkin.

Boshlang‘ich sinflarda o‘tkaziladigan ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilar tilshunoslikning fonetika, leksikologiya, morfema, so‘z yasalishi, so‘z turkumlari, sintaksis kabi bo‘limlaridan bilim, ko‘nikma va tegishli bilimlarni egallaydi. ko‘nikmalarni shakllantirish dastur va darsliklar talablari asosida amalga oshiriladi. Talabalarning yuqorida qayd etilgan bo‘lim va mavzular bo‘yicha egallagan bilim, ko‘nikma va malakalari holatini tekshirish va nazorat qilishning ko‘plab sinovdan o‘tgan usullari mavjud.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘z tajribalarida bu usullardan unumli foydalanib kelmoqdalar. Lekin o‘quvchilarni lingvistik tahlilga o‘rgatish ishlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ona tili fanidan olgan bilim, ko‘nikma va malaka darajasini to‘g‘ri va haqqoniy aniqlashgina emas, balki ularni mustaqil, ijodiy fikrlashga o‘rgatishdir. mantiqiy. fikrlash, mavjud til hodisalarini farqlash, ularni umumlashtirish, qiyoslash, guruhlash kabi aqliy faoliyat bilan shug‘ullanishga majbur qiladi va natijada mavjud til hodisalariga tanqidiy qarash asosida bolaning dunyoqarashining kengayishiga olib keladi. Ilmiy mushohada va mulohaza yuritish ko‘nikmalari paydo bo‘ladi. Shuning uchun ham ona tili, o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarni lingvistik tahlilga o‘rgatish muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega.

Ona tili va o‘qish savodxonligini o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarga tilshunoslikni o‘rgatish muammosi til o‘qitish nazariyasi va metodologiyasida yangilik emas.

Talabalarni lingvistik tahlilga o‘rgatish rus olimi A.V.Tekuchev, o‘zbek olimlari Y.Abdullaev, X.G‘ulomova, M.Mirmahmudova tomonidan chuqur o‘rganilgan. Biroq ularning ishlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini lingvistik tahlilga o‘rgatish tadqiqot obyekti sifatida olinmagan.

T.Ashrapova, M.Odilovalar o‘z darsliklarida “Grammatik tahlil va uning turlari” mavzusiga alohida e’tibor berganlar. Ular grammatik tahlilning ahamiyatini ta’kidlaydilar: “O‘quvchilarning grammatika va imlo bilimlarini qay darajada o‘zlashtirganliklarini baholash maqsadida o‘tkaziladi” va grammatik tahlilni quyidagicha guruhlaydilar:

- a) mazmuniga ko‘ra: fonetik, morfologik, sintaktik, aralash tahlil;
- b) hajmi bo‘yicha: to‘liq tahlil, to‘liq bo‘lmagan tahlil;
- d) shakliga ko‘ra: og‘zaki va yozma kabi turlarga bo‘linadi.

Bu darslikda ham boshlang‘ich sinflarda grammatika tahlilining izchilligi, tahlilda didaktik vositalardan foydalanish haqida fikr bildirilmagan.

To‘plangan adabiyotlar, bir qator monografiyalar va ushbu masala bo‘yicha manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, til didaktikasida bu atamalarni izohlashda

turlicha yondashuvlar mavjud. Demak, ona tili o‘qitish metodikasida “lingvistik bilim” va “lingvistik kompetensiya” atamaları sinonim sifatida qo‘llaniladi yoki cheklangan va mustaqil sifatida belgilanadi. Ona tilini o‘qitish metodikasi va o‘qish savodxonligida lingvistik va lingvistik kompetensiyanı farqlash maqsadga muvofiq ko‘rinadi. Buning zarurati shundan kelib chiqadiki, ona tilini o‘zlashtirish, bir tomondan, til birliklari va ularning shakllanish qoidalarini o‘zlashtirishni, ikkinchi tomondan, til va uning tizimini bilishni o‘z ichiga oladi. Til kompetensiyasining mohiyati, bizningcha, til tizimini o‘zlashtirish, til materialini o‘zlashtirish” degan ma’noni anglatadi. Ona tili fanini o‘qitish metodikasi bo‘yicha lingvistik kompetensiyaga fan asoslari, kursning konseptual asoslari, ma’lum tushunchalar (til birliklari va kategoriyalari: fonema, grafema, morfema): so‘z birikmasi, gaplar majmui haqidagi bilimlar kiradi. Masalan, jumla. lug‘at, leksik va grammatik til birliklari va boshqalar.

Lingvistik kompetensiyanı shakllantirishda til hodisalarini tan olish va ularning nutqda qo‘llanilishini ta’minlovchi harakat usullarini maqsadli egallash ham muhim o‘rin tutadi. Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, til tizimini o‘rganish o‘z-o‘zidan maqsad emas. Lingvistik kompetensiyanı shakllantirish jarayonida o‘quvchi shaxsini, kognitiv madaniyatini, mantiqiy xotirasini, o‘z-o‘zini baholash va introspeksiya ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tili fani va o‘qish savodxonligi vositasida til shaxsini tarbiyalash, lingvistik va til komponentlarini shakllantirish vazifasi tilning kognitiv vazifasi va kognitiv ahamiyatidan kelib chiqib, birinchi o‘ringa chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Быстрова Е.А. Коммуникативная методика в преподавании родного языка // Русский язык в школе. 1996. No 1. С.
2. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).
3. Tursunqulova Maxfuza To‘lqin qizi. BOSHLANG‘ICH SINFLARDA FOYDALANILADIGAN DIDAKTIK O‘YINLAR HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR. YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI ilmiy-amaliy konferensiya 2023. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8044429/>
<http://scientists.uz/uploads/conferences/007/1.94.pdf>
4. Tursunqulova Maxfuza To‘lqin qizi. BOSHLANG‘ICH SINFLARDA FOYDALANILADIGAN DIDAKTIK O‘YINLAR HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR. YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI. 15.06.2023
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8044429>
5. G‘afforova T. , Nurullayeva Sh. Boshlang‘ich sinflar ona tili darslarida didaktik o‘yinlar va mustaqil ishlar. –Qarshi: Nasaf, 2003. –54 b.

**TURKIY XALQLAR AN’ANAVIY SPORT O‘YINLARIGA QADRIYATLI
MUNOSABAT – TADQIQOTCHILAR NIGOHIDA**

**Qodirova Xalimaxon Nurmuxammad qizi PhD, v/b dotsent, T.N.Qori-Niyoziy
nomidagi O‘zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti 1-bosqich
doktoranti.**

Annotatsiya: maqolada Turkiy xalqlar an’anaviy sport o‘yinlarining eng qadimgi davrdan bugunga qadar Turkiy xalqlarning eng sevimli sport o‘yinlaridan ekanligi, mazkur o‘yinlar Turkiy xalqlarning kelajak avlod ongida qadriyatli munosabatini shakllantiishga qaratilgan jarayon sifatida milliy o‘zlik ekanligi sohada izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilarning qarashlari aks ettirilgan fikrlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiy xalqlar, kurash, kamondan o‘q otish, chang‘i, aba kurashi, yog‘li kurash.

Ma’lumki, Turkiy xalqlar o‘zining zalvorli tarixiga, urf-odat va an’analiga, hunar, andlik, san’at, il-fan sohalarida o‘ziga xos pozitsiyasiga ega bo‘lgan xalqdir. Garchi bugungi kunda yer sharining turli nuqtalarida yashashga qaramasdan ularni birlashtirib turuvchi bir xususiyat mujassamki, bu Turkiy xalqlarning an’anaviy sport o‘yinlaridir. Ular qayerda va qanday sharoitda yashamasinlar albatta mazkur sport turlari ularning qalblaridan joy olgan desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi.

Bugungi kunda Turkiy xalqlar an’anaviy sport o‘yinlariga bo‘lgan qiziqish, ishtiyoq, tadqiqotchilar tominidan izlanishlar, qator simpozium, konferensiyalarni tashkil etish, bu sohadagi muammolarni bartaraf etish bilan bir qatorda mazkur sport o‘yinlarini kelajak avlodga saqlangan holda yetkazishga qaratilgan yangicha yondashuvlar yuzasidan bir qancha loyihalar amalga oshirib kelinmoqda.

Professor Fikret Soyerning “An’anaviy sport o‘yinlarining amaliy va nazariy faoliyatining milliy o‘zlikdagi hissalarini” mavzusidagi maqolasida “Turk xalqlarida otli o‘yinlar, kamondan otish va kurash musobaqasini nafaqat majoziy, balki umumiy ma’noda ham boshqacha ko‘z bilan qarash imkonini beradi”[6;33] -deya ta’kidlaydi.

Saadetdin Yagmur Gomech “Turklar 7-8-asrlardayoq qorda uchish uchun zarur bo‘lgan jihozlardan foydalanishni o‘rgangan. Ular bir asrdan beri bilishadi. Xitoy va Arab manbalarida aytilishicha, turklar oyoqlariga taqqan chang‘iga o‘xshash narsalarni qo‘ltig‘i ostidagi tayoqlarga suyanib, bir oyog‘i bilan yerga qattiq urib surganlar. Keyinchalik sport sifatida amalga oshirilgan bu mahoratni dunyoga mana shu chang‘i jihozlari bilan bergan millat, balki turklardir”[12;39] -deya o‘z qarashlarini bayon etadilar.

Siymik Arstanbekov, Osman İmamoğlu, Hasan Tatning tadqiqotlariga ko‘ra, Hz.Muhammad alayhissalomning o‘zi ham o‘z davrida Makkada kuch-qudrati bilan mashhur bo‘lgan polvon Rukone Ibnu Abdi Yazid bilan kurashgani musulmonlar uchun namunadir. Rukana Qurayshning eng kuchli odami edi; U kurash bo‘yicha chempion bo‘lgan. U Muhammad (s.a.v.)ning o‘sha paytda Arabistonda eng qo‘rqinchli polvon bo‘lgan Rukana bilan kurashgan mashhur voqeasini ham eslatib

o’tadi. U juda kuchli, kurashga mohir shaxs ekanligi Makkada ma’lum edi. Boshqa joydan odamlar u bilan kurashgani kelishar va u ular bilan kurashardi. Bir kuni Payg’ambarimiz Makkadan chiqib ketayotib, Rukana ismli juda mashhur kishiga duch keldilar. Rukane Makkada kurash bilan nom qozongan edi. U juda katta va kuchli edi. Hz. Muhammad Rukanni islomga taklif qilganida Rukan unga kurashni taklif qiladi[14;131] -deya o’z tadqiqotlarida yozib o’tganlar.

Nadedjda N. Tydykova. Pelin Kyollarnig tadqiqotlariga ko’ra, “Hind mifologiyasida kurash, kamondan otish, shaxmatga o’xshash o’yin va ot minish sporti borligi aniqlangan. Ayniqsa, kurash sporti ko’plab dostonlarga mavzu sifatida o’z o’rnini topgan. Kurash “Malla-Yudha” deb ataladi. Hindistonning Mahabharata va Ramayana dostonlarida kurash haqida gap boradi”[10;144] -deya ta’kidlaydi.

Zeynep Safiye Baki Naljiog’lu o’z tadqiqotlarida “Ommaviy axborot vositalari, tabiatni muhofaza qilish, an’anaviy sport va o’yinlar o’rtasidagi munosabatlar teleseriallar, filmlar yoki multfilmlarda ushbu sport turlariga o’rin ajratish, turli hujjatli kontent yaratish, tadbirlarni translyatsiya qilish yoki kompyuter o’yinlarini loyihalash kabi amaliyotlar orqali o’rnatilishi, ularning taqdim etishni oshirishga qaratilgan an’anaviy sport va o’yinlar va tabiatni muhofaza qilish haqida jamiyatda xabardorlikni oshirish imkonini beradi”[17;52] -deya o’z yondashuvini bildirib o’tgan.

Ozarbayjonli tadqiqotchi N.Aliyevning izlanishlariga ko’ra, O’rta asrlarda Ozarbayjonda jismoniy tarbiya va ta’lim-tarbiya masalalarining rivojlanishi e’tiborni tortadi. Nizomiy Ganjaviy davrida xalq orasida keng tarqalgan ilk dala tomoshalaridan biri Jidir (Cıdır) dalasida o’tkazilgan musobaqalar edi. Bu poygalar asosan bahorning kelishi munosabati bilan tashkil etilgan. Bu tanlovlar g’oliblari jamiyatda obro’-e’tiborli insonlarga aylanganlar. Bu musobaqalarga tayyorgarlik katta chilladan boshlangan (21 dekabr). Bu bayramga alohida tayyorgarlik ko’rilgan (otlar parvarishlangan, bezatilgan, etik kiyilgan, egar gilamlari to’qilgan, mardlar uchun maxsus kiyim tikilgan va hokazo). Poygalar chopish bilan boshlanib, turli akrobatik harakatlar, ot o’yinlari namoyish etilgan. Kamonchilar otda ham, piyoda ham o’z mahoratlarini namoyish etganlar. Ba’zan ular orasida erkaklar kiyimida qizlar ham bo’lgan. Poygalarda qilichbozlik va kamondan otish o’yinlari alohida o’rin tutgan”-deya ta’kidlaydi[5;56].

Ozarbayjonlik tadqiqotchi Ayten Ali qizi Mehdiyeva Ozarbayjon milliy o’yinlaridan bahs etarkan, “Milliy xalq o’yinlari va an’anaviy o’yinlarida har bir xalqning o’ziga xos dunyoqarashi, milliy o’zligini anglash, g’urur va iftixor tuyg’ulari o’z ifodasini topgan. Shunday ekan, milliy o’yinlarni o’rganish orqali o’sha xalqning tarixi haqida ham boy ma’lumotlarga ega bo’lish mumkin. O’yinlarda ozarbayjon xalqining dunyoqarashi, milliy an’analari saqlanib qolgan”[3;73] -deya o’z qarashlarini ifoda etadi.

Turkiyalik professor Mehmet Turkmen “Qirg’iziston-Turkiya Manas universiteti an’anaviy o’yinlar va sport tadqiqot va tatbiq markazi tomonidan amalga oshirilgan ” Qirg’iziston qoyatosh rasmlarida an’anaviy o’yinlar va sport turlarini o’rganish” ilmiy loyihasi doirasida Örnökda amalga oshirgan dala ishlarini olib borilganligi, 2021 yil 9-15 avgust kunlari Örnök qoyatosh rasmlarida dala

ishlari davomida universitet talabasi Baytur To‘qtosunov bergan ma’lumotlar tufayli ko‘kbörü qoyatosh rasmlar sahnasini topildi”[9;77] - deya ta’kidlaydi.

Tadqiqotchi Aslı Yurdigülning qarashlarida “Hozirgi kunda, ayniqsa, an’anaviy sport turlarini targ‘ib qilishda sport hujjatli filmlaridan tez-tez foydalanilayotgani ko‘rinib turibdi. Masalan, TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) hujjatli filmi “Turk kamonchiligining sarguzashtlari”, “Turklarning ajralmas qismi”, “Rahvon otlari”, “Yog‘li kurashning qisqacha tarixi” kabi ko‘plab hujjatli filmlar orqali ham an’anaviy sport turlarini targ‘ib qilib kelmoqda. Shuningdek, bolalar kanallari uchun tayyorlanayotgan kontentlar bolalarning an’anaviy sport turlaridan xabardorligini oshiradi va ularni ushbu sport turlari bilan shug‘ullanishga undaydi”[2;94] -deya o‘z qarashlarini ilgari suradi.

Tamer Karademir, Jengizhan Pakyardimlarning tadqiqototi an’anaviy sport o‘yinlarida oila tipining ahamiyatiga qaratilgan bo‘lib, tadqiqot natijalariga ko‘ra, “Tadqiqotlar natijasida tadqiqotda ishtirok etayotgan universitet talabalarining yoshi va jinsi bo‘yicha an’anaviy sport turlariga bo‘lgan munosabatida statistik jihatdan ahamiyatli farq topilmadi. Oila tipi o‘zgaruvchisiga ko‘ra, ularning an’anaviy sport turlariga bo‘lgan munosabatida statistik jihatdan sezilarli farq borligi kuzatildi. Tadqiqot natijalari baholanganda oliy o‘quv yurtlari talabalarining an’anaviy sport turlariga bo‘lgan munosabatiga oila tipi omili ta’sir ko‘rsatishi, an’anaviy (katta) oilada yashab, qishloqda ulg‘ayganlarning munosabati yuqori ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijasida olingan natijalar qishloq hayoti va katta oila tarkibi ko‘proq an’anaviy qadriyatlarni o‘z ichiga olganligi bilan bog‘liq, shuning uchun bu tuzilmadagi shaxslarning an’anaviy sport madaniyatiga moslashishi osonroq va ularning munosabatlari bu yo‘nalishda ijobiy shakllanadi”[16;141] - degan xulosalarini bayon etgan.

Tuvalik olima Inga Mendot “Tuvaliklarning qadim zamonlardan beri eng sevimli sport turi bo‘lgan (xuresh) kurashini eslatib, qahramonlarni, ularning jismoniy fazilatlari va fazilatlarini ulug‘lash va duo qilish orqali xalq qora kuchlar ustidan g‘alaba qozonish va yer yuzida baxtli hayot yaratishni ko‘rsatishi, ajdodlarimiz ozodlik, baxtli hayotga intilishlarini jangchi-qahramon qiyofasi bilan shunday bog‘lashganligi, Tuvaliklar hayotida Xuresh kurashi katta rol o‘ynaganligi, bu hayot qiyinchiliklarini yengish, g‘oliblik ruhini tarbiyalash maktabiga aylandi[18;148]-deya Tuvaliklar hayotida kurashning naqadar xalq ichida ahamiyat kasb etganligini ta’kidlaydi.

Arina Kazakbayeva, Mehmet Durmaz, Osman İmamoğlu o‘z izlanishlarida natijasida “Xitoyda uchta qadimgi amaliy jangovar jang turlari kurash, boks va kamondan otish mavjud bo‘lgan. Xususan, kurash va sumoga o‘xshash qo‘sh kuch effekti bo‘lgan qadimiy kurash 6000 yildan beri shug‘ullangan. Shuai Jiao - Xitoyning birinchi jang san‘atlaridan biri. Xitoy kurashi Xitoy madaniyatida uzoq tarixga ega va bugungi kunda mashhur bo‘lgan ko‘plab kurash tizimlariga ta’sir qilish uchun uning chegaralaridan tashqarida ham tarqaldi. Aytish mumkinki, kurash mashg‘ulotlari uchun maktablar tashkil etilgan va kurashdan turli sport tarmoqlari paydo bo‘lgan”[1;158]-deya ta’kidlaydilar .

Yana bir Turkiy xalqlarning an’anaviy sport o‘yinlaridan biri bo‘lmish kurashning ham oz‘iga xos turlari mavjud bo‘lib, Aba kurashidir, u faqat turkiy xalqlar tomonidangina ijro etilibgina qolmay, ko‘plab millatlar tomonidan o‘ynilgan. Aba kurashi (yaktakli kurash) o‘z nomini unga kiyiladigan kiyimdan olgan. Aba - kaltaklangan jundan, odatda tuya yoki qo‘y junidan qilingan mato[4;58]. Aba - yengsiz, qalin va mustahkam kiyim, yelkasi va orqa qismi bardoshli charm bilan qoplangan, raqiblarning yoqasi va belidan ushlab o‘tkaziladigan kurash[8;47]. Yapon samuraylarining zamonaviy kiyimlari kimonoga juda o‘xshaydi. Shuningdek, aba kurashida qo‘llaniladigan usullar dzyudo sportidagi uslublarga o‘xshashligi ta’kidlangan”[15].

Orxan Gok Kurshat Hazar “Hatayning yuqori darajadagi Aba kurashining asl tuzilishini saqlab qolish va uni bugungi kunda saqlab qolish turk sport madaniy merosini keyingi avlodlarga o‘tkazishda muhim element hisoblanadi”-deya Aba kurashining kelajak avlodga o‘rgatilishi borasida o‘zning qarashlarini aks ettiradi[11;177].

H.Nurgul Begiç, Ayşe Sarıcan “Turk madaniyati tarixining muhim qismini tashkil etgan an’anaviy sport o‘yinlaridan biri bo‘lgan kurash, O‘rta Osiyodan Onado‘liga ko‘chish bilan birga kelgan va avlodlardan o‘tib, bugungi kungacha yetib kelgan ajdodlarimiz sport turlaridandir. Anqaraning Chamlidere tumanida qadim zamonlardan beri o‘tkazib kelinayotgan kurash tadbirlari bugun “Aluchtog‘ festivali” tadbirlari doirasida uyushtirilmoqda”[7;203] -deya kurash sport turining Turk Xalqlarining eng qadimgi o‘yinlaridan biri ekanligini ta’kidlaydilar.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Turkiy xalqlar an’anaviy sport o‘yinlariga qadriyatli munosabat bugungi globallashuv hamda modern bir hayot shaklida ham o‘ziga xos ahamiyat kasb etuvchi bir soha ekanligidan, qadimgi davrlarda bugungacha o‘z dolzarbligi, ishtiyormandlari va tadqiqotchilarni o‘zi jo etib kelayotgani quvonarli hol albatta. Bizdan vazifa sifatida esa, Turkiy xalqlar an’anaviy sport o‘yinlariga qadriyatli munosabat o‘sib kelayotgan yosh avlod ongiga singdirish, o‘z an’analri bilan faxrlanish yana uzoq asrlar mobaynida davom etishida ko‘prik vazifani bajarishiga ko‘maklashish lozim. Toki, Turkiy xalqlar an’anaviy sport o‘yinlari zamon va makon tanlamas omil sifatida hayotimizning bir bo‘lagiga aylansin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arina Kazakbayeva, Mehmet Durmaz, Osman İmamoğlu. Eski Çin halklarında güreş sporu ve yansımaları. X Türk Halkları Geneleksel Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 158-sayfa.
2. Aslı Yurdigül. Televizion spor programları ve geneleksel sporlar. X Türk Halkları Geneleksel Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 94-sayfa.
3. Aytən Əli Qızı MEHDİYEVA. Milli İdman Oyunlarının Azərbaycan Xalqının Tarixində Rolu (Qədim Və Orta Əsrlər Dövrü). X Türk Halkları Geneleksel Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021.73-sayfa.

4. Çiftçi, H. ve Yener Ş. (1971). "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları". Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları. 58.
5. Əliyev N. Quliyev D. Bədən tərbiyəsi və idman tarixi. Bakı:AZDBTİA, 2005. 56 Sayfa.
6. Fikret Soyer. Geneleksen spor oyunlarının praktik ve teorik faaliyetinin milli kimliğe katkıları. X Türk Halkları Geneleksen Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 33-sayfa.
7. H.Nurgül Begiç, Ayşe Sarıcan. Ankara Çamlıdere Aluçdağı Festivali Ve Yağlı Güreşleri. X Türk Halkları Geneleksen Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 203-sayfa.
8. Kalça A. ve Akburu, İH. (2017). Bireysel Sporlar Güreş, Milli Eğitim Bakanlığı: Ankara. 47-sayfa.
9. Mehmet Türkmen. Önkök kaya resimlerinde kökübörü oyunu tasviri. X Türk Halkları Geneleksen Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 77-sayfa.
10. Nadedjda N. Tydykova. Pelin Kyol, Osman İmamoğlu. Hint mitolojisinde spor ve güreş. X Türk Halkları Geneleksen Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 144-sayfa.
11. Orhan GÖK, Kürşat HAZAR. Hatay Yöresi Aba Güreşlerine Otantik Açidan Bakış. X Türk Halkları Geneleksen Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 177
12. Saadettin Yağmur Gömeç, Türklerde eğlence ve oyun kültürü. Geneleksen spor oyunlarının praktik ve teorik faaliyetinin milli kimliğe katkıları. X Türk Halkları Geneleksen Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 39-sayfa.
13. -sayfa.
14. Sıymık Arstanbekov, Osman İmamoğlu, Hasan Tat. Hz Muhammed'in güreş yapması ve müslümanlara yansımaları. X Türk Halkları Geneleksen Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 131-sayfa.
15. Şahin, H. M. (1999). Gaziantep'te aşırıtmalı aba güreşi üzerine bir araştırma. Yüksek lisans tezi, Gazi üniversitesi Sağlık bilimleri Enstitüsü, Ankara.
16. Tamer Karademir, Cengizhan Pakyardım. Üniversite öğrencilerinin geleneksel sporlara yönelik tutumlarının aile tipleri açısından incelenmesi. X Türk Halkları Geneleksen Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 141-sayfa.
17. Zeynep Safiye Baki Nalcıoğlu. Somut olamayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi bağlamında geneleksen sporlar ve oyunlar. X Türk Halkları Geneleksen Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 52-sayfa.
18. Инга Мендот, Элла мендот. Почетные звания борцов в национальной борьбе «Хуреш». X Türk Halkları Geneleksen Spor Oyunları Sempozyumu. Kahramanmaraş. Türkiye. 05-07.11.2021. 148 st.

TA’LIM SHARAYOTIDA DARSLARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Tumaris Azizova

**O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institute Qoraqalpogiston
filiali katta ilmiy xodimalari**

Annotasiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim sifat va samaradorligini oshirishda zamonaviy pedagogic, innovatsion va axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: innovasiya va axborot – kommunikatsiya texnologiyalar, tajriba, hamkorlik

Yangi asr o'qituvchisi pedagogik-psixologik va intellektual salohiyat bo'yicha chuqur bilimga egaligi, innovatsion ta'lim texnologiyalari, ta'limning interfaol usullari va ilg'or samarali metodlariga oid ijodiy faollikni oshirishning samarali usullaridan xabardor bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda mamlakatimizda zamonaviy ta'lim tizimi yangilanib, yangi pedagogik va innovatsion texnologiyalar jadal rivojlanib bormoqda. Shaxsni hozirgi davr talabi darajasida tarbiyalash, g'oyaviy, ma'naviy-axloqiy bilimni oshirish, o'z navbatida mustqalligimizni mustahkamlash, yod g'oya va unsurlardan himoya qilish uchun har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi va fan o'qituvchilari, mohir va ijodkor bo'lishi, o'z kasbiga vijdonan yondashishi lozim. Buning uchun o'qituvchi har bir darsga puxta tayyorlanishi, dars o'tish jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan to'g'ri va o'rinli foydalana olishi kerak. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining faoliyati bir vaqtning o'zida bir necha fanlarni o'tishdan iborat. Bu faoliyat boshlang'ich sinf o'qituvchisidan izlanish, harakat va mahoratni talab etadi.

Boshlang'ich sinfda o'qitilayotgan har bir o'quv fani hayot bilan bog'liq, hayotiy muammolarni yechishga o'rgatadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy salohiyati va ma'lumot darajasi, bolalar psixologieasi, hozirgi zamon boshlang'ich ta'lim metodikasini bilishi hamda o'qituvchi tinmay o'z ustida mustaqil ishlashi fandagi barcha yangiliklardan xabardor bo'lishi, samarali o'qitish metodikalarini namoyish eta olishi lozim. Ma'lumki, bola tabiatan faol va faollikka intilgan bo'ladi. Anashufaollikniso'ndirmaslik, eng tizimli ravsihda muayyan maqsad sari yo'naltirishda interfaol o'yinlardan tizimli foydalanish boshlang'ich ta'lim pedagogikasining eng dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Bu jarayonni amalga oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish va o'quv jarayonida qo'llash bilan mustahkamlashni taqozo etadi.

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi.

Ta’limda o’quvchi shaxsini fikrlashga, o’zgalar fikrini anglash va shu fikrni og’zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o’rgatish masalasida e’tibor qaratilgan bo’lib, mustaqil fikrlaydigan? Nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy o’rin egallaydi. Darsda interfaol usullarni qo’llashda boshlang’ich sinf o’qituvchisi darsning texnologik xaritasini to’g’ri tuza olishi kerak. O’yin texnologiyalaridan tashqari interfaol metodlardan “Bahs-munozara”, “Savol bering”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Burchaklar metodi”, “Kubiklar”, “Pinbord”, “Bumerang”, “Blits-o’yin”, “Klaster”, “Loyihalash”, “Zanjir”, “Sinkveyn”, “Muzyorar”, “Charxpalak” kabilarni sanab o’tish mumkin. Bu metodlar sinfda o’rganiladigan mavzular yuzasidan muammoli vaziyatlarni yaratishga, mavzuni muhokama qilish asosida bahs – munozara orqali muammo yechimini topishda yaqindan yordam beradi.

Baxs munozara usuli O’quv guruhini ikki guruhga bo’lgan holda, biror mavzu bo’yicha o’zaro baxs, fikr almashinuv tarzida o’tkaziladi. Rolli o’yinlar Ishbilarmonlik yoki rolli(vaziyatli) o’yinlar – muammoli vazifaning bir turidir. Faqat bu o’rinda, matnli material o’rniga o’quvchilar tomonidan rollar o’ynaladigan hayotiy vaziyat sahnalashtiriladi. Bosqichlari: vaziyatni tushuntirish, mos rollarni bo’lib berish, maqsad va vazifalarni tushuntirish; o’yin davomida o’quvchilarning hatti-harakatlarini kuzatib borish; o’quvchilarning hatti-harakatlari orqali ularga bilim olishlariga, ma’lum malaka va ko’nikmalarni egallashlariga imkoniyat yaratish; o’yin natijalarining tahlili; o’yin natijalarini real hayotiy hodisalar bilan taqqoslash; Pinbord usuli Bu usul aqliy hujummetodining bir ko’rinishi bo’lib, unda qo’yilgan muammoni hal qilish bo’yicha g’oyalar alohida qog’ozchalarda yozilib, doskaga mixlanib boriladi. Ikkinchi bosqichda esa, ular turli mezonlar bo’yicha sinflarga bo’linadi, saralanadi va muayyan tartibda doskada joylashtiriladi

Bilimlarni baholashning joriy nazorat shakli; odatda qisqa vaqt davomida o’tkaziladi; o’quvchilarning o’tilgan atama va tushunchalarni bilish darajasini tekshirish uchun o’tkaziladi; Munozara metodi. Bu metod o’z nomidan ham ko’rinib turibdiki, bunda ishtirokchilar muammoli masala ustida ishlaydi. Bunday guruh qatnashchilarining har bir a’zosini o’z fikrini erkin ayta olish imkoni va sharoitini yaratib berish kerak bo’ladi. So’ng qatnashchilar bildirgan fikr va g’oyalar guruhlashtirilib, ularni tahlil qilishga o’tiladi. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining yoshi, saviyasi va bilimni qabul qila olish qobiliyatlarini hisobga olgan holda dars mashg’ulotlarini tashkil qilish, o’qitish prinsiplari va metodlariga qat’iy amal qilish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizxo’jayev N.M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: O’zbekiston yozuvchilar uyushmasi. Adolat, 2006.
2. G’afforova T. Boshlang’ich ta’limda zamonaviy texnologiyalar. Qarshi: Nasaf, 2009.

**MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI RAHBAR XODIMLARINI
KRAETIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH DOLZARB MUAMMO SIFATIDA**

**Farg’ona viloyati Qo’qon shahar Maktabgacha va maktab ta’limi
no’limiga qarashli 47-davlat maktabgacha ta’lim tashkiloti direktori
Movlyankulova Mavjuda Xodjikulovna**

Annotatsiya: maqolada maktabgacha ta’lim muassasalari rahbar xodimlarining tashkilotda olib borayotgan ta’lim sistemalari va yangicha kreativ metodlar rivoji haqida so’z yuritilgan. Shuningdek, bugungi kunda maktabgacha ta’lim muassasalarida xodimlar ish dasturiga kreativ usullarni kiritish hamda shakllantirish borasida rahbarlarning o’rni tahlil etigan.

Kalit so’zlar. Maktabgacha ta’lim, tarbiyalanuvchi, metod, faoliyat, imkoniyat, qaror

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari oila va jamiyatning bolalarga g’amxo’rlik qilish, milliy hamda mintaqa xususiyatlarini hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash va rivojlantirishga bo’lgan ehtiyojni qondirish maqsadida tashkil etiladi. Muassasalar mustaqil ravishda, o’z tashabbusi bilan o’z faoliyatiga taalluqli, agar ular qonunchilikka va pedagogik prinsiplarga mone’lik qilmasa har qanday qaror qabul qilishga haqlidir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyaviy-ta’limiy ishlar sifati, bolalar va ota-onalar huquqiga jamiyat hamda Davlat manfaatlariga rioya qilish uchun mas’uldir. Muassasalarning mehnat jamoasi xalqchilik asosida o’z-o’zini boshqarish prinsipiga muvofiq jamiyat faoliyati bilan bog’liq bo’lgan masalalarni hal qiladi.

Jamoadagi o’zaro to’g’ri munosabatlar, har bir xodimning mehnat va ishlab chiqarish intizomiga rioya qilishini nazorat qiladi. Rahbarlik mavqeyi mudirani o’z g’oyaviy, ma’naviy-ma’rifiy, siyosiy-huquqiy saviyasini va mutaxassislik mahoratini doimo ongli ravishda oshirishga, pedagogik bilimlarni, bolalarga ta’lim-tarbiya berish nazariyasi va amaliyotini puxta egallashiga, hozirgi bosqichda maktabgacha ta’lim oldida turgan vazifalarni bilishga, o’z bilimlaridan faoliyatida foydalanishga majbur etadi. U dastur, metodik, instruktiv me’yoriy hujjatlarni puxta bilishi va amal qilishi kerak.

Rahbar pedagogik jarayonning mohiyatini chuqur bilishi, kamchiliklarni darhol bartaraf qilish choralarini ko’rishi lozim. Maktabgacha ta’lim tashkilotlar mudirasi xalq ta’limini boshqarish bo’limlari tomonidan oliy ma’lumotga va 5 yildan kam bo’lmagan ish stajiga ega shaxslardan tayinlanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarda kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo’yish, tarbiyalash bo’yicha ishni mehnat jamoasi, maktabgacha ta’lim muassasasi kengashining faol ishtirokida amalga oshiradi. Maktabgacha ta’lim muassasasi rahbarlari kadrlarning kasb mahoratini, umumiy ta’lim mahoratini va madaniy darajasini muntazam o’stirib borishiga g’amxo’rlik qiladi, xodimlar malakasini hisobga olgan holda va maktabgacha ta’lim muassasasi manfaatlaridan kelib chiqib, ularni tartibli va o’z vaqtida joydan-joyga ko’chirib turilishini ta’minlaydi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarda kadrlar rezervini shakllantirib, ular bilan doimiy ish olib boradi. Mudira bolalar bog’chasining butun faoliyatiga, bolalar bog’chasini

obodonlashtirish, ko‘kalamzorlashtirish ishlariga rahbarlik qiladi. Smeta bo‘yicha xarajatlarni to‘g‘ri taqsimlash, muassasani oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlash tartibini to‘g‘ri tashkil etish, bog‘chani rejadagi bolalar bilan to‘ldirish, ta‘lim-tarbiya dasturining bajarilishi uchun javobgar, yozgi sog‘lomlashtirish ishlari, pedagogik va xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarning bilimi, ishga nisbatan munosabati, ularning malakasini oshirish ishlari bo‘yicha bosh rahbardir. Mudira bolalar hayotini saqlash, muhofaza qilish uchun bolalar muassasasida to‘g‘ri kun tartibi, shart-sharoit yaratadi. Sanitariya va gigiyena qoidalarining bajarilishini nazorat qiladi, yong‘inga qarshi tadbirlar o‘tkazadi. Qishga vitamanga boy oziq-ovqat mahsulotlarini g‘amlaydi. Bog‘cha xodimlarini o‘z vaqtida oylik maosh bilan ta‘minlaydi. Ish yuritishni qattiq nazorat qiladi. Faol xodimlarni rag‘batlantiradi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari ma‘muriyati jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda o‘z-o‘zini boshqaruv asosida bolalarni tarbiyalashda yuksak natijalarga erishishga qodir bo‘lgan turg‘un mehnat jamoasini shakllantiradi; kadrlarni pedagogik va xizmat ko‘rsatish mehnati samaradorligini oshirish ruhida tarbiyalaydi, o‘z jamoasi, tanlagan kasbi uchun faxrlanish hissini shakllantiradi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotida to‘g‘ri tashkil etilgan ta‘lim-tarbiya jarayoni bolani shaxs sifatida shakllantirib qolmay o‘z navbatida bolalarni maktab ta‘limiga tayyorlab beradi. Tashkilotda aynan ana shu maqsadga erishishda tashkilot uslubchisining roli benihoya kattadur. Chunki har bir tashkilot uslubchisi tashkilotdagi ta‘lim-tarbiya sifatini nazorat qilish, boshqarish, tarbiyachi xodimlarga ta‘limning ilg‘or ish uslublarini o‘rgatibgina qolmay tashkilotning jamoatchilik ishlarida faol va eng yuksak cho‘qqilarga chiqarishda birinchilardan bo‘lib turadi. Uslubchi tashkilotda direktordan keyin ikkinchi o‘rinda turib, tashkilotning hujjatlari va boshqaruv faoliyatini ya‘ni rahbarlik jarayonlarini puxta egallab olsa ta‘lim-tarbiya jarayonini sifatli shakllantirg‘n bo‘ladi. Avvalo rahbar qanday bo‘lish kerak rahbarning vazifalari, rahbar tashkil etadigan jamoani shakllantirishdagi yo‘l-yo‘riqlarni batafsil bilmog‘i kerak. Quyida biz rahbar faoliyati bilan tanishmiz. Ta‘lim tashkilotining pedagogik faoliyatini boshqarish ta‘lim tashkilotining faoliyat xususiyatiga ko‘ra pedagogik jarayonni rejalashtirish, tashkil etish, rag‘batlantirish, natijalarni nazorat va tahlil qilish maqsadida amalga oshiriluvchi boshqaruv faoliyatidir. Rahbar kompetensiyasining shakllanishi besh bosqichdan iborat bo‘lib, ular quyidagilarni tashkil etadi: Rahbar kompetensiyasining shakllanish bosqichlari: Qobiliyatni aniqlash; • Tarbiyalash va shakllantirish; • Chiniqtirish (kichik hajmdagi topshiriqlar berish); • Ishonch (mustaqil rahbarlik lavozimiga tayinlanish); • Rahbarlik cho‘qqisi. Sifatli maktabgacha ta‘limni tashkil etish asoslaridan biri boshqaruv va pedagog kadrlarni tayyorlash darajasi va ularning professionalizmi hisoblanadi. O‘tgan davr mobaynida ushbu yo‘nalishda keng ko‘lamli ishlar bajarilib kelinmoqda. Chunonchi, birinchi qadamlar sifatida O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim Vazirligi tashkil etildi; «Maktabgacha ta‘lim» bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha oliy ta‘lim tashkilotlariga qabul qilish kvotalari oshirildi; mazkur yo‘nalishda o‘qish muddati uch yilgacha qisqartirildi; maktabgacha ta‘lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan yagona davlat siyosatini amalga oshirish, tizimni tarkibiy jihatdan tubdan isloh qilish, boshqaruv tuzilmasini tashkil etish choralari belgilandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham aynan maktabgacha ta’lim tizimi sohasiga oid muhim vazifalar belgilandi. “Biz oldimizga mamlakatimizda Uchinchi renessans poydevorini barpo etishdek ulug‘ maqsadni qo‘ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak”- deya ta’kidladilar davlatimiz rahbari. Bola dunyoga kelgandan boshlab, unda aynan maktabgacha bo‘lgan yoshda aqliy faollik oshadi, axloqiy-estetik va jismoniy xislatlar shakllanadi. Shu bois ham kelgusi yillarda maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirish borasidagi strategik maqsadimiz-bog‘cha yoshidagi har bir Bolani ushbu ta’lim yo‘nalishi bilan to‘liq qamrab olish uchun zarur sharoitlarni yaratishdan iborat. Kelgusi yil yakuni bilan maktabgacha ta’lim qamrovini 65 foizga, 2023-yil oxirida esa 75 foizga yetkazishimiz kerak. Bu ishlarga budjetdan 600 milliard so‘m subsidiya berish hisobidan qo‘shimcha ravishda 2 mingta nodavlat bog‘cha tashkil etilib, xususiy sektor ulushi 25 foizga yetkaziladi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, tashkilot faoliyatini olib borish sifatli ta’lim-tarbiya jarayonlarini maqsadga muvofiq ravishda tarbiyachilarning egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malakalar bilan shajllantirish bu uslubchining bosh vazifalaridan biridir.

Ta’lim tashkilotini boshqarishda bitta emas, balki ko‘plab boshqaruv turkumlari amalga oshiriladi. Bu turkumlar ierarxik tuzilmaga ega — xususiy turkumlar nisbatan umumiylik tarkibiga kiradi. Masalan, ta’lim tashkilotida o‘quv-tarbiya jarayonini boshqarishning umumiy turkumida boshlanqich va umumiy o‘rta ta’limni rejalashtirish, tashkil etish, unga rahbarlik va uni nazorat etish turkumlari ajratib ko‘rsatiladi. Bu turkumlar ham, o‘z navbatida, murakkab tuzilmaga ega. Masalan, boshlang‘ich ta’limni boshqarish turkumi ichida va ayrim sinflar, predmetlarni o‘rganishni rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish, nazorat qilish turkumlari ajratiladi.

Boshqaruv jarayonida, ayni paytda, turli boshqaruv turkumlari ishi amalga oshiriladi. Kimdir mashg‘ulotlar jadvaliga tuzatishlar kiritishi, kimdir o‘qituvchining ishini nazorat qilib borishi, yana kimdir pedagogika kengashining ish rejasini muhokama qilishi mumkin. Bu boshqaruv turkumlarini nafaqat bexabar kuzatuvchi uchun, balki aksariyat boshqaruv sub’ektlari uchun ham nooshkor holga keltiradi. Ammo boshqaruv faoliyatining yaxlitligi uchun javob beruvchi ta’lim tashkiloti rahbari ushbu turkumlarni tuzib, ularning har birini kuzatib borishi kerak.

Samaradorlik tushunchasi, garchi ijtimoiy munosabatlar jarayonida ko‘p qo‘llanilsa-da, boshqaruv nazariyasida eng kam ishlangan tushunchalardan biridir. Samaradorlikning umumiy nazariyasi mavjud bo‘lmaganligi bois ushbu yo‘nalishdagi barcha urinishlar hozircha kutilgan natijaga olib kelmadi. Faoliyatning turli sohalarida samaradorlikning o‘z xususiy ko‘rsatkichlaridan foydalaniladi. Ammo ta’limda bugungi kunda bunday ko‘rsatkichlar yo‘q. Shunga qaramay, samaradorlik tushunchasi sifatga yo‘naltirishda juda muhim va foydalidir. Vazifaning butun murakkabligini anglagan holda, boshqaruv samaradorligi nima ekanligini aniqlashga urinib ko‘ramiz.

Samaradorlik haqida gapirishdan oldin faoliyat unumdorligi tushunchasini kiritamiz. O‘ar qanday faoliyat ozmi-ko‘pmi unumli bo‘ladi. Unumdorlik — bu qandaydir vaqt ichida olingan natijalarning foydaliligi va u bilan bog‘liq xarajatlar o‘rtasidagi nisbatni ko‘rsatuvchi faoliyat xususiyati demakdir.

Boshqaruv sifatini baholash aynan shu savolga beriladigan javobga bo‘liq. Boshqaruv o‘z vazifasiga ko‘ra foydali natija olish uchun imkoniyatlardan to‘liq foydalanishni ta‘minlashi kerak. Ushbu vazifani qanchalik yaxshi uddalasa, u shunchalik samarador bo‘ladi.

Boshqaruv samaradorligi deganda erishilgan va erishish mumkin bo‘lgan unumdorlik o‘rtasidagi munosabatni aks ettiruvchi xususiyatni tushunamiz.

Bunday ta‘rifni faoliyat ko‘rsatishni boshqarishga nisbatan ham, rivojlanishni boshqarishga nisbatan ham ishlatga bo‘ladi. Lekin bu holatlarning har birida turli natijalar va turli xarajatlar hisobga olinishi kerak. Ta‘lim tashkiloti o‘zi uchun ta‘lim sifati iloji boricha yuqori darajada bo‘lishini ta‘minlay oladi (bu yuqori samaradorlik hamda faoliyat yuritishni boshqarishdan dalolat berishi mumkin), ammo ayni paytda u yangiliklarni o‘zlashtirish va o‘zining salohiyatini kuchaytirish uchun obyektiv tarzda ta‘limning mavjud imkoniyatlaridan foydalanmasligi mumkin. Bu ta‘lim tashkilotini rivojlantirishni boshqarish samaradorligi pastligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2020 yil 29 dekabr.

2. Mukhtasar, M., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Isroil, U., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF THE GERMAN EDUCATION SYSTEM IN OUR COUNTRY. Journal of new century innovations, 18(1), 168-173.

3. Umarova G. Bolalarning iqtisodiy bilimdonligini rivojlantirishda matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg‘ulotlarining ahamiyati //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). - 2021. - Т. 3. - №. 3.

4. Sharipova I. F., Umarova G. U. Some methods for calculating limits //Journal: JOURNAL OF ADVANCES IN MATHEMATICS. - Т. 10. - №. 7.5

5. Nurulloyev F. Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarini axloqiy tarbiyalash //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). - 2021. - Т. 3. - №. 3.

ТЕМА СРЕДНЕЙ АЗИИ В СТИХОТВОРЕНИЯХ "ПОДРАЖАНИЯ КОРАНУ" И "ПРОРОК" А. ПУШКИНА

Д. Д. Жабборова - доктор философии по педагогическим наукам (PhD) Гулитанского государственного педагогического института

Ключевые слова: интерес к Востоку, благородная традиция, русская классическая литература, исламский Восток, особенности русской цивилизации, Запад и Восток, христианство и ислам, Библию и Коран, произведения русских писателей и поэтов.

Особенности русской цивилизации, соединяющей в себе Запад и Восток, христианство и ислам, Библию и Коран, нашли отражение в произведениях русских писателей и поэтов, в истории русской литературы и культуры.

Интерес к Востоку - давняя благородная традиция русской классической литературы. С исламским Востоком, с Кораном тесно связано творчество великого русского поэта А. С. Пушкина.

С Кораном А. С. Пушкин познакомился в 1825 году в Михайловском в переводе М. И. Веревкина, обладавшего художественным даром и мастерски выполнившего взятую на себя задачу. **Коран открыл поэту новый, интересный и необычный для русского человека мир:**

В пещере тайной, в день гоненья,
Читал я сладостный Коран.
Внезапно ангел утешенья,
Влетев, принес мне талисман.

Этот мир раскрывается А. С. Пушкиным в цикле стихотворений **"Подражания Корану"**, в котором он не просто фиксировал содержание и структуру священной книги мусульман, но и нашел новые идеи, образы, чувства, которые стали составной частью его мировоззрения и творчества.

Очевидно не только внешнее, но и внутреннее сходство стихотворения А. С. Пушкина **"Пророк"** с ветхозаветной традицией: в основе сюжета лежит библейская история о пророке Исае. По мнению исследователей, сюжет стихотворения близок и восточному преданию об избрании пророка Мухаммеда: "Начальную строку 94 суры Корана "Разве мы не раскрыли тебе твою грудь?" (пер. И. Ю. Крачковского) стали понимать так, что ангелы по приказу Аллаха вынули у Мухаммеда из груди сердце. Вероятно, это толкование, известное А. С. Пушкину, могло войти составной частью в замысел "Пророка".

Верность следования духу Корана у Пушкина можно подтвердить и анализом формы изложения стихотворения "Пророк". В священных книгах иудеев и христиан (Торе и Евангелии) повествование ведется от третьего лица: кто-то доводит до верующего заповеди Бога. В Коране Аллах говорит от первого лица: в этом прямом, непосредственном обращении заключена та огромная духовно-нравственная сила воздействия, которую испытывает читатель священной книги мусульман. Пушкин, как поэт, оценил выразительные возможности Корана и воспользовался этой формой в заключительных строках "Пророка", которые содержат прямую речь Бога, обращенную к пророку (поэту):

...И бога глас ко мне воззвал:
"Восстань, пророк, и виждь, и внемли,
Исполнись волею моей,
И, обходя моря и земли,
Глаголом жги сердца людей".

Стихотворения **"Подражания Корану"** и **"Пророк"** являются свидетельством глубины исторической интуиции великого русского поэта,

уловившего родство двух воспринятых им культурных традиций. Ф. М. Достоевский в своей речи по случаю открытия в Москве памятника русскому поэту говорил: "Пушкин лишь один из мировых поэтов обладает свойством перевоплощаться вполне в чужую национальность"¹⁰³ Пушкин внес решающий вклад в то, чтобы при сопоставлениях христианства и ислама выйти из антиномии "свое - чужое", надолго определил отношение русской литературы к исламу.

Отношение Пушкина к восточному (шире - инонациональному) миру становится своеобразным камертоном, по которому настраивается поэтика творчества поэта-футуриста Велемира Хлебникова. В поэме "Хаджи-Тархан" Хлебников пишет:

Ах, мусульмане, те же русские,
И русским может быть ислам.
Милы глаза, немного узкие,
Как чуть открытый ставень рам.

Это парадоксальное высказывание поэта является образно-поэтическим выражением идеи взаимопонимания, взаимной любви и дружбы народов.

В своем творчестве Хлебников неоднократно обращался к теме Востока, родству судеб и духовного мира народов России. Первоначальный интерес к Востоку возник у него в раннем детстве - в калмыцких степях, в Астрахани, развился и окреп в Казани, где поэт прожил почти одиннадцать лет.

Пушкин в «Подражаниях Корану» воспекает становление человека, пусть еще не последовательной и слабой, но пробуждающейся личности. Известно, что литература существует не в вакууме и современное общество дает обширнейший материал для мыслящего художника слова. Когда в наши дни много говорят о духовном обнищании, о спаде читательского интереса к литературе, то надо знать: это произошло по вине самого общества, которое с развитием науки и техники «породило» не связанные с литературой новые формы получения информации. У современного человека на литературу нет ни времени, ни интереса. Ясно, что это явление временное, так как чтобы стать высоко нравственным человек должен будет вновь обратиться к литературе, поскольку только в ней он сможет найти ответы на волнующие его вопросы, и только через нее сможет понять нравственные устои общества, которые находят в ней свое всестороннее отражение. Помимо всего прочего, речь идет и о религиозной нравственности. Ведь, как отмечается в «Теоретических вопросах религиоведения», «религия во всем спектре верований предлагает ответы на «вечные», но для каждого времени животрепещущие проблемы жизни и смерти, смысла человеческого существования, и конечно является источником моральных ценностей. Естественно, на этот счет у каждого человека могут быть свои собственные суждения. Однако по самой своей сути религия – форма общественного сознания, и отношение к ней зависит не только от индивидуальных

¹⁰³ Розенфельд А.З. Об одном крылатом выражении у А.С. Пушкина. – Народы Азии и Африки. 1976, №6.

установок и интересов, но и от общей духовной ситуации, которая определяется спецификой социального бытия...

Чтение Корана отразилось в творчестве А.С. Пушкина. Каждая сура (глава) Корана открывается такими словами: «Во имя Бога Милостивого и Милосердного!». Эти слова известны как «басмалах», «бисмиллях» и напоминают человечеству, что Бог есть милосердие. С образом пророка Мухаммада связаны раздумья о назначении поэта, его общественном служении, об идеальном государственном деятеле, о торжестве добра над злом:

Восстань, боязливый; в пещере твоей
Святая лампада до утра горит.
Сердечной молитвой, Пророк, удали
Печальные мысли, лукавые сны!
До утра молитву смиренно твори,
Небесную книгу до утра читай!

В начале VII века по Аравийскому полуострову кочевали бедуины со своими стадами; на окраинах полуострова сформировались небольшие княжества. Можно лишь представить себе бедность быта тогдашних жителей аравийских городов и культуры арабов. Но вот появился человек, по имени Мухаммад, рано потерявший родителей, рано познавший нужду, склонный к созерцанию и раздумьям. Богатое поэтическое воображение создавало в его сознании новую картину мира. Вскоре через архангела Джабраила получил он от Аллаха Коран и стал его Пророком. Убежденность и великолепный дар речи делали своё дело: его слушали, не всегда понимали, но поддавались эмоциональной власти его речей – и за ним пошли. Переход Мухаммада со своими сторонниками из Мекки в Медину стал началом мусульманского летосчисления – 622 год н.э. Так началось поистине триумфальное шествие новой религии (Ислама) по Аравийскому полуострову. Мухаммад умер в 632 году н.э., но дело, начатое им, продолжается и поныне. Ислам превратился в одну из трёх мировых религий, и Коран почитаем ныне чуть ли не третью человечества...

В стихах А.С. Пушкина изложены космогонические представления арабов, как они выражены в Коране: Аллах – творец всего сущего, Аллах единый, всемогущий:

Зажёг ты Солнце во Вселенной,
Да светит Небу и Земле...
Творцу молитесь: он могучий:
Он правит ветром в знойный день,
На небо посылает тучи,
Даёт земле древесну тень.

Небольшой стихотворный цикл глубоко, хотя и в обобщённой поэтической форме, запечатлевает черты жизненного уклада, мирозерцания и психологии Востока:

Нет, не покинул я тебя.

Когда же в день успокоенья.
Я вёл, главу его любя,
И скрыл от горького гоненья?
Не я ль в день жажды напоил
Тебя пустынными водами?
Не я ль язык твой одарил
Могучей властью над умами?
Мужайся ж, презирай обман,
Стезёю правды бодро следуй,
Люби сирот и мой Коран
Дрожащей твари проповедуй!
Не могла не привлечь А.С. Пушкина высокая **ПОЭЗИЯ КОРАНА:**

А вы, о гости Магомета,
Стекаясь к вечери его,
Брегитесь суетами света
Смутить Пророка моего.
В паденье душ благочестивых
Не любит он велеречивых
И слов нескромных и пустых:
Почтите пир его смиреньем
И целомудренным склоненьем
Его невольниц молодых.

Священная книга мусульман интересовала А.С. Пушкина и своей моралью, высокой нравственной сутью:

Торгуя совестью пред бедной нищетою,
Не сыпь своих даров расчётливой рукою:
Щедрота полная угодна небесам.
В день грозного суда, подобно ниве тучной,
О сеятель благополучный,
Сторицею она воздаст твоим трудам.

В известном стихотворении «Пророк» (1826 г.), Пророк – это сам поэт, которому «Бога глас» указал его земное назначение – «глаголом жги сердца людей!» И мало кто знает, что одним из источников этого произведения является не только Библия – пророк Исайя, с которым его соотносят, но и легенда о пророке Мухаммеде.

Развитие интереса Пушкина к **Средней Азии** наряду с особенностями социально-культурной среды, огромную роль сыграли рождение русского востоковедения, укрепление **связи со Средней Азии**, знакомство с публикациями из восточных литератур, в том числе священной книги мусульманской религии Коран и т.д.

Общий вывод исследования «Подражаний Корану» состоит в том, что поэт в них главное свое внимание уделяет отбору и обобщению нравственных поучений Востока. Отмечено мастерство Пушкина, передавшего в «Подражаниях» не только содержание и дух Корана, но и его художественное

своеобразие, выразившееся в контрастном построении, столкновении противоположных сторон (антитеза), экспрессии, смене тем и интонаций, применении художественных сравнений, гипербол и т.п.

Анализ стихотворения Пушкина «Пророк» и его сопоставление с Кораном и мусульманскими преданиями позволили сделать вывод о том, что оно полностью построено на учениях Корана и отражает соответствующие мусульманские предания.

Творчество А.С. Пушкина явилось школой мастерства для поэтов. Их привлекало умение поэта точно передать свои мысли, высокая поэтичность, историческая обусловленность, вера в силу поэтического слова.

Осознание общих закономерностей литературного процесса в ту или иную историческую эпоху немыслимо без углубленного анализа наследия отдельных писателей, чье творчество порой определяло развитие целой эпохи. Поэтому характеристика писателей, вписываемых в общую картину литературной эпохи, дает возможность понять историю литературы в ее неповторимых качественных индивидуальных выражениях.

А.С. Пушкин отразил не только содержание и дух отдельных сур Корана, но и его художественное своеобразие. «Слог восточный» был и здесь для поэта образцом, поэтому «Подражания Корану» по праву считаются одним из шедевров А.С. Пушкина, в котором **традиция Средней Азии** воспринята поэтом каждой его клеточкой, каждой частицей сердца! Кстати, многие восточные исследователи творчества А.С. Пушкина считают, что чтение Корана отразилось во многих стихах поэта

Таким образом, тема **Средней Азии** в творчестве А.С. Пушкина была не просто результатом временных «увлечений» поэта, а закономерным процессом, вызванным самой жизнью как внутри России, так и за ее пределами.

Литература:

1. Гафуров Б.Г. Основные этапы историко-культурного развития народов Центральной Азии М., 1972г.
2. Материалы по ист. Науки и культуры народов Средней Азии Ташкент. 1991г.
3. Розенфельд А.З. Об одном крылатом выражении у А.С. Пушкина. – Народы Азии и Африки. 1976, №6.
4. Rakhimov, B. K., Jabborova, D. D., Khudayberdieva, D. B., Omonboev, B. I., Kurbanov, E. E., & Khayitov, S. T. (2023). Psychological Fundamentals of Formation of Creative Thinking of Future Teachers. Journal of Law and Sustainable Development, 11(12), e2704-e2704.
5. Jabborova, D. (2023). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL MODEL OF DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ABILITIES IN RUSSIAN LANGUAGE AND LITERATURE CLASSES. Social science and innovation, 1(2), 84-89.
6. Жаббарова, Д. Д. (2015). Организация творческой деятельности учащихся на основе инновационных технологий. Молодой ученый, (10), 1157-1160.

7. Jabborova, D., & Zulfiya, X. (2023). Intertextual elements, their functions in the text (based on the novel "Kys" by t. Tolstoy). Social science and innovation, 1(2), 90-98.

8. Jabborova, D. (2021). Formation of students' creativity in the classroom of the Russian language. Linguistics and Culture Review, 5(S1), 467-477.

YOSHLARDA UMUMINSONI QADRIYATLARGA OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

T.Azizova, G.Jumamuratova.

**O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti Qoraqalpogiston
filiali katta ilmiy xodimalari**

Tayanch so'zlar: kompetensiya, milliy o'zlik, qadriyat, ta'lim tarbiya.

Ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ishlarni mohiyati, uning milliy istiqloq mafkurasiga asoslangan, ma'naviy – ahloqiy, huquqiy, ekologik va shu singari yunalishlar bilan erishiladigan g'oyalarga mos holda olib borilishi maqsadga molik masala. Ta'lim-tarbiya oldiga qo'yilgan asosiy maqsad ham umuminsoniy va milliy qadriyatlarga tayangan holda ta'lim-tarbiya mazmunini insonparvarlik tamoyillari zahirida tashkil etish va uning uzviyligi, izchilligi, ilmiyligi asosida yoshlarni ma'naviy-ahloqiy, huquqiy tarbiyalashni nazarda tutadi. Bu muammolarni amalga oshirish barcha ta'lim muassasalari pedagoglarining oldida turgan yuksak vazifadir.

Zamonaviy ta'limda milliy va umuminsoniy qadriyatlariga tayangan holda milliy o'zlikni anglashda ijtimoiy tarbiyaning maqsadi va vazifalari quyidagicha vazifalari tartibi belgilanadi: yuksak ma'naviylik sifatlarini tarbiyalash; vatanparvarlik, milliy o'zlikni anglash tuyg'ularini shakllantirish; ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalab voyaga etkazish.

Milliy qadriyatlar tizimiga yangicha yondashuv shuni taqozo qiladiki, bul qadriyatlarining tahlilida avvalo millatning vujudga kelishi tariyxi uning bugingi va kelejagi bilan bog'liq jihatlarini e'tibardan qochirmaslik lozim. Har bir millat tabiiy, tarixiy jarayonda jamiyat taraqqiyoti bosqichlarida o'ziga xos qadriyatlarini shakllantiradi va ularga shaxsiy hamda ijtimoiy hayotda amal qiladi. Masalan, xalqimiz asirlar mobaynida asrab-avaylab, saqlab, sayqal berib kelgan qadriyatlar tizimi, ya'ni urf-odatlar, udumlari bilan ma'naviyatini boyitib, o'zligini anglashi bilan boshqa xalqlardan ajralib turadi.

Ajdodlarimiz asrlar davomida barpo etgan etnopedagogik qadriyatlarning asosi va mazmun mohiyatini yosh avlodda milliy o'zlikni anglash tuyg'usini shakllantirishni tashkil etadi. Bu ayniqsa, milliy va umuminsoniy qadriyatlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Ma'lumki jamiyatimizda «shaxs manfaati va ta'lim ustuvorligi» e'tirof etilgan bir davrda erkin shaxsni rivojlantirish qonuniyatlari, yoshlar shaxsini hayotga moslashtirish shakl va metodlari, mazmuni va

printsipalarini o‘rganadi. Bu esa, o‘z navbatida, umuminsoniy va milliy qadriyatlarning mazmun-mohiyatini chuqur o‘rganishni taqozo etadi.

Milliy istiqlool mafkurasining asosiy g‘oyalari quyidagilardan iborat: Vatan ravnaki, yurt tinchligi, xalq farovonligi, komil inson, ijtimoiy hamqorlik, millatlararo totuvlik, dinlararo bag‘rikenglik (tolerantlik). Asosiy g‘oyalar tizimida Vatan ravnaki, yurt tinchligi, xalq farovonligi g‘oyalari birinchi o‘rinda turadi. Bu bejiz emas. Ular ma‘no-mohiyati va falsafasiga ko‘ra, avvalo, jamiyatimiz o‘z oldiga quygan ulug‘vor maqsad – muddaolarni yaqqol aks ettiradi, binobarin, bosh g‘oyamizni yanada kuchaytiradi.

O‘zbekistonda keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilayotgan bir davrda ta‘lim tizimi ham tubdan yangilanmoqda. Ta‘lim sohasida ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, ta‘limda uch tamoyil – sifat, adolat va shaffoflik tamoyillariga amal qilishni zarur deb hisoblaydi.

Ta‘lim islohoti mustaqil fikrlovchi, erkin, yuksak ma‘naviy-axloqiy sifatli shaxsni shakllantirish vazifasini zaruriyat tarzida qo‘ydi. Ta‘lim-tarbiya, kasb-hunarga o‘rgatish, islohot qo‘ygan murakkab vazifalar har bir talabani izlanishga, tadqiqotchi bo‘lishga undaydi.

Pedagogik kompetensiya esa o‘qituvchidan odatdan tashqari kuch-q‘ayratni, qat‘iyatni, tadqiqotlarni olib borishga intilishni, samimiyatni, to‘g‘rilik va halollikni, o‘tkir aql-idrokni, bir vositani boshqasi bilan tekshirib ko‘rish malakasini talab qiladi.

Ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishda, yoshlarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirishda quyidagilarga e‘tiborni qaratish kerak:

- milliy pedagogic qadriyatlarga asoslangan va jahondagi ilg‘or tajribalarni inobatga oluvchi sifatli ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirish;
- ta‘lim-tarbiya mazmuni, shakl, usul vositalariga milliy ruh berish, umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogic vazifalar majmuini takomillashtirish, ularni amaliyotda tatbiq qilish;
- Yoshlar ongiga milliy istiqlool g‘oyasini shakllantirish, mafkuraviy tarbiyani bugungi kun talablari darajasiga etkazish.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlardan tarbiya jarayonida foydalanishning yana bir jihati yosh avlodda milliy g‘ururni shakllantirish bilan bog‘liq masalalardir. Har bir yoshga Vatan tuyg‘usini ona zaminni sevish va bundan g‘ururlanish tuyg‘ularining paydo bo‘lishiga undaydigan qadriyatlardan foydalanish ta‘lim va tarbiyaning o‘zviy birlikda olib borilishidir. Milliy istiqlool g‘oyasi, komil inson, insonparvarlik, umumbashariy qadriyat, mardlik va ezgulik, sharqona axloq haqidagi bilim va ko‘nikmalarini ijtimoiy hayotda qo‘llay olish kerak.

Shu manoda kompetentlik – ta‘limda kompetentsiyaviy yondashuv yoshlarning shaxsiy kasbiy va ijtimoiy hayotlarida uchraydigan vaziyatlarda egallagan turli tipdagi malakalarni samarali ravishda qo‘llashga o‘rgatish tushuniladi. Yaa‘ni kompetentlik – o‘quvchining o‘zlashtirgan bilimi, o‘quv ko‘nikmalari va malakalarini kundalik hayotiy faoliyatida duch keladigan amaliy va

nazariy masalalarni echishda foydalanishga tayyor ekanligi (qobiliyatiga ega ekanligi) ni ko‘rsatishdir.

Zamonaviy o‘qituvchining kompetensiyasi - o‘z mutaxassisligi va ixtisosligi doirasida bilim, ko‘nikma, malakaga ega bo‘lishi bilan belgilanadi va shaxsiy qadriyatlari, sifatlari, kvalifikatsiyasining namoyon bo‘lishida ifodalanadi.

Ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda kompetensiyaviy yondashuvlar asosida ta’lim jarayonini tashkil etish kabi muhim vazifalar yoshlarning bilim olishini faollashtirish, ularni intellektual rivojlantirish, umuminsoniy qadriyatlarga oid maxsus kompetensiyalarini shakllantirishda yangi g‘oyalarni toppish va amaliyotga tatbiq etishni nazarda tutadi. Bu esa, har tomonlama yetuk, komil insonni shakllantirish masalasining ko‘p qirrali va murakkabligi pedagogic kompetensiya muammosining hozirgi zamon ta’lim nazariyasi va amaliyoti uchun muhimligini ko‘rsatib beradi.

Tezkor almashayotgan axborotlar oqimidan talabalar uchun zaruriy ma’lumotlarni taqdim etish va ularni reproduksiyalashga imkon beruvchi ta’lim tizimini yaratish uchun talabalarda shakllantirishi va rivojlantirish lozim bo‘lgan kompetensiyalar:

- Milliy va umummadaniy, siyosiy kompetensiyalarini egallash;
- ta’lim muhitiga yangilik kiritish, zarur bilim, ko‘nikma, malakaga ega bo‘lishi, umuminsoniy qadriyatlari, sifatlari, kvalifikatsiyasining namoyon bo‘lishida ifodalanish;

- moslashuvchanlik, axloqiylik, ma’naviy yetuklik; xalqining tarixiy, ma’naviy va madaniy merosini avaylab asrash, jamiyatda o‘rnatilgan odob-axloq qoydalariga rioya qilish;

- Jamiyatda bo‘layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga dahldorlikni his etish va faol ishtirok etish;

O‘z-o‘zini rivojlantirish va tarbiyaviy talablar:

- shaxs sifatida doimiy ravishda o‘z-o‘zini rivojlantirish, jismoniy, ma’naviy, ruhiy va intellektual kamolotga intilish;

- hayot davomida o‘qib-o‘rganish, bilim, tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish;

- o‘z xatti-harakatini to‘g‘ri baholash, o‘zini nazorat qila bilish, halollik, to‘g‘rilik kabi sifatlarga ega bo‘lish;

- Konstitutsiyaviy burch va majburiyatlarni bilishga hamda ularga rioya qilishga o‘rgatishdan iborat mazkur masalani amalga oshirishda ta’lim-tarbiya jarayonida fani mazmuniga oid umumiy axloq malakalari shakllantirish orqali amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim subyektlari bo‘lmish - o‘qituvchi va tahsil oluvchi kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish ta’lim nazariyasi hamda amaliyotidagi muhim pedagogic hodisa sifatida tadbiq etish davom etmoqda. Shunday ekan faoliyat yuritayotgan zamonaviy o‘qituvchi kompetensiyasi – yuksak darajasidagi pedagogic faoliyatning taraqqiy etishi, pedagogic texnikaga ega bo‘lishi, shuningdek, pedagog shaxsi, uning tajribasi va kasbiy faoliyatidagi individuallikning yorqin ko‘rinishi sifatida tushuniladi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga oid

kompetensiyalarini rivojlantirish orqali milliy o'zligini anglash ko'nikmasi shakllanadi.

Pedagogik jarayon xilma – xildir. O'qituvchining kompetentligi natijasida tajriba orqali orttirgan xususiyati, ko'nikma va ijodkorlik asosida hosil bo'lgan kasbiy ko'nikmalarning nazariy bilimlari hosil bo'ladi. Mazkur bilim va tarbiya shakllanishi natijasida yoshlar egallagan bilimlarini mazmunan idrok qiladi, ularni tushunadi, amaliyotga tatbiq eta oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Shayxova. X. Nazarov.Q. Umuminsoniy qadiriylar va ma'naviy kamolot. T., «O'zbekiston». 1992 B.116.

2.Kuchkorov.V. Milliy o'zlikni anglash va ijtimoiy –siyosiy jarayonlar. Toshkent: Akademiya.2007.

**TALABA YOSHLARDA MENTAL VA UMUMINSONIY XUSUSIYATLARNI
SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH**

A'zam Ahadovich G'aybullayev

Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Maqolada globallashuv jarayonining ta'lim-tarbiya sohasiga ko'rsatayotgan ayrim g'arazli, nosog'lom g'oyaviy-mafkuraviy ta'siri va ularni bartaraf etishning ijtimoiy-ma'naviy omillari hamda bugungi kunda ta'lim-tarbiya uyg'unligini ta'minlash borasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan jihatlar tahlil qilinadi.

Tayanch tushunchalar: globallashuv, ta'lim, tarbiya, milliy ta'lim, ta'lim-tarbiya tizimi, ta'lim islohoti, zamonaviy ta'lim, mafkura, axborot xuruji, ommaviy madaniyat, milliy g'oya, ta'lim-tarbiya uyg'unligi.

В статье освещаются разменные угрозы нездоровое идейно-идеологическое влияние на сферу образования воспитания в условиях глобализации, сотсиально-духовные факторы их преодоления, а так же характеризуются некоторые аспекты, обеспечивающие единство образования – воспитания.

Опорные слова: глобализация, образования, национальное образования, система образования-воспитания, реформа образования, современное образование, информатсионные угрозы, популярная культура, национальная идея, единство образования-воспитания.

In this article is analyzed some personal profits, unhealthy elevated – ideological influence are nominated to training – education system of globalization process and social-spiritual factors of returning them, then have to carrying out sides about providing education – training unanimity nowadays.

Supporting concepts: globalization, education, training, national education, education-training system, education reform, modern education, ideology, information attack, mass culture, national idea, education – training unanimity.

Milliy mental va umuminsoniy xususiyatlarning talaba yoshlarda nomoyon bo‘lishi va ularning ijtimoiy mo‘ljallarini belgilashdagi ahamiyati, ratsional faoliyatini shakllantiruvchilik qudratini tushunishga intilish kishilarni, barcha davrlarda pedagog va faylasuf olimlarni qiziqtirib kelgan. Jumladan, muqaddas “Avesto”da o‘z ifodasini topgan poklik va yaxshilikdan saboq beruvchi, ezgulikni ulug‘lovchi va qabohatni qoralovchi falsafiy-axloqiy mushohadalarda ham shaxs aqliy qobiliyatini yuksaltirishga undovchi g‘oyalar mavjud bo‘lgan[1].

Mustaqillik sharoitida yoshlarda asrlar davomida shakllangan milliy mental va umuminsoniy xususiyatlarni yuksaltirish sohasidagi dolzarb vazifalar, amalga oshirilishi lozim bo‘lgan ishlarning ustuvor yo‘nalishlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlarida izchil rivojlantirib borilganini ta’kidlash zarur. Shu kabi muammolar prezidentimiz Sh. Mirziyoyevning ham asarlaridan mustahkam joy olmoqda.

Milliy mentalitetning mazmuni, tuzilishi, shakllanish mexanizmlarini to‘liq anglamay turib shaxs ma’naviy madaniyatining mohiyatini tushunib bo‘lmaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tadqiqot mavzui doirasidagi muammolarni o‘rganishda milliy mental xususiyatlarning shakllanish asoslari, falsafiy-psixologik jihatlar, strukturaviy elementlari, hamda uzluksiz ta’limning unga ta’siri bilan bog‘liq masalalar rossiyalik olimlardan R.G.Abdullatipov, O. G Usenko, R.A.Dodonov, L.N.Gumelev, O. Bauer, P.I. Gnatenko, T.G. Stefanenko, N. Berdyaev, milliy masalalarni tadqiq qilgan N. Jandildinni, uning tarixiy-huquqiy xususiyatlari borasida V. N. Gulyaixinning ham izlanishlarini alohida qayd etib o‘tish lozim. Umuman, rossiyalik va boshqa millat olimlarining mazkur masalani kompleks o‘rganishga bo‘lgan e’tibori oshib borayotganligini ta’kidlash lozim.

Xorijlik olimlarning asarlarida ham milliy mentalitetning shakllanishi va uning millat xarakterida namoyon bo‘lish xususiyatlari borasida bir qator tadqiqotlar olib borilganini qayd etish o‘rinlidir[2].

Mahalliy olimlarimizning milliy mentalitetni milliy xarakter va etnopsixologik jihatlarini o‘rgangan olimlardan M. Bekmurodovning “O‘zbek mentaliteti” asarida o‘zbek xalqi milliy mentalitetining kechasi va buguni o‘z ifodasini topgan. Bu asarda o‘zbek xalqining hozirgi mental qiyofasi haqida o‘ziga xos fikrlar bildirilgan. Sh. Madaevaning “Milliy mentalitet va demokratik tafakkur” monografiyasida bevosita o‘zbek milliy mentalitetining shakllanish bosqichlari ilmiy o‘rganilgan.

Professor S.Otamurodovning “Globallashuv va millat” asarida milliy mentalitetning himoyalovchi funksiyasi va ma’naviy-ruhiy salohiyatni shakllantirishdagi ahamiyati haqida o‘ziga xos fikrlar bildirilgan.

Intellectual kamolot va ta’lim-tarbiya tizimi o‘zaro dialektik aloqadorlikdadir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti ta’kidlab o‘tganidek, ta’lim-tarbiya tizimini o‘zgartirmasdan turib, ongni o‘zgartirib bo‘lmaydi. Ongni, tafakkurni o‘zgartirmasdan turib esa biz ko‘zlagan oliy maqsad – ozod va obod jamiyatni barpo etib bo‘lmaydi. “Ta’lim-tarbiya islohoti haqida gapirar ekanmiz, uning mazmunini lo‘nda qilib ifoda etish mumkin; bizga bitiruvchilar emas, maktab ta’lim va

tarbiyasini ko‘rgan shaxslar kerak”[3]. Darhaqiqat, ta’lim-tarbiya yosh avlodga yaratuvchilik faoliyatini baxsh etadi. Bu jarayonda uning imkoniyat va qobiliyatlari namoyon bo‘ladi, kasb-kori, mahorati uzluksiz takomillashadi, keksa avlodlarning dono tajribalari anglaniladi va o‘zlashtiriladi. Insonning kelajak hayotda kim bo‘lib yetishishi, ijtimoiy faolligi, islohotlardagi ishtiroki ma’lum ma’noda, ta’lim-tarbiya tizimiga bog‘liqdir.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta’lim, fan, ishlab chiqarish yaxlit tizimni gavdalantiradiki, ularning o‘zaro dialektik aloqadorligi fan taraqqiyotining ob’ekti va sub’ekti, shaxsiy va ijtimoiy omillari, intellektual madaniyatning jamiyat taraqqiyotidagi maqomini huquqiy jihatdan kafolatlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining: “Ko‘p asrlik tariximiz shuni ko‘rsatadiki, inson dunyoqarashining shakllanishida ma’rifatning, xususan ijtimoiy fanlarning o‘rni beqiyos. Bu jamiyatshunoslik bo‘ladimi, tarix, falsafa, siyosatshunoslik bo‘ladimi, psixologiya yoki iqtisod bo‘ladimi – ularning barchasi odamning intellektual kamolatga erishuvida katta ta’sir kuchiga ega” – deb ta’kidlaganligi bejiz emas.

Milliy mental xususiyatlarni o‘rganish, bizga, tariximizning keyingi davrida xalqimiz ruhiyati va dunyoqarashida paydo bo‘lgan loqaydlik, boqimandalik, ma’suliyatsizlik, millatparvarlik va vatanparvarlik tuyg‘ularidan uzoqlashish kayfiyatlari, tashabbuskorlik va tadbirkorlikning sustligi kabi salbiy hislatlarning vujudga kelganlik sabablarini ochishimiz, jonkuyarlik, tashabbuskorlik, vatanparvarlik va boshqa shu kabi fazilatlarni rivojlantirishning yo‘llarini topish imkonini beradi va bu islohotlarni yanada jonlanishi uchun zamin tayyorlaydi.

Talaba yoshlarda milliy mental xususiyatlarni shakllantirishning innovatsion mexanizmlarini takomillashtirish zaruriyatini quyidagilar bilan belgilash mumkin:

Birinchidan, har bir shaxs, har bir ijtimoiy guruh yoki toifa, har bir elat, millat va mintaqa xalqlari o‘z tabiati bilan yaratilgan. Demak har birining o‘ziga xos ma’naviy olami mavjud. Bu ma’naviy olam esa ma’naviy-ruhiy qiyofa tarzida namoyon bo‘ladi. Ular doimo bir xil saqlanmaydi, zamon va makonda o‘zgarib, goh kamolot sari yuksalib, goh qashshoqlashib turadi. Shu ma’noda bugungi yoshlarimizning ma’naviy-ruhiy qiyofasidagi o‘zgarishlar mohiyatini anglash, bizga islohotlar davrida bir qancha mavhum bo‘lgan muammolar yechimini anglash imkonini beradi.

Ikkinchidan, har bir xalqning mental xususiyatlariga mos tarzda madaniyati, oilaviy va ijtimoiy munosabatlar tizimi, diniy e’tiqodga nisbatan munosabati va shu bilan bog‘liq harakatlari, kayfiyatlari, hozirgi davrda esa siyosiy jarayonlarga munosabatlari ham shakllanadi. Shu ma’noda, xalqimiz milliy xarakteridagi barcha o‘zgarishlar, hozirgi zamon bilan hamnafas bo‘lishi, shu bilan birga jahondagi globallashuv jarayonlarini ham hisobga olishi lozim. Zero, globallashuv millatlarning ma’naviy-ruhiy qiyofalariga salbiy ta’sir etmoqda. Lekin bu milliy ma’naviyat tevaragida to’siqlash tiklash bilan amalga oshirilmasligi kerak. Buning uchun o‘zbek xalqining o‘zini-o‘zi himoya qilishga qaratilgan milliy ma’naviy-ruhiy salohiyatini shakllantirish zarurdir. Buning uchun bugungi yoshlarimiz, xususan

o‘quvchilar milliy mental xususiyatlarini takomillashtirishning strukturasi va funksiyalarini chuqur tadqiq qilish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Uchinchidan, o‘quvchi yoshlarning milliy mental, ma’naviy-ruhiy qiyofasini yangilash borasida juda katta ishlar qilinayotgan hozirgi kunda birqancha muammolar ham borligini e’tiborga olish lozim. Zero, aholining ko‘p millatli ekanligi va har bir millat vakillari mentalitetining o‘ziga xos xususiyatlari mavjudligi, mahalliychilik, urug‘-aymoqchilik an’analari hanuzgacha rivojlanishga ma’lum darajada salbiy ta’sir ko‘rsatib kelayotganligi va boshqalar bilan hisoblashish zarurligini unutmasligimiz zarur.

To‘rtinchidan, hozirgi vaqtda yoshlar tarbiyasi biz uchun o‘z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo‘qotmaydigan masala bo‘lib qolmoqda. Bugungi tez o‘zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko‘rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G‘arazli kuchlar sodda, g‘o‘r yoshlarni o‘z ota-onasiga, o‘z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo‘lmoqda.” Shavkat Mirziyoyev yoshlar bilan olib boriladigan ma’naviy-ma’rifiy ishlarni yangi bosqichga ko‘tarish zarurligi haqida shunday yozadi: “Albatta, biz mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallagan, mustaqil hayotiy pozitsiyaga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash bo‘yicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz. Ammo xolisona tan olib aytadigan bo‘lsak, bugungi kunda butun dunyoda aholining, birinchi navbatda, yoshlarning ongi va qalbini egallash uchun qanday keskin kurash borayotganini, diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, “ommaviy madaniyat” kabi tahdidlar kuchayayotganini hisobga oladigan bo‘lsak, farzandlarimiz tarbiyasi, ma’naviy-ma’rifiy sohadagi ishlarimizni bir zum susaytirmasdan, aksincha, ularni yangi bosqichga ko‘tarishimiz zarur[6]”.

Beshinchidan, taraqqiyotning hozirgi bosqichida inson omili jamiyatni harakatga keltiruvchi qudratli kuchga aylandi. “Ta’lim to‘g‘risida” gi qonun, Kadrlar tayyorlash milliy Dasturini samarali amalga oshirishda uzluksiz ta’limning yangi qirralari shakllandi va mazmunan takomillashib bormoqda. Uning asosiy maqsadi individ, jamiyatni intellektual rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, uning ta’sirida shakllanadigan shaxsda ijtimoiy-siyosiy faoliyat, jamiyat yangilanishida faol ishtirok etish qobiliyati va madaniyatini tarkib toptirish nazarda tutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avesto.– Toshkent: Sharq, 2001. B. 33.
2. Assman J. Moses the Egyptian: The memory of Egypt in Western monotheism. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997. de Castro C. Estereotipos de nacionalidad en un grupo latinoamericano. Revista de psicología general y aplicada, 1968, 23(92), 235–267. Halbwachs M. La memoire collective. Paris: Presses Universitaires de France, 1950.
3. Mirziyoyev Sh. Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. B. 23
4. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – B. 17

5. Avezov O.R. Mental Status and Behavioral Reactions in Emergency. and Extreme Emergencies AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH. ISSN: 2690-9626 Vol.3, No 1, 2022. <https://www.grnjournals.us/index.php/AJSHR/article/view/714>
6. Avezov O.R. Ta’lim- tarbiya jarayonida agressiv xulqli bolalar ota- onasi bilan ishlashning o’ziga xos psixologik jihatlari. “O’zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish sharoitida shaxs ma’naviy madaniyatini shakllantirishning falsafiy omillari” //Respublika ilmiy–amaliy anjumani materiallari// Farg’ona, 2017 y. B. 248-251.
7. Avezov O.R. Mutaxassislikka kirish. Darslik, “Durdona” nashriyoti, 2021 yil. 243 bet.
8. Avezov O.R., L.Ya. Olimov. Sosial Psychologikal Sharacteristics Of Psychologikal Defenses Manifested In Adolescents In Extreme Situations. International journal of scientific & technology research volume 9, issue02, February 2020 p. 2784-2786
9. A’zam Ahadovich, G. (2022). Yoshlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashning ijtimoiy psixologik muammolarini sharq mutafakkirlari tomonidan o’rganilishi. Science and Education, 3(4), 1219-1226.
10. G’aybullayev A.A. Tarbiyasi qiyin o’smirlarni tarbiyalashda milliy qadriyatni psixologik jabhalari. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar (2024 йил № 1) 230-234

O’QUVCHI YOSHLARNI DINIY BAGRIKENGLIK VA MILLATLARARO TOTUVLIK RUHIDA TARBIYALASHDA MANAVIY-AHLOQIY OMILLAR VA HUQUQIY MADANIYATNING O’RNI

**Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi huzuridagi Respublika ta’lim
markazi metodisti**

Shernayev Oybek Dilmurodovich

Annotatsiya: mazkur maqolada o’quvchi-yoshlarda shaxsiy ma’suliyat tuyg’usini shakllantirish, diniy bag’rikenglik tolerantlik asoslari tarbiyalashning didaktik mexanizmlari, ta’lim jarayoniga tadbiiq etilmoqda. Ajdodlar tomonidan asrlar tomonidan to’plangan qadriyatlar asosida boshqa millat vakillariga nisbatan totuvlik munosabatini shakllantirish, ta’limni insonparvarlashtirish, milliy o’zlikni anglash, ijtimoiy munosabatlarning va hamkorlikni rivojlantirish, ahloqiy tarbiyaviy ilmiy meroslardan foydalanish kompetensiyalarining pedagogik ta’sir vositalari orqali yoritilgan.

Tayanch so’zlar: dunyoqarash, taraqqiyot, din, tarbiya, shaxs, mas’uliyat, qadriyat, barkamollik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar, didaktika

Umumta’lim muassasalarida o’quvchilarni diniy bag’rikenglik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashning pedagogik jihatlarni biz tadqiqot jarayonida rivojlantirishni murakkab va dinamik jarayon sifatida tahlil qilib o’tdik.

Bu jarayonda o‘quvchi-yoshlarni metodik jihatdan tayyorlash muhim o‘rin tutadi. O‘quvchi-yoshlarni tayyorlashda ularni intellektual jihatdan samarali o‘qitish, ijodiy rivojlantirish, tafakkurini o‘stirish, mutaxassislikka yo‘naltirish, o‘quv jarayonining metodlarini to‘g‘ri tanlay olish orqali belgilangan vazifani yechimini aniqlashda turli guruhlar va jamoalar orasidan turli millatga mansub o‘quvchi-yoshlarning o‘zaro munosabatlarini o‘quv-tarbiya jarayonida interfapol metodlar va texnologiyalar asosida aniqlashtirdik. Shu jumladan, bu o‘rinda ikki muhim masalaga rioya etish maqsadga muvofiq: umumta’limmuassasalarida malaka talablari asosida belgilangan fanlar asoslari bo‘yicha ma’naviy-ahloqiy tarbiyalashni o‘rganish uchun ulardan foydalanish, ta’limni shakl, metod va vositalarni to‘g‘ri qo‘llay olish, ta’limda har bir o‘quv fani o‘ziga xos tarzda o‘qitiladi. bu o‘ziga xoslik xususiy metodikada o‘z ifodasini topadi. Lekin didaktika qonuniyatlariga asosan barcha fanlar o‘rtasida ilmiy aloqani ta’minlash, shuningdek, qadriyatlardan umumiy yondashuv asosida foydalanishning bir butun, yaxlit yo‘nalishini izlab topish tavsiya etiladi. Ma’lumki, ta’lim o‘quvchi-yoshlarning ko‘pqirrali amaliy faoliyatiga ham ta’sir etadi. Ta’limning o‘ziga xos jihati ularning qizg‘in pedagogik faoliyatda bo‘lishi va uni doimo ilgarilab ketishiga bog‘liqligidir. Doimiy kasbiy pedagogik tayyorgarlik o‘qitish metodikasini tashkiliy-metodik jihatdan puxta tashkil etib o‘tkazishga bog‘liq.

Bugungi kunda mamlakatimiz ta’lim-tizimida tadqiq qilinayotgan ta’lim standartlariga asosan oliy ta’limning bakalavriat ta’lim sohasida o‘quvchi-yoshlar bilimi, tafakkuri, ilmiy dunyoqarashi, diniy-ma’rifiy qaprashlari, millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalanishida o‘quv-tarbiya fanlari bo‘yicha beriladigan bilimlarni chuqur va mustahkam egallab olishlarida o‘quvchi-yoshlar dunyoqarashining shakllanganlik darajasida bilimga ega bo‘lishi, davlat siyosatining dolzarb masalalarini, ijtimoiy muammolar va jarayonlarni mustaqil tahlil qila olishi e’tiborga olingan. Chunki, tabiat va jamiyatda kechayotgan barcha jarayon va hodisalar haqida yaxlit tasavvurga ega bo‘lishlik, umumkasbiy bilimlarni egallash hamda ulardan zamonaviy ilmiy asoslarga asosan jamiyat hayotida hamda o‘quvchi-yoshlar kasbiy faoliyatida foydalana bilishi, ilmiy tasavvur va diniy-e’tiqodga ega bo‘lishi alohida o‘rin egallaydi. Demak, o‘quvchi-yoshlarni diniy-bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashda ma’naviy-ahloqiy axborotlarni yig‘ish, saqlash, qayta ishlash va undan foydalanish usullarini egallay olishlari, o‘z kasbiy faoliyatida mustaqil qarorlar qabul qila olishi, yangi bilimlarni mustaqil holda egallaishi, mustaqil fikr yuritishi, o‘z faoliyatini tashkil eta olishi, Vatan tarixini bilishi, ma’naviy, milliy va umuminsoniy qadriyatlar yuzasidan o‘z fikrini bayon qila olishi, millatlararo munosabatlarda diniy bag‘rikenglik munosabatlari muhim o‘rin egallaydi.

Bag‘rikenglik tushunchasi hamda uning falsafiy-pedagogik ta’lqiniga to‘xtaladigan bo‘lsak u fuqarolar tinchligini mustahkamlovchi, adolatsizlikdan himoya qiluvchi asosiy omil sifatida e’tirof etilishi haqidagi zamonaviy ilmiy g‘oyalar asosan XVI-XVII-asr faylasuflari faoliyati hamda o‘sha davrdagi diniy to‘qnashuvlar to‘g‘risidagi g‘oyalarda namoyon bo‘ladi.

XVIII-asrda Yevrova mamlakatlarida “Bag‘rikenglik” tushunchasi yangi ibora sifatida fanatizmning eng doimiy tanqidchisi va diniy bag‘rikenglik g‘oyaasining himoyachisi sifatida olim Volter qarshlarida namoyon bo‘lgan. Volter tadqiqotlarida diniy bag‘rikenglik haqidagi risolasida biron bir dinni tanqid qilmaydi, balki ularning tabiatan rahm-shafqatli ekanligini, xurofot va murosasizlik tufayli yo‘q qilinganlik jihatlarini ham tavsiflab o‘tadi. Shuning uchun ham olimning fikricha, barcha e‘tiqodlarni tavsifiy ifodalashi mumkin bo‘lgan, bag‘rikenglikni umuminsoniy qadriyat va fazilat deb atagan.

V.A.Tishkov¹⁰⁴ tadqiqotlarida “bag‘rikenglik” tushunchasi tahliliga to‘xtalar ekan: “ inson tafakkurining ochiqligi va erkinligi xususiyati sifatida, bu ijtimoiy muhitning ko‘p qirrali ekanligini anglashini oldindan belgilab beruvchi va shuning uchun unga bo‘lgan qarashlarda turlicha bo‘lib, bir xillikka yoki kimningdir foydasiga qisqartirilishi mumkin emasligiga asoslanishi muhim jihatlarida namoyon bo‘ladi deb ifodalashgan.

Yu.A.Ishenko o‘zining ilmiy nazariyalarida “bag‘rikenglik falsafiy va mafkuraviy muammo sifatida” deb nomlangan maqolasida ushbu kontsepsiyani rahm-shafqat yoki shaxslararo munosabatlarda namoyon bo‘ladigan ichki faol g‘oyaviy munosabat sifatida izohlab, uni harakat, fikr, so‘zda mujassamlanishi mumkin bo‘lgan mas‘uliyatli jihatda namoyon bo‘ladi deb ifojalab o‘tgan.

Ta’limda axloqiy jihatdan bag‘rikenglik g‘oyalariga tayanish A.B.Zimbuli¹⁰⁵ tomonidan axloqiy sub’ekt sifatida vazminlikning namoyon bo‘lishi va o‘zi uchun axloqiy ahamiyatga ega bo‘lgan hodisalarga salbiy munosabatda bo‘lgan ichki ruhiy vaziyatning asosiy aspektlariga to‘xtalib o‘tadi.

S.N.Trubetskoy¹⁰⁶ tadqiqotlarida bag‘rikenglikning asosiy tarkibiy qismi sifatida vijdon ekanligiga to‘xtalib o‘tadi, olim bu orqali inson “mehr-oqibat va sabr-toqat har bir insonga nisbatan umumbashariy majburiyat ekanligini tushunadi ... bu butunlay befarq bo‘lgandagina haqiqiy va qimmat ekanligini tushunadi, agar odam buni o‘ylamasa, o‘z maqsadlariga intilmasa va jamodoshlarini tushunishi bilan munosabatga kirishishi muhim o‘rin tutadi deya talqin qilib o‘tadi.

Demak, bugungi kunda mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila farzandlaridek ahil va inoq yashamoqda. Bu borada, hech shubhasiz, xalqimizga azaldan xos bo‘lgan bag‘rikenglik an‘analari muhim rol o‘ynamoqda. Shuning uchun, mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab mamlakatimizda bag‘rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo va konfessiyalararo hamjihatlikni taminlash, jamiyatda fuqarolar totuvligini mustahkamlash, barcha fuqarolarga millati va diniy e‘tiqodidan qat’i nazar, teng huquq va imkoniyatlar yaratish, yosh avlodni vatanparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, Vatan-uning sha’ni va shuhratini ko‘klarga ko‘tarish, o‘zi tug‘ilib o‘sgan yurtiga muhabbat va sadoqat ruhida o‘quvchi-yoshlarni tarbiyalash ta’lim-tizimning oldida turgan asosiy muammo sifatida qaralmoqda.

¹⁰⁴ Тишков В.А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах // Культура мира и демократия: Учебное пособие. М.: Пресс-соло, 1997. 420с.

¹⁰⁵ Зимбули А.Е. Почему терпимость и какая терпимость? // Вестник СПбГУ. 1996. №3. с.23-27.

¹⁰⁶ Трубецкой С.Н. О природе человеческого сознания. М.: Республика, 1994.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosatining muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib, o‘tib – kelayotgan, yosh-avlodni diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashni dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. Chunki, respublikamizda qabul qilinayotgan qaror va farmonlarda ham buning o‘z aksi ko‘rsatilmoqda. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 19-mayda qabul qilingan “Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5046-son Farmonida millatlararo munosabatlar va do‘stlik aloqalari masalasiga e‘tibor qaratilgan: Farmonda “faol «xalq diplomatiyasi» asosida chet eldagi vatandoshlarimiz bilan muntazam va o‘zaro foydali munosabatlarni yo‘lga qo‘yish, xorijiy mamlakatlar bilan do‘stona munosabatlarni va madaniy-ma‘rifiy aloqalarni mustahkamlash orqali o‘z faoliyatini O‘zbekistonda yashab kelayotgan barcha millat va etnik diasporalarning tarixi, madaniyati, ma‘naviy qadriyatlari, milliy an‘analari va urf-odatlarini saqlash hamda har tomonlama rivojlantirish tamoyillariga asosan olib borayotgan Respublika baynalmilal madaniyat markazi, 138 ta milliy madaniy markazlar, O‘zbekiston xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik va madaniy-ma‘rifiy aloqalar jamiyatlari kengashi, shuningdek, 34 ta do‘stlik jamiyatlari muvaffaqiyatli faoliyat yuritib kelmoqda”jamiyatdagi barcha munosabatlarda millatlararo munosabatlarga to‘xtalib o‘tilgani ham bejiz emas.

Gumanistik psixologiya vakili K.Rodgers¹⁰⁷ “tolerantlik” tushunchasiga takabburlikning yo‘qligi deb ta‘rif beradi. Bugungi kunda so‘nggi o‘n yilliklarda “tolerantlik” muammosi ko‘tarila boshlandi va tolerantlikni shaxs xususiyati sifatida shakllantirishning turli nazariyalari ishlab chiqildi. Bunda asosiy omil diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlikni ta‘minlashda o‘quv-tarbiya jarayonida psixologik trening tashkil etish orqali o‘quvchi yoshlar ongiga singdirish asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Shu o‘rinda mamlakatimiz prezidenti Sh.Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 25 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasida ham ushbu masalaning asosiy jihatlariga to‘xtalib o‘tganligini takidlashimiz lozim: “yurtimizda yashayotgan turli millat va elat vakillari o‘rtasidagi do‘stlik va totuvlik muhiti, o‘zaro hurmat va hamjihatlikni asrash va mustahkamlash maqsadida olib borayotgan ishlarimizni yanada kuchaytirishimiz lozim” deb takidlaganlari hamda 2017-yil 15-iyundagi “Ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi” mavzusidagi ziyolilar bilan anjumanda so‘zlagan nutqida ham “yurtimizda etnik o‘ziga xoslikni rivojlantirish va millatlararo munosabatlarni yanada uyg‘unlashtirishda 138 ta milliy madaniy markaz katta rol o‘ynamoqda Ana shu markazlar faoliyatini yangi bosqichga ko‘tarish, xorijiy mamlakatlar bilan madaniy do‘stlik aloqalarini yanada rivojlantirish maqsadida biz yaqinda muhim bir qaror qabul qildik. Unga binoan Respublika baynalmilal markazi negizida Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi tashkil etildi. Bugungi kunda ijtimoiy-ma‘naviy muhitni va aholi turmush sharoitini yaxshilash, yoshlarni turli diniy ekstremistik oqimlar ta‘siridan asrash masalasi barchamiz

¹⁰⁷ Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия. М.:РефлБук,1997.

uchun eng asosiy masala bo‘lib turibdi” deb ushbu sohada amalga oshirilayotgan ishlarning qanchalik muhim ekanligiga urg‘u berib o‘tganlarining o‘zi alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu jumladan jamiyatda “Diniy bag‘rikenglik” hamda “Bag‘rikenglik” tushunchalari o‘zaro a‘loqador. Chunki, ushbu tushuncha ko‘p qirrali bo‘lib, uni turli tillar, millatlar, turli dinga e‘tiqod qiluvchilar nuqtai nazaridan o‘rganish mumkin. Masalan, “bag‘rikenglik” tushunchasi turli xalqlar va tillarda turlicha qo‘llanishi mumkin: masalan, ingliz tilida – bag‘rikenglik, tolérance — bag‘rikeng bo‘lmoq, kamsitmasdan turli fikrlarga asoslanmoq, fransuzchada esa, fikrlash va harakat qilishda barchaning o‘zaro mintaleteti muhimdir, ispanchada-tolerancia o‘zinikidan farq qiladigan g‘oyalar yoki fikrlarni qabul qilish qobiliyati, arabchada rahm-shafqat, kechirimlilik, millatlararo munosabatlarda o‘zaro rahmdillik muhim jihat hisoblanadi, rus tilida - chidash (bardosh, biror narsaga chidash) kabi ma‘nalarda qo‘llanilib kelinmoqda.

O‘quvchi-yoshlarni diniy bag‘rikenlik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashda avvalo jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy keskinlik, yuzaga kelayotgan etnik nizolar nuqtai nazaridan olimlar tomonidan diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik g‘oyalarini singdirishda quydagi jihatlarni alohida keltirib o‘tishni lozim deb topdik. masalan, bir necha irq va millatlar o‘rtasida bag‘rikenglik g‘oyalari - ya’ni, boshqa irq yoki millat vakillariga nisbatan noto‘g‘ri qarashlarning yo‘qligi. O‘zining haddan tashqari ko‘rinishida millatlararo murosasizlik irqchilik - odamlarni millati va irqiga asosan kamsitish, ba’zi ijtimoiy diniy guruhlar boshqalardan ustunroq degan g‘oyaga asoslangan; ijtimoiy guruhlar o‘rtasida diniy bag‘rikenglik - turli millatlar hamda ijtimoiy diniy guruhlar vakillariga nisbatan diniy bag‘rikenglik munosabati; millatlararo bag‘rikenglik - turli millat vakillariga munosabat, millatning ayrim vakillarining kamchiliklari va salbiy xatti-harakatlarini aniq odamlarga o‘tkazmaslik, balki "milliy aybsizlik prezumpsiyasi" ni hisobga olish qobiliyatining mavjudligi.

O‘quvchi-yoshlarni diniy bag‘rikenlik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashda pedagoglar oldida turgan asosiy vazifalardan biri, ta’limiy-tarbiyaviy pedagogik jarayonlarni o‘rganishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, shaxsning insoniyat madaniyatini tashkil etadigan moddiy va ma’naviy qadriyatlarni anglab yetishi, e’tirof qilishi hamda faollashtirish va yaratuvchanlikka bo‘lgan harakatga yo‘naltirish bilan belgilanadi. Jamiyatda umumadaniy qadriyatlarga hurmatni tarbiyalashda amaliy va nazariy bilish o‘rtasidagi aloqa mexanizmida asosiy rolini milliy va umuminsoniy qadriyat yoki nazariya bilan amaliyot o‘rtasida o‘ziga xos «ko‘prik» sanalgan diniy va umuminsoniy qadriyatli yondashuv asosida bajaradi. Shu jihatdan adolat, ezgulik, vijdonlilik, insof, hayot, sog‘liq, muhabbat, ta’lim, mehnat, oila, tinchlik, go‘zallik, axloqiy va jismoniy yetuklik, ijodkorlik kabi qadriyatlar insonlarni barcha zamonlarda o‘ziga jalb etib kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya - erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. -T.:

O‘zbekiston, 2018. - 30 b.

2. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 23 sentyabrdagi BMT 75 sessiyasidagi nufuzi. 2017 y. 24 sentyabr soni.

3. Тишков В.А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах //Культура мира и демократия: Учебное пособие. М.: Пресс-соло, 1997. 420с.

4. Зимбули А.Е. Почему терпимость и какая терпимость? //Вестник СПбГУ. 1996. №3. с.23-27.

5. Трубецкой С.Н. О природе человеческого сознания. М.: Республика, 1994.

6. Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия. М.:РефлБук,1997.

TALABALARDA TA’LIM SIFATNI OSHIRISH VA TARBIYA TIZIMINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

G.Jumamuratova, T.Azizova, I.Tlewmuratow.

**O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
Qoraqalpogiston filiali katta ilmiy xodimalari**

Annotatsiya: Maqalada joqag‘i bilimlendiriw mekemelerinde ta‘lim sıpatın asırıw ha‘m studentlerge ta‘rbiya beriw sistemasın rawajlandiriw haqqında so‘z yetilgen.

Tayanish so‘zlar: talaba, kasbiy faoliyat, ta‘lim sifati, ta‘lim va tarbiya.

Bugungi globallashuv sharoitida oliy ta‘lim muassasalari talabalari sifatiga ta‘sir etuvchi omillarni nazariy-ilmiy jihatdan o‘rganish va tadqiq qilish muhimligining yana bir sababi shundaki, mutaxassislarning yuqori raqobatbardoshlik sifatlariga urg‘u berishlari, hozirgi kunda talabalarining kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish uchun samarali o‘qitish usullarining yangidan-yangi usullari hamda imkoniyatlarini kengaytirish chora-tadbirlari ishlab chiqilishini o‘tkir masalaga aylantirmoqda.

Oliy ta‘lim muassasalari talabalarining kasbiy tayyorgarlik sifati muammosining dolzarbligi hozirgi kunda talabalarining kasbiy faoliyatlarida yuzaga keluvchi turli xil chigal vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qila olish imkoniyatlarini oshirish uchun talabalarining kasbiy tayyorgarlik sifatiga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillarni aniqlash, ularni ta‘lim jarayonida o‘z o‘rnida qo‘llay olish imkoniyatlarini va o‘qishni bitirganlaridan keyin amaliyotda samarali ishlab keta olish borasidagi malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish zarurligida ko‘rinadi. Mazkur masalani ijobiy hal qilish orqali ta‘lim muassasalarining birinchidan, o‘z vazifalarini to‘laqonli bajarishlariga, ikkinchidan esa, talabalarining ijtimoiy-iqtisodiy faol shaxs sifatida jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishga imkon yaratadi. Har bir mamlakatda bo‘lgani kabi O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimida ham malakali hamda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash oliy ta‘lim tizimining eng muhim va ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. Bu vazifaning qanchalik mutaxassislarning kasbiy yetukligiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri

bog‘liqdir. Bo‘lajak yosh mutaxassislarning kelgusidagi kasbiy faoliyatlarida yuzaga keladigan turli xil o‘zgarishlarga tezkor moslasha olishlarini, ularning mehnat bozori talablariga mos holda raqobatbardosh kadrlar bo‘lib yetishishlarini ta‘minlash uchun zamin yaratishda OTM talabalarining kasbiy sifatiga ta‘sir etuvchi omillarni o‘rganish va ularning ta‘sir doirasini aniqlash muhim o‘rin egallaydi. Ta‘lim sifati tushunchasi, tavsiflari, bosqichlari, tamoyillari va funktsiyalari Sifatning mazmun-mohiyatini aniqlash borasida turli tushunmovchiliklarning kuchayishiga sabab, uni ham mutloq ham nisbiy darajada tushunishning mavjudligidir. Kundalik turmushda sifat mutloq tushuncha sifatida qo‘llaniladi. Kishilar uni masalan, qimmat restoranlar(xizmat sifati)ni va qimmatbaho avtomobillar(-mahsulot sifati)ni ta‘riflashda ishlatishadi. Sifatli mahsulotga cheklovsiz xarajatlar hisobiga bajarilgan mukammal mahsulotlar taalluqli bo‘lib, kam yoblik va qimmatlilik ushbu tushunchaning ikkita farq qiluvchi qirralari hisoblanadi. Ushbu nuqtai nazardan sifat maqom va ustunlikni aks ettirish uchun qo‘llaniladi. Sifat nisbiy tushuncha sifatida ikkita qirraga ega: birinchi-bu standart yoki unga qo‘yilgan talabga mos kelishi; ikkinchi-iste‘molchilar talabiga mos kelishi. Ta‘lim jarayonida “sifat” tushunchasini qo‘llash mazmunan boshqacha ma‘no kasb etadi. “Yuqori sifat” mutloq tushunchasi ta‘limda sifatni boshqarish tizimi bilan hech qanaqa umumiylikka ega emas. Sifatni boshqarish borasidagi munozaralarda tez-tez uning yuqori maqomlilikining mutloq ahamiyati to‘g‘risida savollar paydo bo‘lib turadi. Ta‘lim sifati – bu hozirgi kunda mamlakatimiz oliy ta‘lim tizimida eng ko‘p bahs-munozaralarga duch kelayotgan va davlat hamda jamiyat tomonidan alohida e‘tibor qaratilayotgan muammolardan biridir. Chunki, mutaxassislarni tayyorlash sifatining past yoki yuqoriligi doimo ish beruvchilar, talabalar, ularning ota-onalari – umuman olganda butun jamiyat a‘zolarining diqqat markazida turadigan masala sanaladi. Shu bilan bir vaqtda, “ta‘lim sifati” tushunchasining o‘ziga yagona yondashuvlarning shu paytlargacha ham shakllanib ulgurmaganligi bu masalaning ijtimoiy muhokamasini yanada murakkablashtiradi, unga bo‘lgan turlicha yondashuvlar kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Oliy ta‘lim sifatini ta‘minlashga ta‘lim jarayonining har bir sub‘ekti (professor-o‘qituvchi, talaba, ota-onalar, ma‘muriyat, ish beruvchilar va h.k.lar) manfaatdordir. Mana shulardan kelib chiqqan holda bizning mamlakatimizda amalga oshirib borilayotgan ta‘lim tizimi islohotlari o‘zining asosiy maqsadlaridan biri sifatida ta‘lim sifatiga alohida urg‘u beradi. Lekin aytib o‘tish lozimki, bu maqsadga erishish yo‘lida shunday murakkabliklar ham mavjudki, bu ta‘lim sifati kategoriyasining mazmunini talqin qilishda yagona yondashuvning yo‘qligi bilan bog‘liqdir. Ta‘lim sifatini tadqiq qilish bo‘yicha shu davrlargacha bo‘lgan ko‘plab ilmiy-tadqiqotchilik izlanishlarida ayrim mualliflar ta‘lim sifatini quyidagi uchta nuqtai-nazardan: 1)ijtimoiy kategoriya sifatida; 2) pedagogik jarayon ko‘rsatkichlarining jamlamasi sifatida; 3)ta‘lim olish natijasida egallangan malaka va mahoratlarning shaxs manfaatlari hamda ehtiyojlariga mosligi nuqtai-nazaridan olib qarashni olg‘a suradilar. Bularning barchasi ta‘lim sifatini, shu jumladan – oliy ta‘lim sifatini ham, atroflicha tahlil va tadqiq qilib chiqish zaruratini keltirib chiqaradi. Bu borada bizning fikrimizcha, oliy ta‘lim sifatini baholash va tavsiflash borasidagi keng qamrovli muammolarni tizimli tahlil usuli bilan tadbiq

qilib chiqish kerakli natijalarga olib keladi. Tizimli tahlilda bevosita ob’ektning o’zining tavsifini anglatuvchi sifat “tushunchasi” va ob’ekt faoliyatining xossasini bildiruvchi samaradorlik tushunchasi farqlanadi. Mana shu ko’rsatkichlarning yuqori qiymatlari har doim ham boshqasining ham shu darajada yuqori bo’lishini ifodalamaydi. Yuqorida aytib o’tilganlardan kelib chiqadiki, ta’lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlash jarayoniga ta’sir ko’rsatuvchi ma’lum bir ob’ektiv omillar ko’rsatkichlari mavjud bo’lib, bu uning tavsiflovchi xususiyatlari sanaladi. Shu bilan birga sub’ektiv xususiyatdagi omillar ko’rsatkichlari ham vujudga kelib, ular ta’lim muassasasining tashqi muhitini tavsiflaydi va talaba ular bilan o’zaro hamkorlikda bo’ladi. Mazkur ko’rsatkichlar bir-biridan mustaqil va shu bilan birga o’zaro bir-birlarini to’ldiruvchi sanaladi. Shuning uchun talabalarning sifatiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash metodikasi asosiga qo’yiladigan bosh g’oya bo’lib o’z ichiga ham ta’lim muassasasining ish faoliyati sifatini baholash, ham bu ta’lim muassasasi tayyorlagan “mahsulot” – talabaning ishga joylashish samaradorligini baholay oluvchi talabalar tayyorgarligi sifatini majmuaviy baholashi hisoblanadi.

Buyuk ajdodimiz Muhammad Xorazmiyning bir hikmati bor: “So’z – gul, ish – meva”. O’ylaymanki, bugun belgilab oladigan rejalarigiz qanchalik pishiq-puxta bo’lsa, ishingiz ham shunchalik yaxshi samara beradi, – dedi Shavkat Mirziyoyev. – Sizlar ko’p kitob o’qigan, bilimli avlod sifatida yurtimiz o’tmishda jahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo’lganini yaxshi bilasiz. Siz Xorazmiylar, Farg’oniylar, Beruniy va Ibn Sino, Ulug’bek, Navoiy va Boburlar, Buxoriylar, Termiziylar avlodisiz. Ana shunday buyuk vatandoshlarimiz yaratgan bebaho bilim va kashfiyotlar bugun ham butun insoniyatga xizmat qilmoqda.

Prezidentimiz o’z so’zida davom etar ekan, bu o’rinda qomusiy olim Muhammad Xorazmiy asos solgan ilm – “algoritm”ni eslashning o’zi kifoyaligini ta’kidladi. Ushbu ulug’ zotning beqiyos xizmatlarini insoniyat hamon minnatdorlik bilan eslamokda. Uning olamshumul kashfiyotlari bugungi axborot texnologiyalarini yaratishda ham asos bo’lgan.

Davlatimiz rahbari yoshlar zamonaviy ilm-fan va yuqori texnologiyalarni mukammal egallashi zarurligi, buning uchun barcha kuch va imkoniyatlar ishga solinishini aytib o’tdi.

Xulosa o’rnida, bugungi kunda xilma-xil usullarda olib borilaётgan mafkuraviy tarbiya va targ’ibot-tashviqot ishlari jismonan sog’lom, ma’naviy barkamol yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ayniqsa bugungi globallashuv davrida yoshlar tarbiyasiga keskin xavf solayotgan turli xil tahdidlardan ularni himoya qilish dolzarb vazifa hisoblanadi. Shu o’rinda yoshlar orasida terrorizm, diniy aqida parastlik, missionerlik, internetning mohiyati, yoshlar hayotiga ta’sir o’tkazish omillari, axborot xavfsizligi muammolarini chuqurroq tahlil qilish, noholis axborotlarga nisbatan mafkuraviy immunitetni shakllantirish va axborot iste’moli madaniyatini rivojlantirishni hayotning o’zi taqozo etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-sonli qarori.

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori.

3.Mirziyoyev Sh.M. «Erkin va faravon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz». Toshkent»O‘ZBEKISTON» 2016 yil.

4.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020yil 23-sentyabrdagi O‘RQ – 637-son qarori.

USING INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IN ENGLISH LESSONS IN 5TH GRADE

Begmatova Lola Baxrom qizi

TDPU tayanch doktoranti

Lola.begmatova1995@gmail.com

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradigan va turli bilim sohalari o'rtasidagi munosabatlarni ko'rishga yordam beradigan fanlararo yondashuv tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yondashuvni amalga oshirishning samarali usullaridan biri ingliz tili darslarida fanlararo aloqalardan foydalanishdir. Ushbu maqolada biz 5-sinfda ingliz tili darslarida fanlararo aloqalardan foydalanishning afzalliklari, usullari va misollarini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: CLIL, fanlararo, tanqidiy fikrlash, kreativlik, , texnologiya, ta'lim, kontent aloqasi, bilish, madaniyat.

Аннотация: В современном образовательном процессе все большее значение приобретает междисциплинарный подход, который способствует всестороннему развитию учащихся и помогает им увидеть взаимосвязь между различными областями знаний. Одним из эффективных способов реализации такого подхода является использование межпредметных связей на уроках английского языка. В этой статье мы рассмотрим преимущества, методы и примеры использования межпредметных связей на уроках английского языка в 5 классе.

Ключевые слова: CLIL, критическое мышление, творчество, технология, образование, содержательная коммуникация, познание, культура.

Annotation: In the modern educational process, an interdisciplinary approach is becoming increasingly important, which promotes the comprehensive development of students and helps them see the relationship between different areas of knowledge. One of the effective ways to implement this approach is to use interdisciplinary connections in English lessons. In this article we will look at the advantages, methods and examples of using interdisciplinary connections in English lessons in 5th grade.

Key words: CLIL, critical thinking, creativity, technology, education, content communication, cognition, culture.

The use of CLIL technologies is currently popular both in Uzbekistan, and abroad. This technology has a long history. It is believed that subject-language integrated learning arose within the framework of bilingual education back in

antiquity, when many disciplines, such as history, philosophy, mathematics and others, were taught in Greek, which was a foreign language for the Roman nobility. Nevertheless, it was precisely this kind of education that was considered high-quality and prestigious [1]. At the beginning of the 17th century Y.A. Kamensky substantiated the importance of teaching in a foreign language. M.V. Chernova in her work reviews the historical stages and significant names in the history of CLIL technologies in Russia and abroad [2]. The term CLIL (Content and language integrated learning) was proposed by D. Marsh in 1994. A foreign language began to be understood as a tool for learning other subjects. The study of the technique was continued by D. Coyle [3]. In his work the idea of the dual purpose of this approach is emphasized: learning a foreign language and the content of the discipline. In other words, the possibility and convenience of teaching a subject not in a foreign language, but with the help of a foreign language is achieved [4]. The basic principles of CLIL were developed. They include Content Communication, Cognition, Culture. These four techniques play a huge role as components of any technique or activity using technologies. Content presupposes the presence of interdisciplinary content; for a foreign language is a means of mastering and transmitting information; communication is the implementation of language as the main means of communication this also indicates the main activity of students in the lesson using this technology. Cognition assumes that in these lessons students' mental activity is activated at a higher and more intense level. Culture means that language activity must be immersed in the historical process; students must be aware of the fact that diverse and not limited to class, home or even country. We are immersed in a multicultural and multilingual reality.

Benefits of multidisciplinary networking in English class have many advantages: 1. Increased motivation: participations see practical application of the utterance in various contexts, which makes learning more interesting and meaningful. 2. Development of critical thinking: Integration of various disciplines helps students develop analytical and synthetic abilities. 3. Strengthening knowledge: studying materials in a foreign language contributes to better assimilation of information from other subjects. 4. Development of language skills: Using language in different contexts improves overall English proficiency [4].

Methods for implementing interdisciplinary connections

For the successful implementation of interdisciplinary connections in the educational process, it is necessary:

1. Selection of topics and materials: Topics should be relevant and relevant to the curriculum of other subjects. For example, you can integrate topics from mathematics, science, history, and art.

2. Teacher collaboration: Coordination between teachers of different subjects creates a harmonious curriculum.

3. Interactive learning methods: group projects, discussions, role-playing games and other forms of active learning promote better learning.

4. Use of a variety of resources: Learning materials should include texts, videos, audio and visual media that relate to topics in other subjects.

Examples of cross-curricular lessons

Let's look at several examples of the use of interdisciplinary connections in English lessons in 5th grade:

Lesson 1: Mathematics and English

Topic: Basics of geometry (shapes and figures).

Objectives: Learn the names of geometric shapes in English, develop reading and speaking skills.

Activity:

Introduction of new vocabulary (triangle, square, rectangle, circle).

Watch a video lesson in English about geometric shapes.

Solving mathematical problems in English (for example, finding the perimeter and area of figures).

Group work: creating posters with descriptions of the figures and presenting them in English.

Lesson 2: History and English

Topic: Great historical events and personalities.

Goals: Learn to talk about famous historical events and personalities in English, develop writing and speaking skills.

Activity:

Introduction of new vocabulary (legacy, revolution, monarch, discovery).

Reading a text about an important historical event and discussing it in English.

Role-playing game: staging an interview with a historical figure.

Project work: creating a presentation about a selected historical event or person.

Lessons using CLIL technology or its elements help increase student motivation. Of course, a teacher cannot do without regular, non-integrated lessons. Lessons using subject-language integrated learning help optimize the process of learning foreign languages, but they cannot be used constantly. The use of CLIL technologies has great scientific and methodological prospects for the development and study of patterns of information perception and teaching a foreign language in connection with the need to choose a profession and implement it through language.

The use of through subjects linking in English lessons in the 5th grade contributes to the comprehensive development of students, improving their language and cognitive skills, as well as increasing motivation to learn. Implementing this approach requires careful planning and coordination among teachers in different disciplines, but the results are worth it. Students get the opportunity to see the relationships between subjects, which makes the learning process more fun and productive.

Used materials

1. Qurbonova.M.F. (Phd) CLIL – zamonaviy yondashuv sifatida. Res, Ilmiy-amaliy anjumani, 2 iyul 2023

2. Coyle D., Hood Ph., Marsh D, Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press, 2010. – 184 p.

3. Красилов И.Е., Левкин М.Д. Роль технологии CLIL в повышении мотивации учащихся старших классов общеобразовательных организаций к изучению английского языка. Вестник Государственного гуманитарно-технологического университета. 2021. № 1. С. 17-22.

4. Чернова М.В. Технология CLIL в обучении английскому языку студентов экономических специальностей СУНЦ // Лингвометодическая панорама 2021. Материалы научно-методической стажировки учителей иностранных языков Уральского региона. Екатеринбург, 2021. С. 36-43.

5. Пономарева А.В., Яковлева Е.Н. Структура занятия на основе CLIL-технологий в неязыковом вузе // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. 2021. № 3-2. С. 84-88.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI HARAKATLI O‘YINLAR VOSITASIDA IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

**Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti,
Maktabgacha ta’lim fakulteti talabasi, To’libayeva Nazokat Davronbek qizi**

Annatatsiya: *Maktabgacha yoshdagi bolalarning harakatli o'yinlar orqali ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar bolaning shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kichik yoshda, kompleks rivojlanishga, ya'ni maktabgacha yoshdagi bolalarning adabiy, badiiy va musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor berish tavsiya etiladi.*

Kalit so'zlar: *Maktabgacha ta'lim, bolalar, ijodiy qobiliyat, Kichik yoshda, rivojlantirish, mustaqil*

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha harakatli o'yinlar bolaning shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu sohada olimlar va psixologlar tomonidan olib borilgan barcha tadqiqotlar, ijod qobiliyatiga ega bo'lgan bolalarning yanada barqaror ruhga ega ekanligi, ular bilan muloqot qilish va do'stona munosabatda bo'lishlarini isbotlaydi.

Kichik yoshda, kompleks rivojlanishga, ya'ni maktabgacha yoshdagi bolalarning adabiy, badiiy va musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor berish tavsiya etiladi. Harakatli o'yin orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish eng yaxshisidir.

Tashhisning maqsadi bolaning qaysi turiga ko'proq mos kelishi va u qanday tasavvur paydo bo'lganligini aniqlashdir. Bu maxsus testlarni o'tkazadigan psixologlar yordamida amalga oshirilishi mumkin, natijada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun harakatli o'yinlarni tanlash mumkin. Shuningdek, bolaning imkoniyatlarini mustaqil ravishda aniqlash, unga turli tadbirlarni taqdim etish va eng qiziqarli sabablarni kuzatish mumkin. Qanday tasavvur paydo bo'lganini ham belgilab oling, o'yinda xatti-harakat bilan ham mumkin.

Agar chaqaloqlarning ijodiy rivojlanishi ob'ektlarni kuzatish va manipulyatsiyalash orqali sodir bo'lsa, ko'proq kattalar bolalarining rivojlanishi ularning his-tuyg'ularini o'zlari uchun mavjud vositalar orqali etkazish urinishlari orqali amalga oshiriladi. Oddiy qilib aytganda, kuzatish bosqichi asta-sekin harakatga keladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning *ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradigan* bolalar harakatli *o'yinlarini* uslubiy jihatdan taklif qiladi. Xususan, bolalar uchun foydali teatral doirada darslar bo'ladi, chunki teatr faoliyati turli yo'nalishlarda maktabgacha tarbiyachilarni rivojlantiradi. Bolalar nafaqat topshiriqlarni bajarishni o'rganishadi, teatr tomoshalarida ishtirok etishadi, tasavvurni rivojlanishadi, badiiy ko'rish, asarlarning yaxlitligini idrok etish qobiliyatini, imvoza qobiliyatini rivojlantiradi. Ammo bu asrda ota-onalarning ishtiroki ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Ular bolaning faoliyatiga doirada katta qiziqish bildirishlari va uyda rivojlanayotgan o'yinlarda u bilan o'ynashlari kerak.

Psixologlarning tadqiqotlariga ko'ra, uch yoshga kelib, barcha bolalarda tasviriy san'at qobiliyati taxminan bir xil darajada. Shuning uchun, bolaning maxsus iste'dodini ko'rsatishini kuting va bundan keyin uni rivojlantirish kerak emas. Badiiy qobiliyatni rivojlantirish uchun har bir bola uchun bir nechta oddiy sharoitlarga rioya qilish mumkin. Siz o'zingizning qadamingiz bilan harakat qilishingiz kerak: boshida, bolani chizish bilan qiziqtirish, keyin uni hayoliy tasvirlarni ko'chirishga qiziqish ko'rsatish va faqat chuqurroq o'qish uchun bolaning tasviriy san'at asoslarini o'rgatishni boshlashi aniq bo'lganidan keyin uni qo'llab-quvvatlash va albatta, bolaning faoliyatini maqtash va uni rag'batlantirishni unutmang.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijodiy faoliyati haqida so'z borar ekan, ushbu yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatini to'g'ri tashkil etish va loyihalashtirish juda muhim hisoblanadi. Hozirgi globallashuv davrida innovatsiyon texnika va texnologiyalar rivojlangan davrda bolalarning fikrlash doirasi hamda ularning ijodiy qobiliyatlari ham kengayib bormoqda. Bolalarning ijodiy qobiliyatlari va fikrlashlarini rivojlantiruvchi bir qator yangi dasturlar joriy etilmoqda. Jumladan: Mental arifmetika san'at va aql idrokni rivojlantiruvchi dasturdir. Ushbu dastur yordamida bolalar nafaqat o'qishda muvaffaqiyatga erishadilar, balki hayot motivatsiyasiga ega bo'lib, ijodiy qobiliyatlari kengaymoqda.

Mnemonika usuli ham tezkor xotira va ijodiy fikrlash tezligini rivojlantiruvchi dasturdir. Zamonaviy ota-onalar va o'qituvchilar o'zlariga birinchi navbatda bolani ijodiy rivojlantirish vazifasini qo'yadilar. Bunday qobiliyatlarni rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. Shu sababli, ko'pincha o'quv dasturlarida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun TRIZ dan foydalanish va shu jarayonga asoslangan mashg'ulotlarni tashkil qilish muhim bir jarayon bo'lib hisoblanmoqda. Ushbu tizimga asoslangan o'yinlar va vazifalar faol ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, bolalar va kattalar uchun ijodiy shaxsni shakllantirish jarayonini yanada hayajonli qiladi. Yuqorida aytilganlarning barchasidan xulosa qilishimiz mumkinki, maktabgacha yosh ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va ijodiy faoliyatni tashkil qilish uchun ajoyib imkoniyatlar yaratadi. Ijodiy qobiliyatlarning tarkibiy

qismlari masalasi bo'yicha turli nuqtai nazarlarni tahlil qilgandan so'ng, xulosa qilishimiz mumkinki, ularni aniqlashga bo'lgan yondashuvlar farqiga qaramay, tadqiqotchilar bir ovozdan ijodiy tasavvur va ijodiy fikrlash sifatini ijodiy qobiliyatlarning muhim tarkibiy qismlari sifatida ajratib ko'rsatishadi.

Bolalarning ijodiy rivojlanishining muhim sabablaridan biri ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishdi. Pedagoglarning vazifasi bolani yetuk va barkamol shaxs qilib tarbiyalash ekan nafaqat bolaning ijodiy faoliyatini to'g'ri tashkil qilishimiz kerak balki bolaning butun hayoti davomida juda muhim hisoblangan ta'limiy faoliyatni ham, o'yin faoliyatini ham, mehnat faoliyatini ham to'g'ri tashkillashtirib, loyihalashtirishimiz lozim.

Shundan kelib chiqib, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash mumkin bular tasavvurni rivojlantirish va ijodkorlikni shakllantiruvchi tafakkur sifatlarini rivojlantirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining boshlang'ich va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari (2018-yil 4-iyul)
2. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. P. Yusupova. – T., “O'qituvchi” 1993 yil.
3. P. Yusupova. Maktabgacha pedagogika. T., « O 'qituvchi», 1996.
4. Sh. Shodmonova. Maktabgacha pedagogika. T., «Fan va texnologiyalar», 2005

Internet saytlari

www.tdpu.uz
www.pedagog.uz
www.Ziyonet.uz
www.edu.Uz

TARIXIY ONG VA TARIXIY TAFAKKURNING DOLZARB ASPEKTLARI

**Shadibekova Dildora Fazildjanovna O'zMU “Tabiiy va aniq fanlar”ga
ixtisoslashtirilgan S.H.Sirojiddinov nomidagi respublika akademik litseyi
Tarix fani o'qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqola maqolada tarixiy ong va tarixiy tafakkurni mazmuni, mohiyati , uning umuminsoniy mantig'i, yosh avlodning tarixiy ong va tafakkurini rivojlantirish negizida milliy-insoniy madaniy-falsafiy dunyoqarashida tarixiy etnik-madaniy merosni har tomonlama sintez qilish va anglash mazmunini va uni rivojlantiruvchi ta'limiy-o'quv vositalari asosida hosil bo'lgan amaliy ko'nikmalar sintezi pedagog, sotsiolog, metodist olimlar hamda psixologlarning ilmiy qarashlari tahlil qilinib, ularga subyektiv munosabatning pedagogik ta'sir vositalari yoritib berilgan.

Tayanch so‘zlar: prizma, umuminsoniy, o‘zbekona xususiyat, generativ konsepti, tarkibiy komponentlari, adekvat, strukturaviy tuzilmasi, arxaizatsiya, pragmatik maqsadlar, aksiologik o‘ziga xoslik, sinkretik birlik, kompleks - funksional tahlil, pragmatik maqsadlar, gedonistik, muayyan motivlar, kontekst, tarixiy ong, tarixiy tafakkur.

O‘zbek tarixini o‘rganish obektini qamrab olgan falsafiy adabiyotlarda tarixiy ongning mohiyati ijtimoiy jamiyatning o‘ziga xosligi hozirgi zamondagi mavqei shu bilan birga tarixiy o‘tmish va kelajak bilan bogliq holda o‘rganilishi tatqiq qilingan. Tarixiy ongning rivojlanish bosqichlari ma’lum amaliyot asnosida tarixiy rivojlanish bilan izohlanadi

Ma’lumki tarixiy ong va tafakkurni tarix fanini o‘rganishda uning nazariy darajasining ifodalovchi muhim tushunchalarda aks etadi. Shuning uchun tarixiy ong va tafakkurning umuminsoniy mantig‘ini va milliy o‘zlikni anglash bilan mutanosiblikda baholash mujassamligi yuzaga keladi. Tarixiy tafakkur o‘tmish voqealarini tushunishga yordam beradi va davrning ruhi inson xatti-harakatlariga bevosita ta’sir qiladi: Shu o‘rinda V.A.Elchaninovning fikri taqsimga sazovor “Tarixiy ong va tafakkurning mazmuni, mohiyati va hajm qamrovi negizida jamiyatda sodir bo‘lib o‘tgan voqea va hodisalar mavjudligini aks ettiruvchi g‘oyalar tushunchalar nazariyalarini o‘z ichiga oladi”. A.I.Panyukov Elchaninovning fikriga uzviy tarzda tarixiy tafakkurning rivojlanishini tahlil qilib, u hozirgi zamon prizmasidan o‘tmish va kelajakka tomon harakati sifatida qarab quyidagicha munosabat bildiradi: “Inson va insoniyat jamiyatining munosabatini belgilaydigan mazmunli dunyoqarash tamoyillariga e’tibor qaratgan holda, tarixiy ong ijtimoiy ongning barqaror shaklidir” degan xulosaga keladi “.

Milliy o‘zbekona xususiyatga ega bo‘lgan muhim belgilarining saqlanishi va rivojlanishini aynan tarixiy ong va tafakkurning rivojini u belgilaydi. Shu o‘rinda Merab Mamardashvilining atamasi "generativ"¹⁰⁸ konsepti asosiy sanaladi. “Milliy ongning hal qiluvchi jihati tarixiy ongga aylanadi, chunki tarixiy ongning paydo bo‘lishining asosiy sharti bo‘lgan ruhiy tuzilmalarni yuqoridagi atama mazmuni shakllantiradi. Zero, u bu tushunchani o‘rganish shaxsni shaxsga aylantiradi, bu esa, o‘z navbatida, madaniyat olamini – voqelikni qadrlash va o‘zgartirish tizimini yaratadi, ko‘p jihatdan ijtimoiy va individual ongning yig‘indisi vazifasini bajaradi”. Bu esa tarixiy ongni va tarixiy tafakkurni uni subyektiv jihatdan aniqlangan madaniyatining tarixiy ong kabi toifa bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, tarixiy ong va tafakkurni rivojlantirish mahsuli, tarixiy tajribaning millat ongida aks etishi, deb e’lon qilish deyarli odatiy holga aylandi. Yosh avlodning tarixiy ong va tafakkurini rivojlantirish negizida milliy-insoniy madaniy-falsafiy dunyoqarashida “tarixiy etnik-madaniy merosni har tomonlama

¹⁰⁸ Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. - М.: Прогресс, 1992. - С. 38.

sintez qilish va anglash... madaniy meros mazmuni va tuzilishining uzluksizligi” asosida bir xil milliy g’oyani shakllantirish taklif etilishi bejiz emas.¹⁰⁹”.

Binobarin, “tarixiy ongda ijodiy aks ettirilgan tarixan belgilab qo’yilgan milliy-davlat ehtiyojlari, intilishlari, manfaatlari, shuningdek, turli milliy-davlat muammolarini hal etish usullaridan tashqarida sivilizatsiya uchun adekvat, optimal tarzda amalga oshirish nazarda tutiladi”¹¹⁰. “Tarixiy ong, tarixiy xotira va milliy ong o’tmish saboqlarini to’g’ri anglash bilan birga, kelajakni ham ko’ra bilishning ma’naviy zamini bo’ladi”¹¹¹. Darhaqiqat, tarixiy ong, tarixiy xotira va milliy ong o’quvchida ma’lum obyektiv va subyektiv ijobiy ta’sirlar natijasida dinamiklik hosil qiladi. Shuning uchun tariximizda badiiy asarlar, ulardagi voqealar rivoji, ilmiy adabiyotlar tahlili tarixiy ong takomili sanaladi. Shu xususda, taniqli nemis olimi N.L. Mislivessning e’tirofi tahsinga sazovor, “Tarixiy ong o’tmish tajribasini bugungi kun va kutilayotgan kelajak nuqtayi nazaridan baholab, amaliy hayotda to’g’ri yo’lni topish imkoniyatini hosil qilishdir”¹¹². Aytish joizki, har bir ijtimoiy hodisa va ijtimoiy jarayonning o’ziga xos ichki strukturaviy tuzilmasi, uning tarkibiy komponentlari mavjud bo’lib, ular o’zaro aloqadorligi, uyg’unligi kabi jihatlarini o’rganish kompleks - funksional tahlil orqali amalga oshiriladi. Zamonamizning ijtimoiy amaliyoti ham milliy xavfsizlik madaniyati va tarixiy ong o’rtasidagi chambarchas bog’liqlikni ta’kidlaydi. Tarixiy ong va tarixiy tafakkur birgalikda inson va jamiyat manfaatlari bilan chambarchas bog’lanib tarixni rivojlanishini anglatadi. Bizning tadqiqotimiz vazifasi kontekstida tarixiy ong va tafakkurni rivojlantirish madaniyatining fundamental tarixiyligini qayd etish juda muhimdir. Shunisi e’tiborga loyiqki, tarixiy ong va tarixiy tafakkurning asosiy tamoyillari va uning asosiy rivojlanish shakllarini belgilaydigan dunyo manzarasining tubdan tatqiq etilganligi bilan ahamiyatga ega. Bunday o’zgarish odatda “zamonlar aloqasining uzviyligi”, ya’ni “...odamlar o’z otalari va bobolaridan nimani olishni, farzandlari va nevaralariga nimani o’rgatishni bilishi lozimligi”¹¹³ ni V.S. Stepina izohlaydi.

Bularning barchasi ijtimoiy ongning boshqa barcha turlari va shakllari xavfsizligini ta’minlashda tarixiy ong katta rol o’ynashini isbotlaydi.

O’rganilgan ilmiy tadqiqotlar natijalariga asoslangan tarixiy ongning qiymatini va uning kontseptsiyasi tarixiy faktlarni ilmiy tahlil birinchi navbatda opportunistik moddiy ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan. Shu sababli u umumiy ma’naviy qadriyatlarga asoslangan millatning madaniy-tarixiy o’ziga xosligini mustahkamlashga hissa qo’shishdan to’xtaydi. Adekvat tarixiy ongni shakllantirish zarurligini aniqlash, shuningdek, bu holda ijtimoiy ongning muqarrar arxaizatsiyasi

¹⁰⁹ Бантабаев М.Х. Современная художественная культура Казахстана. - Алматы: РНЦПК, 1997. - С. 69.

¹¹⁰ Шестаков Ю.А. Историческое сознание как фактор стратегического противодействия угрозам национальной безопасности России // Гуманитарные и социальные науки. - 2016. - № 5. - С. 66.

¹¹¹ Каюмов У.К. Роль национального самосознания в формировании жизненной позиции молодежи Узбекистана. // Общественные науки в Узбекистане. - Ташкент. 2003. - № 6. С. 53-56

¹¹² Мисливес Н.Л. Историческое сознание молодежи как предмет социологического исследования // Смена парадигма в историографии всеобщей истории в Республике Беларусь И Российской Федерации: сб. науч. Ст. / Учреждения образования Гродненский гос. Ун-т им Я.Купали. - Гродно: ГрГУ им Я.Купали. 2016. С.122-128.

¹¹³ Обсуждение книги академика В.С. Степина «Цивилизация и культура». Материалы круглого стола // Вопросы философии. - 2013. - № 12. - С. 14.

bilan izohlanadi, bu haqiqatda milliy-ma'naviy qadriyatlarning mohiyatini ifodalovchi o'sha abadiy madaniy parametrlarning ongidagi aksidir. Ko'rinib turibdiki, tarixiy ong va tarixiy tafakkurni rivojlantirish jamiyat uning aksiologik o'ziga xosligini anglamasdan turib tasavvur qilib bo'lmaydi.

Shuningdek, tarixiy ong majmuyi madaniylik asosi va tarixiy yadro vazifasini bajaradi. Aynan shu narsa milliy o'zlikni belgilaydi. Bunday birlikni esa jamiyat tarixini bilish va baholash borasida tahlil qilish yotadi. Zamonaviy sharoitda, birinchi navbatda, tashqi sabablarga ko'ra, o'quvchilarda tarixiy va tafakkurning rivojlanishi o'tmish va hozirgi va kelajak o'rtasida mustahkam aloqaning mavjudligi bilan ajralib turadi. Bu jarayon esa o'quvchilarni hozirda va kelajakda amalga oshiriladigan muddatli va pragmatik maqsadlarga yo'naltiradi. Bunday vaziyatda haqiqatning ong orqali aks etishi asosan mozaikaga aylanadi. Insonning xatti-harakati oldindan aytib bo'lmaydiganligi bilan ajralib turadi va sof pragmatik yoki gedonistik, muayyan motivlar bilan belgilanadi.

Jamiyatni atomizatsiya qilishga, o'quvchilarni ijtimoiy jihatdan rivojlanishning vektori tomon aksiologik parametrlariga aylantirish asosiy o'rin egallaydi. Ushbu parametrlar shaxsga davlat, milliy, korporativ va shaxs manfaatlarining sinkretik birligiga yo'naltirilganligini beradi. U umumiy ehtiyojlar, manfaatlar, maqsadlarni, ya'ni umumiy madaniy makonni tashkil etuvchi shaxsning tarixiy sohaga qo'shilish matritsasi asosida shakllanadi. Tarixiy ong va tarixiy tafakkurning globallasuvi va universallasuvi o'tmishdagi ba'zi hodisalarga tasodifiy, bularga to'g'ri munosabatda bo'lishning davomiyligini anglashga olib keladi.

Bugungi tarixni o'rganuvchi soha vakillari millat tarixining turli davrlarni mukammal tarzda o'rganishgan. Tarixiy ong va tarixiy tafakkur uchun eng dolzarb aspektlardan biri bu xalqning o'z-o'zini ongini shakllantirishda asosiy ahamiyatga ega bo'lgan tarixiy hodisa va jarayonlarni to'liq o'rganishidir. Bunday munosabat jamoat va shaxsiy tarixiy ongning madaniy jihatdan yuksak darajasidir. "tarixiy jarayonning madaniy jarayon bilan asta-sekin qo'shib borayotgan zamonaviy sharoitida, madaniyat yaratuvchisi va yaratuvchisi sifatida shaxs nafaqat milliy xavfsizlik madaniyatini ta'minlash obyekti, balki uning subyekti hamdir¹¹⁴".

Bu jihatdan tarixiy ongni "shaxsning oila nasl-nasabi va o'z xalqi tarixidagi o'z "men"ini anglashi, mamlakat milliy-madaniy hamjamiyatidagi "Biz" jamoaviy tushunchasi, shuningdek umuminsoniy sivilizatsiya doirasida, ya'ni madaniy hamjamiyatning o'z-o'zini anglashini shakllantiradigan individual o'zini o'zi anglashning bir qismi sifatida.¹¹⁵"

Tarixiy ongning ustuvor vazifalari "milliy o'zlikni egallash va turli ijtimoiy qatlamlar va guruhlar vakillarini o'zining tarixiy o'tmishini idrok etish va

¹¹⁴ Шестаков Ю.А. Детерминанты исторического сознания личности в контексте формирования культуры национальной безопасности // Гуманитарные и социально-экономические науки. - 2017. - № 1 (92). - С.54.

¹¹⁵ Соснин В.А. Проблемы безопасности и консолидации российского общества // Прикладная юридическая психология. - 2015. - № 2. - С. 173.

baholashning o‘xshash turiga ega bo‘lgan yaxlit ijtimoiy-tarixiy hamjamiyatga birlashtirish¹¹⁶ bo‘lganligi sababli, milliy o‘ziga xoslikni ta’minlashdan iborat.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tarixiy ong va tarixiy tafakkurni rivojlantirish orqali o‘quvchilarda dunyoqarashini pragmatik va individualistik emas, balki ma’naviy va kollektivistik qadriyatlarga asoslangan holda shakllantirish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. - М.: Прогресс, 1992. - С. 38.
2. Бантабаев М.Х. Современная художественная культура Казахстана. - Алматы: РНЦПК, 1997. - С. 69.
3. Шестаков Ю.А. Историческое сознание как фактор стратегического противодействия угрозам национальной безопасности России // Гуманитарные и социальные науки. - 2016. - № 5. - С. 66.
4. Каюмов У.К. Роль национальной самосознания в формировании жизненной позиции молодежи Узбекистана. // Общественные науки в Узбекистане. – Ташкент. 2003. - № 6. С. 53-56
5. Мисливес Н.Л. Историческое сознание молодежи как предмет социологического исследования // / Смена парадигма в историографии всеобщей истории в Республике Беларусь И Российской Федерации: сб. науч. Ст. / Учреждения образования Гродненский гос. Ун-т им Я.Купали. – Гродно: ГрГУ им Я.Купали. 2016. С.122-128.
6. Обсуждение книги академика В.С. Степина «Цивилизация и культура». Материалы круглого стола // Вопросы философии. - 2013. - № 12. - С. 14.
7. Шестаков Ю.А. Детерминанты исторического сознания личности в контексте формирования культуры национальной безопасности // Гуманитарные и социально-экономические науки. - 2017. - № 1 (92). - С.54.
8. Соснин В.А. Проблемы безопасности и консолидации российского общества // Прикладная юридическая психология. - 2015. - № 2. - С. 173.
9. Кузнецов В.Н. Указ. соч. - С. 227.

**AYOLLAR VA YOSHLARDA TADBIRKORLIK KO‘NIKMALARINI
RIVOJLANTIRISH – KAMBAG‘ALLIKKA QARSHI KURASHNING IJTIMOYIY-
PEDAGOGIK DRAYVERI**

**D.Choriyeva – Respublika Ma’naviyat va
ma’rifat markazi Yakkasaroy tuman
bo‘linmasi mutaxassisi**

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi PF-5938 sonli “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonida fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari roli va mavqeini yanada

¹¹⁶ Там же. - С. 173 - 174.

mustahkamlash, fuqarolar yig’inlarining insonlar manfaatlarini ifoda etadigan tuzilmaga aylanishi darkorligi belgilab berildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Mahalla xalq bilan davlat o‘rtasidagi ko‘prik bo‘lishi kerak. Odamlarning quvonch-tashvishidan doimo xabardor bo‘lish mahallaning asosiy vazifasidir”. Darhaqiqat, mahalla xotin-qizlar va yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyatdagi mavqeini mustahkamlash, bandligini ta‘minlash, kambag‘allikning oldini olish, jamiyatda hayotdan xursandlik hissini ta‘minlash, iqtisodiy o‘sish va taraqqiyotda asosiy kuch hisoblanadi.

Mamlakatimizda mahalla orqali xotin-qizlar va yoshlarni ijtimoiy-iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash, ularning bandligini ta‘minlashning o‘ziga xos tajribasi shakllandi. Masalan, 2017-yilning birinchi choragida tijorat banklari tomonidan fuqarolarning shaxsiy yordamchi xo‘jaliklarida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish, qoramol, qo‘y, echki, quyon boqish va go’sht yetishtirish, parrandachilik va asalarichilikni rivojlantirish, ixcham issiqxonalar tashkil etish, xizmat ko‘rsatish va servis sohasini yanada rivojlantirish, ayollarning tadbirkorligini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash maqsadida 2,5 trln.so‘m kreditlar ajratildi.

Jizzax viloyatida fuqarolar bilan suhbatlashilganda tadbirkorlik pedagogikasiga oid muammolardan biri ma’lum bo‘ldi. Sh.Rashidov tumani Yaxtanlik mahallasi, Mustaqillik ko‘chasi 11 uyda istiqomat qiluvchi 1987-yilda tug‘ilgan Iroda Jo‘raeva bilan suhbat o‘tkazildi. U Iqtisodiyot va transport kollejini tugatgan ammo shu vaqtga qadar ishga joylasha olmay yurgan. Unga quyonchilik va parrandachilik, ixcham issiqxonalar tashkil etish uchun Xalq banki xodimlari kredit olishni taklif qilishgan. U “Biz chorvachilikni yaxshi bilamiz. Bizga chorva boqishga kredit beringlar”, deb iltimos qilibdi. Shunda unga chorvachilik bo‘yicha barcha kredit liniyasi yopilgani tushuntirilib, quyon, parranda, asalari boqishga kredit olishni taklif qilishadi. Shunda Iroda: “Biz ularni qanday boqishni bilmaymiz-da”, debdi. Ana shu muloqat ham Prezidentimizning **“Eng olis hududlarda ham tadbirkorlikni rivojlantirish uchun, avvalo, aholiga tadbirkorlik bo‘yicha yetarlicha tushuncha va bilim berishimiz kerak. Tadbirkorlarga imkoniyat va sharoit yaratib bersak, ular o‘zlarini ham, aholini ham ish bilan ta‘minlaydi”**, degan fikrlarini eslatadi. Ya‘ni aholiga kreditga qo‘shib, tadbirkorlik bilimlarini ham berish kerak, degan zaruratni anglatadi.

Prezidentimizning bu fikrlarini qadimiy xitoy maqoli ham tasdiqlay. Ya‘ni “Do‘stingning qornini bir marta to‘ydirmoqchi bo‘lsang, baliq tutib, yedir. Agar uning qorni doim to‘q bo‘lishini istasang, unga qarmoq berib, baliq tutishni o‘rgat”. Prezidentimiz masalani jamiyat, davlat miqyosida, butun xalqimizning to‘q bo‘lishini o‘ylab **“avvalo, aholiga tadbirkorlik bo‘yicha yetarlicha tushuncha va bilim berish”** vazifasini belgilab berdilar. Mana shu yerda insonga bir narsani tushuntirish, o‘rgatish ilmiy – pedagogika yordam beradi. Ya‘ni ijtimoiy agropedagogika, ya‘ni aholiga tadbirkorlik yo‘l-yo‘riq, usullarini tushuntirish, ko‘rsatish, o‘rgatishni doimiy, tizimli asosga qurish kerak, degan xulosa keladi. Chunki bilim bermasdan kredit berish kutilgan natijaning kafolatini bera olmaydi. Pedagogika aholiga nafaqat tadbirkorlik usullarini, balki g‘ayrat, matonat, azmu

shijoat, hafsalarlik, tirishqoqlilikni ham tushuntirishga, misollar bilan ko‘rsatib berishga qodir. Prezidentimizning yuqoridagi ko‘rsatmasi ana shu kafolatni ta‘minlashimizni talab qilmoqda.

Namangan viloyatida Saylovchilar bilan uchrashuvda Shavkat Mirziyoyev **“tadbirkorlikka yo‘l ochish – avvalo, yoshlarga keng yo‘l ochib berishdir, desak, ayni haqiqat bo‘ladi”**, dedi. **“Xalqni tadbirkor qilish”** shiori ostida tijorat banklari tomonidan qishloq joylarda tadbirkorlikni rivojlantirishda ichki imkoniyatlardan samarali foydalanish, kichik biznes sub‘ektlarini sifatli, qulay, ishonchli resurslar bilan ta‘minlashda tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Prezidentimiz rahnamoligida yoshlarni tadbirkorlikka keng jalb etish, ularning intilish va tashabbuslarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda tadbirkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yish istagida bo‘lgan o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalari bitiruvchilarini moddiy va ma‘naviy rag‘batlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bir misol. May oyida Termizda “Mening biznes g‘oyam” tanlovining Surxondaryo viloyati bosqichi bo‘lib o‘tdi. Tanlovda kasb-hunar kollejarining 140 nafar bitiruvchisi o‘z biznes-rejasi bilan ishtirok etdi. Tadbirda iqtisodchi olimlar, tijorat banklari, mehnat boshqarmasi, soliq va boshqa idoralar mutaxassislari yoshlarga bozorni qanday o‘rganishni, biznes-reja tuzish, marketing strategiyasini ishlab chiqish, kredit ta‘minoti yo‘llarini o‘rgatishdi.

Mutaxassislardan saralab olingan 40 ishtirokchining 1 milliard 300 million so‘m miqdoridagi istiqbolli biznes g‘oyalari viloyat miqyosida moliyalashtirishga tavsiya etildi. 12 nafar iqtidorli o‘g‘il-qiz tanlovning mamlakat bosqichida ishtirok etish huquqini qo‘lga kiritdi (O‘zA). E‘tibor qilsak, 40 yosh yigit-qizimiz nafaqat 1,3 mlrd so‘mlik kredit olishdi, balki 1 mlrd 300 mln so‘mdan kam bo‘lmagan bilim olishganini ko‘ramiz. Bu misol “Xarajatsiz harakatning samarasi 0 ga teng”, degan biznes-hikmatni eslatadi. Surxondaryolik 40 yigit-qizning harakati besamar bo‘lmaydi. Davlatimiz o‘z farzandlarining harakatini ota-onalari ham bera olmagan xarajat - kredit bilan ta‘minladi. Kafolatladi. Ertaga 40 yigit-qiz 400 nafar uyushmagan tengdoshlarini ishli, uyushgan yoshlarga aylantirishadi.

Yoshlarimizda qanday fazilatlar, sifatlar bo‘lishi shartligi aniq belgilab berildi: azmu shijoatli, jo‘shqin orzu-intilishlarga ega, hech kimdan kam bo‘lmagan, navqiron yigit-qizlar talab etilmoqda. Endi o‘zimizga savol beraylik: mening sinfim, guruhim, fakultetim, o‘g‘lim yo qizim azmu shijoatlimi? Jo‘shqin orzulari bormi, qanaqa? Agar biz o‘zimizga ana shu savolni bersak, maktab, kollej, litsey, institut, universitetlarimiz auditoriyalariga ana shu fazilatlar kirib boradi. Agar biz e‘tiborsiz bo‘lsak, aksincha bo‘lishi ham mumkin. Chunki har bir narsaning ziddi bo‘ladi. Fazilatlarining ham. Fazilat ekilmagan qarovsiz joyda uning ziddi – illatlar bolalashi mumkin.

Harakatlar strategiyasi xalqimiz, yoshlarimizdan qaysi fazilatlarini talab qilayotganini bilishimiz shart. Bu - talab-taklif qonuniyati. Ya‘ni strategiyamizni amalga oshirish uchun davlatimiz tomonidan huquqiy, iqtisodiy, moliyaviy resurslar ta‘minlab berildi. Harakatlar strategiyasini amalga oshiruvchi kuch – inson omiliga bog‘liq. Inson omilini kuchaytiruvchi omil – tarbiya, ma‘naviy-ma‘rifiy ish. Demak,

tarbiyaviy, ma’naviy-ma’rifiy ishlar mazmuni Harakatlar strategiyasi talablari asosida kuchaytirilib, yangilab borilishi zarur.

Prezidentimiz ma’ruzalarida tilga olingan va jamiyatimiz, yoshlarimizda shakllantirish zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va fazilatlar bugungi ma’naviy yangilanishning bosh manbaidir. Zero bu fazilatlar O‘zbekistonni yanada rivojlantirish, xalqimizni farovon, baxtiyor qilish yo’lida uchrayotgan muammolarni hal qilishning ma’naviy yechimlaridir.

Misol uchun, har birimiz Prezidentimiz ma’ruzalarida tilga olingan: yangicha fikrlash, mas’uliyatlilik, tashabbuskorlik, el-yurt taqdiri uchun kuyinib, tinim bilmay yashash, ishning ko’zini bilish, mehnatsevarlik, mustaqil fikrlash, matonat, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallash, tadbirkorlik, ishbilarmonlik, qo’li gullik, halollik, hunarmandlik, ishbilarmonlik, zahmatkashlik, jonkuyarlik, mehnatkashlik, ibratli, namunali, uzoqni ko’ra olish, sinov va muammolardan cho’chimaslik, o’ziga, o’z kuch-qudratiga ishonch fazilatlarini ko’rsata boshlasak, xalqimiz farovonligi qanchalik ko’tarilib ketishini tasavvur qiling.

Ma’naviy fazilatlar – mardlik, matonatlilik, Vatanga sadoqat, mustahkam hayotiy pozitsiyaga egalik, mustahkam mafkuraviy immunitet, mehr-oqibat, insonparvarlik, fidoyilik, faollik, mustaqil fikrlash, kamtarinlik, shijoatlilik, mehribonlik, kitobxonlik, bag’rikenglik, oriyatlilik, xalq bilan birga bo’lish, har qanday sharoitda ham ishonchni oqlash, odamiylikni joyiga qo’yish, sabr-bardoshlilik, samimiylik, pok niyatlilik, ma’rifatparvarlik, tartib-intizomlilik, barkamollik, mustaqil fikrlash, azmu shijoatlilik, adolatlilik, jonkuyarlik, matonatlilik, kuch-quvvatlilik, xalqparvarlik.

Ushbu fazilatlar har bir o‘zbekistonlikda mujassam bo’lishi nimaga bog’liq? Ushbu fazilatlarni nafaqat yoshlarimizda, balki barcha aholida shakllantirish kerak. Buning uchun yoshlar tarbiyasiga qaratilgan dasturlarimizda va keng aholi orasida o’tkaziladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda ana shu fazilatlarning har birining ma’no-mazmunini ochib berish o’ta muhim. Chunki bu fazilatlar Harakatlar strategiyasida ko’zda tutilgan ulug’ maqsadlarimizga erishishda buyuk ma’naviy omil bo’lib xizmat qiladi. Chunki bu fazilatlar Harakatlar strategiyamizning Inson kapitalini kuchaytiradi. Xalqimizni kuchaytiradi. Chunki XXI asrda kuch inson kapitali darajasida, uning bilim va tafakkurida, fazilatlarida ekanligini butun insoniyat bildi.

Bu fazilatlar har birimizda uch darajada – yuqori, o’rtacha yoki past darajada namoyon bo’lmoqda. Past yoki o’rtacha darajalarga sabab – ushbu fazilatlarning uzoq yillar maqsadli, izchil, tizimli, o’lchamli rivojlantirilmaganida. Harakatlar strategiyasi xalqimiz uchun oliy maqsadlar belgilab berildi. Besh yo’nalishdagi maqsadlarni besh yilda natijaga aylanishi jamiyatning ma’naviy qudratiga bog’liq. Demak, uni amalga oshirish uchun milliy xarakterimizda Prezidentimiz ta’kidlayotgan fazilatlarning kechagidan kuchliroq namoyon bo’lishi talab etilmoqda.

Prezident ma’ruzalaridagi fazilatlar xalqimizning kundalik hayotida, mamlakat miqyosida, har birimizda namoyon bo’lsa, millatning ma’naviy poklanishi ro’y beradi. Bugun bizni qiynayotgan muammolar – loqaydlik, boqimandalik, erta nikoh,

dabdababozlik, mas’uliyatsizlik, mustaqil fikrlamaslik, tadbirsizlik, hafsalasizlik, iqtisodiy yetishmovchilik, ajrimlar, bemehrlik va boshqa illatlar kamaya boradi. Bora-bora O‘zbekistonni tark etadi. Chunki bu illatlar yuqoridagi fazilatlarining ziddidir.

Xalqimizni farovon qilishga to‘siq bo‘layotgan loqaydlik - tashabbuskorlikka, ishyoqmaslik - mehnatsevarlikka, hunarsizlik - zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallashga, tadbirsizlik - tadbirkorlikka, ikkilanuvchanlik - o‘ziga, o‘z kuch-qudratiga ishonchga aylanadi.

Kundalik hayotimizda uchrab, ko‘ngillarni ranjitayotgan mafkuraviy beqarorlik - mustahkam mafkuraviy immunitetga, mas’uliyatsizlik - mas’uliyatlikka, oqibatsizlik - mehr-oqibatga, o‘zini chetga olib turishlar - fidoyilikka, sustkashlik - faollikka, dabdababozliklar - kamtarinlikka, beg‘amlik - shijoatlikka, har xil ijtimoiy tarmoqlarda adashib yurishlar - kitobxonlikka, besabrlik - sabr-bardoshlilikka, yuzakilik - samimiylikka, betartiblik - tartib-intizomlilikka, ayrim amaldorlarning noxolisligi - adolatlilikka, xalq dardiga beparvoliklari - jonkuyarlikka, xalqparvarlikka aylana boradi. Zero millatning ma’naviyati, qanday tarbiya olgani har bir fuqarolarning fazilatlarida “yuzaga chiqadi”.

Buning uchun Prezidentimiz ma’ruzalarida tilga olingan fazilatlarga ega ajdodlarimiz, bugungi vatandoshlarimiz qanday natijalarga erishganliklarini tarixiy, hayotiy misollarda ko‘rsatishimiz darkor. Ommaviy axborot vositalarida maqola, buklet, risolalar chop qilib, ijtimoiy tarmoqlarda, telegramm kanallarida har bir fazilat mazmunini jamiyatning amaliy bilimlariga aylantirish taqozo etiladi. Albatta bunda axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish mumkin va zarur. Bu mamlakatimizda ijtimoiy tarbiyaning samarali natijalarida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. 2020-yil 18-fevraldagi PF-5938-sonli Farmoni.

2. Sh.M.Mirzyoyev Sh.M. Jismoniy va barkamol yoshlar – bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchidir // Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. J. 1 – T: O‘zbekiston, 2017. – B.504-505

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Toshkent shahar Chilonzor tumanidagi “Katta Xirmontepa” mahalla fuqarolar yig‘ini faollari bilan uchrashuvdagi nutqidan. 2017-yil, 12-aprel.

4. A.Erkayev. Ma’naviyat va taraqqiyot // Toshkent “Ma’naviyat”. 2009-yil. B.32.

**O‘QUVCHILARDA IJTIMOIIY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI
RIVOJLANTIRISHGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR**

Jurayev Nazirjon Boxodirovich

**Qashqadaryo viloyati Shahrisabz shahri 1-umumiy o‘rtia ta’lim maktabi
Ijtimoiy fanlar o‘qituvchisi**

Annotatsiya: mazkur maqolada o‘quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillarni rivojlantirish mohiyati va mantiqiy jihatdan tahlili jamiyat hayotining ma’naviy-ma’rifiy faoliyati, o‘quvchilar bilim va tafakkurini yuksaltirish shuningdek, ularning faol fuqarolik tashabbuskorligi, mehr-muruvvat, bag‘rikenglik, vatanparvarlik, sadoqat kabi yuksak insoniy fazilatlarni rivojlantirishning pedagogik ta’sir vositalari orqali yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: kompetentlik, islohot, tashabbuskorlik, ijtimoiy – professionallik, barkamollik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar, ijtimoiy faollik

Bugungi kunda ta’lim sohasida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlarning zamirida kompetentli shaxsni tarbiyalash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Kompetensiya bu, insonning pedagogik-psixologik xususiyatlari rivojlanishiga bog‘liq bo‘lgan, nafaqat bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliyotda qo‘llashning turli sohalaridagi murakkab vazifalarni yechishga tayyorlikni, balki mazkur masalalarni yechish qobiliyatlari rivojlanishining ma’lum darajasiga erishishni ham ifodalovchi sub’ektiv toifa sifatida talabaning ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish orqali ijtimoiy faol fuqarolik sifatlarini yuksaltirishda namoyon bo‘ladi.

O‘quvchilar ijtimoiy faolligiga ta’sir etishda ahloqiy tarbiyalanishi ham muhim o‘rin tutadi. Chunki,¹¹⁷ “jamiyatning ma’naviy kamoloti o‘z-o‘zicha, sitixiyali amalga oshmaydi. Har bir tuzum, davr muayyan maqsadlar, talab va ehtiyojlar asosida kishilarning ma’naviy kamolotiga ta’sir ko‘rsatadi, unga mazmun va muayyan yo‘nalish beradi. Shunga asosan inson tarbiyasining biror tizimi, usullari va shakli kelib chiqishi” bilan ifodalanadi.

A.Erkaev¹¹⁸ o‘z ilmiy izlanishlarida “e’tiqod dunyoqarashning, u orqali ma’naviyatning o‘zagi sifatida voqelikka inson munosabatini, xulq atvorini, faolligini belgilaydi. Faollik uchun, ayniqsa ijodkorlik uchun oddiy ishonchga asoslangan ilm ko‘p hollarda kamlik qiladi. Ijodkorlik va faollik ishonchning ixlos va ishq bilan boyitilishini ta’qozo etadi” deb ifodalagan.

AQShning Yelsk universiteti professori, zamonaviy dunyoning eng taniqli olimlaridan Robert Dal “demokratiyadagi xavfni ko‘pgina fuqarolar amaliyotda fuqarolik kompetensiyasining eng sodda standartlariga javob bermasliklarida” deb qaraydi. Chunki fuqarolar fuqarolik jamiyati barpo etishda eng muhim omil bo‘lib hizmat qiladi.

¹¹⁷ Мусурмонова О. Ўқувчиларнинг маънавий маданиятини шакллантириш. –Т.: Фан, 1993. – 28 б.

¹¹⁸ Эркаев А. Миллий ғоя ва маънавият.: Т. “Маънавият”.2002 й. 52-б.

J.Rumiy¹¹⁹ o‘z asarida “jismoniy mansublik bilan birga ruhoniyl, ma’naviy yaqinlikka ham ishonadi va u ma’no ahlini avliyo farzandi” deb e’tirof etadi[197. Chunki, yoshlar ma’naviy-ruhiy yetukligi o‘z davrida mutaffakir asarlarida o‘z aksini topgan.

Shuningdek, o‘quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish avvalo, uning invidual sifatlariga etibor qaratishni nazarda tutadi. Shuning uchun olimlar tomonidan pedagogik amaliyotda individuallik pedagogikasiga oid qarashlarni ko‘rib chiqish zarur.

O.S.Grebenyuk¹²⁰ va T.B.Grebenyuk pedagogika individual yondashuv ostida insonni hayvonot va ijtimoiy olamdan ajratuvchi hamda uning intellektual, motivasion, emotsional, irodaviy, predmetli-amaliy, o‘z-o‘zini nazorat qilish va ekzistensial sifatlarining asosiy sohalari bilan belgilanuvchi pedagogik-psixologik betakror xususiyatlari to‘g‘risida to‘xtalib o‘tgan.

Pedagogikada individual yondashuvning predmeti, maxsus tashkil etilgan jarayon sifatida inson individual sifatlarining shakllanishi va rivojlanish mohiyatini tadqiq etish va shu asosda uning ijtimoiylashuv jarayonini belgilash orqali tushuntiriladi. Ma’lumki, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish talaba ijtimoiylashuvi jarayonining zarur qismi sifatida, tarbiya, rivojlanish, ta’lim, shaxs shakllanishi, uning muammolarga taalluqli psixologik-pedagogik vazifa sifatida qaraymiz, shuning uchun ham pedagogikada individual yondashuv konsepsiyasini o‘rganish va tadqiq etish muhim o‘rin egallaydi.

Metodologik darajada individual sifatarni shakllantirish kompetensiyaviy, tizimli, faoliyatli va kreativ yondashuvlar nuqtai nazaridan o‘rganiladi va mazkur jarayonni pedagog, O‘quvchilar individual xususiyatlari o‘zini-o‘zi rivojlantirishni tashkil etish bo‘yicha yaxlit faoliyat sifatida ifodalash imkonini beradi.

Tuzilmaviy daraja orqali individual sifatarni rivojlantirish pedagog va o‘quvchilarning ta’limni individuallashtirish jarayonidagi faoliyatlari tizimi sifatida ifodalanadi. Funksional darajada talabaning individual sifatlarini rivojlantirish talaba-yoshlar psixikasi sohasidagi yangi hosilalarni ta’minlovchi psixologik-pedagogik shart-sharoitlarning o‘zaro aloqadorligi va bog‘liqligi sifatida qaraladi.

Xorijiy mamlakatlar ta’lim tizimida yoshlarning faolligini oshirishda demokratik davlat qurish g‘oyasi, jamoat tashkilotlari faoliyatida o‘z fikr va qarashlari bilan faol ishtirokida namoyon bo‘ladi¹²¹:

- davlat hokimiyati va mahalliy o‘z-o‘zini boshqarish organlariga faoliyatida petitsiyalar bilan murojaat qilish (fuqarolarning individual va jamoa tartibida murojaatlari);
- hokimiyat faoliyati to‘g‘risida axborotning fuqarolar uchun ochiqligi (fuqarolar uchun davlat organlarining axborot jihatdan ochiq-oshkoraligi) ;
- mahalliy o‘z-o‘zini boshqarish, fuqarolar birlashmalari orqali jamiyat ishlarini boshqarishda ishtiroki;
- oshkoralik tarzida eshituvlar;

¹¹⁹ Румий Ж. Маънавий маснавий. Мухаммад таржимаси. Техрон, 2001 йил, 7-б. Форсча-Ўзбекча луғат.

¹²⁰ Гребенюк О.С. Педагогика индивидуальности: учеб. пособие. // О.С.Гребенюк, Т.Б. Гребенюк. – Кал.: Изд-во Ун.. Калининграда, 2000 г – 572 с.

¹²¹ Князев А. Гражданственность как слагаемое социально-политической компетентности личности. Проблемы качества образования. - М.- Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов.: 2003 г.

- qonun loyihalari va davlat hayotining boshqa muhim masalalarining jamoat muhokamalari;
- qonunchilik hujjatlari loyihalarining jamoat ekspertizasi;
- jurnalistik tekshiruvlar va boshqa nazorat turlari orqali amalga oshirishda, yoshlar tashabbuslari fuqarolik jamiyati shakllanishida muhim o‘rin tutadi.

Mamlakatda “inson huquqlari va erkinliklariga rioya etilishini, jamiyatning ma’naviy yangilanishini, ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishni, jahon hamjamiyatiga qo‘shilishni ta’minlaydigan demokratik huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyati qurish” yo‘lidan bormoqda. Har qanday jamiyatda ta’lim oluvchi, yani talaba shaxsiga ta’lim berishda unga ta’sir etuvchi omil va ishtiyoqni kuchaytirish, mustaqil ishlash ko‘nikmasini shakllantirish, ijtimoiy faol tashabbuskorligini rivojlantirish muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // PF-5847-son .
2. Milliy istiqlool g‘oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar.. (kadrlar tayyorlash milliy dasturi vazifalari doirasida). T.: 2002.-19 b.
3. Xutorskoy A. Klyuchevye kompetensii i obrazovatelnye standarty // Internet-jurnal "Eydos". – 2002 g. - 23 aprelya. -Rejim dostup. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2003/0420-01.htm> 15.02.2010 g..
4. Zimnyaya, I.A. Klyuchevye kompetentnosti kak rezultatивно selevaya osnova kompetentnostnogo podxoda v obrazovanii .: avtorskaya versiya I.Zimnyaya. - M.: Izdatelstvo: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki specialistov 2004. - 37 s
5. Hutmacher W.. Key competencies for... Europe // Report of the Symposium Berne, switzerland 27-30 march, 1996. Council for cultural cooperation a secondary education for europe. Strasburg., 1997. C.11

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI RAHBAR XODIMLARINI KRAETIV KOMPETENTLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

**Farg‘ona viloyati Qo‘qon shahar Maktabgacha va maktab ta’limi
bo‘limiga qarashli 47-davlat maktabgacha ta’lim tashkiloti direktori
Movlyankulova Mavjuda Xodjikulovna**

Annotatsiya: maqolada maktabgacha ta’lim muassasalari rahbar xodimlarining tashkilotda olib borayotgan ta’lim sistemalari va yangicha kreativ metodlar rivoji haqida so‘z yuritilgan. Shuningdek, bugungi kunda maktabgacha ta’lim muassasalarida xodimlar ish dasturiga kreativ usullarni kiritish hamda shakllantirish borasida rahbarlarning o‘rni tahlil etigan.

Kalit so‘zlar. Maktabgacha ta’lim, tarbiyalanuvchi, metod, faoliyat, imkoniyat, qaror

В статье рассказывается о системах воспитания и разработке новых креативных методов, проводимых руководящим персоналом ДООУ в организации. Также проанализирована роль руководителей в формировании и внедрении креативных методов в программу работы персонала ДООУ на сегодняшний день.

Ключевые слова. Дошкольное образование, воспитанник, метод, деятельность, возможность, решение

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari oila va jamiyatning bolalarga g’amxo’rlik qilish, milliy hamda mintaqa xususiyatlarini hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash va rivojlantirishga bo’lgan ehtiyojni qondirish maqsadida tashkil etiladi. Muassasalar mustaqil ravishda, o’z tashabbusi bilan o’z faoliyatiga taalluqli, agar ular qonunchilikka va pedagogik prinsiplarga mone’lik qilmasa har qanday qaror qabul qilishga haqlidir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyaviy-ta’limiy ishlar sifati, bolalar va ota-onalar huquqiga jamiyat hamda Davlat manfaatlariga rioya qilish uchun mas’uldir. Muassasalarning mehnat jamoasi xalqchillik asosida o’z-o’zini boshqarish prinsipiga muvofiq jamiyat faoliyati bilan bog’liq bo’lgan masalalarni hal qiladi.

Jamoadagi o’zaro to’g’ri munosabatlar, har bir xodimning mehnat va ishlab chiqarish intizomiga rioya qilishini nazorat qiladi. Rahbarlik mavqeyi mudirani o’z g’oyaviy, ma’naviy-ma’rifiy, siyosiy-huquqiy saviyasini va mutaxassislik mahoratini doimo ongli ravishda oshirishga, pedagogik bilimlarni, bolalarga ta’lim-tarbiya berish nazariyasi va amaliyotini puxta egallashiga, hozirgi bosqichda maktabgacha ta’lim oldida turgan vazifalarni bilishga, o’z bilimlaridan faoliyatida foydalanishga majbur etadi. U dastur, metodik, instruktiv me’yoriy hujjatlarni puxta bilishi va amal qilishi kerak.

Rahbar pedagogik jarayonning mohiyatini chuqur bilishi, kamchiliklarni darhol bartaraf qilish choralari ko’rishi lozim. Maktabgacha ta’lim tashkilotlar mudirasi xalq ta’limini boshqarish bo’limlari tomonidan oliy ma’lumotga va 5 yildan kam bo’lmagan ish stajiga ega shaxslardan tayinlanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarda kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo’yish, tarbiyalash bo’yicha ishni mehnat jamoasi, maktabgacha ta’lim muassasasi kengashining faol ishtirokida amalga oshiradi. Maktabgacha ta’lim muassasasi rahbarlari kadrlarning kasb mahoratini, umumiy ta’lim mahoratini va madaniy darajasini muntazam o’stirib borishiga g’amxo’rlik qiladi, xodimlar malakasini hisobga olgan holda va maktabgacha ta’lim muassasasi manfaatlaridan kelib chiqib, ularni tartibli va o’z vaqtida joydan-joyga ko’chirib turilishini ta’minlaydi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarda kadrlar rezervini shakllantirib, ular bilan doimiy ish olib boradi. Mudira bolalar bog’chasining butun faoliyatiga, bolalar bog’chasini obodonlashtirish, ko’kalamzorlashtirish ishlariga rahbarlik qiladi. Smeta bo’yicha xarajatlarni to’g’ri taqsimlash, muassasani oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlash tartibini to’g’ri tashkil etish, bog’chani rejadagi bolalar bilan to’ldirish, ta’lim-tarbiya dasturining bajarilishi uchun javobgar, yozgi sog’lomlashtirish ishlari, pedagogik va xizmat ko’rsatuvchi xodimlarning bilimi, ishga nisbatan munosabati, ularning

malakasini oshirish ishlari bo'yicha bosh rahbardir. Mudira bolalar hayotini saqlash, muhofaza qilish uchun bolalar muassasasida to'g'ri kun tartibi, shart-sharoit yaratadi. Sanitariya va gigiyena qoidalarining bajarilishini nazorat qiladi, yong'inga qarshi tadbirlar o'tkazadi. Qishga vitamanga boy oziq-ovqat mahsulotlarini g'amlaydi. Bog'cha xodimlarini o'z vaqtida oylik maosh bilan ta'minlaydi. Ish yuritishni qattiq nazorat qiladi. Faol xodimlarni rag'batlantiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari ma'muriyati jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda o'z-o'zini boshqaruv asosida bolalarni tarbiyalashda yuksak natijalarga erishishga qodir bo'lgan turg'un mehnat jamoasini shakllantiradi; kadrlarni pedagogik va xizmat ko'rsatish mehnati samaradorligini oshirish ruhida tarbiyalaydi, o'z jamoasi, tanlagan kasbi uchun faxrlanish hissini shakllantiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida to'g'ri tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayoni bolani shaxs sifatida shakllantirib qolmay o'z navbatida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlab beradi. Tashkilotda aynan ana shu maqsadga erishishda tashkilot uslubchisining roli benihoya kattadur. Chunki har bir tashkilot uslubchisi tashkilotdagi ta'lim-tarbiya sifatini nazorat qilish, boshqarish, tarbiyachi xodimlarga ta'limning ilg'or ish uslublarini o'rgatibgina qolmay tashkilotning jamoatchilik ishlarida faol va eng yuksak cho'qqilarga chiqarishda birinchilardan bo'lib turadi. Uslubchi tashkilotda direktordan keyin ikkinchi o'rinda turib, tashkilotning hujjatlari va boshqaruv faoliyatini ya'ni rahbarlik jarayonlarini puxta egallab olsa ta'lim-tarbiya jarayonini sifatli shakllantirg'n bo'ladi. Avvalo rahbar qanday bo'lish kerak rahbarning vazifalari, rahbar tashkil etadigan jamoani shakllantirishdagi yo'l-yo'riqlarni batafsil bilmog'i kerak. Quyida biz rahbar faoliyati bilan tanishmiz. Ta'lim tashkilotining pedagogik faoliyatini boshqarish ta'lim tashkilotining faoliyat xususiyatiga ko'ra pedagogik jarayonni rejalashtirish, tashkil etish, rag'batlantirish, natijalarni nazorat va tahlil qilish maqsadida amalga oshiriluvchi boshqaruv faoliyatidir. Rahbar kompetensiyasining shakllanishi besh bosqichdan iborat bo'lib, ular quyidagilarni tashkil etadi: Rahbar kompetensiyasining shakllanish bosqichlari: Qobiliyatni aniqlash; • Tarbiyalash va shakllantirish; • Chiniqtirish (kichik hajmdagi topshiriqlar berish); • Ishonch (mustaqil rahbarlik lavozimiga tayinlanish); • Rahbarlik cho'qqisi. Sifatli maktabgacha ta'limni tashkil etish asoslaridan biri boshqaruv va pedagog kadrlarni tayyorlash darajasi va ularning professionalizmi hisoblanadi. O'tgan davr mobaynida ushbu yo'nalishda keng ko'lamli ishlar bajarilib kelinmoqda. Chunonchi, birinchi qadamlar sifatida O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim Vazirligi tashkil etildi; «Maktabgacha ta'lim» bakalavriat ta'lim yo'nalishi bo'yicha oliy ta'lim tashkilotlariga qabul qilish kvotalari oshirildi; mazkur yo'nalishda o'qish muddati uch yilgacha qisqartirildi; maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan yagona davlat siyosatini amalga oshirish, tizimni tarkibiy jihatdan tubdan isloh qilish, boshqaruv tuzilmasini tashkil etish choralari belgilandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham aynan maktabgacha ta'lim tizimi sohasiga oid muhim vazifalar belgilandi. “Biz oldimizga mamlakatimizda Uchinchi renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab

beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak”- deya ta’kidladilar davlatimiz rahbari. Bola dunyoga kelgandan boshlab, unda aynan maktabgacha bo’lgan yoshda aqliy faollik oshadi, axloqiy-estetik va jismoniy xislatlar shakllanadi. Shu bois ham kelgusi yillarda maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirish borasidagi strategik maqsadimiz-bog’cha yoshidagi har bir Bolani ushbu ta’lim yo’nalishi bilan to’liq qamrab olish uchun zarur sharoitlarni yaratishdan iborat. Kelgusi yil yakuni bilan maktabgacha ta’lim qamrovini 65 foizga, 2023-yil oxirida esa 75 foizga yetkazishimiz kerak. Bu ishlarga budjetdan 600 milliard so’m subsidiya berish hisobidan qo’shimcha ravishda 2 mingta nodavlat bog’cha tashkil etilib, xususiy sektor ulushi 25 foizga yetkaziladi. Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, tashkilot faoliyatini olib borish sifatli ta’lim-tarbiya jarayonlarini maqsadga muvofiq ravishda tarbiyachilarning egallashi lozim bo’lgan bilim, ko’nikma, malakalar bilan shajllantirish bu uslubchining bosh vazifalaridan biridir.

Ta’lim tashkilotini boshqarishda bitta emas, balki ko’plab boshqaruv turkumlari amalga oshiriladi. Bu turkumlar ierarxik tuzilmaga ega — xususiy turkumlar nisbatan umumiy lari tarkibiga kiradi. Masalan, ta’lim tashkilotida o’quv-tarbiya jarayonini boshqarishning umumiy turkumida boshlanqich va umumiy o’rta ta’limni rejalashtirish, tashkil etish, unga rahbarlik va uni nazorat etish turkumlari ajratib ko’rsatiladi. Bu turkumlar ham, o’z navbatida, murakkab tuzilmaga ega. Masalan, boshlang’ich ta’limni boshqarish turkumi ichida va ayrim sinflar, predmetlarni o’rganishni rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish, nazorat qilish turkumlari ajratiladi.

Boshqaruv jarayonida, ayni paytda, turli boshqaruv turkumlari ishi amalga oshiriladi. Kimdir mashg’ulotlar jadvaliga tuzatishlar kiritishi, kimdir o’qituvchining ishini nazorat qilib borishi, yana kimdir pedagogika kengashining ish rejasini muhokama qilishi mumkin. Bu boshqaruv turkumlarini nafaqat bexabar kuzatuvchi uchun, balki aksariyat boshqaruv sub’ektlari uchun ham nooshkor holga keltiradi. Ammo boshqaruv faoliyatining yaxlitligi uchun javob beruvchi ta’lim tashkiloti rahbari ushbu turkumlarni tuzib, ularning har birini kuzatib borishi kerak.

Samaradorlik tushunchasi, garchi ijtimoiy munosabatlar jarayonida ko’p qo’llanilsa-da, boshqaruv nazariyasida eng kam ishlangan tushunchalardan biridir. Samaradorlikning umumiy nazariyasi mavjud bo’lmaganligi bois ushbu yo’nalishdagi barcha urinishlar hozircha kutilgan natijaga olib kelmadi. Faoliyatning turli sohalarida samaradorlikning o’z xususiy ko’rsatkichlaridan foydalaniladi. Ammo ta’limda bugungi kunda bunday ko’rsatkichlar yo’q. Shunga qaramay, samaradorlik tushunchasi sifatga yo’naltirishda juda muhim va foydalidir. Vazifaning butun murakkabligini anglagan holda, boshqaruv samaradorligi nima ekanligini aniqlashga urinib ko’ramiz. Samaradorlik haqida gapirishdan oldin faoliyat unumdorligi tushunchasini kiritamiz. O’ar qanday faoliyat ozmi-ko’pmi unumli bo’ladi. Unumdorlik — bu qandaydir vaqt ichida olingan natijalarning foydaliligi va u bilan bog’liq xarajatlar o’rtasidagi nisbatni ko’rsatuvchi faoliyat xususiyati demakdir. Boshqaruv sifatini baholash aynan shu savolga beriladigan javobga bo’liq. Boshqaruv o’z vazifasiga ko’ra foydali natija olish uchun imkoniyatlardan to’liq foydalanishni ta’minlashi kerak. Ushbu vazifani qanchalik

yaxshi uddalasa, u shunchalik samarador bo‘ladi. Boshqaruv samaradorligi deganda erishilgan va erishish mumkin bo‘lgan unumdorlik o‘rtasidagi munosabatni aks ettiruvchi xususiyatni tushunamiz.

Bunday ta’rifni faoliyat ko‘rsatishni boshqarishga nisbatan ham, rivojlanishni boshqarishga nisbatan ham ishlatga bo‘ladi. Lekin bu holatlarning har birida turli natijalar va turli xarajatlar hisobga olinishi kerak. Ta’lim tashkiloti o‘zi uchun ta’lim sifati iloji boricha yuqori darajada bo‘lishini ta’minlay oladi (bu yuqori samaradorlik hamda faoliyat yuritishni boshqarishdan dalolat berishi mumkin), ammo ayni paytda u yangiliklarni o‘zlashtirish va o‘zining salohiyatini kuchaytirish uchun obyektiv tarzda ta’limning mavjud imkoniyatlaridan foydalanmasligi mumkin. Bu ta’lim tashkilotini rivojlantirishni boshqarish samaradorligi pastligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2020 yil 29 dekabr.

2. Mukhtasar, M., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Isroil, U., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF THE GERMAN EDUCATION SYSTEM IN OUR COUNTRY. Journal of new century innovations, 18(1), 168-173.

3. Umarova G. Bolalarning iqtisodiy bilimdonligini rivojlantirishda matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg‘ulotlarining ahamiyati //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). - 2021. - T. 3. - №. 3.

4. Sharipova I. F., Umarova G. U. Some methods for calculating limits //Journal: JOURNAL OF ADVANCES IN MATHEMATICS. - T. 10. - №. 7.5

5. Nurulloyev F. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarini axloqiy tarbiyalash //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). - 2021. - T. 3. - №. 3.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MUASSASALARIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA JISMONIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH METODLARI

**Xushnazarov Faxriddin Raximovich
O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat institutining
Farg‘ona mintaqaviy filiali**

Annotatsiya: maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘quvchilarni jismoniy madaniyatini shakllantirish texnologiyasi haqida fikr va mulohazalar yuritiladi. Zamonaviy ta’lim muhitida texnologiyalarning integratsiyasi o‘quvchilarning jismoniy madaniyatini shakllantirishda asos bo‘lishi hamda o‘qituvchilar jismoniy tarbiyaga yaxlit yondashuvni rivojlantirish uchun innovatsion texnologik vositalardan foydalanishi tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar. Jismoniy madaniyat, o‘quvchi, zamonaviy metod, integrativ yondashuv, jismoniy madaniyat, texnologiyalar, shakllantirish, raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar, jismoniy tayyorgarlik, ruhiy barkamollik

В статье даны отзывы и размышления о технологии формирования физической культуры учащихся в общеобразовательных учреждениях. Проанализировано, что интеграция технологий в современную образовательную среду является основой формирования физической культуры учащихся, а также использование педагогами инновационных технологических средств для выработки целостного подхода к физическому воспитанию.

Ключевые слова. Физическая культура, ученик, современный метод, интегративный подход, физическая культура, технологии, формирование, цифровые технологии, интерактивные методы, физическая подготовка, психическое совершенство

The article will provide feedback and feedback on the technology of formation of physical culture of students in general secondary educational institutions. It has been analyzed that the integration of technologies in the modern educational environment is the basis for the formation of the physical culture of students, and that teachers use innovative technological tools to develop a holistic approach to physical education.

Key words. Physical Culture, Reader, Modern Method, integrative approach, physical culture, technologies, formation, digital technologies, interactive methods, physical fitness, mental perfection

Jismoniy madaniyat darsi umumiy tarbiya bilan bevosita bog‘langan bo‘lib, o‘quvchilarni har tomonlama rivojlantirish bilan birgalikda ijtimoiy ongini rivojlantirish, axloqiy tomonidan tarbiyalash, irodaviy sifatlarini tarbiyalaydi, hamda mehnatga bo‘lgan ehtiyojlarini mustahkamlaydi. Jismoniy bo‘yicha o‘tkazilgan o‘quv-tarbiyaviy ishlar o‘quvchilarni boshqa fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini orttirib boradi.

Dars davomida shakllangan ko‘nikma va tarbiyalangan jismoniy sifatlarni o‘quvchilarga o‘qish, mehnat qilish sur‘atini oshirib boradi. O‘z navbatida maktabda o‘qitiladigan boshqa fanlar ham jismoniy madaniyat darslarini yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi. O‘rta maktabda jismoniy tarbiya quyidagi shakllarda amalga oshiriladi. Jismoniy madaniyat dars, asosiy shakli. Maktabda kunlik rejimida faol dam olish. Sinfdan va darsdan tashqari ishlar. Maktabdan tashqaridagi muassasalarda ya‘ni to‘garaklar BO‘SMda o‘quvchilar dam olish sport oromgohlarida, aholi zich yashash joylarida va boshqalar. Oilada o‘tkaziladigan jismoniy tarbiya: kun tartibidagi ishlar quyidagicha jismoniy mashqlar bilan mustaqil shug‘ullanish o‘yinlari. Harakatli sport, sayohatlar, dam olish kunlarida ommaviy musobaqalar o‘tkazish. Maktab o‘quvchilarining jismoniy tarbiya vazifalari “Umumta’lim o‘rta maktab o‘quvchilarining jismoniy tarbiyasi” haqidagi Nizomda ko‘rsatilgan. Maktab o‘quvchilarning jismoniy tarbiyasini amalga oshirishda maktabning barcha pedagogik jamoasi katta rol o‘ynaydi. Bu masalada

birinchi navbatda jismoniy tarbiya o‘qituvchisi, maktabni jismoniy madaniyat va sport bo‘yicha o‘rinbosari, sinf jumhuriyati, maktabda ota-ona jamoalari bu masalada asosiy shaxslar hisoblanadi. Boshlang‘ich maktab o‘quvchilari uchun jismoniy tarbiya bo‘yicha sinfdan tashqari ishlarga quyidagilar kiradi: umumjismoniy tayyorgarlik guruhi, shuningdek, sport turlari bo‘yicha shu‘balardagi mashg‘ulotlar. Sinfdan tashqari ishlarda turli shakllardagi mashg‘ulotlar mazmuni va o‘quvchilarning yoshiga qarab, sinf guruhlarga ajratiladi. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida badantarbiya darslaridagi kabi, o‘quvchalarga hayotiy zarur bo‘lgan mehnatsevarlik, tirishqoqlik, sobit qadamlik, qat’iyatlik fazilatlarini tarbiyalana borada. Uning asosiy vazifalari quyidagilardir: ta’lim-tarbiya vazifalarini hal etishga ko‘maklashish: o‘quvchilar sog‘ligini mustahkamlashga, organizmini chiniqtirishga, ularning har tomonlama jismoniy rivojlanishi va tayyorgarligiga yordam berish. Bolalarning badantarbiya darslarida oladigan bilimlari ko‘nikma va malakalarini chuqurlashtirish hamda takomillashtirish; boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida tashkilotchilik kurtaklarini paydo qilish va uni rivojlantirish; o‘quvchilarni yaxshi xordiq chiqarishlarini uyushtirish. Bolalarda badantarbiya va sport bilan doimo shug‘ullanishga ishtiyoq uyg‘otish. Bolalar bilan olib boriladigan sinfdan tashqari ishlarning asosiy mazmuni badantarbiyaga oid o‘quv dasturi materiallari hisoblanadi. Bu materiallardan o‘quvchilarning turli mashqlarni odatdagi va murakkab sharoitda, xususan, dalada bajarish ko‘nikmasi va malakasini takomillashtirish maqsadida foydalaniladi. To‘garak azolarining umumiy majlisida kengash a‘zolari saylanadi. Bu kengash barcha ishlarni yoshlar tashkiloti bilan chambarchas aloqada, maktab direktori nomidan tasdiqlangan reja asosida tashkil etadi va olib boradi.

Jismoniy tarbiya o‘quvchining umumiy rivojlanishining ajralmas qismi bo‘lib, u nafaqat jismoniy tayyorgarligini, balki ruhiy barkamolligi va ijtimoiy ko‘nikmalarini ham qamrab oladi. So‘nggi yillarda jismoniy tarbiya fanini idrok etish va o‘qitishda o‘zgarishlar yuz berdi. Faqat jismoniy faoliyat va sport bilan shug‘ullanishga yo‘naltirilgan an’anaviy yondashuv yanada yaxlit usul integrativ yondashuvga aylandi.

Bugun jahon andozalariga bo‘ylashib borayotgan ta’lim sohasida fanlararo uzviylikni ta’minlash, ta’lim tizimiga ilg‘or usullar bilan yangi mazmun va shakl berish yangi asr avlodini tarbiyalashning muhim jihatidir. Fan va ta’lim olamida integratsiyalashgan ta’lim xususida, uning mazmun-mohiyati haqida yangi fikrlar, qarashlar yuzaga kela boshladi.

Ta’limning bunday shaklda tashkil etilishi ta’lim oluvchilarning keng qamrovli tarzda o‘zlashtirishlarini, mavjud tasavvur va dunyoqarashlari doirasini yanada mukammal mazmun bilan boyishini ta’minlaydi.

Ta’lim muassasasidagi jismoniy tarbiyaga oid ishlar o‘quvchi va talabalardan havaskorlikni, tashabbuskorlikni, uyushqoqlikni talab qiladigan juda xilma-xil shakllari bilan farq qiladi. Ular o‘quvchilarda tashkilotchilik ko‘nikmalari, faollik, topqirlik kabi xususiyatlarni tarbiyalashga yordam beradi. Demak, maktablarda o‘quvchilar jismoniy tarbiyasining maqsadi:

1. Sog‘lomlashtirish.

2. Har tamonlama yetuk inson qilib tarbiyalash.

3. Vatan mudofaasiga hamda mehnatga tayyorlash.

Jismoniy tarbiyaning maqsadidan kelib chiqqan holda o‘quvchilarni sog‘lomashtirish, chiniqtirish, jismoniy rivojlantirish, harakat malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha jismoniy tarbiyaning quyidagi asosiy vazifalari belgilanadi:

- Jismoniy mashqlar va sportga oid maxsus bilimlar berish;
- Sog‘liqni mustahkamlash, o‘quvchilarni to‘g‘ri jismoniy rivojlantirishga va chiniqtirishga yordam berish;
- Harakat, malakalari va ko‘nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish, yangi harakat turlariga va harakat faoliyatiga o‘rgatish;
- Aqliy va estetik sifatlarni tarbiyalash;
- Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarga jalb etish.

Jismoniy tarbiya nazariyasi doimo jismoniy tarbiya amaliyotiga tayangan holda taraqqiy qiladi va takomillashadi. Uning metodologik asosi ana shu amaliy ilmiy tadqiqot natijalarini o‘zlashtirish orqali hamisha boyib boradi. Shuning uchun ham jismoniy tarbiya predmeti qotib qolishi mumkin emas, u rivojlanib va mukammallashib boradi. Yosh avlodni ongli, milliy g‘ururli, yuksak madaniyatli qilib, ya’ni sog‘lom, baquvvat, chiniqqan, tadbirkor, o‘z harakatlarini yaxshi boshqara oladigan, badantarbiya va sport mashg‘ulotlarini sevadigan, har qanday vaziyatda ham o‘zini tuta biladigan va mustaqil harakat qila oladigan, hayotda faol, ijodiy faoliyatga nisbatan qobiliyatli qilib tarbiyalash jismoniy tarbiyaning muhim vazifasi hisoblanadi. Jismoniy tarbiya shaxsni har tomonlama tarbiyalashda muhim komponent hisoblanadi, ayni paytda u shu jarayonda aqliy va axloqiy, estetik, mehnat tarbiyasi vazifalarini kompleks tarzda hal etadi.

O‘zbekiston Respublikasi prezidenti SH.Mirziyoyev tashabbusiga ko‘ra qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha O‘zbekiston hukumatining jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish huquqiy – me’yoriy asoslari Konstitutsiya va xalqaro huquq normalariga mos ravishda yaratildi. Ta’lim muassasalaridagi bolalarni jismoniy tarbiya va sport sog‘lomashtirish jarayonlariga jalb qilish va jismoniy ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishda hamda jismoniy tarbiya va sport bolalarning ichki dunyosining boyishida ham katta ahamiyat kasb etadi. Bolalarni ichki dunyosi manaviyat va ma’rifat bilan boyib boradi. Ma’naviyatli va ma’rifatli bo‘lish asosida ham mashaqqat yotadi. Mashaqqatning mohiyatini jismoniy jihatdan chiniqqan insongina to‘liq anglab yeta oladi.

Jismoniy tarbiya, sport sog‘lomashtirish ishlarini tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal qilinadi:

- bolalar sog‘lig‘ini mustahkamlash, ularni jismonan rivojlantirish;
- bolalarning aqliy va jismoniy ish qobiliyatlarini oshirish;
- bolalarda tabiiy harakatchanlikni rivojlantirish va mustahkamlash;
- bolalarni harakatning yangi turlariga o‘rgatish;
- bolalarda irodaviy sifatlar (kuch, chaqqonlik, dadillik, chidamlilik, qat’iyatlik va b.)ni rivojlantirish;

- bolalarda axloqiy sifatlar (intizomlilik, mas’uliyatlik, jamoa bilan bo’lish kabilar)ni tarbiyalash;
- bolalarda jismoniy tarbiya va sport bilan doimiy, muntazam shug’ullanish ehtiyojini shakllantirish;
- bolaning jismonan sog’lom bo’lishini ta’minlash, shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilishga odatlantirish, o’z sog’ligiga ongli munosabatni tarbilash.

Maktab yoshi harakatga o’rgatish uchun eng qulay yoshdir. Xuddi mana shu yillarda bolalar yuqori egiluvchanlikka, kuchli va tez nerv qo’zg’olishiga ega bo’ladilar va shunga ko’ra harakatlarning shartli reflekslarini yengil hosil bo’lishi bilan ajralib turadilar. 14-15 yoshda harakat analizatorlarining rivojlanganligi me’yoriga yetadi. Maktabni tugallash davriga kelib o’quvchilar xilma-xil darajadagi harakat malakalariga ega bo’ladilar. Bu o’z navbatida jismoniy mashqlarni, mehnat faoliyatida va ijtimoiy hayotda turmushda, o’zlarining sog’ligini mustahkamlashga, jismoniy tayyorgarlikni oshirishga qo’llay oladilar. Darsni yuqori saviyada o’tkazish, dars davomida o’quvchilar faolligini ta’minlash, beriladigan vazifa, ko’rsatma va mashqlar ijrosiga ularni ongli yondoshishlariga erishish, jismoniy tarbiya darsiga mehr va hurmat uyg’otish o’qituvchining nafaqat kasbiy mahorati va sifatli ishlab chiqilgan dars bayonnomasiga, balki uning shaxsi va insoniy fazilatlariga ham bevosita bog’liqdir. Maxsus jismoniy tayyorgarlikka umumiy vaqtning 10% ajratilib, u asosan umumiy mashqlanganlikni saqlab turish va maxsus mashqlanganlik va ish qobiliyatini o’stirishga erishish bilan uzviy bog’liqdir. Bunda asosiy e’tiborni ish qobiliyatini tez va to’liq tiklab olishga yordam beruvchi vositalarga qaratish lozim. Jismoniy sifatlarni rivojlantirishda kuch, egiluvchanlik, chaqqonlik, tezkorlik, tezkor-kuchlilik va maxsus chidamkorlikni (ayniqsa sakrashda va zarbali harakatlarda) sifatlarini rivojlantirishga yo’naltirilishi kerak. O’rgatish uslublari yordamida, bilim, ko’nikma va malakalarni egallash, harakat qobiliyatlarini, irodaviy va axloqiy sifatlarni rivojlantirish vazifalari amalga oshiriladi.

O’qituvchi mashg’ulotlarda u yoki bu harakat faoliyatini o’rgatadi, tushuntiradi va ko’rsatadi, shug’ullanuvchilar esa uni egallab oladilar. Mashg’ulotlarda o’rgatish uslublarni tanlashda, pedagogik vazifa, material mazmuni va o’quvchilar tayyorgarligini e’tiborga olish lozim. Jismoniy tarbiya darslari va sport mashg’ulotlari jaryonida asosan uchta o’rgatish uslublari mavjud bular: so’z uslubi, ko’rgazmali uslub va amaliy uslublar. So’z va ko’rgazmalik uslublari bevosita harakatlarni amalda qo’llash, ya’ni mashqlarni bajarish uchun zamin yaratadi. Barcha uslublar o’zaro bir-biri bilan bog’liq holda kompleks qo’llaniladi. Jismoniy mashqlarni to’g’ri qo’llash, ularni bolalar qanday o’zlashtirayotganligini nazorat qilib borish, shu bolalardagi jismoniy sifatlarni, uning qaddi-qomati, jismoniy va funksional taraqqiyoti to’g’ri yo’nalishda tarbiyalanib borishiga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, PQ-637-son <http://lex.uz>
2. O’zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to’g’risida”gi Qonuni (yangi tahriri). 2015-yil 5-sentabr. 174-son “Xalq so’zi” gazetasi.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “Ta’limtarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884 sonli Qarori. <http://lex.uz>

4. Xasanova G. I. Q. Integrativ yondashuv asosida maktabgacha ta’lim yo‘nalishi tarbiyachilarining pedagogik qobiliyatlarini takomillashtirish //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 12. – C. 826-830.

5. Hayitov A., Xo‘Shboqova F. Integrativ yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ madaniyatni shakllantirish //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №.

RAQAMLI TEXNOLOGIYA ASRIDA UMUMTA’LIM MUASSASALARI O’QUVCHILARINING AXBOROTNI SARALASH VA FOYDALANISHDAGI JARAYONNI TO’G’RI NAZORAT QILA OLISH METODIKASI

**Rajabov Azizjon Xusanovich
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat
institutining Farg‘ona mintaqaviy filiali**

Annotatsiya: maqolada raqamli texnologiya asrida umumta’lim muassasalari o‘quvchilarining axborotni saralash ko‘nikmalarini haqida fikr yuritilgan. Shunindek, bugungi informatika va axborot texnologiyalari fani rivojlanishida kompetensiyalarning dars mashg‘ulotlari davomida qo‘llab borishning ahamiyati katta ekanligi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar. Kompetensiya, bilim, ko‘nikma, malaka, tayanch kompetensiya, fanga oid kompetensiya, axborot, model, kommunikativ kompetensiya, o‘quv dasturi.

В статье рассматриваются навыки сортировки информации учащихся общеобразовательных учреждений в эпоху цифровых технологий. В нем также подчеркивается важность поддержки компетенций во время уроков в развитии современной науки об информатике и информационных технологиях.

Ключевые слова. Компетенция, знания, умения, навыки, базовая компетенция, предметная компетенция, информационная, модельная, коммуникативная компетенция, учебная программа.

The article reflects on the information sorting skills of students of general education institutions in the age of digital technology. As such, it has been stated that the importance of competencies in the development of today's science of Informatics and information technology is significant to support during classes.

Key words. Competence, knowledge, skills, competence, base competence, discipline competence, information, model, communicative competence, curriculum

O‘zbekiston Respublikasi o‘z mustaqilligiga erishgach, u jahon hamjamiyatida va rivojlanish taraqqiyotida o‘zining munosib o‘rnini mustahkam egallab oldi, shuningdek, XXI asr – axborot texnologiyalari asri va axborotlashgan jamiyat sari ildam qadamlar bilan kirib keldi. Shu bois ham bugungi ilg‘or ta’lim berish jarayonida informatika va axborot texnologiyalarining o‘rni nihoyatda beqiyosdir. Bugungi kunda har bir pedagog uchun ushbu axborot texnologiyalari uning o‘quv ishlanmasida eng yetakchi vazifani bajarmog‘i lozim. Chunki, o‘quvchi yoshlar ongida dars ishlanmasi yaqqol puxta ochib berilishi lozimdir. Ana shundagina ta’lim yanada sifatli hamda maroqli tarzda o‘quvchilar ongida shakllanadi.

Yetakchi ta’lim bilan bir qatorda o‘quvchilarga axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish masalasi ham turadi. Chunki, hozirgi kunda insoniyat, shuningdek, informatika fani muqarrar haqiqat bilan yuzma-yuz kelmoqda. Uning asosiy masalasi, muammosi insoniyat faoliyatining boshqa biror sohasida bo‘lmagan uchramagan axborot inqirozini (behisob ko‘payib ketishini) yengib o‘tishdir. Ammo qo‘yilgan masalani yechishni zamonaviy axborot texnologiyalari majmuyi bo‘lgan komputer texnikasi va global tarmoqlar, Internet umumjahon tarmog‘idan unumli foydalangan holda amalga oshirish mumkin. O‘z navbatida, yangi ming yillikda istalgan sohaning zamonaviy mutaxassislari, jumladan, muhandislar, iqtisodchilar, moliyachilar, bank va soliq tizimi xodimlari, marketologlar, ilmiy tadqiqotchilar, pedagog o‘qituvchilar va boshqalar tegishli sohaning axborot resurslaridan erkin va samarali foydalanishi (axborot olish, to‘plash, yaratish, qayta ishlash, saqlash, uzatish va hokazolar) uchun kompyuter – axborot-telekommunikatsiya vositalari bo‘yicha tegishli bilimlarga, axborotdan foydalanish madaniyatiga ega bo‘lishlari kerak bo‘ladi.

Axborot madaniyatining zaminini yaratish esa informatika fani predmetini tashkil etadi va uni o‘rganish davomida texnik, dasturiy va algoritmlash vositalarining imkoniyatlarini o‘rganish mobaynida nazariy bilimlar hamda tegishli soha masalalarini mukammal shakllanirishdan iborat. Bugungi zamonaviy kompyuterlar bilan ishlash usullarini o‘rganish jarayonida talabaning dastlabki tasavvuriga kelmagan imkoniyatlar ochiladi. Zamonaviy kompyuterlar amalda hamma narsani bajarishi mumkin, lekin buning uchun foydalanuvchining o‘zi nimani istayotganligini aniq bilishi va eng muhimi kompyuterga buni qanday bajarish kerakligini tushuntirib bera olishi shart. O‘z navbatida, kompyuterga nimanidir tushuntirish uchun esa unga axborotni kiritish lozim. Chunki, axborot – informatika va axborot texnologiyasi sohasining asosiy resursidir. Axborot – bu o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan ixtiyoriy ajra-tuvchi, farqlovchi, tabaqalashtiruvchi belgidir. Yoki boshqacha qilib umumlash-tirib aytganda, axborot – bu biror faoliyat to‘g‘risidagi xabarlar majmuidir. Shuningdek, o‘z navbatida , informatikada axborot bilan bir qatorda ma’lumot tushunchalari ham keng qo‘llaniladi. Ma’lumotlarga u yoki bu sabablarga ko‘ra foydalanilmaydigan, balki, faqat saqlanadigan belgilar yoki yozib olingan kuzatuvlar sifatida qarash mumkin. Agar bu ma’lumotlarda biror nasra to‘g‘risidagi mavhumlikni (noaniqlikni) kamaytirish uchun foydalanish imkoniyati tug‘ilsa, u holda ma’lumotlar axborotga aylanadi, deyish mumkin.

Hozirda insoniyat harakat va raqobat orqali turmush tarzini rivojlantiradi va yangiyangi kashfiyotlarning yaratilishiga asos bo‘ladi. Bu kashfiyotlarning biri – kompyuter texnikasidir. Azaldan insoniyat o‘z ishini osonlashtirish va vaqtni tejash muammolari bilan shug‘ullangan. So‘zsiz aytish mumkinki, kompyuter XX asrning buyuk kashfiyotlaridan biri bo‘ldi. Davr talabiga ko‘ra bugunga kelib kompyuter texnikasi juda rivojlanib ketdi. Ma’lumotlarni yig‘ish, boshqarish, qayta ishlash va uzatish ayniqsa, hozirgi kunda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamalakarlarining hozirgi kunda eng zamonaviy va ixcham texnologiyalaridan foydalanishga bo‘lgan talabi kun sayin ortib bormoqda. Chunki butun dunyo XXI asr – axborot asri deb tan olgandir. Axborot asrida katta hajmdagi ma’lumotlar ombori va axborotlar ustida ishlashga to‘g‘ri kelinmoqda. Jamiyat taraqqiyotining rivojlanishiga, kunlik ehtiyojga kerakli vositalar yuz berayotgan jadal o‘zgarishlar ularning bir qismi bo‘lgan informatika hamda axborot texnologiyalariga o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi dasturiy va texnik ta’minotga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Bu ta’sirlar shunchalik kuchliki, yillar ichida emas, balki oylar ichida o‘zgarib va boyib bormoqda. Axborot texnologiyalari va uning texnik, dasturiy ta’minoti yangi variantlarining paydo bo‘lishi bu sohadagi xizmat qilish usulini tubdan o‘zgartirishni talab etadi.

Umumta’lim maktablarida informatika va axborot texnologiyalarini o‘qitishning ahamiyati, uning fan va texnika taraqqiyotida, ishlab chiqarishda va kundalik hayotda tutgan o‘rni bilan belgilanadi. Maktabda informatika va axborot texnologiyalarini o‘qitish ta’limning umumiy maqsadlariga xizmat qilishini, ya’ni o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini, mantiqiy fikrlash qobiliyatini, aqliy rivojlanishini, o‘z-o‘zini anglash salohiyatini shakllantirishi va o‘stirishi, ular ongiga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirishi, ijtimoiy hayoti uchun zarur bo‘lgan bilimlarni egallashi va keyingi bosqichlarda ta’limni davom ettirishi zarur. O‘rta ta’limning umumiy maqsadlariga asoslanib, maktabda informatika va axborot texnologiyalarini o‘qitish quyidagilarga qaratilgan:

- axborot, axborot jarayonlari, axborot tizimlari, texnologiyalarni tashkil etuvchi bilimlarning ilmiy g‘oyasi asoslarini o‘zlashtirish;
- kompyuter va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda turli shakldagi axborotlar bilan ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘lish;
- AKT vositalaridan foydalangan holda ijodiy va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish;
- axborot uzatishning huquqiy va axloqiy jihatlarini hisobga olgan holda axborotni tanqidiy tahlil qilish, mas’uliyatni tarbiyalash;

kundalik hayotda, individual va qo‘shma loyihalarni amalga oshirishda, o‘quv faoliyatida AKT vositalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish. O‘rta ta’limda informatika va axborot texnologiyalarini o‘qitishning vazifalari quyidagilardan iborat:

- axborot, kompyuter, axborot texnologiyalari, kompyuter dasturlari, kompyuter muammolarini hal qilish texnologiyalari, algoritmlashtirish va dasturlash asoslari, yangi axborot texnologiyalarining jamiyatimizning ijtimoiy-

iqtisodiy rivojlanishidagi ahamiyatini va ularning inson faoliyatining turli jihatlariga ijobiy ta’sirini ilmiy o’rganish usullari to’g’risida bilimga ega bo’lish;

- axborotni to’plash, qayta ishlash va uzatishda turli texnik vositalar va amaliy dasturlardan foydalana olish;

- axborot jarayonlari natijalarini umumlashtirishda turli texnik vositalarning imkoniyatlaridan foydalanish, ularning ishlash prinsipini tushuntirish, amaliy masalalarni hal qilishda kompyuter yechimlaridan foydalanish ko’nikmalariga ega bo’lish;

- Amaliy masalalarni yechish, boshqa fanlar bo’yicha mustaqil ravishda yangi bilimlarni egallash, fanlar bo’yicha turli manbalardan olingan ma’lumotlar bilan ishlay olish;

- axborotni tahlil qilish va baholash, bir turdagi ma’lumotlarni boshqasiga aylantirish va shunga o’xshash muammolarni hal qilish;

- axborot makonini axborot texnologiyalari yordamida o’rganish, fan va texnika yutuqlaridan insoniyatni yanada rivojlantirish uchun zarur darajada foydalanish imkoniyatlariga ishonch, fan va texnika ijodkorlariga hurmat bilan qarash, axborot texnologiyalari va axborot texnologiyalari ta’limiga insoniyat madaniyatining elementi sifatida qarashni tarbiyalash;

Aynan shuning uchun ham ta’lim mazmunini, fanlar bo’yicha Davlat ta’lim standartlarini takomillashtirish, ta’lim dasturlarini takomillashtirish – informatika va axborot texnologiyalari sohasidagi kompetensiyalarni kiritish zarur. AKT kompetensiyasi – o’quvchilarning axborot jamiyatida o’z o’rnini egallashi va muvaffaqiyatli mehnat bilan shug’ullanishi uchun axborotni samarali qabul qilish, izlash, qayta ishlash, baholash, yaratish va uzatish qobiliyati. O’quvchilarning AKT kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish – informatika va axborot texnologiyalari sohasidagi kompetensiyalarni, shuningdek, foydalanuvchi kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishni, ya’ni hamkorlik va muloqotni amalga oshirishni, bilimlarni mustaqil ravishda egallashni va ularni AKTdan foydalangan holda amalda qo’llashni o’z ichiga oladi. AKT kompetensiyasini rivojlantirishda informatika va axborot texnologiyalarida shakllangan fanga oid kompetensiyalar qo’llanilsa samarali natijaga erishiladi. Informatika va axborot texnologiyalari sohasidagi kompetensiyalar:

1. Axborotlarni elektron vositalarda yig’ish kompetensiyasi – Axborot manbalarini bilish, axborotni saralash, axborotni taqdim etish, axborotni kodlash, axborot modeli, axborotni qayta ishlash vositalari, o’quv axborot resurslari, Internet, Internetdan ma’lumot olish usullari, axborot bilan ishlashda odobi, multimedia texnologiyalari, hujjatlarni yaratish, elektron pochta orqali muloqot qilish, axborotni viruslardan himoya qilish qobiliyatini shakllantirish.

2. Elektron vositalarda axborotlarni qayta ishlash kompetensiyasi – matn ma’lumotlarini tahrirlash(formatlash, grafik elementlarni yaratish, jadvallarni shakllantirish, formulalarni kiritish) grafik ma’lumotlarni tahrirlash (grafik fayllarga matn kiritish va uni formatlash, grafik shakllarni o’zgartirish, ranglar bilan ishlash, animatsiya ssenariylarini yozish qobiliyati, fayllarni arxivlash qobiliyatini shakllantirish.

3. Axborotlarni elektron vositalar orqali uzatish kompetensiyasi - texnologiyadan foydalangan holda axborotni uzatish, axborot xavfsizligini ta'minlash, elektron pochta bilan ishlash, faks orqali ma'lumot jo'natish, video havola orqali ma'lumotlarni uzatish imkoniyatiga ega bo'lish, huquqiy va axloqiy me'yorlarni bilish, mualliflik huquqini bilish, bepul dasturlar, tijorat dasturlari, dasturiy ta'minot litsenziyalarini farqlay olish qobiliyatini yaratish.

4. Informatik bilimlarni amaliyotda qo'llash kompetensiyasi - kompyuterni quvvat manbayiga to'g'ri ulash va o'chirish, ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, uzatish va u bilan bog'liq jarayonlarni amalga oshirishda axborot vositalaridan foydalanish, kompyuter qurilmalarini boshqarish, hujjatni matn muharriri va grafik muharririda tayyorlash, boshqaruv dasturini ishga tushirish, kompyuterda ma'lumotlarni tasvirlash, kodlash bilan bog'liq muammolarni hal qilish, tizimda amalda bajarish, elektron jadvaldagi vazifalarni bajara olish, taqdimot slaydlarini tayyorlash, algoritm tuzish, dasturlash tillaridan birida dasturlar tuzish qobiliyatini shakllantirish.

Informatika va axborot texnologiyalari fani - yosh avlodga axborot texnologiyalari va ulardan foydalanish jarayonlarini har tomonlama o'zlashtirishni ta'minlashdan iborat. O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashining shakllanishi va o'sishi, mantiqiy fikrlash qobiliyati, aqliy rivojlanishi, o'z-o'zini anglash salohiyati ko'p jihatdan axborot texnologiyalariga bog'liq. Shaxs o'z hayotida shaxsiy, ijtimoiy-iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirish, jamiyatda o'z o'rnini egallash, duch keladigan muammolarni hal qilish va eng muhimi, o'z sohasi, kasbida raqobatbardosh bo'lish uchun zarur bo'lgan asosiy kompetensiyalarga ega bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov F.R. Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitish metodikasi va uning o'qitish tendensiyalari // Iqtidorli talabalar, magistrantlar, tayanch doktorantlar va doktorantlarning –Tafakkur va talqin|| mavzusidagi Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman to'plami(2-qism), 2023. 1087-1088-betlar.

2. Каримов Ф.Р. Дидактические возможности развития научных компетенций студентов на основе цифровых технологий // Вестник науки и образования, 2023. № 3 (134). Стр 121-123.

3. Каримов Ф.Р. Важные аспекты использования интерактивных образовательных платформ // Universum: технические науки, Выпуск: 5(110), май 2023. Часть 1. Стр 41-43.

4. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. –T.: Nihol|| nashryoti,

O‘ZBEKISTONDA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARGA TA’LIM TARBIYA BERISH JARAYONI

Bobojanov Safar Baxromovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti
070001-O‘zbekiston Tarixi ixtisosligi 1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalarga ta’lim tarbiya berish jarayoni hamda bugungi kunda berilayotgan imkoniyatlar hamda qarorlar mazmuni keltirilgan.

Kalit so‘zlar: imkoniyati cheklangan, ijtimoiy himoya, qadriyat, imtiyoz, imkoniyat, himoya qilish

Mamlakatimizda nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish eng asosiy masala hisoblanadi. Ayni vaqtda yurtimizda 700 mingga yaqin nogironligi bo‘lgan shaxslar, jumladan, 100,0 mingdan ortiq 16 yoshgacha nogironligi bo‘lgan bolalar istiqomat qilmoqda. Shu jihatdan mamlakatimizda so‘nggi yillarda ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini qo‘llab-quvvatlashga alohida e’tibor qaratilib, bu masala davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Quvonarlisi, aholining ushbu qatlamini manzilli ijtimoiy himoya qilish, keksalar, pensionerlar, nogironligi bo‘lgan bolalar va kattalarga tibbiy-ijtimoiy yordamning barqaror tizimini yaratish ishlari jadal davom etmoqda. 2020-yilning 15-oktyabr kuni Prezidentimiz tomonidan imzolangan “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”¹²²gi yangi qonun nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirishda muhim huquqiy asos bo‘ldi.

Aytish joizki, mazkur qonunni haqli ravishda milliy qonunchilikning yutug‘i, deb hisoblasak bo‘ladi. Negaki, ilk bor nogironlik ijtimoiy himoya yoki tibbiyot muammosi emas, balki birinchi navbatda inson huquqlari muammosi sifatida belgilandi. Asosiy yangiliklardan biri, bu — ilgari O‘zbekiston qonunchiligida bo‘lmagan —nogironlik belgisiga ko‘ra kamsitish|| tushunchasidir. Amaldagi qonunda esa nogironligi bo‘lgan shaxslarning tengligini ta’minlash va kamsitmaslik, shaxsiy hayotning daxlsizlik huquqi, harakat erkinligi va fuqarolik huquqi, jismoniy muhitning qulayligi, uy-joyga bo‘lgan huquqi kabi bir qator huquqlari to‘liq qamrab olinmagan edi.

Yangi qonunning ahamiyatli tomoni shundaki, unga asosan, binolarga kirib-chiqish uchun maxsus yo‘lakchalar, panduslar, jamoat transportida maxsus o‘rindiqlar joylashtiriladi. Ta’lim olishning barcha bosqichlarida sharoit yaratilib, kasb-hunarga o‘rgatish, kollej va texnikumlarda ta’lim olishlari davlat hisobidan ta’minlanadi. Mahalliy hokimliklar esa nogironligi bo‘lgan shaxslar uy-joy sharoitini yaxshilashga mas’ul bo‘ladi.

O‘zbekistonda nogironligi bo‘lgan va nafaqa yoshidagi fuqarolarning davolash-profilaktika muassasalarida bepul davolanishi uchun yo‘llanma ajratilayotgani,

¹²² 2020-yilning 15-oktyabr kuni Prezidentimiz tomonidan imzolangan “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”qonuni

mehnat qilishlariga zarur shart-sharoitlar yaratib berilayotgani ham insonparvarlik siyosatining bir ko‘rinishi desak, ayni haqiqat. Ta’kidlash joiz, nogironligi bo‘lgan shaxslarning oilasi, jamiyat va davlat bilan o‘zaro aloqasini kuchaytirish, ularning qulay muhitda bo‘lishi uchun zarur sharoitlar yaratish oldimizdagi eng muhim va ustuvor vazifa sanaladi. 3-dekabrni Xalqaro nogironlar kuni sifatida butun dunyo bo‘ylab keng nishonlanishi zahirida aqlan va jismonan nuqsoni bor fuqarolarimiz huquqlarini himoyalash, turmush sharoitlarini yaxshilashdek ezgu maqsadlar mujassam. Zotan, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash orqali jamiyatning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotidagi faolligini ta’minlashga erishish mumkin.

O‘zbekistonda nogironlarning huquq va manfaatlari davlatning ishonchli himoyasi ostiga olingan. Shu maqsadda 1991 yil 18 noyabrda qabul qilingan «O‘zbekiston Respublikasida nogironlarning ijtimoiy himoyasi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni nogironlar o‘zlarining O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida hamda xalqaro huquqning umum tan olingan prinsiplari va qoidalarida belgilab qo‘yilgan fuqarolik, iqtisodiy, siyosiy va boshqa huquq va erkinliklarini boshqa fuqarolar bilan birdek va teng asosda amalga oshirishlarini ta’minlashning huquqiy asosini yaratib berdi. 2008 yilda mazkur Qonun yangi tahrirda qabul qilindi.

Shunday qilib, bizning mamlakatimizda nogironlarni ijtimoiy himoya qilish bo‘yicha yaxlit institutsional va huquqiy baza yaratildi. Qonun hujjatlarida ushbu toifaga mansub shaxslar uchun turli imtiyozlar belgilab qo‘yilgan. Jumladan, «Fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Qonunining 22-moddasida nogironlarning, xususan nogiron bolalar va bolalikdan nogiron shaxslarning tibbiy-ijtimoiy yordam olish, reabilitatsiyaning barcha turlaridan foydalanish, dori-darmonlar, protezortopediya buyumlari, harakat vositalari bilan imtiyozli tarzda ta’minlanish, shuningdek kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorgarlikdan o‘tish (malaka oshirish) borasidagi huquqlari belgilab qo‘yilgan. Unda, shuningdek nogironlarning davlat sog‘liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish tizimi muassasalarida bepul tibbiy-sanitariya xizmatidan, uyda qarovdan foydalanish, doimiy qarovga muxtoj bo‘lgan yolg‘iz nogironlar, surunkali ruhiy kasallikka chalingan nogironlar mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish muassasalarida yashash huquqiga ega ekanligi o‘z aksini topgan. Fuqarolarning tibbiy-ijtimoiy yordam olish va barcha turdagi reabilitatsiyadan foydalanish huquqini ta’minlash maqsadida Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi tasarrufida jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslarga madaniymaishiy xizmatlar ko‘rsatuvchi 11 ta nogironlarni tibbiy-ijtimoiy va kasbiy reabilitatsiyasi markazlari, 180 ta ijtimoiy markazlar, 33 ta davlat tibbiy-ijtimoiy 23 muassasalari - «Saxovat» va «Muruvvat» uylari faoliyat olib borgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Aholining hojatmand qatlamlarini ijtimoiy qo‘llabquvvatlash hamda tibbiy-ijtimoiy yordam ko‘rsatish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 2016 yil 22 fevraldagi PF-4782- son Farmoni bilan mazkur muassasalar Sog‘liqni saqlash vazirligi tasarrufiga o‘tkazilgan. Fuqarolarning to‘laqonli sanatoriya-kurort davolanishini, sog‘lig‘ini

tiklashi va dam olishini tashkil qilish uchun tibbiyot fani va amaliyotining zamonaviy talablarini hisobga olgan holda tibbiy-reabilitatsiya xizmatlari ko‘rsatishga yondoshuvning xalqaro talablariga to‘la javob beradigan 8 ta sanatoriya, 134 ta reabilitatsiya texnika vositalarini ijraga berish punktlari faoliyat olib bormoqda. Har yili o‘rtacha 30 ming nafar jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar sog‘lomlashtiriladi. «

Saxovat» va «Muruvvat» uylarida yiliga 7,2 ming nafar yolg‘iz keksalar, pensionerlar va nogironlarga tibbiy-ijtimoiy va maishiy xizmatlar ko‘rsatiladi. Har yili salkam olti ming nafar fuqaroga protez-ortopediya jihozlari yetkazib beriladi, uch ming nafar fuqaro nogironlar aravachalari, salkam besh yarim ming nafar shaxs boshqa ortopedik jihozlar va harakat vositalari bilan ta‘minlanadi.

Bundan tashqari, ularning huquqlari bir qator qonunlar bilan ham himoya qilinadi. «Ta‘lim to‘g‘risida», «Fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash to‘g‘risida», «Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida», «Bola huquqlari kafolatlari to‘g‘risida», «Fuqarolarning davlat pensiya ta‘minoti to‘g‘risida», «Mehnatni muhofaza qilish to‘g‘risida» Qonunlar, Mehnat kodeksi va boshqa qonun hujjatlari shular jumlasidandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abduazimov O.U. Axborotlashgan jamiyatda jamoatchilik fikri monitoringini ta‘minlashda ommaviy kommunikatsiyalar sotsiologiyasining o‘rni. Sots. fan. dokt. ilm. daraj. olish uchun tayyor. diss.– Toshkent: 2017.
2. Latipova N.M. O‘zbekistonda oila va bolalarni ijtimoiy himoya qilish. Sots. fan. dokt. ilmiy dar-ni olish uchun tayyo. diss. – Toshkent: UzMU, 2020.
3. Norbekov A., O‘zbekistonda ijtimoiy kafolat tizimini yaratish muammolari: siyosiy–sotsiologik tahlil. Sots.fan.nomz.diss. – Toshkent: O‘RDJQA. 2004. – B.143. 149
4. Sodiqova Sh.M. Jamiyatni modernizatsiyalash jarayonida keksalarni ijtimoiy himoyalashning sotsiologik tahlili. Sots. fan. dokt. ilm. daraj. olish uchun tayyor. diss. – Toshkent: 2016

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

MUNDARIJA:

1.	KIRISH		
2.	F.I.Sh.	Maqolaning nomi	Bet
3.	M U Q A D D I M A		4
4.	Qirg‘izboyev Abdug‘affor Karimjonovich	Anjuman ishtirokchilariga tabrik so‘zi	6
5.	Ibraimov Xolboy Ibragimovich	Yangi o‘zbekiston ta’lim sharoitida talabalarni umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirish	7
6.	Madraximova Feruza Ruzimbayevna	Yangi o‘zbekistonda pedagog maqomi - jamiyat va davlat nufuzining bosh mezon sifatida	11
7.	Джураев Рисбай Хайдарович, Каримов Комилжон Абдурахимович	Компетентностный подход в образовании	15
8.	Safarova Roxat Gaybillayevna	Qadriyatlar - bo‘lajak o‘qituvchilarni ma’naviy, madaniy hamda shaxsiy-kasbiy rivojlantirishning manbai sifatida	16
9.	Худайқулов Хол Жумаевич	Ёшларда ахлоқий қадриятларни шакиллантириш ва ривожлантиришида ўзаро ҳамкорликнинг аҳамияти	19
10.	Tojiboyeva Xilolaxon Maxmutovna	Sharq mutafakkirlarining shaxs, uni tarbiyalash, o‘qitish va rivojlantirish haqidagi pedagogik g‘oyalari	27
11.	Кучкарова Наргиза Шарифжановна	Педагогические компоненты развития учебной мотивации у будущих учителей иностранного языка	30
12.	Oynisa Musurmanova	Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda milliy qadriyatlarning o‘rni	33
13.	Zakirova Dilfuza Saydolimovna, Oxunova Dilnoza Qaxxorjonovna	Vodiyda yashab ijod etgan ziyolilarining asarlarida ma’naviy-ahloqiy jihatdan tarbiya masalalari	39
14.	Sobirova Marhabo Abduganiyevna	Yangi o‘zbekistonda ta’lim va yoshlar tarbiyasiga yangicha yondashuv zarurati	42
15.	Абдуллаева Насиба Абдусоломовна, Богдан Анна Михайловна	Исследовательские идеи восточных мыслителей в обучении молодежи	46
16.	Шукурулло Мардонов, Фарход Мардонов	Шахсининг ижтимоий моҳиятли қадриятларни ўзлаштириши	50
17.	Джураев Рисбай	Методика привития общечеловеческих	54

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

	Хайдарович, Пирматов Серик	ценностей студентам в условиях нового образования узбекистана посредством визуализации	
18.	Umaraliyeva Muxayyo Abdugapparovna	Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilarini ijtimoiy-pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb muammo sifatida	56
19.	Қодиров Ғайрат Ўроқбоевич	Эвристик топшириқлар ёрдамида ижодкорликга асосланган таълим технологияларининг илмий-педагогик асослари	59
20.	Ziyoieva Maxfuza Soataliyevna	Sharq uyg‘onish davri mutafakkirlari ma’naviy merosini o‘rganishning nazariy-metodologik asoslari	61
21.	Azizova Sayyora Normirza qizi	Ta’lim sharoitida tabalarning axborot madaniyati qadriyatlariga oid kompetensiyalarini rivojlantirish	65
22.	Ибрагимова Феруза Холбоевна	Развитие профессионального творчества у будущих учителей с помощью когнитивных заданий на основе учёта национальных традиций	68
23.	O.T.Abdug‘aniyev	Yangi o‘zbekiston ta’lim sharoitida talabalarni umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlar	73
24.	Махмудов Абдухалим Хамидович	Методологические аспекты формирование общечеловеческих компетенции у школьников начальных классов в условиях цифровизации образования	77
25.	Jalilova Nilufar Toxir qizi	Oliy pedagogik ta’limda qo‘llaniladigan retro- didaktik qadriyatlar mazmuni hamda ta’limiy ahamiyati	81
26.	Nigora Sobirovna Haitboyeva	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kasb tanlash motivatsiyasini rivojlantirish	86
27.	Ro‘ziyev Dilshod Ubaydullayevich	Professional ta’limning raqamli malaka oshirish muhitida tinglovchilarni mustaqil o‘quv faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish konsepsiyasi	89
28.	Haqberdiyev Baxtiyor Rustamovich	Tasviriy san‘at va muhandislik grafikasi ta’limi yo‘nalishi talabalarini ijodiy, loyihaviy bilimlarini turli fanlar integratsiyasi orqali o‘stirish	93

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

29.	Uchkurova Zarina	Oliy ta’lim muassasalari mustaqil ta’lim jarayonida talabalarni umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirish	96
30.	Muhammadiyev Mirabror Anvar o‘g‘li	O‘quvchi yoshlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashga ta’sir etuvchi omillar	98
31.	Ollaberganova Sharifa	O‘quvchi yoshlarda milliy o‘zlikni anglashga oid kompetensiyalarini shakllantirishning mazmun-mohiyat	102
32.	Tulyaganova Sh.E.	Ta’lim jarayonida tasviriy san’atni o‘qitishda umuminsoniy qadriyatlarning o‘rni	106
33.	Xolboyeva Shohsanam	Oila va tarbiyaga bag‘ishlanga o‘zbek adabiyotidagi shoh asarlarda qadriyatlarning aks etishi	111
34.	Tursunboyeva Xushnozbegim	O‘quvchi yoshlarni diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashning ma’naviy-ahloqiy omillar	116
35.	Matberdieva Yulduz Bayramdurdievna	Aksiologik yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish vositasi sifatida	121
36.	Kenjayeva Sevinch	O‘quvchi-yoshlar tarbiyasida ma’naviy-ahloqiy tarbiyaning roli va ahamiyati	124
37.	Qaraxonova Lobar Musaxonovna	Tabiiy fanlar bo‘yicha o‘quvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirishda loyihalash usulidan foydalanish	127
38.	Дилфуза Шомаликова	Бошланғич синф ўқувчиларининг одоб-ахлоқ қўникмаларини ривожлантириш хусусиятлари	131
39.	Мухтарова Хуснида Абдугопоровна	Значение процессов и форм мышления в по правильного содержания научных понятий молодежи	135
40.	Qaraxonova Lobar Musoxonovna, Tursinboyeva Halima Otabekovna	Laboratoriya mashg‘ulotlarida talabalarni umuminsoniy qadriyatlarini rivojlantirishga kompetensiyalar	138
41.	Fayzullayev Farrux Maxsud o‘g‘li	O‘quvchilarning shaxs sifatida o‘zligini anglashga yordam beruvchi bolalar adabiyoti, ularning ahamiyati – qadriyat sifatida	140
42.	Hafizova Madina Anvar qizi	Maktab o‘quvchilariga ingliz tilini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan	145

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

		foydalanish	
43.	Achilova Mavluda Sa’dullayevna, Xayriddinova Parvinabonu Baxtiyor qizi	Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli	149
44.	Madina Imomova	Biologiyada interfaol usuldan foydalanish asnosida ta’lim sifatini oshirish imkoniyatlari	153
45.	Jabbarov Rustam Ravshanovich	Masofaviy ta’lim elektron o’quv-uslubiy dabiyotlarini yaratish dasturlashtirish	159
46.	Xudayberdiyeva Mushtariy	Yangi O‘zbekiston ta’limi sharoitida xalq cholg’ularida ko’p ovozli musiqani rivojlantirish orqali umuminsoniy qadryatlarni saqlash	162
47.	Эгамбердиев Сардор Собитович	Актуальные программы для обучения математики в Академических Лицеях	167
48.	Kurbanov Gani Abilovich	O’qituvchilarning akmeologik kompetensiyasini rivojlantirishda umuminsoniy qadriyatlarning o’rni	171
49.	Жумашева Гулнара Хамидуллаевна, Хайтимбетова Шохида	Игровой подход к развитию детей в дошкольном возрасте	175
50.	Elmuratova D. Karimova S.	Boshlang’ich sinflarda “Tabiiy fanlar”ni o’qitishda bolalarning tabiatni anglash ko’nikmalarini rivojlantirishda o’qituvchining mahorati	179
51.	Murodov Orif Tursunboevich	Umumta’lim maktablari o’quvchilarining huquqiy kompetentligini shakllantirishning pedagogik-psixologik omillari	183
52.	Медетова Раушан Мамадияровна, Тохтасинова Дилафруз Эркинжоновна	Теоретико-методические направления изучения семантических и функциональных особенностей частиц в русском языке на примере произведений Чингиза Айтматова	186
53.	Rasulov Murad Absamatovich	Ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda kamolliddin behzod ijodini o’rganish	190
54.	Абдалова С.Р.	Машғулотда инновацион технологиялардан фойдаланишнинг ўзига хос аҳамияти	194
55.	Urazova Zulfiya	Bo’lajak boshlang’ich ta’lim o’qituvchilarini	199

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

	Murtazayevna	ta’lim sifatini baholash kompetensiyalarini takomillashtirishda fanlararo integratsiyasi	
56.	D.Xidirova	Maktab yoshidagi o’quvchi qizlarning ijtimoiy-madaniy faolligini oshirishning muhim omillari	202
57.	Jumatova Luiza Tozaboy qizi	Bo’lajak o’qituvchilarni umuminsoniy qadriyatlarga oid badiiy-estetik kompetensiyasini rivojlantirish	204
58.	Raxmonova Dilovar Ostanaqulovna	Bo’lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining tibbiy-ilmiy kompetensiyasini shakllantirishning mazmuni	208
59.	Hakimova Shohida Jo’rayevna	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog’lom ovqatlantirishni tashkil etishning mazmuni va mohiyati	212
60.	Muxiddinova Shaxzoda Jo’rabek qizi	Eko-steam ta’lim kompetensiyalarni rivojlantirishda fanlararo yondashuv	215
61.	Nigmanova Umida Baxramovna	O’quvchi yoshlarda milliy o’zlikni anglashga oid kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari	219
62.	Muxidova Olima Nurilloevna	Bo’lajak texnologiya o’qituvchilarida umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarni rivojlantirish yo’llari	224
63.	Kamoljonova Dilfuza Xoldorovna	Ta’lim sharoitida boshlang’ich sinf o’quvchilarining umuminsoniy qadriyatlarini tarbiyalashda mutolaaning o’rni	228
64.	Sindarov Sadridin Karshibayevich	Bo’lajak o’qituvchilarni axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish usuli	231
65.	Xamroqulova Shahnoza Ixtiyor qizi	Bo’lajak o’qituvchilarda umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishning dolzarbligi xususiyati	234
66.	Ravshanoy Djurabayeva	Rahbar xodimlarning boshqaruv madaniyatini o’rganishning uslubiy shartlari	236
67.	Ибайдуллаева Балхаш Рахматуллаевна	Роль профессиональной компетенции на организации самостоятельной работы студентов	241
68.	Камилова Аида Бахтиёровна	Методические аспекты формирования общечеловеческих компетенций у учащихся начальных классов через обучение шахматам	243
69.	Salohiddinova G’.	Bolalarni erkin va mustaqil qilib tarbiyalashda Mariya Montessori pedagogikasidan foydalanishning ahamiyati	246

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

70.	Женисбай Утежанов	Сущность и компоненты педагогической технологии	251
71.	Боймуродова Мафтуна Кличевна	Инновационно- этнопедагогические подходы педагогических факторов в дошкольных образовательных учреждениях	254
72.	Фаилова Л.А.	Развитие компетенций студентов по общечелове-ческим ценностям	257
73.	Рустамова Нодира Рустамовна	Витагенные технологии: ретроспективный анализ	261
74.	Madiyeva Charos Dovutovna	Jamiyatni axborotlashtirish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mediasavodxonlikni oshirish va unda sun‘iy intellektning roli	264
75.	Davladiyarova Shahzoda Komiljon qizi	Musiqa vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy-estetik didini rivojlantirish uchun samarali metodlar	268
76.	Yahyayev D.	Jismoniy tarbiyaning ruhiy salomatlikka ta’siri	272
77.	B.M.Khakimova	The role and methods of developing decision making competencies at schoolchildren	276
78.	Abduqodirova Dilnoza Shamsiddinovna	Dars jarayonida ta’lim oluvchilarning umuminsoniy qadriyatlarga bo’lgan saloxiyatini rivojlantirishda o’yin ilovalaridan foydalanish	278
79.	Xudayberdiyev Mirolim Iskandar o’g’li	Tasviriy san’at darslarida talabalarga milliy meros va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish	282
80.	Samatova Iroda Azamjon qizi	Vitagen ta’lim texnologiyasining mazmun-mohiyati	283
81.	Turdaliyeva Feruza Rustamjon qizi	The concept digital citizenship education in the context of preparing would be teachers: the case of new Uzbekistan	286
82.	S.T.Nishonov, B.B.Baxodirovich	Geografiya darslarida mental xaritadan foydalanish texnologiyalari	291
83.	Рахматова Мехриноз Мажитовна	Ёшларда тарбиявий жараёнларни такомиллаштириш соҳасидаги тарихий ҳамда хорижий тажрибалар	294
84.	Dosumxodjaev Farux Abdirazakovich	O‘quvchi yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash eng samarali yo’l sifatida	298
85.	L.M.Qaraxonova, I.R.Karimova	Bo’lajak biologiya o’qituvchilarining xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish kompetentligini rivojlantirish afzalliklari	302
86.	Ochilov Fariddun Izatulloyevich	Umumiy o’rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini	305

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

		rivojlantirishda etnopedagogik qadriyatlarning ahamiyati	
87.	L.M.Qaraxonova, M.X.Nizamiddinova	Bo‘lajak o‘qituvchilarning darsda elektron ta’limiy resurslardan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish masalalari	309
88.	Jumanova Ozoda Eshpo‘lat qizi	Maktabga tayyorlov dasturlari va birinchi sinf darsliklari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikning ahamiyati	312
89.	Ro‘zimatov E.Y.	Pedagogik mahorat- o‘qituvchi kasbiy kompetentligining yuqori darajasi	318
90.	Rustamov Nazir Choriyevich	O‘quvchilarda g‘oyalarni generatsiyalash ko‘nikmasini rivojlantirish – ta’lim tizimi oldidagi muhim vazifa sifatida	322
91.	Temirov Murodjon Anvarovich	O‘quvchilarga tasviriy san’atni o‘rgatishda ekologik tarbiyaning ahamiyati	325
92.	Sanakulova Sarvinso Xamraqulovna	Cultural awareness in english classroom	330
93.	Axmedov Og‘abek Baxtiyor o‘g‘li	Ma’naviy tarbiyada milliy xalq o‘yinlarining o‘rni	334
94.	Po‘latova Kamola Nuraliyevna	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining geometrik masalalar vositasida aqliy qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik strategiyalari	337
95.	Xayriddinova Parvinabonu Baxtiyor qizi	Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni tarbiyalashda mariya montessori metodikasidan foydalanish	341
96.	Mamatqulova Ozoda Xikmat qizi	Ta’lim jarayonida o‘quvchi va talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarni rivojlantirishda ijtimoiy fanlarni o‘qitish samaradorligini oshirishga qo‘yilayotgan zamonaviy talablar	345
97.	Tojiboyev Jasurbek Zokirjon o‘g‘li	Bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchisining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari	349
98.	Umurzaqov O‘tkir Komilovich	“Har bir bitiruvchiga bittadan uyushmagan yosh” dasturi bo‘lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassisilarining faoliyatini takomillashtiruvchi vosita sifatida	354
99.	Saydaliyev Abbosxon	XX asr ikkinchi yarmida hozirgi o‘zbekistonda diniy-ma’rifiy ta’lim va tarbiya va umuminsoniy qadriyatlarning yangi bosqichga ko‘tarilishi	359
100.	Toshturdiyeva Xurshida Erkinovna	Qadriyatlar va uning inson hayotidagi o‘rni	362
101.	Ботирова Назокат	Тарих дарсларида меъморлик обидаларига	364

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

	Рузимовна	оид материаллардан фойдаланишнинг узига хос йуллари	
102.	Sharopov Abdulla Ulxo'jayevich, Buranova Malohat Mirzaaxmadovna	IoT sensorlarini aqlli uy xavfsizlik tizimidagi o'rni	367
103.	Tovboyev Zokir	Сайёҳлик ва ўлкашунослик фаолияти ва унинг тарбиявий хусусиятлари	373
104.	Rahimov Bobir Baxodirovich	O'quvchilarni ijtimoiy moslashuvchanlik kompetensiyalarini shakllantirishda milliy ong va g'ururni roli	375
105.	Qabulov Sahob Abduqahharovich	Talabalarda tarixiy voqelikni tushunish va uni mantiqiy izchillikda tushuntira olish kompetensiyasini shakllantirish pedagogik jihatlari	381
106.	Shoteirov Sanjar	Notiqlik san'atining shakllanishida sharq va g'arb mutafakkirlarining qarashlari	384
107.	Azimova Sayyora Toshtemirovna	Ota-onalarning farzand tarbiyasidagi o'ziga xos xususiyatlari	388
108.	Toshmurodova feruza bahridin qizi	O'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga ta'sir etuvchi pedagogik ta'sir omillari	390
109.	Xakimova Nargiza Djavlievna	Oila - muqaddas dargoh	395
110.	M.Inoyatova	Diskurs tahlil metodikasi va it – texnologiyalarini qo'llash innovatsion qadriyat sifatida	398
111.	Bekturdiev Qadirbay Bekbusinovich	Maktab direktorlarning ta'lim sifatini yaxshilashga qaratilgan strategiyalari	400
112.	T.Abdujabborova, H.Mamajonova	O'quvchilarda ijodiy qobiliyatni rivojlantirishning asosiy bo'g'inlari, bosqichlari va tizimi	403
113.	Eshchanova Nargiza Ruzumbaevna	Umuminsoniy kadriyatlar asosida yoshlarimizda vatanparvarlik ruhini shakllantirish	408
114.	Gulzar Jumamuratova	O'quvchilarning nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyati	411
115.	G'oziyeva Shahnoza Baxtiyorovna	Umumta'lim maktablari o'quvchilarida inklyuziv madaniyatni shakllantirishda qadriyatli (aksiologik) yonashuvning o'rni	413
116.	Turgunbayev Toxirjon Abdugafurovich	Milliy o'zligimizga qaratilgan tahdidlarni oldini olish, yoshlarni vatanparvarlik tarbiyasini shakllantirish	415

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

117.	Тилегенов Аскарбай Толегенович	Значение устного народного творчество и природы формирования у молодёжи духовно-нравственных ценностей в непрерывном образовании	418
118.	Xolbo‘tayeva Dilfuza	Bo‘lajak o‘qituvchilarda umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishda madaniy dunyoqarashning ahamiyati	424
119.	Xurramov Eshmaxmat Eshqulovich	Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda xalqaro tajribalardan foydalanish	428
120.	Siddiqova Munisaxon Rashid qizi	Milliy qadriyatlar vositasida musiqaning rivojlanishi va inson ma’naviyatiga ta’siri	433
121.	Tursunqulova Maxfuza To‘lqin qizi	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida didaktik o‘yinlar orqali umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishning ahamiyati	436
122.	Qodirova Xalimaxon Nurmuxammad qizi	Turkiy xalqlar an’anaviy sport o‘yinlariga qadriyatli munosabat – tadqiqotchilar nigohida	440
123.	Tumaris Azizova	ta'lim sharayotida darslarning samaradorligini oshirish yo'llari	445
124.	Movlyankulova Mavjuda Xodjikulovna	Maktabgacha ta’lim tashkilotlari rahbar xodimlarini kraetiv kompetentligini rivojlantirish dolzarb muammo sifatida	447
125.	Д. Д. Жабборова	Тема Средней Азии в стихотворениях "Подражания Корану" и "Пророк" А. Пушкина	450
126.	T.Azizova, G.Jumamuratova	Yoshlarda umuminsoni qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirish	456
127.	A‘zam Ahadovich G‘aybullayev	Talaba yoshlarda mental va umuminsoniy xususiyatlarni shakllantirishning innovatsion mexanizmlarini rivojlantirish	459
128.	Shernayev Oybek Dilmurodovich	O‘quvchi yoshlarni diniy bagrikenglik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashda manaviy-ahloqiy omillar va huquqiy madaniyatning o‘rni	463
129.	G.Jumamuratova, T.Azizova, I.Tlewmuratow	Talabalarda ta’lim sifatni oshirish va tarbiya tizimini yanada takomillashtirish masalalari	468
130.	Begmatova Lola Baxrom qizi	Using interdisciplinary connections in English lessons in 5th grade	471
131.	To‘libayeva Nazokat Davronbek qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarni harakatli o‘yinlar vositasida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish	474

**“YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNI UMUMINSONIY QADRIYATLARGA
OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI:
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
2024-yil 20-iyun**

132.	Shadibekova Dildora Fazildjanovna	Tarixiy ong va tarixiy tafakkurning dolzarb aspektlari	476
133.	D.Chorieva	Ayollar va yoshlarda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish – kambag‘allikka qarshi kurashning ijtimoiy-pedagogik drayveri	480
134.	Jurayev Nazirjon Boxodirovich	O‘quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar	485
135.	Movlyankulova Mavjuda Xodjikulovna	Maktabgacha ta’lim tashkilotlari rahbar xodimlarini kraetiv kompetentligini oshirish mexanizmlari	487
136.	Xushnazarov Faxriddin Raximovich	Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida jismoniy madaniyatni rivojlantirish metodlari	491
137.	Rajabov Azizjon Xusanovich	Raqamli texnologiya asrida umumta’lim muasassalari o‘quvchilarining axborotni saralash va foydalanishdagi jarayonni to‘g‘ri nazorat qila olish metodikasi	496
138.	Bobojanov Safar Baxromovich	O‘zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalarga ta’lim tarbiya berish jarayoni	500

**2024-yil 20-iyun kuni T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston
pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti tomonidan o‘tkazilgan “Yangi
o‘zbekiston ta’lim sharoitida talabalarni umuminsoniy qadriyatlarga
oid kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik strategiyalari:
muammolar, yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
MATERIALLAR TO‘PLAMI**

Nashr etilgan sana: 18.06.2024.

“Times New Roman” garniturası. Adadi: 50 dona.

Toshkent – 2024 y.